

חֲנֹךְ לַנֶּעֶר עַל פִּי דְרָכָו
גַּם כִּי יִזְקֶינָה לֹא יִסּוּר מִמֶּנָּה
(משלי כב, ו)

לפי מה שתלמד לנער ותחנכהו
בדברים אם לטוב אם לרע,
גם כי יזקין לא יסור ממנה
(רש"י שם)

ספר

ריץ כעבי

קטן בהלכה

בירורי הלכה

כרך א

מאת

עבי רייזמן

לוס אנג'לס

שבט תשע"ט

ספר
רִיז כֶּצְבִי
קטן בהלכה

א

©

כל הזכויות שמורות

ZVI RYZMAN
218 S. ALTA VISTA
LOS ANGELES
CA. 90036 U.S.A.

פקס:
323.278.1211

דוא"ל:
z-ryzman@aibeauty.com

❧ תוכן הענינים ❧

- כרך א -

סימן א	יסודות מצות החינוך.....	א
	פרק א חיוב האם בחינוך.....	א
	פרק ב חיוב קטנים לעשות מניין לעצמם מדין חינוך.....	יב
סימן ב	מצות חינוך לקטנות.....	כג
סימן ג	חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב.....	לז
	ענף ב חיוב נכד בכבוד סבו.....	נ
סימן ד	חינוך קטן בתלמוד תורה.....	נה
סימן ה	ערבות בקטן.....	סז
סימן ו	חינוך קטן בחצי שיעור.....	פג
	ענף ב איסור 'ספיה' לקטן בחצי שיעור.....	צד
סימן ז	הידור מצוה בקטן.....	צח
	ענף ב צירוף קטן לקיום מצוה "ברוב עם".....	קיא
סימן ח	מצות "וקדשתו" בכהן קטן ובכוהנת.....	קיג
	ענף ב השתמשות בכהן קטן.....	קיט
סימן ט	ביסוד האיסור להאכיל קטן איסור ולטמא כהן קטן.....	קכב
	ובדין אשת כהן מעוברת בבית חולים.	
סימן י	מנהג ברכת הבנים בליל שבת.....	קכז
סימן יא	הכאת בנים ותלמידים.....	קמ
סימן יב	חובת תשלום בגרימת נזק כדי לאפרושי מאיסורא.....	קנד
	האם משגיח בשיבה ששבר מכשיר טלפון שיש בו אינטרנט חייב לשלם.	
סימן יג	רכיבת קטן על אופניים בשבת ויום טוב.....	קפח
	ספיה לקטן בדבר המותר לגדול.	
סימן יד	גננת המאכילה ילדים מאוכל שמביאים מביתם.....	קעו
	"ספיה" לקטן, בדבר שאין בו איסור לדעת אביו של הקטן.	

סימן טו	מגע קטן מומר ביין.....	קצד
סימן טז	קטן במזוזה.....	רז
סימן יז	חינוך קטן בדיני קריעה ואכלות.....	רכב
	ענף ב חינוך באכלות על חורבן בית המקדש.....	רלב
סימן יח	צירוף קטן לעשרה לצורך אמירת קדיש.....	רלח
סימן יט	חינוך קטן לצניעות ואיסור יחוד.....	רמ

קטן שהגדיל

סימן כ	קטן שהגדיל.....	רנב
	לענין : אכילת מצה, קרבן פסח, ספירת העומר, תקיעת שופר, כזית בסוכה, הדלקת נר חנוכה, קריאת מגילה, מזוזה, ברכת שהחיינו, ברכת התורה, קבלת שבת.	
סימן כא	קטן בן חו"ל שהגדיל בארץ ישראל - חיובו ביום טוב שני.....	רפח
סימן כב -	קטן שהגדיל במוצאי יום טוב שני האם מוציא ידי חובה בהבדלה את בני משפחתו.....	רעט
סימן כג	קטן שהגדיל במוצאי שבת ובמוצאי יום הכיפורים.....	רצג
	לענין חיובו בתוספת שבת ובהבדלה.	
	ענף ב הבדלה במוצאי שבת.....	שב
סימן כד	קטן שהגדיל בזמנים ומועדים שונים - הערות קצרות	
	קטן שהגדיל בשבת, באכלות ובדיני יום טוב שני.....	שי
	קטן שהגדיל בהדלקת נרות חנוכה.....	שיג
	קטן שהגדיל בפרשת שקלים.....	שמו
	קטן שהגדיל בפורים שחל בשבת.....	שיט
	קטן בן ירושלים שהגדיל בט"ו שחל בשבת - האם צריך לקרוא מגילה בשבת.....	שב
	קטן שהגדיל בחול המועד פסח.....	שכג
	קטן שהגדיל בתשעה באב שחל בשבת.....	שכז

מפתח ערכים מפורט..... שכמ

- כרך ב -

סימן כה	קטן המעיד על עצמו שהוא בר מצוה.....שכט
סימן כו	קטן בתשלומין בתפילה, קידוש והבדלה.....שדמ
סימן כז	חינוך קטנים בברכת כהנים.....שנח
סימן כח	ברכת הגומל בקטן.....שעב
סימן כט	קטן בקריאת התורה מפטיר והפטרה.....שצ
סימן 40	חיוב נשים קטנים וכהנים בשקלים ובתפילת מוסף.....תו
	פרק א חיוב נשים בשקלים ובתפילת מוסף.....תז
	פרק ב חיוב קטנים עד גיל עשרים כהנים ולויים בשקלים ובתפילת מוסף.....תז
סימן 41	חינוך קטן לשמוע תקיעת שופר.....תכז
סימן 42	חיובי קטן בתשובה כפרה ותשלומי נזיקין.....תמה
סימן 43	חינוך קטן בענייני צום.....תסא
	ביום כיפורים, בתשעה באב ובשאר תעניות.
סימן 44	קטן המסכך סוכת רבו וסוכת אביו.....תעו
	ענף ב אב ורב החלוקים בדעותיהם - בקול מי ישמע הבן.....תפו
סימן 45	האכלת קטן מחוץ לסוכה.....תצ
	דין ספיה לקטן בביטול מצות עשה ובאיסור עשה.
סימן 46	קטן בהדלקת נרות חנוכה.....תקב
	ענף ב האם קטן מוציא אחרים ידי חובה בהדלקתו.....תקז
סימן 47	קטן בקריאת התורה בחנוכה.....תקיז
סימן 48	קטן בפרשת זכור ובדיני הברכה על קריאת פרשת זכור.....תקכד
סימן 49	קטן במצוות הפורים.....תקלז
	פרק א קטן בקריאת מגילה.....תקלז
	פרק ב קטן במשלוח מנות ומתנות לאביונים.....תקמג
סימן 50	קטן בשכרות בפורים.....תקנ
	פרק א שכרות בפורים - חובה או מצוה וכמה צריך לשותות.....תקנ
	פרק ב חיוב קטנים בשתיית יין בפורים.....תקנח
	פרק ג האם אב רשאי לאסור על בנו להשתכר בפורים.....תקסא

סימן מא מכירת חמץ לגוי קטן או לישראל קטן - מה עדיף..... תקעה

סימן מב חיוב קטנים במצוות ליל הסדר..... תקפה

ענף ב חיוב קטנים במצוות קידוש ה'..... תקצט

ענף ג חיוב בנות בסיפור יציאת מצרים..... תרא

סימן מג "גנב" או "צדיק" - בירור הלכתי בטעם מנהג "גניבת"

האפיקומן..... תרג

סימן מד חינוך קטן במצוות ספירת העומר..... תרל"ט

ענף ב קטן בברכה על ספירת העומר..... תרנ

הערות קצרות

סימן מה ברכת הרואה על נר חנוכה שהדליק קטן..... תרנז

סימן מז קטן הקורא מגילה האם מוציא אחרים ידי חובה..... תרנא

סימן מז אכילת בשר בתשעת הימים בסעודת סיום מסכת של קטן ואשה..... תרסא

מפתח ערכים מפורט..... תרסד

פתיחה

במסכת חגיגה (ד, א) בנדון החיוב במצות "ראיה" – עליה לרגל לראות את פני ה', נאמר: "קטן שהגיע לחינוך דרבנן היא, וקרא אסמכתא בעלמא". ובמסכת סוכה (ב, ב) מובא: "קטן שאינו צריך לאמו, מדרבנן הוא דמיחייב" – לחנכו בישיבה בסוכה. ופירש רש"י: "מדרבנן, שהזיקו להרגיל את הקטן למצוה שהוא ראוי לה, כדי שיהא מחונך ורגיל למצוות". ומשמע כי חיוב הקטנים לקיים מצוות הוא מדרבנן, כדי שיתרגלו בעתיד לקיים מצוות כראוי לכשיגדלו. ובפשטות, חיוב החינוך הוא על קטנים, עד הגיעם לגיל שיתחייבו בתורה ובמצוות – קטנה בת י"ב וקטן בן י"ג.

ותמה האדמו"ר מליובאוויטש (ליקוטי שיחות פרשת וירא תנש"א: הובא בשערי הלכה ומנהג, יורה דעה, מאמר עט בגדר חובת החינוך) "בחיוב דחינוך הקטנים איתא בכמה מקומות דחינוך מדרבנן, אבל מן התורה ליכא חיוב חינוך. ודרוש ביאור, כיון שמן התורה ברגע שהקטן נעשה גדול, חייב מיד בקיום כל מצוות התורה – אם כן באם אין חיוב מן התורה להכינו לזמן גדלותו, יעבור על מצוות התורה מחמת חסרון ידיעה וחוסר הכנה". לכאורה לא מובן איך יתכן שגדול חייב במצוות ביום בר או בת המצוה ללא שהוכשר מקודם לכן כיצד לקיימן, והרי "אי אפשר שבין רגע יתחיל לקיימן כולם בפועל כדבעי, היפך טבעו ומנהגו הקודם" – והיך יתכן איפוא, שאין חיוב חינוך מהתורה לחנך, וחיוב החינוך הוא רק מדרבנן ובגילאים מסויימים בלבד.

☆

זכיתי, ומגיל צעיר, עוד בטרם הייתי בן שש שנים, אבי מורי חנך אותי לקיים מצוות. וכך נהגתי גם עם בתי ובני, והנני מעורב גם בחינוכם של נכדי ובעז"ה של ניני הקטן, שנולד השנה.

אבל האמת היא, שאבי מורי המשיך וחנך אותי כמעט עד יומו האחרון. שנים רבות לאחר שכבר הפכתי ל"גדול", המשיך לתת לי מוסר ו"לחנך" אותי לערכים שהאמין בהם. גם חותני, מיום שנשאתי לאשתי, הקדיש זמן רב לקיום מצות "חינוך" לי ולאשתי, עד אחרית ימיו.

ואף אני צועד בעקבותיהם, וממשיך לחנך את ילדי הגדולים, שכיום הם בעצמם בעלי משפחות.

והתמיהה גדולה, לכאורה מצות חינוך מדרבנן כבר הסתיימה כשהקטן והקטנה הפכו לגדולים, ומדוע אנו ממשיכים במלאכת החינוך גם כשילדינו גדולים ובעלי משפחות.

☆

התוספות ישנים במסכת יומא (פב, א ד"ה בן) כתבו, שחיוב חינוך מוטל רק על האב, **ולא על האם**: "דחינוך לא שייך אלא באב אבל באדם אחר לא שייך ביה חינוך". ובערוך השלחן בהלכות ברכות (או"ח סי' קפו סעי' ד; סי' רטו סעי' ב) הכריע להלכה בדברי ריש לקיש (נזיר כח, ב), **שאינ חיוב לחנך קטנות**.

עם זאת, המשנה ברורה (או"ח סי' שמג ס"ק ב) פסק שיש חיוב "לחנך בניו ובנותיו במצוות", והוסיף: "ויש מאחרונים שסוברים דמצות חינוך מוטל גם על האם", ומשמע שהכריע כן להלכה.

ומופלא ביותר, היתכן שאין חיוב לחנך בנות קטנות, וגם לא מובן מדוע אין לחייב את האם במצות חינוך ילדיה.

☆

ונראה ביאור הדברים בהקדם דברי המשך חכמה שמצא מקור **מהתורה** למצות החינוך, בפסוק (בראשית יח, יט) **"כִּי יִדְעֹתֶיךָ לְמַעַן אֲשֶׁר יַצְנֶה אֶת בְּנֵיו וְאֶת אֲחֵיהֶם וְשִׁמְרוּ דֶּרֶךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט"**, וז"ל: **"מקור מצות חינוך במצות עשה"**, מקורו **בזה הפסוק מאברהם אבינו** שצוה את בניו בקטנם על המצוות. קרא דחנך לנער על פי דרכו שהביא הרמב"ם בסוף הלכות מאכלות אסורות [ושם לענין איסורים] **הוי מדברי קבלה**, אבל **העיקר מאברהם**.

הגר"ד פוברסקי, ראש ישיבת פוניבז', הביא בספרו בד קודש (פרשת וירא) את דברי המשך חכמה, וכתב: "ומבואר לפי זה כי מצות חינוך הוא מהתורה. ואמנם כן נראה מדברי הילקוט שמעוני ריש פרשת אמור (רמז תרכז) על הכתוב בטומאת כהן לקרובים (ויקרא כא, כ) לאמו ולאביו ולבנו ולבתו ולאחיו, וז"ל: ומה ת"ל לבנו ולבתו, ומה אם אחיו ואחותו שאין חייב בהם במצוות הרי הוא [כהן] מטמא להם, בנו ובתו שהוא **חייב בהם במצוות** אינו דין שיטמא להם, ע"כ. ומבואר להדיא שמצות חינוך מהתורה". והקשה הגר"ד פוברסקי: "אכן צ"ע בזה, דבפשטות הדברים וכמבואר בראשונים בכמה דוכתי, הרי מצות חינוך מדרבנן, וצ"ע מדברי הילקוט וממה שכתב המשך חכמה".

וביאר הגר"ד את דברי המשך חכמה על פי חידושו של רבנו מנחם (הלכות שביתת עשור פ"ב ה"י) שיש שני דינים במצות חינוך:

[א] דין חינוך "כללי" – "ללמד ולהרגיל בניו ללכת בדרכי יושר, כדכתיב חֲנֹךְ לְנֶעֱר עַל פִּי דָרְכוֹ, וכדי להכניסם תחת כנפי השכינה, כדאמרינן (סוכה מב, א) יודע לדבר אביו מלמדו תורה צוה לנו".

[ב] דין חינוך קטן לקיים מצוות – שהוא חיוב מדברי סופרים. ומה שכתב המשך חכמה מקור למצות חינוך מהתורה כוונתו לדין חינוך כללי להרגילו ללכת בדרכי הטוב והישר "ודבר זה הוא מן התורה. אמנם תקנו חכמים ענין נוסף במצות חינוך והוא בכל מצוה ומצוה, שחייבו חכמים שכבר יקיימו הקטנים מצוות התורה כתיקונם בקטנותם. וענין זה הוא רק כעין סייג וגדר למצות חינוך דאורייתא הנ"ל, דבכהאי גוונא שיקיימו המצוות בפועל מקטנותם יתרגלו יותר לקיום המצוות כשיגדלו".

וכן ביאר ידידי רבי אשר וייס, אב"ד דרכי תורה בירושלים, בספרו מנחת אשר (בראשית סימן כא) "הנה ידוע דחובת האב לחנך בנו, ושורש מצוה זו דאורייתא היא, ומקורה במקרא מלא, דכתיב פִּי יְדַעְתִּיו לְמַעַן אֲשֶׁר יֵצֵא אֶת בְּנָיו וְאֶת אֶחָיו וְשָׁמְרוּ דֶּרֶךְ ה' לְעִשׂוֹת צֶדֶקָה וּמִשְׁפָּט. הרי שאברהם אבינו זכה לאהבת וקירבת הקב"ה מפני שצויה בניו אחריו, ואם כן רצונו יתברך שמו שכל אחד מישראל יחנך בניו לאהבה וליראה. אלא, דמדאורייתא מצוה זו מסורה לאב לחנך לפי דעתו והבנתו. ומתקנת חכמים יש גדר ברור מסויים ומוגדר בחיוב זה, דכחיוב הגדול במצוות דאורייתא, כך חיוב הקטן במצוות מדרבנן מדין חינוך. ולכן קטן היודע לנענע חייב בלולב, קטן שאין צריך לאמו חייב בסוכה, וחיוב מוגדר זה מדרבנן הוא".

נמצאנו למדים, שאין כל ספק כי שורש מצות החינוך ומקורה הוא מהתורה, אלא שחכמים קבעו גדרי הלכה כיצר צריכים לקיים את עיקר החיוב לחנך קטנים שיסודו מהתורה. וחיובים אלו הם שהוזכרו בש"ס ובדברי הפוסקים.

מעתה מתורצת התמיהה איך יתכן שאין חיוב חינוך מהתורה והרי ללא חינוך בקטנות, אין סיכוי שיוכל לקיים את המצוות לכשיגדל – כי באמת גם מהתורה יש חיוב כללי – "ללמד ולהרגיל בניו ללכת בדרכי יושר", והחיוב לחנך קטן למצוות "הוא רק כעין סייג וגדר למצות חינוך דאורייתא הנ"ל, דבכהאי גוונא שיקיימו המצוות בפועל מקטנותם יתרגלו יותר לקיום המצוות כשיגדלו".

ומכאן נראה לענ"ד כי החיוב הכללי שנלמד מהתורה מאברהם אבינו להדריך ולחנך את הצאצאים בדרכי התורה והיושר, אינו מוגבל לאב בלבד, או לבנים בלבד, או לגילאים כלשהם. ולכן האב והאם מחוייבים מהתורה לחנך את כל צאצאיהם, בנים ובנות, נכדים

ונכדיות, נינים ונינות, מגיל קטנות ועד זקנה ושיבה, וכפשוט משמעות הפסוק ממנו נלמד דין זה "כי ידעתיו למען אשר יצנה את בְּנֵי וְאֵת בִּיתוֹ אַחֲרָיו וְשִׁמְרוּ דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט". ורק חכמים, הם שהגדירו כיצד צריכים לקיים את עיקר החיוב לחנך שיסודו מהתורה. ובגדרים אלו יתכנו מחלוקות, האם רק האב חייב בחינוך או גם האם, האם החיוב לחנך רק בנים או גם בנות, וכמובן, החיוב מדרבנן הוגבל עד גיל הגדלות. אבל עיקר חיוב חינוך מהתורה שריר וקיים, בכל צאצאיו, ובכל גיל. וכפי שכתב האדמו"ר מליובאוויטש (ליקוטי שיחות ח"ז עמ' 151) "יש חינוך במובן צר ופרטי, ויש חינוך במובן הרחב והכללי. חיוב הפרטי של חינוך אינו מתחיל אלא מגיל מסויים, משהגיע הקטן לחינוך. ואילו חינוך במובנו הרחב שייך "בכל עת", "תמיד יומם ולילה". מצות חינוך במובנה הצר, היא פרט במובנה הרחב של מצוה זו".

על ההורים מוטלת איפוא, חובה לתת כלים למחשבה נכונה לילדיהם, כדי להכין אותם לצפוי להם בעתיד. לכּוֹיֵן אותם כיצד לחשוב, לתכנן ולפעול. ויתכן שגם החותן והחותנת, נכללו בחיוב לחנך ולהדריך את בניהם וכלותיהם, לשמור את דרך ה' ולעשות צדקה ומשפט.

☆

בתנא דברי אליהו (רבה, פרשה כה) מובא: "חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי", והקשה רבי יצחק הוטנר (פחד יצחק, סוכות, מאמר כ) "והלא אין החיובים שלנו נובעים ממעשי האבות, ומהי אם כן החובה להדמות אליהם במעשינו ולהגיע למעשיהם".

מתוך קושיא זו חידש הרב הוטנר, כי חיוב החינוך למצוות הוא אמנם מדרבנן, אבל החינוך לחנך למידות טובות הוא מהתורה, ומקורו באברהם אבינו, ובפסוק חֲנֹךְ לְנֶעֶר עַל פִּי דְרָכּוֹ: "בכאן טמון הוא חידוש הדברים. באמת דאין הכי נמי, שאין שום חיוב מצוות שלנו בא מכוח ציווי לאבות. אלא שכל זה אמור הוא רק לגבי מצוות, אבל לגבי המידות של האבות, בוודאי שהן מחייבות אותנו. וכמאמרם ז"ל חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי. הכוונה היא למידות. ועולה כל זה יפה עם סדר בנין קומת כנסת ישראל, אשר שורש חיובי המידות שלנו הוא מאבותינו, אשר מהם הוא ירושת המידות, ונכלל כל זה בלמען אשר יצנה את בְּנֵי וְאֵת בִּיתוֹ אַחֲרָיו וְשִׁמְרוּ דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט. ולפי זה אפשר לבאר מה שבכל מקום נחשב חינוך כמצוה דרבנן, ולא נזכר שהוא מדברי קבלה, אף על גב שמקרא מלא הוא חֲנֹךְ לְנֶעֶר עַל פִּי דְרָכּוֹ. אלא כנ"ל, משום שחנך לנער על פי דרכו מתייחס לחינוך במידות שהוא בעצם מדאורייתא, למען אשר יצנה, ואם כן החינוך למצוות הוא כולו מדרבנן".

שורש המידות של כנסת ישראל הוא מאבותינו, וחייבנו מהתורה להמשיך את המסורה, ולהעביר את שקיבלנו מאבותינו לדורות הבאים.

ומה הן אותן "מידות", כתב הרמב"ם בפרק הראשון בהלכות דעות, שזו "הדרך הישרה", היא מידה בינונית שבכל דעה ודעה מכל הדעות שיש לו לאדם, והיא הדעה שהיא רחוקה משתי הקצוות רחוק שווה ואינה קרובה לא לזו ולא לזו... ומצווים אנו ללכת בדרכים האלו הבינוניים והם הדרכים הטובים והישרים שנאמר והלכת בדרכיו. כך למדו בפירוש מצוה זו, מה הוא נקרא חנון אף אתה היה חנון, מה הוא נקרא רחום אף אתה היה רחום... הדרך הבינונית שאנו חייבים ללכת בה נקראת דרך זו דרך ה', והיא שלמד אברהם אבינו לבניו, שנאמר (בראשית יח, כ) לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוָה אֶת בְּנָיו וְאֶת אֶחָיו. וההולך בדרך זו מביא טובה וברכה לעצמו, שנאמר (בהמשך הפסוק) לְמַעַן תִּבְרַךְ ה' עַל אֲבֹתֶיךָ אֶת אֲשֶׁר דִּבֶּר עָלֶיךָ.

והדברים עולים בקנה אחד ומשלימים את המבואר לעיל, שחייב החינוך מדרבנן, הוא רק גדרים שנקבעו לקיום מעשי מצוות. אבל יסוד החינוך להדריך את הצאצאים בדרכי אבותינו, הוא מהתורה, וכולל בתוכו את כל מסכת המידות הטובות וההשקפות הנאמנות שקיבלנו מאבותינו, שאנו מצווים להעבירם לבנינו ולבנותינו, חתנינו וכלותינו, נכדינו ונכדותינו, נינינו ונינותינו, לכל אורך ימי חיינו וחיייהם, משחרות ועד שיבה, מנוער ועד זקנה – לחנכם ללכת בדרך ה' ולעלות במסילה העולה בית א-ל.

☆

ספר זה יוצא לאור לכבוד שמחת בר המצוה של נכדי ארי (אהרן יעקב) רייזמן, שנקרא על שמו של מורי חמי, איש דגול מרבבה ואציל נפש, אוהב חסד ומרבה להיטיב, אוהב ספר וחסיד בכל רמ"ח איבריו, ראש וראשון לכל דבר שבקדושה, הרה"ח ר' אהרן יעקב קורנוסר ז"ל. מסובב הסיבות קבע את יום סיום הכנת הספר לדפוס ליום השנה העשירי לפטירת אבי מורי הרה"ח רבי יהושע השיל ז"ל – בעשרה בטבת תשע"ט.

יום בר המצוה, היום הראשון שבו נער מקיים מצוות מהתורה כ"מצווה ועושה", הוא יום של התחלה. מיום זה ואילך, הוא רשאי להצטרף למנין עשרה, לאמירת דברים שבקדושה – להיות חלק מהציבור. השפת אמת (ליקוטים, לבר מצוה) הביא את דברי המדרש "רמז בן י"ג למצות דכתיב (ישעיה מג, כא) עַם זֶה יִצְרָתִי לִי תִהְיֶה יְסֻפְרוּ, זו גימטריא י"ג". וביאר: "על ידי קבלת תרי"ג מצות שהם נגד האיברים וגידים, שהוא ציור של פנימיות הנפש, נשתנה האדם, ונאמר עליו עם זו יצרתי, ולכן יש לשמוח באותו יום כמו ביום

הלידה שנעשה בריה חרשה". לפיכך יום בר המצוה הוא יום שמחה של התחלה חרשה, "איש" שכביכול עתה נוצר מחדש, שהצטרף לכלל ישראל.

גם עשרה בטבת הוא יום של התחלה, אלא שלמרבח הצער, זהו יום התחלה של פורענות וצרות – תחילת חורבן בית המקדש הראשון, כדברי הרמב"ם (הלכות תעניות פ"ה ה"ב) "ועשירי בטבת, שבו סמך מלך בבל נבוכדנאצר הרשע על ירושלים והביאה במצור ובמצוק".

ואף האבות הקדושים היו התחלה, כדברי המהר"ל (גור אריה, בראשית לב, ג) "האבות הם התחלה ותולדה לבנים. וטעם זה ידוע למבין כי הוא דבר נפלא, כי האבות הם יסוד העולם בעבור שהם עיקר לכל ישראל".

נכדי ארי, ועמו כל נכדי ונכדותי, צריכים לדעת כי החיים צופנים בחובם זמנים רבים ומגוונים. יש ימי התחלה של שמחה, אך יש גם ימי התחלה של צער. יש ימים של אושר, אך יש גם ימים של תוגה. וכחלק מעם ישראל, לעיתים אנו שמחים בשמחת הציבור, ולעיתים עלינו להתאבל ולהצטער עם הכלל. תפקידנו לעבוד את הקב"ה בשמחה, ולקדש שם שמים במעשינו, בכל זמן ועת. ודרך זו, נלמד מאבותינו, שהיו התחלה ויסוד לכך.

יום השנה העשירי לפטירת אבי מורי ז"ל, הוא יום של צער פרטי שלי ושל בני המשפחה וידידיו, ויום צער כללי לזכרון קדושי השואה. אך הוא גם יום שבו צריך לזכור ולהתעורר, שגם הצער, תכליתו לעורר לתשובה, כמבואר ברמב"ם שם, שהתענית נועדה "לעורר הלבבות ולפתוח דרכי התשובה, שבזכרון דברים אלו נשוב להיטיב".

באמצעות התחלה של צער, המוביל להתעוררות ולתשובה, תבוא בסופו של דבר התחלה של שמחת עולם, בבנין בית הבחירה.

בצעירותי, שאלתי את אבי ז"ל באחד מימי עשרה בטבת – שנקבע בשעתו על ידי הרבנות הראשית כ"יום הקדיש הכללי", לזכר קדושי השואה הי"ד, שתאריך עלייתם על המוקד לא נודע – האם הוא אומר קדיש על הוריו שנרצחו על ידי הנאצים ימ"ש. אבי השיב לי, שאכן אינו יודע את היום המדויק של הרצחם, אך הוא אומר את הקדיש ביום שבו נכנסו למחנה ההשמדה, וכך גם נהג מורי חמי. בשעת כתיבת שורות אלו, מספרם של ניצולי השואה מתמעט והולך. יחד עם זאת, אין ספק כי בניהם וצאצאיהם, ההולכים בדרכם וממשיכים את מורשתם ומנהגיהם, אמנם אינם אומרים את נוסח ה"קדיש", אך בחייהם ובמעשיהם, הם מקדשים את שמו של הבורא יתברך בעולם.

בכוחם של בנים ונכדים הצועדים במסורת ישראל סבא, להמשיך את ההתחלה של האבות, ולהביאה לידי השלמות המיוחלת, שאנו מצפים לראותה, במהרה בימינו.

☆

הספר הרואה אור לפניכם בזה, עם כל ספרי ושיעורי – יוצאים אל הפועל הודות לרעייתי הדגולה והיקרה, אצילת הנפש ועדינת הלב, ברכה – בטי תחי', המיוחדת להפליא בטוב לבה, במסירות נפשה ובשלמות הראויה לציון, ואשר אושרה ושאיפתה להיות תמיד בשמחה. בהקרבתה הרבה לאפשר את לימוד התורה והרבצתה, ובפרט בשיעורים הרבים המתקיימים בין כתלי ביתנו, באהבת תורה ובמאור פנים – ראויים לה דבריו של רבי עקיבא (כתובות סג, א) "שלי ושלכם – שלה". אשת חיל, מנשים באהל תבורך.

אזכיר לברכה את חמותי מורתי מרת מירל תחי', המפורסמת בעדינותה ובאצילותה, ומתמידה בעצותיה הנבונות והמחכימות ובהתמסרותה לנו ולכל צאצאיה, ומעומק הלב נאחל לה, בריאות אושר ונחת לאורך ימים ושנים. ולהבדיל בין חיים לחיים, זכור אזכור את אבי מורי הרה"ח רבי יהושע השיל ז"ל. איש מופת מורם מעם, תלמיד חכם מופלג, מרביץ תורה ומחבר ספרים רבים בהלכה במחשבה ובחסידות, אשר כל חייו מיזג ושילב תורה עם דרך ארץ, והוא שהמריצני ועודדני כל ימיו ללמוד וללמד ולמסור שיעורים במקהלות עם. ואת אימי מורתי, האשה החשובה רודפת צדקה וחסד, מרת הלינה שיינדל ע"ה. ואת מורי חמי, איש דגול מרבבה ואציל נפש, אוהב חסד ומרבה להיטיב, אוהב ספר וחסיד בכל רמ"ח איבריו, ראש וראשון לכל דבר שבקדושה, הרה"ח ר' אהרן יעקב קורנווסר ז"ל, אשר היו הורים ומורים, מלמדים ויועצים, ודמותם מלווה אותנו תמיד. תנצב"ה.

☆

"ומתלמידי יותר מכולם" – הוקרתי העמוקה וברכותי מקרב לב, לכל ידידי שומעי השיעורים שליט"א, שבזכותם נתבררו ונתלבנו כל דברי ההלכה והמחשבה שבספרים שלפנינו, היטיבה ה' לטובים בברכה עד בלי די, בבריאות ואושר, מנוחת הנפש והרחבת הדעת.

כאן המקום להביע את הערכתי והוקרתי העמוקה לידידי היקרים, אנשי אשכולות מלאי חכמה תבונה ודעת, העומדים לימיני בעריכת ספרי בשנים האחרונות. ברכות מאלפות לעורך הראשי של ספרי 'רץ כצבי', הרב יעקב יהודה זילברליכט, המנצח בכשרונותיו המבורכים על מלאכת המחשבת של עריכת ספרי 'רץ כצבי'.

ועמו, ידידי החשובים חברי המערכת: הרב דוד אברהם מנדלבוים, הרב יוני הוכמן, הרב יוסף זלושינסקי, הרב עובדיה יוסף טולידאנו, הרב זאב קרימלובסקי, והרב יחזקאל בקנרוט. כולם אהובים, כולם ברורים וכולם עושים את מירב המאמצים, ללא לאות ובכשרון רב, להגיש לקהל הרחב את שיעורי שנמסרו בעל פה, כתורה שבכתב, ערוכה ומסודרת בבהירות.

קשה לתאר את מאות השעות של עמל ויגיעה, ולעתים נדודי שינה, המושקעים בלימוד הסוגיות עד להכנת השיעורים הרואים אור בספר זה. וזאת מלבד אין ספור שעות של עבודה מאומצת, הן בשיחות טלפוניות והן באמצעות הדואר האלקטרוני, בשעות הקטנות של הלילה [בישראל ובלוס אנג'לס] שהושקעו בעריכת השיעורים והבאתם למתכונת הנוכחית הרואה אור עתה.

ברכת מיוחדת לעורכי מפתח הספר: הרב יעקב זילברליכט, והרב זאב קרימלובסקי, שהשקיעו עמל רב בשום שכל ודעת, למען יצאו הדברים נאים ומתוקנים.

יבורכו כולם ממקור עליון ברוב הצלחה וכל טוב, ותשרה השכינה עליהם ועל משפחותיהם כל הימים מתוך נחת והרחבה.

בהודאה על העבר ובבקשה על העתיד, לזכות ולראות את כל שיעורי בהלכה ובאגדה יוצאים לאור עולם, בבריות גופא ונהורא מעליא.

לוס אנג'לס, עשרה בטבת תשע"ט

צבי רייזמן

לוס אנג'לס

הסכמות שהתקבלו על ספרי 'רץ כצבי'

נכתבו לפי סדר קבלתם והדפסתם:

אבי מורי הר"ר יהושע השיל רייזמן ז"ל
הרב שמחה זיסל ברוידא זצ"ל, ראש ישיבת חברון
הרב ברוך מרדכי אזרחי, ראש ישיבת עטרת ישראל
הרב שאול אלתר, ראש ישיבת שפת אמת
כ"ק האדמו"ר הנחלת דן ממודז'ין זצ"ל
הרב ישראל מאיר לאו, הרב הראשי
הרב דוד חנניה פינטו, צרפת
הרב יהודה קולדצקי זצ"ל, ראש ישיבת הרב עמיאל-הישוב החדש, תל אביב
הרב שמואל הלוי ואזנר זצ"ל, אב"ד זכרון מאיר, ובעל שו"ת שבט הלוי
הרב עובדיה יוסף זצ"ל, הראשון לציון, ונשיא מועצת חכמי התורה
הרב מיכל יהודה ליפקוביץ זצ"ל, ראש ישיבת פוניבז'
הרב ברוך דב פוברסקי, ראש ישיבת פוניבז'
הרב נתן געשטעטנער זצ"ל, אבד"ק קרית אגודת ישראל, בעמח"ס שו"ת להורות נתן, בני ברק
כ"ק האדמו"ר מצאנז
הרב יחזקאל ראטה, אבד"ק קארלסבורג, ברוקלין
הרב שלום ראובן פיינשטיין, ראש ישיבה ד'סטעטן איילענד
הרב מנשה קליין זצ"ל, בעל שו"ת משנה הלכות
הרב אפרים גרינבלאט זצ"ל, רב ושו"ב מעמפיס, בעל שו"ת רבבות אפרים
הרב גבריאל צינגער, רב דק"ק נטעי גבריאל, ברוקלין
הרב מרדכי שמואל אשכנזי זצ"ל, רבה של כפר חב"ד
כ"ק האדמו"ר ממודז'ין
הרב ישראל יעקב קראוס, רבה של ביהכנ"ס יאנג ישראל האנקוק פארק, לוס אנג'לס
הרב משה שטרנבוך, ראב"ד ירושלים, בעמח"ס תשובות והנהגות ועוד
הרב אברהם יפה שלזינגר אב"ד גענף, מח"ס שו"ת באר שרים
הרב אשר זעליג וייס, אב"ד וראש ישיבת דרכי תורה, ירושלים
הרב שלמה משה עמאר, הראשון לציון, הרב הראשי
הרב דוד כהן, ראש ישיבת חברון
הרב זלמן נחמיה גולדברג, אב"ד בר"ץ הישר והטוב, ירושלים
הרב יצחק זילברשטיין, רבה של רמת אלחנן, ראש כולל בית דוד
הרב אביגדר נבנצל, רבה של העיר העתיקה, ירושלים
הרב מתתיהו דייטש, רבה של רמת שלמה, דומ"צ העדה החרדית, ירושלים
הרב שמואל אליעזר שטרן, ראש ישיבת חתם סופר ורב מערב בני ברק

רִיז כַּצְבִּי

קטן בהלכה

כרך א

רץ כצבי

קטן בהלכה

סימן א

יסודות מצות החינוך

פרק א: חיוב האם בחינוך

פרק ב: חיוב קטנים לעשות מנין לעצמם מדין חינוך

פרק א - חיוב האם בחינוך

- א -

ופטורה מן הסוכה". כלומר, הילני המלכה לא הקפידה לבנות סוכה כהלכתה מפני שהיתה פטורה ממצות סוכה, ולכן לא ניתן להביא כל ראיה מסוכתה. "אמר להן, והלא שבעה בנים היו לה [ואם כן לצורך בניה היתה צריכה סוכה כשירה], ועוד, כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים". ומקשה הגמרא: "למה לי למיתני ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים". ומבארת הגמרא: "הכי קאמר להו, כי תאמרו בנים קטנים היו, וקטנים פטורין מן הסוכה, כיון דשבעה הוו, אי אפשר דלא הוי בהו חד שאינו צריך לאמו. וכי תימרו, קטן שאינו צריך לאמו, מדרבנן הוא דמייחייב, ואיהי בדרבנן לא משגחה, תא

בתחילת מסכת סוכה נחלקו חכמים ורבי יהודה בדיון סוכה הגבוהה למעלה מעשרים אמה. לדעת חכמים הסוכה פסולה, ורבי יהודה מכשיר אפילו עד ארבעים וחמשים אמה. ובסוגיית הגמרא (סוכה ב, ב) הביא רבי יהודה ראיה לשיטתו מ"מעשה בהילני המלכה בלוד, שהיתה סוכתה גבוהה מעשרים אמה, והיו זקנים נכנסין ויוצאין לשם, ולא אמרו לה דבר". ומכך שלא אמרו לה החכמים שסוכתה פסולה בגלל שהיתה גבוהה למעלה מעשרים אמה, הוכיח רבי יהודה כשיטתו שאף למעלה מעשרים אמה כשרה. "אמרו לו [חכמים], משם ראיה, אשה היתה

- ב -

שמע ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים".

ומפרש רש"י: "קטן שאינו צריך לאמו, אמרינן לקמן (סוכה כח, א) דחייב לחנכו במצות סוכה. מדרבנן, שהזקיקו להרגיל את הקטן למצוה שהוא ראוי לה, כדי שיהא מחונך ורגיל למצות". כלומר, מכיון שהאם מצווה לחנך את בניה, היתה מחוייבת הילני המלכה לחנך את בניה למצות סוכה מדרבנן כדי שיהיו רגילים במצוות, ולפיכך יכול היה רבי יהודה להוכיח ממה שבנתה סוכה למעלה מעשרים אמה ולא מיחו בה חכמים, שסוכה שגבוהה למעלה מעשרים אמה כשרה. משמע מרש"י, שהאם מצווה לחנך את בניה. [ועוד הוכיחו הראשונים מהסוגיא, שכשמחנכים קטן צריך שיקיים את המצוה כתיקונה, ויבואר להלן בפרק ב].

וכן מפורש ברש"י בפירושו על המשנה בתחילת מסכת חגיגה (פ"א מ"א) "הכל חייבין בראייה, חוץ מחרש, שוטה, וקטן... איזהו קטן, כל שאינו יכול לרכוב על כתפיו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית, דברי בית שמאי. ובית הלל אומרים, כל שאינו יכול לאחוז בידו של אביו ולעלות מירושלים להר הבית". ופרש"י: "איזהו קטן כו', אבל מכאן ואילך, אף על פי שאינו חייב מן התורה הטילו חכמים על אביו ועל אמו לחנכו במצות".

לפנינו שיטת רש"י, שהאם מחוייבת בחינוך בנה.

אולם לדעת המג"א (סימן שמג ס"ק א) חיוב מצות חינוך מוטל רק על האב, והאם אינה מחוייבת לחנך את בנה.

על דברי מרן המחבר בשו"ע (שם סע' א) "קטן אוכל נבילות אביו מצווה להפרישו", כתב המג"א: "אביו מצווה, אבל אמו אינה מצווה. וכן הוא בנזיר דף כ"ט ובתרומת הדשן סי' צ"ד" [ראיותיו של המג"א מהסוגיא בנזיר ומדברי תרומת הדשן יבוארו להלן]. ומסיים המג"א: "ומעשה דהילני בסוכה דף ב' שהושיבה בניה בסוכה ע"ש, היא החמירה על עצמה (שו"ת מהר"ם מרוטנבורג ח"א סימן ר) ". כלומר, לדעת המג"א אין ראייה ממעשה הילני המלכה שהאם מחוייבת במצות חינוך, משום שהיא "החמירה על עצמה", כי באמת על פי הדין האם לא מחוייבת במצות חינוך בניה.

גם בתוספות ישנים על מסכת יומא (פב, א ד"ה בן שמונה) מפורש "דחינוך לא שייך אלא באב אבל באדם אחר לא שייך ביה חינוך", ואת המעשה של הילני המלכה שישבה היא ושבעת בניה בסוכה פירשו התוספות ישנים "שמא הוה להם אב וחנכם בכך, ואפילו לא היה להם אב היתה מחנכם למצוה בעלמא".

אולם תירוצם השני של התוספות ישנים שהילני המלכה חנכה את בניה ל"מצוה בעלמא" תמוה מאד, כפי שהקשה רעק"א בגליון הש"ס (סוכה ב, ב) "וק"ל ואיך

מיחייב, דעליה דאבוה הוא דרמי לחנוכי".

ובדברי רש"י כתב הר"ן במסכת מגילה (ו), ב דפי הרי"ף ד"ה ורבי יהודה) בשם הרמב"ן לתרץ על השאלה מדוע קטן שמחוייב במגילה מדרבנן אינו יכול להוציא את אביו ידי חובת קריאת המגילה, והרי גם האב מחוייב רק מדרבנן, וז"ל: "דרבנן סבירא להו שאינו בדין שהקטן אע"פ שהגיע לחינוך יוציא הגדולים ידי חובתם, משום דלאו מצוה ידידה אלא דאבוה, דאיהו לא מיחייב במצות כל עיקר". וכן מבואר בחידושי המאירי ובריטב"א במגילה (יט, ב). ובר"ן בקידושין (לא, א) שכתב "דקטן אינו מחוייב בדבר כלל דלאו בר חיובא הוא, ומצוה דחינוך עליה דאבוה רמיא". ומפורשת בזה שיטת הראשונים, שקטן אינו מחוייב כלל במצות חינוך, והחיוב מוטל על האב.

אולם הר"ן במסכת מגילה הקשה על תירוצו של הרמב"ן, וכתב כתירוצם של התוספות (מגילה יט ב ד"ה ורבי יהודה) על הקושיה מדוע קטן שמחוייב במגילה מדרבנן אינו מוציא את אביו, וז"ל: "דלעולם מיירי בקטן שהגיע לחינוך, ואפילו הכי פסלו רבנן משום דמגילה ליכא חיובא אפילו בגדולים אלא מדרבנן, וקטן אין מחוייב אלא מדרבנן אפילו בשאר מצות, ובגדול ליכא אלא חד דרבנן במגילה שהרי בשאר מצות הוא חייב דאורייתא, ולא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן. אבל ההיא דברכת המזון מיירי שהקטן אכל כדי שביעה דהוי חיובא

אמרינן בסוגיין וכי תימרו קטן שאינו צריך לאמו מדרבנן הוא דמיחייב, ואיהי בדרבנן לא משגחה, תא שמע ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים, הא אפילו מדרבנן לא מיחייבה איהי לחנך אותם". והיינו, שמסוגיית הגמרא בסוכה משמע שהילני המלכה הושיבה את בניה בסוכה כשרה כדי לקיים את חיובה במצות חינוך, כלשון הגמרא "מדרבנן הוא דמיחייב", ולא רק לקיים "מצוה בעלמא" כדברי התוספות ישנים. ורעק"א נשאר ב"צע"ג".

- ג -

בתירוצי קושיית רעק"א וביאור דברי התוספות ישנים כתבו הקהילות יעקב (סוכה סימן ב) והגר"ש אלישיב (הערות על מסכת סוכה דף ב ע"ב) על פי מחלוקת הראשונים בגדר חובת מצות חינוך, האם הקטן אינו בר חיובא כלל, וחיוב מצות חינוך הוא על האב להרגיל את בנו במצוות. או שהקטן עצמו מחוייב במצוות מדרבנן ואביו רק מסייע לו לקיים את חובתו "להתחנך".

במסכת ברכות (מח, א) מבואר בגמרא שהאוכל כזית פת [שאינו מחוייב בברכת המזון אלא מדרבנן] יכול להוציא בברכת המזון את מי שאכל כדי שביעה [שמחוייב מהתורה בברכת המזון]. והוקשה לרש"י מדברי הגמרא (ברכות כ, ב) שקטן שהגיע לחינוך [שחייב מדרבנן] אינו יכול להוציא את הגדול שמחוייב מהתורה. ותירץ רש"י: "ההוא [קטן] אפילו מדרבנן לא

דאורייתא וליכא אלא חד דרבנן, ומפיק האב שלא אכל אלא שיעורא דרבנן".

ומבואר בדברי התוספות שעל הקטן מוטל חיוב מדרבנן לקיים המצוה. וכן דעת התוספות בברכות (מח, ב ד"ה עד שיאכל) שכתבו על תירוצו של רש"י [המובא לעיל] וז"ל: "דוחק לומר בקטן שהגיע לחינוך קרי אינו מחויב מדרבנן, דאם אינו מחויב אפילו מדרבנן אם כן אינו פוטר את אביו". כלומר, אם הקטן אינו בר חיובא כלל אפילו מדרבנן, אם כן היאך הוא מוציא את אביו ידי חובה כאשר אביו אכל פת בשיעור שמחוייב בברכת המזון מדרבנן. ומסקנת התוספות שם שקטן נחשב בר חיובא מדרבנן. וכן דעת בעל המאור במסכת מגילה.

לפי שיטת התוספות ובעל המאור, ביאר הגר"ש אלישיב את שיטת התוספות ישנים, ותירץ את קושית רעק"א: "והנה לתוספות והבעל המאור חזינן דמדין חינוך נהיה גם הקטן בר חיובא, ואם כן יש לומר שכוונת הגמרא בסוכה היא לא על החיוב של האם, אלא על החיוב המוטל על הקטן, וכלשון הגמרא, מדרבנן "הוא" דמחייב. ואולי זוהי כוונת התוספות ישנים ביומא, שזוהי מצוה על האם לדאוג לקטן לקיים חובתו, ועל זה אמרה הגמרא ש"איהי בדרבנן לא משגחה". הוה אומר, לדעת הראשונים שיש על הקטן חיוב מדרבנן "להתחנך", דהיינו לקיים מצוות מדין חינוך, כוונת הגמרא במסכת סוכה "וכי תימרו קטן שאינו צריך לאמו מדרבנן הוא

דמחייב, ואיהי בדרבנן לא משגחה" היא, שמכיון שחיוב החינוך מוטל על הקטן והילני לא היתה מחוייבת לחנכו, יש מקום לומר שזוהי הסיבה שלא השגיחה בכך שיעשו כדין. ועל כך השיבה הגמרא: "תא שמע, ועוד כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים". כלומר, מסתמא חכמים הורו לה שאף על פי שהחיוב מוטל על הקטן, אולם לה יש מצוה לעזור להם לקיים את חובתם. והיינו דברי תוספות ישנים ש"היתה מחנכם למצוה בעלמא", שלמרות שלא היתה מחוייבת מדין חינוך לדאוג שישבו בסוכה כשרה, כי חיוב חינוך מוטל על הקטן, אולם מאחר וכל מעשיה היו על פי חכמים, ודאי רצתה לזכות במצוה לעזור לבניה הקטנים לצאת ידי חובתם "להתחנך".

- ד -

כאמור בדברי המג"א, שיטתו שאין מצות חינוך באם, מושתתת על סוגית הגמרא בנזיר, ועל דברי שו"ת תרומת הדשן. אולם כאשר מעיינים במקורות אלו, הדברים אינם פשוטים כלל ועיקר, ואדרבה יתכן ויש ראייה מהם שיש מצות חינוך באם, היפך הבנת המג"א.

ראשית, הסוגיא בנזיר. על דברי המשנה (כח, ב) "האיש מדיר את בנו בנזיר [אם אמר על בנו הקטן] "הא בני נזיר" חלים על הקטן כל דיני נזירות ואין האשה מדרת את בנה בנזיר" [אם אמרה האשה "הא בני נזיר", אין הנדר חל ואינו

שראייתו מהסוגיא בנזיר היא, מכיון שריש לקיש אמר במפורש שאין מצות חינוך באם, ומאידיך גיסא, לא מצאנו במפורש שרבי יוחנן חלק על ריש לקיש בנושא הזה – אם כן מניין לנו להרבות מחלוקות ולומר שנחלקו במחלוקת האם יש מצות חינוך באם, ולכן סבר המג"א שבודאי גם רבי יוחנן מסכים שאין מצות חינוך באם.

- ה -

ממוצא הדברים, לפנינו מחלוקת מן הקצה אל הקצה: לדעת רש"י והאורח מישור, האם מחוייבת במצות חינוך כמו האב, ללא כל הבדל ביניהם. ולדעת המג"א, אין מצות חינוך על האם כלל. אולם מצאנו שיטה שלישית ממוצעת – שיש מצות חינוך באם, אך אין חיובה לחנך כחיובו של האב, ונבאר הדברים.

הקדן אורה מבאר בחידושיו למסכת נזיר, שיש שני דינים במצות חינוך: [א] חינוך במצוות – להרגיל את הקטן לקיים את המצוות לכשיגדל. [ב] חינוך לקדושה ופרישות – לשמור על הקטן להפרישו ולקדשו. וענין זה של מצות חינוך מבואר בדברי הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פרק יז הלכה כח) שכתב: "אע"פ שאין בית דין מצווין להפריש את הקטן, מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה שנאמר חנוך לנער על פי דרכו". וכתב ערוך השלחן (או"ח סימן שמג סע' א) "אמנם הרמב"ם מיירי כאן בקטן שלא הגיע לחינוך דבהגיע לחינוך הלא מחויבים לחנכו במצות".

נוהג בנזירות]. מקשה הגמרא מדוע אשה לא יכולה להדיר את בנה שיהיה נזיר, ומתרת: "ר' יוחנן אמר הלכה היא בנזיר". דהיינו נאמרה הלכה למשה מסיני שרק איש יכול להדיר אבל אשה לא. "ורבי יוסי ברבי חנינא אמר ריש לקיש, כדי לחנכו במצות". כלומר, דווקא אב יכול להדיר את בנו שעליו מוטל לחנכו במצוות. ומקשה הגמרא: "אי הכי, אפילו אשה נמי" – מדוע האם אינה מחוייבת לחנך את בנה. ומתרת הגמרא: "קסבר [ריש לקיש] איש חייב לחנך בנו במצות, ואין האשה חייבת לחנך את בנה". ומפורש איפוא בדברי הגמרא, שלדעת ריש לקיש האם אינה חייבת לחנך את בנה במצות, ומכאן הסיק המג"א שהאם פטורה ממצות חינוך.

אולם הקשה עליו בספר אורח מישור על מסכת נזיר (הובא במחצית השקל או"ח סי' שמג ס"ק א) שהרי דברי הגמרא שאין מצות חינוך באם הם אליבא דריש לקיש, אך לכאורה רבי יוחנן חולק, ולדעתו יש מצות חינוך באם ובשל כך הוצרך לומר תירוץ אחר. ומאחר והכלל במחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש הוא, שהלכה כרבי יוחנן, הרי שצריך להכריע לדינא שיש מצות חינוך באם. ואם כן מהסוגיא בנזיר מוכח שיש מצות חינוך באם בניגוד לדברי המג"א, וכיצד הבין המג"א שמהסוגיא מוכח שהאם אינה מחוייבת במצות חינוך.

ובביאור דעת המג"א כתב המחצית השקל (או"ח סי' שמג ס"ק א)

ובהלכות אבלות (פרק ג הלכה יב) הרמב"ם כתב: "כהן קטן הרי הגדולים מוזהרים שלא יטמאוהו, ואם בא להטמא מעצמו אין בית דין מצווין עליו להפרישו, אבל אביו צריך לחנכו בקדושה". ומבואר בדבריו, שמלבד החיוב לחנך קטן במצוות, יש מצוה על האב לחנכו בקדושה [דוגמה נוספת לחיוב זה, מצינו במשנה ברורה בהלכות הנהגת אדם בבוקר (ס"ב ב"ס"ק יא) "דאפילו קטנים נכון להרגילם בכיסוי הראש, כי היכי דליהוי להו אימתא דשמיא כדאיתא (בשבת קנו, א) כסי ראשך כי היכי דליהוי עלך אימתא דשמיא". בכיסוי ראש אין הקטנים מחוייבים מדין חינוך למצוות אלא זהו ענין של קדושה וסגולה ליראת שמים].

ומוכיח הקרן אורה שדבריו של ריש לקיש ש"אין האשה חייבת לחנך את בנה", לא נאמרו ביחס למצוות חינוך להרגיל את הקטן במצוות, אלא לענין החיוב לחנך את הבן בדרכי הקדושה והפרישות, וחיוב זה מוטל דווקא על האב ולא על האם. וההוכחה היא, כי מצות חינוך שפירושה להרגיל את הקטנים בקיום המצוות, נאמרה רק משעה שהקטן מבין ויודע שהוא מקיים מצוה, כדברי הגמרא (סוכה מב, א) "קטן היודע לנענע - חייב כלולב, להתעטף - חייב בציצית, לשמור תפילין - אביו לוקח לו תפילין". ואילו נזירות ניתן להדיר עבור תינוק ברחם אמו, כמו שפירש רש"י במסכת מכות (כב, א ד"ה בנזיר שמשון) "נזיר שמשון נזיר מן הבטן", וכן מפורש בירושלמי (נזיר פ"ד ה"ו; פ"ז ה"א) שיש "נזיר מרחם".

ומתוך כך מסיק הקרן אורה: "ע"כ נראה דחינוך זה [בנזירות] לא דמי לשאר חינוך מצוה, דצריך לחנך את הקטן לעשות איזה מצוה, דלזה צריך שיגיע לכלל דעת קצת כל חד כדינו. וחינוך דהכא הוא להפרישו מן המותרות ולהקדישו לשמים בזהירות ופרישות, לזה אין צריך דעתו אלא על האב מוטל לשמרו מכל טומאה. וכדאשכחן גבי שמשון ושמואל שהזירום לה' מעת הוולדם, ובחינוך כזה הוא דאמרינן דאיש חייב לחנך ולא אשה, וכן בכנו חייב לחנכו ולא בתו, משום דחינוך זה אינו בדבר המחוייב אלא אזהרה יתירה להרגילו בפרישות ולא חייבו אלא האב לבנו דווקא אבל לא האם והבת, דנשים לאו בנות חינוך הם בזהירות ופרישות, אבל במצוה המחוייבת ודאי דמחוייב לחנך גם בתו".

למדנו מדבריו שיש הבדל בין חיוב החינוך במצוות שהוא משעה שהקטן בר דעת להבין את מעשיו, וחיוב זה מוטל הן על האב והן על האם. לבין חיוב החינוך לקדושה ופרישות שהוא כבר מרחם אמו, ולכן מצינו שאפשר להדיר נזירות על תינוק במעי אמו. וחיוב זה מוטל רק על האב ולא על האם.

- י -

הרב יצחק קולין, רבה של ירושלים, מגדיר את הדברים בתוספת הסבר בקובץ תורה שבעל פה (כרך כג עמ' כד) "ונראה

האשה חייבת לחנך את בנה", למעשה דהילני המלכה, שמשמע שהאם מחוייבת בחינוך. כי במעשה דהילני המלכה הרי מדובר בחינוך למצות סוכה, שגם האם מחוייבת לחנך את בניה למצוות, וכמבואר בדברי רש"י בסוכה "שהזקיקו להרגיל את הקטן למצוה שהוא ראוי לה, כדי שיהא מחונך ורגיל למצות". אמנם הסוגיא במסכת נזיר עסקה בקבלת נזירות עבור בנו שהוא מדין החיוב לחנך את בנו לקדושה, וכאמור חיוב זה הוא רק על האב, ולכן נאמר בגמרא על ענין זה ש"אין האשה חייבת לחנך את בנה".

ומכאן למדנו שיטה שלישית בגדר חיוב האם במצות חינוך, שיש מצות חינוך באם, אך אין חיובה לחנך כחיובו של האב, כי האב חייב לחנך את הבן בדרכי הקדושה והפרישות, ואילו האם פטורה מחיוב זה.

- ז -

על מי מוטל לחנך כאשר אין אב

מסוגיות הגמרא בסוכה במעשה דהילני המלכה יש ללמוד יסודות נוספים בגדר מצות חינוך.

הפני יהושע סובר כדעת המג"א, שהאם לא מחוייבת במצות חינוך. ולפי זה הקשה הפני יהושע ממעשה דהילני המלכה, כיצד הביא רבי יהודה ראייה מסוכתה של הילני המלכה שהיתה יותר מעשרים אמה שהלכה כמותו, והרי מכיון שלא היתה

לומר שישנם שתי הלכות בחינוך, האחת מצות חינוך למצוות, והיינו המצוות שיהיה חייב לקיימן כשיהיה גדול, מצוה לחנך את הקטן, ובזה גם נחלקו הראשונים אם המצוה היא על האב, או על הקטן, כמבואר בתוספות, ברמב"ן ובר"ן סוף פ"ב דמגילה [והרחבנו בביאור דבריהם לעיל אות ג]. אך יש עוד חינוך, והוא חינוך לקיום מצוות, אף שלא יהא חייב בהם לעולם, וזה בגדר חינוך לקדושה לחנכו להתקדש במצוות, אף שאינו מחוייב בהם אבל יש בקיומם מצוה. ובעיקר מצות חינוך, שנינו בברייתא בסוכה קטן היודע לנענע חייב בלולב וכו', וזהו החינוך למצוות שיחוייב בהן. אך חינוך לנזירות אין זה חינוך למצוה שיחוייב בה, שהרי אף כשיגדל לא יחוייב להיות נזיר, אלא חינוך כללי למצוות היינו לחנכו שיקיים מצוות אף שלא יהא חייב לקיימם, אך יש בקיומם מצוה וקדושה. וזהו שמשמיענו ריש לקיש [בסוגיא בנזיר] שיש מצות חינוך גם לנזירות אף שלא יחוייב להיות נזיר, ומצות חינוך זאת נראה שלכולי עלמא היא על האב ולא על הקטן שאת הקטן אין לחייב במה שלא יהיה חייב כשיגדיל... ונראה לומר שגם לשיטת הראשונים שאף האם חייבת בחינוך, אין זה אלא בחינוך למצוות, שחייבים לחנך את הבן, אבל בחינוך לקדושה, גם לדידם אין האם חייבת, ומצוה זו לחנך לקדושה מוטלת רק על האב".

לאור דברים אלו, מיושבת כמובן הסתירה בין דברי הגמרא בנזיר ש"אין

אב, ובשל כך היתה מחוייבת לחנכם מדין אפוטרופוס.

גם בכף החיים (או"ח סי' שמג, ט) כתב בשם ספר פתח הדביר "דכל זמן שאביו קיים אין חיוב חינוך על האם ולא על אחרים, אבל כשמת האב איתיה לדין חינוך על האם ועל אחרים". אולם בדבריהם לא נאמר שהחיוב הוא "מדין אפוטרופוס", כדברי האמרי יושר. וכנראה לדעתו גדר מצות חינוך הוא שמעיקרא הטילו חכמים את חיוב החינוך על האב, וכאשר אין אב, הטילו חכמים חיוב זה על האם. וכן משמעות דברי המאירי בנזיר (כט, א) וז"ל: "כשם שהאיש חייב לחנך את בנו במצות בזמן הראוי לפי ענין המצוה כמו שביארנו בראשון של חגיגה, אף בבתו חייב לחנכה במה שראוי לה גם כן... וכן אם אין להם אב האם חייבת בכך".

אמנם מדברי התוספות ישנים ביומא והמהר"ם מרוטנבורג [הובאו לעיל אות ב] שתירצו את מעשה דהילני ש"היתה מחנכם למצוה בעלמא", או ש"החמירה על עצמה", ולא כתבו שמדובר שלא היה אב וכשארין אב האם מחוייבת בחינוך, משמע שלדעתם כאשר אין אב, האם אינה מחוייבת במצות חינוך מעיקר הדין, אלא רק משום "מצוה בעלמא" או משום "חומרא".

ובתב בביאור אלף למטה על ספר מטה אפרים (סי' תרטו ס"ק ה) שיש ללמוד מדברי המהר"ם מרוטנבורג ש"אף שאין החיוב מוטל על האם, מכל מקום

מחוייבת לדאוג לחינוכם, מהיכי תיתי שישבו בסוכה כשרה. ותירץ: "דהא דקאמר וכי תימא איהי בדרבנן לא משגחה, היינו לפי שאין האם מצווה לחנך בנה אלא האב, משום הכי קאמר כל מעשיה לא עשתה אלא על פי חכמים, ואם כן על הבית דין מוטל לחנכן, ומדלא אמרו דבר מייטי שפיר ראייה".

מבואר בדבריו, שכאשר אין אב מצות חינוך מוטלת על בית דין, והם צריכים לדאוג שהקטנים יקיימו מצוות כראוי, ומהעובדה שחכמים לא אמרו דבר להילני שבניה יושבים בסוכה גבוהה למעלה מעשרים אמה, יש ראייה שסוכה גבוהה מעשרים אמה כשרה, כי מכיון שלא היה להם אב וחיוב החינוך מוטל על החכמים, היו צריכים החכמים לדקדק שהסוכה כשרה כדי לקיים את מצות חינוך הקטנים כראוי.

אולם בשו"ת אמרי יושר (חלק א סימן ב) כתב שאם אין אב, האם חייבת לחנך את בניה במקום האב מדין אפוטרופוס שממונה על היתומים, וז"ל: "ואע"ג דבחינוך אינו מחוייב רק האב, ואפילו האם אינה חייבת בחינוך כמבואר באו"ח סי' שמ"ג, מכל מקום אפוטרופוס דינו כאב ומחייב בחינוך [היתומים]. ומהאי טעמא נראה דיתומים שאין להם אב וסמוכים אצל אמם דינה כדין אפוטרופוס לכל דבר דמחייבת האם בחינוך מטעם אפוטרופוס". ולפי זה מבאר האמרי יושר את המעשה דהילני המלכה, שלא היה להם

כשמחמרת על עצמה לחנך בניה במצוות מצוה קעבדא".

ובספר קידוש כהלכתו (עמ' נא) הביא בשם הגר"ח קנייבסקי "שאמנם אפשר שמצד מצוות חינוך אין האם מחוייבת, אבל מצד שמשועבדת לסייע לבעלה, צריכה לסייע גם בענין זה של חינוך הבנים", עכ"ד.

ובש"ל הקדוש (שער האותיות מד, א) כתב ש"הנשים מצוות על תוכחת בניהם כמו האב ויותר מהם מהטעם שהם פנויות ומצויות יותר בבית". והוסיף על דבריו בספר שערי הלכה ומנהג (לימוד התורה סימן סג) "ולא עוד אלא שיש יתרון בהחינוך (והתוכחה) דנשים לגבי אנשים, כיון שמצד טבע הנשים נעשית פעולתן בחינוך בלשון רכה ומתוך רגש של קירוב, אהבה וחיבה (יותר מאשר אצל האנשים) ורואים במוחש (ובפרט בדורות האחרונים) שדוקא בדרך של קירוב ואהבה ("חנן לנער על פי דרכו") גדולה יותר הצלחת החינוך".

- ח -

טעם מדוע אין חיוב חינוך באם

בטעם הדבר מדוע האם אינה מחוייבת במצוות חינוך, כתב המהר"ם מרוטנבורג [בהמשך דבריו המובאים לעיל אות ב] וז"ל: "סברא היא כיון דלא מיפקדה למולו ולפדותו וללמדו תורה ובכל מצוות הבן על האב, כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון". כלומר, חכמים תיקנו את

מצוות החינוך "כעין דאורייתא", ומכיון שמהתורה האם אינה מחוייבת בכל המצוות שהאב מצווה על בנו, כדברי המשנה בקידושין (כט, א) "כל מצוות הבן על האב, אנשים חייבין ונשים פטורות", לכן גם במצוות חינוך שתיקנו חכמים להרגיל את הקטן במצוות, אנשים חייבים ונשים פטורות.

טעם אחר אפשר לומר על פי דברי שו"ת תשובות והנהגות (חלק ב סימן רה) ביסוד מצוות חינוך ש"כשהאב מחנך את בנו לקיים מצוות אין זה מצוה דרבנן לבד, אבל בכל חינוך מקיים מהתורה מצוה קיומית בושנתם לבניך, שילמדו תורה, והיינו לקיים מצוות דהווה לימוד התורה, ומה לי למדו בספר או בקיומם, ודו"ק היטב כי זהו עיקר ויסוד גדול". ומבואר בדבריו, שיסוד מצוות החינוך נובע מחיוב האב ללמד את בנו תורה, שהרי כידוע תכלית הלימוד הוא להגיע לידי מעשה, ואם חייב ללמדו תורה כדי שיבוא לידי מעשה, קל וחומר שצריך להרגילו במעשה המצוות כדי שידע היאך לקיימם. וחכמים רק קבעו את גדר המצוה, אך יסוד מצוות החינוך נובע מחיובו של האב ללמד לבנו תורה.

ולפי זה מובן שחיוב זה מוטל דווקא על האב, המחוייב ללמד בנו תורה, ולא על האם שפטורה ממצוה זו. [ובמקום שאין אב, וכל ישראל מחוייבים ללמדו תורה, יהיו חייבים אף לחנכו ולהרגילו בקיום המצוות]. ולפי טעם זה יוצא, שלעולם אין

בידו הסיפק לעשות יותר בענין החינוך, ולכן הוא מחוייב בחינוך יותר מאחרים.

האם מחוייבת בחינוך, אפילו כאשר האב לא נמצא.

בשו"ת מהרי"ן דושינסקי (סימן טו) כתב טעם מיוחד מדוע אין חיוב חינוך על האם: "נראה לעניות דעתי שטעם חינוך המוטל על כל אדם הוא לטובת עצמו, כי כל ישראל ערבים זה לזה, ואם יתגדל קטן זה ויעבור על מ"ע ול"ת הרי גם עליו הוי חטא, ולכן על כל ישראל יש חיוב דאיתא ממילא לשמור על קטן שיהיה עובד ה' והטילו חכמים על כל אחד לחובה... שכל הטעם הוא מצד ערבות, וגם על האב אין חיוב יותר רק מטעם ערבות, רק כיון שיש סיפק בידו לעשות הטילו עליו יותר. וכיון שכן שהכל מטעם ערבות בין על האב, בין אם נאמר שהוא על כל אדם, אם כן נשים שכבר כתב הפמ"ג בפתיחה כוללת (ח"ב אות טו) שיש הרבה שיטות שאינם בכלל ערבות פטורות מחינוך, וזה טעם נכון לענ"ד".

ובדבריו מבואר שחיוב חינוך הוא מדין ערבות, היות וכאשר יגדל הקטן ויעבור על מצוות עשה ולא תעשה יתחייבו בגללו כל ישראל ה"ערבים זה לזה", לכן תיקנו חכמים שכל אחד מישראל ידאג לחינוכם של הקטנים כדי שיתרגלו בקיום המצוות ולא יתחייבו כולם מחמתם.

ולפי דבריו יוצא שחיוב החינוך של האב אינו שונה במהותו מחיובם של האחרים בחינוך, והסיבה שהחיוב מוטל עליו יותר מאחרים היא מציאותית – כי

- מ -

ונראה שגם אם חיוב חינוך הוא מדין "ערבות", עדיין יש לומר שגדר חיוב האב בחינוך בנו שונה במהותו מחיובם של האחרים.

דהנה מורי ורבי הגאון רבי אברהם פרבשטיין, ראש ישיבת חברון, חקר בספרו (כנסת אברהם סימן יד) בגדר דין ערבות, האם גדר הדין הוא "דבמקום דהאחר מחוייב בקיום המצוה, מוטל עלי לדאוג ולראות דהוא יקיים חיובו, וזהו דינא דערבות". או ש"מדין ערבות אני נחשב כמחוייב במצות חברי".

ונראה לומר שכל אדם מישראל מחוייב במצות חינוך כמו הגדר הראשון של דין "ערבות" – שמוטל עליו לדאוג ולראות שהקטן יקיים את חיובו במצוות. אולם באב גדר החיוב שונה, ומדין מצות חינוך האב נחשב כמחוייב במצוות בנו, ואם בנו יעבור ולא יקיים הרי זה כאילו הוא עצמו עבר על מצוה זו. וראיה לכך מדברי המג"א (או"ח סי' רכה ס"ק ה) בביאור הטעם לברכת "ברוך שפטרני מעונשו של זה", שמברך האב כשמגיע בנו למצוות: "דעד עכשיו נענש האב כשחטא הבן בשביל שלא חנכו". והם הם הדברים, מכיון שהאב נהיה מדין מצות חינוך "ערב" על בנו, הרי הוא

כמתחייב בכל מצוותיו, ואם לא חנכו ועבר הבן, מתחייב האב כאילו הוא עצמו עבר.

[הדברים נכונים לפי שיטת הראשונים המבוארת לעיל [אות ג] שהקטן עצמו מחוייב במצוות מדרבנן ואביו רק מסייע לו לקיים את חובתו, ואם כן חיובו של האב מדין "ערבות" הוא שהאב "ערב" על קיום המצוות שחייב הקטן. ולפי הראשונים שהקטן אינו בר חיובא כלל, וחיוב מצות חינוך הוא על האב להרגיל את בנו במצוות, צריך לומר שחיוב האב הוא מדין "ערבות" לדאוג לקיום המצוות של בנו הקטן].

והנה, בחודש אייר תשס"ו זכיתי לביקורו של כ"ק האדמו"ר מגור שליט"א בביתי בלוס אנג'לס. וכששוחח עמי בדברי תורה, אמר האדמו"ר שבשבת מצות חינוך היא מדאורייתא, כפי שיש ללמוד מלשון הפסוק (שמות כ, י) "לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך". דהיינו, שהאדם מוזהר על שביתת בניו הקטנים, כדברי הרמב"ן שם: "הזהירנו בשבת שלא יעשו הבנים הקטנים מלאכה לדעתנו וברצוננו". כלומר, כאשר הבן עושה מלאכה האב עובר באיסור תורה של שביתת בנו.

ולפי דברי האדמו"ר שגדר החיוב של שביתת בנו הוא מדין מצות חינוך, הרי לנו ראייה מפורשת למבואר לעיל, שכאשר האב מחוייב בחינוך בנו, ועבר הבן עבירה, הרי שהאב עצמו נחשב כעובר

בלאו, והיינו כי מאחר ומצות חינוך יסודה בדין "ערבות", ומדין "ערבות" נעשה האב כמחוייב במצוות בנו, כאשר הבן יעבור ולא יקיים מצוות, הרי זה כאילו האב עצמו עבר על מצוה זו.

ובאמת ידידי רבי נחום רוטשטיין, ראש ישיבת נזר התורה בירושלים, כתב לי שעל פי דברים אלו, ביאר האדמו"ר פעם אחרת, את המנהג לברך "ברוך שפטרני מעונשו של זה" בשבת הראשונה לאחר שנעשה בר מצוה, ולא ביום הקריאה הראשון לאחר שנכנס הבן לעול המצוות "כי בכל המצוות יש על האב רק מצות חינוך, אבל בשבת נתפרש בתורה לא תעשה כל מלאכה אתה ובנך ובתך וגו', שהאב מצווה על שביתתו, ושביתת בנו ובתו הוא מכלל מצות זכירה של האדם עצמו, שבוזה נשלמת מצות זכור את יום השבת שעל האב עצמו וכפי זכרון השבת אצל הבנים כן מתחזק ונשלם גם אצל האב אולם כל זה בקטנותו, אבל כשהגדיל נפטר מזה ולפיכך דוקא בשבת שבה עיקר החיוב והעונש המוטל על האב מצד בנו הוא הזמן לומר כשהגדיל ברוך שפטרני מעונשו של זה".

והדברים עולים בקנה אחד עם המבואר לעיל, שגדר חיוב החינוך של האב מדין ערבות עומד ביסוד הטעם לברכת "ברוך שפטרני מעונשו של זה", כדברי המג"א הנ"ל "דעד עכשיו נענש האב כשחטא הבן בשביל שלא חנכו", וכאמור לעיל.

סוף דבר, נחלקו הפוסקים האם חייבת האם במצות חינוך, ומצאנו בזה חילוקי דינים בדלהלן:

[א] לדעת המג"א האם אינה חייבת בחינוך בניה, וכדבריו פסקו המטה אפרים (סי' תרטו סע' ו), שו"ע הרב (סי' שמג סע' א) והברכי יוסף (סי' שמג אות ז).

[ב] אולם גם לפי השיטות שהאם אינה מחוייבת בחינוך, מבואר בתוספות ישנים שהילני המלכה חנכה את בניה משום "מצוה בעלמא". ונתבאר הדברים, שהמצוה היא לפי שיטות הראשונים **שהקטן עצמו מחוייב בחינוך**, וכאשר האם מסייעת לו לקיים את **חובו** מקיימת "מצוה בעלמא", ולא מצות חינוך שאינה מחוייבת בה.

[ג] המשנ"ב (סימן שמג ס"ק ב) כתב "ויש מאחרונים שסוברין דמצות חינוך מוטל גם על האם". והיינו דעת ספר אורח מישור ותוספת שבת [הובאו במחצית השקל שם]. וכן דעת האליה רבא (א"ח סי' תרמ) והפמ"ג בפתיחה כוללת, והבאנו לעיל שמפורש כן בדברי רש"י במסכת חגיגה.

[ד] אמנם מצאנו שיטה שלישית, שיש מצות חינוך באם, אך אין חיובה לחנך כחיובו של האב, כמבואר בדברי הקרן אורה עמ"ס נזיר, שיש שני דינים במצות חינוך: מצות **חינוך להרגילו במצוות** שיהיה חייב בהם כשיגדל, שבוה מחוייבת גם האם. ומצות **חינוך לקדושה** המוטלת על האב בלבד.

[ה] גם לשיטות שאין חיוב על האם לחנך, מכל מקום מקיימת בכך מצוה. ואף יש יתרון בכך שהאם מחנכת, מכיון שהיא מחנכת בנועם ובשפה רכה. וגם יש לה חיוב לסייע לבעלה בחינוך הבנים בגלל שיעבודה כלפיו.

[ו] כשאין אב נחלקו הדעות: לדעת האורח מישור מחוייבת האם בחינוך מדין "אפטרופוס", ולדעת כף החיים והמאירי מחוייבת בזה מעיקר הדין. אולם מדברי התוס' ישנים והמהר"ם מרוטנבורג משמע שגם כשאין אב, אין האם מחוייבת במצות חינוך [אלא אם כן מחמירה על עצמה].

פרק ב - חיוב קטנים לעשות מנין לעצמם מדין חינוך

בעת ביקורו של כ"ק האדמו"ר מגור שליט"א בביתי בחודש אייר תשס"ו, עסקתי באותו זמן בלימוד ענייני מצות חינוך עם בני השיעור, ונתעוררה השאלה האם קטנים מחוייבים לעשות מנין לעצמם מדין חינוך [גם במקום שאין עשרה גדולים] – דבר השכיח מאד בבתי ספר של ילדים שאין במקום עשרה גדולים. והנה בכל המצוות שהקטן מקיים מדין חינוך, כגון נטילת לולב או אכילת מצה, הקטן **מברך עליהם**, ואין זו ברכה לבטלה, למרות שאינו מחוייב במצוה מהתורה. ונשאלת איפוא השאלה, מדוע שלא נחייב קטנים להתפלל במנין, ויאמרו קדיש וקדושה ואף יקראו בתורה **מדין חינוך**.

שאלה זו שאלתי את האדמו"ר, ולפני שנביא את תשובתו, נדון בדברים כפי שלמדתי עם בני החבורה בשיעור.

- י -

איסור תורה באמירת דברים שבקדושה ובברכות.

ברם שאלתינו עדיין עומדת במקומה, הרי מעשים הם שבכל יום שהקטנים מקיימים מצוות שהם אינם מחוייבים בהם [מצה, לולב וכיו"ב], ובכל זאת מברכים עליהם ברכה מדין חינוך, ואין בזה חשש ברכה לבטלה, מכיון שאין זו הזכרת שם לבטלה שהרי על ידי זה הם מתחנכים לברכות - ואם כן הוא הדין בחינוך קטנים לתפילה במנין ומדוע שיהיה איסור בדבר.

ואמנם מכאן סברא זו כתב הרב שלמה גורן (תרומת הגורן סימן ט) ש"מותר לקטנים בבתי ספר יסודיים לארגן להם מנין כל שהגיעו לגיל חינוך, שהם מבני תשעה ומעלה לפי המחמירים", כי אין כל איסור לקטנים לברך לעצמם, כשם שבכל ברכות הנהנין וברכות המצוות הם מברכים. ולכן הוא פסק שהם "רשאים לומר ברכו וקדושה וקדיש לעצמם". אולם הוא מוסיף: "ואין להם לחזור על חזרת הש"ץ כי אין צורך בזה לצאת ידי חובה".

- יא -

גם הרב כתריאל פישל טכורש בספרו כתר אפרים (סימן כב) דן בשאלה האם להרגיל ילדים לתפילה במנין של קטנים, וכתב שלצורך מצות חינוך התירו חכמים איסור דאורייתא, בבחינת "עת לעשות לה" הפרו

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב סימן צח) דן "בדבר לעשות מנין לילדים שלא הגיעו למצות כדי לחנכם להתפלל בציבור ולקרוא בתורה", ומסקנתו לאיסור משתי סיבות. ראשית, משום ש"דין זה דאין אומרין דבר שבקדושה פחות מעשרה, מסתבר דאף שעצם אמירת קדושה וקדיש לא מצינו מדאורייתא, אבל זה שאין אומרין בפחות מעשרה הוא מדאורייתא כדדריש מקרא ["ונקדשתי בתוך בני ישראל"]. כלומר, למרות שהחיוב לומר קדיש וקדושה הוא רק מדרבנן, אולם כשיחיד אומר קדיש או קדושה שלא בעשרה עובר על איסור דאורייתא [והוא מוכיח זאת מהגמרא בברכות מז, ב.]. שנית, כי "הברכות שהם לבטלה הרי הרבה סוברין שהוא איסור דאורייתא". והיינו, כאשר אין עשרה אנשים גדולים, ברכותיהם של הקטנים שיעלו לתורה או בחזרת הש"ץ, יהיו ברכות לבטלה, ולדעת הרבה פוסקים יש בזה איסור דאורייתא (וכמו שהובא במשנ"ב סי' רטו ס"ק כ).

ולכן מסקנת האגרות משה: "ואם כן יש גם לעכבן [שיעשו מנין לעצמם ויאמרו בו קדיש וקדושה ויקראו בתורה], וכל שכן כיון שבעצמן לא יעשו המנין וצריך לסייען שזה ודאי אסור". ומבואר, לדעת רבי משה, שקטנים לא יעשו מנין לעצמם, משום שבלי עשרה גדולים, יש

תורתך", ולכן אף שיש איסור מהתורה לומר דברים שבקדושה שלא במנין גדולים, אולם לצורך מצות חינוך הדבר מותר.

והביא הכתר אפרים ראיה, מדברי המשנה במסכת ראש השנה (כד, א) "דמות צורת לבנה היה לו לרבן גמליאל בטבלא ובכותל בעלייתו שבהן מראה את ההדיטות, ואומר הכזה ראית או כזה". ומקשה הגמרא: "ומי שרי, והכתיב לא תעשון אתי, לא תעשון כדמות שמש". ומתרצת הגמרא: "ואיבעית אימא להתלמד עבד, וכתיב לא תלמד לעשות, אבל אתה למד להבין ולהורות". וכן מצינו בגמרא בסנהדרין (סח, א) שלצורך לימוד, הותר איסור כישוף: "פעם אחת אני והוא מהלכין היינו בדרך, אמר לי [רבי עקיבא] רבי [רבי אליעזר], למדני בנטיעת קשואין. אמרתי דבר אחד נתמלאה כל השדה קשואין. אמר לי, רבי, למדתני נטיעתן, למדני עקירתן. אמרתי דבר אחד, נתקבצו כולן למקום אחד". ומקשה הגמרא: "היכי עביד הכי, והאנן תנן העושה מעשה חייב", ותירצה: "להתלמד שאני, דאמר מר לא תלמד לעשות, לעשות אי אתה למד, אבל אתה למד להבין ולהורות".

והוכיח מכאן הכתר אפרים: "משמע שלמען החינוך ללמוד ולהורות לא אסרה תורה. ומפני שהתורה החשיבה את החינוך ואת ההוראה, ומכאן נלמד להעריך את החינוך בכללו". כלומר, מכיון שהתורה מתירה איסורים מפורשים כדי להתלמד, אם כן גם במצות חינוך שמטרתה

ללמד קטנים מצוות, מותר לעבור על איסורים אף מן התורה לצורך חינוכם. ומסיים הכתר אפרים: "מסקנא דמילתא לפי דעתי, דיש להתיר עריכת תפילה לציבור הקטנים ילדי בית הספר, ולקיים קריאת התורה וברכות התורה על ידם, בכדי לחנכם ולהרגילם מנעורם, ובעודם באביב ימיהם לתורה ולתעודה, למצוות מעשיות ולמנהגים קדושים קבועים".

אמנם ראיותיו של הכתר אפרים תמוהות מאד, כי בגמרא מפורש שאיסור כישוף והאיסור לעשות כדמות שמש לא נאמר כלל כאשר עושים על מנת להתלמד, כי האיסור הוא רק לעשות כישוף ולעשות צורות לעבודה זרה, ומי שעושה כן להתלמד מעולם לא אסרה עליו התורה דבר זה. ואם כן אין כל ראיה מהגמרות הנ"ל להתיר משום חינוך לברך ברכה לבטלה ולומר דברים שבקדושה בפחות מעשרה גדולים, כי בדברי הגמרא לא רואים שיש איסור תורה שהותר לצורך לימוד אלא שמעולם לא היה כאן איסור לצורך לימוד, וצ"ע.

בכתר אפרים מביא הערה נוספת שהעיר על דבריו הרב צבי דומב, שאף אם נסכים שהתירו חכמים איסורי תורה לצורך מצות חינוך: "מכל מקום בנדון דידן [תפלה בבתי ספר] הרי על המנהלים והמורים לא מוטל מצות חינוך מדינא, כי מצות חינוך מוטלת רק על האב. ולפי זה לכאורה בנדון דידן אין למנהלים ומורים שעליהם לא מוטל מצות חינוך מדינא, לסדר בתי תפילה

לקטנים לבד, כיון דבזה הם ספי להו איסורא דונקדשתי שדבר שבקדושה צריך עשרה גדולים. ואפילו להפוסקים דס"ל שהקטן עצמו הוא בר חיובא, אין למנהלים ולמורים למיספי להו איסור בשביל חינוך ידיהו, כי אין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חברך".

- יב -

והנה עד עתה הבאנו את הדעות השונות האם קטנים מחוייבים לעשות מנין לעצמם מדין חינוך, ויצאנו מתוך ההבנה שאם יעשו הקטנים מנין לעצמם מתקיימת בזה מצות חינוך [והשאלה היא רק אם יש בזה איסור משום אמירת דבר שבקדושה שלא בעשרה גדולים ואיסור ברכה לבטלה, או לא]. ברם נראה כי דבר זה אינו פשוט כלל ועיקר, שכן נחלקו הראשונים, האם מצות חינוך מתקיימת כשהקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה, כגון שאוכל בסוכה פסולה או נוטל לולב פסול, ונבאר הדברים.

לעיל [פרק א] הבאנו את המעשה דהילני המלכה שהושיבה את בניה בסוכה גבוהה למעלה מעשרים אמה ולא מיחו בה חכמים, ורצה ר' יהודה להביא מכך ראייה לשיטתו שסוכה הגבוהה למעלה מעשרים אמה כשרה. וכתב הריטב"א (סוכה ב, ב) וז"ל: "מהא שמעינן דקטן שמחנכין אותו במצות [צריך] לעשות לו מצוה בהכשר גמור כגדול. דהא מיייתנן ראייה בשמעתין מסוכה של הילני משום דלא סגי דליכא

בבניה חד שהגיע לחינוך דבעי סוכה מעלייתא, והוצרכתי לכתוב זה לפי שראיתי חכמים טועים בזה". הרב בצלאל ז'ולטי, רבה של ירושלים, ביאר את הדברים (משנת יעבץ סימן ע) בטוב טעם: "מבואר בדברי הריטב"א, שחובת חינוך לקטן הוא לא לחנכו רק במעשה המצוות גרידא, שיתרגל לעשות מצוות כשיגדיל, אלא עיקר דין חינוך הוא לחנכו "לקיים" מצוות, שבקטנותו יש לחנכו לקיים מצוות כמו גדול. ולכן סוכה שהיא גבוהה מעשרים אמה, אם היא פסולה אין לחנך בה קטן במצות סוכה, אע"פ שגם בסוכה זו יתרגל לישב בסוכה, שהרי הקטן אינו יודע כלל שהיא סוכה פסולה, מכל מקום אין מחנכין אותו בסוכה זו, כי עיקר דין חינוך הוא לחנכו לקיים מצוות".

ובשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ג סימן צה) הוסיף לבאר מדוע אין חיוב לחנך למצוות בזמן שהקטן אינו מקיים מצוה "משום שלא שייך לחייבו בדבר שאינו מצוה לומר לו שהוא מצוה, אף שיתחנך מזה". והיינו, שעיקר מטרת החינוך שהאב אומר לבנו שהוא מקיים במעשהו מצות השי"ת, ולכן אם האב לא יכול לומר לבנו "שב בסוכה כי הקב"ה ציונו לשבת בסוכה", בגלל שהסוכה פסולה והקב"ה לא ציונו בזה, הרי שאין בזה מצות חינוך.

וא"ל כאמור בדברי הריטב"א, יש "חכמים שטועים בזה". וביאר המשנת יעבץ שכוונת הריטב"א למש"כ רש"י בחגיגה (ו, א) וז"ל: "הלא אין חינוך

קטן אלא כדי להנהיגו שיהא סרוך אחר מנהגו לכשיגדיל". ולדבריהם מבאר המשנת יעבץ ש"עיקר חובת חינוך הוא לא "לקיים" המצוות בקטנותו אלא שיתרגל במעשה המצוה, כדי שיהא סרוך אחר מנהגו לכשיגדיל, ואם כן גם כשאנו עושה את המצוה בהכשר גמור, מכל מקום הוא מתרגל לעשות מצוות". כלומר, תכליתה של מצות חינוך היא להרגיל את הקטנים בקיום המצוות, כדי שכשיכנסו לעול המצוות יהיה להם יותר קל לקיים את המצוות מאחר שכבר התרגלו לכך. ולכן גם כשהקטן יושב בסוכה פסולה, ואז אין שום קיום מצוה, עם כל זאת הרי הוא אינו יודע להבדיל בין סוכה כשרה לסוכה פסולה, וסוף סוף הוא מתרגל לשבת בסוכה, וכשיגדל כבר יהיה מורגל לישוב בסוכה - ונמצא איפוא, שמטרת החינוך הושגה.

במחלוקת זו - האם מצות חינוך מתקיימת כשהקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה, נחלקו הפוסקים שהביא המשנ"ב (סי' תרנח ס"ק כח) בדיון קטן שנוטל לולב ביו"ט ראשון של סוכות, וז"ל: "הקטן לא יצא בנטילה כזה [של לולב שאול], דהא אינו שלו ולא מקרי לכם ולא קיים בו אביו מצות חינוך. ויש מאחרונים שסוברין דמצות חינוך מתקיים גם בשאול, דהא גם כזה מתחנך הבן למצות, וכן משמע במרדכי בשם ראב"ן". לפנינו מחלוקת הפוסקים האם האב יוצא ידי חובת מצות חינוך כשנותן לקטן ליטול לולב שאול

ביו"ט ראשון, ובלולב שאול, גדול אינו יוצא ידי חובה ביו"ט ראשון שהחוב הוא מדאורייתא מכיון שאינו נחשב "שלו".

ומבאר המשנת יעבץ, ששורש המחלוקת אם האב מחנך את בנו בלולב שאול תלויה ביסוד המחלוקת האם כשהקטן עושה מצוה שלא כתיקונה, מתקיימת מצות חינוך: "לדעת הראב"ן, אפשר לקיים מצות חינוך קטן גם בלולב שאול, ואע"פ שלא מקיים מצות לולב בשאול ביו"ט הראשון של סוכות, מכל מקום שפיר מקיימים בו דין חינוך, משום דעיקר החינוך הוא במעשה המצוה ולא בקיום המצוה". ואילו הפוסקים שכתבו שאינו מקיים מצות חינוך בלולב שאול סוברים כשיטת "הריטב"א ריש סוכה הנ"ל, שהוכיח שבסוכה גבוהה מעשרים אמה שהיא פסולה, לא מקיימים דין חינוך קטן במצות סוכה, כי לדעתם יסוד מצות חינוך הוא בקיום המצוה, ואם מעשה הקטן אינו מעשה שאפשר לקיים בו מצוה, לא מתקיימת בו מצות חינוך.

- יג -

לפי האמור, מוסיף המשנת יעבץ ומבאר כי יסוד מחלוקת זו, האם כשהקטן עושה מצוה שלא כתיקונה מקיים המצוה, תלויה במחלוקת הראשונים בגדר מצות חינוך [שנתבארה לעיל פרק א אות ג] - האם הקטן אינו בר חיובא כלל, וחיוב מצות חינוך הוא על האב להרגיל את בנו

- יד -

והנה דבר פשוט הוא, שמצות "ונקדשתי בתוך בני ישראל" - מתקיימת רק כאשר עשרה גדולים מקדשים שם שמים. ולכן, כאשר מתאספים עשרה קטנים ואומרים דברים שבקדושה אין בכך קיום מצות "ונקדשתי". יוצא לפי זה, שכאשר קטנים עושים לעצמם מנין, הם לא מקיימים בכך מצוה כתיקונה, אלא רק עושים מעשה של מצות "ונקדשתי".

ומעתה נראה כי השאלה האם קטנים מחויבים לעשות לעצמם מנין מדין חינוך - תלויה במחלוקת הראשונים, האם מצות חינוך מתקיימת כשהקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה. לדעת הפוסקים שמקיים מצות חינוך רק במצוה כתיקונה [סוכה ולולב כשרים] כי יסוד מצות חינוך הוא בקיום המצוה - אין כל ענין לקטנים לעשות מנין לעצמם, שהרי לא יקיימו בזה כלל מצות חינוך, כי אין קיום מצות "ונקדשתי" בעשרה קטנים.

ורק לדעת הפוסקים שמקיים מצות חינוך גם בלולב שאול, כשהקטן אינו מקיים במעשהו מצוה כתיקונה, כי יסוד מצות חינוך הוא שהקטן יתרגל במעשה המצוה - גם כשהקטנים עושים מנין לעצמם, מקיימים בזה מצות חינוך, כי במעשה זה הם מתרגלים להתפלל במנין, אף על פי שאינם מקיימים את מצות "ונקדשתי". ולכן רק לפי דעה זו יש מקום לחייב את הקטנים לעשות מנין לעצמם.

במצוות. או שהקטן עצמו מחויב במצוות מדרבנן ואביו רק מסייע לו לקיים את חובתו "להתחנך".

"לשיטת רש"י והרמב"ן שקטן לא נקרא בר חיובא במצוות, אלא חיובא אאבוה רמיא, והלא על האב יש רק חובת חינוך ולא גוף המצוה, ואם כן שפיר אפשר לומר שעיקר דין חינוך הוא לחנכו במעשה המצוה, וכמו שכתב רש"י בחגיגה הנ"ל, שחינוך קטן הוא "כדי להנהיגו שיהיה סרוך אחר מנהגו לכשיגדיל", אבל אין דין חינוך לחנכו "לקיים" מצוות בהכשר גמור כמו גדול, שהרי הקטן גם כשיגיע לחינוך אינו בר חיובא במצוות". דהיינו, לשיטת רש"י מכיון שאין על הקטן חיוב לקיים מצוות, וחיוב מצות חינוך מוטל על האב להרגיל את בנו במצוות, ממילא אין חיוב לחנך את הבן בקיום המצוה, שהרי הוא אינו "בר חיובא". ואילו האב יוצא ידי החובה המוטלת עליו במה שמרגיל את בנו במעשה מצוה, ואף שאילו היה הקטן עכשיו גדול לא היה יוצא בו ידי חובה.

ואילו לשיטת התוספות שהקטן שהגיע לחינוך הוא בעצמו נקרא בר חיובא, לכן החיוב של האב הוא להשגיח שבנו יקיים את המצוה, משום "שעיקר דין חינוך הוא לקיים מצוות, היינו שיעשה את המצוה בהכשר גמור כמו גדול, שהרי הוא בר חיובא במצוות", עכ"ד המשנת יעבץ.

- זו -

לסיכום: השאלה האם קטנים מחוייבים לעשות מנין לעצמם מדין חינוך גם במקום שאין עשרה גדולים] - תלויה קודם כל, במחלוקת האם מצות חינוך מתקיימת כשהקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה. ובאמת לדעת הפוסקים שמקיים מצות חינוך רק במצוה כתיקונה, אין כל ענין לקטנים לעשות מנין לעצמם.

ורק לדעת הפוסקים שמקיים מצות חינוך גם כשהקטן אינו מקיים במעשהו מצוה כתיקונה, לכאורה יש לחייב קטנים לעשות מנין לעצמם.

ולמעשה, לדעת האגרות משה אסור להם לעשות מנין לעצמם, כי ללא עשרה גדולים, באמירת דברים שבקדושה ובברכות עוברים באיסור תורה. אך יש שסברו שאין בכך איסור כמו בשאר מצוות [הרב גורן] או שהדבר הותר לצורך חינוך [הרב טכורש].

וכדי להבין מדוע לא מצינו שנהגו הקטנים לעשות מנין לעצמם גם לדעת הסוברים שאין לקטנים איסור ברכה לבטלה כשעושים מנין לעצמם, חשבתי לומר חידוש ביסוד מצות חינוך, שחובת האב במצות חינוך היא רק במצוות פרטיות שיש על האב, כגון תקיעת שופר, תפילין וציצית סוכה וכיו"ב, שמוטלת עליו החובה לחנך את בנו לאותן המצוות. אבל במצוות ציבוריות, דהיינו מצוות שאינן חובה פרטית על האב אלא הם מתקיימות

בציבור, דהיינו שהחוב אינו תלוי באב בלבד אלא תלוי בציבור, כגון תפילה במנין, חז"ל לא תקנו בהם מצות חינוך.

וביאור הדברים, כי מצות חינוך היא מצוה מדרבנן, ורבנן לא הטריחו לחייב בחינוך כאשר המצוה ציבורית, דהיינו שהיא מתהווה על ידי ציבור וקיומה תלוי בציבור. ולפיכך, הן לפי הפוסקים שהקטן בר חיובא במצות החינוך, והן לפי הפוסקים שהחוב מוטל על האב - רבנן חייבו במצות חינוך רק כאשר זו מצוה פרטית, אזי יש חיוב בחינוך למצוה זו, אך במצוות ציבוריות, אין חיוב חינוך.

כאשר היה בלוס אנג'לס באייר תשס"ו, ראש הישיבה, רבי אהרן לייב שטיינמן, ביקרתיו באכסנייתו, והצעתי לפניו את החידוש שמצות חינוך לא נאמרה במצוות ציבוריות. אמר לי ראש הישיבה, שאולי יש ראייה לכך מדברי הגמרא בגיטין (נב, א) שהאפוטרופסים מחוייבים לקנות ליתומים הקטנים "לולב וערבה וסוכה וציצית וכל דבר שיש לו קצבה, ואין פוסקין עליהם צדקה". ופרש"י שם: "צדקה, אין להם קצבה דהא בכל שעתא קיימי עניים נמצאו נכסיהם כלים". ומבואר שבגלל שהאפוטרופוס מחוייב לדאוג למצות חינוך היתומים, מוטלת עליו החובה לרכוש להם את כל מה שנחוץ להם לקיום המצוות מדין חינוך, כגון לולב וציצית, בעוד שאינו מחוייב לדאוג שיקיימו מצות צדקה מדין חינוך, מפני שחוששים שאם יקיים עבורם מצות צדקה יכלה ממנום.

והקשה ראש הישיבה, לכאורה לא מובן למה התכוין רש"י במה שפירש שחוששים שאם האפוסטרופוס יקיים מצות צדקה עבור היתומים יכלה ממונם מכיון שבכל שעה מצויים עניים, ומדוע לא חוששים שיכלה הכסף גם ביחס לדברים האחרים שהאפוסטרופוס צריך לקנות ליתומים.

ומכאן רואים, אמר ראש הישיבה, שאין חיוב חינוך במצוות התלויות בציבור, ולכן במצות צדקה ש"בכל שעתא קיימי עניים" האפוסטרופוס אינו מחוייב. כי אם ירצה האפוסטרופוס לקיימה עבור היתומים מדין חינוך, הוא צריך להתחשב בציבור גדול של עניים הנצרכים לצדקה כל שעה – ואז יש חשש שיכלו נכסיהם, ולכן הוא פטור מחיוב החינוך במצוה זו, מאחר והיא תלויה בציבור, עכ"ד.

ועל פי זה רציני להוסיף, שמובנים דברי השו"ע בהלכות מגילה (אור"ח סי' תרפט סע' ה) שכתב: "מנהג טוב להביא קטנים וקטנות לשמוע מקרא מגילה". וכבר תמה הביאור הלכה (שם ד"ה מנהג טוב) שמאחר ובוודאי כוונת המחבר היא דווקא על קטנים שהגיעו לחינוך [כי קטנים ביותר רק מבלבליים את הקהל ואין להביאם לבית הכנסת] קשה מאד מדוע כתב המחבר שרק "מנהג טוב" להביא את הקטנים לבית הכנסת לשמוע קריאת מגילה "הלא מדינא מחוייב לחנכם בקריאת המגילה או עכ"פ בשמיעה". ותירץ הביאור הלכה "ואולי

דבזה היה יוצא אם היה קורא לפניהם בביתם, אבל כדי לפרסם הנס ביותר מנהג להביאם לבית המדרש שישמעו בצבור כדי לחנכם שגם בגדלותם ישמעו בציבור".

אמנם לפי המבואר כוונת השו"ע פשוטה, שמאחר וקריאת המגילה בבית הכנסת היא ענין "ציבורי", לכן נקט המחבר שזהו רק "מנהג טוב", שהרי אין חיוב מצות חינוך במצוות ציבוריות.

ובאמת חידוש זה הוא גדול מאד, כי יוצא שאין חיוב חינוך במצוות ציבוריות, כגון תפילה במנין, חזרת הש"ץ, קריאת התורה, ולכל היותר זהו "מנהג טוב" שיש להרגיל את הקטנים במצוות אלו, ואין זה מעיקר מצות חינוך, וצ"ע.

אפיים במכתב שכתב לי בענין זה מורי ורבי, ראש ישיבת עטרת ישראל, רבי ברוך מרדכי אזרחי:

בנדון הסברא אם שייך קיום של מצוות וחובת חינוך במצוות של ציבור.

דומני כי יש להוכיח מדין קריאת התורה, שכידוע וכמיוסד כל עיקרה ויסוד דינה הוא חובת הציבור, שכן הוא צורת התקנה שה"ציבור" הוא המחוייב בקריאת התורה.

ואף על פי כן, הרי מפורש דשייך בזה מצות חינוך, בפרט מהא דדנו גבי קטן בפרשת זכור, והתפלאו, כי השאלה היא האם יוכל להוציא ידי חובה, אף שאינו אלא מדין חינוך [אלא אם כן נימא שדינו מעיקר הדין, ואכמ"ל].

- מז -

ע"כ כך שבתי ושאלתי את האדמו"ר, מדוע הדבר שונה מכל קיום המצוות, כגון לולב וסוכה וכיו"ב, שהקטנים מברכים למרות שאינם מקיימים בזה מצוה, ואין בזה חשש ברכה לבטלה. ועוד הוספתי לשאול, על דברי האדמו"ר, מדוע שלא יתפללו במנין כדי להתחנך להתפלל בציבור ולא יאמרו קדיש וקדושה, ותשובתו היתה:

"מעט מעיינען אז זיי זענענען גדולים"
[יחשבו שהם גדולים].

ובביאור דבריו בג' אופנים [שהוקלטו והופצו בתקליטורים אצל אנ"ש דחסידי גור] כתב לי הרב נחום רוטשטיין, ראש ישיבת נזר התורה בירושלים, את הדברים הבאים:

כאמור לעיל, כאשר ביקר בביתי האדמו"ר מגור, שאלתי אותו את השאלה, מדוע אין היום מניינים של קטנים המתפללים לעצמם, וקוראים בתורה לעצמם, כדי להתרגל להתפלל במנין משום מצות חינוך.

האדמו"ר השיב בלשונו: **"קדיש וועט נישט קענען זיין"** [קדיש לא יוכלו להגיד].

ונראה שכיון בדבריו הקצרים לפסק האגרות משה, שיש איסור להזכיר דבר שבקדושה בפחות מעשרה גדולים, ולכן אינם יכולים לעשות מנין שבו יאמרו קדיש.

א. לענ"ד כוונת רבינו שליט"א כי הנה בכל מצוה ממצוות התורה שהקטן מקיים, הרי מצד עצם מעשה המצוה יש כאן מעשה מצוה מושלם, וכל החסרון הוא רק מצד הנברא, שהקטן אינו בר חיובא, ועל כך נאמרה מצות חינוך שאעפ"כ גם הוא יעשה מעשה המצוות כגדול. אולם בתפלה בצבור ובאמירת קדיש וקדושה וכל דבר שבקדושה, הרי בזה ילפינן בגמרא (ברכות כא:; מגילה כג:) שאין היחיד אומר קדושה שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל כל דבר שבקדושה לא יהא פחות מעשרה וכו'. כתיב הכא ונקדשתי בתוך בני ישראל וכתוב התם הבדלו מתוך העדה הזאת מה להלן עשרה אף כאן עשרה, ומאחר וקטנים אינם בכלל העדה על כן אין יכולין להצטרף, וא"כ גם אם הי' חובת חנוך במצוה דרבים (מצוה ציבורית כל' מע"כ שי" מ"מ אי אפשר שיקיימוה במנין של קטנים, כי אין כאן מנין של עדה הראויה לדבר שבקדושה, ואם כן אין כאן מעשה מצוה כלל. והדבר דומה לקטן שילבש חוטין הדומים לציצית או בתים הדומים לתפילין שבודאי אין בזה גדר חינוך למצות ציצית ותפילין כלל, הגע עצמך, היעלה על הדעת לומר כי בזמן שהי' התכלת מצוי נכשיר 'קלא אילן' (ע' ב"מ סא:) עבור קטנים כדי להרגילם במצוות או שנאמר כי מה דקי"ל

(סוכה לא.) "לא מצא אתרוג לא יביא לא פריש ולא רמון ולא דבר אחר" איתמר רק בגדולים. אבל בקטנים יביא פריש או רימון להרגילם במצות אתרוג, כן ממש הוא מנין של קטנים שאין עליו שם מנין וצבור כלל כי אינם בכלל עדה, ואדרבה אם ילמדום לומר קדושה וקדיש ושאר דברי קדושה באופן זה הרי זה חינוך לעבירה, שיאמרו קדושה וקדיש ודברים שבקדושה שלא בעשרה כדת של תורה, ומלשונו הזהב של רש"י בחגיגה (ו ע"א) ד"ה קטן, למדנו זאת, שכתב "הלא אין חנוך קטן אלא כדי להנהיגו שיהא סרוך אחר מנהגו לכשיגדיל". וא"כ בנידון דידן אם יהי' סרוך אחר מנהגו לכשיגדיל להתפלל במנין של קטנים הרי לחטא יחשב לו והיאך נחנכו עתה בזה.

ואפשר שזה עצמו הפי' בדברי כ"ק מרן אדמו"ר שליט"א שהוסיף עוד בסיבת הדבר שאין מצות חינוך במנין של קטנים כי יכולין הם לחשוב שהם גדולים, עכ"ד. ונראה שהעמיק בזה לבאר סברת הרשב"א והריטב"א (סוכה ב:) שכ' בהא דהלני המלכה "מהא שמעי' דקטן שמחנכין אותו במצוות לעשות לו מצוה בהכשר גמור בגדול דהא מייתי' ראייה בשמעתין מסוכה של הילני משום דלא סגי' דליכא בבני' חד שהגיע לחנוך דבעי סוכה מעלייתא, מקרא מלא דכתיב חנוך לנער על פי דרכו, וגדולה מזו אמרו במס' עירובין גבי זמן ביום הכיפורים ליטעמיה לינוקא דלמא אתי למיסרך", עכ"ד. וממה שהביאו ראייה מהתם שמע מינה שזהו גם יסוד דבריהם, ועיקרא דמילתא הוא משום גזירה שלא יבדילו בין מעשיהם בקטנותם לחובתם בגדלותם, וידמו כי הנהגת חינוך דקטנים היא כאילו הם גדולים, ומכאן אתי למסרך ולעשות אותם מעשים בגדולתם. וממילא כן הוא גם בנדו"ד שאם יחנכו הקטנים לעשות לעצמם מנין לבד יתחנך הנער שדין הקטן ודין הגדול אחת היא לצירופא למנין.

ב. עוד חילוק נאמר בזה כי הנה בשו"ת התעוררות תשובה (חאו"ח ח"ג סימן תמו) שעמד גם הוא בענין זה אם בעינן בחינוך קטן שתהיה המצוה גמורה שאף גדול יוצא בה יד"ח, ומהגמ' בסוכה (מב.) משמע דא"צ לכם בקטן וכן"ל, ובדברי הרב המגיה (שם, הערה ג') כ' להקשות מדברי הריטב"א הנ"ל דס"ל שצריך שתהיה המצוה שלימה, ואילו מדבריו בדף מב. גבי שלא להקנות הלולב לקטן ביו"ט ראשון משום דקונה ולא מקנה מבואר דיכול לתת הלולב לקטן אפילו מתנה שאינה גמורה והקטן יוצא בה יד"ח, והרי לכאורה חסר כאן דין לכם מפני שאינו שלו, ולריטב"א צריך את כל דיני הכשרות במצוה אף בקטן. וכתב לתרץ דיש הבדל אם הפסול

הוא בגוף החפצא דמצוה או חסרון בפרטי המצוה, דהריטב"א גבי הלני המלכה מיירי דבעינן שגוף החפצא יהיה שלם סוכה שלימה ד' מינים כשירים וכו' אבל כגון דא שנותן לקטן לולב שאול הרי החפצא הוא שלם ורק יש חסרון בדין ובהא לא ס"ל לריטב"א שצריך שלימות ע"ש. ולפי זה בנידון דידן גבי מנין של קטנים הרי הפסול הוא בעצם החפצא של הגדרת המנין ולכן לא שייך לדון בזה דין חינוך.

ג. [עוד יש להוסיף בזה מילין, אשר יובנו למשכיל עלי - דבר בלב נבון, כי לפי האמת גדרי התורה מכוונין המה בדקדוק... שאין הקטן בגדר איש ואינו בכלל בן דיעה, כל זאת הוא מן הסדר שקבעה תורה וגדריה, ובהעדר הגדר הזה נערים פני זקנים ילבינו בראות עצמם כגדולים, נגד רצון התורה שכל א' יכיר את מקומו ומעמדו, וזה עצמו הענין שקטנים אינם בני מצוה כמבואר באמרי בינה (הל' עדות סי' מח, בשי' הרמב"ם) "מזה דידענו דאינם בני מצוה גזרה התורה דדעתם אינה דעת גמור וכו'", וכ' שם "שבכ"מ צריך מיעוט איש לאפוקי קטן משום דאף אם הגיע לכלל דעת כמו מופלא סמוך לאיש וכדו' שהוא פיקח גדול בכל ענינים מ"מ חק התורה דעד שלא הגיע לכלל י"ג שנים והביא סימני גדלות אין דעתו נכונה וכו'", וממילא ברור כי מה שנתחייב בחינוך אינו בשביל להחל עליו חלות ותחושה של גדול, אלא בשביל לרסנו מתעלולי גופו וכמ"ש במדרש רבינו בחיי (פר' שמות) ועיקר התוכחות הוא לנער לפי שאין כלי שכלו שלמים... אך אם נכשיר לו מנין של קטנים ננחיל להם תחושה של התנשאות וגדלות בראות עצמם ראויים לצירוף לקדיש וקדושה וכל דבר קדושה כגדולים, ויגיעו למצב של נערים פני זקנים ילבינו כמ"ש ברש"י על הכת' ותקרבו אלי כלכם - בערבוביא, ולהלן הוא אומר ותקרבו אלי כל ראשי שבטיכם וזקניכם ותאמרו הן הראנו וגו' אותה קריבה היתה הוגנת ילדים מכבדים את הזקנים ושלחום לפניהם הזקנים מכבדים את הראשים ללכת לפניהם, אבל ותקרבו אלי כלכם בערבוביא ילדים דוחפין את הזקנים וזקנים דוחפין את הראשים, והבן מאוד בכל זה, כי קצרתי ביסודי עומקן של דברים].

סימן ב

מצות חינוך לקטנות

- א -

סו אות א) שחיוב חינוך הוא "מצות עשה מדברי קבלה", כדבריו: "אם יש לו בנים קטנים יחנכם במצוות, והיא מצות עשה מדברי קבלה, כמו שכתוב חֲנֹךְ לְנֶעֱר עַל פִּי דָרְכּוֹ. ומאד הזהיר שלמה בספר משלי על חינוך הבנים".

אולם הרמב"ן כתב בביאור מצות "הקהל" (דברים לא, יב) שטעם הבאת הקטנים "לְמַעַן יִשְׁמְעוּ וְלְמַעַן יִלְמְדוּ וַיֵּרְאוּ אֶת ה' אֱלֹהֵיכֶם" הוא בגלל המצוה לחנכם: "הטף כי ישמעו וישאלו, והאבות ירגילום ויחנכו אותם. כי אין הטף הזה יונקי שדיים, אבל הם קטני השנים הקרובים להתחנך, וזהו טעם ולמדו ליראה, בעתיד". ומשמע מדבריו שיש מקור למצות החינוך בתורה במצות "הקהל".

המשך חכמה מצא מקור אחר מהתורה למצות החינוך, בפסוק (בראשית יח, יט) "כִּי יִדְעֹתִיו לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשִׁמְרוּ דְרָכַי ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט", וז"ל: "מקור מצות חינוך במצות עשה, מקורו בזה הפסוק מאברהם אבינו שצוה את בניו בקטנם על המצוות. קרא דְחָנֹךְ לְנֶעֱר עַל פִּי דָרְכּוֹ שהביא הרמב"ם בסוף הלכות מאכלות אסורות [ושם לענין איסורים] הוי מדברי קבלה, אבל העיקר מאברהם".

במשנה במסכת יומא (פ"ח מ"ד) מובא החיוב המוטל על האב לחנך את בנו הקטן כדי להרגילו לקיים את המצוות כשיגדל: "התינוקות אין מענין אותן ביום הכפורים, אבל מחנכים אותם לפני שנה ולפני שנתים, בשביל שיהיו רגילים במצות". וחיוב זה הוא מדרבנן, כדברי הגמרא (סוכה ב, ב) "קטן שאינו צריך לאמו, מדרבנן הוא דמיחייב" – לחנכו בישיבה בסוכה. ופירש רש"י: "מדרבנן, שהזקיקו להרגיל את הקטן למצוה שהוא ראוי לה, כדי שיהא מחונך ורגיל למצות".

ונחלקו הראשונים האם יש אסמכתא למצות חינוך בתורה או בכתובים.

הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פרק יז הלכה כח) כתב: "אע"פ שאין בית דין מצווין להפריש את הקטן, מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה ופרישה, שנאמר (משלי כב, ו) חֲנֹךְ לְנֶעֱר עַל פִּי דָרְכּוֹ. והרשב"א (מגילה יט, ב) כתב: "אף קטן שהגיע לחינוך שהוא לחומרא להרגילו קודם זמנו כדי שיהא רגיל במצוות כשיגיע זמנו, וכענין שכתוב חֲנֹךְ לְנֶעֱר עַל פִּי דָרְכּוֹ. ומבואר בדבריהם שהמקור לחיוב במצות חינוך הוא מהפסוק "חֲנֹךְ לְנֶעֱר עַל פִּי דָרְכּוֹ". ועל פי זה כתב החיי אדם (כלל

הגר"ד פוברסקי, ראש ישיבת פוניבז', הביא בספרו בד קודש (פרשת וירא) את דברי המשך חכמה, וכתב: "ומבואר לפי זה כי מצות חינוך הוא מהתורה. ואמנם כן נראה מדברי הילקוט שמעוני ריש פרשת אמור (רמז תרכז) על הכתוב בטומאת כהן לקרובים (ויקרא כא, כ) לאמו ולאביו ולבנו ולבתו ולאחיו, וז"ל: ומה ת"ל לבנו ולבתו, ומה אם אחיו ואחותו שאין חייב בהם במצוות הרי הוא [כהן] מטמא להם, בנו ובתו שהוא חייב בהם במצוות אינו דין שיטמא להם, ע"כ. ומבואר להדיא שמצות חינוך מהתורה". והקשה הגר"ד פוברסקי: "אכן צ"ע בזה, דבפשטות הדברים וכמבואר בראשונים בכמה דוכתי, הרי מצות חינוך מדרבנן, וצ"ע מדברי הילקוט הנ"ל וממה שכתב המשך חכמה הנ"ל".

- ב -

המנעם למצות חינוך הוא "בשביל שיהיו גיילים במצות", ולפיכך במושכל ראשון אין סיבה לחלק בין קטנים וקטנות, ויש חיוב לחנך גם בנות קטנות כדי להרגילן לקיים את המצוות שתהיינה חייבות בהן לכשתגדלנה.

אולם במשנה במסכת נזיר (פ"ד מ"ו) מובא: "האיש מדיר את בנו בנזיר, ואין האשה מדרת את בנה בנזיר". האב יכול לקבל נזירות עבור בנו ולא האם עבור בנה. ובסוגיית הגמרא (שם כט, א) הקשו, מה פשר ההבדל בין האב לאם: "איש אין אבל אשה לא, מאי טעמא". ותירץ רבי יוחנן: "הלכה היא בנזיר", ופירש רש"י: "הלכה היא בנזיר

שהאיש מזיר ולא האשה", וכנראה כוונתו לדברי הרא"ש שכתב: "כך נאמרה הלכה למשה מסיני, כדי לחנכו במצות". ומבואר בדבריהם שנמסרה הלכה למשה מסיני שרק האב רשאי לקבל נזירות עבור בנו, ולא האם עבור בנה.

וריש לקיש תירץ: "כדי לחנכו במצוות". כלומר, האב מקבל נזירות עבור בנו מדין מצות חינוך. ועל כך הקשו: "אי הכי אפילו אשה נמי", מדוע רק האב רשאי לקבל נזירות עבור בנו כדי לחנכו במצוות ולא האם עבור בנה. ותירצו: "קסבר איש חייב לחנך בנו במצוות, ואין האשה חייבת לחנך את בנה". לדעת ריש לקיש חיוב חינוך מוטל רק על האב ולא על האם, ולכן רק האב רשאי לקבל נזירות עבור בנו כדי לחנכו, ולא האם שאינה מחוייבת בחינוך בנה, ובשל כך אינה מקבלת עבורו נזירות. ועל כך הקשו בגמרא: "אלא לריש לקיש אפילו בתו". מלשון המשנה "האיש מדיר את בנו בנזיר", משמע שהאב מקבל נזירות רק עבור בנו, וקשה מדוע אינו רשאי לקבל נזירות גם עבור בתו. ותירצו: "קסבר בנו חייב לחנכו, בתו אינו חייב לחנכה", וביארו התוספות: "דכך הלכה היא, בנו דשייך במצוות לכשיגדל מוטל על האב לחנכו, אבל בתו לא".

מהגמרא משמע שלדעת ריש לקיש קבלת הנזירות עבור בנו היא משום מצות חינוך, ולכן רשאי האב לקבל נזירות רק עבור בנו, שחייב במצות חינוכו, ולא עבור בתו, כי אין חיוב לחנך את בתו. אולם סיבת החילוק בין בנו לבתו המבוארת

בדברי התוספות: "בנו דשייך במצוות לכשיגדלו", לא מובנת, וכי אין מצוות שבנות חייבות בקיומן כשיגדלו, ומדוע אין חיוב לחנכן במצוות אלו, וצ"ע.

ומציאתי בדברי ערוך השלחן בהלכות ברכות (או"ח סי' רטו סעי' ב) שפסק להלכה כדברי ריש לקיש, שאין חיוב לחנך קטנות: "אין עונין אמן אחר תינוק בשעה שלומד הברכות לפני רבו. אבל תינוק המברך לפטור את עצמו ומבין מה שאומר והגיע לחנוך, עונים אחריו אמן. וכן נראה לי דתינוקת שאינה בת חנוך, אין עונין אחריה אמן עד שתהא בת י"ב שנה ויום אחד". כשיטתו, פסק גם בהלכות ברכת המזון (סי' קפו סעי' ד) "הקטן כשהגיע לחינוך חייב האב לחנכו בברכת המזון מדרבנן, ובנות אינן בחינוך לברכת המזון".

אמנם שיטתו תמוהה ביותר, מדוע פסק להלכה כריש לקיש, והלא במחלוקת רבי יוחנן וריש לקיש, הלכה כרבי יוחנן, ומסתבר כי לדעת רבי יוחנן חייב לחנך גם קטנות, וצ"ע.

ואכן, רוב הפוסקים חלקו עליו וסברו שיש חיוב לחנך גם בנות קטנות.

- ג -

קטנות חייבות בחינוך בכל המצוות למעט מצות נזירות

התוספות במסכת נזיר (כט, א ד"ה בנו) הקשו על דברי ריש לקיש: "והכא אמרינן בתו לא, והתם אמרינן אחד תינוק

ואחד תינוקת מחנכים אותם להתענות ביום הכיפורים". דברי ריש לקיש שאין חיוב לחנך קטנות לכאורה נסתרים מדברי המשנה במסכת יומא [לעיל אות א] שמחנכים את התינוקות להתענות ביום הכיפורים, ומסתימת דברי המשנה משמע שאין הבדל בין בנים לבנות, וחייבים לחנך גם בנות להתענות ביום הכיפורים. וכתבו התוספות "וצריך לחלק בדבר", אך לא כתבו מה פשר החילוק.

דברי התוספות בנזיר הובאו במג"א (או"ח סי' שמג ס"ק א) שכתב: "ומשמע בנזיר דאין מחויב לחנך את בתו, ובתוספות בנזיר הקשו מאי שנא דביום הכיפורים מחויב לחנך בתו". וכתב במחצית השקל לבאר את דבריו: "מספקא למג"א בכוננת דברי התוספות, אי כוונתם לחלק דיום הכיפורים דהוא יום סליחה חמור משאר מצוות, ואם כן כמו דבנזיר אין האב חייב לחנך בתו, הוא הדין בכל המצוות מלבד יום הכיפורים [אין חיוב לחנך את בתו]. או דילמא איפכא, דשאני נזיר דקיל מכל המצוות, לכן אין האב חייב לחנך את בתו, אבל יום הכיפורים והוא הדין כל המצוות חמירי וחייב לחנך את בתו". את דברי התוספות שיש לחלק בין דין חינוך לנזירות לדין חינוך למצות עינוי ביום הכיפורים, ניתן לפרש בשני דרכים: [א] אין חיוב לחנך קטנות, וכפי שרואים בדין נזירות, ורק ביום הכיפורים, בגלל חומרת היום, יש חיוב לחנך את הקטנות להתענות. [ב] יש חיוב לחנך קטנות, וכפי שרואים שחייבים לחנך את הקטנות להתענות ביום הכיפורים. והסיבה

שאינן חיוב לחנך קטנות לנדור נזירות היא "דשאני נזיר דקיל מכל המצוות".

ומסקנת המג"א, כפי הדרך השניה בהבנת דברי התוספות: "ואפשר דכל המצוות דמי ליום הכיפורים, וצריך לחנכן. וכן הובא בילקוט שמעוני אמור [לעיל אות א]". ובמחצית השקל, כתב שדבריו מפורשים בתוספות ישנים (יומא פב, א ד"ה בן שמונה) שהקשו על ריש לקיש מדברי המשנה ביומא ותירצו: "ויש לומר דהתם לא איירי אלא דווקא לענין נזירות, אבל ודאי לענין שאר מצוות חייב לחנכה". וסיים המחצית השקל: "הרי דנפשט ספקו של המג"א, ומבואר דבכל המצוות כדין יום הכיפורים דמחוייב לחנכה".

אולם בדברי התוספות ישנים בנזיר לא נתבאר במה שונה מצות נזירות מכל המצוות, ומדוע דוקא במצוה זו אין חיוב לחנך קטנות.

- ד -

בהסבר דברי התוספות ישנים, מדוע דווקא בנזירות אין חיוב לחנך קטנות לקיום המצוה, כתב המאירי (נזיר שם) "כשם שהאיש חייב לחנך את בנו במצות בזמן הראוי לפי ענין המצוה, אף בבתו חייב לחנכה במה שראוי לה גם כן, ועל הדרך שנאמרה בהדיא בתענית יום הכפורים בחנוך שעות שבה. ומכל מקום דברים אלו כולם במצוות שיש בהן חיוב, אבל במצוות התלויות ברצונו של אדם ובנדבת לבו, כגון נזירות, אין חובת חנוך עליו, אלא אם ירצה יעשה על הדרך שביארנו".

והנצי"ב (מרומי השדה, שם) הוסיף: "אמר ריש לקיש כדי לחנכה במצוות, פירוש בזהירות מצוה שאינו מוטל עליו כשיגדל, דמכל מקום הוי בכלל חינוך, ובזה קאמר דאין האשה חייבת בכך וגם אינו חייב לחנך בתו בכך. אבל אלה המצוות שיהיו מחוייבים כשיגדלו פשיטא דגם האם חייבת ופשיטא דגם בבנות שייך חינוך כדתנן במסכת יומא דף פ"ב כ"ב כמו שכתבו התוס' בד"ה בנו, וזה פשוט. וגם במאירי כיוון לזה, ובחינים נתקשו בזה הרבה".

ומבואר בדברי התוספות ישנים על פי ביאורם של המאירי והנצי"ב, שיש חיוב לחנך קטנות לקיים את המצוות שתהיינה מחוייבות בהן לשכתגדלנה. ושונה מצות נזירות שאינה מצוה "חיובית" אלא מצוה "התלויה ברצונו של אדם", ולכן אין חיוב לחנך את הקטנות לקיים מצוות מסוג זה.

ברם הסבר זה לכאורה לא מבאר במה שונה קטנה מקטן, ומדוע יש חובה לחנך קטן לקיים גם "מצוות התלויות ברצונו של אדם", ואילו קטנה מחנכים רק לקיום מצוות שהן "חובה" ולא למצוות שהן "מצוות התלויות ברצונו של אדם", וצ"ע.

- ה -

אין חיוב לחנך קטנות לפרישות

ונראה, ביאור הדברים בהקדם תמיהת המהר"ץ חיות (נזיר שם) מדוע אכן יש מצוה לחנך את בנו לנדור נזירות: "עד

ולא אשה, וכן בבנו חייב לחנכו ולא כתו. משום דחינוך זה אינו בדבר המחויב, אלא אזהרה יתירה להרגילו בפרישות. ולא חייבי אלא האב לבנו דוקא, אבל לא האם והבת, דנשים לאו בנות חינוך הם בזהירות ופרישות. אבל במצוה המחויבת ודאי דמחויב לחנך גם בתו וכדמשמע מהא דיומא דאחד תינוק ואחד תינוקת מחנכין אותן".

בספר טל לישראל (פרקי חינוך לבת, עמ' 29) הוסיף הרב ויז'נסקי בביאור דברי הקרן אורה: "מה מטרתה של פרישות. למדנו במסכת אבות (פ"ג מ"ג) נדרים סייג לפרישות. ומבאר התפארת ישראל: על ידי רדפו אחר תאוות הגופניות, אפשר שיחטא האדם. ואפילו יעשה לפניהם גדר לפרוש גם מההיתר, יש לחוש שאם על האיסור אינו חושש, מכל שכן שלא יחוש לעבור על הגדר המותר מהתורה. להכי יעץ התנא, נדרים סייג לפרישות מהתורה, עכ"ל. הפרישות היא סייג. לפני שאדם חוטא הוא צריך לשקול בדעתו האם הוא מוכן לעבור גם על הגדר וגם על האיסור עצמו, וזה ימנע ממנו לחטוא. רבינו יונה בפירושו לאבות מגביל את השימוש באמצעים הללו: אבל אין ראוי להגדיר עצמו בנדרים אלא אם כן יצרו מתגבר עליו שיוכל לידור על דרך רפואה, עכ"ל. כדרכה של רפואה, היא מועילה לחולים אך מזיקה לבריאים. לפרישות יש ערך חיובי כאשר היא מסייעת לאיש לגדור עצמו מהעבירה, אך אצל האשה לרוב היא שלילית. כך מפורש במשנה (סוטה פ"ג מ"ד) רבי יהושע אומר חסיד

כאן שייך חינוך רק באותן המצוות אשר מוטלין חובה על האדם. כגון מצוות סוכה לולב וכדומה. אבל ענין נדרים ונזירות אשר אינם חוב על האדם לנדור ולהזיר, דהרי אדרבה, אמרו הנודר כאילו בונה במה. וכיון שאין כאן מצוה המוטלת לחובה, איך נופל על זה ענין חינוך. וכי יתכן שיחנך אותו בענין אשר לא יבוא לו בודאי בעת שיגדל ואפשר שיעברו כל שנותיו ולא יתחייב במצוות התלויות בנזירות". ותירץ: "והנה ראיתי בשיטה מקובצת כאן שהביא בשם הרב ר' עזריאל, כדי לחנכו משום דנדרים סייג לפרישות, ע"כ. ואולי התעורר בזה ותירץ דמצות חינוך נופל כאן שירגיל עצמו במדת ההסתפקות כשיגדל". ומדבריו נראה כי המיוחד במצות נזירות, שהיא מרגילה את האדם להצבת סייגים ולפרישות בעבודת ה'. ולכן יש מצוה לחנך את בנו לנדור נזירות, ואף שהנזירות אינה מצוה "חיובית" ויתכן שלא יהיה נזיר כשיגדל – עדיין יש צורך להרגילו במידת ה"פרישות".

ועל פי זה כתב הקרן אורה (נזיר שם) לחלק בין חינוך קטן לחינוך קטנה, שאין חייבים לחנכה ל"פרישות", כדבריו: "נראה דחנוך זה [בנזירות] לא דמי לשאר חינוך מצוה דצריך לחנך את הקטן לעשות איזה מצוה, דלזה צריך שיגיע לכלל דעת קצת כל חד כדינו. וחינוך דהכא הוא להפרישו מן המותרות, ולהקדישו לשמים בזהירות ופרישות. לזה אין צריך דעתו, אלא על האב מוטל לשמרו מכל טומאה, וכדאשכחן גבי שמשון ושמואל שהזירו לה' מעת הולדם. ובחינוך כזה הוא דאמרינן דאיש חייב לחנך

שוטה, ורשע ערום, ואשה פרושה – הרי אלו מבלי עולם. ומפרש שם התפארת ישראל, במתנהגת בפרישות יתרה כפי שאינו נאות לאשה". והרמב"ם כתב בפירושו המשניות בסוטה: "מבלי עולם, שאלו הדברים המפסידים מציאות האדם".

חז"ל קבעו כי אשה המתנהגת בפרישות יתירה היא בכלל "מבלי עולם", וזו איפוא הסיבה, מדוע אין לחנך קטנות לקיים מצות נזירות שהיא סייג לפרישות, משום שאין לחנך נשים לפרישות.

– י –

הכרעת הפוסקים שיש מצות חינוך לקטנות

באמור לעיל בסוגיית הגמרא במסכת נזיר, החידוש שאין חיוב לחנך קטנות נאמר על ידי ריש לקיש. וכתב רבנו אברהם מן ההר בפירושו למסכת נזיר (שם) "ומסתברא דלרבי יוחנן בין אב ובין אם חייבים לחנך במצוות אחד לבן אחד לבת, דלריש לקיש הוא דאמרינן קסבר בתו אין מחוייב לחנכה, והלכה כרבי יוחנן" – שיש חיוב לחנך גם קטנות.

ובן נקט האגרות משה (יו"ד ח"ב סימן קיג) בתוך דבריו: "אף שלריש לקיש איתא בנזיר כ"ט דליכא חיוב חינוך לבת, אין הלכה כן, אלא כדהיה פשוט שם לגמרא דחייב גם בחינוך בתו עד שהקשה אלא לריש לקיש אפילו בתו, וכמפורש במתני' דיומא דף פ"ב שמחנכים תינוקות

להתענות ביום הכיפורים וכמפורש בגמרא שהוא תינוקות בנות". ומבואר כי דעת ריש לקיש שאין חיוב לחנך קטנות, לא נפסקה להלכה, ולדינא נפסק שיש חיוב לחנך גם בנות, כמפורש במשנה ביומא [וזאת בניגוד להכרעת ערוך השלחן לעיל אות ב] כדעת ריש לקיש שאין חובה לחנך קטנות].

ובן מסקנת המג"א המובא לעיל [אות ג] שיש חיוב לחנך קטנות לקיים מצוות. וכדבריו פסק המשנה ברורה (סי' שמג ס"ק ב) "אפילו לחנך בניו ובנותיו במצוות הוטל עליו, כדכתיב חנוך לנער על פי דרכו".

הפמ"ג (פתיחה כוללת, החלק הרביעי אות טו) הביא ראיה לשיטת המגן אברהם מדברי המשנה במסכת שבת (פ"ו מ"ו) "הבנות קטנות יוצאות בחוטים", ופירש רש"י (שבת סה, א) "שמנקבות אזניהם, ואין עושין נזמים עד שיגדלו ונותנין חוטין או קסמים באזניהם שלא יסתמו אזניהם". הבנות הקטנות היו מנקבות את אזניהם, אך את הנזמים היו שמים בנקבים רק כשגדלו, ולכן עד אז היו שמות בנקבים חוטים כדי שהנקבים לא יסתמו. ונאמר במשנה כי מותר להן לצאת לרשות הרבים בשבת כשהחוטים באזניהן [מפני שאין חשש שיוציאו את החוטים מאזניהן]. ומסופר בגמרא כי שמואל לא הרשה לבנותיו לצאת בשבת לרשות הרבים כשהחוטין באזניהן, ועל כך הקשו: "והא אנן תנן הבנות יוצאות בחוטים". וכתב הפמ"ג: "ופריך משמואל, דלמא בנותיו דשמואל גדולות, וקטנות אי

הדברים שתקנו בלילה זה, לפי שאף הם היו באותו הנס של יציאת מצרים".

בהלכות מגילה – פסק מרן המחבר (או"ח סי' תרפט סע"ו) "מנהג טוב להביא קטנים וקטנות לשמוע מקרא מגילה". וכתב המשנה ברורה (ס"ק א) וכיון דגם נשים חייבות [שאף הן היו באותו הנס] פשוט דגם בקטנות יש בהן משום מצות חינוך. ובביאור הלכה (ד"ה מנהג) הוסיף: "בוודאי כוונת המחבר הוא דווקא על קטנים שהגיעו לחינוך, דהקטנים ביותר רק מבלבלים". ומפורש בדבריהם שחייבים לחנך בנות קטנות שהגיעו לגיל חינוך לשמוע את קריאת המגילה.

בהלכות ברכות – בשו"ת יביע אומר (ח"ב סימן יג) הביא את דברי ערוך השלחן [לעיל אות ג] שאין לענות אמן אחר ברכותיה של קטנה, וכתב ש"אין לחלק בין תינוק לתינוקת", וגם על ברכותיה של קטנה צריך לענות אמן. וכן פסק בשו"ת אור לציון (ח"ב פרק יד סימן לג) בנדון זה "ואין חילוק בכל זה בין קטן לקטנה, שאף את הבת חייב האב לחנך, וכמ"ש המג"א בסי' שמ"ג סק"א".

[בספר חינוך לישראל (עמ' עג) כתב: "ובספרים הקדושים איתא שחינוך הבנות עוד קודמת לחינוך הבנים, וכדמצינו בעת קבלת התורה שהקדים הקב"ה (שמות יט, ג) כה תאמר לבית יעקב – אמירה רכה לנשים עקרת הבית, ורק אחר כך ותגיד לבני ישראל – דברים קשים כגידים לאנשים. ובספר מאזניים למשפט (הגר"ז סורוצקין סי' מב) כתב שבזמן הזה יש להקדים חינוך הבנות לחינוך הבנים]."

נמי מייתי לה לית לן בה. שמע מינה מדין חינוך חייב אף בתו, ואף דרבנן". כלומר, לכאורה קושיית הגמרא על שמואל תמוהה, כי היה ניתן ליישב ולומר שהמשנה התירה לבנות קטנות לצאת לרשות הרבים, ושמואל אסר לבנותיו הגדולות לצאת כשהחוטין באזניהם. ועל כרחק מוכח, כי גם לבנות קטנות אסור לצאת לרשות הרבים מדין חינוך.

- ז -

החוב לַחנך בנות קטנות במצוות שונות הפוסקים הזכירו את החוב לַחנך בנות קטנות במצוות שונות:

בהלכות פסח – כתב המג"א (סי' תעב ס"ק ז) לשיטתו: "קטן היודע [מה שמספרים בלילה מיציאת מצרים] אסור להאכילו [מצה בערב פסח], דלא שייך לומר לו בעבור זה, מאחר שכבר מילא כרסו ממנו, ואין חילוק בין קטן לקטנה". האיסור להאכיל קטן מצה בערב פסח, נובע מהחוב לחנכו בליל הסדר במצות סיפור יציאת מצרים, ועל זה כתב המג"א, שאיסור זה נאמר גם על האכלת קטנה – כי גם בקטנה יש מצות חינוך.

וכן מבואר בדברי שו"ע הרב (שם סע"י כה) "ואף הקטנות שהגיעו לחינוך דינם כקטנים, וכן בשאר כל המצוות הנוהגות בלילה זה אין חילוק בין אנשים לנשים, שאף הנשים פטורות מכל מצוות עשה שהזמן גרמא בין של תורה בין של דברי סופרים, אעפ"כ חייבו אותן חכמים בכל

- ח -

חינוך קטנות לקיים מצוות עשה שהזמן גרמן

בספר קובץ הלכות הימים הנוראים (ראש השנה, פרק יא הערה ח) הובאו דברי רבי שמואל קמינצקי, ראש ישיבת פילדלפיה, שחידש "שאלן דין חינוך בנות קטנות במצות תקיעת שופר, כי גם כשיגדלו אינן מחויבות".

לדעת הגר"ש קמינצקי, החיוב לחנך קטנות נאמר רק במצוות שחייבות לקיימן, וכפי שנתבאר לעיל [אות א] שמצות חינוך נועדה "בשביל שיהיו הקטנים רגילים במצות". לפיכך במצוות עשה שהזמן גרמן שאין נשים חייבות לקיימן [כדברי המשנה במסכת קידושין פ"א מ"ז], אין מצוה לחנכן, שהרי לא יהיו חייבות במצוות אלו גם כשתגדלנה, וממילא אין כל טעם להרגילן לקיים מצוות אלו. ומטעם זה אין חיוב לחנך קטנות לשמוע קול שופר.

[והוסיף הגר"ש קמינצקי: "ואפילו להסוברים דנשים קיבלו עליהן חובה, הא על כל פנים זהו משום שהכניסו עצמן לכך, ולא מצינו דין חינוך על זה". ודבריו מבוארים על פי מה שכתב המהרי"ל (מנהגים הלכות שופר אות א) "דרש מהר"י סג"ל, הכל חייבין בשופר בין קטנים בין גדולים. אכן נשים פטורות דמצות עשה דזמן גרמא הוא, אך שמכניסין את עצמן לחיוב. והואיל שמחייבין את עצמן, צריכין להזדרז לתקן צרכיהן הן בתכשיטין הן בתבשילין

להיות פנויות לבוא לבית הכנסת ולהיות שם לשמוע קול שופר, ואל יטריחו את הציבור להמתין אחריהם". ובהמשך דבריו הוסיף: "והואיל והנשים הכניסו את עצמן בחיוב התקיעה, נכון הדבר אם יכולין בשום צד שיניחו התינוקות בבית כדי שלא יפסיקו מלשמוע קול שופר, דאין יוצאין אלא אם כן מכווננו לשמוע קול שופר מראשו ועד סוף". נמצא לפי המהרי"ל, כי נשים פטורות מהחיוב לשמוע קול שופר אך "הכניסו את עצמן" להתחייב לשמוע את התקיעות. ועל פי זה חידש הגר"ש קמינצקי, שלמרות שבזמנינו הנשים קיבלו על עצמן את מצות התקיעה בשופר כ"חובה", אך אין זה מחייב לחנכן לקיים מצוה זו בהיותן קטנות, כי מעיקר הדין הן פטורות ממצות השופר, ואין חיוב לחנך קטנות למצוות שלא יהיו חייבות בהן כשתגדלנה].

ונראה מקור לחידושו של הגר"ש קמינצקי בדברי המאירי שהובאו לעיל [אות ד] בביאור הטעם שאין חיוב לחנך את בתו למצות נזירות כי "במצוות התלויות ברצונו של אדם ובנדבת לבו, כגון נזירות, אין חובת חינוך עליו, אלא אם ירצה יעשה". ובדברי הנצי"ב [שם] שהוסיף "מצוה שאינו מוטל עליו כשיגדל אינו חייב לחנך בתו בכך". ונתבאר בדבריהם שיש חיוב לחנך קטנות רק במצוות שיהיו מחויבות בהן לכשיגדלו, ולא למצוה שאינה מצוה "חיובית" אלא מצוה "התלויה ברצונו של אדם", כדוגמת נזירות. ועל פי דבריהם בכל מצוות עשה שהזמן גרמן, אין חיוב לחנך את הקטנות לקיימן, כי

מצוות מסוג זה לא מוטל עליהן לקיימן לעתיד, וממילא אין חובה להרגילן לקיימן בהיותן קטנות.

ועוד נראה להביא מקור נוסף לחידושו של הגר"ש, מדברי המנחת חינוך (מצוה רסד אות ט) שכתב בביאור דעת הסוברים שאין חיוב לחנך קטן בדיני אבלות "דאפשר דאין חייב בחינוך אלא מצוה החיובית כגון תפילין וציצית והדומה, כי לכשיגדיל יהיה צריך לזה. על כן מחנכים אותו, כדי להרגיל אותו בגדלותו. אבל אבלות דאפשר שלא יתרמי ליה לכשיגדיל אינו חייב בחינוך". כאמור לעיל, מצות החינוך נועדה להרגיל את הקטן לקיים מצוות שיגדל. לאור זאת, ניתן לחלק ולומר שיש חיוב לחנך קטן רק למצוה שבודאי יצטרך לקיים לכשיגדל, מה שאין כן במצוות אבלות שיתכן והקטן לא יתחייב בה כשיגדל, אין חיוב לחנכו בה. ולכן גם קטנה אינה מחוייבת במצוות חינוך, במצוות שאין חיוב ודאי.

- ט -

ממוצא דברי הפוסקים דלעיל, נראה ברור שיש חיוב לחנך בנות לקיום המצוות, ושיטת ערוך השלחן [לעיל אות ב] שאין חיוב לחנך בנות לקיום המצוות, היא דעת יחיד.

ואולי אפשר לומר שערוך השלחן דייק מלשון הפסוק במשלי "חנף לנער על פי דרכו", ממנו למדו הרמב"ם והרשב"א והחיי אדם סמך למצות חינוך, שהחובה על בנים בלבד, כמשמעות הכתוב

"נער" ולא "נערה". ומצאתי מקור להסבר זה בדברי הרמב"ן במלחמות (יומא פב, א) שכתב: "ואין להחמיר על הנקבות יותר מדאי בחינוך, דעיקר חינוך לנער הוא, כדאמרינן במסכת נזיר, בנו חייב לחנכו במצוות, בתו אין חיוב לחנכה". ונראה מדבריו שדייק מלשון הכתוב "חנף לנער על פי דרכו", שעיקר החינוך הוא לנער ולא לנערה קטנה.

ובן מצאתי בדברי שו"ת משנה הלכות (מהדורא תניינא ח"א סימן קפה) שדקדק מלשון הכתובים שנאמרו בענייני חינוך שהוזכר בהם "בן" ולא "בת", וז"ל: "ולפי שיטת הגמרא בנזיר דעל הבת ליכא חיוב [לחנכה], הגם שחייב מטעם שהיא בביתו וצריך ללמדה דעת ובינה במצוות הבורא והתורה, מכל מקום אינו בתור מצות חינוך. וקצת ראה מלשון הכתוב (משלי א, ח) שְׁמַע בְּנִי מוֹסֵר אֲבִיךָ, ולא בתי; (שם ב, א) בְּנִי אִם תִּקַּח אֲמָרִי וּמִצְוֹתַי תִּצְפֹּן אֲתָךְ; (שם ג, א) בְּנִי תוֹרָתִי אֵל תִּשְׁכַּח וּמִצְוֹתַי יֵצֵר לְבָבְךָ; (שם ד, א) שְׁמַעוּ בָנִים מוֹסֵר אָב - מדבר בלשון זכר ובן, כי עליו לחנכו, והאשה ממילא נגררת אחר הבעל".

ואולי שאר הפוסקים שנקטו להלכה שיש חיוב לחנך בנות לקיום המצוות, למדו מקור למצות החינוך מהפסוק שהביא המשך חכמה "פי ידעתיו למען אשר יצוה את בְּנָיו וְאֶת בִּיתוֹ אַחֲרָיו וְשִׁמְרוּ דְרָכַי ה' לַעֲשׂוֹת צִדְקָה וּמִשְׁפָּט", ובפסוק זה מפורש החיוב לחנך לא רק את בניו אלא גם את ביתו, שהן הבנות הקטנות.

- י -

חינוך קטנות לאמונה

גם לדעת ערוך השלחן שאין חיוב לחנך בנות לקיום המצוות, יוצאת מכלל זה, מצות האמונה, כדבריו בהלכות ליל הסדר (או"ח סי' תעב סעי' טו) "ויראה לי דאע"ג דבכל מקום אין הבנות בכלל חינוך, מכל מקום בליל פסח צריך לחנכן גם כן, מפני שעיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים".

ובמפרני רץ כצבי (פסח שבועות-סימן יג) ביארנו את דבריו, על פי מה שכתב בספר החינוך (מצוה כא) בשורש מצות סיפור יציאת מצרים: "כי הוא יסוד גדול ועמוד חזק בתורתנו ובאמונתנו, ועל כן אנו אומרים לעולם בברכותינו ובתפילותינו זכר ליציאת מצרים לפי שהוא לנו אות ומופת גמור בחידוש העולם, וכי יש אלוהה קדמון חפץ ויכול פועל כל הנמצאות הוא, ובידו לשנות כפי שיחפץ בכל זמן מהזמנים, כמו שעשה במצרים ששינה טבעי העולם בשבילנו ועשה לנו אותות מחודשים גדולים ועצומים, הלא זה משתק כל כופר בחידוש העולם ומקיים אמונה בידיעת השי"ת וכי השגחתו ויכולתו בכללים ובפרטים כולם". ולצורך העברת שרשרת המסורה מדור לדור, מתייחד כל אב עם ילדיו מידי שנה בליל הפסח, להשריש בלבם ולהנחילם את עיקרי האמונה בבורא, בחידוש העולם ובהשגחת השי"ת עליו בכל רגע ורגע.

וענין זה מודגש בדברי שו"ע הרב, שחזר על ענין החינוך במצוות ליל הסדר יותר משאר המצוות. וז"ל (סימן תעב סעי' כה)

"ואף הקטנים חייב אביהם לחנכם במצוות להשקותם כוסות על הסדר שיתבאר אם כבר הגיעו לחינוך (דהיינו שהגיעו לזמן שראוי לחנכם לשמוע הדברים שאומרים על הכוסות, כגון שהן יודעין מענין קדושת יו"ט ולכן ראוי לחנכם לשמוע הקידוש שאומרים על כוס ראשון, וגם יש בהן דעת להבין מה שמספרים להם מיציאת מצרים באמירת ההגדה ולכן ראוי לחנכם לשמוע ההגדה שאומרים על כוס שני. וכן חייב לחנכם לשמוע ברכת המזון שאומרים על כוס ג' וגמר ההלל והלל הגדול ונשמת שאומרים על כוס ד') ואף הקטנות שהגיעו לחינוך דינם כקטנים וכן בשאר כל המצוות הנוהגות בלילה זה". ומבואר בדבריו הדגשה יתרה בענין מצות החינוך שאנו מחוייבים בה בליל הסדר. ועוד זאת מפורש בדבריו, שגם בנות קטנות שהגיעו לגיל חינוך חייבות במצוות הנוהגות בליל הסדר. וטעמו כאמור, לילה זה הוא זמן נפלא שיש להקדישו לטובת קיום מצות חינוך הדורות הבאים על ברכי האמונה. ולכן גם בנות בכלל חייב זה.

ומטעם זה, אע"פ שלדעת ערוך השלחן אין חיוב לחנך בנות לקיום המצוות, מצות סיפור יציאת מצרים יוצאת מכלל זה, כי יש חיוב לחנך קטנות למצוות האמונה. ולכן צריך לחנכן לקיים את מצות סיפור יציאת מצרים "מפני שעיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים".

ומצאתי מקור לחיוב המיוחד לחנך קטנות למצוה זו, בדברי האגרות משה (יו"ד ח"ב סימן קיג) שנשאל האם אפשר לשלם שכר לימוד בנות ממצוות מעשר,

וכתב בתוך דבריו: "אף אליבא דריש לקיש [שאינן חיוב לחנך את בתו הקטנה] הוא רק בחינוך מצוות, אבל ללמדה להאמין בה' ובתורתו ולהישמר מאיסורים, ודאי הוא מחוייב. ופשוט לענ"ד שאף בשכר מחוייב בין לבן ובין לבת. ונמצא שהוא גם כן דבר שבחובה, שאינו רשאי ליקח ממצוות מעשר".

ונראה מדבריו כי גם לשיטת ריש לקיש שאינן חיוב לחנך בנות לקיום המצוות, עדיין יש חיוב לחנכן ליסודות האמונה בתורה.

- יא -

והנה בספר אשי ישראל (פרק כב הערה לו) הסתפק, האם כשם שיש מצוה ללמד קטנים לומר את פסוקי "תורה צוה לנו משה" ו"שמע ישראל", יש מצוה ללמד קטנות לומר פסוק זה, כדבריו: "יש לעיין אם צריך לחנך גם את הבנות הקטנות בזה, דאולי מה שצריך לחנך את הקטנים לומר קריאת שמע הוא מדין תלמוד תורה, ואם כן אין צורך לחנך את הבנות הקטנות בזה".

אולם נראה לענ"ד כי חינוך הקטנים לאמירת פסוקים אלו אינו מדין תלמוד תורה אלא נועד להשריש בהם כבר מקטנות את האמונה בהשי"ת ובתורתו. ואם כן, אין כל הבדל בין בנים לבנות, ובוודאי לכולי עלמא יש חיוב לחנך גם את הקטנות למצוות האמונה, ועל כן ראוי ללמדן את פסוקי "תורה צוה לנו משה" ו"שמע ישראל".

עוד נראה ליישב על פי האמור לעיל, את קושיית המנחת חינוך (מצוה ה ד"ה הנה) על דברי התוספות בפסחים (פח, א ד"ה שה) שהקשו: "ואם תאמר והיאך מאכיל פסח שלא למנויו, נהי דקטן אוכל נבילות אין בית דין מצווין להפרישו, לספות לו בידים אסור". במצוות שחיטת קרבן הפסח יש חיוב להימנות עם בני החבורה האוכלים את הקרבן, ולמי שלא נמנה על הקרבן אסור לאכול ממנו. ומבואר בסוגיית הגמרא (שם) שמותר להאכיל מבשר הקרבן לבניו ובנותיו הקטנים, אפילו אם לא נמנו על החבורה. ועל כך הקשו התוספות, כיצד האב רשאי להאכיל את בניו ובנותיו הקטנים שלא נמנו על הקרבן, והרי אסור לתת לקטנים מאכל איסור. ותירצו התוספות: "ואומר ר"י דהתם ילפינן מלא תאכלום ולא אסור אלא דומיא דשרצים ונבילות, אבל כהאי גוונא דאיכא חינוך מצוה שרי". איסור "ספיה" לקטן הוא רק להאכילו דבר אסור בעצמותו ונבילות וטריפות, משא"כ קרבן פסח שבנתינת בשר הקרבן לקטן מחנכו במצוות, ולכן אין כל איסור לתת לבניו ובנותיו הקטנים לאכול מקרבן הפסח מכיון שבזה מחנכם למצוות. והקשה המנחת חינוך על דברי התוספות: "כיון דעיקר הטעם משום חינוך מצוה, היאך שוחט אדם על ידי בניו ובנותיו הקטנים, הא בתו אינו מחויב לחנך, עיין נזיר כ"ט ע"א". כלומר, אם טעם ההיתר לתת לקטנים מקרבן הפסח הוא כי מקיים בזה מצוות חינוך, עדיין אין זה מיישב מדוע מותר להאכיל את בנותיו הקטנות מבשר הקרבן, שהרי בגמרא בנזיר מבואר [בדעת ריש לקיש] שאין חיוב חינוך בקטנות.

ואכן לפי האמור לעיל מתורצת תמיהת המנחת חינוך, שכן גם לשיטתו של ריש לקיש שאין חיוב לחנך בנות לקיום המצוות, הרי יש חיוב לחנכן ליסודות האמונה, ונראה כי בהאכלת בנותיו הקטנות מבשר קרבן הפסח מקיים את המצוה לחנכן למצות האמונה "מפני שעיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים", כמבואר לעיל בדברי ערוך השלחן שמטעם זה יש חיוב לחנך קטנות לקיים את מצות סיפור יציאת מצרים, למרות שלשיטתו אין חיוב לחנכן בשאר המצוות.

- יב -

מצוה "כללית" לחנך את בניו ובנותיו ללכת בדרך התורה

כתב הרמב"ם בהלכות שביתת עשור (פ"ב ה"י) "קטן בן תשע שנים ובן עשר שנים מחנכים אותו לשעות. כיצד, היה רגיל לאכול בשתי שעות ביום, מאכילים אותו בשלוש, היה רגיל בשלוש מאכילים אותו בארבע, לפי כח הבן מוסיפים לענותו בשעות. בן אחת עשרה שנה, בין זכר בין נקבה, מתענה ומשלים, מדברי סופרים כדי לחנכו במצות". ומדוקדק בלשון הרמב"ם שיש שתי מצוות בחינוך הקטן לתענית ביום הכיפורים:

[א] מצוה לחנך את הקטן להתענות שעות. **[ב]** מגיל אחד עשרה, יש מצוה לחנך קטנים "במצוות" להשלים את התענית.

ובביאור הדברים כתב רבנו מנוח: "ומה שכתב הרב [הרמב"ם] כאן כדי

לחנכו במצוות, ולעיל נמי כתוב מחנכים אותו לשעות. בא להודיענו דתרי חינוכי הווי, כדאמרינן בגמרא (יומא פב, א) אמר רבה תרי חנוכי הווי, חד לעינוי וחד להשלמה. וחינוך השעות אינו חובה מדרבנן, אלא חובה המוטלת על כל אדם מעצמו, ללמד ולהרגיל בניו ללכת בדרכי יושר, כדכתיב חנף לנער על פי דרכו, וכדי להכניסם תחת כנפי השכינה, כדאמרינן (סוכה מב, א) יודע לדבר אביו מלמדו תורה צוה לנו. והחינוך הזה אינו מוטל אלא על הבנים לא על הבנות. והיינו דאמרינן בנזיר (כט, א) בנו חייב לחנכו, בתו אינו חייב לחנכה. ואע"ג דריש לקיש קאמר לה, אף הוא לא אמרה אלא בהאי חינוך ראשון בלא השלמה. אבל בחינוך שני, דהיינו כשהם בני אחת עשרה שנה שחייבים להשלים מדרבנן, שווים בו תינוק ותינוקת. שהרי השווה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה, והוא הדין לעונשין שהם מדברי סופרים. שאין הדין נותן להיות התינוקת פטורה להתענות במקום שהתינוק חייב להתענות, וכי מפני שהיא נקבה הרוויחה להפטר מן התענית".

בדברי רבנו מנוח התחדש שיש שני דינים במצות חינוך: **[א]** דין חינוך "כללי" ללמד ולהרגיל את בניו הקטנים ללכת בדרכי יושר - דין זה אינו חיוב מדרבנן, ונאמר רק על בנים ולא על בנות. **[ב]** דין חינוך קטן לקיים מצוות - שהוא חיוב מדברי סופרים, ונאמר הן על בנים והן על בנות.

ולפי זה ביאר רבנו מנוח את דברי הרמב"ם: "וזהו שאמר הרב כאן,

מתענה ומשלים מדברי סופרים, ולמעלה כתב מחנכים אותו, ולא כתב מחנכים אותו לשעות מדברי סופרים, לפי שאין חינוך שעות מדרבנן כלל, שאין מדרבנן חיוב חינוך בלא השלמה, כלומר שיעשה המצוה כתיקונה וכמשפטה בשלמות. הרמב"ם כלל בדבריו את שני הדינים במצות חינוך, ובשל כך דקדק בלשונו לא לכתוב על החיוב לחנך קטן להתענות "שעות" ביום כיפור שזהו חיוב מדרבנן, כי חיוב זה הוא מדין החינוך ה"כללי" ללמד ולהרגיל את בניו הקטנים ללכת בדרכי יושר, שאינו חיוב מדרבנן. ורק בסיום דבריו שכתב את החיוב לחנך את הקטן "להשלים" את התענית, כתב שזהו חיוב מדברי סופרים והיינו מדין חינוך קטן לקיים מצוות שהוא חיוב מדרבנן.

- יג -

הגרב"ד פוברסקי, ראש ישיבת פוניבז', הביא בספרו בד קודש (פרשת וירא) את דברי רבנו מנוח הנ"ל, ולמד מדבריו שיש שני דינים במצות חינוך - חיוב "כללי" לחנך קטנים להרגילם ללכת בדרכי הטוב והיושר, וחיוב "פרטי" לחנכם לקיום המצוות, אך בדבריו מבואר הפוך ממה שכתב רבנו מנוח, אך הגרב"ד הסביר כי החיוב ה"כללי" לחנך קטנים להרגילם ללכת בדרכי הטוב והיושר הוא מהתורה, וגם קטנות נכללו בחיוב זה. ובנוסף על כך יש חיוב מדרבנן לחנך קטנים וקטנות לקיום מצוות, כדי להרגילם בקיום המצוות כשיגדלו.

ועל פי זה כתב ליישב את דברי המשך חכמה [אות א] שהביא מקור למצות חינוך מהתורה מהפסוק (בראשית יח, יט) "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט", אשר לכאורה עומדים בניגוד לדברי הגמרא במסכת סוכה [אות א] שמצות חינוך היא חיוב מדרבנן: "ונראה בזה דשני עניינים נאמרו בדין חינוך, דין חינוך כללי להרגילו ללכת בדרכי הטוב והישר. ודין חינוך פרטי בקיום כל מצוה ומצוה. ומה שמבואר בילקוט שהוא מן התורה ואפילו לגבי הבת, אם אמנם דבודאי הכוונה היא שמצוה על האב לחנך בניו ובנותיו ולהזהירם מקטנותם כפי יכולתם על קיום התורה והמצוות, אלא שהרי עדיין לא נתחייבו במצוות. ועל כרחק הכוונה היא לדין חינוך שהוא כדי להרגילם לילך בדרך הישר והטוב, ולחנכם בדברי חכמה ומוסר כדי שיקיימו המצוות כשיתחייבו בהם, ולדברי הילקוט חובה זו היא גם על בתו. וכשם שכשמחנך בניו בחול על שמירת שבת אינו מזהירם אלא שכשתבוא השבת שישמרוה, הכא נמי בכל המצוות מחנכם לקיימם כשיתחייבו בהם, ודבר זה הוא מן התורה. אמנם תקנו חכמים ענין נוסף במצות חינוך והוא בכל מצוה ומצוה, שחייבו חכמים שכבר יקיימו הקטנים מצות התורה כתיקונם בקטנותם. וענין זה הוא רק כעין סייג וגדר למצות חינוך דאורייתא הנ"ל, דבכהאי גוונא שיקיימו המצוות בפועל מקטנותם יתרגלו יותר לקיום המצוות כשיגדלו".

- יד -

גם רבי יעקב אריאל, רבה של רמת גן, הביא בשו"ת באהלה של תורה (ח"ה סימן א) את דברי רבנו מנוח הנ"ל, ולמד מדבריו שיש שני דינים במצות חינוך - חיוב "כללי" לחנך קטנים להרגילם ללכת בדרכי הטוב והישר, וחיוב "פרטי" לחנכם לקיום המצוות, אך ביאר באופן שונה מדבריו רבנו מנוח את שני הדינים שיש במצות חינוך.

בתחילת דבריו הביא את מה שכתב רבי אלחנן וסרמן בקונטרס דברי סופרים (סימן א אות כא) "וכן להסוברים דחיובא דרבנן בקטן שהגיע לחינוך הוא על הקטן בעצמו, ולא כדעת רש"י (ברכות מח, א) דהחיוב הוא רק על אביו. וכיון דקטן אינו בר מצוות כלל מדאורייתא, אם כן גם המצוה הזאת לשמוע לדברי חכמים אין הקטן חייב בה. י"ל דבכל המצוות ואיסורים של דבריהם, הסכימה דעתן לדעת המקום. והא דקטן פטור מכל המצוות הוא משום שכן הוא רצון ה' לפוטרו. אבל מכיון שגזרו חכמים עליו ואנו יודעין שהסכימה דעתן לדעת המקום ב"ה, ממילא חייב לעשות כדבריהם שכן הוא רצונו יתברך".

ומדבריו למד הרב אריאל: "רצונו לומר

יש דברים שהטבע האנושי מחייב אע"פ שאינם מפורשים בתורה, וקיום המצוות מדין חינוך הוא מכללם". והוסיף: "והדברים מפורשים עוד יותר במשך חכמה [לעיל אות א] שמקור מצות חנוך במצות עשה מאברהם אבינו, ועולה מדבריו שחובת חינוך היתה קיימת עוד לפני מתן תורה, כשה' הבטיח לאברהם ואעשך לגוי גדול הבין אברהם מעצמו שעליו לגדל גוי כזה, ולחנך את בני ביתו לשמור את דרך ה' לעשות צדקה ומשפט. אמנם התורה וחכמים הגדירו אחר כך את החיוב במצוות מדין חינוך בגדרים הלכתיים, ולפיהם יש לאב אחריות גדולה יותר על חינוך הבנים כי הם מצווים בתלמוד תורה. אולם החובה הבסיסית הטבעית של הקטן במצוות מדין חינוך במקומה עומדת, ואלמלא היא אין המשך לקיומו עם ישראל. ונפק"מ שחינוך הבנות הוא בכלל מצוה זו".

הרב אריאל סיכם את הדברים לשיטתו: "נמצא שיש שני דינים בחינוך: [א] דין טבעי הנוהג עוד מימי אברהם אבינו. דין זה מתייחס גם לחינוך הבת, וגם האם חייבת בו. [ב] מצוה מהתורה או תקנת חכמים על האבות לחנך הבנים".

סוף דבר: לדעת רוב הפוסקים, יש חיוב לחנך בנות קטנות לקיום מצוות. ונתבאר לעיל, שגם לדעת ערוך השלחן שאין חיוב לחנך קטנות לקיים מצוות, אולם: [א] יש חיוב לחנכן ליסודות האמונה בתורה. [ב] יש חיוב "כללי" ללכת בדרך הישר והטוב, ולחנכן בדברי חכמה ומוסר כדי שיקיימו המצוות כשיתחייבו בהם. [ג] מדין חינוך "טבעי" - שהטבע האנושי מחייב לחנכן לשמור את דרך ה' לעשות צדקה ומשפט.

סימן ג

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה בכבוד הסב

ענף ב - חיוב נכד בכבוד סבו

ידידי הר"ר אברהם וואלקין, סיפר לי על מעשה שהיה: סבא של אחד מידידי אירח את נכדיו וקנה להם סופגניות באחת מסניפי רשת החנויות 'דאנקן דונטס' (Dunkin' Donuts) בפארקווי, ניו יורק (Far Rockaway, New York), שבמוצריה לא מקפידים על 'חלב ישראל'. לאחר תקופה, כשהלך בסמוך לחנות זו, ילדיו ביקשו ממנו שיקנה להם סופגניות חלביות "כמו שסבא קנה לנו".

בשעת מעשה התעורר לו הספק, האם עליו לומר לילדיו שהוא מחמיר לאכול רק 'חלב ישראל' ואינו קונה בחנויות 'דאנקן דונטס', כדי לחנכם בהקפדה על אכילת ושתית 'חלב ישראל' בלבד. או שעליו להימנע מלומר זאת, כדי לא לפגוע בכבוד אביו.

לאחר מכן, התעורר ספק נוסף, האם על הבן למנוע מילדיו לבקר בבית אביו-סבם שאינו מקפיד על הידורי כשרות כבנו, מחשש שהסב או הסבתא יאכילו את נכדיהם במאכלים שהבן מקפיד בביתו שלא לאוכלם מסיבות כשרות.

התשובות לשאלות אלו, ינתנו בהקדם ברור דברי הפוסקים בנדון איסור שתיית ואכילת 'חלב נכרי' ו'אבקת חלב נכרי' בזמנינו, ובגדרי מצות כיבוד ומורא אב ואם.

- א -

דיני חלב נכרי בזמן הזה

במסכת עבודה זרה נאמר במשנה (פ"ב מ"ו) "חלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו, אסור", מגזירת חכמים, מחשש שמא עירב בו חלב בהמה טמאה. ועוד אמרו במשנה (שם משנה ז) "ואלו מותרים באכילה, חלב שחלבו עכו"ם וישראל רואהו". והגמרא (עבודה זרה לט, ב) מעמידה זאת שמדובר באופן שיש חלב

טמא בעדרו של העכו"ם, ואף על פי כן אין לחשוש, כי העכו"ם "מירתת" [מפחד] מהישראל, ולכן אינו מערב חלב טמא. וכן נפסק בשו"ע (יו"ד סי' קטו סע' א).

והנה נחלקו הפוסקים, מה הדין בחלב במקום שבהמה טמאה אינה מצויה ואין חשש שמא יערב חלב טמא [או במקום שהחלב הטמא יקר ולא משתלם לנכרי לערב] - האם כשבטל הטעם בטל האיסור, או שהאיסור הוא גזירת חכמים,

כמו בגבינה, ואף שבטל הטעם לא בטלה התקנה. לדעת הפרי חדש (שם ס"ק ו) "בעיר שלא נמצא שם חלב טמא, או שהיא יותר ביוקר מחלב טהור, מותר לקנות מהעכו"ם חלב שחלבו בלא ראיית ישראל כלל. וכן מצאתי המנהג פשוט פה אמסטרדם, וכן נהגתי אני גם כן זולת קצת יחידים הנזהרים בזה". ברם החתם סופר (או"ח סימן קי) חלק על הפרי חדש, ונקט להלכה שגם בעיר שאין בה כלל בהמות טמאות ואין חשש שיערב בה חלב טמא, אסור לשתות חלב נכרי, וקבע כי לנוהגים איסור, יש בזה גם איסור דאורייתא של נדר: "כיון דיש דעה להחמיר, כבר קבלנו אבותינו עליהם כאותה דעה, ואסור עלינו בני אשכנז מדינא ואין לו התרה. וקרוב בעיני נדר דאורייתא. אף על פי שמכל מקום קיל ככל איסור דרבנן, היינו כך קיבלו הנדר שיהיה אסור עלינו כקולא איסור דרבנן, אבל לעבור על זה - עובר על נדר דאורייתא". וסיים החתם סופר: "מעשה חלב שחלבו נכרי ואין ישראל רואהו, אסורה עלינו אי דאורייתא אי דרבנן, כמבואר לעיל ופורץ גדר ישכנו נחש".

מתוך הדברים דלעיל, דנו הפוסקים האם מותר לשתות חלב נכרי העומד תחת פיקוח ממשלתי האוסר ערבוב חלב טמא, ובמידה ויעשו זאת יוטלו עליהם קנסות ואף רשיון העסק שלהם יופקע.

רבי משה פיינשטיין כתב באגרות משה (יו"ד ח"א סימן מז) "בדבר החלב של הקאמפאניעס [חברות] במדינתנו אשר יש פיקוח הממשלה, ואם יערבו חלב בהמה

טמאה יענשו וגם יסגרו את העסק שלהם שלכן ודאי מירתתי מלערב יש טעם גדול להתיר אף בלא שיטת הפרי חדש, משום דהעיקר ידיעה ברורה הוא כראיה ממש" [והוכיח זאת מכמה סוגיות]. ומתוך כך הסיק: "הרוצה לסמוך ולהקל יש לו טעם גדול ורשאי, וכמו שמקילין בזה הרוב בני אדם שומרי תורה, וגם הרבה רבנים. וח"ו לומר שעושין שלא כדין. אבל מכל מקום לבעלי נפש מן הראוי להחמיר ואין בזה משום יוהרא. וכך אני נוהג להחמיר לעצמי, אבל מי שרוצה להקל הוא עושה כדינא ואין להחשיבו כמזלזל באיסורים". רבי משה חזר על דבריו בעוד כמה מתשובותיו (שם סימנים מח-מט).

ומכל מקום כתב האגרות משה (יו"ד ח"ב סימן לה) כי ראוי למנהלי הישיבות לקנות עבור בני הישיבה חלב ישראל בלבד אף אם המצב הכספי של הישיבה דחוק "שזהו מענין החינוך שכדאי וראוי לבני תורה להחמיר אף כשיש רק חשש איסור".

לעומת זאת, החלקת יעקב (יורה דעה סימן לד) ערך מערכה מול תשובתו של רבי משה, ולדעתו אין להקל בשתיית חלב עכו"ם הנמצא תחת פיקוח ממשלתי, כי לדעתו ידיעה ברורה אינה נחשבת לראיה. וכמו כן לא ברור ש"מירתת" מפני הממשלה מהווה היתר בדין חלב עכו"ם, וזאת בנוסף על כך שמבחינת המציאות לא ברור שהחברות חוששות כל כך מהפיקוח הממשלתי. וכתב בסיום תשובתו: "אם כן מי יהיה לשקול בדעתו ולומר דאומדנא זו דמרתת הוי כידעה ברורה, ומכל שכן

כראיה ממש, ולעקור על ידי זה גזירה דרבנן, או אפשר גם דררא דאורייתא מטעם נדר כסברת החתם סופר. דאדרבה יש סברא לומר דהפירמות הגדולות הם לא מרתתי כל כך מדיני הממשלה, דבנקל יש להם התקשרויות להשתחרר. ומסקנתו: "על כן פשיטא דפשיטא, דחס ושלום לן להתיר ולזלזל בדרבנן להתגאל באיסור. וכן אנו נוהגין פה במדינת שווייץ, שהקהילות מפזרים ממון רב עבור כשרות החלב, וכן במדינת אנגליה ואנטוורפן, ומסתמא גם החרדים בארה"ב יודעים להיזהר בזה". [ובספר דרכי חיים (אות ג) הביא בשם האדמו"ר הדברי חיים מצאנז שאמר: "שלשה דברים קבלנו מחותני הרב הגאון מלייפניק, איש מפי איש עד משה רבינו, ואחד מהם הוא שחלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו אין הטעם שמא יערבו בו חלב טמא, כי זה הטעם גילו החכמים רק לפני העולם. רק שיש טעם כמוס בדבר, שחלב שחלבו עכו"ם אסור"].

- ב -

אבקת חלב נכרי

בנדון אכילת או שתיית מוצרים שמעורבת בהם אבקת חלב נכרי, או אבקת "חלב סתם", רבים מהפוסקים מקילים משום שאבקת חלב לא נכללה בגזירה לאסור חלב נכרי.

סיכום הדעות בנושא זה, התפרסם בקובץ התורני בנתיב החלב (ח"ה עמ' 32) במאמר שנערך מתוך שיעורו של הראשון

לציון, רבי יצחק יוסף: "אבקת חלב של נכרים שמעריבים בשוקולד וכדומה עם הכשר מהרבנות, מעיקר הדין אין בזה איסור משום חלב עכו"ם, אחר שידוע שעושים אבקה זו מחלב פרות, ומותר לאכול שוקולד זה. אולם עם כל זה ראוי ונכון להחמיר בזה, וכך נוהגים החרדים לדבר ה' שאינם אוכלים מאבקת חלב עכו"ם, ותבוא עליהם ברכת טוב, וכן ראוי לנהוג, אך לקטנים יש להקל גם במיני מתיקה".

ובטעם היתר אכילת אבקת חלב מעיקר הדין, כתב: "דגזרת חכמים היתה על חלב שחלבו עכו"ם, אבל לא על תערובת של אבקה שכבר מעורבת במוצר שלפנינו, ופנים חדשות באו לכאן. ולגבי אבקה אין זה 'דבר שבמנין' אליבא דכו"ע [דהיינו אין זה גזירה שנאסרה ב'מנין'], דהיינו על ידי 'מנין' רוב חברי בית הדין, שאז אין בית דין יכול להתיר גזירה זו אלא אם כן גדול מבית הדין שבו גזרו את הגזירה בחכמה ובמנין], ונשאר רק החשש כשלעצמו דאולי מעורב בו חלב טמא. וכדי להפיג חשש זה, די במה שהרבנות תברר שמדובר באבקה הנעשית מחלב פרות בלבד על פי החוק האוסר לערב סוגי חלב עם חלב פרות, ויש עונשים כבדים על העובר על חוק זה, שהוא בבחינת אומן לא מרע אומנותיה.

גם בשו"ת זקן אהרן (ח"ב סימן מד) כתב שיש להתיר אבקת חלב אף לגדולים, משום דחשש דבר טמא לא שייך בבית חרושת

גדול כזה, ובפרט שדבר טמא אינו מצוי בינינו. ומשום דבר שנאסר במנין נמי אין לאסור, דכיון שנעשה לאבקה פנים חדשות באו לכאן ואינו בכלל הגזירה, והביא דבריו בשערים המצויים בהלכה (ח"א סי' לח סע' יב).

ובשו"ת הר צבי (יו"ד סי' קג-קד) נשאל על דבר אבקה חלב תוצרת ארה"ב, והשיב בארוכה לצדד בכוחא דהיתרא, דאבקה חלב איננה בכלל הגזירה, לא בחלב ולא בגבינה, ולא נאסרה במנין. ולכן מכיון שתנאי הבית חרושת מפורסם שאבקה זו נעשית דוקא מחלב פרה ולא ממין אחר, זה מותר, ובפרט שיש עונש על המזיף. לכן אין מקום לאסור את המותר, ולעשות

גזירות מעצמנו. ולכן יש לומר דבאבקה חלב כולי עלמא מודים דמותרת היא לאכילה.

גם בשו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן כה) בתשובה למרן אאמו"ר זיע"א [הגר"ע יוסף] העלה להקל בנידון שוקולד המעורב בו אבקה חלב, וכתב שיצא למחלבות המייצרות אבקה חלב עבור השוקולד [מחלבה אחת], והתברר ללא פקפוק וללא כל חשש כי הכל מיוצר מחלב פרות טהור ללא שום תוספת איזה שהיא, וקיים בשוויצריה איסור חמור מטעם הממשלה של תוספת איזו שהיא מחוץ לחלב לאבקה החלב.

לסיכום: פוסקי הדור האחרון חלקו האם מותר או אסור לאכול או לשתות מוצרים שיש בהם 'חלב סתם', דהיינו חלב הנמצא תחת פיקוח ממשלתי. יש מחמירים לאסור, ויתכן שהם סבורים שיש בזה איסור מהתורה בגלל המנהג שהתפשט במשך השנים לאסור חלב נכרי, אשר דינו כנדר האסור מהתורה. אך יש מתירים המקילים מעיקר הדין, ונוקטים שהאיסור הוא בגדר 'חומרא' הראויה לבני תורה.

ובענין 'אבקה חלב סתם', לדעת רוב הפוסקים יש להקל מעיקר הדין, אך יש המחמירים לא לאוכלה.

★ ★ ★

- ג -

האיסור לפתור דברי אביו

בפוגיית הגמרא במסכת קידושין (לא, ב) מבוארים דיני מורא ודיני כיבוד אביו ואמו: "תנו רבנן איזהו מורא ואיזהו כיבוד, מורא – לא עומד במקומו, ולא יושב במקומו, ולא סותר את דבריו, ולא מכריעו. כיבוד – מאכיל ומשקה, מלביש ומכסה, מכניס ומוציא".

האיסור לסתור את דברי אביו מפורש

ברמב"ם (הלכות ממרים פ"ו ה"א) ובשו"ע (יו"ד סימן רמ סעי' ב), ולא עוד אלא שפסק השו"ע (שם סעי' יא) "ראה אביו שעבר על דברי תורה, לא יאמר לו עברת על דברי תורה, אלא יאמר לו, אבא כתוב בתורה כך וכך, כאילו הוא שואל ממנו ולא כמזהירו, והוא יבין בעצמו ולא יתבייש".
ומעתה, כאשר הבן אומר לילדיו כי סבם-אביו אינו מקפיד על דיני

כשרות המזון, לכאורה הוא "סותר" את דברי אביו, הסומך על דעת המכשירים אכילת מוצרים שיש בהם חלב נכרי ואבקת חלב נכרי בזמן הזה.

- ד -

סתירת דברי אביו בהלכה

אולם מצד שני, יתכן כי מותר לבן לסתור את דברי אביו כשיש ביניהם ויכוח הלכתי, כפי שכתב הבאר שבע (סנהדרין ק', א) "וכבר פסק מהרא"י בתרומת הדשן (פסקים סימן רלח) שמותר לתלמיד לחלוק על רבו באיזה פסק או הוראה, אם יש לו ראיות והוכחות לדבריו שהדין עמו וכתב שכך היתה דרכה של תורה מימי התנאים: רבינו הקדוש חלק בכמה מקומות על אביו ורבו רבן שמעון בן גמליאל. באמוראים: רבא חולק בכמה מקומות על רבה שהיה רבו מובהק. בגאונים: הרא"ש חולק בכמה מקומות על מהר"ם שהיה רבו מובהק, עכ"ל. ואין דבריו צריכין חיזוק, שהרי כל הגמרא מלאה על כל גדותיה מזה שהתלמיד חולק על רבו בכל האופנים בין בפניו ובין שלא בפניו, בין שהוא לבד חולק על רבו בין שאחרים חולקים עם רבו בין בזקנותו בין בילדותו. וכן הטור אבן העזר חלק על אביו ורבו הרא"ש בסימן קמ"א, וכן בטור חושן משפט בסימן ע"ז ובסימן ר"מ. ואף על גב שכתב בסימן ק"ז

על דברי הרא"ש אף על פי שנראה לחלק איני משיב על דבריו כו', וכן בסימן קע"ו כתב עליו ואלמלא שאין לי להכריע כו', כבר קרא עליו תגר הרב הגדול מהרש"ל (בביאורו לטור סימן קז ד"ה אינני), וכתב עליו וז"ל: תימה למה נושא לו פנים, הלא רבינו הקדוש לא נשא פנים לעולם לאביו ורבו רשב"ג, וכל מקום שידע לחלוק עליו חלק עליו".

לפי דברי הבאר שבע, בנדון דידן, הרי מדובר בשאלה הלכתית, האם מותר לאכול מוצרים שיש בהם 'חלב סתם' או לא, ואם כן רשאי הבן לחלוק על אביו בהלכה.

אמנם בשבט הלוי (ח"ב סימן קיא) הביא דברי הבאר שבע, וכתב: "אבל כבר חלקו עליו כל הראשונים, וכמו שכתב גם כן רש"י בקידושין (לא, ב ד"ה ולא מכריעו), דגם בדבר הלכה אסור, וכן כתב מהרש"ל בים של שלמה שם, והא דמצינו הרבה מחלוקת אבות עם בנים בדבר הלכה, מכל מקום דרך סתירה ודרך לשון הכרעה, אסור".

ולפיכך בנדון דידן, הבן אינו רשאי לומר לילדיו "בדרך סתירה והכרעה" שאביו האוכל 'חלב סתם' אינו צודק, אלא הבן היה צריך לומר שהוא [הבן] נוהג להחמיר בזה.

- ה -

חייב כיבוד אב כאשר האב אומר לו לעבור עבירה

ענה נבוא לרדן במעשה שלפנינו בהלכות כיבוד אב ואם.

למרות החיוב "כבד את אביך ואת אמך", כאשר האב מורה לבנו לעבור עבירה, אין הבן מחוייב לשמוע לו, כמבואר במסכת בבא מציעא (לב, א) "תנו רבנן, מניין שאם אמר לו אביו היטמא, או שאמר לו אל תחזיר, שלא ישמע לו, שנאמר (ויקרא יט, ג) איש אמו ואביו תיראו ואת שבתתי תשמרו אני ה' אלקיכם, כולכם חייבים בכבודי". ודנו הפוסקים עד היכן מגעת הלכה זו, האם רשאי הבן לא לשמוע בקול אביו דווקא כשהאב מבקש שהבן יעבור על איסור תורה, או גם אם מבקש שיעבור על איסור דרבנן, או אפילו כשהאב מבקש מהבן לעבור על מנהג או חומרא בעלמא.

ואכן הרמב"ם (ממרים פ"ו הי"ב) פסק שגם כשהאב מצוה על בנו לעבור על מצוה מדרבנן, אין הבן חייב לשמוע בקולו: "מי שאמר לו אביו לעבור על דברי תורה, בין שאמר לו לעבור על מצות לא תעשה או לבטל מצות עשה אפילו של דבריהם, הרי זה לא ישמע לו, שנאמר "איש אמו ואביו תיראו ואת שבתותי תשמורו" - כולכם חייבין בכבודי". וכן פסקו הטור (יו"ד סי' רמ סע' טו) והשלחן ערוך (שם) "אמר לו אביו לעבור על דברי תורה,

בין מצות עשה בין מצות לא תעשה, ואפילו מצוה של דבריהם, לא ישמע לו".

הנה כי מהגמרא הנ"ל נלמד כי דין "לא יסתור דברי אביו" לא נאמר רק במצוה דאורייתא אלא גם במצוה דרבנן. ובטעם הדבר כתב הבית יוסף: "ונראה שהטעם, משום דכיון דכל מילי דרבנן אסמכינהו אלאו דלא תסור (דברים יז, יא), הרי הם בכלל דבר תורה. אי נמי, דכיון דמ"אני ה' - כולכם חייבים בכבודי" ילפינן לה, ומילי דרבנן ודאי הם כבודו של מקום, אין לו לעבור עליהם בשביל כבוד אביו".

אולם עדיין לא נתברר מה הדין כאשר האב מבקש מהבן לעבור על מנהג או חומרא בעלמא.

- ו -

אב שאמר לבנו שלא לקיים מנהג

במסכת פסחים (ג, ב) מסופר על "בני ביישן" [בית שאן] שנהגו להחמיר שלא ללכת מצור לצידון בערב שבת, כדי לא להיבטל מצרכי השבת. וכאשר באו לפני רבי יוחנן ואמרו לו: "אבהתיך אפשר להו [להמנע מהשוק, שעשירים היו, רש"י], אנן לא אפשר לן". השיב להם רבי יוחנן: "כבר קיבלו אבותיכם עליהם, שנאמר (משלי א, ח) שִׁמְעֵ בְנֵי מוֹסֵר אָבִיךָ וְאֵל תִּטֹּשׁ תּוֹרַת אִמְךָ". ובמסכת חולין (קה, א) כאשר מר עוקבא אמר שאביו היה נזהר לאחר אכילת בשר, שלא לאכול מאכלי חלב עד למחרת בבוקר, ואילו הוא היה אוכל מאכלי חלב מיד

לאחר סיום הסעודה הבשרית, אמרו לו [בתמיהה] "מקום שאבותיך ואבות אבותיך נהגו בו איסור, אתה תנהוג בו היתר".

הטעם שקבלת האבות מחייבת את הבנים, מבואר בדברי הרמב"ן בספר משפט החרם: "שכן הדין בכל קבלת הרבים שחלה עליהם ועל זרעם כדאשכחן בקבלת התורה. ועוד, שאפילו בדברים שלא קבלו עליהם בני העיר בהסכמה, אלא שנהגו כן מעצמם לעשות גדר וסייג לתורה, אף הבנים חייבים לנהוג באותו גדר, כדאמרינן במסכת פסחים שנהגו בני בישן. והביאו הריב"ש (סימן שצט) להלכה. ומבואר שקבלת האבות מחייבת את הבנים, כי הבן יכול לקבל על עצמו לצאצאיו, כמו שהיה במתן תורה.

וכתב הרשב"א (ח"ג סימן רלו) "כל מי שנהג איסור בדבר המותר בגדר, אפשר שהוא חמור מן הנדר והשבועה, שהנדרים והשבועות נשאלין עליהם ומתירין להם, ואילו מי שנהג איסור בדברים המותרים כדי לעשות גדר בפני האיסור, קיבלו על עצמו כאיסורין שאסרתן תורה שאין להם היתר לעולם, ולפיכך אמרו דברים המותרים ואחרים נהגו בהם איסור נשאל ואין מתירין לו". כלומר, כאשר נוהגים איסור בדברים המותרים, האיסור לעבור על המנהג יותר חמור מאיסור נדר ושבועה. וכן מבואר בדברי הפרי חדש (או"ח סי' תצו בקונטרס מנהגי איסור) שיסוד קבלת והתחייבות המנהג הוא משום קבלה של נדר ושבועה.

מאחר ונוכחנו לראות כמה גדול כוחו של מנהג, יובנו דברי הים של שלמה (קידושין פ"ק סימן סג) שכתב: "מצאתי כתוב, שאם האב מוחה בבנו שלא יאמר קדיש על אמו, כי מקפיד עליו, מאחר שהוא חי, כבודו קודם. ולי נראה שאין לשמוע לו, שמאחר שנהגו מאבותינו הקדושים לומר קדיש יתום, והוא זכות ונחת רוח לשוכני עפר, כידוע ממעשה דרבי עקיבא, הוי כאילו אמר לו אביו שלא יעשה דבר מדברי סופרים. ובפרט שמצינו שתיקנו שמחוייב הבן לומר בתוך שנה הראשונה "הריני כפרת משכבו", כל שכן לומר קדיש".

ומפורש בדבריו שגם כשהאב מצוה על בנו לעבור על מנהג או תקנה, הרי זה כאילו אמר לו לעבור על דברי סופרים, ואין הבן חייב לשמוע בקולו.

- ז -

אלא שהחיד"א בברכי יוסף (יו"ד סימן רמ ס"ק ח) כתב על דברי הים של שלמה: "ולי ההדיוט יש לפקפק בזה אם אמירת קדיש נחשבת כמצוה של דבריהם, כיון שאינו אלא מנהגא בעלמא. ואף כי יסודתו בהררי קדש מדרשי רז"ל, יש לדון שאינו בסוג מצוה של דבריהם".

בביאור המחלוקת, האם דין האב האומר לבנו לעבור על מנהג כדין האומר לו לעבור על מצוה מדברי סופרים, יש לומר על פי מה שכתב הגר"ע יוסף בשו"ת יביע אומר (ח"ג יו"ד סימן כו אות ב)

ישראל תורה – והתורה אינה נדחה בפני כיבוד אב ואם".

ע"פ פי דבריו כתב בשו"ת דברי בנייהו (ח"י יו"ד סימן סא) "אדם שנהג באיזה חומרא של חסידות שמקורה בש"ס ובפוסקים, ואביו מונע ממנו לעשות חומרא זה, אין צריך לשמוע לו. אמנם בחומרא שאין לה מקור בש"ס, בכה"ג צריך לשמוע לאביו או לאמו, ובפרט אם דבר זה גורם להם צער ודאגה כמו ששמע האר"י לציווי אמו שלא יטבול בימות החורף במקוה קר. והוא משו"ת ערוגת הבושם (או"ח סימן יט) שאף במנהג שלא נהגו בו הכל אלא שיש לו עיקר ושורש בתלמוד ובפוסקים, ג"כ אין צריך לשמוע לו ולבטלו, ולכן כתב דהזהיר בטבילת עזרא לא ישמע לאביו להקל בה, שהרי כמה פוסקים סוברים דלתפילה לא ביטלוה".

ובמזו כן נראה לומר על פי מה שכתב החתם סופר (ח"א סימן קמה) בתוך דבריו "כמה גדול כח המנהג הזה שאומרים בקידוש יום טוב "העצרת הזה", וכן בתפילה, וקרוב לי לומר שהוא איסור דאורייתא בנדר שהודר ברבים ונתפשט בכל ישראל" – שהחיוב לשמור מנהגים יסודו באיסור נדרים מהתורה, וכמו שהובא לעיל מדבריו [אות א] שלנוהגים איסור בשתיית חלב נכרי, יש בזה גם איסור דאורייתא של נדר, וברור שהבן לא חייב לשמוע בקול אביו המצוה עליו לעבור על מנהג, אשר משמעות ציווי זה לעבור על איסור נדר מהתורה.

לתלות זאת בשני הטעמים שהביא הבית יוסף [לעיל אות ה] מדוע דין האב האומר לבנו לעבור על דברי סופרים כאומר לו לעבור על דברי תורה. לפי הטעם הראשון של הבית יוסף "דכל מילי דרבנן אסמכינהו על לאו דלא תסור, הרי הם בכלל דבר תורה" יש לומר "כשם שמצוות של דבריהם הוו בכלל לא תסור, ומהאי טעמא מברכינן עלייהו אשר קידשנו במצותיו וציונו, והיכן ציונו, דכתיב "לא תסור", הכי נמי דברים שהונהגו ע"פ שלומי אמוני ישראל, דשפיר מברכינן "וציונו" על מנהגא, וכמו שכתבו התוספות בברכות (יד, א ובסוכה מד, ב). אבל לפי הטעם השני של הבית יוסף שלומדים את הדין מ"אני ה' – כולכם חייבים בכבודי", יש לומר שרק "מילי דרבנן הם כבודו של מקום", ולא מנהגים.

לדלצה נקט הגר"ע יוסף שגם במנהג, אין חיוב לשמוע בקול אביו המצוה עליו לא לקיימו: "בדבר שהוקבע מדורי דורות על פי דברי רבותינו ונתפשט בכל תפוצות ישראל, כגון אמירת הקדיש, בודאי נחשב כמצוה של דבריהם. ואם כן היה נ"ל שלא ישמע לו לאביו בזה".

ובשו"ת באר משה (ח"א סימן ס) כתב שהסיבה שאין לציית לאב המצוה לא לקיים מנהג, יסודה בדברי התוספות במנחות (כ, ב ד"ה נפסל) "מנהג אבותינו תורה היא", ומכאן המסקנא: "שאם האב מצוה לבנו דבר שהוא נגד מנהגי ישראל, דאין לו לציית, דמנהג

- ח -

חייב הבן להמשיך במנהג אביו - כאשר האב היקל והבן רוצה להחמיר

אלא שבנדון דידן יש לברר לאידך גיסא, מאחר והבן חייב לנהוג במנהגי אביו, כמפורש לעיל [אות ו] שקבלת בני בישן חייבה את בניהם מדין "אל תטוש תורת אמך" - האם דין זה נאמר רק לחומרא, שהבן חייב להחמיר על עצמו במנהגים שקיבל האב להחמיר על עצמו, או גם לקולא, וכאשר האב נוהג להקל, האם זה מחייב גם את הבן להקל, או שהבן רשאי להחמיר על עצמו.

וכתב בשו"ת משנת יוסף (ח"ט סימן קפג) "עיקר חיוב החזקת מנהג האבות

הוא כשהאבות החמירו, אבל כמה שאבותינו נהגו להקל, כגון כאחד הפוסקים נגד רוב פוסקים, יש לנו ללמד זכות עליהם, אפילו אם אנו מחמירים. אכן, אין אנו מחוייבים לנהוג אחריהם אם המנהג ההוא אינו מוסכם לכו"ע לכתחילה". והביא מדברי השדי חמד (כללים, מערכת מ' כלל לו, ד"ה מנהג שנהגו האבות) שכתב "דאין הבנים רשאים לשנות משום "אל תטוש תורת אמך", לא אמרין הכי אלא בחומרא וזהירות כבני ביישן, אבל מנהג שתלוי במחלוקת הראשונים ויש לו מקור בהלכה כגון הנחת תפילין בחול המועד, אם אביו נהג כמנהג אשכנז להניחם, והבן נוהג כמנהג ספרד שלא להניחם, אין בכך כלום. והא (דיו"ד סימן ייד) דקבלת הרבים חלה עליהם ועל זרעם, הוא גם כן בחומרות שקיבלו עליהם".

★ ★ ★

- ט -

כיבוד אב ואם בדברים שאין להם בזה הנאה

הרמב"ן בחידושי ליבמות (ו, א ד"ה מה להנך) כתב שאין חיוב כיבוד אב ואם בדברים שאין בהם הנאה ממשית, וזה לשונו: "אין עיקר כבוד אלא מה שאמרו בקידושין (לב, א) איזהו כבוד, מאכילו ומשקהו ומלבישו ומנעילו, וכל דבר שיש לו הנאה בו, אבל אמר לו לעשות דבר שאין לו הנאה של כלום, אין זה כבוד שאמרה תורה". וכדבריו מבואר ברשב"א (שם ד"ה מה להנך).

ובן פסק הלכה למעשה בשו"ת מהר"י קולון (שורש קסז) שאם האב מוחה בבן שרוצה לישא אשה שחפץ בה הבן, אינו צריך לשמוע לאביו, כי "במילתא דלא שייך בגוויה כי הכא, פשיטא דאין כח לאב למחות בבן, לא משום כבוד ולא משום מורא, דלא שייך כבוד אלא כגון מאכילו משקהו ומלבישו ומנעילו. מורא, לא ישב במקומו ולא סותר את דבריו, וכן כיוצא בזה, דשייך לאב. אבל במילתא דלא שייך האב בגווה, פשיטא דאין כח האב למחות ביד בנו". וכדבריו פסק הרמ"א (יו"ד סי' רמ סע' כה) "אם האב מוחה בבן לישא איזו אשה שיחפץ בה הבן, אינו צריך לשמוע אל האב".

על פי דברי המהרי"ק והרמ"א דן בשו"ת משנת בנימין (זילברברג, סימן נב) האם בן המחמיר לא לגלח את זקנו, ואביו צוה עליו להתגלח, רשאי לא לשמוע בקול אביו, וזה לשונו: "נשאלתי מבחור אחד ירא וחרד מדקדק במצוות, שאיננו מקצץ זקנו במספריים, ואביו גער עליו כי במדינה זו שכמעט רובם ככולם היותר יראים גם כן מקצצים זקנם בדרך היתר, ובפרט שגם רבנים עושים כן, ובאם מגדל זקנו אזי לא יהיה במציאות ששיג זיווג, על כן מצוה לבנו בתורת כיבוד אב שמהיום והלאה לא יצדק הרבה ויקצץ את שערות זקנו במספריים. ועתה התמרמר מאד השואל, הגם שחושש לחומרא של חז"ל, אבל אם נוגע למצוה ירא שלא להכשל באיסור דאורייתא ח"ו, ושואל דעת חכמים דעת תורה, מה יהא בעסק זה". וכתב המשנת בנימין: "לפי המבואר בדברי מהרי"ק דאם אמר אביו לבנו שרצונו לקחת אשה ולאביו איננו ישר בעיניו, אין בזה מצות כיבוד אב ואם, דרק בנוגע הענינים אל אביו שייך כיבוד לא במה שאינו נוגע אליו, וכן ודאי בענין הנ"ל מה שייכות לאביו אם בנו ילך בזקנו ולא יקצץ את שערות זקנו, בודאי זאת בנקל יותר מעניני שידוכים. נמצא דאי אפשר לאב לצוות לבנו בתורת כיבוד אב שיגלח זקנו במספריים".

ואם כן בנדון דידן, אפילו אם היה האב מצוה את בנו להימנע מלהחמיר באכילת 'חלב סתם', לא היה צריך הבן לשמוע בקולו, היות ואין זה "עניינים הנוגעים לאביו" ואין בזה הנאה ישירה

לאב. וכל שכן, כשהאב לא מצווה את בנו להקל, אלא שנוהג בזה לעצמו, והבן רוצה להחמיר.

ואמנם בשו"ת אגודת אזור (יו"ד סימן טז) כתב שגם לדעת הרמב"ן והרשב"א הנ"ל, בדבר שאין לאב הנאה "מכל מקום יש חיוב כיבוד מדרבנן". אולם כבר תמה עליו בילקוט יוסף (כיבוד אב ואם פ"ט ס"א) שהרי הרמב"ן והרשב"א הביאו ראיה מהגמרא בקידושין "איזהו כיבוד מאכילו ומשקהו, ומשמע דוקא בדבר שיש לו הנאה. ודוחק לומר שהגמרא דיברה רק בדיני דאורייתא, ואכתי איכא חיובא מדרבנן, דהא אינהו איזהו כבוד קאמרי, ומשמע בין מדאורייתא ובין מדרבנן. וכיון דלא מוזכר שם דברים שאין לאב הנאה מהם, מוכח דאפילו מדרבנן ליכא חיוב לשמוע לאביו בדברים שאין לאב הנאה מהם".

עוד דן בילקוט יוסף שם, האם הבן חייב לציית לדברי אביו גם בדברים שאין הנאה ממשיית לאב, מדין 'מורא'. והביא את דברי המקנה (קידושין לא, ב) שכתב: "נראה דכל דבר שמצוה לו אביו, אף בדבר שאין לאביו שום הנאה ממנו שאינו בכלל כיבוד, אפילו הכי אם אין לבן שום הפסד ממנו, זהו בכלל מורא שאם לא ישמע לו הוא כסותר את דבריו". והוסיף: "גם הגאון הנצי"ב בספרו העמק שאלה (חור"מ סימן ו) כתב, דאם אינו שומע בקול אביו, גם בדברים שאין לאב הנאה ישירה מהם, עובר משום מורא אביו. וכן משמע ממה שכתבו

בשו"ת חות יאיר (סימן ריד), ובשו"ת חיים שאל (סימן ה), וכן פסק בשו"ת תורה לשמה (סימן רפ). גם הגאון חזון איש (י"ד סימן קמט) סובר, שאי קיום בקשת הורים הוי זה חוסר מורא מפניהם שהוא כסותר דבריהם".

או"ם מאידך, הביא כי "הגר"ח הלר בהגהותיו לספר המצות (עמוד פח) האריך להוכיח שאין בזה איסור כלל שלא לשמוע בקול אביו בדבר שין לו

הנאה ישירה לאב, וליכא בזה משום מורא. וכן כתב בספר מאה שערים (למהר"א קפשאל, בן דורו של הבית יוסף, עמ' רעח) דלא חייבה התורה את הבן במצות כיבוד ומורא אלא בדברים הנוגעים בחיי אבותיו דוקא, ובכלכלתם, מאכיל ומשקה וכו', אבל בדבר שאינו נוגע לאבות בעצם חייהם וסיפוקם, י"ל שלא חייבה התורה את הבן לשמוע לאבותיו".

לסיכום: ממוצא הדברים שנתבארו לעיל, עלה בידינו כי בן אינו צריך לשמוע בקול אביו המבקש ממנו לעבור על מנהג שהבן מחמיר על עצמו לא לשתות 'חלב סתם', כמבואר בדברי הפוסקים שההלכה "אמר לו אביו לעבור על דברי תורה, לא ישמע לו", נאמרה גם על מנהג.

כמו כן, בנדון דידן לכאורה אין לאב [הסב] הנאה גופנית ממשית וישירה אם הבן ישמע בקולו ויאפשר לילדיו [נכדיו של הסב] לאכול מאכלים שיש בהם 'חלב סתם', הכשרים לדעתו של האב [הסב]. ולכן לדעת הרמב"ן, הרשב"א, מהרי"ק והרמ"א שבדברים שאין בהם הנאה ישירה לאב, אין הבן מצווה לשמוע בקולו, הבן לא עובר על מצות **כיבוד** אב, כשנוהג בחומרא לא לאכול 'חלב סתם' בניגוד לדעת אביו המיקל בזה.

ואף שיש פוסקים שנקטו להלכה שגם בדברים שאין בהם הנאה ישירה לאב, חייב הבן לשמוע בקולו משום איסור **מורא** אביו, **שסותר את דבריו**. כבר נתבאר לעיל **שבדבר הלכה** מותר לבן לסתור דברי אביו.

וגם לדעת האוסרים לבן לסתור דברי אביו בדבר הלכה, נראה שיש עצה לבן לא לומר לילדיו "בדרך סתירה והכרעה" שאביו האוכל 'חלב סתם' אינו צודק, אלא לומר כי הוא [הבן] נוהג להחמיר בזה.

מכל זה היה נראה לכאורה, שהבן הנוהג להחמיר ב'חלב סתם', רשאי לאסור על ילדיו לאכול בחנויות 'דאנקן דונאטס', בניגוד לדעת אביו המיקל בזה.

ברם לאחר עיון נוסף, נראה שהבן אינו רשאי לאסור על ילדיו לאכול במסעדה שסבם-אביו נוהג לקחתם, ובוודאי שגם אסור לו למנוע מהם מלהתארח בבית אביו-סבם מחשש שיאכלו שם מאכלים שהבן מקפיד בביתו שלא לאוכלם מסיבות כשרות, מהנימוקים שיבוארו לקמן.

- י -

האיפור לַבזות ולַצער את אביו

הרמב"ם כתב בהלכות ממרים (פ"ה הט"ו) "ולא על הכאה ולא על הקללה בלבד הקפידה תורה, אלא אף על הבזיון. שכל המבזה אביו או אמו, אפילו בדברים ואפילו ברמיזה, הרי זה ארור מפי הגבורה, שנאמר (דברים כז, טז) אָרֹר מְקַלֵּה אָבִיו וְאִמּוֹ, והרי הוא אומר (משלי ל, יז) עֵין תִּלְעַג לְאָב וְתִבּוֹז לִיקָהָת אִם. ויש לבית דין להכות על זה מכת מרדות ולענוש כפי מה שיראו". דברי הרמב"ם נפסקו להלכה בשו"ע (יו"ד ס"ו רמא ס' ו').

ע"י פי זה כתב הנצי"ב בשו"ת משיב דבר (ח"ב ס"ו ג) "נראה דהא דאיתא ביו"ד (ס"ו רמ סעיף כה; הובא לעיל אות ח) אם האב מוחה בבן לישא איזה אשה שיחפץ בה, אין צריך הבן לשמוע אל האב, זה אינו אלא באופן שאין באשה שחפץ בה בזיון וצער לאב, אבל ביש בזיון, אסור לישאנה. וכל שכן שאסור לישא אשה שהיא בזיון אב, דגרע טובא, דקאי בארור מקלה אביו ואמו. ואפילו מחילת האב, דקיימא לן אב יכול למחול, מכל מקום על בזיונו אי אפשר למחול". ומבואר איפוא, שגם בדברים שמעיקר הדין אין חיוב משום מצות כבוד אב ואם, והבן אינו חייב לשמוע בקול הוריו, יש להיזהר בתכלית הזהירות שלא יגרם להם בזיון כתוצאה מכך שינהג בניגוד לרצונם ומצוותם.

וכתב בערוך השלחן (יו"ד ס"ו רמ סעיף ח): "הכבוד והמורא שני עניינים הם. כיבוד הוא ענייני המעשים בפועל, כמו

להאכילו להשקותו וכיוצא בזה, כמו שיתבאר. והמורא הוא יראת המעלה, דמורא הוא בלב, ולכך כל דבר המסור ללב נאמר בו ויראת מאלקיך, והנביא אמר (ישעיה כט, יג) יַעַן כִּי נִגַּשׁ הָעָם הַזֶּה בְּפִיו וּבִשְׁפָתָיו כְּבִדּוּנִי וְלִבּוֹ רָחַק מִמֶּנִּי וְתָהִי יִרְאַתָּם אִתִּי מִצַּנֹּת אַנְשִׁים מְלַמֶּדָה. כלומר, שאין היראה בלבם. וכל דבר שיש בזה העדר הכבוד, עובר על איש אמו ואביו תיראו, וכל שכן שמבזה אותם בדברים".

זאת ועוד, בשו"ת ערוגת הבושם (או"ח סימן יט) כתב, כי גם בדברים שאין בהם חיוב כיבוד אב ואם, כגון במה שאין להורים הנאה [שיטת המהרי"ק והרמ"א, לעיל אות ח], אסור לנהוג בניגוד לרצונם כאשר כתוצאה מכך יצערם. ולאור זאת פסק, שאם ציוה האב על בנו להימנע מטבילה במקוה מחשש לבריאות הבן "כיון דאביו מצטער אם יעבור על רצונו, אם כן ודאי הוי ליה דבר שנוגע לאביו, ואית ביה משום כיבוד דאורייתא. ואם כן אם ידעת שאביך יצטער על שאתה עובר גזירתו, אתה מחוייב לשמוע לו אפילו במידי שאינו נוגע לו בעולם".

והחיד"א (שיו"ר ברכה יו"ד ס"ו רמ ס"ק ח) הביא את דברי רב אחאי גאון בשאלתות (פרשת משפטים סימן סא) "האב שמחל על כבודו כבודו מחול, הני מילי כבודו, אבל הכאתו וקללתו לא", וכתב: "ועתה אמת אגיד שראיתי ספר פסקי דינים, שהביא משם השאלתות דצער הכאתו וקללתו אינו מחול, והוסיף תיבת צער על לשון השאלתות שבדפוס". ומבואר כי האב שמחל על צערו, אין צערו מחול.

וכמו כן, האב אינו יכול למחול על בזיונו, כפי שכתב הטורי אבן (מגילה כח, א ד"ה אל) בתוך דבריו: "הריב"ש (סימן רכ) בשם הראב"ד כתב, דאף על פי שאמרו (קדושין לב, א) הרב שמחל על כבודו כבודו מחול וכו', היינו מידי דלית ביה בזיון, אלא שבאותן דברים שחייב אדם לנהוג בו כבוד מחמת תורתו כגון לעמוד מפניו, וכיוצא בזה, בהנהיג יכול למחול, אבל על בזיונו אינו יכול למחול. אדרבה, אסור לו למחול שהתורה מתבזית בכך. ודמי למאי דאמרינן התם האב שמחל על כבודו כבודו מחול, דליכא למימר שיהא האב יכול למחול לבן לומר לו דברי חירופין וגידופין".

- יא -

מצות כיבוד אב - חובת הלב

להשלמת היריעה בסוגיות שעסקנו בהם - כיבוד ומורא אביו, יש לזכור ולהשריש בלבנו את דברי ספר חרדים (מצות עשה פרק א) בגדר מצות כיבוד אב ואם: "כבד את אביך ואת אמך, מצינו כבוד בלב, דכתיב (תהלים טו, א-ד) מִזְמוֹר לַדָּוִד ה' מִי יִגְוֹר בְּאַהֲלָיָהּ וְגו' נִבְּזָה בְּעֵינָיו נִמְאָס, היינו עיני השכל, שיחשוב האדם בלבו כי הוא נבזה ומאוס ונקלה, וסיפיה דקרא "וְאֵת יִרְאֵי ה' יִכְבֹּד, ואם הכבוד בדברים ובמעשה בלבד ולא בלב, הרי משווה אותם לו שהם נבזים ומאוסים בעיניו כמוהו, רק מכבד אותם בפה מפני שה' יתברך ציוה, אלא על כרחך הכי קאמר (שם) וְאֵת יִרְאֵי ה' יִכְבֹּד בעיניו, שידמה בלבו שהם גדולים ונכבדי ארץ שזהו עיקר כבודם, ומתוך כך ודאי יכבדם

בדיבור ובמעשה. ועל המבזה אביו או אמו בלבו או בדברים או במעשה, שסותר דבריהם, או יושב במקום המיוחד להם וכיוצא בזה, נאמר (דברים כו, טז) אָרוּר מְקַלָּה אָבִיו וְאִמּוֹ, ופירשו שאינו לשון קללה אלא לשון בזיון. ואשכחן בזיון בלב, דכתיב (שמואל ב ו, טז-כב) וַתִּבְזֶז לוֹ בְּלִפְנֵי וְגו', ונקלתי עוד מִזֹּאת וְהִיטֵי שָׁפַל בְּעֵינָי. וכתוב (בראשית טז, ד) וַתִּקַּל גְּבִרְתָּהּ בְּעֵינֶיהָ, ועל זה אמר שלמה (משלי ל, יז) עֵין תִּלְעַג לְאָב וְתִבְזֶז לִיקָהָת אִם יִקְרוּהָ עֲרֵבִי נֶחֱל וַיֵּאכְלוּהָ בְּנֵי נֶשֶׁר. ומעשה היה בימינו באיש שהיה זן את אמו, רק שהיתה קלה ובזויה בעיניו לפי שנישאת לאיש אחר אחרי מות אביו. והאיש הזה הלך דרך ים ונהרג והושלך לים, וחיפשו היהודים לקברו ומצאוהו על שפת הים, ועין אחת מנוקרת שנקרוה העורבים הרי לך בכבוד האב, ענף מצוה".

ומכאן למדנו כי אפילו אם מכבדים את ההורים במעשים לפי כל כללי ההלכה, אבל בלב לא רוחשים להם כבוד, עדיין לא מקיימים את המצוה כהלכתה. ואף נכלל רחמנא ליצולן ב"אָרוּר מְקַלָּה אָבִיו וְאִמּוֹ". כי כיבוד הורים שציוה עליו התורה, הוא לא רק בדברים ובמעשה, אלא גם בלב "שידמה בלבו שהם גדולים ונכבדי ארץ - שזהו עיקר כיבודם".

רבי אביגדור הלוי נבנצל, רבה של העיר העתיקה בירושלים, הביא בשיחתו (פרשת יתרו תשע"ז) את דברי ספר החרדים, ותמה: "איך יתכן לחייב כל אדם לכבד את אביו ואת אמו כאילו הם "גדולים ונכבדי ארץ", הרי רוב האבות והאמהות הם יהודים פשוטים" וביאר בשם רבי חיים

שמואלביץ, ראש ישיבת מיר: "לכל יהודי יש סגולה מיוחדת, שבה הוא עולה על כל אדם אחר, ובסגולה זו הוא גדול הדור. אמנם יהודים אחרים לא חייבים משום כך לכבדו כגדול הדור, אבל לגבי בנו יש לזה נפקא מינה הלכתית, הוא חייב לשים לב לנקודה היחודית שבה אביו ואמו הם גדולי הדור, ומכוחה – לכבד אותם כ"גדולים ונכבדי ארץ", ולא סתם כגזירת הכתוב".

מדברים אלו למדנו את גודל החיוב לכבד את ההורים, ואם החיוב הוא לא רק במעשה אלא בלב, על אחת כמה וכמה, שצריך להימנע מכל פעולה שיש בה פגיעה וזלזול בהורים, וכבדון דידן, שהבן אומר לילדיו שאין לנהוג כפי שנוהג סבם-אביו המיקל בענייני כשרות המזון, או שהוא רוצה למנוע מהם מלהתארח בבית סבם-אביו.

ומכאן המסקנה: אמנם הבן אינו חייב מעיקר הדין לנהוג כאביו המיקל באכילת 'חלב סתם' או 'אבקת חלב סתם', וזכותו להחמיר לעצמו ולחנך את ילדיו להחמיר ולא לאכול מוצרים מסוג זה. ומותר לבן להחמיר בניגוד לדעת אביו, כי אין **בדברי הלכה** איסור "לא יסתור דברי אביו". אבל מסתבר שאם יאמר הבן לילדיו שאין לנהוג כפי שנוהג סבם-אביו המיקל בענייני כשרות המזון, ועל אחת כמה וכמה, כאשר ימנע מהם מלהתארח בבית אביו-סבם מחשש שיאכלו שם מאכלים שהבן מקפיד בביתו שלא לאוכלם מסיבות כשרות – ודאי יגרום הבן להוריו **צעד** ויתכן שגם **בזיון**, שאינם ברי מחילה.

★ ★ ★

ענף ב - חיוב נכד בכבוד סבו

בענף א' נתבאר כיצד בן צריך לנהוג כאשר הוא מחמיר בניגוד לדעת אביו המיקל. עתה נבאר כיצד **הנכדים** צריכים לנהוג כאשר ידוע להם שאביהם מחמיר והסב מיקל, והסב מציע להם מיני מזון שבדרך כלל לא אוכלים בביתם – האם מותר להם לאכול ממאכלים אלו כדי שלא לפגוע בכבוד סבם. לשם כך יש לברר האם בכלל יש חיוב על הנכד לכבד את זקנו.

- יב -

כבוד זקנו

על הפסוק (בראשית מו, א) "וַיֵּסַע יִשְׂרָאֵל וְכָל אֲשֶׁר לוֹ וַיָּבֹא בְּאֶרֶץ שֹׁבַע וַיִּזְבַּח זִבְחִים לֵאלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק", הביא רש"י את דברי

המדרש (בראשית רבה ויגש פרק צד) "חייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו", ומבואר, שיש חיוב לכבד את זקנו, אלא שהחיוב בכבוד אביו גדול יותר מהחיוב בכבוד זקנו [לחז"ל הוקשה מדוע נאמר בכתוב "לֵאלֹהֵי אָבִיו יִצְחָק" ולא "אלהי אברהם", ומשום

כך הוכיחו כן, ובדברי המדרש נאמרו ישובים נוספים לקושי זה].

ובמסכת קידושין (ל, א) נאמר שיש חיוב ללמד את בן בנו תורה, כלשון הכתוב (דברים ד, ט) "וְהוֹדַעְתָּם לְבְנֶיךָ וּלְבְנֵי בְנֶיךָ", וכתב התורה תמימה (בראשית שם) "אם כן הסברא נוטה דכמו דעל אבי האב נטל חומר האב לענין חינוך, כך צריך להיות מוטל על בן הבן חומר הבן לאב לענין כבוד".

עוד מצינו במסכת יבמות (סב, ב) לענין קיום מצות פרו ורבו ש"בני בנים הרי הם כבנים", והיינו שאם נפטרו לאדם ילדיו אך יש לו נכדים, קיים מצות פרו ורבו. ולכאורה גם מכאן ראיה שנכד מחוייב בכבוד זקנו שהרי בני "בנים הרי הם כבנים". וכן פסק הרמב"ם (אישות פרק טו ה"ה), אלא שכתב שזה דוקא "כשהיו שני הבנים זכר ונקבה".

ומכל זה היה נראה לכאורה, שיש חיוב לנכד לנהוג בכבוד זקנו.

אלא שבשו"ת מהרי"ק (שורש מד) כתב "שבן הבן אינו חייב בכבוד זקנו, שהרי לא מצינו בשום מקום שיתחייב אלא בכבוד האב והאם ואשת האב בחייו ובעל אמו בחייה ואחיו הגדול, ומוכח להו מקראי כדאמרינן בכתובות. אבל בן הבן בכבוד הזקן, זה לא מצינו בשום מקום". רצונו לומר, מאחר ויש לימוד מפסוקים שיש חיוב בכבוד אשת האב בחייו, ובעל אמו בחייה, ואחיו הגדול [וכפי שנפסק בשו"ע יו"ד סימן רמ סע' כא-כב, ובט"ז

שם ס"ק יח], ואילו לענין כבוד זקנו לא מצינו לימוד - הרי שאין כל מקור לחייב את הנכד בכבוד זקניו. ואת דברי הגמרא ביבמות ש"בני בנים הרי הם כבנים" פירש המהרי"ק לענין קיום מצות פרו ורבו, אולם חיוב כבוד, אין לדעת המהרי"ק, בזקנו. ומתוך כך פסק שאין לנכד זכות באמירת קדיש על זקנו יותר מאדם אחר.

- יג -

להלכה כתב הרמב"ם (ממרים פ"ה ה"ג) "המקלל את אבי אביו ואבי אמו הרי זה כמקלל אחד משאר הקהל", וכתב הכסף משנה, שלמד כן מהסוגיא במכות. ובשו"ת תשובה מאהבה (סימן קעח) כתב שמוכח מזה כי דעת הרמב"ם כהמהרי"ק, שאין חיוב בכבוד זקנו.

מין השו"ע לא הביא להלכה את דברי המהרי"ק, אבל הרמ"א (יו"ד סי' רמ סעיף כד) הביאו: "יש אומרים דאין אדם חייב בכבוד אבי אביו", אך כתב על דבריו: "ואינו נראה לי, אלא דחייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו". ותמה הרמ"א על המהרי"ק שנעלמו ממנו דברי המדרש "חייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו", שמשמעותם שיש חיוב לכבד את זקנו [ובט"ז (ס"ק ב) כתב לתמוה על מהרי"ק "דנעלם ממנו פירוש רש"י בחומש". והעיר הש"ך בנקודות הכסף על דברי הט"ז: "כן פרש"י וכו', והוא מדרש". וכוונתו להקשות על הט"ז, מדוע תמה הט"ז על המהרי"ק מדברי רש"י שמקורם בדברי חז"ל במדרש ולא הקשה מדברי המדרש אלא מדברי

רש"י. ותירץ הש"ך כי "הוא רגיל יותר ממדרש". כלומר, מאחר וכתבו קצת פוסקים כי לימוד פירוש רש"י בזמנינו הוא במקום תרגום לענין החיוב לקרוא שנים מקרא ואחד תרגום, יותר פלא על המהרי"ק שנעלמו ממנו דברי רש"י הידוע לכל, מאשר נעלמו ממנו דברי המדרש].

נמצא כי לשיטת מהרי"ק, אין הנכדים מחוייבים כלל בכבוד זקנם, אך לדעת הרמ"א יש לנכדים חיוב בכבוד זקנם, אלא שיש יותר חיוב לכבד את אביהם. ומכל מקום לא נתבאר בדברי הרמ"א מה בדיוק כולל החיוב בכבוד זקנו.

- יד -

כבוד אביו וכבוד זקנו - מה קודם

כמו כן לא נתבאר מה הדין כיצד על הנכד לנהוג כאשר יש "התנגשות" בין רצון אביו לרצון הסב.

מחד גיסא נראה לדייק מדברי הרמ"א "חייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו", שצריך למלא אחר רצון אביו ולא אחר רצון סבו, כי החיוב בכבוד אביו גדול יותר מהחיוב בכבוד זקנו.

אולם מאידך גיסא, במסכת קידושין (לא, א) הסתפקו מה הדין כאשר "אבא אומר השקיני מים ואמא אומרת השקיני מים, איזה מהם קודם", ואמר רבי אליעזר "הנח כבוד אמך ועשה כבוד אביך, שאתה ואמך חייבים בכבוד אביך". כלומר, מכיון שהאמא מחוייבת בכבוד האבא, כבוד האבא קודם לכבוד האמא. ולפי זה יש

לומר כי במקרה שיש "התנגשות" בין רצון אביו לרצון הסב, צריך לשמוע בקול הסב, שהרי גם אביו מחוייב בכבוד אביו [הסב].

מכאן זו מצאתי בשו"ת שם אריה (סימן א) שהסתפק בשאלה "אם אביו אומר לו לעשות איזה דבר, ואבי אביו מצוה שלא לעשות, אם מחוייב לשמוע בזה לאביו לקיים מצות כיבוד, דהרי אביו גם הוא מצווה לשמוע בקול אביו משום מצות כיבוד, ואביו הרי מצוה לו שלא לעשות ומחוייב לשמוע", ועל פי דברי הגמרא בקידושין, כתב לצדד שמחוייב לשמוע בקול הסב, כי גם האב מחוייב בכבודו.

ונראה לענ"ד לחדש ולומר כי דברי הרמ"א "חייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו", נאמרו רק כאשר יש שאלה של קדימויות בזמן, ובזה כאשר הנכד מסתפק האם קודם יכבד את אביו ואחר כך את סבו, או שיקדים לכבד את סבו ואחר כך את האב - עליו להקדים ולכבד את אביו משום ש"חייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו". אבל כאשר קיימת התנגשות בין הרצונות של האב ושל הסב - כמו בנדון דידן שהסב רוצה להאכיל את נכדיו ב'חלב סתם' בניגוד לרצון בנו - לא נאמרו דברי הרמ"א "חייב בכבוד אביו יותר מכבוד אבי אביו", אלא צריך לנהוג על פי דברי הגמרא בקידושין שהנכד ישמע בקול הסב, שהרי גם אביו מחוייב בכבוד אביו [הסב].

אמנם מצאתי כי רבי שלמה אייגר (על גליין שו"ע יו"ד סי' רמ סע כד) הוכיח מדברי הגמרא במסכת מכות (יב, א) כשיטת

המהרי"ק, שאין אדם חייב בכבוד סבו, מהדין המבואר שם, שאם אדם רצח את בנו, אין בניו האחרים, אחי הנרצח, רשאים להרוג את אביהם ולגאול את דם אחיהם הנרצח, משום שהם חייבים בכבוד אביהם. ואילו בן הנרצח, הנכד, רשאי לגאול את דם אביו, ולהרוג את סבו הרוצח. ומוכח איפוא, שלעומת הבן אשר חייב בכבוד אביו, אין הנכד חייב בכבוד הסב. ונדון זה הוא כאשר יש "התנגשות" בין כבוד האב והסב, ומתבאר בדעת רבי שלמה אייגר, שהבן חייב בכבוד אביו ולא בכבוד הסב.

בשו"ת תשובה מאהבה (ח"א סימן קעא) דחה את הראיה מהגמרא, כי לדעתו כאשר גואל הדם הוא בנו של הנרצח, חובה עליו להרוג את הרוצח גם משום כבוד אביו הנרצח, ואין הוא דומה לגואל את דם קרובו שאינו אביו, שהורג

את הרוצח משום ציווי התורה בלבד. ואם כן מאחר שאדם חייב בכבוד אביו יותר מאשר בכבוד סבו, עליו להעדיף את כבוד אביו ולהרוג את סבו. אולם כאשר כבוד אביו אינו מתנגד לכבוד סבו, הרי הוא חייב להעניק לסבו כבוד זהה לזה של אביו. וגם מדבריו משמע, שכאשר יש "התנגשות" בין כבוד האב והסב, הבן חייב בכבוד אביו ולא בכבוד הסב.

אולם צ"ע האם נדון זה נחשב "התנגשות" בדיני כבוד אביו והסבא, או שהתנגשות זו היא רק בגלל דיני גואל הדם. וכמו כן יתכן שבנדון גואל הדם אין "התנגשות בפועל" – במעשה, כמו במקרה שלפנינו, שהסב אומר לאכול והאב אינו מסכים, כי בנדון גואל הדם אין ענין של אמירה הפוכה אלא רק ענין של כבוד, וצ"ע.

★ ★ ★

- מו -

אורח שהגישו לו מאכלים שבדרך כלל הוא מחמיר ולא אוכלם

ונראה כי לילדים אין איסור לאכול בבית אביו-סבם, מאכלים שבביתם מקפידים שלא לאוכלם, מסיבה נוספת.

בשו"ת שבט הקהתי (ח"ו יו"ד סי' רפח) נשאל "אם בעל הבית מחמיר לא לאכול איזה מאכל מחמת חומרא, ובא אצלו אורח ונתן בעל הבית לאורח לאכול מאותו מאכל, אי שרי להבעל הבית לאכול מאותו מאכל משום כבוד האורח שלא

יתבייש לאכול לבד". והשיב: "עיין במגן אברהם (או"ח סימן תקטו ס"ק ו) דאיתא שם לגבי דבר שהובא מחוץ לתחום, דמותר לכבוד האורחים, וכתב המגן אברהם דאף הוא בעצמו מותר לאכול עמהם, דאין זה כבודם שלא יאכל עמהם. וכן פסקו האחרונים בשו"ע הרב (שם ס"א) ובמשנ"ב (ס"ק יב)". ומבואר כי "כבוד האורח" הוא סיבה להתיר אכילת מאכל שבדרך כלל בעל הבית אינו אוכל.

ובקובץ התורני צהר (ח"ב עמ' סח) הובאו דברי רבי חיים פנחס שיינברג, ראש ישיבת תורה אור, שנשאל: "אם

ההורים שומרים כשרות אך במדרגה נמוכה, למשל אין משתמשים בבשר "גלאט", והבן שחזר מהישיבה ודר בביתם רוצה להזהר בכשרות במדרגה יותר גבוהה. האם מותר לו להיכנס למחלוקת אתם כדי לשדלם לשנות את מצב הכשרות בבית". והשיב: "הדין פשוט שאם הם קונים הבשר אצל קצב ישר, וגם שאר הדברים הם בהכשר טוב, אף שאינו גלאט ממש, בודאי לא יכנס עמהם למחלוקת. ויותר מזה אמרו דאפילו לעבור על איסור דרבנן של "פת פלטר" מותר משום "איבה" כדברי הרמ"א (יו"ד סי' קיב סע' טו) וז"ל: יש אומרים דמי שנזהר מפת של עכו"ם ואוכל עם אחרים שאינם נזהרים, מותר לאכול עמהם משום איבה וקטטה, הואיל ואם לא יאכל עמהם פת שהוא עיקר הסעודה, התירו לו משום איבה. ועיין שם בסעיף יג: מי שאינו נזהר מפת של עובד כוכבים, שהיטב אצל בעל הבית הנזהר מפת של עובד כוכבים, ועל השלחן פת ישראל ופת של עובד כוכבים היפה משל ישראל, יבצע בעל הבית מן היפה ומותר בכל אותה סעודה בפת של עובד כוכבים. ועיין בש"ך (ס"ק כא) שהביא דבריו שהוא משום איבה. וכל שכן כאן בנידון דידן שהוא רק לשבח ההכשר, בודאי אין להתווכח ולהכנס למחלוקת".

ומדברים אלו נוכל לומר גם בנדון דידן, כאשר הנכדים מתארחים אצל סב המציע לנכדיו אוכל הכשר מעיקר הדין, אלא שבנו מחמיר שהוא וילדיו לא אוכלים מסוג זה, מותר לנכדים לאכול את האוכל שמציע להם הסב משום כבודו וכדי לא לעורר מחלוקת.

והנה בספר בינה ודעת (פרק יד סעיף יד) כתב: "אין הבן צריך לשמוע להוריו במקרה של חשש ונזק רוחני, כגון, להשתתף בליל הסדר אצל הוריו שיזלזלו בקיום כל הדינים כהלכתם, או בקדושת החג. כך יש לנהוג גם כאשר לביקור אצל הוריו והדבר עלול לגרום נזק לילדיו, כגון שמיעת דיבורי קלות ראש, ראיית מראות אסורים של חוסר צניעות או חילול שבת, וקל וחומר כאשר לא ניתן יהיה לשמור על כל הלכות כשרות. ההכרעה בכל מקרה האם להגדירו כ"נזק" שאין צריך להפסיד עבור כבודם, נתונה בידי תלמיד חכם המכירו". בדבריו אלו סתם המחבר והורה לאב שלא להביא את בנו לביקור אצל הוריו, בכל מקרה של חשש לנזק "רוחני" וכן בשאלה הנוגעת ל"הלכות כשרות", ולא כתב אם מדובר בחשש שהנכדים יעברו על איסור דאורייתא או איסור דרבנן, או גם בחשש שלא ינהגו כפי "חומרא" הנהוגה בביתם.

ברם לאור המבואר לעיל: מסתבר שאין כן פני הדברים, כאשר בבית הסב לא מחמירים בהידורי כשרות הנהוגים בבית הנכדים. במקרה זה, מותר לנכדים לאכול את האוכל שסבם מגיש להם, ואין לאביהם למנוע מהם זאת.

סימן ד

חינוך קטן בתלמוד תורה

- א -

מפוגיות הגמרא נראה כי החיוב לחנך קטנים לקיים מצוות הוא מדרבנן:

• במסכת חגיגה (ד, א) בנדון החיוב במצות "ראיה" - עליה לרגל לראות את פני ה', נאמר: "קטן שהגיע לחינוך דרבנן היא, וקרא אסמכתא בעלמא".

• במשנה במסכת יומא (פ"ח מ"ד) מובא: "התינוקות אין מענין אותן ביום הכפורים, אבל מחנכים אותם לפני שנה ולפני שנתים, בשביל שיהיו רגילים במצות". ובסוגיא (שם פב, א) נחלקו אמוראים מהו גיל החיוב לחנך קטנים להתענות ביום הכיפורים, אך לדעת כולם קטנים "משלימים [את התענית] מדרבנן".

• במסכת סוכה (ב, ב) מובא: "קטן שאינו צריך לאמו, מדרבנן הוא דמייב" - לחנכו בשיבה בסוכה. ופירש רש"י: "מדרבנן, שהזקיקו להרגיל את הקטן למצוה שהוא ראוי לה, כדי שיהא מחונך ורגיל למצות".

ותמה האדמו"ר מליובאוויטש (שערי הלכה ומנהג, מאמר עט בגדר חובת החינוך) "בחיוב דחינוך הקטנים איתא בכמה

מקומות דחינוך מדרבנן, אבל מן התורה ליכא חיוב חינוך. ודרוש ביאור, כיון שמן התורה ברגע שהקטן נעשה גדול, חייב מיד בקיום כל מצוות התורה - אם כן באם אין חיוב מן התורה להכנינו לזמן גדלותו, יעבור על מצות התורה מחמת חסרון ידיעה וחוסר הכנה". לכאורה לא מובן איך יתכן שגדול חייב במצוות ביום בר או בת המצוה ללא שהוכשר מקודם לכן כיצד לקיימן, והרי "אי אפשר שבין רגע יתחיל לקיימן כולם בפועל כדבעי, היפך טבעו ומנהגו הקודם" - והיאך יתכן איפוא, שאין חיוב חינוך מהתורה ורק רבנן ציוו על מצות חינוך, וצ"ע.

- ב -

דברי הרמב"ם שחיוב חינוך קטן בתלמוד תורה - מהתורה

והנה במסכת סוכה (מב, א) תנו רבנן: "קטן היודע לנענע - חייב בלולב, להתעטף - חייב בציצית, לשמור תפילין - אביו לוקח לו תפילין. יודע לדבר - אביו לומדו תורה וקריאת שמע. תורה מאי היא, אמר רב המנונא, תורה צוה לנו משה מן השמים קהל יעקב (דברים לג, ד). קריאת שמע מאי היא, פסוק ראשון". ומפשטות

דברי הגמרא נראה שגם חיובו של הקטן בתלמוד תורה הוא מדרבנן, שהרי חז"ל מנו את מצות חינוך קטן בתלמוד תורה יחד עם כל המצוות שהחיוב לחנך קטן לקיימן הוא מדרבנן.

ברם מעיון בדברי הרמב"ם נראה לכאורה כי חיוב חינוך קטן בתלמוד תורה אינו מדרבנן אלא מהתורה:

• בהלכות ברכות (פ"ה ה"א) כתב הרמב"ם: "קטנים חייבים בברכת המזון מדברי סופרים כדי לחנכם במצוות".

• ובהלכות מאכלות אסורות (פרק יז, הלכה כח) כתב הרמב"ם: "אף על פי שאין בית דין מצווין להפריש את הקטן, מצוה על אביו לגעור בו ולהפרישו כדי לחנכו בקדושה, שנאמר (משלי כב, ו) חֲנֹךְ לְנֶעֱר עַל פִּי דְרָפוֹ גַם כִּי יִזְקֶינָה לֹא יִסּוּר מִמֶּנָּה". ומשמע מדבריו שהמקור לחיוב במצות חינוך הוא מהפסוק "חֲנֹךְ לְנֶעֱר עַל פִּי דְרָפוֹ". ועל פי זה כתב החיי אדם (כלל סו אות א) שחיוב חינוך הוא "מצות עשה מדברי קבלה", כדבריו: "אם יש לו בנים קטנים יחנכם במצוות, והיא מצות עשה מדברי קבלה, כמו שכתוב חֲנֹךְ לְנֶעֱר עַל פִּי דְרָפוֹ. ומאד הזהיר שלמה בספר משלי על חינוך הבנים".

• ואילו בהלכות תלמוד תורה (פ"א ה"א) כתב הרמב"ם: "נשים ועבדים וקטנים פטורים מתלמוד תורה, אבל קטן אביו חייב ללמדו תורה שנאמר (דברים יא, יט) וְלִמְדֶתֶם אֹתָם אֶת פְּנִיכֶם לְדַבֵּר בָּם". ונראה מדברי הרמב"ם כי החיוב לחנך קטן בתלמוד תורה אינו משום מצות חינוך מדרבנן שיש לה מקור

מהפסוק "חֲנֹךְ לְנֶעֱר עַל פִּי דְרָפוֹ", אלא חיוב מהתורה כפי שנאמר בפסוק "וְלִמְדֶתֶם אֹתָם אֶת פְּנִיכֶם לְדַבֵּר בָּם". וכמשמעות המשך דברי הרמב"ם (שם הלכה ו) "מאימתי אביו חייב ללמדו תורה, משיתחיל לדבר מלמדו תורה צוה לנו משה ושמע ישראל, ואחר כך מלמדו מעט מעט פסוקים פסוקים, עד שיהיה בן שש או בן שבע, הכל לפי בוריו, ומוליכו אצל מלמד התינוקות". והגר"א ציין מקור לדברי הרמב"ם "ובספרי (פרשת עקב) לדבר בם, מכאן אמרו כשהתינוק מתחיל לדבר, אביו מדבר עמו לשון הקודש ומלמדו תורה, שנאמר ולמדתם אותם את בניכם".

ואמנם השו"ע הרב כתב בהלכות תלמוד תורה (פ"א ס"א) לחלק בין חיוב חינוך בכל המצוות לבין חיוב חינוך במצות תלמוד תורה: "אף על פי שהקטן פטור מכל המצוות וגם אביו אינו חייב לחנכו במצות מן התורה אלא מדברי סופרים, אבל תלמוד תורה מצות עשה מן התורה על האב ללמד את בנו הקטן תורה אף על פי שהקטן אינו חייב, שנאמר ולמדתם אותם את בניכם לדבר בם". ובספר מנהג ישראל תורה (יו"ד סי' רמה ס"א) הביא את דבריו וכתב: "ואם כן ביותר יש להתאמץ במצות תלמוד תורה עם הבנים, דהחינוך בהם מהתורה, יותר מחינוך שאר מצות שאינם אלא מדברי סופרים" [ובחידושי הצמח צדק על הרמב"ם (שם) הוסיף שיתכן ולדעת הרמב"ם גם על הקטן יש חיוב מהתורה להתחנך בלימוד התורה: "תלמוד תורה לא דמי לשאר מצות, דבשאר מצות

הגמרא בסוכה שהוא רק מטעם חינוך, כמו חינוך מצוות דחשיב שם שאביו חייב לחנכו. אחר כך מצאתי בספרי (פרשת עקב) לדבר בם, מכאן אמרו כשהתינוק מתחיל לדבר אביו מדבר עמו לשון הקודש ומלמדו תורה. ונראה שהוא מדרבנן מטעם חינוך, וקרא אסמכתא בעלמא, ולכך כתב מכאן אמרו.

ולאמיתו של דבר, גם מדברי התוספות במסכת סוכה (כח, ב ד"ה כאן) נראה כי חיוב חינוך קטן בתלמוד תורה הוא מדרבנן, שכתבו: "הגיע לחינוך דאמרינן בכל דוכתא אין כולם שווים, אלא כל אחד לפי עניינו, דהכא [בסוכה] אמרינן באין צריך לאמו, וגבי חגיגה שיכול לעלות [לרגל], ובסוף לולב הגזול (לקמן מב, א) גבי לולב ביודע לנענע, וגבי ציצית ביודע להתעטף, וגבי תורה ביודע לדבר". ומשמע מדבריהם שכללו את החיוב ללמד קטן תורה עם שאר המצוות, שאין הבדל בין החיוב לחנך קטן לתלמוד תורה לחינוכו בכל המצוות, ואם כן גם חיוב חינוך קטן בתלמוד תורה הוא מדרבנן.

אולם פשטות דברי הרמב"ם היא שקטן חייב בתלמוד תורה מדאורייתא, ויש להבין מדוע באמת שונה מצות תלמוד תורה, שהחיוב ללמד קטנים הוא מהתורה, מכל שאר מצוות התורה, שהחיוב לחנך קטנים לקיומן הוא מדרבנן, וצ"ע.

[הנצי"ב] חידש בפירושו העמק דבר (דברים יא, א) כי "משה רבנו גזר כמה גזירות ותיקן כמה תקנות, הוא ובית דינו את ישראל בכמה דברים שלא יבואו

אין האב מחוייב לחנך בנו מדאורייתא אלא מדברי סופרים, אבל בתלמוד תורה מחוייב האב מדאורייתא ללמוד את בנו, כמ"ש אאזמו"ר (שו"ע הרב ריש פ"א מהלכות ת"ת), אם כן שמא גם על הקטן יש חיוב מדאורייתא".

- ג -

ברם, אם מצות תלמוד תורה אכן שונה משאר המצוות, וחיוב האב ללמד את בנו תורה הוא חיוב מהתורה האמור בפסוק "וְלַמִּדְתָּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם", ולא חיוב משום מצות חינוך מדרבנן שיש בכל המצוות, תמה מו"ר רבי יחזקאל סרנא, ראש ישיבת חברון (בית יחזקאל, רמב"ם שם) "וצ"ע מאי דבביריתא בסוכה (מב, א) מנו לה בהדי הנהו שאין חיובן אלא משום חינוך מצוה". בביריתא במסכת סוכה [לעיל אות א] נמנה החיוב לחנך את בנו בתלמוד תורה, בצוותא עם מצוות נוספות שהחיוב לחנך קטן לקיימן מדרבנן – ציצית, תפילין ולולב, ומשמע איפוא, שגם חיוב קטן בתלמוד תורה מדרבנן, כשאר המצוות, ואינו שונה מהן.

ואמנם בספר ארבעה טורי אבן על הרמב"ם (הלכות תלמוד תורה פ"א ה"א; הובא בספר הליקוטים במהדורת שבתי פרנקל) נקט מחמת קושיא זו שגם לדעת הרמב"ם חיוב קטן בתלמוד תורה מדרבנן, והפסוק "אסמכתא" בעלמא, וז"ל: "לכאורה משמע מדברי רבנו שהוא [החיוב ללמד בנו תורה] דאורייתא מדהביא הפסוק ["וְלַמִּדְתָּם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם לְדַבֵּר בָּם"]. אבל משמעות

לאיסור של תורה, כמו שגזר בשעתו על שבות שבת ומוקצה שלא יבואו להוצאה. ואחר כך בטלה הגזרה והותרה עד שבא עזרא ונחמיה וחזרו וגזרו לפי צורך הדור. ובגזירותיו של משה רבנו לבני דורו נכללה מצות חינוך לבנים. אמנם "לענין חינוך הבנים, מפורש בגמרא שאינו אלא מדרבנן, אבל באותו דור היה מתקנת משה רבנו, והזהירה תורה על זה. ואחר כך בטלו התקנות על פי דין, כי על מנת כן תיקן שלא יהא אלא בדורו, שהיתה השעה

צריכה לכך. ואחר כך כשבטלו, היו גדולי הדור נשמרים מצד אהבת ה', אע"ג שאין בזה עוד חיוב. והיינו משום שאחר שמשה רבינו תיקן בזמנו, גם אחר כך נהגו בה גדולי הדור, עד שבאו חז"ל וגזרו על כל ישראל לפי צורך הדורות שראו המה. ומבואר בדבריו המחודשים, כי בדורו של משה רבנו היה החיוב לחנך מתקנותיו של משה רבנו, ורק בתקופה מאוחרת, משבטלו התקנות שתיקן לבני דורו, נהיה החיוב לחנך מדרבנן].

★ ★ ★

- ד -

קיום מצות החינוך לתלמוד תורה ולשאר המצוות

הגרי"ד סולוביצ'יק (רשימות שיעורים סוכה מב, א) תמה על דברי הגמרא במסכת סוכה [אות א] "קטן יודע לדבר, אביו לומדו פסוק ראשון של קריאת שמע" - כיצד יוצא ידי חובתו לחנך את בנו בקיום מצות קריאת שמע, באמירת הפסוק הראשון בלבד, והרי קיום המצוה בשלמות הוא רק בקריאת כל שלוש הפרשיות, כדברי הרמב"ם (הלכות קריאת שמע פ"א ה"ג) "וקריאת שלש פרשיות אלו על סדר זה היא הנקראת קריאת שמע".

ותירין הגרי"ד על פי דברי הראשונים "שמצות חינוך חלה דווקא בקטן שעושה מצוה שלימה כמו קטן היודע לנענע את הלולב [והיינו שיטת הריטב"א במסכת סוכה (ב, ב); הובא במג"א בהלכות

לולב או"ח סי' תרנח ס"ק ח) ומשנ"ב (שם ס"ק כח) שכתב: "הקטן לא יצא בנטילה כזה [של לולב שאול], דהא אינו שלו ולא מקרי לכם ולא קיים בו אביו מצות חינוך". ועל פי דבריו חידש הגרי"ד שחינוך קטן בקריאת שמע "אין זה משום מצות חינוך, אלא משום מצות תלמוד תורה דאורייתא", כי "שונה מצות תלמוד תורה המוטלת על האב ללמד את בנו [תורה], ממצות חינוך [בכל שאר המצוות]. מצות חינוך נוהגת דווקא בקטן שיכול לקיים את המצוה בשלמותה, אבל בתורה ההלכה היא להיפך, אפילו כשהקטן יודע רק לדבר ואין לו הבנה כלל, חייב אביו ללמדו לקרוא בתורה. ואף על פי שמצות לימוד התורה הזו היא ברמה נמוכה מאד - כי היא קריאת התורה בלי הבנה בתורה כלל, עכ"ז התחיל החיוב דאורייתא ללמד בנו תורה משיכול הבן ללמד תורה אפילו באופן הכי פשוט".

הגרי"ד דייק את דבריו מלשון הרמב"ם, שלא הביא את החיוב לחנך קטן לקרוא את הפסוק הראשון של קריאת שמע **בהלכות קריאת שמע** (פ"ד ה"א) כשכתב את החיוב לחנך קטן בקריאת שמע – "נשים ועבדים וקטנים פטורים מקריאת שמע, ומלמדים את הקטנים לקרותה בעונתה ומברכים לפניה ולאחריה, כדי לחנכם במצוות", אלא **בהלכות תלמוד תורה** (פ"א ה"ו) – "מאימתי אביו חייב ללמדו תורה, משיתחיל לדבר מלמדו, תורה צוה לנו משה ושמע ישראל", ומוכח מזה ש"אין קריאת הפסוק ראשון של קריאת שמע מספיקה לחובת החינוך במצות קריאת שמע, כי על ידי קריאת הפסוק הראשון לא תתקיים המצוה של קריאת שמע בשלמות, הכוללת לדעת הרמב"ם כל ג' הפרשיות מהתורה, ולקיום מצות חינוך זקוקים למצוה שלימה, כנ"ל. אלא הפסוק הראשון דקריאת שמע שהאב מלמד לבנו משודע לדבר, אינו מדין חובת חינוך של מצות קריאת שמע, אלא מטעם תלמוד תורה, כי פסוק זה של אחדות השם הוא יסוד בתלמוד תורה (עי' ברמב"ם הלכות יסודי התורה פ"ה ה"ז)".

נמצאנו למדים כי המצוה ללמד את בנו תורה, שונה מכל המצוות שמחנך את בנו לקיימן, בכך שהמצוה ללמד את בנו תורה מתקיימת בלימוד של "הלכה אחת" או "פסוק ראשון של קריאת שמע", ואילו כדי לצאת ידי חובת חינוך בשאר המצוות, צריך שהבן יקיים את כל המצוה בשלמות.

בגדר החיוב לחנך קטן לקרוא קריאת שמע, כתב רש"י (ברכות כ, א) "אפילו קטן שהגיע לחינוך לא הטילו על אביו לחנכו בקריאת שמע, לפי שאינו מצוי תמיד כשמגיע זמן קריאת שמע". ותמה ידידי החברותא רבי שמחה כהן, בעת ששימש רב בית הכנסת שערי תפילה בלוס אנג'לס, (הובא בקובץ אור המגדל ח"א עמ' 49) "דמה בכך שאביו אינו מצוי אצל בנו בשעת עונת קריאת שמע, הא יכול האב לצוות את בנו לומר קריאת שמע בכל יום בזמנה". וכדי ליישב תמיהה זו ביאר רבי שמחה, כי "החידוש של מצות חינוך הוא, שהאב צריך לראות בעצמו מה שהבן עושה, ומשגיח בעצמו אם עושה הבן המצוה כראוי. ומי שאין לו זמן ואפשרות לראות איך שהבן שלו עושה מצוות, אינו מקיים חובת חינוך. וגם אפשר לומר [מצד שני] שמצות חינוך לא הוי מה שהבן לומד מאביו, אלא מה שהבן רואה איך אביו מקיים מצוות. חינוך הוי רק לימוד בגדר התדמיות למעשה מצוה של אב. ואם אין אביו מצוי בשעת קיום המצוה, ואי אפשר להבין לראות מעשה המצוה ואופן קיומה של אביו, אין כאן קיום מצות חינוך". ומבואר בדבריו שקיום מצות החינוך בשלימות הוא לא רק בעצם אמירת המילים אלא גם בצורת קיום המצוה, והדברים מתאימים לדברי הגרי"ד דלעיל].

אולם עדיין לא מובן מדוע שונה מצות תלמוד תורה – שהחיוב ללמד קטנים מהתורה, משאר מצוות התורה –

שהחיוב לחנך קטנים לקיומן הוא מדרבנן, וצ"ע.

- ה -

בחינוך למצוות - מקיים מצוה דאורייתא של תלמוד תורה

בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן רה) הקשה קושיא נוספת: "כיון שיש מצות עשה [על האב] ללמד את בנו תורה, הלוא תכלית הלימוד להגיע לידי מעשה, וכמבואר ברמב"ם (הלכות תלמוד תורה פ"א ה"ג), וכל שכן שצריך להביאו לקיום המצוות להרגילו למעשה בכך, וזהו ממש כעין תלמוד תורה שידע היאך לקיים מצוות, והוא הדין בקיומם גופא. ואם כן לכאורה באמת צ"ב, בכל חינוך למצוות למה הוי רק דרבנן, תיפוק ליה דהוי מהתורה, משום דזהו בכלל ללמדו תורה".

ותירין: "בתלמוד תורה אין החיוב קבוע יום יום, רק כפי הבנת האב. משא"כ בחינוך מצוות, חז"ל חייבו תמיד קטן כגדול ממש, וזהו מדרבנן, חובה על האב כשהגיע בנו לגיל חינוך שיקיימם

כגדול. ולפי זה כשאב מחנך בנו לקיים מצוות, אין זה מצוה דרבנן לבד, שאף שהחיוב לקיימם כגדול הוא רק מדרבנן, אבל למעשה בכל חינוך מקיים מהתורה מצוה קיומית ד"ושננתם לבניך" שחייב ללמדו תורה, והיינו כדי שידע לקיים מצוות, ומה לי מלמדו בספר או בקיומם, ודו"ק היטב כי זהו עיקר ויסוד גדול" [ועל פי זה חידש הגר"מ שטרנבוך "דכשם שבתלמוד תורה כשאין האב מלמדו כמצוותו, החיוב חל על כל ישראל, הוא הדין במצוות גם כן חל על ישראל חיוב ללמדו בקיום מצוות להתרגל לקיימם. ונראה דאף שאשה פטורה ממצוות חינוך, אם רואה בנה ח"ו פורק עול חייבת ללמדו תורה ולחנכו למצוות מדין כל ישראל, וכן בכל פעם שמחנכת את בנה יש בזה קיום מצוות תלמוד תורה שבית דין מקיימים"].

ומבואר בדבריו כי חיוב מצוות חינוך אמנם מדרבנן, אך כשמחנך את הקטן במצוות מקיים מצוה דאורייתא של תלמוד תורה - שהרי מה ההבדל אם מלמדו תורה מתוך ספרי לימוד או שמלמדו תורה על ידי שמרגילו במעשי המצוות.

★ ★ ★

- ו -

לא תלמוד תורה - כשהקטן שיגדל יהיה כפרא אדם

ונראה לבאר את הסיבה מדוע חיוב תלמוד תורה לקטנים מהתורה, לעומת שאר מצוות התורה שהחיוב לחנך

קטנים לקיומן מדרבנן, בהקדם דברי ערוך השלחן (הלכות תלמוד תורה יו"ד סי' רמה סע' ה) שעמד על שאלה זו: "הא דקיימא לן שחייבים לחנך את הקטן, זהו מדרבנן, אבל מן התורה אין שום חיוב לחנכו, והרי אפילו קטן אוכל נבלות אין מצווין עליו להפרישו (יבמות קיד, א), ואם כן מאי שנא

דבלימוד התורה חייבתו תורה להאב ללמדו, ותיריך: "אמנם הטעם מובן, דבשלמא מצוות יקיים כשיגדיל, אבל אם לא ידע בתורה כלל עד שיגדיל אז כשיגדיל יהיה כפרא אדם ויצא לתרבות רעה, דבאין תורה אין מצוות, לפיכך חייבתו תורה "ולמדתם אותם את בניכם", להרגילו בתורה".

לימוד התורה הוא התשתית והיסוד לבנין הרוחני של כל יהודי. ללא יסוד זה, לקטן שלא ילמד תורה בקטנותו, אין כל סיכוי לקיים מצוות כשיגדל. כי ללא לימוד התורה בקטנותו, כאשר הקטן יגדל "יהיה כפרא אדם ויצא לתרבות רעה". וזו איפוא הסיבה, מדוע החיוב ללמד קטנים הוא מהתורה לעומת החיוב לחנך קטנים לקיים מצוות שהוא מדרבנן, כי אם אין בסיס ויסוד של תורה, אין סיכוי להישאר יהודי שומר תורה ומקיים מצוות. ובשל כך נצטוונו מהתורה בחיוב מיוחד – "ולמדתם אותם את בניכם", להרגיל את הקטן בתורה, כדי שיקיים את המצוות כשיגדל.

וזו גם התשובה לתמיהת האדמו"ר מליובאוויטש [אות א] איך יתכן שאין חיוב חינוך מהתורה והרי ללא חינוך בקטנות, אין סיכוי שיוכל לקיים את המצוות כשיגדל – כי אכן החיוב לחנך קטן מהתורה נכלל בחיוב תלמוד תורה לקטן, וכפי שיישב האדמו"ר מליובאוויטש את קושייתו על פי דברי הרמב"ן (דברים ו, ז) שכתב: "ושננתם לבניך, מאחר שצוה במצות חוקת עולם לדורותיכם, הנה אנחנו

מצווים שידעו בנינו המצות, ואיך ידעו אותם אם לא נלמדם". וכתב האדמו"ר: "ולפי זה יש מהתורה חיוב של חינוך בתור הכנה לקיום המצות בגדלותו. ואדרבה, זהו יסוד המצוה הכללית לתלמוד תורה לבנים. אלא שמן התורה המצוה היא "שידעו בנינו המצות", ואתו רבנן ותיקנו שגם מצוה לחנך את הבן בקיום המצות, וכמו שכתבו הראשונים, שהוא "כדי להרגיל את הקטן למצוה. כדי שיהא מחונך ורגיל למצוות" (רש"י סוכה ב, ב ד"ה מדרבנן), "להנהיגו שיהא סרוך אחר מנהגו לכשיגדיל" (רש"י חגיגה ו, א ד"ה קטן). כענין שנאמר "חנוך לנער על פי דרכו, גם כי יזקין לא יסור ממנה". כלומר, אמנם אין חיוב חינוך מהתורה, אך כשמחנך את הקטן במצוות מקיים מצוה דאורייתא של תלמוד תורה, כי החיוב לחנך קטן מהתורה נכלל בחיוב תלמוד תורה לקטן.

ומעתה עולים כל הדברים בקנה אחד. חיוב מצות חינוך הוא מדרבנן כפי שנראה מסוגיות הש"ס, אך יחד עם זאת, כאשר מחנך את הקטן במצוות מקיים מצוה דאורייתא של תלמוד תורה, כדברי התשובות והנהגות שאין הבדל אם האב מלמד את בנו הקטן תורה מתוך ספרי לימוד או מלמדו תורה על ידי שמרגילו במעשי המצוות. ולכן בחינוך קטן למצוות מקיימים מצות עשה מהתורה של תלמוד תורה.

והטעם שבחינוך הקטן למצוות יש קיום מצוה מהתורה, נתבאר על פי

ערוך השלחן, שתלמוד תורה לקטן הוא היסוד לכך שישמור תורה ויקיים מצוות כשיגדל, ולפיכך זו מצוה מהתורה – "להכשיר" את הקטן לקיים את המצוות כשיגדל, על ידי מצות תלמוד תורה, וכמבואר בדברי האדמו"ר מליובאוויטש.

★ ★ ★

- ז -

מצוה "כללית" לחנך את בניו ובנותיו ללכת בדרך התורה

ונראה ליישב בדרך נוספת את התמיהה איך יתכן שאין חיוב חינוך מהתורה והרי ללא חינוך בקטנות, אין סיכוי שיוכל לקיים את המצוות לכשיגדל – בהקדם דברי המשך חכמה שמצא מקור מהתורה למצות החינוך, בפסוק (בראשית יח, יט) "כִּי יִדְעֹתִיו לְמַעַן אֲשֶׁר יַצְוֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בִּיתוֹ אַחֲרָיו וְשִׁמְרוּ דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט", וז"ל: "מקור מצות חינוך במצות עשה, מקורו בזה הפסוק מאברהם אבינו שצוה את בניו בקטנם על המצוות. קרא דחנף לנער על פי דרכו שהביא הרמב"ם בסוף הלכות מאכלות אסורות [ושם לענין איסורים] הוי מדברי קבלה, אבל העיקר מאברהם".

הגר"ד פוברסקי, ראש ישיבת פוניבז', הביא בספרו בד קודש (פרשת וירא) את דברי המשך חכמה, וכתב: "ומבואר לפי זה כי מצות חינוך הוא מהתורה. ואמנם כן נראה מדברי הילקוט שמעוני ריש פרשת אמור (רמז תרכז) על הכתוב בטומאת כהן לקרובים (ויקרא כא, כ) לאמו ולאביו ולבנו ולבתו ולאחיו, וז"ל: ומה ת"ל לבנו ולבתו, ומה אם אחיו ואחותו שאין חייב בהם במצוות הרי הוא

[כהן] מטמא להם, בנו ובתו שהוא חייב בהם במצוות אינו דין שיטמא להם, ע"כ. ומבואר להדיא שמצות חינוך מהתורה. והקשה הגר"ד פוברסקי: "אכן צ"ע בזה, דבפשטות הדברים וכמבואר בראשונים בכמה דוכתי, הרי מצות חינוך מדרבנן, וצ"ע מדברי הילקוט הנ"ל וממה שכתב המשך חכמה הנ"ל".

וביאר הגר"ד את דברי המשך חכמה על פי חידושו של רבנו מנחם (הלכות שביתת עשור פ"ב ה"י) שיש שני דינים במצות חינוך: [א] דין חינוך "כללי" – "ללמד ולהרגיל בניו ללכת בדרכי יושר, כדרכיב חנף לנער על פי דרכו, וכדי להכניסם תחת כנפי השכינה, כדאמרינן (סוכה מב, א) יודע לדבר אביו מלמדו תורה צוה לנו". [ב] דין חינוך קטן לקיים מצוות – שהוא חיוב מדברי סופרים. ומה שכתב המשך חכמה מקור למצות חינוך מהתורה כוונתו לדין חינוך כללי להרגילו ללכת בדרכי הטוב והישר "ודבר זה הוא מן התורה. אמנם תקנו חכמים ענין נוסף במצות חינוך והוא בכל מצוה ומצוה, שחייבו חכמים שכבר יקיימו הקטנים מצות התורה כתיקונם בקטנותם. וענין זה הוא רק כעין סייג וגדר למצות חינוך דאורייתא הנ"ל, דבכהאי גוונא שיקיימו המצוות בפועל מקטנותם יתרגלו יותר לקיום המצוות כשיגדלו".

הבורא יתברך. וזה הענין בחינוך הבנים, כי יש חיוב לעשות רצונו יתברך שגילה לנו כי רוצה שהאדם יעשה כל מה שאפשר שבניו ילכו בדרך התורה והמצוות, וזה חיוב חינוך שמחויב בעצם, בלי התנאים שחייבו אותנו חכמים במצות חינוך, שמחויב מצד חיוב דרבנן".

מכא האמור לעיל למדים אנו כי החיוב מדרבנן לחנך קטנים לקיים מצוות המפורש בסוגיות הש"ס, הוא תקנת חז"ל לקבוע גדר הלכה ברורים כיצד צריכים לקיים את עיקר החיוב לחנך קטנים שיסודו מהתורה.

ומעתה מתורצת התמיהה איך יתכן שאין חיוב חינוך מהתורה והרי ללא חינוך בקטנות, אין סיכוי שיוכל לקיים את המצוות לכשיגדל – כי באמת גם מהתורה יש חיוב כללי – "ללמד ולהרגיל בניו ללכת בדרכי יושר", והחיוב לחנך קטן למצוות "הוא רק כעין סייג וגדר למצוות חינוך דאורייתא הנ"ל, דבכהאי גוונא שיקיימו המצוות בפועל מקטנותם יתרגלו יותר לקיום המצוות כשיגדלו".

אמנם יש להעיר, כי לפי המשך חכמה "החיוב הכללי ללמד ולהרגיל בניו ללכת בדרכי יושר", נלמד מהפסוק "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת אחרייו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט", ולפי האמור לעיל יש לומר כי חיוב זה נלמד מהפסוק "ולמד אתם את בניכם לדבר בם", המקור לחיוב ללמד את בנו תורה.

וכן ביאר ידידי רבי אשר וייס, אב"ד דרכי תורה בירושלים, בספרו מנחת אשר (בראשית סימן כא) "הנה ידוע דחובת האב לחנך בנו וכו' דשורש מצוה זו דאורייתא היא, ומקורה במקרא מלא, דכתיב "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת אחרייו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט", הרי שאברהם אבינו זכה לאהבת וקירבת הקב"ה מפני שצוה בניו אחריו, ואם כן רצונו יתברך שמו שכל אחד מישראל יחנך בניו לאהבה וליראה. אלא, דמדאורייתא מצוה זו מסורה לאב לחנך לפי דעתו והבנתו. ומתקנת חכמים יש גדר ברור מסויים ומוגדר בחיוב זה, דכחיוב הגדול במצוות דאורייתא, כך חיוב הקטן במצוות מדרבנן מדין חינוך. ולכן קטן היודע לנענע חייב בלולב, קטן שאין צריך לאמו חייב בסוכה, וחיוב מוגדר זה מדרבנן הוא".

ובסגנון דומה ביאר ידידי רבי אברהם שארר (וירא תשס"ג) "דעיקר ענין חינוך הוא מהתורה, כי בפרשה שלנו כתיב "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת אחרייו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט", הקב"ה מגלה כי החיבה של אברהם אבינו הוא כי חנך את הדורות הבאים לילך בדרך ה', ומזה אנו יודעים שזה רצון ה', כי רצונו יתברך הוא שהאדם יחנך בניו לתורה ומצוות, ויש חיוב על האדם לעשות מה שהוא רצונו ית'. ושורש הדברים מבוארים להדיא בהקדמת רב נסים גאון (נרפס ריש מסכת ברכות), עיין שם לשונו שמחויבים לעשות מה שמבינים שהוא רצון

- ח -

**חובב קטן בתלמוד תורה - מדין החיוב
לחנכו ליסודות האמונה**

ונראה להוסיף בביאור החיוב ללמד קטן תורה, על פי מה שכתבנו בספרנו **רץ כצבי - פסח** (סימן יג) בביאור חיוב קטנים במצות קידוש השם.

רבי יעקב קמינצקי דייק בספרו אמת ליעקב (פרשת אמור; ויקרא כב, לב) מדברי הרמב"ם (הלכות יסודי התורה פ"ה ה"א) "**כל בית ישראל מצווים על קדוש השם הגדול הזה שנאמר ונקדשתי בתוך בני ישראל**" - שגם קטנים מצווים לקדש את השם, וביאר את דבריו: "והטעם נראה לי, מדלא כתוב 'תקדישו את שמי', דאז י"ל דלא דיבר הכתוב אלא עם המקדשים, אבל מכיון דכתיב ונקדשתי, שהקב"ה כביכול הוא הנפעל, א"כ גם ע"י הקטנים אפשר שיעשה הענין הזה".

וכן הביא ידידי הרב הראשי, הגר"מ לאו, בשו"ת יחל ישראל (ח"א סימן כא) מדברי אביו רבי משה חיים לאו הי"ד, רבה של פיטרקוב, שכתב: "כיון דכתיב בתורה ונקדשתי, לשון נפעל, אם כן העיקר שיצמח קידוש השם להעולם, ואם כן לא נפקא מינה היאך ועל ידי מי יתהווה הקידוש השם". וכן מפורש בדברי הגהות מיימוניות (הלכות ברכות פ"ה אות ו) שכתב: "ונקדשתי" גם קטנים משמע. וכן משמע ממדרש רבה איכה (פ"א ג) בהאשה וז' בניה דהניקתו להצעיר קודם שמסר נפשו". והוסיף הרב לאו, "והא דבאמת נחייב כאן

קטן יותר מכל חיובי דאורייתא, יש לומר כמו בענין הנוגע לחילול השם כמו בעיר הנדחת גם הטף טעון שריפה. וממילא גם בקידוש השם מחמירין גם כן". ומבואר בדבריהם שקטנים חייבים במצות קידוש השם ואף שפטורים מלקיים את כל המצוות, משום שתכליתה של מצות קידוש השם שיתקדש ויתעלה שמו של מלך מלכי המלכים הקב"ה מתקיים גם על ידי הקטן.

לפי זה ביארנו בספרנו **רץ כצבי** (פסח סימן יג) את דברי ערוך השלחן בהלכות ליל הסדר (אור"ח סי' תעב סעי' טו) "ויראה לי דאע"ג דבכל מקום אין הבנות בכלל חינוך, מכל מקום בליל פסח צריך לחנכן גם כן, מפני שעיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים", על פי מה שכתב בספר החינוך (מצוה כא) בשורש מצות סיפור יציאת מצרים: "כי הוא יסוד גדול ועמוד חזק בתורתנו ובאמונתנו". ומשום כך, למרות שבדרך כלל אין חיוב לחנך בנות לקיום המצוות, מצות סיפור יציאת מצרים יוצאת מכלל זה, כי יש חיוב לחנך קטנות למצות האמונה. ולכן צריך לחנכן לקיים את מצות סיפור יציאת מצרים "מפני שעיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים".

הרי לנו כי במצוות שהן יסודות האמונה ויחוד ה' - קידוש השם, סיפור יציאת מצרים - יש חיוב לחנך קטנים.

ואם כנים הדברים, נראה לומר שזהו גם היסוד לחיוב לחנך קטנים למצות תלמוד תורה - שהרי התורה הקדושה היא בסיס והיסוד לכל האמונה.

★ ★ ★

בשנת מסירת השיעור, השתתף בו רבי אהרן מוזסון, ראש מכון נעימות הצדק, בערד, אשר שלח לי את הדברים הבאים:

בס"ד יום ג', ד' אדר א' תשע"ד לפ"ק

לכבוד הרה"ג צבי רייזמן שליט"א

שלמכן יסגי

זכיה היתה לי להשתתף בשיעורכם הנפלא בליל שישי בשבוע שעבר. עלה אז ברעיוני להבהיר יותר את היסוד שהועלה על חיוב הקטן בתלמוד תורה מאז שנולד וכמו הגדר של קידוש שם שמים כמבואר בשם הרה"ג ר' יעקב קמינצקי.

לדעתי נחוץ מאד להגדיר היטב את המושג 'חיוב' שיש במשמעותו חטא ועונש למי שאינו מקיימו. ומובן מאליו שאי אפשר להאשים כלל את הקטן מדאורייתא שאין דעתו נחשבת לדעת כלל, ואפילו מופלא סמוך לאיש אם יודע למי נודר שנדרו נדר אי"ז רק לענין שחל האיסור או ההקדש אבל לא לענין העונש כמבואר ברמב"ם (הל' נדרים פי"א ה"ד).

ובייחוד במצות תלמוד תורה, ראיתי פירוש נפלא מרבינו צדוק הכהן מלובלין (בס' אוצר המלך על הרמב"ם ה' ת"ת פ"ב הל"א) על מ"ש חז"ל אינו דומה הבל פה שיש בו חטא וז"ל: ר"ל הבל פינו והגיונינו בתורה הנה יש בו חטא, והיינו שבהמנע ממנו הלא יש חטא ועון על המניעה, ונמצא עשייתו הוא חיובי ואחר שהוא חיוב לא יגיע לנו שכר עבור זה בהאי עלמא ואין זה העולם מתקיים על ידו. משא"כ אותם תשב"ר הבל פיהם אין בו חטא, ר"ל שאם ימנעו ממנו לא יחטאו, ונמצא עשייתם יותר מהחיוב ושכרו בהאי עלמא וע"כ זה העולם מתקיים על ידם, והיינו דוקא קודם י"ג שנה... ע"ש. ולפי זה לשון הרמב"ם בהל' ת"ת לחייב את האב ללמד את בנו תורה ואם לא ילמד את בנו הרי הוא חוטא, אי אפשר לכלול גם את הבן שאין בו את הדעת לבחור בטוב ולמאוס ברע, ואי אפשר להאשים אותו כלל.

אבל כשנגדיר את משמעות 'חיוב' כל' ה'פירוש' על הרמב"ם הל' יסודי התורה 'לידע שיש שם מצוי ראשון' פירוש: מצוי מחויב המציאות אז אפשר היה להעמיס גם את ה'חיוב' לקטן בן יומו לתורה ולאמונה בהשי"ת עד לקדש שמו יתברך במסירות נפש כמבואר אצלכם. וכמו שבאמת מבאר רבינו צדוק הכהן בס' ליקוטי מאמרים (אות י) ...מי שמלידה מבטן ישראל וכבר כשהיה בן שמונה ימים נימול ונקרא בשם ישראל, הרי ידע שגם זה שהוא ישראלי אינו בכח בחירתו רק הוא מה' יתברך שיצרו בתוך אומה זו ומברכים על זה בכל יום לה' יתברך שלא עשני גוי... ובס' פוקד עקרים (אות ה) ...וחותם המילה בזרע ישראל בתינוק בן שמונה שהיא בלא בחירתו ודעתו, היא על דרך מצות 'אנכי' שלא נאמרה בלשון ציווי (ראה רמב"ן

שם) ולא תליא בבחירתם וקבלתם הציווי, רק דעל כל פנים 'אנכי וגו' בעל כרחם אי אפשר לכם לצאת מזה... ע"ש.

ואי לזאת ישנן גם הלכות מעשיות הנובעות מזה כגון מצד דין ערבות לדאוג על לימוד כל קטן בישראל אפילו אם אינו בנו.

★ ★ ★

על דברים אלו השבתי:

בס"ד

כבוד הרב אהרן מוזסון

שלום וברכה

א. הערת בענין חיוב בקטן בתלמוד תורה ובמצוות האמונה, שיש להגדיר את המושג "חיוב", שבדרך כלל יש במשמעותו חטא ועונש למי שאינו מקיים, וכאן הרי אי אפשר להאשים ולחייב את הקטן מדאורייתא כלל, עכ"ד.

ובאמת זה ברור שהקטן אינו חייב במצוות ת"ת בעצמו וממילא אינו נענש על ביטולה, שכן אפילו לפי הראשונים הסוברים שבכל המצוות יש חיוב על הקטן עצמו, (וראה ברש"י ברכות מ"ח ובסוכה מ"ב הדעות בזה). נראה מלשון הרמב"ם שבמצוות תלמוד תורה החיוב הוא רק על האבא, ראה בדבריו (פ"א דת"ת הל"א) "אבל קטן אביו חייב ללמדו". מדגיש הרמב"ם שהחיוב הוא על האבא. ואילו במצוות אחרות (ראה לדוגמא בהל' לולב פ"ד הי"ט) כתב מפורש קטן היודע וכו' חייב.

ומבואר ברור כאן, שבמצוות תלמוד תורה אין על הקטן חיוב עצמי, ואם כן בוודאי שאי אפשר לייחס אליו ענין של עונש. ולשון רבינו צדוק הכהן שהבאת לענין תלמוד תורה לתשב"ר "שעשייתם בזה יותר מחיובם" מורה גם כן כך.

ב. ומה שהבאת לבאר לשון חיוב מה"פירוש" על הרמב"ם "מצוי מחויב המציאות". ועל פי זה רצית להעמיס גם את לשון החיוב אצל קטן בן יומו לתורה ולאמונה. נפלאתי, מה הייחוס והשייכות ללשון "מצוי מחויב המציאות" לענין חיוב במצוות. וגם לשון "מחויב המציאות" מורה על הכרח גמור, (בלע"ז axiom) שהוא "מונח אמיתי ללא שום אפשרות ערעור ופקפוק", מה שאין כן לשון חיוב עשיית דבר, בזה שייך דרגות שונות של חיוב, והדברים ברורים.

בהוקרה ובברכה

צבי רייזמן

לום אנג'לם

סימן ה

ערבות בקטן

- א -

"שהרי כל ישראל ערבים זה בזה במצוות".

מפשטות לשון הפסוק שהזכיר את הטף - הקטנים - בברית, לכאורה זו ראייה ברורה שקטן נכלל בדין "ערבות במצוות" הנלמד מברית ערבות מואב. אולם רבי יעקב קמינצקי (אמת ליעקב, פרשת נצבים) התלבט בזה, וכתב: "באמת יש לעיין בפירושה של המילה טף, שהרי מצינו כתוב (שמות יב, לז) וַיִּסְעוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל מִרְעַמְסֵס סִכְתָּה פֶּשֶׁשׁ מֵאוֹת אֶלֶף רְגֵלִי הַגְּבָרִים לְבַד מִטָּף, ופירש רש"י, הגברים מבין כ' ומעלה. הרי שגם פחות מבני כ' נקראו בפסוק טף". ולפי זה מוטעם סדר הבאים בברית "טפכם נשיכם וגרף", ש"הקדים הכתוב טף לנשים מפני שהם כבר בני י"ג ומעלה ומחוייבים במצות, וכינה אותם בשם טף, מפני שהם טפלים לציבור".

ואמנם האחרונים חלקו להלכה, האם קטן שכבר יצא ידי חובת קיום מצוה, רשאי להוציא אחרים במצוה מדיון "ערבות".

בפרישת נצבים (דברים כט, ט-יא) מסופר על הברית שנכרתה עם בני ישראל "אתם נצבים היום כלכם לפני ה' אלקיכם ראשיכם שבטיכם זקניכם ושריכם פל איש ישראל, טפכם נשיכם וגרף אשר בקרב מחניף, לעברך בברית ה' אלקיך ובאלתו אשר ה' אלקיך כרת עמך היום". ופירש באור החיים (שם) "ונראה כי כוונת משה בברית זה הוא להכניסם בערבות זה על זה, כדי שישתדל כל אחד בעד חברו לכל יעבור פי ה' ויהיו נתפסים זה בעד זה".

בכ"ל 'ערבות' זו, נתחדש דין 'ערבות במצוות' - שאדם ערב בעד חברו שיקיים מצוות כמו שחייב לקיים בעצמו, ולכן יכול להוציא את חברו ידי חובה במצוות אפילו אם כבר קיים את המצוה בעצמו וכבר אינו חייב בה בפועל, כדברי הגמרא במסכת ראש השנה (כט, א) "תני אהבה בריה דרבי זירא, כל הברכות כולן, אף על פי שיצא, מוציא", ופירש רש"י:

★ ★ ★

- ב -

מחלוקת האחרונים האם יש דין ערבות
בקטן

בשו"ע (או"ח סי' קצט ס' ע' י) כתב: "קטן שהגיע לעונת הפעוטות ויודע למי מברכים, מזמנים עליו ומצטרף [לזימון] בין לשלשה בין לעשרה".

המהרש"ל בספרו ים של שלמה (בבא קמא פ"ז סימן לז) כתב, שמעיקר הדין גדול שחיובו בברכת המזון מדאורייתא, יוצא ידי חובה בשמיעת הברכה מקטן "ואף שברכת המזון דאורייתא הוא, מכל מקום מן התורה היה יוצא בברכת הקטן, אלא שרבנן אמרו שאינו מוציא". והקשה עליו המגן אברהם (או"ח סי' קצט ס"ק ז) "עיקר הטעם דקיימא לן אף על פי שיצא מוציא, משום שכל ישראל ערבים זה בזה, כדאיתא סוף פ"ג דראש השנה. ובקטן לא שייך ערבות, ומן התורה הוא פטור לגמרי, ואיך יוציא הגדול".

לפנינו מחלוקת בין המהרש"ל והמגן אברהם, האם יש דין 'ערבות' בקטן. לדעת המהרש"ל, היות ומהתורה קטן יכול להוציא גדול ידי חובה, הרי הוא נחשב כ"בר חיובא" ויכול להיות ערב בעד אחרים שיקיימו מצוות כפי שהוא חייב לקיימן בעצמו. אולם המג"א סבר, שמהתורה קטן פטור לגמרי מקיום המצוות, ומאחר ואינו נחשב כ"בר חיובא", אינו בדין 'ערבות'.

ומצאתי בדברי החכמת שלמה (סי' קפו סע' א) שכתב במפורש: "עיין בתשובה בחיבורי טוב טעם ודעת (מהדורה ז' סימן קמג) שהוכחתי דקטן הוי בכלל ערבות".

[דרך אגב, במחצית השקל (שם) ציין מקור לדברי המג"א שקטנים אינם בכלל ערבות "וכמבואר בגמרא בסוטה על פי המנין שחשב שם לענין ערבות, על כן קטנים לא היו בכלל ערבות". וכוונתו לדברי הגמרא בסוטה (לו, ב) "ר' שמעון בן יהודה איש כפר עכו אמר משום רבי שמעון, אין לך מצוה ומצוה שכתובה בתורה, שלא נכרתו עליה ארבעים ושמונה בריתות של שש מאות אלף ושלשת אלפים וחמש מאות וחמשים". אחת מאותם "ארבעים ושמונה בריתות" היא הברית בערבות מואב, ומנין בני ישראל המוזכר כאן, הוא של הגברים הגדולים מבין עשרים שנה ומעלה בלבד, ללא הקטנים. נמצא שהקטנים לא נכללו בכריתת הברית בערבות מואב.

אולם צ"ע, כי מדבריו משמע שאין ערבות אפילו בגדולים שאינם בן עשרים, ולא רק בקטנים מתחת לגיל י"ג.

ואמנם בספר חבליים בנעימים (ח"ה עניינים שונים סימן מט אות ד) כתב שאין להוכיח כלל ממנין בני ישראל מי נכלל בברית "כי גם שבט לוי אינם בחשבון שם, ולא מצינו שאינם בכלל ערבות".

- ג -

אימתי קמן מוציא ידי חובה את אביו בברכת המזון

השאלה האם יש דין ערבות בקטן, עומדת ביסוד מחלוקת הפוסקים, האם קטן שאכל כזית מוציא ידי חובה בברכת המזון את אביו שאכל גם הוא כזית, כפי שיבואר.

במסכת ברכות (כ, ב) מבואר כי "בן מברך לאביו, ועבד מברך לרבו, ואשה מברכת לבעלה. אבל אמרו חכמים, תבוא מארה [קללה] לאדם שאשתו ובניו מברכים לו". והעמידו את ההלכה שבן מברך ברכת המזון ומוציא את אביו ידי חובה "כגון שאכל שיעורא דרבנן, דאתי דרבנן ומפיק דרבנן". מהתורה יש חיוב לברך ברכת המזון, כשאוכלים שיעור 'שביעה' - כביצה, ומדרבנן החיוב הוא באכילת שיעור כזית, שהוא כמות קטנה יותר מכביצה. חיובו של קטן בברכת המזון הוא מדרבנן, מדין 'חינוך', ואם האב אוכל פת בשיעור המחייב בברכת המזון מדרבנן - "אתי דרבנן ומפיק דרבנן" - הקטן שחיובו מדרבנן יכול להוציא ידי חובה את אביו שחיובו הוא גם כן מדרבנן.

דין זה נפסק בשו"ע בהלכות ברכת המזון (או"ח סי' קפו סע' ב) "קטן חייב מדרבנן כדי לחנכו, וההיא דבן מברך לאביו, כשלא אכל האב כדי שביעה, שאינו חייב אלא מדרבנן".

וכאשר הקטן אוכל כזית בלבד, שיעור המחייב ברכת המזון מדרבנן,

שיטת תוספות במסכת מגילה (יט, ב ד"ה ורבי יהודה) "לא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן". כלומר, קטן שחייב בקריאת המגילה מחמת "תרי דרבנן", לא מוציא ידי חובה מי שחיובו הוא "חד דרבנן". שני החיובים לקטן הם מדרבנן, הן חינוך בכל המצוות, והן קריאת המגילה. ולכן קטן המוגדר כחייב מחמת "תרי דרבנן", אינו מוציא ידי חובה גדול החייב בקריאת המגילה מחמת חיוב "חד דרבנן". וכן בברכת המזון לקטן יש שני חיובים, חיוב קטן במצוות מדין חינוך, ואכילת שיעור כזית. ולכן כשקטן אוכל שיעור המחייב בברכת המזון מדרבנן, הרי הוא "תרי דרבנן", ואינו מוציא ידי חובה את אביו שאכל שיעור המחייב בברכת המזון שהוא "חד דרבנן".

אולם במסכת פסחים (קטז, ב) מצינו שהמחוייב ב"תרי דרבנן" יכול להוציא ידי חובה את מי שמחוייב ב"חד דרבנן", כי רב יוסף ורב ששת שהיו "סגי נהור", הוציאו את בני ביתם בסיפור יציאת מצרים, ואע"פ שהיו "תרי דרבנן", כי סומא חייב במצוות מדרבנן, וגם חיוב הגדה בזמן הזה מדרבנן, ואילו בני ביתם היו מחוייבים בסיפור יציאת מצרים בחיוב "חד מדרבנן" [אגב, התוספות במגילה שם, הקשו על דבריהם מהגמרא בפסחים, ותירצו: "דסומא עדיף מקטן, שהרי נתחייב כבר מדאורייתא, משא"כ בקטן"].

שתי הדעות, האם קטן שאכל פת בשיעור המחייב ברכת המזון מדרבנן ["תרי דרבנן"], מוציא ידי חובה את אביו שאכל

גם הוא שיעור כזה ["חד דרבנן"], הובאו בדברי המגן אברהם (שם ס"ק א) "ואפילו אם גם הבן לא אכל כדי שביעה דהוי תרי דרבנן אפילו הכי מוציא לאביו כן משמע סוף פסחים, והתוספות סוף פ"ב דמגילה חולקים בזה".

- ד -

האם קטן שהתפלל ערבית בליל שבת מוציא ידי חובה בקידוש אשה שהתפללה

הנדון האם "תרי דרבנן" מוציא ידי חובה "חד דרבנן", עומד ביסוד ההלכות דלקמן.

אשה חייבת בקידוש בליל שבת מהתורה, ולכן היא מוציאה ידי חובה אנשים, כפי שנפסק בשו"ע (או"ח סי' רע"א ס"ב) "נשים חייבות בקידוש אע"פ שהוא מצות עשה שהזמן גרמא, משום דאיתקש זכור (שמות יט, ח) לשמור (דברים ה, יב), והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה, ומוציאות את האנשים, הואיל וחייבות מן התורה כמותם". וכתב המג"א (ס"ק ב) "ופשוט דקטן אינו מוציא אשה", וביאר המחצית השקל "דהוא דרבנן, והאשה חייבת מן התורה".

והנה המג"א (שם ס"ק א) חידש "דמדאורייתא בקידוש שאמר בתפילה סגי, דקרא כתיב זכור את יום השבת, והרי זכר אותו". לפי המג"א, מי שהתפלל ערבית בליל שבת, חייב בקידוש מדרבנן, משום שכבר יצא ידי חובה הקידוש מהתורה בתפילה.

ומכאן כתב האליה רבא (ס"ק א) "מיהו אשה שהתפללה מעריב מוציא [אותה הקטן ידי חובת קידוש], דכבר אזלא חיובא דאורייתא". קטן שמחוייב בקידוש מדרבנן, מוציא אשה ידי חובת קידוש, כי גם היא מחוייבת בקידוש מדרבנן.

הדגול מרבבה בהגהותיו על המג"א (שם) הביא את דברי האליה רבא והוסיף ש"אם גם הקטן התפלל ערבית, הוי הקטן תרתי דרבנן והאשה חדא דרבנן, עיין לעיל בסימן קפ"ו במג"א. ואין חילוק בזה בין איש לאשה, דגם איש אם התפלל ערבית יכול הקטן להוציאו אם הקטן עדיין לא התפלל. ואם גם הקטן התפלל, תליא באשלי רברבי כמו שכתב המג"א בסימן קפ"ו". וכוונתו לשתי הדעות שהביא המג"א, האם קטן שאכל פת בשיעור המחייב ברכת המזון מדרבנן ["תרי דרבנן"], מוציא ידי חובה את אביו שאכל גם הוא שיעור כזה ["חד דרבנן"].

- ה -

מחלוקת רבי עקיבא אייגר והדגול מרבבה - האם יש דין ערבות בקטן

אולם בשו"ת רבי עקיבא אייגר (מהדורא קמא סימן ז) הקשה על הדגול מרבבה: "ולענ"ד במחילת כבוד תורתו היה נראה דזה אינו, דהא בקידוש הדין דאם יצא מוציא, אם כן לא מקרי הקטן תרי דרבנן, דלגבי מה שיצא בתפילה מדאורייתא זה לא מקרי פטור, וליכא חסרון בזה. דגדול כהאי גוונא שיצא בתפילה, יכול להוציא

למי שלא התפללו אף שהוא דרבנן ואינהו דאורייתא, דאף בקידוש ממש לעצמו, יכול להוציא אחרים. ואם כן אנו דנים רק מצד פטור דקטנות, כיון דבעצמותו אינו בר חיובא מדאורייתא אינו יכול להוציא לבר חיובא, ואם כן הוי רק חד דרבנן.

רעק"א לא חלק על הכלל "לא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן", אלא כתב שהדין של מי "שכבר התפלל", שונה במהותו, כי הדין שאינו יכול להוציא אחרים בקידוש, עדיין לא מגדיר את הקטן כ"חד דרבנן".

וההפבר לכך, מדין "ערבות" קיימא לן ש"אע"פ שיצא מוציא", ולכן כשם שגדול שהתפלל [שחייב מדרבנן] מוציא ידי חובת קידוש גדול אחר שלא התפלל [שחייב מדאורייתא] מדין "ערבות" בגלל שהוא "בר חיובא" בקידוש, כך גם קטן שהתפלל רשאי להוציא ידי חובה אשה שהתפללה, מדין "ערבות". נמצא שיש לדון שהסיבה היחידה שקטן חייב מדרבנן, היא בגלל קטנותו. ואם כן הוא "חד דרבנן", אמנם הוא לא יכול להוציא מי שחייב בקידוש מהתורה, אבל עדיין רשאי להוציא ידי חובה מי שחייב בקידוש מדרבנן, כמו איש או אשה שהתפללו, וכפי שהסיק רעק"א לדינא: "מזה נראה ברור, דקטן שהתפלל ויצא ידי קידוש דאורייתא, יכול להוציא לגדול שהתפלל שמחוייב קידוש מדרבנן, ולא מקרי הקטן ב' דרבנן".

לאור סברא זו, חידש רבי עקיבא אייגר, שקטן שאכל כזית לא מוגדר כ"תרי

דרבנן" אלא "חד דרבנן", ורשאי להוציא ידי חובה בברכת המזון את אביו שאכל כזית [וחייב מדרבנן] - ולא כפי שכתבו התוספות במגילה: "ומהאי טעמא יש לי בחדושי מקום עיון על תוספות דכתבו דקטן שלא אכל כדי שביעה אינו יכול להוציא לגדול שלא אכל כדי שביעה, דהקטן תרי דרבנן והגדול חד דרבנן. וקשה לי, הא חזינן דגדול שאכל כזית יכול להוציא לגדול שאכל כדי שביעה, דהוא ברכת המצות, ומדינא אף בלא אכל כלל יכול להוציא, אלא דבעי שיאכל כזית מכח האסמכתא דןאכלת וְשָׁבַעְתָּ, מי שאכל הוא יברך. אם כן גם בקטן שאכל כזית דשייך ביה וְאָכַלְתָּ וְשָׁבַעְתָּ, היה ראוי להוציא לגדול שאכל כדי שביעה, ואינו מעכב בזה רק חסרון דקטנות, דהגברא בעצמו לאו בר חיובא דמצוה כלל. ואם כן ממילא יכול להוציא לגדול שאכל כזית, ולא מקרי תרי דרבנן. דמה שאינו מחויב עתה מצד שלא אכל רק כזית זהו אינו מזיק, דמכל מקום בר חיובא מקרי, אילו יאכל, ויכול להוציא לבני חיובא דאורייתא".

גדול שאכל כזית מוציא ידי חובה בברכת המזון גדול שאכל כדי שביעה, משום שגם מי שאכל כזית הוא בר חיובא מדאורייתא, שהרי אילו יאכל כדי שביעה יתחייב לברך מהתורה. נמצא שכדי להוציא אחר די כך שהוא בתורת החיוב "בכח", אפילו אם "בפועל" הוא עכשיו לא חייב. ובעקרון זה אין הבדל בין גדול לקטן. ולכן אכילת הכזית לא מוגדרת כ"חד דרבנן" היות ויש אפשרות לאכול כדי שביעה.

ומכיון שכך, הסיבה היחידה שקטן הוא "חד דרבנן" ולא מוציא גדול ידי חובה בברכת המזון, היא רק בגלל שהוא קטן שחייב במצוות מדרבנן, והגדול חייב מהתורה. ולכן אפילו כשקטן אכל כזית הוא "חד דרבנן", ותהיה לו אפשרות להוציא גדול שאכל כזית שחיובו מדרבנן - בניגוד לשיטת התוספות במגילה.

ע"ל כל פנים, מצינו בדברי רעק"א שגם קטן "אע"פ שיצא מוציא" מדין "ערבות", וזו הסיבה שקטן שאכל כזית או קטן שהתפלל ערבית בשבת, לא מוגדרים כ"תרי דרבנן", כי קטן שלא אכל כדי שביעה או שכבר התפלל, עדיין יכול להוציא אחרים ידי חובה מדין "ערבות".

ובביאור דברי התוספות במגילה והדגול מרבבה, כתב החזון איש (א"ח

סימן כט ס"ק ה) "ונראה בדעת התוספות דבקטן לא תקנו חכמים ערבות, ואין ערבות הגדולים על הקטנים. והלכך אין קטן מוציא לגדול, אלא היכי דחייב בעצמו כדין ברכת הנהנין. והלכך אינו מוציא אלא אם אכל שיעורא דאורייתא, והגדול אכל שיעורא דרבנן. אבל אם אכל הקטן גם כן שיעורא דרבנן, הוי תרי דרבנן, ולא חשיבא ברכה לגבי האי. וכן אין קטן שהתפלל מוציא לאשה שהתפללה בקידוש היום, דהוי תרי דרבנן, וכמו שכתב בדגול מרבבה, והגרעק"א השיג עליו, וצ"ע". לדעת החזון איש, ההסבר בדברי התוספות ובשיטתו של הדגול מרבבה הוא, שאין בקטן דין "ערבות". ולכן כאשר קטן אכל כזית בלבד, או התפלל ערבית בשבת, הוא

לא יכול להוציא אחרים ידי חובה מדין "ערבות", כי הוא נשאר בדרגת חיוב של "תרי דרבנן" ואינו יכול להוציא ידי חובה "חד דרבנן". ומטעם זה כתבו תוספות, שקטן שאכל כזית הוא "תרי דרבנן", שאינו מוציא ידי חובה גדול שאכל כזית, שהוא "חד דרבנן". וכן כתב הדגול מרבבה שקטן שהתפלל ערבית בשבת הוא "תרי דרבנן", ולכן אינו מוציא ידי חובה איש או אשה שהתפללו, שהם "חד דרבנן".

נמצא לסיכום, השאלה האם יש דין ערבות בקטן, עומדת ביסוד מחלוקת הפוסקים שנתבאר לעיל בדיני ברכת המזון וקידוש. רבי עקיבא אייגר סבר שיש דין 'ערבות' בקטן, ואילו הדגול מרבבה לפי החזון איש סבר, שאין דין 'ערבות' בקטן.

- 1 -

מחלוקת הפוסקים בדין 'ערבות' באשה
- והמסתעף לדיני 'ערבות' בקטן

במסכת ברכות (כ, ב) הסתפק רבינא: "נשים בברכת המזון דאורייתא או דרבנן. למאי נפקא מינה, לאפוקי רבים ידי חובתן. אי אמרת דאורייתא, אתי דאורייתא ומפיק דאורייתא. ואי אמרת דרבנן [כי לא יכולות לומר "על הארץ", היות והארץ לא ניתנה לנשים (רש"י) או כי נשים אינן יכולות להזכיר "ברית" ו"תורה", שאינן מצוות בהן, תוספות שם], הוי שאינו מחוייב בדבר, וכל שאינו מחוייב בדבר, אינו מוציא את הרבים ידי חובתן". ומבואר

כי אשה החייבת בברכת המזון מדרבנן [ופטורה מהתורה] אינה מוציאה איש החייב בברכת המזון מהתורה.

והקשה הרא"ש (ברכות פ"ג סימן יג) מה שונה דין זה מהדין המבואר בסוגיא בברכות (שם) שהאוכל שיעור "כזית" שחיובו בברכת המזון מדרבנן, רשאי להוציא ידי חובה את חברו שאכל "כדי שביעה" שחיובו בברכה מהתורה. ותירץ הרא"ש: "דלא דמי לאיש שערב הוא בעבורם, ועליו הוא להצילם מן העוון ולפטור אותם מהמצוות, אבל אשה אינה בכלל הערבות, לכך אינה מוציאה אלא מי שחיובו מדרבנן". ונחלקו גדולי האחרונים בהבנת דבריו.

בהגהות דגול מרובה על השו"ע (או"ח סי' רעא על דברי המג"א ס"ק ב) הביא את דברי הרא"ש כפשוטם, שאשה אינה מוציאה נשים אחרות מדין ערבות, והסתפק "האם אנשים שקיבלו ערבות בהר גריזים והר עיבל נתערבו גם בעד נשים, ואם כן שפיר מוציא האיש את האשה אף שכבר יצא. או דלמא, כשם שהנשים לא נכנסו בכלל ערבות, כך לא קיבלו האנשים ערבות בשביל הנשים", ונשאר בצ"ע. בדברי הדגול מרובה מבואר איפוא, שאין דין ערבות בנשים להוציא אחרים ידי חובה.

בשו"ת רבי עקיבא איגר (או"ח סימן ז; ובהגהותיו על השו"ע או"ח סי' רעא סע' ב), רצה לפשוט את ספקו של הדגול מרובה מהסיפור המובא בסוגיא בברכות (מח, א)

ששמעון בן שטח הוציא את אחותו בברכת המזון. ולכאורה היאך יכול היה להוציאה, שהרי לא אכל כדי שביעה, וממילא לא התחייב בברכת המזון מהתורה אלא מדרבנן, ואילו אחותו אכלה מן הסתם כדי שביעה והיתה חייבת בברכת המזון מהתורה - ועל כרחך שהוציאה מדין ערבות. ומוכח איפוא "דנשים אין ערבים לאחרים, אבל אנשים ערבים גם על נשים, אם כן על כל פנים נפשט ספקו דהגאון הנ"ל" [אמנם הדגול מרובה עצמו הרגיש בקושיא זו, ובספרו צל"ח על הסוגיא בברכות (כ, ב) תירץ שמכיון ששמעון בן שטח הוציא את ינאי וחבריו מדין ערבות, אגב זה יכול היה להוציא גם את אחותו, אף שאינו ערב בעדה, מדין שומע כעונה].

ובעיקר ההבנה בדברי הרא"ש, חלק רעק"א על הדגול מרובה, וכתב שכוונת הרא"ש לומר שרק בברכת המזון אין נשים בכלל ערבות. כי יסוד דין ערבות הוא, שמי שמחוייב במצוה הוא ערב שגם אחרים יקיימוה. אבל במצוה שאינו מחוייב בה, הוא אינו ערב על זולתו. וזו כוונת הרא"ש, שהיות ועיקר חיוב נשים בברכת המזון מדרבנן ומהתורה הן פטורות, ברור שאינן יכולות להוציא אנשים המחוייבים במצוה מהתורה בברכת המזון, וכפי שסיכם רעק"א: "אלא על כרחך דאין כוונת הרא"ש לחלק בין נשים ואנשים לענין ערבות, אלא דמי שאינו בר חיוב במצוה זו אינו בכלל ערבות על אחרים" - ונמצא שיש בנשים דין ערבות במצוות שהן

מחוייבות בקיומן, ויכולות להוציא אחרים
המחוייבים במצוות אלו.

בביאור מחלוקת הדגול מרבכה ורעק"א,
האם יש דין 'ערבות' בנשים,
ביאר ידידי רבי אשר וייס, אב"ד דרכי
תורה, בספרו מנחת אשר (דברים סימן נב אות ב)
שנחלקו "בגדר הערבות אם הוי מצוה בפני
עצמה, דכמו שיש מצות תוכחה, יש חובת
ערבות. או שמא אין הערבות גדר בפני
עצמה, אלא מעין ענף וסניף לכל מצוה
ומצוה, וכאילו חלק מחלקי המצוה לסייע
לאחרים לקיימה ולמנוע מהם לעבור על
מצות התורה, כפי שמצווה לעשות ולהמנע
בעצמו". הדגול מרבכה הבין ש"גדר
הערבות הוא ענין בפני עצמו וכמצות
תוכחה, דבוודאי חייב אדם להוכיח עושי
רשעה אף כמה שאינו מחוייב בעצמו, וכן
ערב הוא עליהם אף כמה שאינו מצווה.
ולפי זה בהכרח לפרש כוונת הרא"ש
שהוציא את הנשים מכלל הערבות לגמרי".
אבל לדעת רעק"א "אין הערבות אלא כענף
מענפי המצוה [ולכן אין לחלק בין נשים
לאנשים], וכל הפטור ממנה פטור
מערבותה, בין באיש ובין באשה".

**[במנחת אשר (שם) העיר בהמשך: "ובגוף
הפלוגתא בביאור דברי הרא"ש
בברכות, לא אכחד דשנים רבות התפלאתי
על הבנת הדגול מרבכה דלדעתו אין נשים
בכלל ערבות כלל, הלא מקרא מלא דבר
הכתוב אַתֶּם נָצְבִים וגו' טַפָּכֶם נְשִׁיכֶם וגו',
הרי דנשים הוי בכלל ערבות. ושמחתי
כשראיתי בשו"ת מהר"י אלגאזי שהביא**

שהגר"ח אבולעפיה הקשה כן ותירץ כהבנת
רעק"א דרך במצוה שאשה לא חייבת היא
גם לא "ערבה" בעד אחרים בקיומה"].

- ז -

בדברי המשנה ברורה מצינו לכאורה
סתירה, מה דין 'ערבות' בנשים.

מחד גיסא, בהלכות קידוש המשנה ברורה
(סי' רע"א ס"ק ה) כתב: "ולכן [אשה]
יכולה להוציא אפילו היא כבר יצאת ידי
קידוש וכמו באיש", בשער הציון (ס"ק ט)
ציין "עיינ בפרי מגדים בפתיחה שמסתפק
בזה, דאולי אשה אף על פי שמחוייבת
אינה בכלל ערבות שתוכל להוציא כשיצאת
כבר, ונשאר בספק. הדגול מרבכה הלך
בשיטה זו שאינה יכולה להוציא, אבל
הגאון רבי עקיבא איגר בתשובה (סימן ז) וכן
בחידושו חלק על הדגול מרבכה, והאריך
להוכיח בראיות דאשה כמה שמחוייבת מן
התורה היא בכלל ערבות כאיש ויכולה
להוציא". ונראה שהכריע כדעת רעק"א
שיש דין ערבות בנשים, והיא מוציאה
אחרים ידי חובה אע"פ שכבר יצאה ידי
חובה בעצמה.

מאידך גיסא, בהלכות מגילה הביא
הביאור הלכה (סי' תרפ"ט ס"א ד"ה
ונשים) את ספקו של הפרי מגדים האם יש
דין ערבות בנשים וקטנים, ולמעשה הכריע
כדעת הדגול מרבכה, שאין דין ערבות
בנשים: "לכאורה אם היא כבר יצאה ידי
חובה אין מוציאה לאשה אחרת, והוא הדין
קטן לאשה, או [קטן] לקטן אחר,

שנסתפק בזה האם הם בכלל ערבות, דלימא בהו גם כן אע"פ שיצא מוציא (אשל אברהם).

על כל פנים, הביאור הלכה השווה בין דין ערבות בנשים לדין ערבות בקטנים. וכן מתבאר מדברי הדגול מרבבה ורבי עקיבא אייגר: הדגול מרבבה סבר שאין דין 'ערבות' באשה, ובדברי החזון איש [לעיל אות ה] נתבאר שלדעת הדגול מרבבה, גם אין דין 'ערבות' בקטן. ואילו רעק"א סבר שיש דין 'ערבות' הן באשה והן בקטן.

יחד עם זאת, מסברא יש מקום לחלק בין דין ערבות באשה לדין ערבות בקטן, בשתי דרכים שונות:

בספר כתבי קהלות יעקב החדשים (מגילה סימן קפג) ביאר מדוע אין דין 'ערבות' בקטן: "דנהי דחייבו קטן במצוות מדרבנן מטעם חינוך, מכל מקום לא שייך לחייבו בערבות עבור אחרים, כיון שאינו בן דעת עדיין, ואין הקטן יכול להוציא אלא מפאת חיובו העצמי שעליו". וסברא זו מתייחסת כמובן, רק לקטן ולא לאשה, כי הרי יש לאשה דעת, וממילא אפשר לומר שיהיה בה דין 'ערבות'.

מאידך, בחידושי רבי אליעזר משה הורביץ (ברכות מח, א) כתב: "קטנים הוו בכלל ערבות כדאיתא במדרשות רבים, מה שאין כן נשים דליתניהו בהו". ויתכן לבאר בכוונתו, שקטן שונה מאשה, כי אשה לעולם לא תהיה "בר חיובא", ותמיד תישאר במצבה שאין היא מחויבת – ולכן אין בה דין 'ערבות'. ברם

קטן אמנם אינו "בר חיובא", אבל לכשיגדל יתחייב בכל המצוות, ככל גדול, ואם כן יתכן שכבר עכשיו ביכולתו להיות ערב מכח העתיד שיתחייב במצוות – ולכן יש בו דין 'ערבות'.

- ח -

קטן מוציא ידי חובה קטן אחר – לא מדין 'ערבות' אלא משום מצות חינוך

בספר הליכות שלמה (תפילה פרק ג הערה ו) הובאו דברי הגרש"ז אויערבך: "בעיקר דין ציצית בקטן משום מצות חינוך, הקשו האחרונים, איך שרי לקטן כלאים בציצית, כדמשמע מסתימת הפוסקים, הא כיון דאינו מקיים העשה לא נדחה הלאו, ואיך מותר להלבישו בה. ונראה דהנה התוספות בפסחים (פח, א ד"ה שה) כתבו דהא דאוכל הקטן מקרבן פסח אף דאינו בר מינוי הוא, משום דכהאי גוונא דאיכא חינוך מצוה שרי. ותמהו האחרונים הרי אינו מקיים בכך מצות חינוך, משום דאינו מנוי וגם איכא איסור תורה דהאכלת הפסח שלא למנויו, ואיך תדחה מצות חינוך דרבנן איסור דאורייתא. וביארו, דסבירא ליה לתוספות, דגם האיסור לספות לקטן הוא כעין חינוך, ולכן כל שלאחר שיגדל יהיה מותר, שפיר מותר גם השתא, וליכא איסור ספיה. ולכן גם מותר הקטן בכלאים בציצית, שהרי לכשיגדל יהא מותר בכך, עד כאן דבריהם. וכמו כן לענין מצות חינוך גופא, נראה דכוונת התוספות הוא, דמשום מצות חינוך רואים אותו כאילו הוא גדול, וכל שאילו היה גדול היה ראוי לכך

שפיר עושה כן גם בקטנותו. ואם כן הוא הדין בנדון דידן דכלאים בציצית, דכיון שאם היה גדול היה הוא מקיים את המצוה, והוי שרי בכלאים, ממילא מותר בזה גם בקטנותו משום מצות חינוך".

בדברי האחרונים התחדש, שהיות ועיקר החינוך הוא שקטן יתרגל לקיים מצוות לכשיגדל, הוא מקיים מצות חינוך גם במעשה שאינו יוצא בו ידי חובה בקטנותו, כי בעתיד יקיים במעשה זה מצוה כשיגדל. ומטעם זה מחנכים קטן לאכול מקרבן פסח, למרות שבקטנותו אינו מקיים מצוה שהרי אינו בר מינוי לקרבן, ולכאורה אפילו עובר על איסור שאוכל ללא מינוי. אבל הקטן רשאי לאכול מקרבן הפסח, כי לכשיגדל יקיים את המצוה כראוי. וזו גם הסיבה שמחנכים קטן לקיים מצות ציצית בכלאים, ואע"פ שבהיותו קטן עדיין אינו מצווה בציצית ואיסור כלאיים לא נדחה מפני לבישת הציצית, אבל היות ובעתיד כשיגדל יהיה רשאי ללבוש כלאים בציצית, ממילא כבר בקטנותו מחנכים אותו לקיים מצוה זו.

ע"פ פי יסוד זה ביאר הגרש"ז גדר מחודש ביסוד ערכות במצוות של קטן: "ומהאי טעמא קיימא לן גם בקטן שאף על פי שיצא מוציא, גם אם נימא דאינו שייך בערכות, משום דכל עיקר החיוב הוא שיעשה המצוה באופן שאילו היה גדול היה מקיים המצוה". ובמקום אחר (הליכות שלמה, שם פרק כב הערה מח) סברא זו הובאה בתוספת ביאור: "קטן המוציא קטן חברו, עיין פרי מגדים (סימן תרפט אשל אברהם ס"ק ד)

שנסתפק אם הוא בכלל ערכות ואף על פי שיצא מוציא, או לא. אך יש לומר דאף אם קטן לא שייך בערכות, שפיר דמי [שמוציא אע"פ שיצא] מפני שחיוב החינוך מדרבנן הוא לעשות כמו שהגדול עושה, ולכן כיון שלכשיגדל יוצא בכהאי גוונא, שפיר מהני גם בקטנותו".

- ט -

קטן מוציא ידי חובה קטן אחר - כי שניהם מקיימים מעשה מצוה ו'מצוה קיומית'

במועדים וזמנים (ח"ד סימן רפח) כתב בנדון קטן שהגדיל בימי ספירת העומר: "העיקר שסופר לאחר שהגדיל בברכה, דעיקר ההנחה שקטן אינו מקיים מצוה כלל, נראה שהדבר אינו מוכרח. דלענין להוציא אחרים שפיר מבואר דלא עדיף כמותם, כיון שאינו מחוייב, אבל איהו לעצמו יש לומר דקיים מצות עשה קיומית ונפטר כשהגדיל. ולא דמי לשוטה דמבואר במסכת ראש השנה (כח, א) שאם קיים מצוה בעת שטותו, חוזר ומקיים המצוה אחר כך כשהוא בן דעת. דהתם בפועל אין לו דעת כלל שהוא שוטה, ומעשיו במציאות כמתעסק ממש. אבל קטן דין תורה דלא מהני דעתו במקום שצריך מדינא כוונה ודעת, אבל כשהוא עוד קטן והמצוה רק קיומית שאינו מחוייב, ואינו צריך מדין תורה כוונה, יש לומר דמקיים המצוה אף שהוא קטן".

ובעין זה נקט האגרות משה (יו"ד ח"ב סימן ח) שמעשה קטן הוא בגדר מעשה

מצוה "כיון שהפטור [של קטן] הוא משום שאינו בן דעת, לכן כשעושה מצוה בדעת הרי אין להחשיבו שאינו בן דעת למעשה זו, שהרי המעשה סותר לזה. ונהי שלא מתחייב בשביל זה גם אלאחר כך, דהא הוא גזירת הכתוב שנדון כאינו בן דעת, אבל על קיום מצוה זו כשעשאה בדעת הוא בהכרח כבן דעת, ונדון כמחוייב שיש להיות לו שכר כמצווה ועושה".

★ ★ ★

ונראה לבאר את יסוד המחלוקת האם יש ערבות בקטן, בכמה אופנים:

- 9 -

ערבות במצוות דרבנן

הפרי מגדים (או"ח סימן קסז משבצות זהב ס"ק יז) הסתפק באלו מצוות נאמר דין ערבות: "נסתפקתי הא דקיימא לן כל ישראל ערבים זה בזה, ומשום הכי אף על פי שיצא מוציא, אם הוא דווקא בתורה שבכתב המפורש, אבל תורה שבעל פה הלכה למשה מסיני או דרשה או אחד מי"ג מדות, יש לומר על זה לא נכנסו בערבות, וכהאי גוונא לא אמרינן אף על פי שיצא מוציא". ובמסקנת דבריו כתב: "מידי דרבנן תו יש בו מצות עשה, על פי התורה אשר יורוף (דברים יז, יא), וחמיר מתורה שבעל פה, ויש בו ערבות". וכן הביא השדי חמד (מערכת העין כלל כא) בשם החיד"א (ברכי יוסף או"ח סי' קכד אות ג) "דאיתיה ערבות גם בדרבנן".

והנה נחלקו הפוסקים האם יש חיוב לחנך קטנים לקיים מצוות שחיובן

ואם אכן מעשה הקטן נחשב "מעשה מצוה" ואף מקבל עליו שכר "כמצווה ועושה", ומעשה זה נחשב כ"מצוה קיומית", יוצא כי קטן אמנם אינו יכול להוציא ידי חובה אחרים המחוייבים במצוה חיובית, אבל בהחלט יכול להוציא ידי חובה קטנים אחרים, שמעשיהם נחשבים כ"מעשה מצוה" ו"מצוה קיומית".

מדרבנן: המג"א (או"ח סי' שמג ס"ק ב) כתב ש"אפילו באיסורא דרבנן חייב האב לחנכו, כדאיתא בסימן ק"ו סעיף א'". וכוונתו לפסק השו"ע בהלכות תפילה (שם) "וקטנים שהגיעו לחינוך, חייבים לחנכם", וחיוב תפילה הוא מדרבנן. ומוכח שיש חיוב לחנך קטנים לקיים מצוה מדרבנן. וכן פסק הפרי מגדים (או"ח סימן תרנו משבצות זהב ס"ק א) "חינוך לקטן אף במצוה דרבנן כיום טוב שני וגם לנענע בשעת הלל מחוייב". מאידך, בשו"ת רמ"ע מפאנו (סימן קיא) כתב בתוך דבריו: "קיימא לן כרבנן דרבי יהודה בפ"ב דמגילה (יא, ב) דסברי אין חנוך לקטן בדרבנן".

ומעתה יתכן לומר שהסוברים שיש בקטן דין ערבות, נקטו כדעת המג"א שיש חיוב לחנך במצוות בדרבנן, ולכן קטן יכול להוציא אחרים כי הוא נחשב כמחוייב. אולם הרמ"ע מפאנו סבר שאין חיוב חינוך במצוה דרבנן, ולכן קטן לא

יכול להוציא מדין 'ערבות', כי אינו נחשב כמחוייב.

"ההוא [קטן] אפילו מדרבנן לא מיחייב, דעליה דאבוה הוא דרמי לחנוכי".

אולם מאידך אפשר לומר שגם המגן אברהם סבר שאין ערבות בקטן, ולדעתו מצות חינוך מחייבת רק את הקטן בעצמו והוא יכול להוציא את עצמו, אבל להוציא אחרים ידי חובה ודאי אינו יכול.

כמו כן יתכן להיפך, שהרמ"ע מפאנו סבר שיש דין ערבות לקטן, אבל רק במצוות דאורייתא, שבהן יכול להוציא גם אחרים. אולם במצוות דרבנן היות ואין לו כלל חיוב עצמי, שהרי אינו מחוייב בחינוך במצוות מדרבנן, ובוודאי לא יוכל להוציא אחרים, וצ"ע.

- יא -

מצות חינוך חיוב על האב או על הבן

הראשונים חלקו בגדר חובת מצות חינוך, האם הקטן אינו בר חיובא כלל, וחיוב מצות חינוך הוא על האב להרגיל את בנו במצוות. או שהקטן עצמו מחוייב במצוות מדרבנן ואביו רק מסייע לו לקיים את חובתו "להתחנך".

במסכת ברכות (מח, א) מבואר שהאוכל כזית פת [שאינו מחוייב בברכת המזון] אלא מדרבנן יכול להוציא בברכת המזון את מי שאכל כדי שביעה [שמחוייב מהתורה בברכת המזון]. והקשה רש"י מדברי הגמרא (ברכות כ, ב) שקטן שהגיע לחינוך [שחייב מדרבנן] אינו יכול להוציא את הגדול שמחוייב מהתורה. ותירץ:

כדברי רש"י כתב הר"ן במסכת מגילה (ו), ב בדפי הרי"ף ד"ה ורבי יהודה) בשם הרמב"ן לתרץ את השאלה מדוע קטן המחוייב במגילה מדרבנן אינו יכול להוציא את אביו ידי חובת קריאת המגילה, הרי גם האב מחוייב רק מדרבנן: "דרבנן סבירא להו שאינו בדין שהקטן אע"פ שהגיע לחינוך יוציא הגדולים ידי חובתם, משום דלאו מצוה ידידה אלא דאבוה, דאיהו לא מיחייב במצוות כל עיקר". וכן מבואר בחידושי המאירי ובריטב"א במגילה (ט, ב). ובר"ן בקידושין (לא, א) שכתב "דקטן אינו מחוייב בדבר כלל דלאו בר חיובא הוא, ומצוה דחינוך עליה דאבוה רמיא". ומפורשת בזה שיטת הראשונים, שקטן אינו מחוייב כלל במצות חינוך, והחיוב מוטל על האב.

אולם הר"ן במסכת מגילה הקשה על תירוצו של הרמב"ן, וכתב כתירוצם של התוספות במגילה (יט ב ד"ה ורבי יהודה) על הקושיה מדוע קטן שמחוייב במגילה מדרבנן אינו מוציא את אביו: "קטן אין מחוייב אלא מדרבנן אפילו בשאר מצות, ובגדול ליכא אלא חד דרבנן במגילה שהרי בשאר מצות הוא חייב דאורייתא, ולא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן". ומבואר איפוא בדברי התוספות, שעל הקטן מוטל חיוב מדרבנן לקיים המצוה. וכן דעת התוספות בברכות (מח, ב ד"ה עד שיאכל) שכתבו על תירוצו של רש"י [המובא לעיל] "דוחק

לומר בקטן שהגיע לחינוך קרי אינו מחויב מדרבנן, דאם אינו מחויב אפילו מדרבנן אם כן אינו פוטר את אביו". כלומר, אם הקטן אינו בר חיובא כלל אפילו מדרבנן, אם כן היאך הוא מוציא את אביו ידי חובה כאשר אביו אכל פת בשיעור שמחוייב בברכת המזון מדרבנן. ומסקנת התוספות שקטן נחשב בר חיובא מדרבנן. וכן דעת בעל המאור במסכת מגילה.

ומעתה יש לומר כי לשיטת הראשונים, שחיוב חינוך מוטל על האב, הרי בכלל המצוות שצריך האב לחנך את בנו שיתרגל לקיימן כשיגדל, מוטלת עליו חובה לחנכו להיות ערב לקיום המצוות של אחרים – כי בעתיד יהיה חייב במצוות, ולכן גם קטן נחשב גם עתה בדין 'ערכות'. אולם לשיטת הסוברים שקטן נחשב בר חיובא מדרבנן במצות חינוך, אפשר לומר שחייבו את הקטן לקיים מצוות עצמו ולא חייבוהו בערכות עבור אחרים, ולכן אין לקטן חיוב ערכות.

- יב -

גדר דין ערכות - המוציא נחשב כמחוייב בדבר, או דין חדש שאע"פ שכבר יצא מוציא

בעיקר דין ערכות חקרו האחרונים, האם גדרו שהמוציא נחשב כאילו לא יצא ידי חובה והוא כמחוייב בדבר, או שזהו דין חדש שרשאי להוציא אף שאינו מחוייב, כפי שחקר רבי יוסף שלמה גאלדשטיין (קובץ קול התורה, חוברת פו עמ' קע)

"האם הביאור הוא דאפילו אחר שכבר קיים המצוה לעצמו, מכל מקום אכתי נחשב מחויב ועומד בהמצוה לגבי החיוב של כל ישראל, דהחיוב של ערכות הוי כהמשך לחיוב שלו, ונחשב כאילו עדיין לא נגמר עיקר חיובו. או דילמא חיוב ערכות הוי חיוב מחודש, שאין לו שייכות לחיוב שלו. דלגבי עצמו יש לו חיוב לעשות המצוה בפועל, אבל בחיוב ערכות נתחדש שיש בכח האדם לסייע לחברו בחיוב המצוה שלו, בגדר שיכול לשלם חוב חברו, ולגבי זה נחשב בר חיובא בהמצוה במה שמחוייב לסייעו בקיום מצותו".

בחקירה זו נחלקו רבותינו הראשונים: הר"ן (ראש השנה ח, א בדפי הר"ף ד"ה תני) כתב "וכיון שלא יצא חברו, כמי שלא יצא הוא דמי", והיינו שגדר הערכות הוא שהמוציא נחשב כאילו לא יצא ידי חובה והוא כמחוייב בדבר. כלומר, ההלכה של ערכות נובעת מאותה הלכה שמוציא את עצמו, ואם לא יכול להוציא את עצמו אינו יכול להוציא גם אחרים. אולם מדברי הריטב"א (ראש השנה כט, א ד"ה תני) משמע, שגדר הערכות הוא "כערב הפורע חוב חברו", והיינו שהזכות להוציא אחרים ידי חובה הוא דין חדש, ואין לזה כל קשר לגבי עצמו.

ולפי זה ניתן לבאר את מחלוקת הפוסקים האם יש ערכות בנשים וקטנים. אם נאמר שגדר ערכות הוא שהמוציא נחשב כאילו לא יצא ידי חובה והוא כמחוייב בדבר, הרי שהוא יכול להוציא רק מי שגם

כן מחוייב בדבר, ולא נשים וקטנים שאין בהם דין ערבות. אבל אם גדר הערבות זהו דין חדש שרשאי להוציא אף שאינו מחוייב, יתכן שה"ערב" יכול לפרוע גם חובותיהם של נשים וקטנים, אפילו שאינם נחשבים כבני 'ערבות'.

★ ★ ★

ונראה כי יש מצוות שנשים וקטנים יוצאים ידי חובת קיומן מאחרים שכבר קיימו אותן, אפילו אם לא נאמר בהם דין 'ערבות', מהטעמים שיבוארו להלן.

- יג -

בתקיעת שופר - גם מי שכבר יצא מוציא אחרים לא מדין ערבות

הרמ"א (או"ח סי' תקפט סע' ו) כתב: "והמנהג שהנשים מברכות לעצמן, אבל אחרים לא יברכו להם אם כבר יצאו". מבואר שגם אם התוקע כבר יצא ידי חובה, הוא רשאי לתקוע לנשים, אלא שאינו רשאי לברך בשבילן, והן תברכנה לעצמן.

הגרצ"פ פראנק, רבה של ירושלים, הביא בספרו מקראי קודש (ימים נוראים סימן כה) את קושיית חתנו: "בדין אע"פ שיצא מוציא, אמרו שהוא מטעם ערבות, ובאשה הא ליכא ערבות. והרי גם אשה אם עושה מצוה שהזמן גרמא צריכה לעשות כדין, ואם תשמע מחרש שוטה וקטן בודאי שאינה יכולה לברך דלא עשתה ולא כלום, אם כן כיצד יוצאת ממי שכבר יצא". מי שכבר יצא ידי חובת תקיעה בשופר, לכאורה יכול להוציא נשים ידי חובה רק מדין 'ערבות', ואם כן לדעת הסוברים שאין דין ערבות בנשים [לעיל אות ו], כיצד אשה יוצאת במצות תקיעה בשופר ממי שכבר תקע.

הגרצ"פ תירץ: "כל זה שצריך ביצא מוציא לדין ערבות הוא רק בברכות ותפילות, שבאמת הן מצוות שבגוף ואין להם דין שליחות, ומשום 'שומע כעונה' צריכים לשמוע דווקא מבר חיובא ולכן מי שכבר יצא, שאינו עוד בר חיובא בדבר זה, הוא צריך לדין ערבות. מה דאין כן לענין תקיעת שופר, כבר ביארתי בשם מהר"ם בן חביב שמצות שופר נחלקת לשתיים [א] תקיעה [ב] שמיעה. והתקיעה שהיא פעולה על זה עושים שליח, ונמצא דשומע מאחר, חלק התקיעה הוא יוצא מתורת שליחות אבל חלק השמיעה הרי הוא שומע בעצמו ומקיים חלק מצוה זו בעצמו, ובשומע מאינו בר חיובא שאמרו שאינו יוצא ידי חובתו היינו רק חלק התקיעה אינו יוצא משום שאינו בר שליחות אבל חלק השמיעה שהוא מקיים בעצמו הוא יוצא ידי חובה. ולפי זה בנידון דידן שהוא בר שליחות, אף על פי שיצא אין צריך לערבות, שהרי בר שליחות הוא. וחלק התקיעה הוא מוציא מתורת שליחות, וחלק השמיעה היא בעצמה שומעת ובעצמה היא מקיימת".

הגרצ"פ פראנק חידש שבתקיעת שופר, גם מי שכבר יצא ידי חובת

קיום המצוה, מוציא אחרים ידי חובה ולא מדין ערבות. וזאת משום שבקיום מצות שופר יש שני חלקים – התקיעה והשמיעה. מעשה התקיעה אינו בגדר "מצוה שבגופו" ולכן יוצא בזה ידי חובה בשליחות, וגם מי שכבר יצא ידי חובה יכול להיות שליח למעשה זה. ומעשה השמיעה מתקיים במה ששמע בעצמו את התקיעה, ואין כלל נפקא מינה שהשמיע כבר יצא ידי חובה.

ע"פ פי דבריו נלע"ד, שגם קטן – אפילו אם אין בו דין ערבות, יוצא ידי חובת תקיעה בשופר בשמיעה מגדול שכבר יצא ידי חובה, כי בחלק ה"תקיעה" הגדול הוא שליח שלו להוציאו ידי חובה, ובחלק "השמיעה" הוא שומע בעצמו את קול השופר. ומה שהיה מקום להקשות, שבחלק "התקיעה" לא מועילה שליחות, שהרי "אין שליחות לקטן", חשבתי לתרץ על פי דברי האדר"ת (הובא בהגהות הררי קודש על ספר מקראי קודש, ימים נוראים סימן כו הערה 2) **שיש שליחות לקטן בקיום מצוות: "החסד לאברהם (או"ח סימן פ) כתב דהא דאמרינן בשבת דף כ"ג דלמאן דאמר הדלקה עושה מצוה, הדליקה חרש שוטה וקטן לא עשה ולא כלום, הוא דווקא כשלא שלחם בעל הבית להדליק בשבילם, אבל אם עשאוהו שליח להדליק, בשבילו שפיר מועילה הדלקתם מדין שליחות. ויסוד דבריו על פי דברי נתיבות המשפט (ח"מ סימן קפב ביאורים ס"ק א) דלא אמרו אין שליחות לקטן אלא לענין שליחות לקיום המעשה, כגון קנין קידושין, דבזה אנו אומרים דאין שליחות לחרש שוטה וקטן ומעשיו בטלים, אבל**

שלח קטן לעשות דבר עבירה, באופן שאי אפשר למעשה להתבטל ואנו דנין רק על חיוב המשלח, בענין זה יש שליחות לקטן. והגאון מוהר"א תאומים השווה בענין זה שליח מצוה לשליח עבירה, וממילא יש לומר כן בנידון דידן, לענין שליחות במצות תקיעת שופר דיש שליחות בקטן לענין זה שהמשלח יקיים את המצוה".

היות ויש דין שליחות בקטן במעשה המצוה של התקיעה בשופר, והקטן הרי שומע את התקיעה – הוא בוודאי יוצא ידי חובת קיום מצות תקיעת שופר בשמיעתו ממי שכבר יצא, גם ללא דין ערבות.

[בספר אשרי האיש (הלכות ראש השנה סע' כו) הובא בשם הגרי"ש אלישיב: "קטן שהגיע לחינוך ואינו יכול לבוא לבית הכנסת, ראוי להביא לביתו בעל תוקע שיתקע עבורו והקטן יברך בעצמו. ובכל אופן קטן אינו יוצא ידי חובת מצות שופר בתקיעה שתוקע לעצמו. שלקיום מצות חינוך צריך שישמע הקטן תקיעה שכשרה לגדול לצאת בה ידי חובה, וכיון שגדול אינו יוצא בתקיעה של קטן, הרי שזו תקיעה פסולה, כך גם לקטן בעצמו אין זו תקיעה כשרה". ולפי זה נראה כי לדעת הגרי"ש, שכדי לחנך את הקטן לקיים את מצות תקיעת שופר בשלמות כמו גדול, יש להעדיף שישמע תקיעה כשרה של גדול, וודאי שקטן אינו יכול להוציא אחרים בתקיעת שופר שהוא תוקע בעצמו].

- יד -

במצוה שיש בה פרסום נס - גם מי שכבר יצא מוציא אחרים לא מדין ערבות

רבי משה פיינשטיין דקדק בלשון הגמרא במסכת ראש השנה (כט, א) "תנו רבנן, לא יפרוס אדם פרוסה לאורחים אלא אם כן אוכל עמהם, אבל פורס הוא לבניו ולבני ביתו כדי לחנכן במצות. ובהלל ובמגילה אף על פי שיצא מוציא" - מדוע פירט הלל ומגילה, והרי בכל הברכות "אף על פי שיצא מוציא", והעיר "ותמהני שלא מצאתי מי שהרגיש בזה".

ומחמת קושיא זו חידש רבי משה: "לכן צריך לומר דחידשה הברייתא שבהלל ומגילה, אף באופן שליכא ערבות, כגון אנשים עבור נשים, נמי מוציא אף ביצא. והטעם, דכיון דהם מצוות על נס דנפרש דהלל איירי בהלל דלילי פסחים, שכתבו התוס' בסוכה (לח א, ד"ה מי) דעל הנס בא, וכן בהלל דחנוכה. ולכן כל מה שקורין הוא פרסומי ניסא, ופרסומי ניסא הוא

חיוב על כל אדם. ולכן אף שכבר יצא במצות קריאת המגילה וההלל יש עדיין עליו מצוה לפרסם הנס במה שיכול, וממילא נחשב שעדיין שייך הוא למצוה, ויכול להוציא אף שאין עליו ערבות, מאחר שבקריאה זו מפרסם הנס עוד". מדבריו למדנו חידוש גדול בדין "אע"פ שיצא מוציא". במצוות שעיקר תכליתן פרסום הנס, כגון הלל בליל פסח, הלל והדלקת נרות בחנוכה, גם מי שיצא ידי חובת קיום המצוה, רשאי להוציא ידי חובה אחרים, ואין זה מדין ערבות אלא מכלל החיוב של פרסום הנס, שיש מצוה לפרסם את הנס במה שיכול. ולכן כאשר יכול להוסיף ולפרסם את הנס בברכה עבור אחרים, הוא עדיין נחשב כמי שלא יצא ידי חובה במצוה לפרסם את הנס, אשר מוציא אחרים ידי חובה.

ומכאן החידוש, שבמצוות שעיקר קיומן משום פרסום הנס, גם קטן יוצא ידי חובה מאחרים שקיימו את המצוה, אפילו לדעת הסוברים שלא נאמר בו דין ערבות.

סימן ו

חינוך קטן בחצי שיעור

ענף ב - איסור 'ספיה' לקטן בחצי שיעור

במצוות ובאיסורים רבים, אנו מוצאים 'שיעור' בקיום המצוה או בעבירה על האיסור. כגון שיעור 'כזית' במצות אכילת מצה ובחיוב על אכילת מאכלות אסורות, שיעור 'ככותבת' באכילה ביום הכיפורים, ועוד. ויש לברר:

• האם מצוה לחנך קטנים לקיים מצוות, זה רק בשיעורי התורה כהלכתן, ולכן קטן שלא יכול לאכול שיעור 'כזית', אין מצוה לחנכו לאכול פחות מכזית. או שיש מצוה לחנך קטן גם לקיים מצוות ב'חצי שיעור', דהיינו בכל מה שהקטן יכול לאכול, אפילו פחות משיעור כזית.

• האם גדולים מוזהרים לחנך קטנים שלא יעברו על איסורים רק בשיעורי התורה המחייבים עונש, או שחייבים לחנכם שלא יעברו אפילו על 'חצי שיעור' איסור.

- א -

קיום מצוות בחצי שיעור

במסכת יומא (עד, א) חלקו רבי יוחנן וריש לקיש מה דינו של האוכל 'חצי שיעור' ממאכלות אסורות: "רבי יוחנן אמר, אסור מן התורה. ריש לקיש אמר, מותר מן התורה". להלכה נפסק ברמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פ"א הי"ג) ובשו"ע (יו"ד סי' פ סע' ו), כדעת רבי יוחנן שחצי שיעור אסור מהתורה.

הפוסקים דנו האם גם במצוות עשה נאמר דין 'חצי שיעור'. כגון, חולה שאינו יכול לאכול כזית מצה או לשתות מלוא לוגמיו מיין לארבע כוסות

בליל הסדר - האם חייב לקיים את המצוה בפחות משיעור. וכפי שהמנחת חינוך (מצוה ו אות א) כבר הסתפק "אם אין לו שיעור כזית, אם מצוה לאכול פחות משיעור אם הוא חייב מהתורה, כמו לאו דחצי שיעור אסור מהתורה, כן הכי נמי חצי שיעור מצוה איכא. או דילמא לאו מצוה היא כלל, ואינו דומה לחצי שיעור גבי איסורים". ומצאנו מחלוקת להלכה בדין זה:

• **לא מקיים כלל מצוה - בשו"ת שבות יעקב (ח"ב סימן יח)** נשאל האם מחוייב לאכול פחות מכזית מצה בפסח, והשיב: "שאיין כאן חיוב כלל, דאכילה בכזית משמע". והביא ראיה מההלכה שאם נשבע שלא לאכול מצה כל השנה, אסור לאכול

מצה בפסח "ולפי מה דקיימא לן לענין שבועה שלא אוכל בכזית משמע, קשה אם כן יאכל פחות מכזית. אלא ודאי פשוט, כיון שאינו אוכל כשיעור לאו מצה הוא כלל". גם במשנה למלך (הלכות חמץ ומצה הלכה ו) ציין כי "האוכל פחות מכשיעור לא עשה ולא כלום". וכדבריהם פסק הפרי מגדים (או"ח סי' תפט משבצות זהב ס"ק א) "אם אין לו רק חצי זית מצה אין מחויב לאכול".

• **מקיים קצת מצוה** – מהרי"ט אלגאזי (הלכות בכורות פ"ח ס"ק פא) כתב: "אם אין לו כי אם פחות מכזית מצה בליל פסח, חייב לאוכלו, כיון דמקיים מקצת מצוה. והוא הדין בפדיון הבן דשיעורו מפורש בתורה חמשה סלעים, דאם נתן חצי חמש, מקיים מקצת מצוה". וכן הסיק החיד"א (ברכי יוסף או"ח סי' תפב ס"ק ד) שלמרות דברי השבות יעקב שאין מצוה בחצי שיעור "נראה לי דקצת מצוה איכא, וזכר לדבר מדקיימא לן חצי שיעור אסור מן התורה, והוא הדין דאיכא קצת מצוה בחצי שיעור, ולא יהא אלא לזכר המצוה צריך לאוכלו".

בשו"ת בית יהודה (סימן נח) הסתפק, מה הדין כאשר "שנים שהיו בבית האסורים או במדבר, ולא נמצא אלא כזית מצה בצמצום – מי קודם", והכריע "דהכל תלוי בכל דאלים גבר". השערי תשובה (או"ח סי' תפב ס"ק ב) הביא את דבריו ודן על פי האמור לעיל "דעל כל פנים קצת מצוה איכא בחצי שיעור, דלפי זה יש לומר שיהיה כל אחד עומד בשלו לקיים קצת מצוה על כל פנים, ואין רשאי האחד לוותר לחברו שהוא יקיים כל המצוות ואיהו

גופיה לא יקיים כלל". למעשה הכריע השערי תשובה שיטילו ביניהם גורל. ובשדי חמד (מערכת חמץ ומצה סימן יד אות ד) כתב: "היו שני בני אדם בספינה וכיוצא, ואין להם רק כזית אחד. הרב בית יהודה כתב דמאן דאלים גבר. והרב עיקרי הד"ט כתב דכיון דגם בחצי שיעור איכא מצוה, מסתברא דיחלקו הכזית בין שניהם, דטפי עדיף שיעשו השנים מצוה שלא מן המובחר ממה שיעשה האחד לבדו מצוה מן המובחר. ומרן החבי"ף כתב דאם יאכל כל הכזית אחד מהם יקיים המצוה כדינה אבל אם יחלקו לשנים אין גם אחד מקיים מצוה שלמה ולכן מוטב שיקיים האחד מצוה כדינה ומאן דאלים גבר".

ובהמשך כתב: "אחר זמן השגתי ספר חדש דברי מרדכי לגאון מופלא מרבני אשכנז, והעלה הלכה ברורה במצה ומרור וכיוצא כל משהו נחשב לו מקצת ממצות ה' ברה, ועל כן מי שאי אפשר לו לאכול כזית שלם חייב לאכול כל מה שביכולתו".

- ב -

חינוך לקיום חצי שיעור מצות עשה

המהרי"ל דיסקין (פסקים סימן ד) הוכיח מדברי הרמב"ם בהלכות חמץ ומצה (פ"ו ה"י) "קטן שיכול לאכול פת מחנכים אותו במצוות ומאכילים אותו כזית מצה", שגדול אינו חייב לקיים חצי שיעור מצוה, שהרי אמרו במסכת חגיגה (ו, א) "כל היכא דגדול מיחייב מדאורייתא, קטן נמי

מחנכין ליה מדרבנן, כל היכא דגדול פטור מדאורייתא, מדרבנן קטן נמי פטור". ואם החיוב לחנך קטן במצות אכילת מצה הוא רק בשיעור כזית ולא בפחות משיעור זה, משמע שגם גדול אינו חייב באכילת מצה בפחות משיעור כזית.

אולם בסוף דבריו חידש המהרי"ל דיסקין לחלק בין חיובו של גדול בחצי שיעור במצוה, לחיובו של קטן במצוה, כי

למעשה יש סברא לומר שאין לחנך את הקטן לקיום מצוה בחצי שיעור: "ואולי יש לומר, דחיישינן דחינוך זה אתי לקלקלו, שלא יאכל גם בגדלותו כי אם חצי זית. לכן שב ואל תעשה עדיף". גם אם גדול מקיים מצוה בחצי שיעור, יש סברא לומר שלא כדאי לחנך קטן לקיים מצוות בחצי שיעור, כדי שלא יתרגל לקיים את המצוות בגדלותו בפחות משיעור.

★ ★ ★

ונראה לדון בשאלה האם חובה לחנך לקיום 'חצי שיעור' במצוות, על פי הבנת גדר דין 'חצי שיעור' ודיני מצות חינוך, כפי שיבואר.

- ג -

הטעם לאיסור 'חצי שיעור' - גדר שמא יאכל איסור שלם או איסור בעצם אכילת חצי שיעור

במסכת יומא (עד, א) מובא טעמו של רבי יוחנן שאסר חצי שיעור מהתורה: "כיון דחזי לאצטרופי, איסורא קא אכיל". ובפשטות הכוונה היא, שהאיסור נובע מסברא - מחשש שלאחר אכילת חצי שיעור יאכל עוד חצי שיעור, שיצטרף להשלמת החיוב של אכילת שיעור שלם. ומחשש זה אסרה התורה אפילו אכילה של חצי שיעור. אולם בהמשך הסוגיא, נתבאר כי איסור חצי שיעור נלמד מהפסוק (ויקרא ג, יז) **כָּל חֶלֶב לֹא תֹאכְלוּ**, ופירש רש"י (יומא שם ד"ה תלמוד) "כתיב כָּל אֶחָד, כלומר אפילו כל שהוא", ומשמע שהאיסור נלמד מפסוק ולא מהסברא "דחזי לאצטרופי".

ואכן התוספות (שם ד"ה כיון) הקשו מדוע רבי יוחנן נימק את האיסור מסברא "דחזי לאצטרופי", ולא למד זאת מהפסוק, ותירצו: "ויש לומר דלהכי איצטריך ליה לרבי יוחנן לפרושי האי טעמא, משום דאי מקרא דכל חלב הוה אמינא עיקר קרא לכווי איצטריך, וחצי שיעור מדרבנן ואסמכוה אקרא. אבל השתא דקאמר טעמא דחזי לאצטרופי סברא הוא מהאי טעמא דדרשה גמורה היא לחצי שיעור". ומבואר שעיקר טעם האיסור באכילת חצי שיעור הוא הלימוד מהפסוק, והסברא "דחזי לאצטרופי" מלמדת שהפסוק נאמר לשאר דינים ולא רק לגבי חלב.

אולם הר"ן (יומא שם) כתב להיפך: "אע"ג דהתם ביומא מריבויא דכל חלב מייתנין חצי שיעור, הא ודאי ההוא ריבויא לא כתיב אלא גבי חלב, ואפילו הכי ילפינן מיניה לכל איסורים, משום דפשיטא לן דלא אסריה רחמנא אלא משום דחזיא

לאצטרופי". לפי הר"ן, עיקר טעם איסור חצי שיעור הוא מסברא, והפסוק רק לימד שסברא זו נאמרה בכל איסורי התורה ולא רק באיסור חלב.

בביאור יסוד מחלוקתם כתב רבי בצלאל ז'ולטי, רבה של ירושלים, בספרו משנת יעבץ (או"ח סימן יד אות ג) "לדעת הר"ן דעיקר טעמא דחצי שיעור אסור משום דחזי לאצטרופי לשיעור שלם, אם כן מסתבר לומר דיסוד איסור חצי שיעור, דאותו שם איסור שיש בשיעור שלם יש גם בחצי שיעור, שהרי כל האיסור שיש בחצי שיעור הוא משום דחזי לאצטרופי לשיעור שלם, אם כן אותו שם איסור שיש בשלם יש בחצי שיעור". אולם לדעת התוספות "דיסוד איסור חצי שיעור הוא מקרא דכל חלב, אם כן שפיר אפשר לומר דמהאי קרא למדים דחצי שיעור הוא חלות שם איסור בפני עצמו".

והנה מפשטות סוגיות הש"ס נראה כי החיוב לחנך קטנים לקיים מצוות הוא מדרבנן:

• במסכת חגיגה (ד, א) בנדון החיוב במצות "ראיה" – עליה לרגל לראות את פני ה', נאמר: "קטן שהגיע לחינוך דרבנן היא, וקרא אסמכתא בעלמא".

• במשנה במסכת יומא (פ"ח מ"ד) מובא: "התינוקות אין מעניין אותן ביום הכפורים, אבל מחנכים אותם לפני שנה ולפני שנתים, בשביל שיהיו רגילים במצות". ובסוגיא (שם פב, א) נחלקו אמוראים מהו גיל החיוב לחנך קטנים להתענות ביום

הכיפורים, אך לדעת כולם קטנים "משלימים [את התענית] מדרבנן".

• במסכת סוכה (ב, ב) מובא: "קטן שאינו צריך לאמו, מדרבנן הוא דמייחב" – לחנכו בישיבה בסוכה. ופירש רש"י: "מדרבנן, שהזקיקו להרגיל את הקטן למצוה שהוא ראוי לה, כדי שיהא מחונך ורגיל למצות".

על פי זה חשבתי לומר שמאחר ומצות חינוך היא תקנת חכמים, הרי שתקנה זו היא רק באיסורים ומצוות "קיימים" ולא "מחודשים". כלומר, לפי הר"ן שהאיסור בחצי שיעור הוא "אותו שם איסור שיש בשיעור שלם", מסתבר שבכלל מצות חכמים לחנך קטן "בשם איסור השלם" יש גם חיוב לחנכו לקיים בחצי שיעור במצוות שהוא חלק מאותו "שם איסור". ברם לשיטת התוספות שחצי שיעור הוא "חלות שם איסור בפני עצמו", נראה כי באיסור שהוא "בפני עצמו" דהיינו ב"שם חדש של איסור", לא חידשו חכמים חובה לחנך קטנים.

– ד –

מצות חינוך חיוב על האב או על הבן

הראשונים חלקו בגדר חובת מצות חינוך – האם הקטן אינו בר חיובא כלל, וחיוב מצות חינוך הוא על האב להרגיל את בנו במצוות. או שהקטן עצמו מחוייב במצוות מדרבנן ואביו רק מסייע לו לקיים את חובתו "להתחנך".

במסכת ברכות (מח, א) מבואר שהאוכל כזית פת [שאינו מחוייב בברכת המזון אלא מדרבנן] יכול להוציא בברכת המזון את מי שאכל כדי שביעה [שמחוייב מהתורה בברכת המזון]. והקשה רש"י מדברי הגמרא (ברכות כ, ב) שקטן שהגיע לחינוך [שחייב מדרבנן] אינו יכול להוציא את הגדול שמחוייב מהתורה. ותירץ: "ההוא [קטן] אפילו מדרבנן לא מיחייב, דעליה דאבוה הוא דרמי לחנוכי".

בדברי רש"י כתב הר"ן במסכת מגילה (ו, ב בדפי הרי"ף ד"ה ורבי יהודה) בשם הרמב"ן, לתרץ את השאלה מדוע קטן שמחוייב במגילה מדרבנן אינו יכול להוציא את אביו ידי חובת קריאת המגילה, והרי גם האב מחוייב רק מדרבנן: "דרבנן סבירא להו שאינו בדין שהקטן אע"פ שהגיע לחינוך יוציא הגדולים ידי חובתם, משום דלאו מצוה דידיה אלא דאבוה, דאיהו לא מיחייב במצוות כל עיקר". וכן כתב הר"ן בקידושין (לא, א) "דקטן אינו מחוייב בדבר כלל דלאו בר חיובא הוא, ומצוה דחינוך עליה דאבוה רמיא". ומשמע בדבריו כשיטת הראשונים, שקטן אינו מחוייב כלל במצוות חינוך, והחיוב מוטל על האב. וכן מבואר בחידושי המאירי ובריטב"א במגילה (יט, ב).

אולם הר"ן במסכת מגילה (שם) ותוספות במגילה (יט, ב ד"ה ורבי יהודה) כתבו, שעל הקטן מוטל חיוב מדרבנן לקיים המצוה. וזו גם שיטת תוספות בברכות (מח, ב ד"ה עד שיאכל) שכתבו על תירוצו של רש"י [המובא לעיל] "דוחק לומר בקטן שהגיע

לחינוך קרי אינו מחויב מדרבנן, דאם אינו מחויב אפילו מדרבנן אם כן אינו פוטר את אביו". כלומר, אם הקטן אינו בר חיובא כלל אפילו מדרבנן, אם כן היאך הוא מוציא את אביו ידי חובה כאשר אביו אכל פת בשיעור שמחוייב בברכת המזון מדרבנן. ולכן הסיקו התוספות שקטן נחשב בר חיובא מדרבנן. וכן דעת בעל המאור במסכת מגילה.

והנה רבותינו הראשונים חלקו, מהו המקור לכך שקטן נחשב גדול בגיל י"ג. בשו"ת הרא"ש (כלל טז, סימן א) מבואר שזוהי הלכה למשה מסיני: "ששאלת מנין לנו דבן י"ג שנה ויום אחד הוא בר עונשין, אבל פחות מכן לא. דע כי הלכה למשה מסיני הוא. והוא בכלל שיעורין חציצין ומחיצין שהן הלכה למשה מסיני, דשיעור וקצבה לכל דבר ניתן למשה בעל פה". אולם רש"י (נזיר כט, ב ד"ה ור' יוסי) הביא לדין זה מקור מהתורה: "איש הוי מבן י"ג שנה ולא בפחות, שלא מצינו בכל התורה שיהא קרוי איש בפחות מבן י"ג. אבל בבן י"ג מצינו שקראו הכתוב איש, כדכתיב (בראשית לד, כה) וַיִּקְחוּ שְׁנֵי בְנֵי יַעֲקֹב שְׁמֹעוֹן וְלֹוִי אֲחֵי דִינָה אִישׁ חֲרָב, וגמירי שמעון ולוי בההיא שעתא בני י"ג שנה הוו, והרוצה לחשוב יצא ויחשוב". וכתב החיד"א (עין זוכר, מערכת ב, אות כא) "נראה דלרש"י אין זה בכלל שיעורין דאמור רבנן שיעורין וחציצין ומחיצין הלכה למשה מסיני".

ונראה כי לשיטת רש"י, הר"ן והמאירי, שחיוב חינוך מוטל על האב, לדעת הפוסקים [לעיל אות א] שהאב נמצא

ב"הלכות שיעורים" וחייב לקיים חצי שיעור מצוה, לכאורה אין סיבה שלא יהיה חייב לחנך את בנו לחיוב שכזה.

אולם לדעת הסוברים שקטן נחשב בר חיובא מדרבנן במצות חינוך, נראה כי לשיטתו של הרא"ש שהמקור לחיוב בגיל י"ג הוא מ"שיעורי" התורה הלכה למשה מסיני, מסברא נראה שהיות והקטן עדיין מתחת לגיל י"ג, זהו הרי השיעור שנחשב לגדול. ומאחר וחייב חינוך מוטל עליו ולא על אביו, וכל המושג 'חצי שיעור' כלל לא שייך אצלו, אין לו חיוב לקיים מצוה בפחות משיעור, אלא "להתגל" לקיים מצוה בשלמותה. וגם לשיטת רש"י שהלימוד של גיל י"ג נלמד מהפסוקים על שמעון ולוי, יתכן שהחיוב לקיים מצוות בחצי שיעור נאמר רק לגדול, אבל קטן שכל הסיבה שמוטלת עליו מצות חינוך היא כדי "שירגיל עצמו למצוה", ברור שהכוונה שיתרגל לקיים מצוות בשיעור שלם, ולא לחצי שיעור. ולכן אין חיוב שיתחנך בקיום מצוה בחצי שיעור.

- ד -

חינוך במצוות דרבנן - ודין חינוך בחצי שיעור

הפוסקים חלקו האם יש חיוב לחנך קטנים לקיים מצוות שחיובן מדרבנן.

המג"א (או"ח סי' שמג ס"ק ב) כתב ש"אפילו באיסורא דרבנן חייב האב לחנכו, כדאיתא בסימן ק"ו סעיף א'".

וכוונתו לפסק השו"ע בהלכות תפילה (שם) "וקטנים שהגיעו לחינוך, חייבים לחנכם", וחייב תפילה הוא מדרבנן. ומוכח שיש חיוב לחנך קטנים לקיים מצוה מדרבנן. וכן פסק הפרי מגדים (או"ח סימן תרנו משבצות זהב ס"ק א) "חינוך לקטן אף במצוה דרבנן כיום טוב שני וגם לנענע בשעת הלל מחויב". מאידך, בשו"ת רמ"ע מפאנו (סימן קיא) כתב בתוך דבריו: "קיימא לן כרבנן דרבי יהודה בפ"ב דמגילה (יא, ב) דסברי אין חנוך לקטן בדרבנן".

והנה במסכת יומא (פ, א) אמר רבי יוחנן "שיעורין ועונשין הלכה למשה מסיני", וכתב מהרי"ץ חיות: "אע"ג דכל שיעורין הלכה למשה מסיני, היינו עניני השיעורין לשער בעדשה, כזית, כגריס, כותבת, גרוגרת, כביצה. אבל חילוק השיעורים איזה לשיעור מלקות באכילת איסור, ואיזה לבל יראה ואיזה ליום הכיפורים, דבר זה מסרה תורה לחכמים, והם עשו החילוקים כפי הכרעת דעתם". ובשו"ת בנין ציון (סימן לג) כתב בתוך דבריו "שיעור טפח דשופר לאו הלכה למשה מסיני הוא אלא רבנן תקנו כן".

מאחר והחילוקים בקביעת שיעורי התורה נמסרו לחכמים, יש לומר שחיוב חינוך בשיעורי תורה הוא רק לשיטת המג"א שיש מצוה לחנך קטנים לקיום מצוות מדרבנן, ואם כן יש לחנך קטן לקיים מצוות בשיעור הראוי לה, ולא בפחות משיעור. ברם לשיטת הרמ"ע שאין חיוב לחנך קטן לקיום מצוות מדרבנן, פירוש הדבר שאין להתחשב כלל ב"שיעורים"

בקיום המצוות שקבעו חכמים, ולכן יש לחנך תמיד לקיום המצוה בשלמותה ולא בחצי שיעור.

- ו -

חצי שיעור' - במצוה 'חיובית' או גם במצוה 'קיומית'

רבי צבי פרומר, אב"ד קוז'גלוב, דן בשו"ת ארץ הצבי (סימן א) מהו טעמם של הנוהגים לצאת בשבת לרשות הרבים לבושים בטלית קטן שאין בה שיעור, בניגוד לפסק הפמ"ג (או"ח סימן יג אשל אברהם ס"ק ב) "טלית שאין בה כשיעור הראוי אסור לצאת אתה לרשות הרבים בשבת דהציצית חשיבי ולא בטלי". וביאר "על דרך פלפול, דהנה הברכי יוסף [הובא לעיל אות א] חקר במי שאין לו בליל פסח כזית מצה, רק חצי זית, אם מצוה על כל פנים לאכול חצי שיעור כעין באיסורים, דחצי שיעור אסור מהתורה משום חזי לאצטרופי, ודעת איזה אחרונים דמצוה לאכול חצי שיעור. ואם כן יש לומר דהוא הדין בטלית קטן פחות מכשיעור" - שמקיים מצוה בלבישתה, לדעת הסוברים שיש מצוה גם בחצי שיעור.

אולם הארץ הצבי דחה זאת בנימוק "דיש לחלק דשאני מצוה מחייבת, שכבר חל עליו חיוב גמור לאכול מצה, אך שאין לו, אז מחוייב על כל פנים לאכול חצי שיעור. אבל ציצית דאינה מצוה מחייבת, רק כשיש שיעור בבגד חל חיובא, אבל באין בו שיעור יש לומר דלא מצי חייל חיוב כלל". בארץ צבי חידש שקיום מצוה

בחצי שיעור נאמר רק במצוה חיובית, כחלק מהחיוב במצוה. בליל ט"ו בניסן, היות וחל על כל אחד חיוב לקיים מצות אכילת כזית מצה, לכן בכל חלק מצה שאוכל מקיים "קצת מצוה". מה שאין כן במצוה קיומית, דהיינו מצוה שאין חיוב לקיימה אלא יכול לקיימה כשהתמלאו התנאים לקיומה [כגון מצות ציצית - שחייב להטיל כאשר יש לו בגד עם ארבע כנפות], כל זמן שאין 'שיעור' לקיום המצוה, אינו מקיים כלל מצוה ב'חצי שיעור'.

רבי משה פיינשטיין (אגרות משה יו"ד ח"א סימן ו) הכריע, שמעשה הקטן נחשב "מעשה מצוה" ושכרו "כמצווה ועושה", כדבריו: "כיון שהפטור [של קטן] הוא משום שאינו בן דעת, לכן כשעושה מצוה בדעת הרי אין להחשיבו שאינו בן דעת למעשה זה, שהרי המעשה סותר לזה. ונהי שלא מתחייב בשביל זה גם אלאחר כך, דהא הוא גזירת הכתוב שנדון כאינו בן דעת, אבל על קיום מצוה זה כשעושה בדעת הוא בהכרח כבן דעת, ונדון כמחוייב שיש להיות לו שכר כמצווה ועושה". ולפי זה נראה לומר, שבעצם כל המצוות שקטן מקיים הם לא בגדר מצוות חיוביות, אלא מצוות קיומיות, כי למעשה קטן הרי אינו מחוייב במצוות, אלא כאשר הוא מקיימה הרי זה "מעשה מצוה" ושכרו "כמצווה ועושה". ובמצוה קיומית, לפי חידושו של ארץ הצבי, לא נאמר דין חצי שיעור. וממילא לפי זה קטן לא יהיה חייב לקיים מצוות בחצי שיעור, כי הקטן מקיים רק מצוות קיומיות, שלא נאמר בהם

דין חצי שיעור, ובשל כך אביו לא חייב לחנכו לקיים מצוה בחצי שיעור.

- ז -

'חצי שיעור' - רק כאשר יש לו 'חשיבות'

בשו"ת חכם צבי (סימן פו) כתב: "דבכל האסורין פחות מכשיעור נמי אסור מהתורה, היינו דוקא בעושה מעשה שמחשיבו לאותו פחות מחצי שיעור. אבל בחמץ פחות מכזית שאינו עושה מעשה אלא מניחו בביתו ואינו מבערו כיון שאינו עושה דבר שמראה בו שמחשיבו לא אמרינן ביה חזי לאצטרופי". ומבואר בדבריו חידוש בדין 'חצי שיעור', על פי המבואר בגמרא בטעם האיסור משום "דחזי לאצטרופי" - החשש שלאחר אכילת חצי שיעור יאכל עוד חצי שיעור, שיצטרף להשלמת החיוב של אכילת שיעור שלם - שהוא רק כאשר באכילת ה'חצי שיעור' הוא 'אחשביה', דהיינו נותן חשיבות לחצי שיעור של האיסור, ואז מתעצם החשש שיבוא לאכול עוד חצי שיעור, שיצטרף להשלמת החיוב של אכילת שיעור שלם. אבל אם אין בחצי שיעור של איסור 'אחשביה', כגון חצי זית של חמץ שמניחו בביתו ואינו מבערו "כיון שאינו עושה דבר שמראה בו שמחשיבו לא אמרינן ביה חזי לאצטרופי".

על פי חידושו של החכם צבי, כתב בספר מאה שערים (שער פד) לבאר מדוע "קטן אינו חייב במצוות כלל, דכיון שקטן הלכה

למשה מסיני דאין דעתו נחשב דעת שלם עד שנעשה בן י"ג שנה, לכן לא שייך לומר אצלו אחשביה, ובמקום שלא שייך אחשביה אין איסור חצי שיעור", וממילא לאביו אין חיוב לחנכו לקיים מצוה בחצי שיעור.

- ח -

'חצי שיעור' בנשים ובקטנים

הפרי מגדים דן בספרו תיבת גומא (פרשת יתרו), האם נשים מוזהרות על איסור חצי שיעור: "דלא תעשה שהזמן גרמא [נשים מוזהרות] נפקא מדרכ יהודה אמר רב (קידושין לה, א) דְּבַר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אִישׁ אוֹ אִשָּׁה כִּי יַעֲשׂוּ מִכָּל חֲטָאת הָאֲדָם, השווה הכתוב אשה לאיש לכל עונשים שבתורה. הא חצי שיעור דהוי רק איסור תורה, מנא לן". נשים הורשו לאנשים להיות מוזהרות רק על איסורי תורה שיש בהם עונש, וזו לכאורה סיבה שלא יהיו מוזהרות על איסור חצי שיעור שאין בו עונש.

מאידך גיסא כתב הפרי מגדים, שיש לומר שהן מוזהרות על איסור חצי שיעור: "זיל בתר טעמא, דחזי לאצטרופי, והוא הדין נשים". רבי יוחנן אסר חצי שיעור מהתורה מהחשש שלאחר אכילת חצי שיעור יאכל עוד חצי שיעור, שיצטרף להשלמת החיוב על אכילת שיעור שלם, וטעם זה שייך כמובן גם בנשים.

וממילא חשבתי לומר, שאם באשה לא נאמר דין חצי שיעור כי זה

איסור ללא עונש, כל שכן בקטנים שאינם נענשים, שלא נאמר דין חצי שיעור, שהרי זהו איסור ללא עונש, ולכן אין חיוב לחנך לקיום מצוה בחצי שיעור.

- ט -

החיוב לחנך קטן לקיים מצוה כהלכתה

רבותינו הראשונים חלקו, האם מצות חינוך מתקיימת רק כשהקטן עושה את המצוה כהלכתה, דהיינו באותו אופן שגדול יוצא בזה ידי חובה, כך גם קטן צריך לעשות את המצוה. ואם הקטן אוכל בסוכה פסולה או נוטל לולב פסול, אינו יוצא ידי קיום המצוה מדין חינוך, כשם שגדול לא יוצא בזה ידי חובה.

במסכת סוכה (ב, ב) מסופר על הילני המלכה שהושיבה את בניה בסוכה גבוהה למעלה מעשרים אמה ולא מיחו בה חכמים, ומכך הביא ר' יהודה ראייה לשיטתו שגם סוכה גבוהה מעשרים אמה כשרה. וכתב הריטב"א (ס) "מהא שמעינן דקטן שמחנכין אותו במצות [צריך] לעשות לו מצוה בהכשר גמור כגדול. דהא מיייתנן ראייה בשמעתין מסוכה של הילני משום דלא סגי' דליכא בבניה חד שהגיע לחינוך דבעי סוכה מעלייתא, והוצרכתי לכתוב זה לפי שראיתי חכמים טועים בזה".

ה"חכמים שטועים בזה", הם רש"י במסכת חגיגה (י, א) שכתב: "הלא אין חינוך קטן אלא כדי להנהיגו

שיהא סרוך אחר מנהגו לכשיגדיל". לפי רש"י, תכליתה של מצות חינוך היא להרגיל את הקטנים בקיום המצוות, כדי שכשיכנסו לעול המצוות יהיה להם יותר קל לקיים את המצוות כי כבר התרגלו לכך. ולכן גם כשהקטן יושב בסוכה פסולה, ובכך ודאי שאין שום קיום מצוה, וגם אינו יודע להבדיל בין סוכה כשרה לסוכה פסולה, עם כל זאת סוף סוף הוא מתרגל לשבת בסוכה, וכשיגדל כבר יהיה מורגל לישוב בסוכה – ונמצא איפוא, שמטרת החינוך הושגה.

במחלוקת זו – האם מצות חינוך מתקיימת רק כשהקטן עושה את המצוה כתיקונה, נחלקו הפוסקים שהביא המשנה ברורה (סי' תרנח ס"ק כח) בנדון קטן שנוטל לולב שאול ביום טוב ראשון של סוכות: "הקטן לא יצא בנטילה כזו [של לולב שאול], דהא אינו שלו ולא מקרי לכם ולא קיים בו אביו מצות חינוך. ויש מאחרונים שסוברים דמצות חינוך מתקיים גם בשאול, דהא גם בזה מתחנך הבן למצוות, וכן משמע במרדכי בשם ראב"ן". גדול לא יוצא בו ידי חובה בנטילת לולב שאול ביום טוב ראשון של סוכות שבו חיוב הנטילה מדאורייתא, כי לולב שאול אינו נחשב "שלו". ואף על פי כן, לדעת הראב"ן, כאשר קטן יטול לולב שאול ביום טוב ראשון, הוא יוצא ידי חובה, משום שלדעתו מקיימים את מצות החינוך אע"פ שהמצוה לא מתקיימת "בהכשר גמור". ויש החולקים על המרדכי, ולדעתם, קטן יוצא ידי חובת קיום מצוה מדין חינוך, רק כאשר אינו עושה את המצוה כתיקונה, דהיינו

באופן שגם גדול יוצא בה ידי חובה, כמבואר בדברי הריטב"א.

בש"ע (או"ח סימן תרנז סע' א) נפסק: "קטן היודע לנענע לולב כדי לחנכו במצוות". חייב לקנות לו לולב כדי לחנכו במצוות. וכתב בביאור הלכה (שם ד"ה כדי לחנכו) "ופשוט דצריך שיהיו ארבעה מינין כשרין כמו בגדול", משמע שהכריע להלכה כשיטת הריטב"א, שחובה לחנך קטן לקיים מצוה כהלכתה.

כאשר קטן מקיים מצוות בחצי שיעור, ברור שאין זה קיום מצוה מושלמת. נמצא לפי זה, כי השאלה אם יש חיוב לחנך קטן לקיום מצוות בחצי שיעור, תלויה במחלוקת הנ"ל האם מצות חינוך מתקיימת רק כשהקטן עושה את המצוה כהלכתה. ולאור הכרעת הביאור הלכה שחובה לחנך קטן לקיים מצוה כהלכתה, יוצא שאין חובה לחנכו לקיים מצוה שאינה מושלמת בחצי שיעור.

- י -

האם כל מעשיו של קטן מוגדרים כ'חצי שיעור'

לפי שיטת הרא"ש שהמקור לחיוב בגיל י"ג הוא מ"שיעורי" התורה שמקובלים הלכה למשה מסיני, כתב בשו"ת חקרי לב (ח"ב סימן צ) להוכיח שלא מקיימים מצוה בפחות משיעור: "שהרי פשוט בכל הש"ס דקטן פחות מ"ג ליתיה בשום מצוה כי אם מבין י"ג שנים לבד.

ובהגיע לחינוך, [חיובו] מדרבנן, שחייבו את האב לחנך את בנו ואין בחינוך סרך תורה כלל. ואם איתא פחות מבין יג חצי שיעור הוי, הוי ליה לחייבו מדברי תורה [כיון שחצי שיעור אסור מהתורה]. אלא ודאי דאין חצי שיעור בעשה". החקרי לב רצה לחדש כי לשיטת הרא"ש, י"ג שנים זהו ה"שיעור" שקטן נהיה גדול, ולכן כל מעשיו של קטן עד גיל זה מוגדרים כ'חצי שיעור'. ואם כן יש להוכיח שאם לקטן היה אסור חצי שיעור מהתורה, והוא הדין שקטן היה חייב מהתורה במצוות בחצי שיעור – מדוע חיובו בחינוך בהיותו קטן המוגדר כ"חצי שיעור" הוא רק מדרבנן ולא מהתורה. ומוכח איפוא, שאין חיוב מהתורה לחנך קטן לקיים מצוות בחצי שיעור.

מברא זו שמעשיו של קטן מוגדרים כ'חצי שיעור' מבוארת גם בדברי הבן איש חי בשו"ת רב פעלים (ח"א סוד ישרים סימן ב) שכתב: "אם נאמר ששיעור זה של השנים לענין חיובו במצות הוא כשאר שיעורין שהם הלכה למשה מסיני, הנה בכל השיעורין קיימא לן חצי שיעור אסור מן התורה. ולפי זה גם אצל הקטן נאמר כן, דאע"פ שלא יתחייב מלקות בזמן היותו פחות מן י"ג שנה ויום אחד, עם כל זה הוא עביד איסור מן התורה כשיעבור על לא תעשה, כשאר דין חצי שיעור. ולמה אמרו קטן אוכל נבילות אין בית דין חייבין להפרישו, כמו שנפסק בשו"ע (או"ח סי' שמג סע' א), שאפילו בהגיע לחינוך יש בזה פלוגתא, דיש אומרים אביו דווקא חייב להפרישו".

אולם בהמשך דבריו, כתב הרב פעלים שסברא זו דחוייה מעיקרא, כי דין 'חצי שיעור' הוא רק כאשר יש חיוב במצוה ובאיסור וחסר מהשיעור כדי להתחייב, אבל במקום שאין כלל חיוב במצוה, ודאי שאין לומר 'חצי שיעור'. קטן שלא הגיע לגיל י"ג מעולם לא היה חייב, ולפיכך אי אפשר לומר שמעשיו בקטנותו מוגדרים כחצי שיעור: "מעיקרא ענין זה של הקטן אינו דומה לחצי שיעור דאמרינן בעלמא, אלא דומה למי שיש לו מעט עיסה שאין בה שיעור דאינה חייבת בחלה כלל לא מן התורה ולא מדברי סופרים, ואין כאן סרך מצוה כלל, דלכולי עלמא פחות מן חמשה רבעים פטור מחלה". עיסה

מתחייבת בהפרשת חלה רק כשיש בצק בשיעור "חמשה רבעים", וברור שאם יש עיסה במשקל פחות משיעור זה אין כאן בכלל חיוב במצוה. ולכן לא יעלה על הדעת לומר שיש חיוב גם בפחות משיעור זה מדין 'חצי שיעור', היות ודין 'חצי שיעור' נאמר רק במקום שיש חיוב במצוה ורק אין שיעור כדי לקיימה, ולא במקום שעדיין לא חל חיוב המצוה.

ובן כתב בספר מגדים חדשים (ברכות דף כ, ב) לדברי החקרי לב: "ולענ"ד לא זכיתי להבין התחלת הראיה, דאיך שייך לחייב קטן שאינו בר חיובא כלל. ועד כאן לא דנו רק כשחסר מהשיעור, אבל לא כשחסר בעצם החיוב".

לסיכום, השאלה האם חובה לחנך לקיום 'חצי שיעור' במצוות תלויה:

[א] בטעם לאיסור 'חצי שיעור' – האם זהו "אותו שם איסור שיש בשיעור שלם", או "חלות שם איסור בפני עצמו".

[ב] האם מצות חינוך מוטלת על האב או על הבן.

[ג] האם יש חיוב לחנך קטנים לקיים מצוות שחיובן מדרבנן.

[ד] בהגדרת קיום המצוות של קטן שהם מצוה 'קיומית' אשר לא נאמר בה דין חצי שיעור.

[ה] 'חצי שיעור' נאמר רק כאשר יש לו 'חשיבות', ובמעשה קטן שאין לו דעת אין 'אחשביה'.

[ו] באשה לא נאמר דין חצי שיעור כי זהו איסור ללא עונש, וכל שכן בקטנים שאינם נענשים.

[ז] לדעת הפוסקים שהחיוב לחנך קטן נאמר רק כשמקיים מצוה כהלכתה, אין חובה לחנכו לקיים מצוה שאינה מושלמת.

ענף ב - איסור 'ספיה' לקטן בחצי שיעור

- יא -

במסכת יבמות (קיד, א) דרשו חז"ל את הפסוק (ויקרא יא, מב) "לא תאכלום פי שקץ הם" - לא תאכלום, להזהיר הגדולים על הקטנים, דלא ליספו [יאכילו] ליה בידים". ומבאר שאסור "לספות" לקטן בידים מאכל אסור.

לדעת הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פי"ז הכ"ז) איסור ספיה לקטן נאמר גם בדבר שאיסורו מדרבנן, וכן נפסק להלכה בשו"ע (או"ח סימן שמג סע' א) "ולהאכילו בידים אסור אפילו דברים שאסורים מדברי סופרים". וכתב המשנה ברורה (ס"ק ד) "אסור לכל אדם, ואפילו התינוק אינו בר הבנה כלל". והוסיף: "ולכן אסור ליתן לתינוק דבר מאכל של איסור אפילו לשחוק בו שמא יאכלנו דהוי כמאכילו בידים".

בשו"ת אחיעזר (ח"ג סימן פא אות ו) דן, "האם שייך איסור ספיה במאכיל [קטן] חצי שיעור", והעלה שני צדדים מדוע אין איסור ספיה בחצי שיעור.

• הצד הראשון: "לכאורה כיון דכתיב לא תאכלום - לא תאכלום, יש לומר דהוי דווקא בכזית, דכיון שעל הקטן ליכא איסור כלל, אלא דחידשה התורה איסור על המאכילו, דמי לשאר איסורים שלא מאיסורי אכילה שנסתפקו האחרונים אם יש שם דין חצי שיעור". כוונתו לדברי

החכם צבי (סימן פו) שכתב: "שאני איסורי אכילה דאית לן קרא דפ' חלב לא תאכלו, וכדאיתא בריש פרק בתרא דיומא, וכבר תירצו התוס' שם למאי איצטריך סברא וקרא, עיין שם. ולפי זה בכל שאר איסורי תורה, כגון התולש שערה אחת בניזיר או בשבת או מוציא פחות מכשיעור, אין בו איסור תורה כלל, דטעמא דחזי לאצטרופי לחוד לא מהני". לדעת החכם צבי, לשיטת התוספות ביומא [אות ג] שעיקר טעם האיסור באכילת חצי שיעור הוא הלימוד מהפסוק [והסברא "דחזי לאצטרופי" מלמדת שהפסוק נאמר לא רק לגבי חלב], יש לומר כי בפסוק נאסרה רק אכילה בחצי שיעור, ולכן בשאר איסורי התורה אין לאסור חצי שיעור. אולם רש"י כתב במסכת שבת (עד, א ד"ה וכי מותר) בביאור קושיית הגמרא "וכי מותר לאפות פחות מכשיעור", וזה לשונו: "נהי דחיוב חטאת ליכא, איסורא מיהא איכא, דקיימא לן חצי שיעור אסור מן התורה, בפרק בתרא דיומא". ומפורש בדבריו שחצי שיעור אסור מהתורה לא רק באיסורי אכילה אלא גם במלאכות שבת שאינן איסורי אכילה.

איסור "ספיה" - להאכיל קטן באיסור - הוא על המאכיל ולא על הקטן. וכלפי המאכיל אין זה איסור חצי שיעור באיסורי אכילה, אלא חצי שיעור באחד משאר איסורי התורה, שהוא איסור ספיה

מאי טעמא) דחצי שיעור לא שייך אלא באיסורי אכילה, משום דהנאת גרונו מיהא איכא, והכא גבי לא תאכילום הרי המאכיל לא נהנה בהנאת גרונו כלום".

בשז"ת רב פעלים כתב בתוך דבריו המובאים לעיל [אות י], צד נוסף, מדוע אין איסור ספיה בחצי שיעור: "כי הא דקיימא לן חצי שיעור אסור מן התורה, היינו משום דחזי לאצטרופי, וכמפורש בגמרא דיומא, והכא גבי קטן לא שייך האי טעמא, דהא בשעתא דעביד הדבר לא חזי לאצטרופי, כי עודנו קטן". הטעם לאיסור חצי שיעור הוא, החשש שלאחר אכילת חצי שיעור יאכל עוד חצי שיעור, שיצטרף להשלמת החיוב על אכילת שיעור שלם. אך טעם זה לא שייך אצל קטן, כי גם אם הקטן יאכל חצי זית נוסף, הוא לא יתחייב, היות וקטן אינו בר חיובים ועונשים.

לקטן. ולכן לדעת האחרונים שנקטו כי איסור חצי שיעור נאמר רק באיסורי אכילה, אין איסור חצי שיעור באיסור ספיה לקטן, שאינו מוגדר כאיסור אכילה [לגדול שמאכיל את הקטן].

האחיעזר ציין שכבר עמד בזה המנחת חינוך (מצוה יד אות ח) שכתב: "לשיטת קצת האחרונים (הובאו כמה פעמים בחיבור זה [עייין מצוה ח אות א], ועייין חכם צבי (סימן פו) ודגול מרבבה (או"ח סימן תמב) על המג"א ס"ק י) דדווקא איסורי אכילה אסור חצי שיעור מהתורה, אבל איסורים דלאו אכילה נינהו מותר חצי שיעור", כאשר מאכיל קטנים "אין חצי שיעור אסור מהתורה, דלגבי המאכיל הוי זה כמו שאר איסורים".

• הצד השני, כתב האחיעזר: "וביותר, למה שכתב הפני יהושע בחידושיו (ביצה ז, ב ד"ה

★ ★ ★

ונראה בביאור הספק, האם יש איסור ספיה במאכיל קטן חצי שיעור, בשני אופנים:

- יב -

איסור ספיה לקטן - כאילו אכל המאכיל בעצמו או איסור בגלל שהקטן אוכל איסור

בספר משנת אברהם על הסמ"ג (סימן סה אות עט) חקר בגדר איסור ספיה לקטן, האם "השווה את זה אשר האכיל שרצים את הקטנים, או את זה את אשר טמא את הקטן, כמו שאכל בעצמו, או

כמו שטמא את עצמו". או שגדר האיסור הוא "משום שגרם להם שיאכלו או שיטמאו".

וכתב שהנפקא מינה בחקירה זו, האם יש איסור ספיה במאכיל קטן חצי שיעור: "דאם נאמר דחשיב המאכיל כאילו אכל, יהיה אסור להאכיל לקטנים אפילו חצי שיעור, כמו בכל אוכל איסור, דחצי שיעור אסור מן התורה. אבל אם אין זה המאכיל כאוכל, אלא האיסור הוא

להאכיל את הקטן, אין איסור בחצי שיעור, דלא מצינו חצי שיעור שיהיה אסור מן התורה אלא באוכל עצמו ולא לענין מאכיל.

אם גדר איסור ספיה הוא שהגדול נחשב כאילו עבר בעצמו על האיסור שהאכיל בו את הקטן, הרי לגדול יש איסור חצי שיעור, ולכן אסור לו להאכיל קטן בחצי שיעור כי בכך הוא נחשב כאילו אכל בעצמו ועבר על איסור חצי שיעור. מה שאין כן, אם גדר האיסור הוא במעשה ההכשלה של הקטן, לא שייך בזה דין חצי שיעור, שנאמר רק על אכילת איסור ולא על הכשלה באכילת איסור.

- יג -

ספיה לקטן - איסור 'כללי' מצד עצמו או חלק מהאיסור המסויים שמאכיל את הקטן

ונלע"ד לבאר בדרך נוספת את צדדי הספק, האם יש איסור ספיה במאכיל קטן חצי שיעור בהקדם מחלוקת הראשונים, מי הוא ה"גדול" המוזהר לא להאכיל קטן באיסור - רק גדול המוזהר בעצמו באיסור, או אפילו בדבר שאינו אסור לגדול אלא רק לקטן, נאסר על הגדול להאכיל את הקטן. כגון ישראל שאינו מוזהר על טומאה למת, האם רשאי לטמא כהן קטן המוזהר באיסור זה, ורק יש איסור לכהן גדול לטמא כהן קטן. או שגם ישראל שאינו מוזהר על טומאה למת, מוזהר לא לטמא כהן קטן למת.

מסתיימת לשון הרמב"ם (הלכות אבל פ"ג הי"ב) "כהן קטן הרי הגדולים מוזהרים שלא יטמאוהו", משמע שאזהרה זו היא גם על ישראלים. אולם הטור (יו"ד סי' שעג ס"א) כתב: "כשם שהכהן מוזהר שלא לטמא כך הוא מוזהר להזהיר הקטנים מליטמא". ובשו"ע (יו"ד סי' שע"ג ס"א) שינה מלשון זה וכתב: "כשם שהכהן מוזהר שלא לטמאות, כך מוזהרים הגדולים על הקטנים". ומשמע שבא לחלוק על הטור, ודעתו כדעת הרמב"ם, שגם ישראלים מוזהרים לא לטמא כהנים קטנים. אולם הט"ז (שם סק"א) פירש את דברי השו"ע כדעת הטור: "הגדולים על הקטנים, פירוש הכהנים הגדולים".

בביאור מחלוקתם כתב מו"ר רבי שמחה זיסל ברוידא, ראש ישיבת חברון, בספרו שם דרך (ויקרא, מילואים סימן ז) שנחלקו בהבנת גדר האיסור שלא להאכיל לקטנים איסורים - האם "זהו איסור אחד מצד עצמו והוא איסור כללי, וכעין איסור לפני עור לא תתן מכשול [ואפשר שהוא כעין ערבות שהטילה התורה עלינו לדאוג שלא יעברו הקטנים על איסורים], וכשמאכיל קטן זהו איסור אחד בכל האיסורים כמו הלאו דלפני עור שהוא כולל לכל האיסורים. או שהאיסור להאכיל הוא חלק מעצם מין האיסור המסויים שמאכיל בו את הקטן, דכאשר אסרה התורה איסור מסויים, כללה בכלל האיסור גם לא להאכילו בידים לקטנים. ולפי צד זה, כשמאכיל שרצים לקטן עובר הגדול בלאו דשרצים וכשמאכיל דם עובר בלאו של דם

וכן בכל האיסורים. וכצד השני מובא בקרית ספר בסוף הלכות מאכלות אסורות בשם רבי ישעיה מטראני וז"ל: "דאם האכיל לקטנים לוקה כאילו אכלו הוא דכתיב בשרצים לא יאכל לחייב את המאכיל כאוכל". ולפי זה משמע שכהן המאכיל ישראל קטן בתרומה אינו בכלל איסור זה, שהרי הכהן אינו מוזהר על אכילת תרומה.

ועל פי זה ביאר הגרש"ז ברוידא את מחלוקת הרמב"ם והטור: "הרמב"ם סובר כמשמעות סוגיית הגמרא, שלטמא כהן קטן מוזהרים כל ישראל ולא רק כהנים, נראה דחולק על הר"י מטראני שסובר דהמאכיל קטנים איסור עובר על האיסור שהאכילם, שכן לפי דעה זו יש לומר שרק כהנים שיש להם איסור טומאה מוזהרים לא לטמא קטנים, דכאשר הוזהרו לא להיטמא בכלל זה שלא יטמאו לקטנים, אבל ישראל שאינם באזהרה זו ודאי שאינם מוזהרים לטמא קטנים. אלא ודאי ס"ל לרמב"ם כצד הראשון, שהאכלת קטן באיסורים זהו איסור כללי בפני עצמו כלאו דלפני עוור, ולכן שפיר שייך להכליל בזה

גם ישראלים שמוזהרים מלטמאות קטנים. ברם בדעת הטור יש לומר דס"ל כהר"י מטראני שהמאכיל קטנים איסור עובר על האיסור שהאכילם, ואמנם רק כהנים שיש להם איסור טומאה מוזהרים לא לטמא קטנים, דכאשר הוזהרו לא להיטמא בכלל זה שלא יטמאו לקטנים, אבל ישראל שאינם באזהרה זו ודאי שאינם מוזהרים לטמא קטנים".

ונראה כי לדעת הטור והשו"ע שרק גדול שמוזהר בעצמו על האיסור, מצווה לא להאכילו לקטן, משום שהאיסור להאכיל הוא חלק מהאיסור שמאכיל בו את הקטן, וכאשר אסרה התורה מאכל מסויים, כללה בכלל האיסור גם לא להאכילו לקטנים – מכיון שגדול מוזהר בעצמו על איסור חצי שיעור, נכלל בזה איסור לספות לקטן בחצי שיעור. אולם לדעת הרמב"ם, שגם ישראל מצווה לא לטמא כהן, כי גדר איסור ספיה הוא איסור כללי מצד עצמו, יתכן שאיסור זה הוא רק בספיית מאכל בשיעור שלם ולא בספיית חצי שיעור של מאכל איסור.

סימן ז

הידור מצוה בקטן

ענף ב - צירוף קטן לקיום מצוה "ברוב עם"

מידי ערב סוכות, מתעוררת השאלה, האם המצוה לחנך קטנים לקיים מצות נטילת ארבעת המינים, כוללת חיוב לחנכם לקיים את המצוה בהידור, ולקנות להם ארבע מינים מהודרים.

גם בימי החנוכה, מתעוררת שאלה זו בהקשר לחיוב הקטנים בהדלקת נר חנוכה כ"מהדריץ", האם על קטנים להוסיף נר בכל אחד מימי החנוכה, או די להם בהדלקת נר אחד בכל ימי החנוכה.

התשובה לשאלה העקרונית, האם יש חיוב לחנך קטנים לקיים מצוות בהידור, תינתן לאחר בירור יסודות החיוב להדר בקיום המצוות.

- א -

במסכת שבת (קלג, ב) מובאת מחלוקת בדרשת הפסוק "זה אלי ואנוהו" (שמות טו, ב). חכמים דרשו מהפסוק שיש חיוב להדר בקיום המצוות: "ואנוהו, התנאה לפניו במצוות, עשה לפניו סוכה נאה, ולולב נאה, ושופר נאה, ציצית נאה, ספר תורה נאה וכתוב בו לשמו בדיו נאה, בקולמוס נאה, בלבלר אומן וכורכו בשיראין נאים". ואילו אבא שאול דרש את הפסוק: "ואנוהו, הוי דומה לו, מה הוא חנון ורחום - אף אתה היה חנון ורחום".

החיוב להדר בקיום המצוות מפורש גם במסכת בבא קמא (ט, א) בדברי רב זירא: "בהידור מצוה עד שליש במצוה".

ופירש רש"י: "שאם מוצא ב' ספרי תורות לקנות ואחד הדור מחברו, יוסיף שליש הדמים ויקח את ההדור, דתניא (שבת קלג, ב) זה אלי ואנוהו, התנאה לפניו במצוות, עשה לך ספר תורה נאה לולב נאה טלית נאה ציצית נאה".

דברי הגמרא בבבא קמא נפסקו בשו"ע בהלכות ארבע מינים (או"ח סימן תרנו סע' א) "אם קנה אתרוג שראוי לצאת בו בצמצום, כגון שהוא כביצה מצומצמת, ואחר כך מצא גדול ממנו, מצוה להוסיף עד שליש מלגיו בדמי הראשון, כדי להחליפו ביותר נאה".

ויש לדון האם חיוב חינוך הוא רק על קיום גוף המצוה, או גם על הידור המצוה.

- ב -

חוב חינוך במצוה דרבנן של הידור

רבותינו הראשונים נחלקו האם חוב הידור מצוה מהתורה או מדרבנן.

שורש מחלוקתם כיצד להכריע להלכה את הספק בגמרא בבבא קמא (שם) האם "שליש מלגיו" [דהיינו האם החוב להדר ב"שליש" היינו מתוך דמי הראשון, כגון אם הראשון נמכר בשש דינרים, יוסיף שני דינרים לקנות את השני] או "שליש מלבר" [שליש מחוץ לדמי הראשון, ואם הראשון נמכר בשש דינרים, עליו להוסיף עוד שלושה] - שנשאר ב"תיקו". רבנו חננאל (שם) כתב: "ועלתה התיקו, ועבדינן לחומרא מלבר". ומפורש בדבריו שמחמת הספק יש להחמיר, והיינו משום שחוב הידור מצוה מהתורה, ולכן יש לנהוג למעשה לפי הכלל "ספק דאורייתא לחומרא".

אולם הרא"ש (בבא קמא פ"א סימן ז) כתב: "ועד שלישי מלגיו, כיון שלא איפשרטא הבעיא", ופירש הבית יוסף (או"ח סי' תרנו) "ונראה שהטעם משום דספיקא דרבנן היא ולקולא".

והנה נחלקו הפוסקים האם יש חוב לחנך קטנים לקיים מצוות שחיובן מדרבנן. בשו"ע (או"ח סי' שמג ס"א) נפסק: "קטן אוכל נבלות אין בית דין מצווים להפרישו, אבל אביו מצווה לגעור בו ולהפרישו מאיסור דאורייתא". וכתב המגן אברהם (ס"ק ב) "באמת אפילו באיסורא

דרבנן חייב האב לחנכו, כדאיתא בסימן ק"ו סעיף א', אלא שאם לא הפרישוהו אין בית דין מוחין בידו, אלא באיסור דאורייתא בית דין מוחין ביד האב להפרישו". וכוונתו לפסק השו"ע בהלכות תפילה "וקטנים שהגיעו לחינוך, חייבים לחנכם", וחוב תפילה הוא מדרבנן. ומוכח שיש חוב לחנך קטנים לקיים מצוה מדרבנן. וכן פסק הפרי מגדים (או"ח סימן תרנו משבצות זהב אות א) "חינוך לקטן אף במצוה דרבנן כיום טוב שני וגם לנענע בשעת הלל מחויב".

מאידך כתב בשו"ת רמ"ע מפאנו (סימן קיא) "החינוך לתינוקות [להתענות] בד' צומות אם לשעות לבריאים בלבד, מנהג יפה הוא וכן במעוט תענוג, אבל להשלמה אין חכמה ואין תבונה להביא התינוקות לידי סכנה. ובהא מלתא לא שני לן בין תשעה באב לשאר צומות מידי, דהא קיימא לן כרבנן דר' יהודה בפ"ב דמגילה (יא, ב) דסברי אין חנוך לקטן בדרבנן, לפיכך לא אמרינן בקריאת המגילה דאתי דרבנן ומפיק דרבנן כדאמרינן בברכת המזון, וכל שכן הכא דמן הדין אפילו גדולים בשאר צומות חיובם מדרבנן". ואם כן לדעתו אין חוב לחנך קטן לקיים מצוות שחיובן מדרבנן.

ומעתה נראה כי לשיטת הרא"ש שחיוב הידור מצוה מדרבנן, השאלה האם יש חוב חינוך בהידור מצוה, תלויה במחלוקת המג"א והרמ"ע מפאנו. והחיוב לחנך את הקטן לקיים מצוות בהידור הוא רק לשיטת המג"א שיש חוב לחנך קטנים

לקיים מצוה מדרבנן. אך לשיטת הרמ"ע מפאנו, שאין חיוב חינוך לקיום מצוות

מדרבנן, אין חיוב לחנך קטנים לקיים מצוות בהידור.

★ ★ ★

- ג -

שיטת הרמב"ם בענין הידור מצוה

בטרם נבוא לבירור השאלה האם יש חיוב לחנך קטן לקיים מצוות בהידור, יש לעיין בשיטת הרמב"ם בענין הידור מצוה.

הרמב"ם השמיט מחיבורו ה"יד החזקה" את דברי הגמרא בבבא קמא "הידור מצוה עד שליש במצוה". הרמב"ם גם לא הזכיר את דרשת חכמים מהפסוק "זֶה אֱלֹהֵי יִצְחָק" להדר "ולהתנאות" בקיום המצוות, אלא הביא להלכה (הלכות דעות פ"א ה"ו) את דרשת אבא שאול "יִצְחָק הוּא דומה לו, מה הוא חנון ורחום, אף אתה היה חנון ורחום". ומדבריו דייק רבי יחזקאל אברמסקי (חזון יחזקאל, מסכת שבת דף קל"ג ע"ב) "דהאי דינא דהידור מצוה יסודותו בזה אלי ואנוהו - התנאה לפניו במצוות, והוא [הרמב"ם] לא סבירא ליה דהאי קרא בהכי מיירי, והרמב"ם סובר כאבא שאול דהאי קרא זה אלי ואנוהו הוּא דומה לו, וכן העתיק הרמב"ם בהלכות דעות".

מאידך, הרמב"ם הזכיר בכמה מקומות את החובה להדר בקיום המצוות, הנסמכת על פסוקים אחרים, כגון: בהלכות בית הבחירה (פ"א ה"א) כתב: "ומצוה מן המובחר לחזק את הבנין ולהגביהו כפי כח הציבור, שנאמר (עזרא ט, ט) לְרוֹמֵם אֶת בֵּית

אֱלֹהֵינוּ, ומפארין אותו ומייפין כפי כוחן, אם יכולין לטוח אותו בזהב ולהגדיל במעשיו, הרי זה מצוה".

ובהלכות איסורי מזבח (פ"ו ה"א) כתב: "ומאחר שכולן כשרין למנחות למה נמנו, כדי לידע יפה שאין למעלה ממנו והשוה והפחות, שהרוצה לזכות עצמו יכוף יצרו הרע וירחיב ידו, ויביא קרבנו מן היפה המשובח ביותר שבאותו המין **שיביא ממנו**. הרי נאמר בתורה (בראשית ד, ד) וְהָבֵל הֵבִיא גַם הוּא מִבְּכֹרוֹת צֹאנוּ וּמִחֻלְבֵּהֶן וַיֵּשַׁע ה' אֶל הָבֵל וְאֶל מִנְחָתוֹ. והוא הדין בכל דבר שהוא לשם האל הטוב, שיהיה מן הנאה והטוב. אם בנה בית תפילה, יהיה נאה מבית ישיבתו. האכיל רעב, יאכיל מן הטוב והמתוק שבשולחנו. כסה ערום, יכסה מן היפה שבכסותו. הקדיש דבר, יקדיש מן היפה שבנכסיו, וכן הוא אומר (ויקרא ג, טז) כָּל חֵלֶב לָהּ". משמע מדברי הרמב"ם שיש לקיים את המצוות בהידור, ואם כן צ"ע מדוע לא הביא להלכה ש"הידור מצוה עד שליש במצוה", ואת הדרשה "יִצְחָק הוּא - התנאה לפניו במצוות".

וביותר יש להתפלא על דברי הרמב"ם, משום שבמסכת סוכה (יא, ב) מבוארת המצוה "לאגוד" את ארבעת המינים ביחד, אשר יסודה משום הידור מצוה: "לולב מצוה לאוגדו, ואם לא אגדו כשר, משום שנאמר זֶה אֱלֹהֵינוּ וְיִצְחָק הוּא - התנאה לפניו במצוות".

התנאה לפניו במצות". ודין זה הובא להלכה ברמב"ם (הלכות לולב פ"ז ה"ו) "מצוה מן המובחר לאגוד לולב והדס וערבה ולעשות שלושתן אגודה אחת. ואם לא אגדן ונטלן אחד אחד, יצא". נמצא כי גם בהלכה זו, הרמב"ם פסק להלכה ולמעשה שיש חיוב "להתנאות לפניו במצוות". ואם כן מדוע לא פסק את הגמרא בכבא קמא "הידור מצוה עד שליש במצוה", ולא הזכיר במפורש את הדרשה "ואגדהו" – התנאה לפניו במצוות".

ויש להבין ולבאר את שיטת הרמב"ם בדין הידור מצוה.

- ד -

הידור מצוה חלק מגוף המצוה או דין נפרד

ונראה, בביאור הדברים בהקדם החקירה, האם הידור מצוה הוא חלק מגוף המצוה, ואם לא קיים את ההידור ממילא לא קיים את המצוה כהלכתה. או שההידור הוא דין נוסף ומצוה בפני עצמה, ואף אם לא קיים את ההידור, מכל מקום קיים את המצוה כהלכתה, אלא שלא קיים את הדין ה"נוסף" של ההידור, שאינו מגוף המצוה. וכפי שכתב רבי בצלאל ז'ולטי, רבה של ירושלים, בספרו משנת יעב"ץ (אור"ח סימן סז) "יש להסתפק בעיקר דין הידור מצוה שלמים מדכתיב 'ואגדהו', אם הידור מצוה הוא חלק מגוף המצוה. היינו שהידור במצות לולב שצריך לאגדו הרי זה מעצם מצות לולב, שאם לא אגדו לא קיים מצות

לולב כהלכתו. אלא שזה רק דין לכתחילה, ולא לעיכובא. או שהידור מצוה שלמים מקרא 'ואגדהו' היא מצוה בפני עצמה, אבל אין זה חלק מגוף המצוה. ואם כן נמצא כשיצא מצות לולב כשלא אגדו, אף על פי שלא קיים הידור מצוה מקרא 'ואגדהו', מכל מקום מצות לולב קיים כהלכתו".

נפקא מינה בחקירה זו היא, האם בית דין כופים על קיום הידור מצוה. הבית הלוי (ח"ב סוף סימן מז) כתב בתוך דבריו שאין כופים על הידור מצוה: "בהך דואגדהו כשאנו רוצה לקיים רק המצוה ואינו רוצה לקיים הידור מצוה, הא אין בית דין מכין אותו ואין יכול לכופו". אולם כל זה רק אם נאמר שההידור הוא דין נוסף ומצוה בפני עצמה, אבל אם הידור מצוה הוא חלק מגוף המצוה, מסתבר שבית דין כופים לקיים את המצוה בהידור, כי ההידור הוא חלק מהמצוה.

הרב ז'ולטי חילק בין מצוות שבהן ההידור הוא חלק מהמצוה, למצוות שההידור הוא דין נוסף: "הא דהידור מצוה הוא חלק מגוף המצוה, היינו הידור מצוה שהוא במעשה וקיום המצוה, כגון במילה שחוזר משום הידור מצוה אף על הציצין שאין מעכבין את המילה [דהיינו חוזר כדי לחתוך את חתיכות העור של הערלה שנשארו, אפילו אם אינם מחלק הערלה שמעכב את קיום המצוה] שהרי זה כמשלים וגומר את מצות המילה, באופן זה ההידור הוא חלק מגוף המצוה של המילה, ודוחה שבת כמילה עצמה. אבל

היכא שההידור הוא לא במעשה וקיום המצוה אלא רק בדבר שנעשה בו המצוה, כגון סוכה נאה ושופר נאה, באופן זה אין ההידור חלק מגוף המצוה. שהרי בשופר המצוה היא לשמוע קול שופר ולא עצם השופר, כמו שכתב הרמב"ם (הלכות שופר פ"א ה"א), ואם כן אין ההידור חלק מגוף המצוה, אלא ההידור הוא מצוה בפני עצמה שיש להדר הדבר שנעשה בו המצוה. במצוות שההידור הוא במעשה המצוה – כגון בברית מילה, שחלק ממעשה המצוה של הסרת הערלה, הוא הסרת כל ה"ציצין" של הערלה, ההידור הוא חלק מגוף המצוה [ונמצא שההידור מצוה במילה, הרי זה חלק ממצות המילה, ושפיר היא דוחה שבת כמילה עצמה שדוחה שבת]. לעומת זאת, במצוות שההידור הוא לא במעשה המצוה אלא בדבר שנעשה בו המצוה – כגון שופר או סוכה – שמעשה המצוה בתקיעה בשופר או בישיבה בסוכה, ההידור אינו חלק מגוף המצוה אלא דין נוסף.

לפי זה יש לבאר את שיטתו של הרמב"ם, שסבר כי דין הידור מצוה הוא רק במה שההידור הוא חלק מהמצוה ולא בדברים שנעשים בהם המצוות. ולכן השמיט את דברי הגמרא בבבא קמא "הידור מצוה עד שליש", ואת הדרשה של חז"ל "ואנוהו – התנאה לפניו במצוות", שנאמרו על שופר נאה וציצית נאה, שהם דברים שבהם נעשים המצוות, כי "לדעת הרמב"ם לא נאמר בכלל דין הידור מצוה בדבר שנעשה בו מצוה, אלא עיקר דין הידור מצוה הוא במעשה וקיום המצוה,

והיינו שההידור מצוה הוא חלק מגוף המצוה. ואם כן כמו שעצם המצוה היא עד חומש, הוא הדין הידור מצוה שהוא חלק מגוף המצוה ששיעורו הוא עד חומש". ואילו השיעור "שליש" נאמר רק בהידור בדבר שנעשה בו המצוה ואינו חלק מגוף המצוה – ואת הדין הזה של הידור השמיט הרמב"ם.

ולכן בהלכות בית הבחירה כתב הרמב"ם: "ומצוה מן המובחר לחזק את הבנין ולהגביהו כפי כח הציבור, ומפארין אותו ומייפיין כפי כוחו", כי ההידור בבנין בית המקדש הוא חלק מגוף המצוה ולא דין "נוסף", אלא קיום של גוף המצוה באופן של "מצוה מן המובחר". וכמו כן בהלכות לולב כתב הרמב"ם "מצוה מן המובחר לאגוד לולב והדס וערבה ולעשות שלושתן אגודה", מכיון "שלולב שאוגדו ההידור הוא חלק מגוף המצוה של נטילת לולב, ולכן כתב הרמב"ם שהרי זו מצוה מן המובחר", כי אין זה דין "בנוסף" לקיום המצוה, אלא קיום של גוף המצוה באופן של "מצוה מן המובחר".

לפיכך הרמב"ם פסק להלכה את דין ההידור רק במצוות שבהן ההידור הוא חלק מגוף המצוה, כגון ברית מילה, בנין בית המקדש ואיגוד הלולב, ולא הזכיר להלכה את דין ההידור שאינו חלק מגוף המצוה אלא דין נוסף על עצם קיום המצוה, כגון במצוות שההידור הוא בדבר שנעשה בו המצוה – שופר נאה, שקיום המצוה הוא התקיעה בשופר, וההידור הוא דין נוסף לקיים את

המצוה בשופר נאה [וכיוצא בזה בטלית נאה, וספר תורה נאה וכו'].

ולפי זה נראה שבמצוות שההידור הוא חלק מגוף המצוה, אם לא קיים את ההידור ודאי לא קיים את המצוה כהלכתה, ויש חובה לחנך את הקטן לקיים את המצוה בהידור, שהרי אם לא מקיים את ההידור, לא מקיים את גוף המצוה. אולם במצוות שההידור הוא דין נוסף ומצוה בפני עצמה, אין חובה לחנך את הקטן לקיים את המצוה בהידור, שהרי גם מי שאינו מהדר בקיום המצוה, מכל מקום קיים את המצוה כהלכתה.

- ה -

איגוד הלולב ותליית נוי סוכה על ידי קטן

בשו"ע (או"ח סי' תרמט סע' א) נפסק: "לולב שאגדו כותי ועשאו, כשר כמו סוכת כותי". וכתב המשנה ברורה (ס"ק יד) "רצונו לומר, אף על גב דלכתחילה מצוה לאוגדו משום נוי מצוה, מכל מקום כשר על ידי עכו"ם, ועיין במגן אברהם שדעתו דלכתחלה לא יאגדנו. והטעם, דכל שאינו מחוייב בדבר, אינו רשאי לתקנו. ומטעם זה גם אשה לא תאגוד הלולב לכתחילה". והוסיף בשער הציון (ס"ק טז) "והוא הדין קטן פחות מי"ג שנים. ואם אגדו, אם אפשר יתירנו ויאגדנו שנית".

היות והמצוה לאגוד לולב ביסודה היא 'הידור מצוה' משום "התנאה לפניו במצוות", העובדה שקטן אינו רשאי לאגוד

את הלולב לכתחילה, מוכיחה שקטן אינו חייב במצוות חינוך להידור מצוה, כי מן הסתם הסיבה שהקטן אינו רשאי לאגוד את הלולב היא בגלל שהוא לא 'בר חיובא' בדין הידור מצוה.

אולם לפי המבואר לעיל שאיגוד הלולב הוא חלק מגוף המצוה של נטילת לולב, מבואר היטב מדוע קטן אינו רשאי לאגוד את הלולב, כפי שביאר ידידי רבי משה שטרנבוך (תשובות והנהגות או"ח ח"ו סימן קמז אות ה) "דהא דבעינן לכתחילה לאגוד הלולב אין זה משום דבעינן נוי למצוה, והאגוד הוא נוי ללולב, אלא משום שעל ידי האגוד מתקיים טפי הלקיחה תמה, ומקיים המצוה מן המובחר, וכן שמעתי ממרן הגר"ז. ולכן החפצא דמצוה לכתחילה זהו לולב אגוד, שבזה מתקיים טפי הלקיחה תמה. ומשום הכי כתב המגן אברהם דלא יאגוד הלולב על ידי מי שאינו מחוייב במצוה, דלכתחילה אין לעשות החפצא דמצוה על ידי מי שאינו מחוייב במצוה". ולפי זה ביאר מדוע אין כל מניעה שקטן יקשט הסוכה: "דאין הנוי שייך לעשיית הסוכה, שהרי לא נאמר דין במצות סוכה דבעינן נוי, אלא דבכל המצות איכא דין 'זה אלי ואנוהו' לייפות המצוה. אם כן אין זה דצורת סוכה לכתחילה הוא סוכה בנוי, ולכן ודאי דתליית הנוי בסוכה אין זה עשיית החפצא דמצוה, וכשר לכתחילה לתלות הנוי גם על ידי אשה וקטן".

באיגוד הלולב, הידור מצוה הוא חלק מקיום המצוה של לקיחת ד' מינים, ולכן יש להקפיד לכתחילה שלא

לאוגדו על ידי קטן שאינו בר חיובא במצוה. אולם תליית נוי הסוכה היא הידור מצוה שבוודאי אינו חלק מקיום המצוה, ולכן אין צורך להקפיד שלא תעשה על ידי קטן.

- י -

החיוב לחנך קטן לקיים מצוה כהלכתה

רבותינו הראשונים נחלקו, האם מצות חינוך מתקיימת רק כשהקטן עושה את המצוה כהלכתה, דהיינו באופן שגדול יוצא בזה ידי חובה, ואם הקטן אוכל בסוכה פסולה או נוטל לולב פסול, אינו יוצא בזה ידי קיום המצוה מדין חינוך.

במסכת סוכה (ב, ב) מסופר על הילני המלכה שהושיבה את בניה בסוכה גבוהה למעלה מעשרים אמה ולא מיחו בה חכמים, ורצה ר' יהודה להביא מכך ראיה לשיטתו שסוכה הגבוהה למעלה מעשרים אמה כשרה. וכתב הריטב"א (שם) "מהא שמעינן דקטן שמחנכין אותו במצות [צריך] לעשות לו מצוה בהכשר גמור כגדול. דהא מייתנין ראיה בשמעתין מסוכה של הילני משום דלא סגי דליכא בבניה חד שהגיע לחינוך דבעי סוכה מעלייתא, והוצרכתי לכתוב זה לפי שראיתי חכמים טועים בזה".

ה"חכמים שטועים בזה, הם רש"י במסכת חגיגה (י, א) שכתב: "הלא אין חינוך קטן אלא כדי להנהיגו שיהא סרוך אחר מנהגו לכשיגדיל". לפי

רש"י, תכליתה של מצות חינוך היא להרגיל את הקטנים בקיום המצוות, כדי שכשיכנסו לעול המצוות יהיה להם יותר קל לקיים את המצוות מאחר שכבר התרגלו לכך. ולכן גם כשהקטן יושב בסוכה פסולה, ובכך ודאי שאין שום קיום מצוה, וגם אינו יודע להבדיל בין סוכה כשרה לסוכה פסולה, ועם כל זאת סוף סוף הוא מתרגל לשבת בסוכה, וכשיגדל כבר יהיה מורגל לישב בסוכה - ונמצא איפוא, שמטרת החינוך הושגה.

במהלוקת זו - האם מצות חינוך מתקיימת כשהקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה, נחלקו הפוסקים שהביא המשנה ברורה (סי' תרנח ס"ק כח) בנדון קטן שנוטל לולב שאול ביום טוב ראשון של סוכות: "הקטן לא יצא בנטילה כזה [של לולב שאול], דהא אינו שלו ולא מקרי לכם ולא קיים בו אביו מצות חינוך. ויש מאחרונים שסוברים דמצות חינוך מתקיים גם בשאול, דהא גם בזה מתחנך הבן למצות, וכן משמע במרדכי בשם ראב"ן". גדול לא יוצא ידי חובה בנטילת לולב שאול ביום טוב ראשון של סוכות שבו חיוב הנטילה מדאורייתא, כי לולב שאול אינו נחשב "שלו". ואף על פי כן, לדעת הראב"ן, כאשר קטן יטול לולב שאול ביו"ט ראשון, הוא יוצא ידי חובה, משום שלדעתו מקיימים את מצות החינוך גם כשהמצוה לא מתקיימת "בהכשר גמור". ויש החולקים על הראב"ן, ולדעתם, קטן יוצא ידי חובת קיום מצוה מדין חינוך, רק כאשר אינו עושה את המצוה כתיקונה,

דהיינו באופן שגם גדול יוצא בה ידי חובה, כמבואר בדברי הריטב"א.

בשו"ע (או"ח סימן תרנז סע' א) נפסק: "קטן היודע לנענע לולב כדינו אביו חייב לקנות לו לולב כדי לחנכו במצוות". וכתב בביאור הלכה (שם ד"ה כדי לחנכו) "ופשוט דצריך שיהיו ארבעה מינין כשרין כמו בגדול", משמע שהכריע להלכה כשיטת הריטב"א, שחובה לחנך קטן לקיים מצוה כהלכתה.

- ז -

חייב חינוך במצוות שיש פסול "בחפצא" של המצוה

ואמנם יש להקשות על הראב"ן שהכשיר חינוך קטן "שלא בהכשר", מה ישיב להוכחה מהמעשה של הילני המלכה, שהקפידה על סוכה כשרה כהלכתה כדי שהקטנים יצאו ידי חובת מצות חינוך.

וביאר ידידי רבי בן ציון נשר, בשו"ת שבי ציון (סימן כד) "דחלוק דין לולב שאול מדין סוכה גבוהה למעלה מעשרים אמה. דבלולב שאול אין חסרון בחפצא דהמצוה, שהרי הלולב בעצמו כשר, וחסר רק בקיום המצוה משום שאינו שלו. משא"כ בסוכה גבוהה הוי פסול בהחפצא דהסוכה והוי כמי שיושב חוץ לסוכה. ולפי זה בלולב שאול, שפיר מתקיימת מצות חינוך, משום שאין חסרון בחפצא דהמצוה. אבל בסוכה גבוהה

למעלה מכ' אמה לא מקיימים גם מצות חינוך, דהרי אין שם סוכה עליה. ואכן גם להראב"ן אם יתנו לקטן ד' מינים פסולים לא יקיימו מצות חינוך אם פסולים הם בחפצא דידהו. ואך בשאול הוא דסבירא ליה דשפיר דמי, משום דאין הפסול בהחפצא דהמצוה".

נמצא כי לשיטת הראב"ן יש לחלק בין פסול "בחפצא" של המצוה, לפסול ב"קיום" המצוה. והחייב לחנך קטנים לקיים את המצוות בהכשר הוא רק במצוות שהפסול הוא "בחפצא" - סוכה גבוהה מעל עשרים אמה, ארבע מינים פסולים. אולם במצוות שאין פסול "בחפצא" של המצוה אלא רק באופן "קיום" המצוה - לולב שאול, אפשר לקיים מצות חינוך.

לאור חילוק זה דן בשו"ת שבי ציון (שם) האם יוצאים ידי חובת מצות חינוך בארבע מינים שאינם מהודרים: "דאי נימא דדין ההידור הוא חלק מגוף המצוה והוי דין בהחפצא דהמצוה, ואף לשיטת הראב"ן ודעימיה דמכשירין לחינוך בלולב שאול, מכל מקום בשאינו מהודר אין מקיימים מצות חינוך, דהוי פסול בחפצא, כמו בסוכה גבוהה. מה שאין כן כד נימא דדין ההדור הוא לא בגוף המצוה, אלא דהוי דבר נוסף בקיום המצוה, הרי דמי ממש לדין שאול, דבזה להראב"ן ודעימיה מתקיימת שפיר מצות חינוך, שהרי אין זה פסול בחפצא דהד' מינים אלא דין בקיום המצוה, ושפיר מתחנך בזה הקטן למצוות".

- ח -

חינוך להדלקת 'מהדרין' בחנוכה

מעיקר הדין, חייב בעל הבית להדליק נר חנוכה אחד עבור כל בני הבית, כדברי הגמרא (שבת כא, ב) "מצות נר חנוכה נר איש וביתו", וה'מהדרין' נוהגים שכל אחד מבני הבית מדליק נר חנוכה. ונחלקו הפוסקים, האם גם קטנים חייבים להדליק כ'מהדרין', דהיינו כאשר בעל הבית מדליק נר חנוכה, ומקיים את עיקר דין 'נר איש וביתו', האם גם הקטנים חייבים להדליק נר חנוכה.

השלטי גיבורים (שבת ט, ב בדפי הרי"ף) כתב: "מצות נר חנוכה איש וביתו, והמהדרין נר לכל אחד ואחד בין אנשים בין נשים. אבל על הקטנים שאינם מחויבים נראה בעיני שאינו מדליק". ומפורש בדבריו שאין חיוב לחנך קטנים להדליק נר חנוכה כ'מהדרין'. הביאור הלכה (סימן תרעה ד"ה ולדידן) הביא את דברי השלטי גיבורים וכתב: "ואחר כך מצאתי במאירי שגם הוא כתב כן, וזה לשונו: המהדרין במצוות נר לכל אחד ואחד לפי מנין בני ביתו הגדולים".

וכן דעת המגן אברהם (סי' תרעו ס"ק ח) שכתב על דברי השו"ע (שם ס"ב ב) "קטן שהגיע לחינוך צריך להדליק", כי "אפשר דאפילו לדידן שכל אחד מדליק, קטנים פטורים". וביאר המחצית השקל את כוונתו: "דנהי דמחוייב לחנכו, היינו בדבר שיש בו חיוב על הגדול מצד הדין, אבל בזה דגם בגדול ליכא כי אם משום הידור

מצוה, אינו מחויב לחנך בו הקטן". וסיים המחצית השקל: "וכן משמע בשלטי הגבורים. פרק במה מדליקין, והמהדרין נר לכל אחד ואחד, בין אנשים ובין נשים, אבל על הקטנים שאין מחויבים נראה בעיני שאינו מדליק, עכ"ל. ועל כרחך בהגיעו לחינוך מיירי, דאם לא כן פשיטא".

לעומתם, הרמ"א (או"ח סי' תרעה ס"ג) פסק: "ולדידן דכל אחד מבני הבית מדליק בפני עצמו, קטן שהגיע לחינוך צריך להדליק גם כן". ואמנם הפרי מגדים (סי' תרעא משבצות זהב ס"ק א) כתב על דברי הרמ"א "ויראה קטנים בני חינוך בכלל המהדרין הם. וקשה, חינוך אף בדרכן שייך, מכל מקום מהדרין לא שייך חינוך".

לפנינו מחלוקת הפוסקים, האם יש חיוב לחנך קטנים לקיים מצות נר חנוכה כ'מהדרין': השלטי גיבורים, המאירי והמג"א נקטו שאין חיוב חינוך למהדרין, אולם הרמ"א הכריע שיש חיוב לחנך קטנים בהדלקת נרות חנוכה כ'מהדרין'. ולכאורה היה מקום לומר שמחלוקת זו היא בעצם מחלוקת עקרונית האם יש חינוך להידור מצוה, ולא רק מחלוקת מקומית בהלכות חנוכה.

- ט -

החילוקים בין דין 'מהדרין' בנר חנוכה לחיוב 'הידור' מצוה

ברם נראה שאין ללמוד מדין 'מהדרין' בנר חנוכה לחיוב 'הידור' בשאר המצוות, מהטעמים הבאים:

הבית מדליק בפני עצמו, אם כן לא יקיים הקטן המצוה כלל כשלא ידליק, דכיון דבדין כל אחד מבני הבית מדליק, אם כן ההידור נעשה חלק מקיום המצוה.

ומן העבר השני כתב בברכת דבש: "יתכן לומר בדעת המג"א [השלטי גיבורים והמאיר] שדווקא בנר חנוכה, שכל ההדלקה לבני הבית היא הידור מצוה ולא מעיקר הדין, לא מחנכים קטן להידור בזה. אך בשאר המצוות שעצם המצוה היא מעיקר הדין, כגון נטילת לולב, ובהא קטן מחוייב, מחנכים אותו לקיימה בשלמותה על ידי הידור."

• **'מהדרין' בנר חנוכה אינו מדין 'הידור מצוה'** – בחידושי מרן רי"ז הלוי (הלכות חנוכה פ"ד ה"א) ביאר בדרך נוספת, מהו החידוש המיוחד "דמצינו במצוה זו של נר חנוכה דינים למהדרין ולמהדרין מן המהדרין", בשונה משאר המצוות שגם בהם מצינו "דינים של מצוה מן המובחר, כמו דאשכחן במילה בציצין שאינן מעכבין, והכי נמי בלולב דאם לא אגדו כשר, ומכל מקום למצוה מן המובחר בעי אגד, כמבואר בסוכה דף י"א וברמב"ם פ"ז מהלכות לולב ועוד בכמה דוכתי. דבכל מקום הרי זהו גופא מצוה לכתחילה שיעשה המצוה בהידור ומן המובחר, כדרשינן 'ואנהו' התנאה לפניו במצוות, דזהו יסוד כל הנך דיני, כמבואר בשבת דף קל"ג שם".

וביאר הגרי"ז שיש הוכחה ברורה כי 'מהדרין' בנר חנוכה אינו מדין 'הידור מצוה', שהרי בגמרא בבבא קמא

• **בנר חנוכה קיום המצוה של הקטן הוא רק מדין 'מהדרין' – בספר ברכת דבש** (דיני הידור מצוה עמ' לח) כתב: "יתכן לומר בדעת הרמ"א שדווקא הידור מצוה דנר חנוכה מחנכים לקטן, שהרי בלא ההידור לא יקיים הקטן את המצוה בגופו כלל, שכן כל ההדלקה שלו זה רק מדין הידור. אך במצוות אחרות כגון לולב, שגם אם יטול לולב לא מהודר, בכל אופן קיים את עיקר המצוה בגופו, לא מחנכים אף לדעת הרמ"א להידור מצוה". הידור מצוה בנר חנוכה שונה מכל דיני הידור מצוה, משום שבנר חנוכה כל ההדלקה של הקטן [כשמדליק בנוסף להדלקת אביו, בעל הבית] היא רק מדין המהדרין, ואין לו אפשרות "לבחור" לקיים הדלקה של עיקר הדין ולא הדלקה של מהדרין. ולכן מובן מדוע בסוג כזה של מצוה המתקיימת על ידי הקטן רק בהידור, יש מצוה לחנכו.

וכפי שכתב גם במשנה הלכות (ח"ז סימן ז) "ס"ל להרמ"א דמה דעל הידור לא שייך חינוך, היינו היכא דיש לפנינו לקיים מצוה בלי הידור, ויכול לקיימה ע"י הידור. וכגון באתרוג, שיש לפנינו אתרוג כשר שאינו הדר, ויש לפנינו גם כן אתרוג מהודר. כהאי גוונא ליכא חינוך בקטן לקנות לו אתרוג מהודר דווקא, וסגי ליה באתרוג כשר, אפילו אינו מהודר. אבל היכי דההידור הוא חלק מקיום המצוה, כהאי גוונא ליכא למימר דקטן אינו מחוייב בהידור, דהרי עכ"פ הוא מחוייב בחינוך עיקר המצוה ואי אפשר לקיימה בלי הידור. ומעתה בנר חנוכה לדין דכל אחד מבני

[לעיל אות א] "קיימא לן דהידור מצוה עד שליש במצוה, ויותר אינו מחויב ליתן בעד הידור מצוה. ובנר חנוכה הרי לעולם ההידור יותר משליש, וממילא דאינו מחויב בהידור זה. וזהו ששנינו דמהדרין נר לכל אחד ואחד, דכך הוא הידורה של מצוה זו למי שרוצה להדר, והמהדרין מן המהדרין, היינו מי שרוצה לקיים מצוה מן המובחר, כמבואר ברמב"ם. אבל חיובא ליכא בזה משום דהוי יותר משליש".

מבואר איפוא, שבמצות נר חנוכה יש דינים מיוחדים של 'מהדרין', שאינם נובעים מחיוב 'הידור מצוה', שהרי מדין 'הידור מצוה' יש חיוב להדר בשיעור שליש מהמצוה, ואילו בנר חנוכה ההידור הוא בשיעור יותר משליש, וגם אינו חובה אלא מצוה. ועל כן אין להשוות את דיני 'מהדרין' בנר חנוכה לדיני הידור מצוה בשאר המצוות.

• 'מהדרין' בנר חנוכה מדיני 'פרסומי ניסא' - בשו"ת באר שרים (ח"ב סימן רסה) הביא את דברי האור שמח (הלכות חנוכה פ"ד הי"ב) שדייק מלשון הרמב"ם "וצריך אדם להיזהר בה [במצות נר חנוכה] ולהוסיף בשבח הא-ל", כי עניי חייב למכור כסותו גם עבור קיום מצות חנוכה "בתוספת", דהיינו כ'מהדרין', וביאר: "דהאור שמח למד בדעת הרמב"ם דהידור מצוה בחנוכה אינו מהדין הכללי של הידור מצוות, אלא מגוף המצוה, היות ומקורו של הדין הוא פרסומי ניסא שהוא תנאי במצוה וחלק בלתי נפרד מן המצוה. ועל כן דעתו בדעת הרמב"ם דהעניי חייב למכור כסותו או

להשכיר עצמו לא רק על עיקר המצוה נר אחד, אלא גם על ההידור שבמצוה, היות והוא מגוף מצות נר חנוכה שמקורו הוא פרסומי ניסא שכאמור הוא תנאי במצוה".

היוצא מדבריו, שאין ללמוד מדברי הרמ"א שכתב כי קטן מדליק נר חנוכה כ'מהדרין' לשאר המצוות, היות ובמצות נר חנוכה חובת ה'מהדרין' היא חלק בלתי נפרד מקיום המצוה משום 'פרסומי ניסא', ולכן במצוה זו יש חובה לחנך קטן לקיימה בהידור, שאם לא כן אינו מקיים את גוף המצוה. אולם בשאר המצוות, יתכן שההידור אינו חלק בלתי נפרד מהמצוה, אלא דין נוסף ונפרד, וחובת החינוך היא רק לקיום עיקר המצוה ולא לדיני ההידור שאינם חלק מגוף המצוה.

- 9 -

הידור במצוה והידור באדם

בשו"ת משנה הלכות ביאר בהמשך דבריו חילוק נוסף בין 'מהדרין' בנר חנוכה ל'הידור' בשאר מצוות:

"נלענ"ך לחדש דיש שני מיני הידור, האחד, הידור בגוף המצוה, והשני, הידור בגוף האדם, ואפרש שיחתי. המהדרין שמדליקין נר לכל אחד ואחד, אין זה הידור בגוף המצוה, דבין המהדרין ובין המדליקין נר אחד לאיש וביתו, המצוה היא רק בנר אחד. ואם כן בקיום המצוה ליכא הידור בין איש וביתו ובין נר לכל אחד ואחד, ולעולם אין מדליקין אלא נר אחד. אמנם ההידור הוא בגופים, כלומר דמעיקר

כשיזקין, וההידור הוא מה שממילא יעשה כרצונו כשיגדיל, דאין לזה דין מיוחד בגוף המצוה, ולכן סגי ליה בחינוך בגוף המצוה, ולא בעי חינוך בהידור המצוה. אבל היכא דההידור הוא בגוף האדם שיהדר אחר מצוות, ודאי החיוב לחנכו בזה, שיהיה האדם מהדר אחר מצות לקיימם, ולכן שפיר מחויב בחינוך זה".

ולפי זה ביאר מדוע דווקא בנר חנוכה פסק הרמ"א שיש לחנך את הקטן להדליק נרות כ'מהדרין', וזאת משום "שאנו נוהגים שכל אחד ואחד מדליק, והוא הידור בקיום המצוה ובגוף האדם ולא הידור בגוף המצוה, וס"ל להרמ"א דודאי כהאי גוונא חיוב גם על הקטנים".

ממוצא דברי המשנה הלכות נבין את דברי הרמב"ם בהלכות איסורי המזבח (פ"ז הי"א) "ומאחר שכולן כשרין למנחות למה נמנו, כדי לידע יפה שאין למעלה ממנו והשוה והפחות, שהרוצה לזכות עצמו יכוף יצרו הרע וירחיב ידו, ויביא קרבנו מן היפה המשובח ביותר שבאותו המין שיביא ממנו. והוא הדין בכל דבר שהוא לשם האל הטוב, שיהיה מן הנאה והטוב. אם בנה בית תפילה, יהיה נאה מבית ישיבתו. האכיל רעב, יאכיל מן הטוב והמתוק שבשולחנו. כסה ערום, יכסה מן היפה שבכסותו. הקדיש דבר, יקדיש מן היפה שבנכסיו". הרמב"ם מנה דוגמאות להידור בגוף המצוה – בית כנסת נאה, יאכיל רעב, יכסה ערום, יקדיש מן היפה שבנכסיו, ולא הזכיר כלל את דין הידור מצוה הנלמד מהפסוק "ואֲנֶהוּ – התנאה

דינא סגי בנר לכל הבית, והמהדרין מדליקין לכל אחד ואחד, וההידור שכל גוף מקיים המצוה בעצמו. אמנם המהדרין מן המהדרין דקיימא לן כבית הלל דמוסיף והולך, הרי זה הידור בגוף המצוה, דהמהדרין אין מדליקין אלא נר אחד שהוא עיקר המצוה, והמהדרין מן המהדרין מוסיפין בכל יום הידור על עיקר המצוה".

המשנה הלכות מחדש שיש שני מושגים שונים בדין הידור מצוה. האחד, הידור מצד המצוה עצמה, שהיא מתקיימת באופן מהודר יותר. והשני, מצד האדם העושה את המצוה בהידור. בהדלקת ה'מהדרין', אין הידור בגוף המצוה, כי בקיום עיקר המצוה מדליקים נר אחד וגם בקיום ה'מהדרין' מדליקים נר אחד. וההידור הוא באדם, והיינו שבנוסף להדלקת בעל הבית, גם אחרים מדליקים נר אחד. ואילו בהדלקת ה'מהדרין' מן המהדרין, ההידור הוא בגוף המצוה, כי ה'מהדרין' מדליקים נר אחד בכל יום מימי החנוכה, וה'מהדרין' מן המהדרין מדליקים בכל יום נר נוסף.

על פי הגדרה זו הוסיף המשנה הלכות לחדש "דמה שאמרו דליכא חינוך בהידור, היינו בהידור בגוף המצוה. אבל הידור בגוף האדם פשוט דשייך גם בקטן. והטעם נראה לזה הוא כך, דכל ענין החינוך הוא משום חנך לַעֲרֵעַל פִּי דְרַפּוֹ גַם כִּי יִזְקִין לֹא יִסּוּר מִמֶּנָּה (משלי כב, ו), והחינוך הוא העיקר שיתרגל עצמו לעשות מצות כשיגדל. והנה המחנך את בנו בגוף המצוה זה כבר די לו שלא יסור ממנו

לפניו במצוות". כי הרמב"ם למד שיש הבדל בין הידור בגוף המצוה להידור באדם, שאז אין זה דין חדש בהידור אלא חלק מן המצוה, וברור שיהיה חייב כי זה המצוה, ועל זה יש גם כן חיוב בקטן.

- יא -

חינוך קטן בציצית מהודרת

בשו"ע (או"ח סי' יז סע' ג) נפסק: "קטן היודע להתעטף, אביו צריך ליקח לו ציצית לחנכו". וכתב המג"א (ס"ק ג) "פירוש, ליקח לו טלית. ועיין ריש סימן כד דאינה חובה כל כך". ובביאור דבריו כתב הלבושי שרד: "ודינו של קטן זה כגדול, אבל על לשון זה ליקח לו טלית, כתב המג"א "עייין ריש סימן כד", דגם גדול אינו חובה רק טוב ונכון". וכוונתם לדברי השו"ע (או"ח סי' כד סע' א) "אם אין אדם לובש טלית בת ארבע כנפות אינו חייב בציצית, וטוב ונכון להיות כל אדם זהיר ללבוש טלית קטן כל היום, כדי שיזכור המצוה בכל רגע". ומבואר איפוא, כי יש חיוב לחנך קטן לקיום מצות ציצית, למרות שאין זו חובה שהרי "אם אין אדם לובש טלית בת ארבע כנפות אינו חייב בציצית", אלא "טוב ונכון" ללבוש בגד שיש בו ארבע כנפות, אשר חייב בציצית, ובלבשתו מקיים מצוה.

והנה המג"א שם (ריש סי' כד) כתב: "יזהר לעשות טלית נאה משום זה אלי ואננהו", ומציין מקור לדין זה בדברי הגמרא במסכת שבת (קלג, ב) "ואננהו,

התנאה לפניו במצוות, עשה לפניו טלית נאה, ציצית נאה". ומאחר ובהלכות ציצית נתבאר כי "דינו של קטן זה כגדול", נראה לומר כי לדעת המג"א בחובת חינוך הקטן לקיום מצות ציצית, נכללת החובה לחנכו לקיים את המצוה בהידור - "בטלית נאה ובציצית נאה".

ומצאתי בספר "דעת נוטה" - פסקי הגר"ח קנייבסקי (הלכות ציצית, תשובה תרי"א), שנשאל: "האם יש לחנך קטן בהידור מצוה". והשיב: "אינו חיוב, אבל טוב לעשות כן, שהרי יש בזה מצוה, וכדכתיב זה אלי ואנוהו, ופשוט דטוב שיחנך בנו לזה". מסידור הדברים של שאלה זו בהלכות ציצית למדתי כי לדעת הגר"ח "טוב" לחנך קטן לקיים את מצות ציצית בהידור.

אלא שממוצא הדברים שנתבארו לעיל, במצוות שההידור מצוה הוא חלק מגוף המצוה [ברית מילה, בנין בית המקדש ואיגוד הלולב], ודאי חובה לחנך את הקטן לקיים את המצוה בהידור, שהרי אם לא מקיים את ההידור, לא מקיים את גוף המצוה. אך במצוות שההידור הוא דין נוסף ומצוה בפני עצמה [שופר נאה, טלית נאה וציצית נאה], אין חובה לחנך את הקטן לקיים את המצוה בהידור, שהרי גם כשאינו מהדר בקיום המצוה, מכל מקום קיים את המצוה כהלכתה.

ולפי זה נראה שאכן יש חיוב לחנך את הקטן ללבוש ציצית - כי כאשר ההידור הוא בגוף האדם שיהדר אחר

מצוות, ודאי יש חיוב לחנך קטן להרגילו להיות מהדר במצוות, ומשום כך צריך לחנכו לקיום מצות הציצית שאין בה חובה ורק "טוב ונכון" ללבוש בגד שיש בו ארבע כנפות, אשר חייב בציצית, ובלבישתו מקיים מצוה. אך אין חובה לחנכו בדין הנוסף על קיום המצוה – ללבוש טלית נאה וציצית נאה.

ענף ב – צירוף קמן לקיום מצוה "ברוב עם"

- יב -

"טוב לנהוג כן לכתחילה". וכתב הביאור הלכה (סימן תכו סע' ב ד"ה אלא) "ודע דמדינא מותר לקדש אפילו ביחיד, כמו שכתב הפרי חדש, וכל שכן דלא בעי עשרה. אלא דלכתחילה מצוה לעשותה ברוב עם, כי ברוב עם הדרת מלך" – והשאלה היא, האם קטן מצטרף לקיום המצוה שיקרא "ברוב עם".

בשו"ת אבני ישפה רצה להשוות את צירוף קטן לזימון לצירופו לקידוש לבנה: "על כל פנים אינו עדיף מקטן שאינו מצטרף לזימון, לפי מה שפסק הרמ"א (סי' קצט סע' י), וגם בזימון הוא גדר של רוב עם, לפי מה שנאמר בגמרא בברכות (מה, א) שזימון נלמד מן הפסוק (תהילים לד, ד) גִּדְּלוּ לַה' אֹתִי וּנְרוּמָהּ שְׁמוֹ יִחְדּוּ, והיינו שביחד מקיימים המצוה". אלא שיש לדחות השוואה זו, כי "ברוב עם אינו דומה ממש לזימון, שהרי רוב עם הוא הידור בעלמא, ואינו משנה בצורה של המצוה. אבל בצירוף של ג' לזימון מתחדשת ברכת הזימון שאסור לעשות בלי ג' בני אדם, ולכן אינו מוכרח להוכיח מזימון לענין רוב עם". קטן אינו מצטרף ליצור "רוב עם" בזימון, משום שצירופו יוצר את עיקר החיוב, כי בלעדיו אין

כתב החיי אדם (כלל סח אות יא) "כל מצוה שיוכל לעשות בחבורה, יעשה בחבורה ולא ביחיד, כדכתיב (משלי יד, כח) כָּרֵב עִם הַדֶּרֶת מֶלֶךְ (כדאיתא בפסחים סד, א וביומא ע, א). ואמרו חז"ל, אינו דומה מרובים העושים מצוה למיעוט שעושים. ובמנחות (סב, א) משמע דשלושה הוי רוב עם" [בהקשר לזה, אציין לדברי רבי אביגדור נבנצל בשיחתו (פרשת פנחס תש"ע) "כשיש רחמנא ליצלן כמה אבלים בבית הכנסת, או כמה יארצייטים שצריכים לומר קדיש, יותר טוב שיתפללו כולם במנין אחד גדול של עשרים, שלושים, ארבעים איש, מאשר לחלק את הציבור לכמה מניינים קטנים, כדי לאפשר לכל אחר מה"חיובים" לעבור לפי התיבה"].

ויש לדון האם קטנים מצטרפים לציבור להחשיב את קיום המצוה "ברוב עם".

ומצאתי בשו"ת אבני ישפה (ח"ג סימן נ ענף ד) ובשו"ת משיב נבונים (ח"ב סימן ל) שדנו בשאלה זו, בהקשר לקיום מצות קידוש לבנה, שנחבאר בדברי המשנה ברורה (סי' תכו ס"ק א) כי "קטן משהגיע לחינוך מחנכים לו בה", ואין זה חיוב אלא

שלושה לקיום מצות הזימון. מה שאין כן בקידוש לבנה, שעיקר החיוב מתקיים גם ללא צירוף הקטן, ונדון הוא רק לקיום "הידור בעלמא" של המצוה "ברוב עם".

למעשה מסקנת האבני ישפה "שאין לצרף קטן לענין ג' או י' לענין קידוש לבנה, כי אין הקטן והגדול מקיימים המצוה כחדא, כיון שאין להם אותו החיוב". אולם בשו"ת משיב נבונים כתב "דבקטן מהני לצרפו לענין ברוב עם הדרת מלך, דהנה לענין קריאת התורה קיימא לן (או"ח סי' רפב סע' ג) דקטן עולה מעיקר הדין למנין שבעה, ולפי דברי הרשב"א (מגילה כג, א) דמנין שבעה קרואים הוא משום דברוב עם הדרת מלך, אם כן מוכח לכאורה דגם קטן מצטרף לענין ברוב עם הדרת מלך".

בעלזון התורני וישמע משה (פרשת חיי שרה תשע"ו, גליון קלה) דן בשאלה דומה: "האם יש מעלה לצרף קטן למצוה [שמיעת קידוש בליל שבת] משום ברוב עם הדרת מלך", והביא שנחלקו בזה פוסקי דורנו:

רבי שמאי גרוס, רבי מנדל שפרן, רבי נפתלי נוסבוים ורבי יעקב מאיר שטרן, פסקו שיש מעלת "ברוב עם" גם בקטנים [וראיה מדברי המדרש (במדבר רבה ט, ז) "לא היה לי בעולם הדר אלא העוללים, שנאמר (תהלים ח, ג) מפי עוללים וינקים יסדת עז, ואני מתהדר בהם כמה דתימא (משלי יד, כח) בָּרַב עִם הַדֶּרֶת מֶלֶךְ"]. לעומתם, רבי נסים קרליץ, רבי יצחק זילברשטיין ורבי שמואל אליעזר שטרן, פסקו שאין כלל מעלת "ברוב עם" בקטנים.

ונראה לענ"ד לדמות את דין "ברוב עם הדרת מלך" שאינו אלא מצוה מן המוכחר, לדין "הידור מצוה". ולאור המבואר לעיל יתכן שהמחלוקת האם קטנים מצטרפים לקיום "ברוב עם" תלויה בנדון חיוב חינוך קטנים בהידור מצוה. ואם נאמר שיש חיוב לחנך קטנים לקיים מצוות בהידור, מסתבר שיש לחנכו גם לקיום מצוות "ברוב עם", ולכן הוא גם מצטרף לקיום המצוה "ברוב עם".

סימן ח

מצות "וקדשתו" בכהן קטן ובכוהנת

ענף ב - השתמשות בכהן קטן

- א -

• מצות 'וקדשתו' "בתורה" - לקבל עליה ראשון, מתייחסת גם לאשה, כמבואר בשו"ע (או"ח סימן רפב סע' ג) "הכל עולים למנין שבעה אפילו אשה וקטן שיודע למי מברכים". ולכאורה אין מניעה מלהעלות כוהנת לתורה לעליה הראשונה: [א] לדעת המגן אברהם (ס"ק ה) שאשה לא עולה לתורה בימי שני וחמישי, אך אם "אין שם כהן אלא קטן קוראים אותו" (מג"א שם ס"ק ה; הובא במשנ"ב ס"ק יב). ומסתבר שכשם שקטן עולה לתורה כאשר אין כהן גדול, כן ניתן להעלות כוהנת. [ב] רעק"א דייק מלשון הרמ"א "ואלו דוקא מצטרפים למנין הקרואים, אבל לא שיהיו כולם נשים או קטנים", שזו ההגבלה היחידה לעליית נשים וקטנים ואין כל הגבלה להעלות אשה או קטן לעליות הראשונות גם בשבת. [ג] בשו"ת פנים מאירות (סימן נד) חלק על המג"א ונקט שאשה וקטן רשאים לעלות לתורה גם בשני וחמישי [גם כשיש כהן], ודייק זאת מלשון השו"ע "הכל עולים למנין שבעה" ושינה מנוסח הגמרא "הכל משלימים", ומסיק מכך הפנים מאירות: "משמע מכך אפילו קראוהו לשלישי". נמצאנו למדים כי לדעת הפוסקים הנ"ל, יש

נציטונו בתורה (ויקרא כא, ח) לקדש ולכבד את הכהנים: "וְקִדְּשְׁתוּ כִּי אֵת לֶחֶם אֱלֹהֵיךָ הוּא מִקְרִיב קֹדֶשׁ יְהִיָּה לָךְ", ואמרו חז"ל (גיטין נב, ב) "וקדשתו - לכל דבר שבקדושה, לפתוח ראשון ולברך ראשון וליטול מנה יפה ראשון". ופירש רש"י: "בכל דבר כבוד, בתורה [לקבל עליה לתורה ראשון], בישיבה [לשאת דברים ראשון], בסעודה [לברך ראשון], אם בא לחלוק" [עם ישראל בכל דבר לאחר שיחלקו בשה אומר לו ברור וטול איזה שתמצא]. כלומר, בכל דבר שיש בו ענין של כבוד, יש להקדים את הכהן מדין 'וקדשתו'. ובגדר המצוה כתב ערוך השלחן (או"ח סימן קכ"ח סע' סח) "פירושו הוא שאתה תכבדנו כדבר של קודש, כלומר שיהא מכובד עליך".

בספרנו ר"ן כצבי (חלק ב סימן יא) הרחיבו את היריעה בביאור פרטי מצות 'וקדשתו' בכהן, עתה נבוא לבירור השאלה, האם מצות 'וקדשתו' לפרטיה נאמרה גם בכהן קטן, באשת כהן ובת כהן, או לא.

מציאות לכוהנת לקבל עליה לתורה – ועל כן נשאלת השאלה, האם מצות 'וקדשתו' מחייב להקדים כוהנת.

• גם מצות 'וקדשתו' "בסעודה" – שייכת באשה, שהרי "נשים מזמנות לעצמן רשות" (שו"ע סי' קצט סע' ז), ולדעת הגר"א (שם ס"ק ז) נשים חייבות לזמן יחדיו. והשאלה היא, האם כאשר נשים מזמנות, צריך לכבד את הכוהנת בזימון.

• גם שאר ה"כיבודים" שהוזכרו בגמרא בגיטין, נשאלת השאלה היא יש לכבד כוהנת: כגון "לשאת דברים ראשון", במסיבה שבה נושאות נשים נאום [כמבואר בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב סימן לו) בענין חגיגת בת מצוה בבית הכנסת: "ורשאה גם

לומר איזה מילים לכבוד שמחתה, אבל לא תאמר על הבימה אלא אצל השולחן שעושין הקידוש שם"] – האם צריך לכבד כוהנת לנאום ראשונה. וכן כאשר "בא לחלוק עם ישראל בכל דבר, לאחר שיחלקו בשווה אומר לו ברור וטול איזה שתרצה", האם דין זה נאמר גם בכוהנת.

וראה בספרנו רין כצבי [שם] פרטים נוספים במצות 'וקדשתו', כגון:

קדימת כהן בכניסה בפתח וביציאה, קדימתו בתור לנטילת ידים, קדימת כהן בצדקה, במתן הלוואה או בהשאלת חפצים – ויש לדון האם גם לכוהנת יש קדימות מדין 'וקדשתו', או שמצות 'וקדשתו' נאמרה רק לכהנים גברים.

★ ★ ★

- ב -

נראה כי התשובה לשאלתנו נמצאת בלשון הכתוב: "וְקִדְּשְׁתוּ פִּי אֶת לֶחֶם אֱלֹקֶיךָ הוּא מִקְרִיב", ומשמע כי מצות 'וקדשתו' קשורה להמשך הכתוב "פִּי אֶת לֶחֶם אֱלֹקֶיךָ הוּא מִקְרִיב". ומעתה יש לחקור האם "מִקְרִיב" פירושו עבודת הקרבת הקרבנות, ולכן קדימות הכהן מדין 'וקדשתו' נאמרה רק במי שראוי לעבודת הקרבת הקרבנות בבית המקדש. או שלשון הכתוב "מִקְרִיב" פירושו ראוי לאכילת הקרבנות, ולפי זה מצות 'וקדשתו' נאמרה גם בכהן שאינו עובד בהקרבת הקרבנות בבית המקדש אבל רשאי לאכול מהקרבנות – ונפקא מינא בכהן בעל מום

וכהן קטן וכן בכוהנת – שאינם עובדים בבית המקדש אך אוכלים מן הקרבנות.

והנה חז"ל דרשו בספרא (פרשת אמור, פרק א הלכה ו) את לשון הכתוב (ויקרא כא, ו) "קְדָשִׁים יִהְיוּ לֵאלֹהֵיהֶם וְלֹא יִחָלְלוּ שֵׁם אֱלֹקֵיהֶם כִּי אֵת אֲשֵׁי ה' לֶחֶם אֱלֹהֵיהֶם הֵם מִקְרִיבֵם וְהָיוּ קִדְּשֵׁי" – "והיו קדש לרבות בעלי מומים". ומכאן למד הרמב"ם (ספר המצוות, מצוה לב) כי מצות 'וקדשתו' נאמרה גם על כהנים בעלי מומים: "ובא הפירוש וקדשתו לכל דבר שבקדושה, לפתוח ראשון ולברך ראשון וליטול מנה יפה ראשון. וכן אמרו [בספרא] קדושים יהיו לאלהיהם, על כרחם, והיו קדש, לרבות בעלי מומים. שלא תאמר אחר שזה אינו ראוי להקריב

לחם אלקיו לאיזה דבר נקדמהו ונכבדהו, ולכן אמר והיו קדש, הזרע הנכבד כולו, תמים ובעל מום". ומוכח איפוא, כי מצות 'וקדשתו' לא נאמרה רק על במי ש"מקריב את לחם אלקיך" בבית המקדש, אלא גם על בעלי מומים שאינם יכולים לעבוד בבית המקדש, ואם כן "מקריב" פירושו ראוי לאכילת הקרבנות. ומכאן לכאורה נוכל להסיק כי מצות 'וקדשתו' נאמרה גם על כהן קטן ועל כוהנת שאינם עובדים בהקרבת הקרבנות בבית המקדש אך אוכלים מהקרבנות.

ואכן המג"א (או"ח סימן רפב ס"ק ו) הביא את דברי המהרי"ט (ח"א סימן קמה) והרדב"ז (ח"ב סימן רנט) שכתבו להלכה: "אם אין שם כהן אלא קטן, קוראים אותו". ובטעם הדבר כתב המהרי"ט: "דכבוד הוא לזרעו של אהרן. וכי תימא דאין זה כבוד הציבור שיפתח [קטן] ראשון, ונראה שאין בדבר קפידא, כיון דמשום שבח בית אביו הוא עולה, אין זלזול לעולים אחריו. שהדבר ידוע שלזרעו של אהרן חולקים כבוד, שהרי אפילו כהן שהוא הדיוט קודם לחכם גדול". כלומר, אף על פי שדין וקדשתו יסודו בכבוד שמכבדים את הכהן לפתוח ראשון, וזה לכאורה לא שייך בקטן שאינו בר הבנה שחולקים לו כבוד. ולכן צריך לומר שאין זה כבוד שחולקים לכהן הקטן, אלא לכבוד מעלת שבט הכהונה שנבחרו לעבודת המלך - וזה כמובן שייך גם כשהכהן הקטן עולה לתורה ראשון.

ובשו"ת כתב סופר (ח"א או"ח סימן טו) ביאר את סברתם באופן נוסף: "דס"ל

דקטן אית ביה משום וקדשתו כיון שיהיה ראוי להקריב לחם אלוקיו, יאמר לו בקטנותו גם כן". קטן יהיה בעתיד ראוי להקריב קרבנות, ולכן כבר בקטנותו הוא "מקודש ועומד" אע"פ שעדיין אינו רשאי לעבוד בבית המקדש.

בערוך השלחן (סע' ט) סיכם את שני הטעמים מדוע יש דין וקדשתו גם בכהן קטן: "ויש מי שמפקפק שלא לקרא כהן קטן דעליו לא שייך וקדשתו כי את לחם אלקיך הוא מקריב, שהרי פסול להקרבה. ואין זה ראייה, שהרי יבוא לכלל הקרבה, והרי אוכל גם בקדשי קדשים, וגם כהן בעל מום עולה ראשון אף שפסול להקרבה".

- ג -

ברם המג"א עצמו כתב: "מצוות עשה דוקדשתו לא נאמר על כהן קטן, דהא כתיב כי את לחם אלקיך הוא מקריב, וקטן לא בר עבודה הוא". ומבואר בדבריו שלשון הכתוב "מקריב" פירושו עבודת הקרבת הקרבנות בפועל, ולכן אין לכהן קטן קדימות מדין 'וקדשתו' היות ואינו ראוי לעבודת הקרבת הקרבנות בבית המקדש. ובשו"ת כתב סופר (או"ח סימן טו) כתב: "עשיתי סימוכין למג"א מדברי רש"י בגיטין (נט, ב) ד"ה וקדשתו שכתב וזה לשונו, וקדשתו פי את לחם אלקיך הוא מקריב, וצריך הבין מה רצה רש"י במה שכתב פי את לחם אלקיך הוא מקריב, מה יתן ומה יוסף על מה שתנא דבי רבי ישמעאל וקדשתו לכל דבר שבקדושה.

ונראה לי דרצה רש"י [לומר] דטעמא דוקדשתו כדקתני טעמא, פ"א אַתְּ לָחֶם אֱלֹקִיךָ הוּא מְקַרֵּיב, ונפקא מינא דכהן קטן שאינו מקריב ליכא משום וקדשתו.

ואכן המנחת חינוך (מצוה רסט) הקשה על המג"א: "ובאמת כאן [בספר החינוך] שהביא את דברי הספרא הנ"ל [מבואר להיפוך, דאף דאינו ראוי לעבודה מצוה לכבדו, וגם קטן אוכל קדשים כמו בעלי מומים, אך שאינו בחלוקה כמבואר בזבחים (צט, א) וברמב"ם (פ"י ממעשה הקרבנות ה"ז). על כן נראה לי לפי דעת המחבר [החינוך] דגם [כהן] קטן וחרש מצוה לכבדם". וכן הקשה רבי עקיבא אייגר (בגליון השו"ע) על המג"א: "לענ"ד הא איתא בספרא, הובא בספר החינוך, קדשים יְהִי לְאֱלֹקֵיהֶם (ויקרא כא, ו) אתי לריבויי דמחייבים לקדש כהן בעל מום, אע"ג דאינו בכלל אַתְּ לָחֶם אֱלֹקִיךָ הוּא מְקַרֵּיב".

והפרי מגדים (או"ח סימן קלה, משבצות זהב ס"ק ח) הסתפק האם כהן בעל מום נשאר בקדושתו ועולה לתורה ראשון, והביא את דברי המג"א ש"קטן לא בר עבודה הוא", וכתב: "ולפי זה בעל מום נמי לאו בר עבודה הוא. וכי תימא לחם אלקיך הוא מקריב, אכילה בכלל, קטן נמי אוכל, ואם כן צ"ע מאי שנא קטן מבעל מום. וצ"ע שאין מדקדקין בזה כלל".

המנחת חינוך, רעק"א והפמ"ג הבינו כי לדעת המג"א אין הבדל בין כהן קטן לכהן בעל מום, שהרי בשניהם אין דין וקדשתו, כי הם לא ראויים לעבודה, ולכן הקשו מהכתוב בדברי הספרא שיש מצות

'וקדשתו' גם בכהן בעל מום. והפמ"ג הוסיף להעיר על המג"א שלפי דבריו היה צריך להקפיד לא להעלות לתורה כהן בעל מום שאינו "בר עבודה", ופוק חזי מאי עמא דבר "שאין מדקדקין בזה כלל".

[ויש להקשות סתירה בדברי המנחת חינוך, שכתב בהמשך דבריו (שם אות ו) "טומטום ואנדרוגינוס, כיון שהם ספק [זכר ספק נקבה], נראה דמצוה לקדשם, אע"פ שאינם ראויים לעבוד (רמב"ם הלכות ביאת המקדש פ"ז ה"ח) וגם אין חולקים בקדשים כמבואר בפ"י ממעשה הקרבנות הי"ז, מ"מ כיון שהם ספק זכרים מצוה לקדשם מספק". ולכאורה מדוע יש מצות 'וקדשתו' בטומטום ובאנדרוגינוס רק מחמת הספק, והרי לפי המנחת חינוך מצות 'וקדשתו' נאמרה בכהנים שאינם עובדים בבית המקדש [כהן בעל מום וכהן קטן], ובכלל זה גם בכוהנת. ואם כן ודאי יש מצות 'וקדשתו' גם בטומטום ואנדרוגינוס, ממה נפשך, הן לפי הצד שטומטום ואנדרוגינוס נחשבים כזכרים והן לפי הצד שטומטום ואנדרוגינוס נחשבות כנקבות, וצ"ע].

- ד -

בתירוצו הקושיא מהספרא על המג"א, כתב הגרצ"פ פרנק בהערותיו על גליון המנחת חינוך, שיש לחלק בין כהן קטן הרשאי לאכול מהקרבנות, לכהן בעל מום החייב לאכול.

בהן בעל מום חייב לאכול מבשר הקרבנות, ולכן מתקיים בו "אַתְּ לָחֶם

כהן קטן מכיון שאינו "מקריב" ואינו עובד בבית המקדש, כך גם בנשים אין מצות 'וקדשתו', כי אינן עובדות בבית המקדש.

אולם לפי המנחת חינוך, הפמ"ג ורעק"א, מצות 'וקדשתו' נאמרה גם בכהנים שאינם עובדים בבית המקדש – ככהן בעל מום וככהן קטן, כי לשון הכתוב "מקריב" פירושו ראוי לאכילת הקרבנות. וגם בכוהנת יש מצות 'וקדשתו' אף על פי שאינה עובדת בבית המקדש כי הרי היא אוכלת מן הקרבנות.

המשנה ברורה (ס"י רפב ס"ק יב) כתב: "ואף אם אין שם כהן אלא קטן קורין אותו [מהרי"ט ורדב"ז]. ודעת המג"א שאין אנו מחוייבים לקרותו, דמצות עשה דוקדשתו לא נאמר על כהן קטן, דהא כתיב פי אֶת לֶחֶם אֱלֹקֵיךָ הוּא מִקְרִיב, וקטן לאו בר עבודה הוא, וכן נוהגים בימינו שכשאיין בבית הכנסת כהן שהוא בן י"ג שנה, קורין ישראל במקום כהן ואפילו יש שם כהן קטן". ובשער הציון (ס"ק טו) כתב על דברי המג"א: "ובחדושי הגרע"א דחה זה, דהא בעל מום מצוה לקדשו כדאיתא בספרי אע"ג שאינו ראוי גם כן לעבודה". ונראה מדברי המשנה ברורה שהכריע להלכה כדעת המג"א, שאין דין וקדשתו בכהן קטן, שהרי קבע להלכה את המנהג שאם אין כהן גדול לא מעלים לתורה כהן קטן [ולכן את קושיית רעק"א כתב רק בשער הציון, ומזה נראה שלא פסק למעשה כדעת רעק"א]. ולפי זה אין גם דין וקדשתו בכוהנת, שלא עובדת בבית המקדש.

אֱלֹקֵיךָ הוּא מִקְרִיב", ובשל כך הוא נשאר בקדושתו ונאמר בו דין "וקדשתו", כדברי הספרא שהביא הרמב"ם. ואין זה סותר את דברי המג"א שאין מצות 'וקדשתו' בכהן קטן, היות וכהן קטן אינו חייב באכילת קדשים, ולכן אינו בכלל "אֶת לֶחֶם אֱלֹקֵיךָ הוּא מִקְרִיב", ולא נאמרה בו מצות 'וקדשתו'.

ומכאן נראה שבקטן ואשה שאינם חייבים באכילת הקרבנות, אין דין וקדשתו.

חילוק דומה בין כהן בעל מום לכהן קטן ואשה, כתב ידידי רבי אפרים גרינבלט, מחבר שו"ת רבבות אפרים, במכתבו אלי בחודש סיון תשס"ו: "הנה אפשר לדייק כי בפסוק כתוב 'וְקִדְּשְׁתָּוּ פִּי אֶת לֶחֶם אֱלֹקֵיךָ הוּא מִקְרִיב, משמע שזה דין בהקרבה, ואשה לאו בת הקרבה היא. ובעל מום הוא בר הקרבה אלא יש לו עיכוב צדדי מטעם המום, שלא יכול להקריב, אבל לא שאין בו קדושה. וחלוק מאשה שאין לה קדושת כהונה כי היא לא מקריבה, וממילא לא שייך אצלה דין וקדשתו".

מדבריו נשמע שאין מצות 'וקדשתו' בכהן קטן ובכוהנת, כי אינם נחשבים "ברי הקרבה".

- ד -

נמצא לסיכום, כי לדעת המג"א, כשם שמצות 'וקדשתו' לא נאמרה על

ההבדל בין דין 'וקדשתו' בכהן קטן -
לדין וקדשתו בכוהנת

ידידי רבי גמליאל הכהן רבינוביץ, כתב
לי מדוע אין מצות 'וקדשתו'
בכוהנת: "שאני התם שלקטן יש קדושת
כהן עליו מטעם חינוך שאסור לו ליטמאות
למתים, וכן לבעל מום אסור ליטמאות
למתים, ולכן אכתי יש לו קדושת כהן
ושייך לומר עליו וקדשתו, מה שאין כן בת
אין לה קדושת כהן".

לדעת הרב רבינוביץ, קדושת הכהן
המחייבת לכבדו מדין 'וקדשתו'
תלויה בקדושה האוסרת עליו להיטמא
למתים. ולפיכך כהן בעל מום וכהן קטן
שאסורים להיטמא למתים, נכללו במצות
'וקדשתו'. לא כן נשים שאינן מוזהרות
להיטמא למתים, ולפיכך אין בהן מצות
'וקדשתו'.

אולם לענ"ד הדברים תמוהים. אם קדושת
הכהן המחייבת לכבדו מדין
'וקדשתו' תלויה בקדושה האוסרת עליו
להיטמא למתים, מדוע הפסוק המצוה על
מצות 'וקדשתו' אינו מופיע בתחילת פרשת
"אמור אל הכהנים" בסמוך לאיסור על כהן
להיטמא למתים, להורות על הקשר בין
מצות 'וקדשתו' לאיסור להיטמא למתים.
ואילו בפרשה שלפנינו מצות 'וקדשתו'
כתובה שבעה פסוקים לאחר האיסור "לִנְפֹשׁ
לֹא יִטְמָא בְּעַמִּיו", משמע שאין לקשור בין
הדברים, ודבריו צ"ע.

'וקדשתו' - מדין קדושת שבט הכהונה
- בכהן קטן, בבת כהן ולא באשת כהן

הרמב"ם הביא בספר המצוות [לעיל
אות ב] את דברי הספרא שיש
מצות 'וקדשתו' גם על כהנים בעלי מומים
כפי שגלמד מהפסוק "והיו קודש", והוסיף
את המשפט הבא: "ולכן אמר והיו קדש -
הזרע הנכבד כולו, תמים ובעל מום".

ונראה כי בדברים קצרים אלו הגדיר
הרמב"ם את מצות 'וקדשתו' -
שהחיוב לקדש ולכבד את הכהנים אינו
תלוי בקדושה הפרטית של הכהן, אלא
בקדושה הכללית של "שבט הכהונה"
שהוא "הזרע הנכבד" והנבחר. וכהסברו
של האגרות משה [לעיל אות ז] בגדר
החיוב בכבוד הכהנים "דהכהונה יש לה
כבוד זה, שלכן צריך ליתן כבוד לכל בני
אהרון שזכה לכהונה כשלא נתחללו לנצח
נצחים והוי הכבוד לא לאדם, אלא
לכהונה שבו".

ומאחר וקדושת הכהונה היא קדושה
כללית על "הזרע הנכבד כולו",
ללא יוצא מן הכלל [לרבות כהן בעל מום],
ודאי נכללו ב"זרע הנכבד כולו" גם כהן
קטן ובת כהן, ועל כן יש לכבדם
ולהקדימם מדין 'וקדשתו'.

ולפי זה יש הבדל בין כהן קטן וכן בת
כהן הנכללים ב"זרע הנכבד" של
שבט הכהונה ויש בהם מצות 'וקדשתו',

לבין אשת כהן שאינה מ"הזרע הנכבד", ואשר על כן לא נאמרה בה מצות 'וקדשתו'.

ונראה להביא ראיה להבדל בין בת כהן לאשת כהן, ממטבע הברכה על

אכילת תרומה. הרמב"ם (הלכות תרומות פרק טו

הלכה כב) כתב: "האוכל תרומה מברך ברכת

אותו מאכל ואחר כך מברך אשר קדשנו

בקדושתו של אהרן וצונו לאכול תרומה",

ובספר דרך אמונה (ס"ק קמה) כתב הגר"ח

קנייבסקי: "אבל דווקא כהן האוכל מברך.

אבל בת ישראל אשת כהן ועבד כהן

שאוכלים אין מברכים כלל, שאין עליהן

מצוה אלא על האדון המאכילם כמו

כשמאכיל בהמתו, וגם האדון אין מברך

שאין עושה מעשה". והגר"מ פיינשטיין

חידש בספרו דברות משה (קידושין סימן יז ענף

ג) שאשת כהן תברך "אשר קידש את בעלי

בקדושתו של אהרן וצונו על אכילת תרומה". ובשער הציון (ס"ק ריז) הוסיף הגר"ח: "ופשוט דכל זה בבת ישראל אבל בת כהן שאוכלת מצד עצמה פשיטא דמברכת".

והדברים מוטעמים לפי המבואר לעיל,

כי אשת כהן אינה מברכת כלל

על אכילת תרומה [לדעת הגר"ח], או

שאינה מברכת "אשר קדשנו בקדושתו של

אהרן", אלא "אשר קידש את בעלי

בקדושתו של אהרן" – היות ואינה מ"הזרע

הנכבד" ולא נתקדשה בקדושתו של אהרן

שנצטווה על אכילת התרומה. ואילו בת

כהן מברכת על אכילת תרומה "אשר

קדשנו בקדושתו של אהרן", כי מחמת

ייחוסה לשבט הכהונה נצטוותה באכילת

תרומה.

ענף ב - השתמשות בכהן בדין קמן

- ח -

הרמ"א (או"ח סי' קכח סע' מה) פסק: "אסור

להשתמש בכהן, אפילו בזמן

הזה, דהוי כמועל בהקדש אם לא מחל על

כך". וביאר המשנה ברורה (ס"ק קעד) את

טעמו של הרמ"א: "שהרי נאמר וְקִדְּשְׁתוּ כִּי

אֶת לֶחֶם אֱלֹקֶיךָ הוּא מִקְרִיב קֹדֶשׁ יְהוָה לָךְ,

ואף עכשיו שאין לנו קרבנות, בקדושתו

הוא עומד, ומשום זה אסור בגרושה ולטמא

למתים". ומפורש איפוא, כי איסור

ההשתמשות בכהן תלוי בדין "וקדשתו",

ומעתה יש לדון האם יש איסור להשתמש

בכהן בעל מום או בכהן קטן.

ואכן בערוך השלחן (סע' עב) "וגם יש

להסתפק אם מותר להשתמש בכהן

בעל מום, כיון דלא חזי לעבודה, ולא

קרינן ביה כִּי אֶת לֶחֶם אֱלֹקֶיךָ הוּא מִקְרִיב,

וכן נראה עיקר". ומבואר בדבריו שהכריע

למעשה, שאין איסור להשתמש בכהן בעל

מום, כי אין בו דין וקדשתו כי אינו ראוי

לעבודה. ולפי זה הוא הדין שאין איסור להשתמש בכהן קטן, שאינו ראוי לעבודה ולכן אין בו דין וקדשתו.

אולם לאמיתו של דבר, נראה כי דין זה תלוי במחלוקת הפוסקים שנתבאר בענף א – האם יש מצות 'וקדשתו' בכהן בעל מום ובכהן קטן. ואמנם כן הוא לדעת המג"א, ש"מקריב" פירושו עבודת הקרבת הקרבנות בפועל, ולכן אין מצות 'וקדשתו' בכהן בעל מום ובכהן קטן, אשר אינם עובדת בבית המקדש, וממילא גם אין איסור להשתמש בהם.

ברם לדעת המנחת חינוך, הפמ"ג ורעק"א, ש"מקריב" פירושו ראוי לאכילת הקרבנות, ולכן יש מצות 'וקדשתו' גם בכהן בעל מום וכהן קטן, שאינם עובדים בבית המקדש אך אוכלים מן הקרבנות, יהיה לכאורה אסור להשתמש בהם.

- ט -

שימוש בכהן קטן כ"תורן" אופף ספרים בבית הספר

בשו"ת מעדני יום טוב (ח"א סימן טו) דן במעשה שהיה "בכתה ז' בתלמוד תורה, שיש להם הסכם בין התלמידים שיש תורנות בחלוקת ואסיפת הספרים לפני ואחרי השיעור, כאשר כל יום ילד אחר מחלק ואוסף הספרים. ויהי היום, והילד התורן לא הכין הגמרות. וכאשר נשאל על ידי הרבי, מה פשר הדבר. הוא תמה עליו, האם אינך יודע שאני כהן, ואסור להשתמש

בכהן, ולכן אני מנוע מלקיים התורנות שהקצבת לי".

ולאחר שהביא את מחלוקת הפוסקים שהביא המג"א (סי' רפב ס"ק ו) האם יש דין וקדשתו בכהן קטן, כתב: "ולפי זה כיון שהמשנה ברורה נקט בפשטות כמו המג"א דאין מצות וקדשתו בקטן. ועוד דבוודאי יש מצות חנוך המוטל על המלמד, ואם כן חייב לחנכו אפילו אם היה מצות וקדשתו. לכן נראה דבוודאי אין טענה לקטן לומר שיש חיוב וקדשתו".

אמנם על הסברא המחודשת שכתב, שמצות חינוך קודמת לחיוב "וקדשתו", תמה בספר קדושת הכהנים כהלכתה (פרק י הערה לו אות ב) "מה שכתב דמצד מצות חינוך צריך המלמד לחנכו אפילו אם הוא נגד מצות וקדשתו, לענ"ד הוי בכלל דברים שאסור לאומרם ולכותבם. דוודאי החינוך חייב להיות על פי דרכי התורה ומצוותיה, ואין צריך לפניו דאם יש איסור עשה דוקדשתו להשתמש בכהן קטן, אם כן הוי החינוך על פי התורה ונתיבותיה, שאין הילד הכהן משתתף בתורנות זו, וכל הילדים יראו ויתחנכו לקיים מצות עשה דוקדשתו, חלילה לנו לומר דאין זה בכלל דרך ארץ וכיוצא בזה. דתורתנו הקדושה תורת חיים היא, והיא הקובעת מהו דרך ארץ, ומהו ההנהגה הראויה".

אמנם לגופא של השאלה, כתב שם: "אבל לקושטא דמילתא נראה דאין זה בגדר דין של השתמשות בכהן, דלכאורה אין הילדים האחרים משתמשים בכהן, אלא דבמקום שכל אחד יוציא ויסדר

ר ין סימן ח כצבי קבא

את ספריו בכל יום עשו ביניהם חלוקה אחרת, דיום אחד יעשה פלוני לכולם ויום אחר יעשה אלמוני לכולם, דהוי סדר יותר נוח וקל, וזה נעשה כדי להקל את עצם הסידור, אבל אין זה נחשב שאחר משתמש בחברו".

סוף דבר

השאלה האם יש מצות 'וקדשתו' בכהן קטן ובכוהנת, תלויה במחלוקת הפוסקים בביאור התנאי האמור במצוה זו "כִּי אֶת לֶחֶם אֱלֹקֶיךָ הוּא מִקְרִיב".

לדעת המג"א, "מִקְרִיב" פירושו **עבודת הקרבת הקרבנות**, ולכן אין מצות 'וקדשתו' בכהן קטן, כי הוא לא עובד בבית המקדש. וכן נקט הגר"צ פ' פרנק, וכן נראה שהכריע המשנה ברורה. ולשיטתם, אין איסור להשתמש בכהן קטן, היות ולא נאמר בן דין 'וקדשתו'.

אולם לדעת המנחת חינוך, הפמ"ג ורעק"א, "מִקְרִיב" פירושו ראוי **לאכילת הקרבנות**, ולכן יש מצות 'וקדשתו' גם בכהן קטן, שלא עובד בבית המקדש אך אוכל מן הקרבנות. ולשיטתם, אסור להשתמש בכהן קטן היות ונאמר בו דין 'וקדשתו'.

ומדברי הספרא והרמב"ם שמצות 'וקדשתו' נאמרה גם על כהנים בעלי מומים, כי "**הזרע הנכבד כולו**" נתקדש בקדושתו של אהרן, למדנו שיש מצות וקדשתו גם **בבת כהן הנכללת ב"זרע הנכבד"** של שבט, אך לא **באשת כהן** שאינה מ"הזרע הנכבד", ואשר על כן לא נאמרה בה מצות 'וקדשתו'.

סימן ט

ביסוד האיסור להאכיל קמן איסור ולטמא כהן קמן

ובדין אשת כהן מעוברת בבית חולים

- א -

בש"ע (יו"ד סי' שע"א ס"א) נפסק: "אסור לכהן ליכנס תחת אהל שהמת תחתיו".

עוד נפסק ברמב"ם (הלכות אבל פי"א ה"ג) "בנות אהרן לא הוזהרו על טומאת מת, שנאמר (ויקרא כא, א) אמור אל הכהנים בני אהרן ולא בנות אהרן".

והנה בשו"ע נפסק (או"ח סי' שמג ס"א) "אסור להאכיל קטן בידיים אפילו דברים שאסורים מדברי סופרים". ומבואר שאסור "לספות איסור לקטן" - לגרום לו בידיים לעבור על איסור.

לאור האמור דנו הפוסקים האם אסור לאשת כהן מעוברת, אשר כמובן אינה מוזהרת להיטמא למת, להיכנס לבית חולים, שמא יש מת בבית החולים, כדי שלא תטמא את העובר שבבטנה.

הש"ך (יו"ד סי' שע"א ס"ק א) הביא את דברי הרוקח (סימן שטו) "אשת כהן שמעוברת מותרת להיכנס באהל המת, דספק ספיקא הוא, שמא נפל הוא או שמא נקבה הוא". בדברי הרוקח מבואר, שהיתר

לאשת כהן מעוברת להיכנס לאהל המת מושתת על צירוף שני ספקות. ראשית, יתכן שח"ו לא יולד תינוק חי אלא נפל. שנית, יתכן שבבטנה נקבה, שאינה מוזהרת להיטמא למת. ולפיכך החשש שבכניסתה לאהל המת תטמא את העובר שבבטנה הוא "ספק ספיקא", ובשל כך מותר לה להיכנס לאהל המת.

המג"א (או"ח סי' שמג ס"ק ב) הביא את דברי הרוקח, והקשה: "וצ"ע דבלאו הכי מותר, דטהרה בלועה אינה מטמאה, כדאיתא במשנה (אהלות פ"ז מ"ה) ובחולין (ע"א, ב), וכן פסק הרמב"ם סוף הלכות טומאת מת (פכ"ה הי"א), דלא כרבי עקיבא (חולין ע"ב, א), וכן דעת הראב"ד בהשגות שם, וצ"ע". כאשר דבר טהור בלוע בתוך דבר אחר, הדבר הטהור הוא "טהרה בלועה" שאינו מקבל טומאה, כמבואר בדברי המשנה באהלות שהביא המג"א בנדרון אשה שילדה תאומים: "יצא הראשון מת [וקודם שיצא השני הוציאו את הראשון מהבית ואז יצא] והשני חי, טהור", ואף על פי שהשני נגע באחיו המת במעי אמו, מכל מקום הוא לא נטמא כי "טהרה בלועה" אינה מקבלת טומאה. המג"א נשאר ב"צ"ע".

בהגהות נתיב חיים תירץ את קושיית המג"א: "האמת יורה דרכו, דהרוקח איירי באשה שקרבו ימיה ללדת ורוצה לילך שם, אפילו הכי מותר מטעם ספק ספיקא, וזה לא הוי טהרה בלועה". וכדבריו תירץ הרדב"ז (ח"א סימן ר; הובא בפתחי תשובה יו"ד סי' שעא ס"ק א) "ומתוך פשיטות הדבר אני אומר, שמה שכתב הרב בעל ספר הרוקח איירי באשה שקרבו ימיה ללדת וחיישינן שמא יוציא העובר ראשו ונמצא שהוא כילוד, ואינה טהרה בלועה, ותינוק בן יומו מטמא באהל. ומשום הכי כתב [הרוקח] ז"ל דאפילו הכי לא חיישינן, דאכתי איכא ספק ספיקא, שמא אינו ולד של קיימא ונפל הוא, או שמא נקבה היא". ומבואר בדבריהם כי היתרו של הרוקח לאשת כהן מעוברת להיכנס באהל המת מכח "ספק ספיקא", נצרך רק לאשה שקרבו ימיה ללדת, שאז יש חשש שהוולד יוציא את ראשו, וכאשר הוולד יוציא את ראשו הוא כבר אינו "בלוע" במעי אמו ואין את ההיתר מדין "טהרה בלועה". ועל זה חידש הרוקח שיש היתר מדין "ספק ספיקא". ואמנם אשת כהן המעוברת בזמן שלא קרבו ימיה ללדת, מותרת להיכנס באהל המת מדין "טהרה בלועה".

וכן נקט להלכה המשנה ברורה (סי' שמג ס"ק א) שהעתיק את דברי המג"א עם ביאורם של הנתיב חיים והרדב"ז: "אשת כהן מעוברת שקרבו ימיה ללדת, מותר להיכנס לכתחילה לאהל המת, דאף שנראה לנו שוודאי תלד שם ולד ושמא יהיה זכר ויטמא שם, אפילו הכי מותר דספק ספיקא

הוא, שמא יהיה נקיבה ושמא יהיה נפל". ובשער הציון (ס"ק ח) ציין מקור לדברים: "נתיב חיים ביישוב דברי הרוקח ממה שהשיג עליו המג"א וכ"כ שאר אחרונים בשם רדב"ז בתשובותיו". ונראה מכאן שמותר לאשת כהן המעוברת בזמן שלא קרבו ימיה ללדת, להיכנס באהל המת מדין "טהרה בלועה".

- ב -

האם מי שאינו כהן מוזהר לטמא כהן קטן

ונראה לדון להתיר לאשת כהן מעוברת להיכנס לבית חולים, מטעם נוסף, בהקדם בירור האיסור לטמא כהן קטן.

במסכת יבמות (קיד, א) דרשו חז"ל את הפסוק (ויקרא כא, א) "וַיֹּאמֶר ה' אֶל מֹשֶׁה אָמַר אֶל הַכֹּהֲנִים בְּנֵי אֶהֱרֹן וְאֶמְרָתְ אֲלֵהֶם לִנְפֹשׁ לֹא יִטְמָא בְּעַמִּי" - "אמור ואמרת, להזהיר גדולים על הקטנים". ופירש רש"י: "שתי אמירות הללו למה, להזהיר גדולים על הקטנים שלא יטמאו". ונחלקו הפוסקים מי הם "הגדולים" המוזהרים לא לטמא כהנים קטנים - כהנים גדולים, או שגם ישראלים הוזהרו לא לטמא כהנים קטנים.

מפתימת לשון הרמב"ם (הלכות אבל פ"ג הי"ב) "כהן קטן הרי הגדולים מוזהרים שלא יטמאוהו", משמע שאזהרה זו היא גם על ישראלים. אולם הטור (יו"ד סי' שעג ס"ע א) כתב: "כשם שהכהן מוזהר

שלא לטמא כך הוא מוזהר להזהיר הקטנים מליטמא". ובשו"ע (יו"ד סי' שע"ג ס"א) שינה מלשון זה וכתב: "כשם שהכהן מוזהר שלא לטמאות, כך מוזהרים הגדולים על הקטנים". ומשמע שבא לחלוק על הטור, ודעתו כדעת הרמב"ם, שגם ישראלים מוזהרים לא לטמא כהנים קטנים. אולם הט"ז (שם סק"א) פירש את דברי השו"ע כדעת הטור: "הגדולים על הקטנים, פירוש הכהנים הגדולים".

וצריך ביאור בשורש מחלוקתם.

- ג -

והנה בביאור שיטת הטור והשו"ע [לפי פירוש הט"ז] שרק כהנים מוזהרים לא לטמא כהנים קטנים, כתב הבית הלוי (ח"א סימן טו) "ולכאורה היה אפשר לומר דכמו שכתב בשו"ת אמונת שמואל (סימן יד) על איסור דלפני עור, דאינו רק באיסור דאיכא גם עליו, אבל איסורא דליכא עליו לא שייך לפני עור. וכמו כן נאמר בהא דאיסור לספות לקטן בידיים, דלא הוי רק באיסור דהגדול המאכיל גם כן מוזהר על איסור זה. והרי בהני תלתא פסוקים דמצינו בתורה דאיסור לספות בידיים הוי כן, דדם ושרצים הכל מוזהרים. וטומאה הא אמרינן אמור ואמרת להזהיר גדולים על הקטנים, ופירושו דהכהנים הגדולים מוזהרים על הקטנים". ומבואר בדבריו, כי איסור "ספיה" לקטן דומה לאיסור "לפני עור לא תתן מכשול", וכשם שאיסור "לפני עור" נאמר רק למי שמחוייב באיסור, כך איסור "ספיה לקטן" - להאכילו שרצים, דם או

לטמא כהן קטן, נאמר רק למי שמחוייב באיסור. ולכן על ישראלים שלא הוזהרו על איסור טומאה למת אין איסור לטמא כהנים קטנים, ורק לכהנים המוזהרים על איסור טומאה, אסור לטמא כהנים קטנים.

ואמנם הבית הלוי מציין, כי הרוקח שדן להתיר לאשת כהן מעוברת שאינה מוזהרת על איסור טומאה להיכנס לאהל המת, חולק על דין זה: "אמנם מדברי הרוקח שהביא הש"ך דכהנת מעוברת מותרת לכנוס לאהל המת מטעם ספק ספיקא, שמא נפל ושמא נקיבה, מוכרח דס"ל דגם בכהאי גוונא דהיא אינה מוזהרת". כלומר, לשיטתם של הטור והשו"ע [לפי פירוש הט"ז] שרק לכהנים המוזהרים על איסור טומאה אסור לטמא כהנים קטנים, פשיטא שמותר לאשת כהן מעוברת שאינה מוזהרת על איסור טומאה להיכנס לאהל המת, שהרי אינה מצווה על איסור טומאה. ומכך שהרוקח התיר את כניסתה לאהל המת מדין "ספק ספיקא", מוכח שלדעתו גם למי שאינו מחוייב באיסור, אסור "לספות" איסור לקטן. ולכן גם לאשת כהן מעוברת שאינה מוזהרת על איסור טומאה, אסור להיכנס לאהל המת ולטמא את העובר שבבטנה. וההיתר הוא רק מדין "ספק ספיקא".

- ד -

מו"ר רבי שמחה זיסל ברוידא, ראש ישיבת חברון, ביאר בספרו שם דרך (ויקרא, מילואים סימן ז) את יסוד המחלוקת האם

רק כהנים מוזהרים לא לטמא כהנים קטנים, או גם ישראלים, בהבנת גדר האיסור שלא להאכיל לקטנים איסורים – האם "זהו איסור אחד מצד עצמו והוא איסור כללי, וכעין איסור לפני עור לא תתן מכשול [ואפשר שהוא כעין ערבות שהטילה התורה עלינו לדאוג שלא יעברו הקטנים על איסורים], וכשמאכיל קטן זהו איסור אחד בכל האיסורים כמו הלאו דלפני עור שהוא כולל לכל האיסורים. או שהאיסור להאכיל הוא חלק מעצם מין האיסור המסויים שמאכיל בו את הקטן, דכאשר אסרה התורה איסור מסויים, כללה בכלל האיסור גם לא להאכילו בידים לקטנים. ולפי צד זה, כשמאכיל שרצים לקטן עובר הגדול בלאו דשרצים וכשמאכיל דם עובר בלאו של דם וכן בכל האיסורים. וכצד השני מובא בקרית ספר בסוף הלכות מאכלות אסורות בשם רבי ישעיה מטראני וז"ל: "דאם האכיל לקטנים לוקה כאילו אכלו הוא דכתיב בשרצים לא יאכל לחייב את המאכיל כאוכל". ולפי זה יוצא שכהן המאכיל ישראל קטן בתרומה אינו בכלל איסור זה, שהרי הוא עצמו אינו מוזהר על אכילת תרומה".

על פי זה ביאר הגרש"ז את מחלוקת הרמב"ם והטור: "ומעתה יש לומר שהרמב"ם שסובר כמשמעות סוגיית הגמרא, שלטמא כהן קטן מוזהרים כל ישראל ולא רק כהנים, נראה דחולק על הר"י מטראני שסובר דהמאכיל קטנים איסור עובר על האיסור שהאכילם, שכן לפי דעה זו יש לומר שרק כהנים שיש להם

איסור טומאה מוזהרים לא לטמא קטנים, דכאשר הוזהרו לא להיטמא בכלל זה שלא יטמאו לקטנים, אבל ישראל שאינם באזהרה זו ודאי שאינם מוזהרים לטמא קטנים. אלא ודאי ס"ל לרמב"ם כצד הראשון, שהאכלת קטן באיסורים זהו איסור כללי בפני עצמו כלאו דלפני עור, ולכן שפיר שייך להכליל בזה גם ישראלים שמוזהרים מלטמאות קטנים. ברם בדעת הטור יש לומר דס"ל כהר"י מטראני שהמאכיל קטנים איסור עובר על האיסור שהאכילם, ואמנם רק כהנים שיש להם איסור טומאה מוזהרים לא לטמא קטנים, דכאשר הוזהרו לא להיטמא בכלל זה שלא יטמאו לקטנים, אבל ישראל שאינם באזהרה זו ודאי שאינם מוזהרים לטמא קטנים".

לפי דברי הגרש"ז מבוארת שיטתו של הרוקח, שסבר כדעת הרמב"ם שאיסור "ספיה" לקטן הוא "איסור כללי", וגם מי שאינו מצווה באיסור, מוזהר שלא לספותו לקטן שמוזהר עליו. ולכן, גם לאשת כהן מעוברת שאינה מוזהרת על איסור טומאה, אסור להיכנס לאהל המת ולטמא את העובר שבבטנה, ובשל כך הוצרך הרוקח להתיר את כניסתה מדין "ספק ספיקא".

אמנם על פי שיטתם של הטור והשו"ע [לפי פירוש הט"ז] שרק לכהנים המוזהרים על איסור טומאה אסור לטמא כהנים קטנים, יוצא כי מותר לאשת כהן מעוברת שאינה מוזהרת על איסור טומאה, להיכנס לבית חולים [אהל המת], שהרי אינה מצווה על איסור טומאה.

[בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סימן שמו)

כתב: "אשת כהן תשתדל לילד

בבית החולים שאין מצוי טומאה, והזהרתי

על כך ביוהנסבורג, ובעיה"ק ירושלים

שמעתי מגדולי הוראה שאשת כהן תלד

בביקור חולים או עכ"פ בשערי צדק, ולא

בהדסה שמצוי מאוד מתים ומטמאה אחר

כך כשנשאר ללא צורך הנולד. וכשם

שבהקפה המקיף קטן חייב כן בטומאה כן,

והאיסור לטמא חמור טובא". ויש לתמוה

על ההשוואה בין כניסת אשת כהן מעוברת

לאהל המת ובין גדול המקיף קטן, כי גדול

מצווה באיסור "לא תקיפו פאת ראשכם",

בעוד שאשת כהן אינה מוזהרת באיסור

להיטמא למת. וההשוואה היתה צריכה

להיות לאשה – שאינה מצווה באיסור "לא

תקיפו פאת ראשכם" – המקיפה קטן,

וצ"ע].

סימן י

מנהג ברכת הבנים בליל שבת

מנהג נפוץ בעדות ישראל, לברך את הבנים והבנות בליל שבת. ויש לעיין במקור המנהג, טעמו וסודו. מדוע מברכים את הבנים דווקא בשבת ובערב יום הכיפורים, ומדוע נהגו לברך את הבנים דווקא בפסוקי ברכת כהנים. כמו כן צריך עיון כיצד מותר לברך את הבנים בברכת כהנים ובפריסת שתי הידיים, לאור המבואר בדברי הגמרא במסכת כתובות (כד, ב) שיש איסור עשה לזר [מי שאינו כהן] לברך ברכת כהנים בנשיאות כפיים.

- א -

ביום זה הוא לאמור בך יִכְרֹךְ יִשְׂרָאֵל לֵאמֹר יִשְׁמַךְ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכַמְנָשָׁה וְיִשָּׁם אֶת אֶפְרַיִם לִפְנֵי מְנָשָׁה. ומנהג לברך בשבת קודש, ובפרט בליל שבת, סוד שבת מלכתא שהם בינה ותפארת למטה במלכות יתירה שעל המברך ומתברך יחולו הברכות". ועוד כתב שם: "ואם יש לו בת, גם היא יברכנה, ובפרט בליל שבת".

ובמידורו של היעב"ץ, בית יעקב (הנהגת ליל שבת חדר המטות אות ז) מובא: "מנהגם של ישראל לברך הילדים בליל שבת [אחד האבות ואחד הרבנים] אחר התפילה או בכניסה לבית, שאז חל השפע, וראוי להמשיכו על הילדים ביחוד שאין בכוחם להמשיך שפע במעשיהם. אבל על ידי גדול אמצעי משובח הוא יורד וחל ונאחז ביותר בקטנים שעדיין לא טעמו טעם חטא ועל ידיהם הוא מתפשט יותר. אבל גם הבנים הגדולים מקבלים ברכה מאבותיהם, ונכון הוא".

במנהגי מהרי"ל (הלכות שמחות אות כג) הובא, כי בימים שהיה מהרי"ל באבלותו "בליל שבת, לא בירך הרב הנערים ולא את קרוביו באותה השבת. ויצא מבית הכנסת דומם והלך לדרכו". ומבואר כי דוקא בשבת זו נמנע מלברך את הנערים בגלל אבלותו, אבל בדרך כלל היה מברך את הנערים. עם זאת, לא ברור מי היו "הנערים", ומשמע שלא מדובר דווקא על בניו. וכמו כן מבואר שהברכה היתה בבית הכנסת, עם סיומה של תפילת ערבית, ולא בבית, כנהוג היום אצל רבים.

המנהג לברך את הבנים בליל שבת, מוזכר בספר מעבר יבוק (שפתי רננות פרק מג) שחיברו רבי אהרן ברכיה די מודינא, מגדולי רבני איטליה (יצא לאור במנטובה שנת שפ"ו) "כשישים אדם ידו על ראש הקטן, מתברך, שנאמר (בראשית מח, יד) וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת יָמִינוֹ, וכתוב (שם פסוק כ) וַיִּבְרַכֵּם

בספר זכרון למשה (דף קכב) מסופר על מנהגו של החתם סופר "בליל שבת קודש, כאשר בא מבית הכנסת לביתו, דרכו היה לאסוף אז כל בני ביתו, בניו בנותיו וחתניו ונכדיו מקטן ועד גדול סביביו לברכם בזאת הברכה אשר ברך משה איש אלקים". ובספר מנהגי החתם סופר (הוצאת מכון חת"ס) מובא: "בבואו לביתו בדרך את בניו [ובנותיו]".

בספר יסודי ישורון (מערכת קידוש) סיכם את הדברים: "נוהגים לברך את הבנים והבנות בלילי שבת ויום טוב אחר התפילה או בכניסה לבית, וגם הבנים הגדולים מקבלים ברכה מאבותיהם, ומנהג עתיק יומין הוא. וכן מצינו שיצחק בריך את בניו, יעקב ברכם לפני מותו".

- ב -

טעם ברכת הבנים בליל שבת

בטעם המנהג לברך את הבנים בליל שבת, נאמרו מספר הסברים:

• בשבת אין קיטרוג - בספר מעבר יבוק [בהמשך דבריו המובאים לעיל] כתב: "ומנהג לברך בשבת קודש, כי אין שטן ופגע רע בשבת שיקטרג על הברכה, שנדחו מערב שבת לנוקבא דתהומא רבה. וצורך גבוה הוא לברך האדם בניו בשבת". וכן הובא בסידור אוצר התפילות (ערבית לשבת) "וראוי לכל אדם לברך בניו ובנותיו בשבת, כי אין שטן ופגע רע בשבת שיקטרג על הברכה".

• עת רצון - בדברי סידור בית יעקב [המובאים לעיל] נתבאר, כי טעם הברכה בליל שבת נובע מכך "שאז חל השפע, וראוי להמשיכו על הילדים ביחוד שאין בכוחם להמשיך שפע במעשיהם". ובהמשך דבריו כתב היעב"ץ: "עכ"פ מכל זה נראה בעליל איך הוא מנהג שטות מכמה פתאים שנמנעים לברך יוצאי חלציהם בשבת קודש. והלא רבותינו ז"ל אמרו: לעולם אל תהיה ברכת הדייט קלה בעיניך. ומה גם בעת רצון, אין זה אלא מידת עצלות בפיתוי היצר, כמנהגו להפיל על האדם תמיד עצלות מאד ברצותו לעשות קצת רצון הבורא ית"ש. על כן מי שיראת אלקים בלבבו, יברך לבניו ויוצאי חלציו".

• ביטול הקללות - עוד כתב בסידור אוצר התפילות בשם סידור אור זרוע לצדיק: "מצאתי מה שנוהגים כל ישראל לברך את בניהם ובנותיהם בכל שבת וביום טוב, מפני שלפעמים בימות החול האב והאם מקללים את בניהם מרוב צער או מחמת איזה סיבה שאירע להם, ולכן עתה בזמן השמחה מבטלין אותן הקללות על ידי הברכות, ויהפוך ה' את הקללה לברכה והעת גורמת שגם המלאך רע יענה אמן על זה". וכן מבואר בספר חמדת ימים (ח"א, שבת פרק ז) "וטעם הברכה בעת ההיא לפי שצינורי הברכות פתוחים, וגם שדרך האב לכעוס על בנו ולקללו כל ימות השבוע, וכן הרב על תלמידו, לכן מקדים לברכו עתה, ומשברכו לא יוכל לקללו עוד על דרך וברך ולא אשיבנה".

נוסף למנהג לברכת הבנים בליל שבת, על פי המסופר במסכת עבודה זרה (יז, א) "עולא כי הוה אתי מבי רב [כשהיה עולא חוזר מבית רב - מלימודו בישיבה], הוה מנשק להו לאחתיא אבי ידיהו [היה מנשק לאחיותיו על זרועותיהן]". ופירש רש"י (שם ד"ה אבי) "דרך בני אדם כשיוצאין מבית הכנסת מיד הוא נושק לאביו ולאמו ולגדול ממנו בארכובה או בפס ידיו [משום כבוד]".

וכתב הרב הלוי על פי זה "עיקר המנהג אינו בברכה, אלא המנהג הקדום לנשק ידי ההורים. ועיקר מנהג נשיקת היד על דרך האמת הוא לאם, וכמו שכתב המג"א (או"ח סימן רעד בתחילתו בשם הכוונות) טוב לנשק ידי אמו בליל שבת. ולכן נראה לי שהברכה השתרבבה אגב הנשיקה שהיא עיקר, כי סברא היא כשאדם נושק ידי אמו, מן הסתם היא מברכת אותו. וכיון שנושק ידי אמו ומקבל ברכתה, שהיא העיקר בליל שבת על דרך האמת, נושק באגב מפני הכבוד גם ידי אביו, וגם הוא מברכו. אמור מעתה, עיקר המנהג הקדום שיש לו מקור הוא נשיקת הידיים, והברכות באו אגב הנשיקה, כיון שבאמת לא מצאנו להם מקור נאמן בליל שבת". [בשו"ת ויצבור יוסף (ח"ד סימן כ) הביא את הסברו של החיד"א בספר מראית העין, מדוע ינשק ידי אמו בליל שבת: "הטעם לפי הקבלה, כדי לכבד את האמא בכניסת שבת, שכל ההכנות לשבת היו עליה ועשתה אותם כראוי, והיא עקרת הבית, עיקרו של הבית"].

• **זמן תפילה בכוונה** - בשו"ת חתם סופר (ח"א סימן כג) הסביר את טעם הברכה, על פי מה שביאר מדוע הכהנים נושאים כפיים רק ביום טוב: "דנשיאת כפיים כתיב בקרא אחר עבודה, וכדילפינן במגילה (יח, א) מדכתיב "וירד מעשות החטאת ויברך את העם", ותפילה במקום עבודה, ואין ספק כשאין עבודה רצויה והיא פיגול ח"ו גם ברכת כהנים לא תחול על המתברכים אז. והיות בעוונות הרבים כל ימות החול טרודים על המחיה והכלכלה ורוב התפילות בלי כוונה וטרדה מרובה, ותפילה בלא כוונה כקרבן שאינו רצוי, על כן מברכים ביום טוב שהעולם פנויים ומכוונים בתפילתם, וכהאי גוונא כתב בפירוש המחזור על המנהג שנוהגים לברך הילדים בשבת ויום טוב דווקא".

טעם זה הוזכר בקצרה בפירוש אלף למטה על ספר מטה אפרים (סימן תריט ס"ק ד) "נהגו לברך הבנים בשבת לפי שהמחשבה פנויה מעסקים, וכן עתה בערב יום הכפורים מברכין הבנים בכניסתן לקדש ולטהר עצמם בקדושה יתירה ולטהר עצמו לפני ה', והמברך יתברך ג"כ כדכתיב "ואברכה מברכיך".

- ג -

מנהג ברכת הבנים קשור למנהג לנשק ידי ההורים

מעניין לציין כי רבי חיים דוד הלוי, רבה של תל אביב, כתב בספרו עשה לך רב (ח"ח שאלות קצרות סימן כח עמ' שנד) טעם

חמדת ימים (ח"א, שבת פרק ז) "ואותו היד בלבד [שנישקו בנו על גבה] ישים המברך על ראש המתברך, שאין שתי ידיים זוכות כאחת".

אולם היעב"ץ כתב שהמברך ישים את שתי ידיו בדווקא כמו ברכת כהנים שמברכים בשתי הידיים: "ומניחים [בברכת הבנים בשבת] ב' ידיהם על ראשיהם כמו שמצינו בכל המברכים, כדרך שנהג משה רבנו ע"ה, כך ראוי למברך לעולם, כי טוב עין הוא יברך. וכן כהנים בברכת כהנים בב' ידיים. וכן מצינו במלאכים ליל ערב שבת, שאמרו ז"ל (שבת קיט, ב) שמניחין ידיהם על ראשו של אדם כשמברכין אותו. ומה שמצינו ביעקב אבינו שבירך אפרים ומנשה כל אחד ביד אחת, לא היתה עינו צרה ח"ו, אלא מפני ההכרח הוצרך לעשות כן, כדי שלא להטיל קנאה ביניהם, מאחר שבאו לפניו בבת אחת לקבל ברכתו, ובדין היה שיקדים מנשה הבכור, אבל הוא בחר באפרים להקדימו, כמו שמפני כך שיכל ידיו וישת יד ימינו על ראש אפרים וגרם הקפדת יוסף. וכל שכן אם היה מקדימו לפני מנשה, היתה הקפידא יותר בודאי, לכן נשמט מזה בכל האפשרות למעט הקפדה". ומסיים היעב"ץ: "ולא כחסרי דעת שחושבין שיש קפידא לברך דווקא ביד אחת, וסוד הידיים לברכה גדול".

היעב"ץ חזר על דבריו בשו"ת שאילת יעבץ (ח"ב סי' קכה) "גם ענין הברכה לבנים שהוא מדקדק ומקפיד דווקא ביד אחת, ואדוני אבי מורי ורבי גזר אומר

ובספר זכר דוד (מאמר ראשון פרק צג) ביאר את הקשר בין ברכת הבנים לנשיקת ידי ההורים: "נוהגים גם כן אצלנו שההורים יברכו את בניהם בליל שבת קודש, והבנים מהדרין מן המהדרין לילך אצלם לנשק את ידיהם תחילה וסוף לקיים מצות כיבוד אב ואם. ונראה לי למצוא רמז לזה בכתוב (ויקרא יט, ג) אִישׁ אָמוֹ וְאָבִיו תִּירָאוּ וְאֶת שְׁבֹתַי תִּשְׁמְרוּ, דהיינו שבעת שמירת השבת תיראו אביו ואמו, וכמו כן בעשרת הדברות כתוב (שמות כ, יב) כִּבֹּד אֶת אָבִיךָ וְאֶת אִמְךָ, וסמך ליה (שם פסוק ח) זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ".

- ד -

סדר הברכה וצורתה

המנהג השכיח הוא, לברך את הבנים והבנות בפסוקי ברכת כהנים, כפי שהביא היעב"ץ בסידור בית יעקב בהמשך דבריו המובאים לעיל: "ואומרים המברכים יִשְׁמְרֵךָ אֱלֹהִים כְּאֶפְרַיִם וְכַמְנַשֶּׁה (בראשית מח, כ) גם יִבְרַכְךָ ה' וְיִשְׁמְרֵךָ וגו' (במדבר י, כד), וכל אחד יוכל להוסיף ברכה משלו כפי צחות לשונו".

והנה בספר במעבר יבוק [לעיל אות א] כתב שבשעת הברכה, ישים המברך את ידו על ראש המתברך: "כשישים אדם ידו על ראש הקטן, מתברך, שנאמר (בראשית מח, יד) וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת יָמִינוֹ, והסביר מדוע דווקא יד אחת: "כי ביד האדם ט"ו פרקים כמנין ט"ו תיבות שבברכת כהנים, לומר, יחולו על ראשך הברכות שבשלשה פסוקים אלו שהם ט"ו". וכן מבואר בספר

בבית התפילה שלו דוקא בשתי ידיים, ונתן טעם לדבריו בנגלה ובנסתר."

וכן כתב בספר פחד יצחק (אות ב, ברכה) "והנני רואה מנהג טוב לברך החכמים את הקהל ואבות לבנים עם שתי ידיים, אי בעית אימא קרא, וישא אהרן את ידו אל העם ויברכם (ויקרא ט, כב). ואי בעית אימא סברא, כדי שימינא ישתכלל בשמאלא, כמו שכתבו המקובלים, ובפרט בעל ראשית חכמה (שער היראה פ"ד דף כב וכג), להכניע הדין. הרי מבואר דטוב ויפה לברך בשתי ידיים להכניע הדין. וכן מנהגינו על דרך הסוד, כשאנו מתפללין שמונה עשרה, לכוף הימין עם השמאל."

מדברי היעב"ץ והפחד יצחק נראה כי יש מחלוקת על פי הסוד האם מברכים את הבנים ביד אחת או בשתי ידיים, ויש לעיין האם גם על פי ההלכה יש מחלוקת האם מברכים את הבנים ביד אחת או בשתי ידיים.

- ה -

ברכה בפסוקי ברכת כהנים בזמנים שונים

יש הנוהגים לברך בפסוקי ברכת כהנים בהזדמנויות נוספות:

• **ערב יום כיפור** - המטה אפרים (סימן תריט ס"ב) כתב: "נהגו שהאב והאם מברכים את בניהם טרם לכתם לבית הכנסת, ומעתירים בברכה זו גם כן שיחתמו לחיים טובים ושיהיה לבם נכון ביראת ה', וישים

בלבבו אהבתו ויראתו בלב שלם". ובספר אלף המגן (ס"ק ד) הוסיף: "כתוב בספרים הקדושים דצריך האדם להתאמץ מאד ולהשתדל לקבל ברכת אביו ואמו, ואפילו בכל ימות השנה ומכל שכן בערב יום הכיפורים. ואמרו חז"ל במדרש שכל הטובה והממלכה שיש לזרעו של עשו הוא על שהחשיב ברכת אביו וצעק ברכני גם אני אבי". ובמחזורי התפילה מודפס נוסח הברכה, ובו פסוקי ברכת כהנים.

• **ברית מילה, פדיון הבן ובר מצוה** - בספר החינוך (מצוה שצב) הביא בשם הרמב"ן שהכהן מברך את הילד בפדיון הבן בנשיאת כפים. אמנם משמע מדבריו שלא אומר את פסוקי ברכת כהנים אלא פסוקים אחרים, אולם פוק חזי מאי עמא דבר, ובזמנינו מנהג העולם שהכהן הפודה מניח את שתי ידיו על ראש התינוק ומברכו ברכת כהנים.

הבן איש חי (שנה ראשונה פרשת ראה סע' יז) כתב על המנהג בסעודת בר מצוה ש"הגדולים שבקרואים מניחים את ידיהם על ראש הנער ומברכים אותו בברכת כהנים". וידידי רבי משה שטרנבוך הביא בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן תרו) מנהג כמה מקומות "שבמילה או בר מצוה עומד כהן ומברך ברכת כהנים לילד".

• **כשמלווה את חברו היוצא לדרך** - בביאור הלכה (סי' קכח סע' א ד"ה דור) הביא בתוך דבריו את "מנהג העולם שנוהגים לברך אחד לחברו, בין שהוא כהן או זר בעת שמלווה אותו בלשון "יברכך" וגו'".

- 1 -

יש בדבר, הלא תלמוד ערוך הוא (כתובות שם)
דאיכא איסור עשה".

גם בדרכי משה (או"ח סימן קכח ס"ק א) כתב:
"על דברי התוספות קשה לי, דהא
איתא בכתובות דזר הנושא את כפיו עובר
בעשה".

- 2 -

**באלו תנאים עובר זר על "איסור
עשה" כאשר נושא כפיו**

דברי התוספות הוסברו במספר דרכים,
ויש בהם נפקא מינא למעשה באלו
תנאים עובר זר על "איסור עשה" כאשר
נושא כפיו:

• הדרכי משה תירץ: "ואפשר דר"י לא
קאמר אלא כשעולה עם כהנים אחרים,
אבל לבד הוא עובר בעשה, וצריך עיון".

• הב"ח (שם) תירץ: "ודאי רבי יוסי לעלות
לדוכן ולברך קאמר, אלא שהיה מברך
בלא פריסת ידיים, וגם לא בירך "אשר
קדשנו" וכו', וסבירא ליה דאיסור עשה
ליכא אלא בדמברך בנשיאת כפים, ד"כ
תברכו" - אתם ולא זרים - קאי דווקא
אברכת כהנים בנשיאת כפים כדכתיב (ויקרא
ט, כב): "וישא אהרן את ידיו אל העם
ויברכם" אבל ברכה בלא נשיאת כפים
אפילו עולה לדוכן ומברך, ליכא איסור
עשה. ולהכי קאמרי התוספות: ר"י לא ידע
מה איסור יש בדבר וכו', וסבירא ליה
דליכא נמי מפני הרואים, כיון דמפורסם
דמברך בלא פריסת ידיים".

במסכת כתובות (כד, ב) מבואר שיש
"איסור עשה" לזר לישא כפיו.
ופירש רש"י (שם ד"ה דאיסור עשה), שהאיסור
נלמד מהכתוב (במדבר ו, כג) "פה תִּכְרְכוּ" -
"אתם ולא זרים, ולא הבא מכלל עשה
עשה".

והנה במסכת שבת (ק"ח, ב) אמר רבי יוסי
"מימי לא עברתי על דברי חברי,
יודע אני בעצמי שאיני כהן, אם אומרים
לי חבירי עלה לדוכן, אני עולה". וכתבו
התוספות (ד"ה אילו) "לא ידע ר"י מה איסור
יש בזר העולה לדוכן, אם לא משום ברכה
לבטלה, שלכהנים אמרה תורה לברך את
ישראל".

והדברים תמוהים, שהרי בגמרא
בכתובות מפורש שיש איסור
לזר לישא כפיו, כפי שתמה הב"ח (או"ח סי'
קכח ס"ק א) על דברי התוספות "וקשה,
דהיאך יהא עובר אעשה כדי שלא יעבור
על דברי חבריו, דאפילו לא יהא מברך
ברכת "אשר קדשנו בקדושתו של אהרן",
מכל מקום עובר אעשה ד"כ תברכו" -
אתם ולא זרים, דברכות ודאי אינן מעכבות,
וכיון שעולה לדוכן ומברך לישראל
"יברכך" וגו' הרי עובר אעשה. ואפילו
אביו אומר לו, בשל לי בשבת, אסור
לשמוע אליו, ד"אני ה'" כתיב (ויקרא יט, ג),
כולכם חייבים בכבודי, כדאיתא בפרק אלו
מציאות (בבא מציעא לב, א) כל שכן שאין
לשמוע לחביריו לעבור איסור עשה. וגם
תימה, היאך אמר ר"י דלא ידע מאי איסור

[ואילוי התורה תמימה (במדבר פרק ו אות קלא)
 הביא בשם רבנו ירוחם גירסא
 אחרת בדברי רבי יוסי: "יודע אני בעצמי
 שאיני כדאי", במקום הגירסא שלפנינו
 "יודע אני בעצמי שאיני כהן". ולפי זה
 התכוון רבי יוסי "אם יאמרו לי חברי עלה
 לדוכן, לא לדוכן של כהנים בנשיאות כפים
 אלא למקום ששם דורשין גדולי החכמים
 לפני הציבור, והוא מקום גבוה וכולט כעין
 איצטבא". ולפי גירסא זו "אין כל ענין
 נשיאות כפים במאמר זה של רבי יוסי, כי
 נשתבשה הגירסא בגמרא, ובמקום כדאי
 כתוב כהן"].

- ח -

נמצא לסיכום:

• לדעת הדרכי משה, עובר באיסור רק אם
 עולה לבד לדוכן לשאת כפיו, אבל אם
 עולה עם כהנים אחרים, אינו עובר על
 איסור.

• לדעת הב"ח (שם) עובר באיסור רק אם
 מברך ברכת כהנים בפריסת ידיים.

• לדעת הפני יהושע זר עובר באיסור עשה
 רק כשמברך ברכת כהנים בשם
 המפורש בבית המקדש.

ולמעשה כתב הרמ"א (סי' קכח ס' א') "ואין
 לזר לישא כפיו, אפילו עם
 כהנים אחרים", והמשנה ברורה (שם ס' ק ו')
 הכריע: "לדינא הסכימו האחרונים דאין
 לחלק בזה, ובכל גווני עובר בעשה".

• **ההפלאה (כתובות שם) והמשך חכמה (במדבר**
 ו, כג) תירצו, כי גם לדעת רבי יוסי כשזר
 עולה יחד עם הכהנים ואינו מברך, אינו
 עובר על איסור עשה ב"כה תברכו". אלא
 שרבי יוסי חשש שבעלייתו לדוכן הרי הוא
 בכלל מה שאמרו חז"ל (סוטה לח, ב)
 "העומדים אחורי הכהנים אינם בכלל
 ברכה, דמראים עצמן שאינם רוצים
 להיות מן המבורכים". ואם כן גם הוא,
 כשעלה לדוכן, נראה כעומד אחוריהם
 ומראה עצמו שאינו רוצה להיות
 מהמבורכים. ועל זה אמר רבי יוסי "מכיון
 שמעולם לא עבר על דברי חבריו, ואם
 חבריו יאמרו לו "עלה לדוכן", הרי הוא
 אנוס, ותו הוי בכלל ברכה, כיון שמה
 שהוא עולה לדוכן אין זה מצד שאין חפץ
 בברכה, רק מצד ציווי חבריו. ואם כן הוא
 בכלל ברכה, לכן עולה לדוכן, דאין בזה
 איסור". אבל ברור, כי גם רבי יוסי לא חלק
 על דברי הגמרא בכתובות, שזר הנושא כפיו
 עובר על איסור עשה.

• **הפני יהושע (כתובות שם) ביאר את דברי**
 רבי יוסי: "דעל כרחך הא דדרשינן "כה
 תברכו" ולא לזרים, היינו בבית הבחירה
 דווקא, כדאיתא בסוטה (לח, ב) דעיקר קרא
 בבית הבחירה איירי, והתם ודאי אסור
 משום שמברכים בשם המפורש, אבל
 בגבולין דלית לן קרא, שפיר הקשה ר"י מה
 איסור יש בזר, דלא יהא אלא קורא
 בתורה. ואי משום ברכה לבטלה, מסתמא
 ר"י לא בירך ברכה שאינה צריכה, ואיהו
 לא קאמר אלא הייתי עולה".

ממוצא דברים אלו תמה התורה תמימה (שם) "על מה סמכו העולם לברך איש את אחיו בנשיאות כפים על ראש המתברך, כמו שנוהגין בברכות חתנים וכדומה, אחרי כי כמבואר הוי סדר ברכה זו מיוחדת רק לכהנים, ולזרים יש בזה איסור עשה". והוסיף התורה תמימה: "וגם נראה לי דאפילו לכהן לא הורשה לברך ברכה פרטית בנשיאת כפים שלא בזמן ובמקום שקבע לזה. וראיה ממה שאמרו במגילה (כו, ב) שאלו תלמידיו את רבי אלעזר בן שמוע, במה הארכת ימים. אמר להם, מימי לא נשאתי כפי בלא ברכה. ואם כפשוטו, קשה, מאי רבותיה. אלא הכוונה שלא נשא כפיו לברכה בעלמא שלא בשעת מצוה וחיוב ברכה".

תמידה זו כמובן קמה וגם ניצבה, על מה מסתמך מנהג העולם לברך בפסוקי ברכת כהנים בשתי ידיים פרוסות – בליל שבת, ערב יום כיפור, ברית מילה, פדיון הבן ובר מצוה, ובשעה שמלווה את חברו היוצא לדרך – והרי "אפילו לכהן לא הורשה לברך ברכה פרטית בנשיאות כפים שלא בזמן ובמקום הנקבע לזה", ומדוע לא חוששים בזה לאיסור עשה של נשיאת כפיים בזר, וצ"ע.

- ז -

ברכת כהנים בזר כשאינו מתכוין למצוה וללא פריסת ידיים

ואכן המשנה ברורה (סימן קכח ס"ק ג) דן במנהג העולם לברך איש את רעהו בברכת כהנים.

בתחילת דבריו הביא את מה שנכתב בספר מגן גבורים "דהא דאמרה תורה "אתם" ולא זרים, אינו רק במתכוון לכוונת המצוה, אבל אי לא מתכוין כלל לכוונת המצוה, רק שלא לעבור על דברי חבריו שחשבו שהוא כהן ואמרו לו עלה לדוכן, פשיטא דאין כאן איסור עשה כלל". ולפי זה ברור כי מי שאינו מתכוין בשעה שמברך את חברו לקיים את מצות ברכת כהנים, אינו עובר על איסור.

אולם בהמשך דבריו העיר המשנה ברורה על המגן גיבורים: "ונראה דכל זה דוקא למאי דקיימא לן לעיל (סימן ס סע"ד) דמצוות צריכות כוונה, דאי לאו הכי אינו מותר רק דווקא אם מכוון בפירוש שלא לשם מצוה, או שאינו מכוון כלל לברכה". ובביאור הלכה שם (ד"ה דור) הרחיב ודן בדברים: "ולכאורה לפי זה יש לתמוה על מנהג העולם שנוהגין לברך אחד לחברו, בין שהוא כהן או זר בעת שמלווה אותו בלשון "יברכך" וגו'. ואף דברכה כזו הוא שלא בשעת התפילה, וידוע הוא מה שאיתא בירושלמי (פ"ד דתענית) לא מצינו נשיאת כפים בלא תפילה, הלא זהו בודאי רק תקנתא דרבנן דקבעוהו בתפילה, ומדאורייתא אינו תלוי בזה כלל. תדע, דהלא תפילה גופא לרוב הפוסקים הוא דרבנן, וא"כ כיון דמדאורייתא יוצא בברכה בעלמא כשמברך אותם אפילו שלא בשעת תפילה, ועל זה אמרה התורה "אתם" ולא זרים, האיך מותר לזר לברך אחד לחבירו בלשון זה. ואם כן יש ראייה ממנהג העולם להא דקיימא לן מצוות צריכות כוונה".

ובסיום דבריו כתב הביאור הלכה לבאר את מנהג העולם לברך איש את רעהו בברכת כהנים, בשני דרכים: "ואולי יש לומר דטעם המנהג, משום דס"ל כהב"ח דדווקא בפריסת ידיים עובר הזר בעשה. אי נמי, דכיון דתיקנו רבנן שלא לישא כפיים בלא תפילה, שוב מי שאומר פסוקים אלו של ברכת כהנים בלא תפילה, בין כהן בין ישראל, הוי כמכוון בפירוש שלא לקיים בזה המצוה דברכת כהנים, ולכן שרי".

- י -

ברכת הבנים בשבת - ביד אחת או ללא כוונה לקיום מצות ברכת כהנים

על פי דברי הביאור הלכה, מובנים חילוקי המנהגים האם לברך את הבנים בשבת ביד אחת או בשתי ידיים.

התורה תמימה [בתוך דבריו המובאים לעיל] כתב: "ואני שמעתי מאיש אמונים שהגר"א מוילנא בירך את הגאון מוריניו רבי יחזקאל לנדא מו"ץ דווילנא בשעת חופתו, והניח יד אחת על ראש הגרי"ח בשעת הברכה, ושאלוהו על ככה, והשיב, כי לא מצינו ברכה בשתי ידיים רק לכהנים במקדש, וזולת זה לא ראיתי ולא שמעתי מי שיעיר בזה, והיא הערה נפלאה". וכן הובא בסידור אזור אליהו (ברכת הבנים בליל שבת קודש) מסידור רבי נפתלי הירץ ששמע בשם הגר"א ש"מניחים יד אחת על המתברך, דאין לברך בשתי ידיים לבד מכהן". ולפי זה מבואר מנהגם של

המקפידים לברך את הבנים ביד אחת ולא בשתי ידיים, כדי לא לעבור על "איסור עשה" של זר בברכת כהנים, שנאמר בפריסת שתי ידיים בלבד.

ואילו הנוהגים לברך בשתי ידיים בליל שבת [כמובא בדברי היעב"ץ], או בבר מצוה [כמובא בבן איש חי], וכן מנהג העולם שבפדיון הבן הכהן מברך את התינוק בשתי ידיים, מבוסס על ההיתר השני של הביאור הלכה, שבברכת כהנים הנאמרת לא על סדר התפילה יש כוונה הפוכה לא לקיים בזה את מצות ברכת כהנים, ולפיכך אין בזה איסור עשה, כפי שכתב ידידי רבי משה שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סימן תרו) "מה שנהגו לברך הבנים בנוסח "יברכך" בליל שבת וכדומה, נראה שלא נתכוונו בגדר "ברכת כהנים" שלא מקפידים על כהן כלל ולכן אין לחשוש (עיין בביאור הלכה ריש סימן קכח). אבל כשמקפיד שכהן דווקא יברך, ובגדר ברכת כהנים, נראה שאין לנהוג כן, שגורע ממצות ה' כשאינו מברך באופן שמצותה בכך".

- יא -

אין איסור בברכת כהנים שהיא לא בתורת "עבודה"

בספר חבצלת השרון (פרשת נשא; במדבר ו, כג) ביאר בדרך נוספת, מדוע בברכת הבנים באמירת פסוקי ברכת כהנים, אין לחשוש לאיסור זר בברכת כהנים, על פי המבואר בספרי האחרונים, שביסוד ברכת

כהנים נאמרו ב' הלכות: [א] דין ברכה - לברך את עמו ישראל באהבה. [ב] דין עבודה - ברכת הנהנים היא חלק מעבודת הנהנים במקדש: "בנשיאת כפים שני דינים חלוקים נאמרו בה. חדא, דין ברכה, כלשון הכתובים "כה תברכו את בני ישראל", ודין זה מתקיים בין הנהנים וישראל המתברכים. שנית, בתורת עבודה, דעצם הברכה מתקיימת בתורת עבודת ה' לברך את עמו ישראל באהבה, וכל זה מענין עבודת המקדש הוא". [וכן משמע מדברי הרמב"ם והרס"ג, שעיקר קיום מצות נשיאת כפים הוא במקדש בתורת עבודת המקדש. ומכך למדו חז"ל שברכת הנהנים היא בשעת התפילה אחר ברכת ה"עבודה" בשמונה עשרה, ולכן ההלכה היא שכל כהן שלא עקר את רגליו ב"עבודה" [בעת אמירת "רצה"], אינו עולה לדוכן - כי ביסוד ברכת הנהנים מלבד מה שהיא ברכה, הרי היא גם בגדר של "עבודה", גם בזמן הזה].

לפי זה מיושבים כל המנהגים לברך בברכת הנהנים [בערב שבת ובערב יום כיפור, וכשמלוה את חברו לדרך, בברית מילה, פדיון הבן בבר מצוה ובברכת חתנים] - שכן "יסוד האיסור לזר לישא כפיו הוא דוקא אם נעשה כפי מעשה המצוה דברכת הנהנים, באופן דלפי זה כל שבירך באופן שהכהן היה מקיים בכך את מצותו, שפיר עובר באיסור עשה ד"אתם ולא זרים". אך כל שעשאו באופן שאין הכהן יוצא ידי חובתו, הרי שיש חילוק בדבר, דאם העיכוב הוא משום דאין כאן מעשה מצוה כלל, הרי בזה אין איסור לזר". כלומר, עיקר האזהרה לזר שלא

לעלות לדוכן ולברך ברכת הנהנים אינו בגלל דין "הברכה", אלא האיסור הוא לברך בתורת "עבודה", כי עבודה זו נמסרה לכהנים ולא לזרים.

ומאחר וכל האיסור אינו אלא על הדוכן במקדש או בשעת עבודה שבתפילה, שבוזה מתקיים דין ה"עבודה" שבברכת הנהנים, הרי שבכל פעם שמברכים בברכת הנהנים בתורת ברכה בלבד, אין בזה חשש איסור.

במפר נשיאת כפים כהלכתה (פ"א סע' ט) סיכם את הדברים:

"מצינו מנהגים שנהנו ישראל לברך את פסוקי ברכת הנהנים בכמה עיתים ומועדים כדלקמן:

[א] האב מברך את בניו ובנותיו ברכת הנהנים בלילי שבת ויום טוב אחר התפילה בבית הכנסת, או כשנכנס מבית הכנסת לביתו מלווה במלאכים. וכן בערב יום הכיפורים קודם שהולכים לבית הכנסת לתפילת כל נדרי.

[ב] נהגו שהמלווה את חברו ההולך לדרכו, מברכו בברכת הנהנים.

[ג] המנהג בפדיון הבן שהכהן מברך את הבכור בפסוקי ברכת הנהנים.

[ד] וכן יש הנוהגים כן בברכת חתנים.

ואין במנהגים אלו חשש איסור לא לכהנים המברכים וגם לא לישראלים המתברכים. ומותרים לברך בנוסח ובלשון הברכה הכתובה בתורה, ומותרים לפרוס

ידיהם על ראשי המתברכים, אפילו דהוי כעין נשיאת כפים [על פי דברי הביאור הלכה, כי מתכוונים לא לקיים בזה את מצות ברכת כהנים]. ויש שנהנו להניח רק יד אחת על ראש המתברך, משום דבשתי ידיים הוי כנשיאת כפים, ואסור לזר לשאת כפיו ולברך".

★ ★ ★

וכן נקט להלכה בשו"ת יחזקאל דעת (ח"ה סימן יד) "הורים המברכים את בניהם, ורבנים המברכים את תלמידיהם או לשאר בני אדם, רשאים לברך אותם בברכת כהנים, כשהם סומכים יד אחת של ימין על ראש המתברך, או בשתי ידיים זוכות כאחת".

- יב -

לאחר חורבן בית המקדש ניתן לברך אחד הכהן של ברכת הכהנים

דרך נוספת לבאר מדוע בברכת הבנים באמירת פסוקי ברכת כהנים, אין לחשוש לאיסור זר בברכת כהנים, מבוארת בהקדם השאלה, מדוע בברכות השחר בתפילת שחרית, נבחרו דווקא פסוקי ברכת כהנים לאומרים תיכף ומיד לאחר ברכות התורה.

בביאור הדברים כתב האדמו"ר מליובאוויטש (תורת מנחם, תשמ"ד, ליל שמחת תורה אות כד) "הוראת התורה היא שיהודי צריך לברך את חברו, ולכן מידי יום ביומו פותח יהודי באמירת פסוקי "ברכת כהנים". וכמו כן ישנה מצות עשה מן התורה שיברכו הכהנים את ישראל בכל יום (שו"ע הרב ריש סי' קכח). ותוכנה - המשכת כל ענייני ברכות לכל אחד ואחד מישראל, ולא רק ברכה כללית, אלא ברכות פרטיות: "יברך ה' וישמרך" וגו', ככל הפרטים דברכת כהנים". וכתב (שם בראשית ח"ב עמ' 367) כי "אדרבה, נוסח זה עדיף מסתם ברכה בנוסח שלו, כי כאשר

ממציא נוסח משלו, יש מקום לחשוב מה נכלל בנוסח זה ומה צריך להוסיף. מה שאין כן בנוגע לנוסח של ברכת כהנים, הרי נוסח זה כולל כל ענייני ברכה עבור כל אחד ואחד מישראל".

האדמו"ר הוסיף להטעים כי לאחר חורבן בית המקדש, "כח" הברכה הטמון בברכת כהנים, נמסר לכל אחד ואחד: "מצינו כמה עניינים שבזמן שבית המקדש היה קיים, היו שייכים לכהנים דוקא, ומשחרב בית המקדש נעשו עניינים אלו שייכים לכל אחד ואחד מישראל, ולדוגמא תפילות במקום קרבנות תקנום: אף שעבודת הקרבנות בבית המקדש היתה נעשית על ידי הכהנים דוקא, הרי עבודת התפילה [שהיא במקום קרבנות] שייכת לכל אחד ואחד מישראל, היינו, ש"תורת אמת" מצוה לכל אחד ואחד מישראל שהוא בעצמו יתפלל, אף שעבודת הקרבנות נעשתה ע"י כהנים דווקא. ועל דרך זה י"ל בנוגע לברכת כהנים: אף שגם בזמן הזה ישנה מצות עשה מן התורה שיברכו הכהנים את ישראל בכל יום בנשיאת כפיים (עיין שו"ע הרב או"ח ריש סי' קכח). מכל מקום מכיון שבכמה עניינים ניתנו לכל

אחד ואחד מישראל כוחות כאלו שבזמן שבת המקדש היה קיים היו שייכים לכהנים דוקא, יש לומר שגם הברכה בנוסח דברכת כהנים שייכת לכל אחד ואחד מישראל, אלא שאין זה מצות עשה. ופשיטא שלא שייך בזה הענין של ברכת המצות.

ומדבריו נלמד, שלאחר חורבן בית המקדש נמסר לכל אחד ואחד מישראל את ה"כח" לברך בברכת כהנים, ואדרבה, עדיף לברך בברכת כהנים, שהוא נוסח שקבע הקב"ה כנוסח ה"כולל כל ענייני ברכה עבור כל אחד ואחד מישראל".

- יג -

ההבדל בין "ברכה" ל"תפילה"

ביאור ה"כח" שיש ב"ברכה" בכלל, וברכת כהנים, בפרט, כתב בספר באר החסידות (פירוש על ספר דרך מצוותיך, ח"ב, מצות ברכת כהנים, עמ' שיח) על פי שלושת הפירושים שיש למילה "ברכה":

[א] ברכה במובן הפשוט, כמו אדם שמברך את זולתו. בברכתו של זה, הוא מסוגל להמשיך ולגלות מתוך מקור רוחני גבוה ונעלם, שפע טוב וחסד עבור חבירו. עד שאמרו חכמינו ז"ל (מגילה טו, א) אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך, כל שכן כאשר המברך הוא צדיק.

[ב] ברכה מלשון המשכה. כלומר, לברך פירושו להמשיך, כלשון המשנה (כלאים פ"ז מ"א) המברך את הגפן בארץ. היינו שכופף את קומתו של הגפן, ובלי לנתק אותו מהגזע, נוטע את הענף מחדש

באדמה, כדי שישירש ויצמיח ענפים חדשים גם במקום אחר, בדומה לכך הוא הפירוש לפסוק (בראשית כד, יא) ויברך הגמלים, כלומר, הורדת הגמלים על הברכיים. בשני פסוקים אלו משמעות השורש "ברך" היא הורדת דבר המצוי למעלה - למטה.

[ג] ברכה מלשון בריכה, בריכות מים, שהן מקום לאגירת המים הבנוי מאבן ממנו יוצאת תעלה. "אמת המים", המובילה את המים, מהבריכה אל הצמח.

המשותף לכל הפירושים הוא ענין "המשכה מן ההעלם אל הגילוי, ממקום גבוה למקום נמוך. ברכה היא העתקת וגילוי המקור, למקום ששם הוא חסר".

לפי זה ביאר בספר בצרור החיים (ח"ט עמ' רכט) את ההבדל בין תפילה לבין ברכת כהנים: "תפילה היא בקשה מלמטה למעלה, ואילו ברכה היא ציווי מלמעלה למטה. אולם לאידך, התפילה פועלת שינוי רצון למעלה, והיינו דע"י תפילה בכוחו לפעול רצון ["יהי רצון"] חדש, משא"כ ברכה שהיא רק גילוי והמשכת מה שיש במקור. ומבואר שבזה גדולה ברכת כהנים משאר ברכות, שברכת כהנים כוללת בתוכה ב' המעלות גם יחד, דמצד אחד היא מלמעלה למטה ופועלת בדרך ציווי [יברך], ולאידך כוללת בתוכה את המעלה שמביאה גם מה שלא נמצא במקור, כלומר שאפילו מי שאין אצלו שורש לברכה מסויימת, מכל מקום ברכת כהנים פועלת שינוי שמתברך גם בזה".

בסיום דבריו, הטעים לפי זה את מאמרו של הרבי מליובאוויטש המובא

לעיל "דמשחרב בית המקדש ניתנו לכל אחד ואחד מישראל כוחות כאלו שבזמן שבית המקדש היה קיים היו שייכים לכהנים דווקא, וגם הברכה בנוסח דברכת כהנים שייכת לכל אחד ואחד מישראל, יוצא שגם הכח דברכת כהנים להשפיע – להמשיך ברכה גם במה שלא נמצא אפילו במקור, ניתן לכל אחד ואחד מישראל".

- יד -

ברכת כהנים - גדר של "תפילה"

ולענ"ד נראה לבאר מדוע בברכת הבנים באמירת פסוקי ברכת כהנים אין לחשוש לאיסור זר בברכת כהנים, בדרך שונה מהאדמו"ר מליובאוויטש, בהקדם הבדל נוסף שיש בין ברכה לבין תפילה.

ברכה היא לזולת. אדם לא יכול לברך את עצמו אלא את זולתו. ברכה צריכה להאמר ולחול כאשר ישנו אדם נוסף. על דרך הרמז יש לומר כי "ברכה" הוא משורש אותיות ב'ר'ך - האותיות המסמלות כפילות של שניים: שניים, מאתיים, עשרים, כי אינה אלא כשיש זולת עמו.

זו אחת הסיבות כי ברכת כהנים, אע"פ שנקראת "ברכה", היא יותר בגדר של "תפילה", שהרי גם יחיד יכול לאומרה, וכתקנת אנשי כנסת הגדולה שכל יחיד אומר את פסוקי ברכת הכהנים כחלק מסדר התפילה מידי בוקר לאחר ברכות התורה.

יתר על כן, בספרנו רץ כצבי (שבת סימן י אות יב) נתבאר כי ברכת כהנים לא מהווה הפסק בתפילה "שכן ברכת כהנים

היא חלק בלתי נפרד מהתפילה, וכפי שמדויק מה"כותרת" שכתב הרמב"ם בראש הלכות תפילה: "הלכות תפילה וברכת כהנים", יש בכללן שתי מצוות עשה, אחת לעבוד את ה' בכל יום בתפילה. שניה, לברך כהנים את ישראל בכל יום. וביאור שתי מצוות אלו, בפרקים אלו. באחד עשר הפרקים הראשונים מבוארים הלכות תפילה, בפרקים י"ב-י"ג דיני קריאת התורה, ובפרקים י"ד-ט"ו דיני נשיאת כפיים. ולכאורה לא מובן מדוע תחת הכותרת "הלכות תפילה" מצורפים יחד דיני תפילה, קריאת התורה ונשיאות כפים. וכידוע הקפיד הרמב"ם מאד על סדר הדברים, וברור איפוא, שכאשר כלל את הלכות תפילה, קריאת התורה ונשיאת כפיים ביחד, יש דברים בגו. ומשמע מדבריו שקריאת התורה ונשיאת כפים הם חלק בלתי נפרד מהתפילה".

נמצא לפי זה שאמנם כאשר הכהנים נושאים את כפיהם, ברכתם היא בגדר של ברכה ותפילה גם יחד. אך כאשר כל יחיד מישראל אומר את פסוקי ברכת הכהנים, אין זו אלא כתפילה בעלמא.

ומעתה מוטעם מנהגם של ישראל לברך בפסוקי ברכת כהנים [בערב שבת ובערב יום כיפור, וכשמלוה את חברו לדרך, בברית מילה, פדיון הבן בבר מצוה ובברכת חתנים] ללא כל חשש מאיסור זר בברכת כהנים. וזאת משום שכאשר מברך ברכה זו אינו מברכה בתורת "ברכת כהנים", אלא בגדר של תפילה, ולהתפלל מותר גם בפריסת שתי הידיים.

סימן יא

הכאת בנים ותלמידים

כיום בכל בתי הספר ותלמודי התורה לא מכים את התלמידים. אולם זכורני, בצעירותי כשלמדתי בבית הספר, היו מורים שהכו את התלמידים כדי לחנכם. ולכאורה השינוי שנעשה בזמנינו משנים שעברו מנוגד להלכה, שהרי מדינת דגמרא יש מצוה להכות בנים ותלמידים כדי לחנכם, וצ"ע ליישבו.

- א -

במסכת מכות (ט, א) מובא האיסור להכות כל אדם: "א"ר אמי א"ר

יוחנן, הכהו הכאה שאין בה שוה פרוטה, לוקה". ופירש רש"י: שעבר על "אֲרָבָעִים יָכֹנּוּ לֹא יִסִּיף פֶּן יִסִּיף לְהַכּוֹתוֹ עַל אֱלֹה מִכָּה רַבָּה" (דברים כה, ג). וכן פסק הרמב"ם (חובל ומזיק פ"ה ה"א) "אסור לאדם לחבול בין בעצמו בין בחברו, ולא החובל בלבד אלא כל המכה אדם כשר מִיִּשְׂרָאֵל, בין קטן בין גדול בין איש בין אשה, דרך נציון, הרי זה עובר בלא תעשה, שנאמר (דברים כה, ג) אֲרָבָעִים יָכֹנּוּ לֹא יִסִּיף וְגו', אם הזהירה תורה שלא להוסיף בהכאת החוטא, קל וחומר למכה את הצדיק".

יוצאים מכלל זה, האב והרב שיש להם מצוה בהכאת הבן או התלמיד,

כדברי הגמרא במסכת מכות (ח, א) שאינם חייבים גלות אם הרגו בהכאה בשוגג: "יצא האב המכה את בנו, והרב הרודה [המכה]

את תלמידו [והרגו בשוגג, שאינם חייבים גלות] ושליח בית דין [שהכה מלקות] - מצוה, דכתיב (משלי כט, יז) יִסֵּר בֶּן־ךָ וְיִנְיָךָ וְיִתֵּן מַעֲדָנִים לְנַפְשְׁךָ".

יחד עם זאת, ההיתר להכות בן או תלמיד הוגבל, כדברי הגמרא במסכת בבא בתרא (כא, א) "אמר ליה רב לרב שמואל בר שילת, כי מחית לינוקא [כאשר אתה מכה ילד קטן], לא תימחי אלא בערקתא דמסנא [ברצועות של מנעלים, כלומר מכה קלה שלא יוזק, רש"י], דקארי, קארי [אם לומר, שימשיך ללמוד], דלא קארי [ואם אינו לומד], ליהוי צוותא לחבריה" ["אינך זקוק לייסרו יותר מדאי ולא לסלקו מלפניך, אלא ישב עם האחרים בצוותא וסופו לתת לב", רש"י]. ופירש רבנו גרשום (שם) בטעם הדבר, מכיון שהכאת תלמיד מכות רבות לא תביא לשיפור בלימודיו: "שבשביל רוב הכאות, אין מתפקח, אלא אם כן קרי מנפשיה קרי, ואי לא, ליהוי צוותא לחבריה דקרי, ואל תחוש להכותו יותר מדאי".

- ב -

הכאה "ברצוה קטנה" - מצוה; חבלה
- חייב לשלם

יתר על כן, בסוגיית הגמרא במסכת בבא קמא (פו, ב) מבואר, שבאופנים מסויימים חייב האב לשלם על חבלות שגרם לבנו: "החובל בבנו גדול, יתן לו מיד. בבנו קטן, יעשה לו סגולה [יקנה קרקע המצמיחה פירות, כדי לשלם מהפירות לקטן]. ורמינהו [וקשה מדברי הברייטא] החובל בבניו ובבנותיו שלו, פטור. [ותירצו] אמרי, לא קשיא, כאן כשסמוכים על שלחנו, כאן כשאין סמוכין על שלחנו". וכן נפסק להלכה בשו"ע (חור"מ סי' תכד סע' ז) "החובל בבניו הגדולים, אם אינם סמוכים על שלחנו, נותן להם מיד. והקטנים, ילקח קרקע בנזקן והם אוכלים פירותיו".

ולכאורה יש לתמוה מדוע חייב האב לשלם על החבלות שחבל בבניו, והרי כשם שאם הכה בשוגג נפטור מגלות היות ומקיים בהכאה מצוה, כך היה צריך להיפטור מתשלומי החבלה.

ואמנם בדברי התוספתא (בבא קמא פ"ט מ"ג) ניתנה התשובה לשאלה זו: "האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו, וכולן שהיכו ושהזיקו, הרי אלו פטורים. חבלו יתר מן הראוי להם, הרי אלו חייבים". כאשר החבלה נעשית למטרת חינוך, ובמידה הראויה של "רצועה קטנה", ולא באכזריות ובמקל, פטורים מתשלומין ומגלות, ולא עוד אלא שמקיים בזה מצוה.

וכן נפסק להלכה בשלחן ערוך בהלכות מלמדים (יו"ד סימן רמה סע' י) "לא יכה אותו המלמד מכת אויב מוסר אכזרי, לא בשוטים ולא במקל, אלא ברצועה קטנה".

הנה כי כן, למדנו מדברי הגמרא והשו"ע, שמותר - ואף יש מצוה - לאב להכות את הבן ולרב את התלמיד "ברצועה קטנה", כדי לחנכם. אך נאסר עליהם להכות "מכת אויב מוסר אכזרי בשוטים או במקל".

ובשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ד סימן ל אות ד) הוסיף, כי לרב אסור להכות במקל אפילו "מכה קלה", ובשל כך אסור לרב להחזיק מקל בידו: "לענ"ד פשוט שבמקל ובכל דבר שאפשר שיחלה התינוק כשמכין בו מכה גדולה בכוח, אסור להמלמד להכות התלמידים בו אפילו רק הכאה קלה ואף לא להפחידם בעלמא שיכה אותם בזה. שלכן אסור להמלמד להחזיק מקל ביד, אלא צריך שיהיה מוכן אצלו רק הרצועה קטנה שהתירו לאב ומלמד להכות את התלמידים כשיפשעו ולא ילמדו כראוי. ונכון הוא מה שהביא כתר"ה שהגאון ר' ראובן גראזאוסקי ז"ל כתב בשם הגרש"ז שהמכה במקל עובר בלאו דחובל בחברו, שהכוונה נראה שהוא אף שיכה בהמקל מכה קלה, דהא מאחר שאסור לו להכותו להתינוק במקל, הוא כמו שמכה סתם לישראל שעובר בהלאו אף במכה קלה שלא הזיקו כלל. וגם מש"כ החיי אדם שהביא כתר"ה שיכנו רק בשבט וברצועה, וגם פשוט שמכות אכזריות אסור להכות אף בשבט וברצועה".

אולם כאשר עוברים על המידה ומכים "יותר מהראוי להם", חייבים בתשלומין.

מסוג זה נאמר בגמרא במסכת מכות שמקיים בזה מצוה, ובשל כך פטור מגלות, והוא הדין מתשלומין.

- ג -

הכאה ללא כוונת מוסר לחנכם - חבלה

בפתחי תשובה (חור"מ סי' תכד ס"ק ד) הביא את מש"כ בשו"ת שבות יעקב (ח"ג סי' קמ) בנדון "מלמד שכעס על תלמידו והכה אותו בשביל לימודו עד שחבל בו, האם חייב בד' דברים - נזק, ריפוי, שבת ובושת". וכתב: "נראה פשוט דפטור מכולם, כדאיתא להדיא בפרק אלו הן הגולין (מכות ח, א) יצא האב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו ושליח בית דין, עכ"ל. הרי להדיא דפטור, כיון דמצוה קעביד. ומהאי טעמא יש לפטור מכולם [דהיינו מתשלום ד' דברים] כיון דעסק במצוה, וכדאמרין (ב"ק לב, א) גבי רץ בערב שבת בין השמשות [והזיק] דפטור, כיון דרץ ברשות דמצוה, וכל שכן כאן". אולם למעשה מסקנתו: "אבל מכל מקום כדי שלא יהא רגיל לעשות כן, כי לא נאה לחכם להיות כועס ולא קפדן מלמד, כי כעס בחיק כסילים ינוח (קהלת ז, ט), למגדר מילתא שלא לעבור על דברי חכמים רק בערקתא דמסאני, פסקתי שישלם לרופא לרפאות בטוב". וכתב הפתחי תשובה: "ולדבריו צריך לומר דאלו הדינים בסעיף זה בחובל בבניו [שחייב לשלם] מיירי שלא הכהו לייסרו". אך אם "הכהו כדי לייסרו ולחנכו", אינו חייב בתשלומין, ועל הכאה

והוסיף הפתחי תשובה: "אולם בשו"ת קרית חנה (סימן כב) לא כתב כן, אלא דהכא [בשו"ע] מיירי אפילו במכה לייסרו, ומה שאמרו [בגמרא במכות] יצא האב המכה את בנו, הוא רק דפטור מגלות, משא"כ לענין ד' דברים דאתרבו שוגג כמזיד" [ובפתחי תשובה (יו"ד סי' רמה ס"ק ד)] הביא את דברי הקרית חנה: "מלמד שהכה לתלמידו ושבר רגלו חייב, ומנדים אותו עד שיפייס הנחבל".

לפנינו מחלוקת הפוסקים, האם חייבים בתשלום נזקי חבלה שנגרמו לבנים או לתלמידים כאשר הוכו כדי לחנכם, וכפי שסיכם ערוך השלחן (חור"מ סימן תכד סע' יז) "יש מי שאומר שהרב שהכה את תלמידו פטור מדמי חבלות כשהכהו בעד לימודו. וראיה לזה ממה שאמרו חז"ל שפטור מגלות כשהרגו בשוגג, דהכי אמרינן (מכות ח, א), דמצוה קא עבדי, וכיון שעושה מצוה, למה יתחייב בחבלתם. ולפי זה מה שנתבאר דאב חייב בחבלות בנו ובתו אין זה אלא כשחבלום בלא כוונת מוסר ליסרם, אבל בכוונת מוסר, פטור [שבות יעקב]. ויש חולקים דאין להם ליסר כדי לעשות חבלות, וזה שפטרם התורה מגלות, הוא גזירת התורה, מפני שנראה שהיה עליו גזירה מן השמים [קרית חנה]."

הכאה לחינוך אינה בגדר "הכאה" אסורה, או שהותרה "לתועלת"

בביאור דברי הגמרא במכות, שאין איסור בהכאת הבנים והתלמידים, נראה

בהקדם דברי הרמב"ם (הלכות חובל ומזיק פ"ה ה"א) "המכה את חברו דרך נציון עובר בלא תעשה", ובספר חידושי הגר"ח מבריסק (סטנסיל, מנחות דף מ"א ע"א) חקר האם הכאה "בדרך נציון", היא "תנאי בהחפצא של החיוב, דדוקא הכאה דרך נציון חייביה רחמנא, ולפי זה הכאה שמותרת, כגון של בית דין והאב המכה את בנו והרב הרודה את תלמידו, נשתנה בהחפצא של ההכאה, דהכאה כזו שאינה דרך ניצה לאו הכאה דאיסורא היא. או דנימא דאין כאן תנאי בהחפצא של ההכאה, אלא דהרמב"ם מפרש כאן דיש אופנים דמותר להכות".

ובאגרות משה (ח"מ ח"א סי' ג) נקט כדבר פשוט, כצד השני בחקירת

הגר"ח, שבדברי הרמב"ם מבואר כי הכאה לצורך חינוך אינה בגדר "הכאה" אסורה: "עיי' ברמב"ם פ"ה מחובל ה"א שכתב לגירסא דידן המכה דרך נציון הרי זה עובר בלא תעשה, משמע דאם אינו דרך נציון לא הוי בכלל הלאו [דחבלה] כלל. והוא מטעם שהלאו נאמר בחייבי מלקיות שלא יוסיף, ומלקות כיון שהוא על העבר הרי זה דרך נציון, שלכן אין להחשיב זה שמכים לאפרושי מאיסורא ולקיים עשה, וכן אב את בנו לחנכו להותר מכללו, שהרי אינם דרך נציון".

הסבר אחר בגדר ההיתר להכות בן או תלמיד לצורך חינוכם מבואר בדברי רבי אלחנן וסרמן (קובץ הערות סימן ע) שחידש כי "כל האיסורים שבין אדם לחברו אינם איסורים אלא דרך קילקול והשחתה שלא לצורך, וכמו בלאו דלא תשנא את אחיך, דאין האיסור אלא בשנאת חנם, היינו שלא ראה בו דבר ערוה, אבל אם ראה עליו דבר ערוה מותר לשנאותו. וכן בלאו דחובל, כתב הרמב"ם (חובל ומזיק פ"ה ה"א) דהאיסור הוא דוקא אם חובל דרך נציון, והיינו מדחזינן דמותר לרב להכות תלמידו. וכן בלאו דלא תלך רכיל, מותר לספר לה"ר על בעלי מחלוקת כדי להשקיט המריבה. וכן בלאו דאונאת דברים, מותר להקניטו בדברים דרך תוכחה, וכן מותר להלבין פנים דרך תוכחה, אם לא חזר בו אחרי שהוכיחו בסתר, ומותר גם לקללו בשביל זה, כמו שעשו כל הנביאים בישראל, והוא לשון הרמב"ם בהלכות דעות (פ"ו ה"ח). ומוכח מכל זה דכל האיסורים האלו הותרו לצורך תועלת".

לדעת רבי אלחנן וסרמן, אין עבירות ש"בין אדם לחברו" נאסרו רק כאשר המעשים הם "בדרך קילקול והשחתה", ולא כאשר יש בכך "צורך ותועלת", ובכלל זה חבלה שנאסרה רק "בדרך נציון", ולכן מותר לרב להכות את התלמיד [ולאב את בנו], כי ההכאה נועדה "לתועלת" חינוכו בדרך הישר וטוב.

[בהקשר זה נציין לדברי הרב אליהו דסלר (מכתב מאליהו, ח"ג עמ' 361) שכתב בשבח ההכאה במטרה לחנך, שהיא

"בבחינת הפרדת ערלת הלב ובבחינת חיבוט הקבר", והוסיף: "והנה סיפר לי בן דודי ר' זיסל נ"י שראה באחד הספרים הק', כי אם הבן שומע להוריו, ראוי למצוא עלילה למען הכותו על כל פנים קצת".

- ה -

הכאה כדי לאפרושי מאיסורא

הכאת בנים או תלמידים על מנת לחנכם, מותרת מסיבה נוספת.

במסכת בבא קמא (כח, א) מבואר כי אדון שחבל בעבד עברי שנרצע באוזנו וכשהגיע היובל סירב להשתחרר, פטור מלשלם את דמי החבלה. ורב נחמן בר רב יצחק הסביר כי מדובר "בעבד שמסר לו רבו שפחה כנענית, עד האידנא היתרא, והשתא איסורא". כלומר, עד זמן השחרור היה מותר לעבד לשאת שפחה כנענית, אולם משהגיע היובל ועליו לצאת לחופשי, אסור לו להמשיך ולחיות עם השפחה, ולכן "רשאי [האדון] להלקותו ולהפרישו" [רש"י שם].

מדברי הגמרא למד הרא"ש (בבא קמא פ"ג סימן יג) "וכן הדין אם רואה אדם שישראל מכה את חברו ואין יכול להציל אם לא שיכה את המכה, אף על פי שאין מכהו מכת נפש, מותר להכות המכה לאפרושי מאיסורא".

וכן מבואר בדברי תרומת הדשן (סימן ריח) שכתב: "מי ששמע אשתו מקללת ומזלזלת באביה ואמה, והוכיחה בדברים על זה כמה פעמים ולא הועיל, יראה

דבכהאי גוונא שרי [להכותה], ואף על גב דכתב במרדכי פרק המדיר בתשובת רבנו שמחה דהמכה את אשתו עובר בלאו דפן יוסיף, והחמיר מאד בדבר כדאיתא התם, מכל מקום לאפרושי מאיסור חמור כזה ודאי שרי". וסיים: "הא קמן כל מי שהוא תחת ידו של אדם ורואה בו שעושה דבר עבירה, רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מן העבירה, ואין צריך להביאו לבית דין שיפרישוהו המה בכחם בגזירותם, דאם לא כן גבי נרצע אמאי רשאי לחבול בו, יביאנו לבית דין".

מין השלחן ערוך פסק בהלכות חובל (חור"מ סימן תכא סע' יג) כדברי הרא"ש: "וכן הדין באדם הרואה אחד מישראל מכה חברו, ואינו יכול להצילו אם לא שיכה המכה, יכול להכותו כדי לאפרושי מאיסורא".

והרמ"א (שם) הביא להלכה את דברי תרומת הדשן: "וכן מי שהוא תחת רשותו ורואה בו שהוא עושה דבר עבירה, רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מאיסור, ואין צריך להביאו לבית דין".

אמנם המהרש"ל (ים של שלמה, בבא קמא פ"ג סימן ט) סייג את ההיתר להכות אחרים להפרישם מאיסורא, וכתב: "ודווקא באדם מוחזק לכשרות, שידוע שלשם שמים עשה, והוא אדם חשוב ומופלג. אבל בסתמא דאינשי, לאו כל כמיניה, דאם כן לא שבקת חי לכל בריה, וכל אדם ריק ילך ויכה חברו על דבר הוכחה, כי אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא,

והתורה לא נתנה רשות ומקל ורצועה אלא לדיין או לאדם חשוב שראוי להיות דבריו נשמעים גם כן לפי שעה, מותר להכות חברו ולהפרישו מאיסורא. והכל לפי ראות עיני הדיין".

ולפי זה נראה, שהכאת בנים או תלמידים על מנת לחנכם מותרת, מאחר ובדרך כלל המטרה בהכאת הבנים או התלמידים היא להפרישם מאיסור בהווה או בעתיד, כדברי חז"ל במדרש רבה (שמות פרשה א) "מה תלמוד לומר (משלי יג, כד) חושף שִׁבְטוֹ שׁוֹנֵא בְנוֹ, ללמדך שכל המונע בנו מן המרדות, סוף בא לתרבות רעה ושונאהו. שכן מצינו בישמעאל שהיו לו געגועים על אברהם אביו ולא רידהו, ויצא לתרבות רעה ושנאהו והוציאו מביתו ריקם. כיוצא בו דוד

שלא ייסר לאבשלום בנו ולא רידהו, יצא לתרבות רעה וביקש להרוג את אביו. וכיוצא בו עשה דוד באדוניה שלא רידהו ביסורים ולא גער בו, ולפיכך יצא לתרבות רעה. וכל המייסר את בנו, מוסיף הבן אהבה על אביו והוא מכבדו, שנאמר (משלי כט, יז) יִסֹּר בִּנְךָ וְיִנִּיחֶךָ, ואומר (משלי יט, יח) יִסֹּר בִּנְךָ פִּי יֵשׁ תִּקְנָה, ומוסיף עליו אהבה, שנאמר (משלי יז, כד) וְאַהֲבֹו שְׁחָרוּ מוֹסֵר, לפי ששחרו מוסר לכך אוהבו". ומובא שם במדרש כי "אברהם ייסר את יצחק בנו ולמדו תורה והדריכו בדרכיו, וכיוצא בו היה יצחק משחר מוסר ליעקב שלמדו יצחק תורה ויסרו בבית תלמודו, ואף יעקב אבינו ייסר את בניו ורידה אותם ולמדם דרכיו, שלא היה בהם פסולת".

לסיכום: בגמרא ובשו"ע מפורש שמותר – ואף יש מצוה – לאב להכות את הבן ולרב את התלמיד "ברצועה קטנה", כדי לחנכם. אך נאסר עליהם להכות "מכת אויב מוסר אכזרי בשוטים או במקל".

ובאשר הכו "יותר מהראוי", מבואר בתוספתא, שחייבים בתשלומין.

ואם נגרמה חבלה בהכאה שנועדה לחינוך הבנים או התלמידים, לדעת השבות יעקב פטור מלשלם, ולדעת הקרית חנה חייב, ולמעשה פסק ערוך השלחן: "ונראה דתלוי לפי הענין בראיית עיני בית דין".

★ ★ ★

- ו -

איסור הכאה העלולה לגרום לבן להכות בחזרה או לקלל את אביו

במסכת מועד קטן (יז, א) מובא כי שפחתו של רבי ראתה "לההוא גברא דהוה מחי [מכה] לבנו גדול, אמרה ליהוי ההוא גברא בשמתא [בנידוי], דקעבר משום

ולפני עור לא תתן מכשול. דתניא, ולפני עור לא תתן מכשול, במכה לבנו גדול הכתוב מדבר". ופירש רש"י: "דכיון דגדול הוא, שמא מבעט באביו, והוה ליה איהו מכשילו".

ולמדנו מדברי הגמרא שאב המכה את בנו הגדול עובר על איסור "לפני

עור לא תתן מכשול", כי הוא מניח מכשול לפני הבן, היות וכתוצאה מההכאה, הבן עלול להכות בחזרה את אביו.

דין זה נפסק להלכה בשלחן ערוך (יו"ד סי' רמ ס"ב) "המכה לבנו גדול, היו מנדין אותו, שהרי עובר על לפני עור לא תתן מכשול (ויקרא יט, יד)". והרמ"א כתב, שאין הכוונה ל"גדול" בן י"ג שנים, אלא: "ולא מקרי גדול לדבר זה, רק אחר כ"ב שנה או כ"ד שנה".

אולם רבי עקיבא איגר ציין בהגותיו על גליון השו"ע, למה שכתב מהריק"ש "המכה בנו קטן יותר מדי היו מנדים אותו, פסקי תוספות מועד קטן פ"ג". וכוונתו לדברי פסקי התוספות (סימן עו), ושם הגירסא: "אחד הכה לבנו (קטן) [גדול] יותר מדאי, ונדהו". וכנראה במהדורת ש"ס וילנא הקיפו את התיבה "קטן" בסוגריים עגולות, ובמקומה כתבו "גדול" בסוגריים מרובעות, כדי להתאים את הדברים לפשטות דברי הגמרא במועד קטן והשו"ע, שהאיסור להכות את בנו כדי לא להכשילו נאמר על בנו גדול בדווקא.

אבל הריטב"א (מועד קטן שם, ד"ה במכה) כתב מפורש בדברי מהריק"ש, וז"ל: "ונראים דברים דלא גדול גדול ממש, אלא הכל לפי טבעו שיש לחוש שיתריס כנגדו בדיבור או במעשה, כי אפילו לא יהא בר מצוה, אין ראוי להביאו לידי מכה או מקלל אביו, אלא ישתדלנו בדברים. ומשום דאורחא דמילתא דבגדול שכיח כי הא, נקט גדול".

ומבואר בדברי הריטב"א ומהריק"ש, שאסור להכות גם בנים קטנים כאשר קיים חשש, שכתוצאה מההכאה, יכו או יתריסו בחזרה כנגד אביהם. אולם כאמור לעיל, בשו"ע נפסק שאיסור זה נאמר רק בהכאת בנים גדולים, ומפשטות דברי השו"ע משמע שמדובר על גדול מבן י"ג שנה ואילך. ולדעת הרמ"א האיסור נאמר רק על גדולים אחר כ"ב שנה או כ"ד שנה.

[במאמר המוסגר, ראה בדברי השרידי]
אש (ח"ב סי' מט) שכתב בתוך דבריו, כי בכלל האיסור להכות את בנו הגדול, להשתמש באמצעי כפיה העלולים להביא את ההיפך מהתוצאה הרצויה. דבריו נסבנו אודות "בן ישיבה צעיר (בגיל טו-טז) בעל כשרון, שנלכד בתאות משחק אחיזת עינים, התחברות זו עם בני החבורה של המקצוע וספרותו הלופפת את תכונת העלם מדאיגה את ההורים. וכיון שהצעיר, למרות האמור, אדוק הוא בתורה ומצוות, עלתה השאלה אם כדאי להשתמש בתחבולה של הדרה, היינו, שהאב יאסור עליו הנאה במכשירים שהוא קונה לשימוש במשחק הנ"ל". וכתב השרידי אש: "אכן מטעמים פדגוגים יש להניע מאמצעי כפיה בנוגע לבן הסוטה מהדרך הכבושה. כבר הזכיר כת"ר את האיסור להכות בנו גדול, וצדק כת"ר באמרו שלא דווקא מכה ביד אלא כל אמצעי כפיה בכוח עלול להביא לידי תוצאות הפוכות מהרצוי. וכבר הוכיחו הפדגוגים המודרניים, שהכפיה או ביצוע רצון בכוח מעורר בנער בגיל

מבוגר עקשנות יתר ונטייה למרידה. העצה הנאותה ביותר למצוא לנער זה עיסוק משעשע אחר, להעתיק את תשוקתו לשעשועים ממשחק זה של אחיזת עיניים לעניינים אחרים מבלי שירגיש בכך".

- ז -

הגבלות נוספות בהיתר להכות בנים או תלמידים כדי לחנכם

בספרי רבותינו האחרונים מצאנו הגבלות נוספות להיתר להכות לשם חינוך.

• ידיעה ברורה ולא בחשד בעלמא - בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן קג) כתב בתחילת דבריו, שמעיקר הדין, כשם שבכל עונש לא ניתן להעניש ללא עדות ברורה בבית דין, כך גם בהכאת הרב לתלמידו היה צריך להיות שהעונש יהיה רק לאחר עדות על המעשה בבית דין: "בדבר מלמד שרוצה לענוש תלמיד אחד שהותרה לו כדאיתא במכות (ח, א), ודאי הוא עכ"פ על דבר ברור שעשה התלמיד מה שצריך לענושו, ולא על חשד בעלמא. ואף שיש לו אומדנא לפי דעתו שנער זה עשה הדבר, לא שייך לשום אדם בעולם שיוכל לסמוך על גודל דעתו ולענוש אף עונש כל דהו בלא ידיעה ברורה דעדים. דאף דבר השוה רק פרוטה בעיני עדים, וכל שכן עונש הגוף דשוה יותר מממון. ולא עדיף המלמד במה שהתירו לו לענוש מבית דין שעל חשד בעלמא אינו כלום לענוש". אולם למעשה, הרי בגמרא במכות מבואר ההיתר להכות את הבנים והתלמידים, וברור לכל שלא

מדובר שהביא מקודם לכן עדים בבית דין בטרם הכה אותם, ובעל כרחך שניתנה לאב ולרב נאמנות לסמוך על שיקול דעתם: "שעל זה סמכו עליו שידון לחנכם לפי דעתו ולא שייך להביא על זה עדים ודיינים, ולכן הוא כעין מה שמצינו בשו"ע (חור"מ סימן לה סע' יד) דבמקום שאין רגילים אנשים להיות שם איכא תקנת קדמונים להאמין נשים, וכן הוא לרב ומלמד עם התלמידים שהוא דבר המצוי בכל עת בינו לתלמידיו הוכרחו לסמוך על דעתו ונאמנותו לבד. אבל עכ"פ הידיעה לו צריך שתהיה ברורה ולא בחשדים בעלמא. ואם יש לו איזה ספק וחשד על אחד מהתלמידים באיזו דבר שלא כשורה צריך לדבר בדברי מוסר ודברים המקריבים לתורה ומרחקים מהדבר שחושד. וכשיודע בבירור ויראה שיש צורך לענוש, רשאי לענוש בשוב הדעת ולא בכעס ורוגזה".

הנה כי כן, בדברי האגרות משה מבואר, כי ההיתר להכות בנים או תלמידים הוא בתנאי שיש ידיעה ברורה לאב או לרב כי הבן או התלמיד עשו מעשה המצריך הכאה, והתורה סמכה על שיקול דעתם בזה.

• אסור להכות מתוך כעס - בקובץ בית הלל (ח"ה עמ' עה) הובאו דברי הנתיבות שלום מסלונים: "בנוגע לעונשים, אי אפשר לומר באופן עקרוני שאסור להכות תלמיד, שהרי החושך שבטו שונא בנו ולפעמים צריך גם להכות. אבל הכלל הוא שאסור להכות מתוך כעס, כי כעס מקורו מהסטרא

אחרא, וכשם שמצוה גוררת מצוה כך עבירה גוררת עבירה, ואם כועס ובא להשקיט כעסו על התלמיד, הרי זה מעשה רע שלא יכול לצאת דבר טוב".

וכן נקט האגרות משה בסוף דבריו המובאים לעיל: "וכשיוודע בבירור ויראה שיש צורך לענשו, רשאי לענשו בישוב הדעת ולא בכעס ורוגזה".

• הכאה מעט מעט - על הפסוק בספר משלי (יט, יח-יט) "יִסֹר בִּנְךָ כִּי יֵשׁ תִּקְוָה וְאַל תְּמִיתוֹ אֶל תֵּשֶׂא נַפְשְׁךָ, גְּדֹל חֲמָה נֶשֶׂא עֵנְשׁ כִּי אִם תִּצִּיל וְעוֹד תּוֹסֶף", כתב הגר"א מוילנא לבאר: "הכה בנך ויסרהו כאשר אתה רואה שיש תקוה בזה שתיסרהו שייטיב דרכיו. וְאַל תְּמִיתוֹ, כלומר, אבל לא תמיתהו, אלא תכהו מעט. ואם תראה כי רבה חמתך עליו ולא תוכל להכותו מעט, כי אם שתעיר כל חמתך עליו, לכן נֶשֶׂא עֵנְשׁ, מחל לו מכל וכל, כי פן תמיתהו בהכותך אותו. כִּי אִם תִּצִּיל, כלומר, שהכאתך לו לא תהיה אלא להצילהו מהעתיד, ובל ימער עוד דרכיו, אבל לא על העבר, ולכן אל תרבה להכותו, להמית וְעוֹד תּוֹסֶף, ואחר כך תוסיף עוד להכותו מעט מעט, ותדריכהו כן בנתיב האמת וכשרון המעשה, אך לא הרבה בפעם אחת, אלא מעט מעט לפי דרכו תדריכהו".

• הכאה רק מתוך מסגרת חינוכית שלמה - רבי שלמה וולבה הביא (אהל יעקב ולאח, פתח ד פרק ג) את דברי הגר"א, וכתב: "ברוך

דברים אלה באה ההלכה: "ולא יכה אותם מכת אויב, מכת אכזרי, אלא ברצועה קטנה" (רמב"ם תלמוד תורה פ"ב ה"ב; שו"ע יו"ד סימן רמה סע' י). למדנו איפוא, כי נתינת עונש, האמצעי הקל והמהיר, לכאורה, בחינוך, הרי בהדרגת התורה, הוא מעבודות הקשות שבמקדש. רק בתוך מסגרת חינוכית שלמה, של קשר ואהבה יש לתקיפות כח בונה בעת הצורך".

• להכות פעם בהרבה זמן כדי לא לאבד ערך החינוך שבמכה - רבי חיים קנייבסקי נשאל (דרך שיחה ח"א, פרשת וירא ע' כב): "האם בזמנינו יש להמנע מהכאת ילדים, בנים ותלמידים, והאם יש אופנים יוצאים מגדר הרגיל, בהם אפשר, ואף צריך, להכות בשבט". והשיב: "לפעמים צריך להכות, והחושף שְׂכֻטוֹ שׁוֹנֵא כְּנוֹ (משלי יג, כד). מתי שהילד עושה עוולה גדולה, בודאי שצריך להכותו. אלא שעל האב להתנהג בתבונה ובדעת, להכותו פעם אחת בהרבה זמן, כי כאשר יכהו בכל יום נאבד כל הערך של הענין". הגר"ח קנייבסקי נשאל שאלה נוספת: "האם שייך לסטור לבחור ישיבה", והשיב: "שייך, אם צריך, לפי הענין והצורך". וסיפר: "הבית מאיר כתב בהקדמה על ספרו שברכת רבו עמדה לו, ויש בזה ב' נוסחאות, ולפי נוסחא אחת, הוא היה תלמידו של הנודע ביהודה ופעם אחת שאל בשיעור, ושוב חזר ושאל, עד שהנודע ביהודה סטר לו, אחר כך רצה לפייסו וברכו שבזכות זה יתקבל ספרו".

ובשו"ת אגרות משה (י"ד ח"ב סימן קג) כתב כי הרב רשאי להכות את התלמיד, גם כשעל פי שיקול דעתו, התלמיד מתעצל בלימודו לפי כשרונותיו: "ומה שאיתא במסכת מכות דאף בגמיר [שלומד] יכול לענוש, הוא דווקא אם אפשר לפי כשרונותיו ללמוד יותר בטוב ומתעצל לעיין היטב, יכול לענוש, אף שבעצם הוא גמיר ואינו מבטל בזמן. דגם זה שמחסר בעינו הוא עצלות, וראוי לענוש. וזה ודאי הוא רק כפי דעת המלמד שזה נחשב כדבר ידוע לפניו מצד שהוא מומחה ויכול לדון בזה, כי הרי אי אפשר שיביא לפני בית דין לדון בזה".

• רק במה שנוגע לעצם הלימוד - בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ג סי' רפ) כתב "יסוד בחינוך, שאם הילד רק אינו שומע לרבו או שאינו משתדל להבין, לא יכה אותו במקל. אבל אם מבין, רק רואים שהולך בדרך רע ח"ו ועלול להשפיע על כל דרכו, שרואים שהוא בעל תאוה וכדומה ודבוק בה, אזי הותר גם להכותו. והיינו שאם התרו אותו ועדיין עומד בסורו, ואין עצה אחרת, כהאי גוונא שרי נמי להכותו. ועיקר דברי חז"ל שמזהירים לא להכותו היינו במה שנוגע לעצם הלימוד כשאינו שומע או שאינו חוזר על תלמודו, ולא כשהוא רע או מפריע".

- ח -

מנהג המחנכים בזמנינו לא להכות תלמידים

כפי שהזכרנו בפתיחה, כיום בכל בתי הספר ותלמודי התורה לא מכים את התלמידים, ולכאורה הדברים עומדים בניגוד להלכה המפורשת בגמרא ובשו"ע שיש מצוה להכות בנים ותלמידים כדי לחנכם, ועל מה סמכו איפוא, כאשר שינו את הנהגת החינוך בדורות האחרונים.

מצאתי כמה הסברים לכך.

• בדורנו ההכאה עלולה להביא יותר נזק מתועלת - המשגיח רבי שלמה וולבה כתב בספרו זריעה ובנין בחינוך (עמ' כג)

"בפסוק (זכריה יא, ז) אנו מוצאים: 'וְאָרְעָה אֶת צֶאֱן הַהֲרָגָה לְכֵן עָנִי הַצֶּאֱן וְאָקַח לִי שְׁנֵי מְקָלוֹת, לְאַחַד קָרָאתִי נֹעַם וּלְאַחַד קָרָאתִי חֶבְלִים וְאָרְעָה אֶת הַצֶּאֱן. הֲרִי יֵשׁ מִקֵּל שְׂבוּ חֹבְלִים וּמְכִים, וִישׁ עוֹד מִקֵּל שֶׁגַם בּוֹ מַחְנִכִּים, אֲבָל בְּנֵעִימוֹת - מִקֵּל נֹעֵם. צָרִיךְ לְדַעַת שֶׁמִּקֵּל נֹעֵם גַּם הוּא מִקֵּל, אֲבָל אֵינָנו מְכַאִיב. אִם אֲנִי נוֹתֵן לִילֵד עִידוּד - גַּם זֶה מִקֵּל. אִם הִילֵד עֲשָׂה מִשְׁהוּ טוֹב וְאֲנִי נוֹתֵן לוֹ חֲתִיכַת שׁוֹקוֹלֵד, גַּם זֶה מִקֵּל. אֲבָל זֶה מִקֵּל נֹעֵם. אֵינִי לֹשֶׁעַר כְּמָה מְזִיק הָאָדָם לִילֵד כְּאִשֶּׁר הוּא מְכָה אוֹתוֹ מְכוֹת שֶׁל מִמֶּשׁ. ר' אֵלִיהוּ לִפְיָאן הִיָּה אוֹמֵר לָנוּ תְּמִיד: עִם יִלְדִּים - רַק בְּדֶרֶךְ טוֹבָה. הוּא אָמַר שֶׁלֹּעַת זָקְנָתוֹ הוּא הִתְחַרֵּט עַל כָּל מְכָה שֶׁנָּתַן לִילְדִים שֶׁלּוֹ כִּשְׁהֵם הָיוּ קִטְנִים. חֲזו"ל

אומרים (ב"ר, י) שכל עשב ועשב יש לו מזל המכהו ואומר לו: גדל. זאת אומרת שאותו כח המצמיח נקרא בפי חז"ל מכה, המכה ואומר גדל. כמובן, אין הכוונה שעל כל עשב יושב מלאך קטן עם לחיים אדומות, עם כנפים לבנות, יש לו מקל קטן והוא מכה את העשב. חז"ל מתכוונים לומר שיש כח שמצמיח את העשב, והכח הזה נקרא בלשון חז"ל "מכה". כך נוכל להבין גם את השבט של חושף שְבִטוֹ שוֹנָא בְנוֹ (משלי יג, כה), אין הכרח לנקוט דווקא באופן שבו לוקחים את הילד ומכים אותו, יש דרכים אחרות איך לכוון את הצמיחה שלו, לדרכים טובות יותר".

הרב וולבה מנמק את השינוי שחל בתפיסה החינוכית ביחס להכאה למטרות חינוכיות דווקא בזמנינו: "בדורות הקודמים היה מצב שונה, לילדים היה יותר כח סבל, ולכן יכלו לסבול מכות. הילדים גם היו יותר חזקים באופי שלהם, לא הזיק להם כאשר קיבלו מעט מכות. אבל כיום – כל האווירה היא אווירה של התמרדות, במיוחד כאן בארץ [ישראל]. אם מישהו ינסה לדכא את הילד שלו על ידי מכות – הוא עלול להזיק לילד, וליחס שבינו לבין הילד, וכשהילד יגדל הוא עלול להסתגר בפני ההורים. אז כבר לא יהיה ניתן לבנות את היחס של בטחון, היחס הפתוח".

לדעת הרב וולבה, סיבת אי ההכאה בזמנינו היא, כי לפי ערך הדור שלנו המתאפיין באווירה מרדנית, ההכאה

עלולה לגרום לנזק רב יותר מהתועלת המיוחלת ממנה. והוא כתב את הדברים גם במאמר בנושא "פסיכיאטריה ודת", שראה אור בקובץ בשבילי הרפואה (ח"ח עמ' פא) "אין להכות ילדים. הבקי בתנ"ך אולי ישאל אותי, כיצד אני מקיים את הוראתו של שלמה המלך בספר משלי – חושף שְבִטוֹ שוֹנָא בְנוֹ. ואף אני אשיב לו בדברי הנביא זכריה – וְאַקֶּח לִי שְׁנֵי מַקְלוֹת, לְאַחַד קְרָאתִי נָעַם וְלְאַחַד קְרָאתִי חֲבָלִים. הרי ישנו מקל נועם, לשבח ילד עבור דבר טוב שעשה, חיוך או מלה טובה – גם זהו מקל, המדברך להמשיך בהתנהגות טובה. בדורנו, מקל זה יעיל יותר מאשר מקל חובלים".

• **בכל דור משתנים האופנים כיצד ללמד תורה** – ידידי רבי יעקב קראוס, רב בית הכנסת "ישראל הצעיר", בהאנקוק פארק לוס אנג'לס, הראה לי את דברי רבי יעקב קמינצקי בספרו אמת ליעקב (מסכת אבות פ"ה) בביאור שינוי שיטת החינוך והלמידה מדורות הראשונים לדורנו: "יסוד הדבר בכל אלה לפי דעתי הוא, וְלִמְדָתָם אִתָּם וְשִׁמְרָתָם לְעִשְׂתָּם (דברים ה, א) – גדול תלמוד שמביא לידי מעשה. המעשה הוא המגדיר את צורת מצות הלימוד, אופן קיומה וחומר הנלמד, צורתו ותכנון. ולפיכך, עם שינוי העתים וחליפת הדורות, משתנים אופני הלימוד וחלקי התורה הנלמדים".

רבי יעקב הביא דוגמא מתחילת מסירת התורה מאב לבנו "אבל אחר כך במשך הזמן שנתרבו עמי הארץ, ואם כן אם

- ז -

מעמים נוספים מדוע נמנעים בזמנינו להכות תלמידים

ולענ"ד נראה להוסיף עוד שני הסברים מדוע בזמנינו נמנעים כמעט לחלוטין מלהכות בנים ותלמידים.

• **מחשש שהבן או התלמיד יתריסו נגד האב או הרב בדיבור או במעשה** – על פי דברי הריטב"א ומהריק"ש [לעיל אות ו] שאסור להכות גם בנים קטנים כאשר קיים חשש, שכתוצאה מההכאה, יכו או יתריסו בחזרה כנגד אביהם, כתב להלכה בילקוט יוסף (דיני חינוך קטן עמ' רחצ) "וקטן שיש חשש שמא יתריס כנגד אביו בדיבור או במעשה, אסור להכותו. ומה שנקטו בלשון המכה בנו הגדול, לאו דווקא הוא, אלא מפני שבגדול שכיח יותר חשש זה וקרוב יותר לעבור על לפני עור, נקט בנו הגדול, וכמו שכתב מרן החיד"א בשם הריטב"א, וכן הביא בחידושי רעק"א בשם פסקי תוספות שהמכה בנו הקטן יותר מדי היו מנדים אותו".

ויתכן כי מסיבה זו, הורים ומחנכים נמנעים מלהכות את הבנים והתלמידים בזמנינו, מחשש שהבן או התלמיד יתריסו נגד האב או הרב בדיבור או במעשה – ובכך יעברו האב או הרב על איסור "לפני עור לא תתן מכשול".

• **אין ידיעה ברורה שהבן או התלמיד עשו מעשה המצריך הכאה** – בדברי האגרות משה [לעיל אות ז] נתבאר,

ננקוט שרק האב ילמד את בנו, אם כן בני עמי הארץ יהיו עמי הארץ עד סוף כל הדורות, התקינו להושיב מלמדים". ודוגמא נוספת, מסדרי לימוד תורה שבכתב ותורה שבעל פה: "בתחילה ידעו חכמי הדורות להשתמש באותן המידות שהתורה נדרשת בהן, ידעו כל מידה ומידה איך היא נדרשת ובאיזה אופן יכולים להשתמש בה, ולפיכך היתה קפידא יתרה שלא ללמוד תורה הכתובה בעל פה [אם לא לסומא]. ולהיפך, דברים שבעל פה נאמרו מפה לאוזן ע"י הרב המלמד". ולאחר זמן "מפני מיעוט הלבבות העלו כולם דבריהם על הכתב משום עת לעשות לה' הפרו תורתך. לפיכך כל עיקר הלימוד נשאר אצלינו בתורה שבעל פה, כי היא היא המביאה לידי מעשה, ומחוייבים אנו לראות שהלימוד יהיה תלמוד המביא לידי מעשה, שכן היא חובת מלמדי תינוקות ללמדם ולחנך אותם בדרך טובה, והיא צורת תלמוד תורה".

הרב קראוס אמר כי דברי רבי יעקב קמינצקי, הם גם היסוד לשינוי בגישה החינוכית בדור שלנו ביחס להכאת תלמידים. עם שינוי הזמנים, בכל דור "השמירה לעשותם" של התורה היא במה שמתאים לפי המצב של אותו הדור. ולכן למרות שבעבר הכאה היתה דרך לחנך את הבנים והתלמידים, ואף נחשבה כמצוה, ברם כיום נשתנו האופנים כיצד ללמד תורה, והכאה אינה דרך "השמירה לעשותם" של התורה.

שההיתר להכות הוא בתנאי שיש לאב או לרב "ידיעה ברורה ולא בחשדים בעלמא. ואם יש לו איזה ספק וחשד על אחד מהתלמידים באיזו דבר שלא כשורה [לא ראוי להכות אלא] צריך לדבר בדברי מוסר ודברים המקרבים לתורה ומרחקים מהדבר שחושד". ויתכן כי מטעם זה הורים ומחנכים נמנעים מלהכות את הבנים והתלמידים בזמנינו, מחמת חוסר היכולת להכריע "בידיעה ברורה" שהבן או התלמיד עשה מעשה המחייב הכאה ולא תוכחה בדברי מוסר.

סוף דבר: בשו"ת שבט הלוי (חלק יא אבן העזר סימן רעח) נשאל "על הכאת הילדים בחינוכם בזמנינו אנו, ואם הדורות נשתנו בזה, וכאילו הפסוק חושף שבוטו שוֹנֵא בְנוֹ, לא נאמר בזמנינו". והשיב: "לדידי פשוט דכל הדברים הנאמרים ברוח הקודש ובנבואה הם נצחיים, כן גם כלל זה דחושף שבוטו שוֹנֵא בְנוֹ. ובמלבי"ם (שם) כתב לנכון, דמי שהוא חושף שבוטו מבנו, הוא מטעם שיש לו געגועים על בנו והוא שונא שלו, דבן חכם מוסר אב, וזה מראה שהמייטו על בנו שאינו יכול לראותו בצער אצלו יותר מתועלת מבנו, וא"כ אוהב עצמו ולא את בנו. אמנם חז"ל הגדירו ענין ההכאה לבניו ולתלמידיו, כמבואר בשו"ע (יו"ד) שאסור לו להכות מכות אכזרי מוסר ואויב, אלא באופן קל, והיינו שירגיש הבן שמפני תועלתו מקבל הכאות האלה, וזה ודאי מצוה לדורות".

אכן, למעשה, ברור כי הכאת בנים ותלמידים צריכה להעשות מתוך שיקול דעת עמוק וזהירות רבה, על פי כל ההגבלות שנתבארו בהרחבה לעיל [אות ז], וכפי שכתב בילקוט יוסף (דיני חינוך קטן עמ' רחצ) "בדורינו זה, יש להתייעץ עם המחנכים כיצד לנהוג בבנו, שפעמים רבות מה שהאבא מכה את בנו אין בדבר תועלת, ופעמים שגערה עדיפא".

וגם המחנכים עצמם, בכל בתי הספר ותלמודי התורה לא מכים את התלמידים, ואין זה סותר להלכה המפורשת בגמרא ובשו"ע שיש מצוה להכות בנים ותלמידים כדי לחנכם, כמבואר לעיל, שבדורינו יש חשש שהבן או התלמיד יתריסו נגד האב או הרב בדיבור או במעשה. וגם קשה להגיע למצב של "ידיעה ברורה" שהבן או התלמיד עשה מעשה המחייב הכאה ולא תוכחה בדברי מוסר.

שיעור זה היה למראה עיני ידידי כ"ק אדמו"ר מטאלנא,
שהעלה על גבי הכתב את השורות הבאות:

בעזהשי"ת, ראש חודש 'שבט' תשע"ה

כבוד ידידי המופ' כמהר"ר צבי רייזמן נ"ו

אחדשה"ט, איסתיעא מילתא לענות על ענין הכאה ב'שבט' בערב ראש חודש
'שבט', ו'שבטך ומשענתך המה ינחמוני'.

ב' כללים מחודשים ניתן לחדש בענין הכאת בנים ותלמידים בזמן הזה.

א. הכאה מתוך אהבה היא ההכאה המותרת, ואבן הבוחן לזה היא הרגשת
המוכה אחר ההכאה.

ופעמים שנצרך לתת הסבר מקדים, כהזרקה במזרק לילד כשנצרך, שמקדימים
ומסבירים לו את גודל הנחיצות למרות הכאב, ואז הילד מבין שהכאב נגרם מתוך
אהבה ואינו נוטר למזריק. ועל כן, כל שהמכה מסביר את הצורך במכה, ועושה
זאת מתוך אהבה אמיתית, יחוש המוכה באהבה הגלויה כתוכחה מגולה מאהבה
מוסותרת.

ב. הגבלת כמות ואיכות המכה מראש קודם ההכאה, כעין אומד למלקות דחז"ל
במחוייב המלקות. ופעמים בשיתוף המוכה בעצמו, לידע כח סבלו ויכולת הקיבול.
ועל ידי ההתייעצות עם הנצרך להכאה בעצמו, מתפתחת הבנה אצל המוכה
בהצדקת המכה.

וכן כל כיוצא בזה.

הכו"ח באה"ר

יצחק מנחם

סימן יב

חובת תשלום בגרימת נזק כדי לאפרושי מאיסורא

האם משגיח בישיבה ששכר מכשיר טלפון שיש בו אינטרנט חייב לשלם

מעשה שהיה באחת מהישיבות בארה"ב, המשגיח מצא אצל אחד מהתלמידים מכשיר טלפון סלולרי שיש בו אפשרות גלישה באינטרנט ללא פיקוח, וניפץ את המכשיר לעיני התלמידים להדגיש את חומרת הסכנה הרוחנית הטמונה במכשירים מסוג זה. לאחר זמן התעורר המשגיח לדון, האם היה ראוי לעשות זאת על פי ההלכה, והאם חייב לשלם עבור הנזק שנגרם למכשיר.

שאלה זו היא שאלה עקרונית, האם חייבים בתשלומי נזק שנגרם בפעולה שנועדה "לאפרושי מאיסורא".

- א -

רב אדא נהג כדין כשקרע ממנה את הבגד הפרוץ, כדי שלא תכשיל בו אחרים, היות והוא "מפריש אותה מאיסורא" – אלא שאיתרע מזלו, ובגלל שהיתה כותית קנסוהו לשלם על הנזק שגרם. ומשמע שאילו היתה בת ישראל, על פי ההלכה, אין חיוב תשלומין על נזק שנגרם כדי "לאפרושי מאיסורא".

ונראה להוכיח שאין חיוב תשלומין על נזק שנגרם כדי "לאפרושי מאיסורא", מדברי התוספתא (בבא מציעא פ"ה ה"ט) "המוצא שטר ריבית, יקרענה". וטעם הלכה זו מבואר בדברי הרמ"א שפסק בהלכות ריבית (יו"ד סימן קסא סע' יא) "וכל מי שבא לידו [שטר שיש בו ריבית], יקרע השטר, דחיישינן שמא יגבו בו הריבית". וכתב הט"ז (ס"ק ט) "והטעם, לפי שהוא

במסכת ברכות (כ, א) מסופר על רב אדא בר אהבה שראה בשוק אשה כותית לבושה "כרבלתא [בגד אדום כגוון כרבלתא דתרנגולא, רבנו חננאל שם]. סבר דבת ישראל היא, קם קרעיה מינה". רב אדא חשב שהאשה בת ישראל, ולכן קרע מעליה את הבגד האדום, כי "אין דרך בנות ישראל להתכסות בו, שהוא פריצות ומביא לדבר עבירה" [רבנו חננאל שם]. לבסוף "אגלאי מילתא דכותית היא, שיימוה בארבע מאה זוזי". התברר כי אשה זו לא היתה בת ישראל אלא כותית, ועל רב אדא בר אהבה הוטל קנס בסך ארבע מאות זוז על מעשהו.

מדברי הגמרא נראה שבעצם המעשה אין כל פסול, ואילו היתה בת ישראל,

עובר בקיומו". כלומר, המוצא שטר של הלוואה בריבית צריך לקורעו, משום שאם לא יקרענו, עלולים לגבות מהשטר את הריבית ולעבור על איסור, ונמצא שאי קריעת השטר היא "קיומו" של השטר. הרי לנו, היתר ואף חובה, לגרום נזק כדי "לאפרושי מאיסורא".

- ב -

לא רק נזק ממוני, אלא גם נזק בגוף הותר "לאפרושי מאיסורא", כדברי הרא"ש במסכת בבא קמא (פ"ג סימן יג) "וכן אם רואה אדם שישראל מכה את חברו ואין יכול להציל אם לא שיכה את המכה, אף על פי שאין מכהו מכת נפש, מותר להכות המכה לאפרושי מאיסורא".

וכן מבואר בדברי תרומת הדשן (סימן ריח) שכתב: "מי ששמע אשתו מקללת ומזלזלת באביה ואמה, והוכיחה בדברים על זה כמה פעמים ולא הועיל, יראה דבכהאי גוונא שרי [להכותה], ואף על גב דכתב במרדכי פרק המדיר בתשובת רבנו

שמחה דהמכה את אשתו עובר בלאו דפן יוסיף, והחמיר מאד בדבר כדאיתא התם, מכל מקום לאפרושי מאיסור חמור כזה ודאי שרי". וסיים: "הא קמן כל מי שהוא תחת ידו של אדם ורואה בו שעושה דבר עבירה, רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מן העבירה, ואין צריך להביאו לבית דין שיפרישוהו המה בכחם בגזירותם, דאם לא כן גבי נרצע אמאי רשאי לחבול בו, יביאנו לבית דין".

מרן השלחן ערוך פסק בהלכות חובל (חו"מ סימן תכא סע' יג) כדברי הרא"ש: "וכן הדין באדם הרואה אחד מישראל מכה חברו, ואינו יכול להצילו אם לא שיכה המכה, יכול להכותו כדי לאפרושי מאיסורא".

והרמ"א (שם) הביא להלכה את דברי תרומת הדשן: "וכן מי שהוא תחת רשותו ורואה בו שהוא עושה דבר עבירה, רשאי להכותו ולייסרו כדי להפרישו מאיסור, ואין צריך להביאו לבית דין".

- ג -

חייב אפרושי מאיסור דאורייתא בשוגג

במסכת ברכות (יט, ב) אמר רב יהודה אמר רב: "המוצא כלאים בבגדו, פושטן אפילו בשוק [אף אם יש לו בזיון בכך], מאי טעמא, כתיב (משלי כא, ל) אין חֲכָמָה וְאֵין תְּבוּנָה וְאֵין עֲצָה לְנֶגֶד ה' - כל

מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב". ועל כך הקשו: "מתיבי, קברו את המת וחזרו [עם האבל], ולפניהם שתי דרכים, אחת טהורה ואחת טמאה [דהיינו שיש בה קבר], בא [האבל] בטהורה - באין עמו בטהורה, בא בטמאה - באין עמו בטמאה, משום כבודו". משמע שמותר להיטמא למת משום כבוד האבל, ולא

אומרים "אין חֲכָמָה וְאִין תְּבוּנָה וְאִין עֲצָה לְנִגְדֵּי ה'". ותירצו: "תרגמה רבי אבא בבית הפרס דרבנן". ומבואר בדברי הגמרא שמותר לעבור רק איסור דרבנן מפני כבוד הבריות – כבודו של האבל, ולא על איסור דאורייתא – של כלאים.

ע"פ פי זה פסק הרמב"ם בהלכות כלאים (פ"י הכ"ט) "הרואה כלאים של תורה על חברו, אפילו היה מהלך בשוק קופץ לו וקורעו עליו מיד. ואפילו היה רבו שלמדו חכמה, שאין כבוד הבריות דוחה איסור לא תעשה המפורש בתורה. אבל דבר שאיסורו מדבריהם הרי הוא נדחה מפני כבוד הבריות בכל מקום. לפיכך אם היה עליו שעטנז של דבריהם אינו קורעו עליו בשוק ואינו פושטו בשוק עד שמגיע לביתו, ואם היה של תורה פושטו מיד". ומסתימת דברי הרמב"ם משמע, שהחיוב לקרוע את בגדי השעטנז [שאיסורם מהתורה] של חברו, הוא בין אם לבשם במזיד ובין אם לבשם בשוגג.

או"ח הרא"ש (ברכות פ"ג סימן יב) הביא את דברי הירושלמי (כלאים פ"ט ה"א) וחילק בין "המוצא כלאים בבגדו [עליו נאמר] אין חכמה ואין תבונה לנגד ה', וצריך לפושטו אפילו בשוק. אבל אם אדם רואה כלאים בבגדי חברו והלובש כלאים אינו יודע, אין לומר לו בשוק עד שיגיע לביתו, דמשום כבוד הבריות ישתוק ולא יפרישנו משוגג".

המור (יו"ד סי' שג ס"א) הביא את דברי הרמב"ם ולאחר מכן את דברי

הרא"ש, וכתב: "מדברי הרמב"ם משמע דאף על פי דהלבוש אינו יודע שהוא כלאים, אלא הרואה בלבד יודע, אפילו הכי קורעו מעליו. אבל הרא"ש מפרש דוקא שהלבוש בעצמו מצאו דהשתא הוי מזיד אם אינו פושטו, צריך לפושטו אפילו בשוק. אבל אם הלבוש אינו יודע, אין צריך לומר לו בשוק".

- ד -

אם הלובש אינו יודע, אין צריך לומר לו בשוק

לפנינו מחלוקת הרמב"ם והרא"ש, האם צריך "לאפרושי" מאיסור דאורייתא בשוגג.

לדעת הרמב"ם, כאשר הלובש כלאים שוגג ואינו יודע על כך, חברו צריך לקרוע ממנו את בגדיו אפילו בשוק, כדי "לאפרושי מאיסורא". אולם לדעת הרא"ש אינו צריך, מכיון שחברו שוגג. ורק אם יודע ולובש כלאים במזיד "אין חֲכָמָה וְאִין תְּבוּנָה וְאִין עֲצָה לְנִגְדֵּי ה'", וחייבים לקרוע ממנו את בגדיו כדי "לאפרושי מאיסורא".

מורן השו"ע (יו"ד סי' שג ס"א) פסק להלכה כדברי הרמב"ם: "הרואה כלאים של תורה על חברו, אפילו אם היה מהלך בשוק, קופץ לו וקורעו מעליו מיד, ואפילו היה רבו. ואם היה [כלאים] של דבריהם, אינו קורעו מעליו ואינו פושטו בשוק, עד שמגיע לביתו".

מחויב להודיע לחמיו שיפרוש מאשתו הזונה, או שתיקתו יפה, כי המה אנשי השם ויש להם בנים חשובים בתורה ובמשפחה יקרה ויש לחוש לפגם משפחה, ומשום כבוד הבריות רשאי הבעל תשובה להיות בשב ואל תעשה שלא להודיע לחמיו כלל". ולאחר שהנודע ביהודה הביא את מחלוקת הרמב"ם והרא"ש הנ"ל, כתב: "ואם כן נדון דין הוא ממש דוגמא זו, שהבעל שעובר בקום ועשה ובעל אשתו הטמאה הוא שוגג, וזה היודע מזנותה מקרי שב ואל תעשה, שנמנע מלהודיע. ואם כן לדברי הרא"ש רשאי לשתוק מפני כבוד המשפחה, ולדברי הרמב"ם חייב להודיעו ולמונעו מן האיסור".

בהמשך דבריו, רצה הנודע ביהודה לחלק בין הנדונים ולומר שהרמב"ם חייב לאפרושי מאיסור שוגג, רק כאשר יש במעשה העבירה בשוגג חילול ה': "ועדיין יש מקום אתי לומר שגם לדעת הרמב"ם יש לחוש על כבוד הבריות ולא להודיע. והא דפסק בלובש כלאים שפושט מעל חברו אפילו בשוק, כלאים בשוק שאני, שכל הרואה יראה בעיניו שזה לבוש כלאים, אף שהלובש שוגג, מכל מקום הכל רואים שהוא לבוש כלאים ואין הכל יודעים שהוא שוגג, ויש כאן חילול השם, ולכן אין חולקין כבוד. וכן דייק לישנא דרב יהודה אמר רב שם בברכות (יט, ב) כל מקום שיש חילול ה' אין חולקין כבוד לרב, הרי דווקא במקום שיש חילול השם, ועל זה הוא דמסיק לחלק בין קום עשה לשב ואל תעשה, אבל במקום דלא

אולם הרמ"א הביא להלכה את דברי הרא"ש: "ויש אומרים שאם הלובש שוגג, אין צריך לומר לו בשוק, שמשום כבוד הבריות ישתוק, ואל יפרישנו משוגג".

גם התרומת הדשן (סימן רפה) נקט להלכה כדברי הרא"ש בנדון החיוב לומר לכהן שיש מת בבית שנמצא בו: "אותם שקוראים לכהן לקום ולצאת, יזהרו בתחילה שלא יגידו לו מיד שיש מת באהל, אלא יקראו לו בסתם לקום ולצאת אליהם, וכשילבוש יגידו לו, ובדרך זה שרי משום כבוד הבריות. ואף על פי שמניחים אותו שוהה בטומאה, הואיל והוא לא ידע ושוגג הוא, שרי". ומבואר בדבריו שאין חיוב להודיע לכהן לצאת מבית שנמצא בו מת אם הכהן שוגג ואינו יודע על כך. וכן פסק הרמ"א בהלכות טומאת מת (יו"ד סימן שעב ס"א), לשיטתו בהלכות כלאים שפסק כדעת הרא"ש: "כהן ששוכב ערום והוא באהל עם המת ולא ידע, אין להגיד לו. אלא יקראו לו סתם, שיצא כדי שילביש עצמו תחילה".

- ה -

אפרושי מאיסורא - במקום שיש חילול ה'

בשו"ת נודע ביהודה (מהדו"ק או"ח סי' לה) דן במעשה שהיה בחתן שדר בבית חמיו "שנכשל באשת איש [חמותו] שלש שנים רצופות שהיה בביתה, ועתה נתעורר בתשובה ונפשו לשאול הגיע, אם

שייך חילול ה' אפילו בקום עשה, חולקין כבוד ואמרינן גדול כבוד הבריות לדחות לא תעשה שבתורה אפילו בקום עשה. וכיון שבגדון דידן אין שום אדם יודע שהאשה זנתה ונאסרה לבעלה, רק זה הנואף. ואם הוא ישתוק אין אדם יודע, ואין כאן חילול השם כלל, וכיון שכן ישתוק מפני כבוד המשפחה".

אולם הנודע ביהודה דחה את החילוק וכתב: "ואומר אני דהא ליתא, דעבירות העבירה מה שנעשה האיסור קורא רב יהודה חילול השם בין אם ירבו הרואים ובין לא וכו', ודאי עשיית האיסור קורא רב יהודה חילול השם. באופן שלהרמב"ם אין חכמה ואין תבונה ומחויב להודיע".

ומבואר במסקנת דבריו, כי לדעת הרמב"ם והשו"ע יש חיוב לאפרושי גם מאיסור שוגג.

- י -

לאפרושי מאיסור שאינו מפורש בתורה

בשו"ת דברי חיים (ח"א או"ח סי' לה) דן בשאלה דומה לשאלה שנשאל הנודע ביהודה: "באחד שהתוודה לפני הרב שבא על אשת איש, אם מחוייב להודיע לבעל כדי שיגרשנה, או מחמת שהוא כבוד הבריות גדול מאד שהיה בחזקת תלמיד חכם מעולם וממשפחה גדולה, אולי כבוד הבריות כזה דוחה, שאין צריך להודיע לבעל". ולאחר שהביא את דברי הנודע

ביהודה, חידש הדברי חיים כי הרמב"ם חייב לאפרושי רק מאיסור המפורש בתורה, כמדויק מדבריו "הרואה כלאים של תורה על חברו, אפילו היה מהלך בשוק קופץ לו וקורעו עליו מיד, שאין כבוד הבריות דוחה איסור לא תעשה המפורש בתורה". משמע "הא שאינו מפורש, הגם שהוא מפי שמועה בלא תעשה, מכל מקום נדחה [משום כבוד הבריות]. כיון שאינו מפורש בתורה, לא שייך ביה אין עצה וחכמה לנגד ה'", כיון דהמצוה אינו מבואר בפירושו".

ב"זומר, יסודה של החובה לאפרושי מאיסורא בפסוק "אין חֲכָמָה וְאִין תְּבוּנָה וְאִין עֲצָה לְנִגְדִי ה'", ממנו למדו חז"ל את ההוראה ש"בכל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד לרב". ובשל כך החובה "לאפרושי מאיסורא" - כדי למנוע מעוברי עבירה להמשיך ולחלל שם שמים במעשיהם, היא רק במקום שנכתב בתורה במפורש האיסור. וכפי שמדויק מדברי הרמב"ם שאין חיוב לאפרושי מאיסור שאינו מפורש בתורה, כי איסור כזה אינו בגדר "לנגד ה'" ואין בו "חילול השם" המחייב "לאפרושי מאיסורא", וכפי שסיים הדברי חיים: "לפענ"ד פשוט הכוונה שכיון שאינו מפורש בתורה, זה הדבר לא מיקרי חילול ה'. ומה שעושה נגד החכמים [כאשר עובר על איסור שאינו מפורש בתורה, אך נאסר מדרבנן], חכמים מחלו על כבודם. ולכן מותר לעשות נגד דברי החכמים אע"פ שדינם דין תורה, כיון שאינו מפורש בתורה".

אפרושי מאיסורא - באיסור תמידי

עוד חידש הנודע ביהודה: "גם המתיר [הרא"ש] לא התיר מפני הכבוד כי אם שעה אחת דהיינו זה שלבוש בכלאים בשוק, שתיכף שיבוא לביתו יפשטנו מעליו ושוב לא ילבשנו כלל. אבל בנדון דידן שע"י שתיקתו של זה נמצא זה בועל אשתו כל ימיו באיסור, ודאי שאין כבוד הבריות דוחה האיסור כל הימים אפילו להרא"ש".

ומבואר בדבריו כי דברי הרא"ש שאין חיוב לאפרושי מאיסור שוגג, לא נאמרו אלא באיסור כלאים, שהלבוש לא יעבור על האיסור לעולם, שהרי כשיגיע לביתו סופו להוריד את הבגד מעליו. ובה נקט הרא"ש שאין חיוב לאפרושי מאיסורא מיד [משום כבוד הבריות, שיעטרך להפשיט את בגדיו מעליו בשוק], אלא ימתין לבואו לביתו ואז יודיענו. ברם כאשר רואה את חברו עובר על איסור בשוגג באופן תמידי, ואם לא יפרישנו מאיסור זה, יעבור על האיסור תמיד, גם לדעת הרא"ש חייב לאפרושי, אע"פ שעובר על האיסור בשוגג.

וכן נראה מדברי ערוך השלחן (יו"ד ס"ו שג ס"ב) שהביא את דברי הרא"ש וכתב: "ואין ללמוד מזה לשארי איסורים כשראובן יודע ששמעון עובר איסור תורה ושמעון שוגג בדבר שאינו צריך להגיד לו. דשאני הכא שהוא לשעה קלה דכשיבוא לביתו

יגיד לו ויפשוט, אבל באיסור תמידי מחוייב להגיד לו". והוסיף: "ואפילו באיסור דרבנן תמידי, נ"ל דמחוייב להגיד לו, ואין למנוע מצד כבוד הבריות". ומבואר בדבריו כי גם לדעת הרא"ש יש חיוב לאפרושי מאיסור דרבנן בשוגג, במידה ואם לא יפרישנו יעבור על האיסור תמיד.

אולם הדברי חיים [בהמשך דבריו המובאים לעיל] הוכיח מדברי התוספות במסכת שבועות (ל, ב ד"ה אבל איסורא) כי "אין צריך להפריש אם חברו שוגג אפילו בתמידות. ואם כן לפי זה לשיטת הרא"ש ודאי אינו צריך להודיע".

אך יש להעיר, כי הרמ"א שפסק להלכה את דברי הרא"ש, כתב: "ויש אומרים שאם הלובש שוגג, אין צריך לומר לו בשוק, שמשום כבוד הבריות ישתוק, ואל יפרישנו משוגג". וכמו כן הנודע ביהודה וערוך השלחן דנו באפרושי מאיסורא בדיבור, כמבואר בנדון הנודע ביהודה, שהנאף צריך להגיד לחותנו שאשתו זינתה תחתיו, ועליו לפרוש ממנה כדי לא לעבור כל ימיו על איסור בשוגג. וכמדויק בדברי ערוך השלחן שכתב: "באיסור תמידי מחוייב להגיד לו".

לפיכך לכאורה לא נוכל להסיק מדבריהם, שלדעת הרא"ש מותר לגרום נזקים כדי לאפרושי מאיסור שוגג תמידי, וצ"ע.

- ח -

שמותר להפסיק, חוזר לתחילת ברכה שהפסיק בה".

אומר מותר - שוגג

ונראה לענ"ד כי תלמיד המשתמש במכשיר סלולרי ואינו יודע שיש בכך איסור, ובפרט תלמיד שהוריו משתמשים במכשיר טלפון סלולרי עם גלישה באינטרנט ללא פיקוח, בוודאי אינו רואה בהחזקת המכשיר מעשה עבירה - דינו כ"אומר מותר" אשר דינו שוגג, ונבאר הדברים.

בנדון "אין מבטלין איסור לכתחילה", כתב בשלחן ערוך (י"ד סי' צט סע' ה) "אם עבר וביטלו או שריבה עליו, אם בשוגג, מותר", וכתב הט"ז (שם ס"ק ז) על דברי השו"ע: "ומש"כ בשוגג מותר, צ"ל דהכי קאמר שעבר במזיד, אלא שחשב שדבר זה מותר, וזה סיוע למה שכתבתי בסמוך דטועה בדין מקרי שוגג". ומבואר בדבריהם שאדם העושה דבר אשר לדעתו [כמובן בטעות] מותר לעשותו, נחשב "שוגג".

ועל פי דבריו כתב המג"א (סי' קד ס"ק ו) בנדון האיסור לשוחח בברכות קריאת שמע: "והאידנא שרוב העולם אין נזהרים לשוחח בברכות של קריאת שמע, אפשר דדיינינן להו כשוגג, כמ"ש הט"ז ביו"ד סי' צט". כלומר, בזמנינו אנשים רבים חושבים בטעות שמותר לדבר בברכות קריאת שמע, ויש לדון כ"אומר מותר" הנקרא "שוגג". וכן נקט לדינא החיי אדם (כלל כה סע' יא) "אם הפסיק בדבור [באמצע תפילת שמונה עשרה] במזיד, חוזר לראש. ואם בשוגג, כגון שנכשל בלשון או שסבור

ובשדי חמד (מערכת האל"ף סי' רלט) האריך להביא מדברי הפוסקים שנקטו להלכה כשיטת הט"ז שהאומר מותר דינו "שוגג", ובתוך דבריו ציין לתשובתו של הנודע ביהודה הנ"ל [אות ה] שכתב: "ואף שיש מקום לומר שגם לדעת הרא"ש מחוייב להודיע כדי שיגרש את אשתו כדי למנוע האשה מעבירה, שהרי היא יודעת שזנתה ועוברת ויושבת תחת בעלה. מכל מקום יש לומר דנשים לאו דינא גמירי [אין יודעות את ההלכה] ואינה יודעת שנאסרה על הבעל, ואומר מותר לא גרע עכ"פ משוגג".

- ט -

קמן - האם דינו כשוגג

ועוד נראה לענ"ד לומר, שאם התלמיד שהחזיק את מכשיר הטלפון עם האינטרנט היה קטן, יש טעם נוסף מדוע אסור למשגיח להזיק לו, בהקדם מחלוקת הפוסקים האם כל מעשה שעושה הקטן מדעתו מוגדר כ"שוגג", כיון שסוף סוף אין לקטן דעת.

המנחת חינוך (מצות רסג אות לו) הביא את דברי הרמב"ם (הלכות אבל פ"ג ה"ה) בנדון המטמא כהן, שאם הכהן שוגג והישראל מזיד, הישראל לוקה על הטומאה שטימא לכהן, והקשה: "הא מבואר ביחומות (קיד, א) דילפינן מאמור ואמרת להזהיר גדולים על הקטנים [שאסור לטמא כהן קטן], ואם כן קשה לדברי הרמב"ם למה לן

להתיר במקום הצורך" [אולם למעשה אסר את המאכל בשבת, "כיון דקיימא לן קטן העושה על דעת אביו, עובר האב על שביתת בנו, ואם כן הוי מעשה שבת של האב שלא מיחה בבנו, ואסור"].

אולם בספר חקר הלכה (ח"ב אות ק, בענייני קטן ס"ק ב) כתב על דברי המנחת חינוך: "ולענ"ד נראה דהא דקטנים לאו בני דעה נינהו, הוא רק בדבר דבעינן מחשבה פרטית, כגון היכא דבעינן לשמה, או איזה מחשבה אחרת, אשר אינו ניכר מתוך המעשה, כגון חליצת קטן פסול ביבמות (קד, ב) משום דלאו בר דעה הוא, משום דשם בעינן שיכוון לחליצה, ומעשה חליצה בלי כוונה לאו כלום הוא. אבל היכא דהמעשה אינה בעי כוונה, דנימא דנחשב כשוגג, דגוף המעשה נחשב כאילו לא ידע, זה לא שמענו". לדעת החקר הלכה, אמנם קטן אינו "בר דעת", אך דין זה נאמר רק ביחס ל"מחשבה" הנצרכת במעשה מצוה, ולא בכל פעולה שקטן עושה, אשר בוודאי אם נעשית בכוונה ובמודע, אינה נחשבת כשוגג.

קרא דאמור ואמרת, בלא זה מלקין אותו על שמטמא הקטן, כמו שמטמא הגדול והגדול שוגג דחייב המטמא, א"כ כאן הא קטן לאו בר דעה הוא והוי כמו שוגג, ואם כן חייב המטמא אפילו מלקות, ולמה לן קרא דאמור ואמרת להזהיר גדולים על הקטנים". ומפורש איפוא בדברי המנחת חינוך, שכל מעשה שעושה הקטן מדעתו נחשב "שוגג", כי אין לו דעת.

הגרי"ש אלישיב (הובא בקובץ שערי הוראה ח' עמ' עג) הסתמך על סברא זו, בנדון "אדם שבא מבית הכנסת בליל שבת אחר תפילת ערבית, וראה את הפלטה החשמלית שאינה מחוברת לחשמל, והתחיל לצעוק על בנו הקטן, הרי אמרתי לך להכניס בערב שבת את התקע לחשמל ולמה לא הכנסת. והקטן מרוב פחד מאביו, הכניס את התקע לחשמל בשבת". ובא האב לשאול: הרי יש כאן מעשה שבת של הקטן, ואולי החמין והמים שנתבשלו על ידי הפלטה אסורים באכילה בשבת. ואמר הגרי"ש: קטן העושה מלאכה בשבת אע"פ שעשה במזיד אין האוכל נאסר בשבת, כיון שאין לו דעת הרי זה נחשב כשוגג שיש

★ ★ ★

- י -

חיוב תשלומין בגרימת נזק לאפרושי מאיסורא

ממוצא הדברים דנו הפוסקים הלכה למעשה, האם חייבים בתשלומי נזק שנגרם בפעולה שנועדה "לאפרושי מאיסורא".

וכתב בספר פתחי חושן (נויקין פ"א ס"ק א) "יש לדון אם מותר להזיק ממוין חברו כדי להפרישו מאיסור. ולכאורה נראה שמותר, כדמוכח מהא דרואה חברו לבוש כלאים, קורעו אפילו בשוק. וכן בברכות (כ, א) בהא דרב אדא קרע כרבלתא, שהוא לבוש שאינו צנוע. ובפ"ב הבאתי מדברי הפוסקים בענין להכות את חברו להפרישו

מאיסור, ופשוט שהפסד ממון קל מהכאה בגופו". אולם בסיום דבריו הסתפק הפתחי חושן, שמא מותר להזיק כדי לאפרושי מאיסורא, אך עדיין חייב בתשלומי הנזקים שגרם: "אלא שאפשר שאף שמותר להזיקו, אינו נפטר מתשלומין, כשם שמצינו שאסור להציל עצמו בממון חברו שלא על דעת לשלם, ויש לחלק, וצ"ע".

ואמנם מדברי רבי יוסף חיים זוננפלד בשו"ת שלמת חיים (סי' תשעה) נראה שיש היתר להזיק כדי לאפרושי מאיסורא, אך חייב תשלומין על הנזקים שגרם. הגרי"ח נשאל "באחד שמצא בתוך גמרא אחת בביהמ"ד מונח שם איזה ביכעל בלע"ז מדברי חול [ספרי משכילים], אשר כנראה נער שקורא בזה שכח בתוך הגמרא שלו, והלה מתוך קנאות שרפו", והשואל רצה ללמוד מדברי הגמרא בברכות בדין הרואה את חברו לבוש כלאים שקורע את בגדיו בשוק, שאין לחייבו תשלומים. והשיב הגרי"ח זוננפלד, שאכן יש לפשוט מהמעשה ברב אדא שקרע את הכרבלתא [לעיל אות א] שמותר להזיק כדי לאפרושי מאיסורא "אבל עכ"פ נראה שראוי לתשלומין".

וכן נראה שנקט לדינא הגר"מ שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות (ח"א סי' שסח) במענה לשאלה בנדון "בעל תשובה הנמצא בבית אביו ויש שם טלויזיא ונוהג הבן להזיק את המכשיר לעתים תכופות כדי שלא יסתכלו בו בני המשפחה, ושואל אם מותר לו להזיק כן". הגר"מ שטרנבוך פסק: "האיסור להסתכל בטלויזיא הוא חמור

מאד, ומאביזריהו דעריות הוא, שעל ידי הסתכלות בכלי טמא זה גורם לו להימשך אחריהם, ובודאי חייבים להפריש אדם מלהסתכל בטלויזיא, וגם לפעול בכל מיני דרכים לשם כך, וזהו ממש בגדר פסיק רישיה שלגור עם טלויזיא בבית זה מטמא את המסתכלים בו רחמנא ליצלן". ולאחר שהביא דברי הגמרא בברכות במעשה ברב אדא שקרע את הכרבלתא, כתב: "ומשמע שראוי לקרוע בגדי פריצות ולשלם במקום שיש חילול השם, וכל שכן טלויזיא שמטמא עוד יותר".

הרי לנו גם בדבריו, שאמנם יש היתר להזיק כדי לאפרושי מאיסורא, אך חייב לשלם על הנזקים שגרם.

וכן הביא רבי יצחק זילברשטיין בשם הגרי"ש אלישיב (עלינו לשבח, ויקרא פרשת אמור עמ' תיא) שאין ראיה מהגמרא בברכות שאין חיוב תשלומים לנזקים שגרם כדי לאפרושי מאיסורא, היות וניתן להסביר "שרב אדא בר אהבה קרע על מנת לשלם, וראיה לכך מסוגיית הגמרא שכתבה שם לפני כן "קמאי הוו קא מסרי נפשיהו אקדושת השם, כי הא דרב אדא בר אהבה חזיא לההוא כותית". וצריך ביאור מהי הרבותא במעשיהם, הרי כל איש מישראל שיכול למחות בעוברי עבירה חייב לעשות זאת. אלא ודאי שמן הדין לא היתה הצדקה בקריעת הכרבלתא, וכשקרע, עשה זאת על דעת לשלם מחירה [ארבע מאות זוז] והתחרט על כך שלא בירר אם יהודית היא, וכשנתברר לו שהיא כותית הפסיד כספו חנם, וזהו מסירות נפשם על קידוש ה'. אם

הוסיף: "הבאתי את השאלה לפני גיסי הגר"ח קנייבסקי, והשיב לי שבמקרה זה, היה כדאי להתרות פעם אחת לפני כן בבעל הרכב שלא יעשה כך, כי הוא מכשיל את הרבים".

- יא -

מאידך, בספר מעשה איש (ח"ב עמ' קסד) הובא בשם הגר"ח קנייבסקי: "תלמידים שאלו לרבנו [החזון איש] אם רשאים לשרוף ספרים חיצוניים שמצאו אצל חברו, והשיב רבינו [החזון איש] רשאים אתם, ופטורים אתם מלשלם לו עליהם".

ובן נקט לדינא בשו"ת ודרשת וחקרת (ח"א אבן העזר סימן יא) בנדון "אחד רואה חברו שהוא קורא ספרים ועתונים טמאים המלאים זימה וכו', אי מותר לו לגונבם ממנו ולאבדם, כדי שלא יכשל במ חבירו או לא". ולאחר שהביא את המעשה ברב אדא שקרע את הכרבלתא, כתב: "משמע דאם היתה בת ישראל, כדין עשה שקרע את בגדה, ואין בזה משום גזל, אלא מסירות נפש על קידוש ה'". ומשמע מדבריו שאין חיוב לשלם עבור נזקים שנגרמו כשמפריש את חברו מאיסור.

- יב -

מכא מקום ראוי לציין את דברי התשובות והנהגות [בהמשך דבריו המובאים לעיל] שיש לנקוט בזהירות רבה ולשאול "שאלת חכם" בטרם פעולת אפרושי מאיסורי הגורמת נזקים: "אמנם דעתי נוטה

כן לא שמענו מכאן דמותר להזיק ממון חברו על מנת שלא לשלם כדי לאפרושי מאיסורא". ומבואר בדברי הגר"ש שאמנם יש היתר להזיק כדי לאפרושי מאיסורא, אך חייב לשאת בתשלומי הנזקים שגרם.

על פי סברת הגר"ש דן רבי יצחק זילברשטיין, במעשה שהיה בבעל רכב שהחנה בערב שבת את רכבו העומד למכירה בפתח בית הכנסת שמתפללים בו מאות איש, כדי שהקהל היוצא מבית הכנסת יראה את הרכב ובו מודעה על פרטי הרכב [שקריאתה אסורה בשבת, כמפורש בשו"ע או"ח סי' שז סעי' יג]. אחד המתפללים שקינא את קנאת ה', החליט שאם בעל הרכב ישוב על מעשהו, בערב שבת הבאה ידביק על המודעה של בעל הרכב מודעה אחרת ועליה דבק חזק במיוחד, שבה יכתב "אסור לעשות כמעשהו של בעל הרכב, כי בכך הוא עובר על ההלכה שאסור לקרוא בשטרי הדיוטות". ואכן בשבוע הבא כך עשה, ובמוצאי שבת צריך היה בעל הרכב להוזיל מכיסו מאות שקלים כדי לשכור איש מקצוע שיגרד את שאריות הדבק מן החלון. התלמיד חכם שאל את הרב זילברשטיין, האם מוטלת עליו החובה לשלם את הנזק שגרם לבעל הרכב, והביא ראיה לדבריו מהמעשה ברב אדא שקרע כרבלתא, שמותר להזיק כדי לאפרושי מאיסורא. ועל כך השיב לו הרב זילברשטיין: "מרן הגר"ש אלישיב אמר, שרב אדא בר אהבה התכוון מראש לשלם לה על הבגד". ולפי זה אין ללמוד מהגמרא בברכות שאין חובת תשלומין, ועליו לשלם על נזקו [הרב זילברשטיין

שכל פעולה צריך שאלת חכם, וגם רב אדא בר אהבה אמר "מתון מתון וכו'", ואפילו רחל אמנו שגנבה התרפים מאביה להפרישו מעבודה זרה והעלימה מיעקב שהקפיד בדבר, ואמר "עם אשר תמצא את אלהיך לא יחיה", הרי שלא היתה דעתו מסכמת לזה, ולבסוף נענשה רחל על ידי זה שמתה. ולפעמים לא הגיע עדיין הזמן להפרישו מטלויזיא, ופעולה שלא בזמנה עלולה לפעמים לקלקל, ולכל עת ולכל זמן, ובעצת חכמים ישכון אור ואין לזוז מדבריהם".

וכן נראה מדברי הרב אברהם בן חיים, דיין בבית הדין אהבת שלום בירושלים (קובץ בית הלל, כרך כד עמ' עב) שנשאל "האם מותר לקרוע עיתון חילוני המונח בתיבת דואר של דייר חילוני או דתי, בשביל להפרישו מאיסור תורה בראיית תמונות תועבה, ובקריאת דעות מינים ואפיקורסים הכתובות בלשון ארסי, ואין לך עברה גדולה מזו לתור אחרי לבבכם – דעת מינות, ואחרי עיניכם – מראות פריצות. ועתה נשאלת השאלה, האם מותר להזיק ממון חברו בשביל להצילו מאיסור תורה או דרבנן, או לא?".

ולאחר שהביא את דברי הגמרא בברכות במעשה ברב אדא שקרע את הכרבלתא, ואת מחלוקת מרן השו"ע והרמ"א בהלכות כלאים בנדון חיוב אפרושי מאיסור שוגג, הסיק: "העולה מהאמור, שלא שמעינן להתיר היזק ממונא מפני אפרושי מאיסורא אלא רק בשני תנאים: [א] שהממון יהיה חפצא דאיסורא,

ואפשר שכלי או עיתון שיש בהם מראות איסורות הוי חפצא דאיסורא. [ב] שהגברא יהיה בר קיבול תוכחה, שע"י פלגית ממונו הוא לא ישוב לכסלה, ולא יקח לו ממון אחר בשביל להיכשל בו שנית באותו איסור. אולם נראה לדינא שאין להקל בזמנינו לא בהכאה ולא בפלגית ממונא דאית ביה איסורא. וזאת משום שבעוונותינו הרבים כיום נחלש כח עזות דקדושה, ורבים הם יותר בעלי עבירה מבני תורה, ולכן אם לכעת כזאת הגענו, אין לנו להגביר את השנאה ולהרחיק בעלי תשובה, אלא עלינו להשתמש בעצת רבותינו (סנהדרין קז, ב) לעולם תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, ולא כאלישע שדחו לגיחזי בשתי ידים. ועל כגון דא אמרינן דברי חכמים בנחת נשמעים. ואדרבה, אם נלך עם החוטאים ביד קשה על ידי הכאה או כילוי ממונם, במקום שנפרישם מאיסור נכשילם באיסור שנאת התורה ולומדיה".

סוף דבר, למרות שמעיקר הדין מותר להזיק לחברו כדי לאפרישו מאיסורא, החכם עיניו בראשו לכלכל דרכיו בהשכל ובתבונה, לבדוק היטב האם כדאי הדבר, והאם יקרב את החוטא לבוראו, או חלילה ירחיקו.

- יג -

חיוב מחנכים בנזקים שנגרמו לתלמידים בפעולות שנועדו לחנכם

בנדון דידן, יש לברר נושא נוסף, מה דינו של מחנך הגורם נזק לתלמיד בפעולה שנועדה לחינוכו – דבר שהוא

- יד -

וכתב בספר פתחי חושן (הלכות גניבה פ"א ס"ק יז) "מצוי במלמדי תינוקות שלפעמים יש ביד התינוק חפץ שעל ידו נמנע או מפריע לאחרים מללמוד. והוא נאלץ ליטלו ממנו, ובודאי שגם גזל קטן אסור, ועוד אפשר שהוא של אביו. ומכל מקום נראה שמותר ליקח ממנו החפץ על דעת להחזירו, ואפילו אם לפי ראות עיני המלמד רצוי שלא להחזירו עד זמן מרובה, מותר. אבל ליקח על דעת שלא להחזיר כלל, וכל שכן לאבדו נראה שאסור, אלא אם כן לפי ראות עיניו יש לאבדו לתקנת התלמידים, נראה שמותר". ומבואר בדבריו, כי כאשר המחנך סבור על פי שיקול דעתו, שכדי לחנך את התלמידים צריך לאבד [או להזיק] את החפצים שמחרים מהם, הרשות בידו לעשות כן.

הרב אברהם בן חיים [בהמשך דבריו המובאים לעיל אות יא] הביא את דברי הפתחי חושן וכתב: "ויש לחזק את דבריו, דכיום ההורים וקרובי המשפחה יודעים שהילדים נתונים תחת הנהגת המחנכים והמנהלים בתלמוד תורה, ולכך אמדינן באומדנא ברורה, שכל מי שנותן להם צעצוע או מכשיר כתיבה, הוא גומר בדעתו לתתו לילד בתנאי שהוא לא יפריע בזה בכיתה. אבל אם הוא יזיק עם זה בלימודו או בחברתו, הרי הוא מכוון מעיקרא להפקיע את המתנה אם הילד ישתמש עמה שלא כראוי, וממילא אחרי שהמתנה לא נתפסה אצלו, יכול המלמד להחרימה על דעת נותן המתנה שהוא

"מעשים שבכל יום", כאשר מחנך "מחרים" חפצים השייכים לתלמידים, ולעיתים שובר אותם או מזיק להם כ"קנס" על התנהגות בלתי נאותה.

במסכת בבא בתרא (כא, א) אמר רב לרב שמואל בר שילת: "כי מחית לינוקא [כאשר אתה מכה ילד כדי לחנכו], לא תימחי אלא בערקתא דמסנא [אל תכהו אלא ברצועה קלה, שלא יוזק בה], דקארי, קארי [אם הוא לומד, שילמד], דלא קארי [ואם לא הועיל הדבר ואינו לומד] ליהוי צוותא לחבריה [אל תכהו שוב, אלא ישב עם חבריו בצוותא, וסופו לתת לב ללימוד, רש"י]. ודין זה נפסק בשו"ע (יו"ד סי' רמה סע' י) "לא יכה אותו המלמד מכת אויב, מוסר אכזרי, לא בשוטים ולא במקל, אלא ברצועה קטנה". ומבואר שמותר להכות תלמידים כדי לחנכם, אלא שיזהר לא להכותם בדרך אכזרית.

ולא עוד, אלא שבמסכת מכות (ח, א) אמרו חז"ל שהכאת תלמידים כדי לחנכם היא מצוה, כדברי הגמרא: "יצא [מחויב גלות] האב המכה את בנו, והרב הרודה את תלמידו [והרגו בשוגג], ושליח בית דין", כי הם מקיימים במעשיהם מצוה "דכתיב (משלי כט, יז) יִסֵּר בֶּן־ךָ וַיִּנְחֶךָ וַיִּתֶּן מַעֲדָנִים לְנַפְשֶׁךָ".

ועל פי זה כתב בספר משפטי התורה (ח"א סימן עז) "מותר למורה לקחת מחשב כיס מתלמיד ששיחק בו במהלך השיעור, בתור אמצעי ענישה". אולם לא נתברר בדבריו האם מחנך המזיק לחפצים של תלמידו, חייב בתשלומי נזק, או לא.

מרשה לו לעשות עם זה כפי חכמתו בדרך חינוכו לתורה וליראה".

יחד עם זאת, הגיע לידי מכתב שכתב הגר"ע יוסף בשנת תשכ"ט למנהל תלמוד תורה "יבנה" בתל אביב, ממנו עולה כי דעתו לא היתה נוחה מהטלת "קנסות" על תלמידים כדי לחנכם, לפנינו דבריו:

"בני התלמיד דוד נ"י מסר לי כי חייבתם אותו קנס לירה אחת, ושהוזהר שאם לא יביא את הקנס, לא יורשה ליכנס היום לכיתה. הנני שולח לכם את הלירה, למרות

שלא קיבלתי שום הודעה בכתב, אולם בעיני יפלא על סמך איזה יסוד בהלכה חייבתם אותו קנס, "חסדא חסדא קנסא קא מגבת בכבל", והאם היה בירור יסודי שהיה אשם בעבירה כל שהיא? לדברי בני אין עליו אשמה במה שעשה, ושחבריו הנוכחים שם יוכלו להעיד על כך. עכ"פ אינני יודע אם זוהי דרך ישרה וחינוכית לאיים על תלמיד שלא יורשה ליכנס לכיתה אם לא יביא קנס. ואני גם רוצה לדעת לשם איזה מטרה תשתמשו בלירה. הכותב בצער, ע. יוסף. הרב הראשי וראב"ד ת"א יפו".

★ ★ ★

- זו -

חובת תשלומין בניפוי מכשיר פלדורי עם גלישה לאינטרנט

בקובץ אור ישראל (מונסי, אלול תשע"ה, עמ' קמח) דן רבי נחמן יחיאל מיכל שטיינמץ, דומ"ץ סקווער בבורו פארק, בשאלה שפתחנו בה: "האם משגיח בשיבה ששבר מכשיר טלפון שיש בו אינטרנט חייב לשלם".

לדעתו, "טלפון המחובר לאינטרנט דינו כחפצא דאיסורא, שכן כל מהותו הוא דבר שמכשיל ומביא את המשתמש בו לידי עבירות חמורות רחמנא ליצולן. והגם שאפשר להשתמש בו גם לשאר צרכים, מכל מקום המציאות מעיד שאי אפשר כמעט בדרך הטבע להימנע מלהיכשל בו אף למי שאינו פורק עול ח"ו, מכל מקום

קשה לעמוד בנסיון קשה הזה, ואם כן נראה פשוט שהוי כשאר חפצא דאיסורא, דכלי זה מביא להמשתמש בו, ובפרט לבחור ולאברך צעיר שעדיין אינם מיושבים כל הצורך, לבוא לידי עבירות חמורות רחמנא ליצולן, ובזה ששברו פשוט שהפרישו מכמה וכמה מכשולים חמורים".

הרב שטיינמץ הוכיח מדברי הגמרא בברכות במעשה דרב אדא, ומדברי הרמ"א שאסר להחזיר שטר שיש בו ריבית [לעיל אות א], ומדברי השו"ע והרמ"א בהלכות חובל [לעיל אות ב] שמותר להכות את חברו כדי להפרישו מאיסור, והסיק להלכה ולמעשה: "היוצא מכל דברינו, שמותר להזיק ממון חברו כדי להפרישו מעבירה ואינו מחוייב לשלם ההזיק, ואף מותר להכותו ולייסרו כדי להפרישו מאיסורא".

לאפרושי מאיסורא, אך חייב לשלם על הנזקים שגרם.

• שנית, תלמיד המשתמש במכשיר סלולרי ואינו יודע שיש בכך איסור, ובפרט תלמיד שהוריו משתמשים במכשיר טלפון סלולרי עם גלישה באינטרנט ללא פיקוח, בוודאי אינו רואה בהחזקת המכשיר מעשה עבירה, והרי זה כ"אומר מותר" אשר דינו שוגג [לעיל אות ח] – ולכן יש לדונו כ"שוגג", ולשיטת הרא"ש והרמ"א [אות ד] אין חיוב לאפרושי מאיסור שוגג. [ומה גם שמדויק בדברי הרמ"א שאין חיוב להפרישו מאיסור בדיבור, ובוודאי שאין להזיק כדי להפרישו].

• גם לדעת הרמב"ם והשו"ע שיש חיוב לאפרושי מאיסור שוגג, חידש הדברי חיים [אות ו] כי הרמב"ם חייב לאפרושי רק מאיסור המפורש בתורה, וצ"ע האם החזקת מכשיר סלולרי ללא פיקוח על גלישה באינטרנט, מוגדר "איסור המפורש בתורה".

• שלישית, אם התלמיד קטן, לדעת המנחת חינוך [אות ח] כל מעשה שעושה הקטן מדעתו נחשב "שוגג", כי אין לו דעת, ודינו תלוי במחלוקת השו"ע והרמ"א האם יש חיוב אפרושי מאיסור שוגג, ובחידושו של הדברי חיים.

הרב שטיימנץ הוסיף, כי המחנך אינו חייב לשלם על נזקים שגרם לחפצים שהחרים מתלמיד במטרה לחנכו: "עוד נראה שכל מי שהולך ללמוד באיזה מוסד, הוא הולך אדעתא דהכי לקבל עליו כל התקנות של הישיבה. ואם כן בודאי אינו יכול לבוא בטענות על תקנות הישיבה, ובפרט בתיקון גדול כזה דאדעתא דהכי לומד שם לקבל עליו כל מה שיחליטו הישיבה שראוי לנהוג כן לצורך חינוך התלמידים של הישיבה". והוסיף: "מותר למחנכים מתוקף תפקידם לצורך חינוך לקחת מהתלמידים משחק לתקופה לחנכם שבשעת השיעור אסור לשחק משחקים. ומקור דין זה הוא ע"פ המבואר בהל' מלמדים (י"ד ס"י רמה) שמותר להכות את התלמידים לצורך חינוך, ואם כן נראה פשוט שבאופן שלצורך חינוך אינו מספיק בזה אם יקחנו לתקופה, בודאי מותר מטעם חינוך אף לשוברו".

ולענ"ד נראה להעיר על דבריו:

• ראשית, נתבאר לעיל [אות ט] בדברי הפוסקים [הגרי"ח זוננפלד, הגרי"ש אלישיב, הגר"מ שטרנבוך והגר"י זילברשטיין] שאמנם יש היתר להזיק כדי

אולם למעשה, בנדון מחנך ששבר מכשיר טלפון של תלמיד כדי לחנכו, מסתבר שאינו חייב לשלם, מכיון שהורים ששולחים את בניהם למוסד חינוכי על דעת זה, מקבלים על עצמם את תקנות מקום הלימודים, ובכלל זה את החלטות הצוות החינוכי על פי שיקול דעתו.

סימן יג

רכיבת קטן על אופניים בשבת ויום טוב

ספיה לקטן בדבר המותר לגדול

- א -

אפילו בדבר שאינו אסור לגדול אלא גם כן לקטן, נאסר על הגדול להאכיל את הקטן. וכגון ישראל שאינו מוזהר על טומאה למת, האם רשאי לטמא כהן קטן המוזהר באיסור זה, ורק יש איסור לכהן גדול לטמא כהן קטן. או שגם ישראל שאינו מוזהר על טומאה למת, מוזהר לא לטמא כהן קטן למת.

- ב -

האם מי שאינו כהן מוזהר לטמא כהן קטן

בשאלה זו דן בשו"ת בנין ציון (סימן קיז) וז"ל: "בהא דאמרינן להזהיר

גדולים על הקטנים, אם זה דוקא באותן מצות שהגדול עצמו מצוה עליהן, או אפילו בשהוא אינו מוזהר. ויש נפקותא אם ישראל מוזהר שלא לטמא כהן קטן או לא, וכתב: "הנה בפשטות היה נלענ"ד כיון דהא דלהזהיר גדולים על הקטנים ילפינן ביבמות (קיד, א) מאמור אל הכהנים ואמרת אליהם להזהיר גדולים על הקטנים, הרי דלא הזהיר רק לכהנים ולא לישראל, וכן מה שהזהיר קרא עוד גבי שרצים ודם גדולים על הקטנים כדאמרינן שם, היינו גם כן

במסכת יבמות (קיד, א) דרשו חז"ל את הפסוק (ויקרא יא, מב) "לא תאכלום פי שקץ הם" - לא תאכלום, להזהיר הגדולים על הקטנים, דלא ליספו [יאכילו] ליה בידים". ואת הפסוק (שם יז, יב) "כל נפש מכם לא תאכל דם" [קרא יתירא הוא דהא כתיבי אזהרות הרבה גבי דם, רש"י] - להזהיר הגדולים על הקטנים, דלא ליספו ליה בידים". ואת הפסוק (שם כא, א) "אמר אל הכהנים בני אהרן ואמרת אליהם לנפש לא יטמא בעמיו" [שתי אמירות הללו למה, רש"י] - להזהיר הגדולים על הקטנים, דלא ליטמו להו בידים".

דין זה שאסור להאכיל קטנים בידים בדברים אסורים נפסק בשו"ע (או"ח סימן שמג סעי' א) "קטן אוכל נבלות, אין בית דין מצווים להפרישו, אבל אביו מצווה לגעור בו להפרישו (מאיסור דאורייתא). ולהאכילו בידים, אסור אפילו דברים שאסורים מדברי סופרים".

ונחלקו הפוסקים מי הוא ה"גדול" המוזהר לא להאכיל קטן באיסור - רק גדול המוזהר בעצמו באיסור, או

בשהגדולים מוזהרים, שהרי הם איסורים שוים בכל, ומזה ילפינן כל שאר איסורים שבתורה. אם כן לא ידענו רק בכהאי גוונא שהגדולים מוזהרים לעצמם – אז מוזהרים גם על הקטנים.

הבנין ציון הביא ראיה מדברי הגמרא במסכת עבודה זרה (ו, ב) "מנין שלא יושיט אדם כוס של יין לנזיר, ואבר מן החי לבני נח, תלמוד לומר (ויקרא יט, יד) וְלִפְנֵי עֹר לֹא תִתֵּן מִכָּשֶׁל". והוקשה לתוספות (שם ד"ה מנין) מדוע הזכירה הגמרא דווקא דוגמא זו, הלוא לכאורה "הוא הדין בכל שאר איסורין", וביארו התוספות: "אלא להכי נקט כוס יין לנזיר, משום דמסתמא למישתי קא בעי ליה, כיון דכולי עלמא חמרא שתו ושמא שכח נזירתו". וכתב הבנין ציון שהסיבה לכך שהגמרא הביאה דוגמא זו בדווקא היא מכיון ש"לענין כל איסורים שבתורה שלא לספות לגדול, ידענו מטומאה ודם ושרצים. אכן זה דווקא באותם איסורים שהוא בעצמו מוזהר עליהם כמו הני, אבל להושיט לנזיר שהוא אינו מוזהר בעצמו, וכן להושיט לבן נח דלא שייך למילף מהני תלת דלא כתיבי רק בישראל, מנא לן, לזה הוצרך לומר דילפינן מלפני עור לא תתן מכשול, דזה ודאי שייך גם בשהוא אינו מוזהר". ומתוך כך הסיק הבנין ציון: "והיוצא מזה דבקטן דלא שייך גביה משום לפני עור, כיון דהוא אינו מצוה, וגם משום לאפרושי מאיסורא לא שייך גביה מהך טעמא – כיון שאצלו אין איסור וליכא רק משום דגלי קרא להזהיר גדולים על הקטנים, וכיון

דלפי מה שהוכחתי לא שייך זה רק באותן איסורים שהוא עצמו מוזהר, יהיה מותר לישראל לטמא כהן קטן".

אמנם בסיום דבריו כתב: "אלא שמדברי הרוקח שהביא הש"ך ביו"ד (סי' שעא ס"ק א) וגם המג"א (סי' שמג ס"ק ב) נראה שאינו כן, שכתב שמותר לכהנת מעוברת לכנוס לאוהל המת, ולא חיישינן לטומאת העובר מטעם ספק ספקא, שמא נקבה הוא ושמא נפל. ועל כרחך דפשיטא להרוקח דגם כהנת מוזהרת על כהן קטן, ואם כן הוא הדין ישראל, אבל לא ידעתי מנא ליה כן, ובפוסקים לא מצאתי דין זה מפורש". סבר הרוקח שאסור לאשת כהן מעוברת שאינה מוזהרת על איסור טומאה, להיכנס לאהל המת ולטמא את העובר שבכטנה, והתיר לה להיכנס רק כאשר יש "ספק ספיקא" [ספק שמא ח"ו לא יוולד תינוק חי אלא נפל, וספק נוסף, שמא בבטנה נקבה שאינה מוזהרת להיטמא למת]. ומפורש איפוא, שגם מי שאינו מוזהר על טומאה למת, מוזהר לא לטמא בידים קטן למת.

- ג -

לאמיתו של דבר, במחלוקת מי הם "הגדולים" המוזהרים לא לטמא כהנים קטנים – כהנים גדולים, או שגם ישראלים הוזהרו לא לטמא כהנים קטנים, נחלקו הרמב"ם והטור.

מסתימת לשון הרמב"ם (הלכות אבל פ"ג הי"ב) "כהן קטן הרי הגדולים מוזהרים שלא יטמאוהו", משמע שאזהרה

זו היא גם על ישראלים. אולם הטור (י"ד ס"י שעג סע' א) כתב: "כשם שהכהן מוזהר שלא לטמא כך הוא מוזהר להזהיר הקטנים מליטמא". ובשו"ע (י"ד ס"י שע"ג ס"א) שינה מלשון זה וכתב: "כשם שהכהן מוזהר שלא לטמאות, כך מוזהרים הגדולים על הקטנים". ומשמע שבא לחלוק על הטור, ודעתו כדעת הרמב"ם, שגם ישראלים מוזהרים לא לטמא כהנים קטנים. אולם הט"ז (שם סק"א) פירש את דברי השו"ע כדעת הטור: "הגדולים על הקטנים, פירוש הכהנים הגדולים".

בביאור שיטת הטור והשו"ע [לפי פירוש הט"ז] שרק כהנים מוזהרים לא לטמא כהנים קטנים, כתב הבית הלוי (ח"א סימן טו) "ולכאורה היה אפשר לומר דכמו שכתב בשו"ת אמונת שמואל (סימן יד) על איסור דלפני עור, דאינו רק באיסור דאיכא גם עליו, אבל איסורא דליכא עליו לא שייך לפני עור. וכמו כן נאמר בהא דאיסור לספות לקטן בידיים, דלא הוי רק באיסור דהגדול המאכיל גם כן מוזהר על איסור זה. והרי בהני תלתא פסוקים דמצינו בתורה דאיסור לספות בידיים הוי כן, דדם ושרצים הכל מוזהרים. וטומאה הא אמרינן אמור ואמרת להזהיר גדולים על הקטנים, ופירושו דהכהנים הגדולים מוזהרים על הקטנים". ומבואר בדבריו, כי איסור "ספיה" לקטן דומה לאיסור "לפני עור לא תתן מכשול", וכשם שאיסור "לפני עור" נאמר רק למי שמחוייב באיסור, כך איסור "ספיה לקטן" – להאכילו שרצים, דם או לטמא כהן קטן, נאמר רק למי שמחוייב באיסור. ולכן על

ישראלים שלא הוזהרו על איסור טומאה למת אין איסור לטמא כהנים קטנים, ורק לכהנים המוזהרים על איסור טומאה, אסור לטמא כהנים קטנים.

ואמנם כפי שכתב הבנין ציון [לעיל אות ב], גם הבית הלוי ציין, כי הרוקח שדן להתיר לאשת כהן מעוברת שאינה מוזהרת על איסור טומאה להיכנס לאהל המת, חולק על דין זה: "אמנם מדברי הרוקח שהביא הש"ך דכהנת מעוברת מותרת לכנוס לאהל המת מטעם ספק ספיקא, שמא נפל ושמא נקיבה, מוכרח דס"ל דגם בכהאי גוונא דהיא אינה מוזהרת". כלומר, לשיטתם של הטור והשו"ע [לפי פירוש הט"ז] שרק לכהנים המוזהרים על איסור טומאה אסור לטמא כהנים קטנים, פשיטא שמותר לאשת כהן מעוברת שאינה מוזהרת על איסור טומאה להיכנס לאהל המת, שהרי אינה מצווה על איסור טומאה. ומכך שהרוקח התיר את כניסתה לאהל המת מדין "ספק ספיקא", מוכח שלדעתו גם למי שאינו מחוייב באיסור, אסור "לספות" איסור לקטן. ולכן גם לאשת כהן מעוברת שאינה מוזהרת על איסור טומאה, היה אסור להיכנס לאהל המת ולטמא את העובר שבבטנה. אולם בשל דין "ספק ספיקא" התיר הרוקח לאשת כהן מועברת להיכנס לאוהל המת.

- ד -

בביאור יסוד המחלוקת האם רק כהנים מוזהרים לא לטמא כהנים קטנים, או גם ישראלים, כתב מו"ר רבי שמחה

זיסל ברוידא, ראש ישיבת חברון, בספרו שם דרך (ויקרא, מילואים סימן ז) שנחלקו בהבנת גדר האיסור שלא להאכיל לקטנים איסורים – האם "זהו איסור אחד מצד עצמו והוא איסור כללי, וכעין איסור לפני עור לא תתן מכשול" נאפשר שהוא כעין ערבות שהטילה התורה עלינו לדאוג שלא יעברו הקטנים על איסורים], וכשמאכיל קטן זהו איסור אחד בכל האיסורים כמו הלאו דלפני עור שהוא כולל לכל האיסורים. או שהאיסור להאכיל הוא חלק מעצם מין האיסור המסויים שמאכיל בו את הקטן, דכאשר אסרה התורה איסור מסויים, כללה בכלל האיסור גם לא להאכילו בידים לקטנים. ולפי צד זה, כשמאכיל שרצים לקטן עובר הגדול בלאו דשרצים וכשמאכיל דם עובר בלאו של דם וכן בכל האיסורים. וכצד השני מובא בקריית ספר בסוף הלכות מאכלות אסורות בשם רבי ישעיה מטראני וז"ל: "דאם האכיל לקטנים לוקה כאילו אכלו הוא דכתיב בשרצים לא יאכל לחייב את המאכיל כאוכל". ולפי זה משמע שכהן המאכיל ישראל קטן בתרומה אינו בכלל איסור זה, שהרי הוא עצמו אינו מוזהר על אכילת תרומה.

ועל פי זה ביאר הגרש"ז את מחלוקת הרמב"ם וטור: "ומעתה יש לומר שהרמב"ם שסובר כמשמעות סוגיית הגמרא, שלטמא כהן קטן מוזהרים כל ישראל ולא רק כהנים, נראה דחולק על הר"י מטראני שסובר דהמאכיל קטנים איסור עובר על האיסור שהאכילם, שכן לפי דעה זו יש לומר שרק כהנים שיש להם איסור טומאה מוזהרים לא לטמא קטנים,

דכאשר הוזהרו לא להיטמא בכלל זה שלא יטמאו לקטנים, אבל ישראל שאינם באזהרה זו ודאי שאינם מוזהרים לטמא קטנים. אלא ודאי ס"ל לרמב"ם כצד הראשון, שהאכלת קטן באיסורים זהו איסור כללי בפני עצמו כלאו דלפני עור, ולכן שפיר שייך להכליל בזה גם ישראלים שמוזהרים מלטמאות קטנים. ברם בדעת הטור יש לומר דס"ל כהר"י מטראני שהמאכיל קטנים איסור עובר על האיסור שהאכילם, ואמנם רק כהנים שיש להם איסור טומאה מוזהרים לא לטמא קטנים, דכאשר הוזהרו לא להיטמא בכלל זה שלא יטמאו לקטנים, אבל ישראל שאינם באזהרה זו ודאי שאינם מוזהרים לטמא קטנים".

לפי דברי הגרש"ז מבוארת שיטתו של הרוקח, שסבר כדעת הרמב"ם שאיסור "ספיה" לקטן הוא "איסור כללי", וגם מי שאינו מצווה באיסור מוזהר שלא לספותו לקטן שמוזהר עליו. ולכן, גם לאשת כהן מעוברת שאינה מוזהרת על איסור טומאה, אסור להיכנס לאהל המת ולטמא את העובר שבבטנה, ובשל כך הוצרך הרוקח להתיר את כניסתה מדין "ספק ספיקא".

- ד -

האם מותר לנשים להאכיל קטנים מחוץ למוכה

על פי דברי הבית הלוי [אות ג] שרק כהנים גדולים [שנאסר עליהם להיטמא למת] מוזהרים שלא לטמא כהנים קטנים, אך לישראל שאינו נאסר להיטמא

למת, אין איסור לטמא כהנים קטנים, חידוש בשו"ת בנין אב (ח"א סימן כה אות ג) כי לאשה אין איסור להאכיל קטן מחוץ לסוכה: "ונפקא מינה טובא בין אשה שאינה מצווה במצות סוכה למי שחייב במצות סוכה. משום שכל הדין שאסור להאכיל קטן בידים נאמר על מי שחייב במצות סוכה, אבל אשה שבעצמה אינה חייבת במצות סוכה, מותר לה גם להאכיל קטן בידים. וחילוק זה הביא בבית הלוי שאיסור להאכיל קטן נבלות בידיים משום לא תאכילום, נאמר רק במי שאסור בעצמו בנבלה, אבל גברא שפטור מהאיסור בעצמו, יכול לספות לקטן בידים".

ועל פי זה הסיק לדינא בביאור דעת המג"א שזו הסיבה כי "אשה מותרת להאכיל לקטן חוץ לסוכה, כיון שאשה אינה חייבת בסוכה, וזה שכתב המג"א (ס"ח תרט"ז ס"ק ב) ומה לה אם יאכל בסוכה או חוץ

לסוכה, והיא אינה חייבת להכניסו לסוכה. וכוונתו, כיון שהיא עצמה פטורה מסוכה. ואינו דומה לאכילת יום הכיפורים שהיא עצמה אסורה לאכול ביום הכיפורים – ולכן נאסר עליה להאכיל קטן בידים ביום הכיפורים.

אולם האבני נזר (ח"ב סי' תפא אות ח) כתב: "אשה אף שאינה מחוייבת בעצמה בסוכה ואין איסור לדידה להאכיל לקטן גם כן, כדמוכח בבבא מציעא (י. ב) איש דאמר לאשה אקפי לי קטן, וחשיב לה לאו בר חיובא אף שמאכלת לקטן איסור בידים במה שנעשה הקטן ניקף. מזה מוכח דאין איסור מן התורה להאכיל לקטן רק במה שמוזהר בעצמו. מכל מקום מדרבנן אסור בכל גווי". ומבואר בדבריו, שגם לאשה שאינה מצווה לאכול בסוכה יש איסור מדרבנן להאכיל קטן מחוץ לסוכה.

לסיכום: נחלקו הפוסקים האם רק לגדול המוזהר בעצמו באיסור, נאסר להאכיל קטן איסור זה. או שאפילו בדבר שאינו אסור לגדול אלא לקטן, נאסר על הגדול להאכיל את הקטן.

הרמב"ם והרוקח סברו, שגם מי שאינו מוזהר על איסור טומאת מת, מוזהר לא לטמא בידים כהן קטן למת.

ולכן נקט הרמב"ם שגם ישראל מוזהר לא לטמא כהן קטן, ולדעת הרוקח גם אשת כהן שאינה מוזהרת על איסור טומאה, אסורה לטמא את העבור הכהן הקטן שבבטנה. ברם הטור סבר שרק על כהן המוזהר בעצמו על איסור טומאה למת, נאסר לטמא קטנים. וכן נראה שנקט הבית הלוי שישראלים שלא הוזהרו על איסור טומאה למת אין איסור לטמא כהנים קטנים.

והבנין אב נקט שכן סבר המג"א ולפיכך התיר לאשה להאכיל לקטן חוץ לסוכה, היות והיא אינה חייבת בסוכה.

ממוצא הדברים חשבתי לחדש, כי לדעת הפוסקים (טור, בית הלוי ובנין אב) שאין איסור ספיה לקטן כאשר הגדול אינו מוזהר על האיסור, כמו כן אין איסור ספיה לקטן בדבר שנחלקו בו הפוסקים, למי שנוהג כדעת המתירים ואע"פ שאביו של הקטן נוהג כדעת האוסרים.

ונבוא לדון בדוגמא אחת מיני רבות לדין זה – מחלוקת הפוסקים האם מותר לרכב על אופניים בשבת.

- 1 -

רכיבת קטן על אופניים בשבת ויום טוב

בשו"ת רב פעלים (ח"א סימן כה) נשאל האם מותר לרכב על אופניים בשבת ויום טוב, או לא, והשיב: "יש להתיר לרכוב בין בשבת בין ביום טוב בתוך העיר שיש בה עירוב, דליכא בזה זלזול משום עובדין דחול, כיון שהוא בתוך העיר שיש בה עירוב, דכל העיר נחשבת כרשות היחיד וכו', כיון דהיושב הוא רק דוחה ברגליו, והוא מהלך מאיליו, שאני טובא מדין הכסא דנושאין אותו בני אדם להדיא, משא"כ זה שהוא הולך מאיליו על ידי דחייתו ברגליו כלאחר יד. ברם, בעיר שאין בה עירוב ורחובותיה הם כרמלית, דההוצאה שם איסור, אין להתיר אלא רק למי שרבים צריכים לו. ולא דווקא רבים צריכים לו לשמוע חכמתו, או שהוא הולך לפקח על עסקי רבים, אלא הוא הדין אם הוא שליח צבור ואין מי שיכול לקרות הפרשה זולתו, גם זה חשיב רבים צריכין לו. ולא עוד אלא דיש להתיר נמי בהולך לדבר מצוה, כגון לבית הכנסת לשמוע קדיש וקדושה, שהיא מצות עשה לדעת זוהר הק' והדרך רחוק והוא חלוש מאד

מחמת חולי או זקנה שאינו יכול לילך ברגליו, גם בזה יש להתיר כדין מי שרבים צריכים לו".

ובשו"ת מהרש"ג (ח"ב סימן יג) כתב שאין לאסור לרכב על אופניים בשבת משום "עובדין דחול" כי "על פי הסברא לא ידעתי מאי עובדא דחול שייך בזה, וגם אין לנו לחדש גזירות ואיסורים מדעתינו".

אולם בכף החיים (סימן תג ס"ק ח) הביא את דברי הרב פעלים: "אמנם יש קצת מהאחרונים שדעתם להחמיר בזה, משום דרוב ההולכים באופניים הנז' אינם בני תורה, ואם תתיר להם בעיר, ילכו גם מחוץ לעיר, ובנקל יצאו חוץ לתחום, דהא ברגע אחד ילך כמה אמות. וגם שיש לחוש שמא ינקב העור בדרך, ויבוא לתקנו בעור ובדבק כמו שרגיל לעשות בחול, והו"ל מתקן מנא ועובר על איסור דאורייתא. וגם לפעמים ימצא מקום גבוה שאינו יכול להתגלגל עליו, ויצטרך לנושאו בידיו והו"ל מטלטל ד' אמות ברשות הרבים או בכרמלית. וכן הוא המנהג בארץ הצבי [ארץ ישראל] שאין הולכים באופניים הנז' לא בשבת ולא ביו"ט אפילו בתוך העיר שיש בה עירוב".

וכדבריו נקט בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ז סימן ל) "וזאת הלכה העליתי (בח"א סימן כא אות כז) **דנראה פשוט שאסור לנסוע בשבת או יום טוב על אופנים** אפילו בתוך התחום מג' טעמים: (א) גזירה שמא יצא חוץ לתחום. (ב) משום עובדין דחול ושבות דאורייתא בזה דאינו שובת וגופו נע ונד, והבאתי סמוכין לזה מדברי הרמב"ן עה"ת ושו"ת חתם סופר ח"ו סי' צ"ז. (ג) יש בזה גם הגזירה של שמא יתקן מנא, שבהרבה פעמים מתפוצץ הגומי מסביב לגלגל או מתרוקן האויר ויבוא לתקן אותו או למלאות אויר בגומי וכדומה". ובשו"ת משנה הלכות (ח"ז סימן עא) הוסיף: "דאין להתיר דבר התמיה לרבים אפילו הוא היתר גמור, מ"מ אסור להתירו, והוא כעין איסור מראית העין".

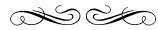
ובן פסק בספר שמירת שבת כהלכתה (ח"א פרק טז סעיף יח) "אין לרכב על אופניים רגילים, גם אם גלגליהם עשויים מגומי מוצק, ואפילו על אופניים המיועדים לקטנים". וכדברי הגר"ע יוסף בספרו חזון עובדיה (שבת ח"ד עמ' מ) "פשט המנהג לאסור רכיבה על אופניים בשבת או ביום טוב, ודומה למה שאמרו חז"ל (שבת קיג, א) אם תשיב משבת רגלך, שלא יהא הילוכך של שבת כהילוכך בחול, ואפילו לדבר מצוה יש להמנע מרכיבה על אופניים" [ובתוך דבריו הביא מדברי הפוסקים שדנו, האם

הבן איש חי חזר בו מהוראתו להתיר רכיבה על אופניים בשבת: "בשו"ת ישכיל עבדי (ח"ה סימן מ) כתב בתשובה אל הגאון רבי רחמים חויתה ראש הרבנים בעיר ג"ירבא, בדבר השמועה שהגאון רב פעלים חזר בו מהיתר האופניים, אחרי שנודע לו שהם עלולים להתקלקל, ויש לגזור שמא יבא לתקנו. והגאון רבי רחמים חויתה כתב לדחות שמועה זו, שהרי הכף החיים סופר (סי' תד אות ח) הביא דברי הרב פעלים, וכתב להשיב עליהם מכמה טעמים, והרי הכף החיים הוה מאתריה דמר, הרב פעלים, ולא הזכיר כלל משמועה זו, ואם איתא לשמועה זו, לא היה נעלם ממנו דבר זה. ואם כן שפיר יש לנו לסמוך על דברי הרב פעלים המפורשים להיתר. והשיב לו הישכיל עבדי, שאין ראיה מהכף החיים, כי בזמן שעלה הכף החיים לארץ, אז עוד לא יצא ספר רב פעלים אפילו חלק א' לאור עולם, ולכן אין פלא שהכף החיים לא ידע משמועה זו כלל, שהוא היה אז בירושלים ולא שמע ממה שמתרחש בבבל". וכתב הגר"ע יוסף על דבריו: "ולא דק, כי הכף החיים עלה מבבל בשנת תרס"ד [כמו שכתב בהקדמת כף החיים יו"ד ח"ב], ואילו רב פעלים נדפס בשנת תרס"א, ועכ"פ בספר ידי חיים, שנראה שכתבו בסוף ימיו, חזר להיתרו, וממילא אין לסמוך על שמועתו של הישכיל עבדי, וכנ"ל".

על פי האמור חשבתי לומר, כי לדעת הפוסקים [טור, בית הלוי ובנין אב] שאין איסור ספיה לקטן כאשר הגדול אינו מוזהר על האיסור, הוא הדין למי שנוהג להלכה כדעת הפוסקים המתירים לרכוב על אופניים בשבת, אין איסור "ספיה" לתת לקטן לרכב על

אופניים, ואע"פ שאביו של הקטן נוהג כדעת האוסרים. כי יש לומר שכשם שאין איסור ספיה במה שלא מוזהר עליו וישראל אינו מוזהר לטמא כהן קטן, אשה אינה מוזהרת להאכיל קטן מחוץ לסוכה – כך גם בכל מה שנוהג להלכה להיתר בדבר, אף אם יש חולקים האוסרים, הרי שכלפי הנוהגים להיתר אין זה נחשב כאילו "מוזהר" בזה, ולכן לשיטתם אין בזה איסור "ספיה" לקטן.

חידוש זה נכון בדוגמאות רבות, הנוהג לפתוח בקבוקי שתיה בשבת, יהיה רשאי לתת לקטן לפתוח בקבוקים. המסתמך על "היתר מכירה" בשביעית רשאי לתת לקטן לאכול מפירות אלו, וכיוצא בזה. ולדינא הדבר צ"ע.

סימן יד

גננת המאכילה ילדים מאוכל שמביאים מביתם

"ספיה" לקטן, בדבר שאין בו איסור לדעת אביו של הקטן

פעמים רבות גננות שומרות תורה ומצוות, נתקלות בשאלה, האם מותר להן להאכיל את הילדים הבאים לגן באוכל שהם מביאים מביתם, אשר יתכן ואינו כשר או שאינו כשר בבשרות מהודרת.

שאלה זו נשאלת במיוחד בישראל, שיש מערכות כשרות שונות, האם מותר להאכיל קטן אוכל הנחשב בעיני הגננת כאוכל "לא כשר". וביתר שאת בשנת השמיטה, כאשר יש המסתמכים על "היתר מכירה", ויש לדון האם לגננת שאינה מסתמכת על ה"היתר" ולדעתה אסור לאכול מפירות וירקות שגדלו באדמות שנמכרו בשביעית לנכרי, אסור להאכיל ילדים המביאים מביתם פירות או ירקות אלו, מכיון שלדעתה אוכל זה אסור, ועל כן אסור לה "לספות" לקטן אוכל זה. לבירור הדברים יש לעיין האם יש איסור "ספיה" לקטן:

[א] באיסור מדרבנן.

[ב] בגזירה דרבנן.

[ג] בדברים שנחלקו הפוסקים אם נאסרו.

[ד] במה שנאסר משום חומרא.

- א -

"ספיה" באיסור דרבנן

במסכת יבמות (קיד, א) דרשו חז"ל את הפסוק (ויקרא יא, מב) "לא תאכלום כי שקץ הם - לא תאכילום, להזהיר הגדולים על הקטנים, דלא ליספו [יאכילו] ליה בידים". ואת הפסוק (שם יז, יב) "כל נפש מכם לא תאכל דם [קרא יתירה הוא, דהא כתיבי אזהרות הרבה גבי דם, רש"י] -

להזהיר הגדולים על הקטנים, דלא ליספו ליה בידים". ואת הפסוק (שם כא, א) "אמר אל הפהנים בני אהרן ואמרף אליהם לנפש לא יטמא בעמיו [שתי אמירות הללו למה, רש"י] - להזהיר הגדולים על הקטנים, דלא ליטמו להו בידים". ומבואר בדברי הגמרא שאסור "לספות" לקטן בידים מאכל אסור, אך לא נתפרש האם איסור ספיה נאמר רק בדבר שאסור מהתורה, או גם דבר שאסור מדרבנן, ונחלקו הפוסקים בדין זה.

בידים אסור אפילו דברים שאסורים מדברי סופרים". וכתב המשנה ברורה (ס"ק ד) "אסור לכל אדם, ואפילו התינוק אינו בר הבנה כלל". והוסיף: "ולכן אסור ליתן לתינוק דבר מאכל של אסור אפילו לשחוק בו שמא יאכלנו דהוי כמאכילו בידים".

אולם הביאור הלכה (ד"ה מדברי סופרים) כתב: "ודעת הרשב"א והר"ן דאם התינוק צריך לכך, מותר אפילו לספות לו בידים דבר שהוא אסור מדרבנן, אך המחבר סתם לדינא כדעת החולקים עליהם ואוסרים בכל גווני. וכתב בתשובת רבי עקיבא איגר, על דבר טלטול הספרים לבית הכנסת במקום שאין עירוב על ידי תינוק, אי יש לסמוך בזה על הרשב"א דאיסור דרבנן ספינן ליה בידים. והשיב דזה אינו, דהא הר"ן כתב להדיא דאף להרשב"א ספינן ליה רק לצרכו ולא לצרכנו, ואדרבה מחינן בדידה, ויש תקנה ליתן להתינוק חומש וסידור שישא לבית הכנסת לצורך עצמו להתפלל ולשמוע קריאת התורה, וממילא יצטרף הגדול עמו להתפלל יחד".

ומבואר איפוא בדברי רע"א והביאור הלכה, שמותר לספות לקטן איסור דרבנן בדבר שהוא "צורך הקטן".

- ג -

ונראה לבאר את יסוד מחלוקת הרמב"ם והרשב"א, על פי חקירת האחרונים, האם קטן אינו בתורת חיוב מצוות, או שהוא בתורת החיוב אלא שלא נענש עליהם.

הרשב"א (יבמות שם) כתב: "כיון דקיימא לן דאף בשל תורה אין בית דין מצווים להפרישו, בשל דבריהם מחתינן [יורדים] בו דרגא אחת יותר, ומתירים בו אפילו לומר לו לאכול, דלא העמידו דבריהם ז"ל אלא אצל גדולים שבישראל ולא אצל קטניהם". לדעת הרשב"א איסור ספיה לקטן נאמר רק בדבר שאיסורו מהתורה ולא בדברים שנאסרו מדרבנן, כי חכמים אסרו את מה שאסרו רק על גדולים ולא על קטנים.

אולם לדעת הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פ"ז הכ"ז) איסור ספיה לקטן נאמר גם בדבר שאיסורו מדרבנן: "קטן שאכל אחד ממאכלות אסורות או שעשה מלאכה בשבת, אין בית דין מצווין עליו להפרישו לפי שאינו בן דעת. במה דברים אמורים בשעשה מעצמו, אבל להאכילו בידים אסור, ואפילו דברים שאיסורן מדברי סופרים". וכתב הלחם משנה: "וסובר רבינו שאפילו בדבר דרבנן לא ליספו ליה בידים".

שיטת שלישית, מבוארת בדברי הריטב"א (יבמות שם) שכתב: "דבאיסורים של דבריהם נחתינן להו חדא דרגא ומאכילין אותו בידים בקטן שלא הגיע לחינוך". לדעת הריטב"א איסור ספיה לקטן נאמר, רק כאשר הקטן הגיע לגיל חינוך, אבל כל זמן שלא הגיע לגיל חינוך אסור לספותו איסור דאורייתא אך מותר לספותו באיסור דרבנן.

- ב -

להלכה נפסק בשו"ע (או"ח סימן שמג סע' א) כשיטת הרמב"ם: "ולהאכילו

בש"ת מחנה חיים (אבן העזר ח"ב סימן לד) הסתפק האם קטנים "גם הם בני ישראל אשר עליהם דבר ה' לקדשם בתרי"ג מצות, כי הם זרע האבות אשר נתקדשו בהר סיני לעם סגולה ועבדי ה', רק ע"י שאין שכלם שלם, כי חרש שוטה וקטן אין להם דעת שלמה, המה כאנוסים שלא יכלו לעשות מצוה כדת, וגם לא יענשו אם עוברים עבירה ואין משלמים אם הזיקו, כי אונס רחמנא פטריה ואין לך אונס גדול מזה, מי שאין דעתו שלם הוא אונס בכל אשר הוא עושה. או נימא בהיפוך, דהקב"ה אשר נתן התורה לא דיבר רק עם בני דעת שלמה, עליהם צוה מצות עשה ועליהם הזהיר ממצות לא תעשה, אבל לחסרי דעת לא הטיל כלל מתרי"ג מצות, כי המה חיות בצורת אדם, אבל אינם באמת בני אדם, כי מה יתרון לאדם מן הבהמה רק שלימות השכל והדעת, וחרש ושוטה וקטן אין שכלם שלם, ולא נצטוו מפי הקב"ה מאומה".

ומדברי האחרונים נראה שנחלקו בזה.

הפרי מגדים (פתיחה כוללת אות ט) כתב: "קטן פטור מכל מצות התורה, ומכל מקום אביו מצוה להפרישו". וביאר זאת (אות יג) כי "חרש שוטה וקטן יש להם מעשה ואין להם מחשבה, ומכל מקום שמעין דחרש שוטה וקטן אין להם מחשבה לקולא ולחומרא, ואפילו קטן ושוטה שדיברו לאו כלום הוא אף לחומרא". ומבואר בדבריו שקטן כלל אינו בתורת חיובים במצוות. וכן משמע מדברי רבי עקיבא אייגר (שו"ת תנינא סימן קלד), שתמה

"אמאי בקטן אין מצווים בית דין להפרישו, הא הקטן מקרי מזיד יותר, אלא דחס רחמנא עליו שלא לענוש אותו, אבל מכל מקום יהיה חיוב להפרישו". ומחמת תמיהה זו כתב: "דעל כרחך דחס רחמנא עליה, היינו דהתורה חסה עליו ולא רמי עליו מצות וחיובים, ואם רואים שהקטן רוצה לעבוד עבודה זרה, אין מחויבים להפרישו, דלא אזהר רחמנא כלל לקטן". ומשמע מדבריו שקטן כלל אינו בתורת חיובים במצוות.

ברם המנחת חינוך (מצוה יז אות יד) נקט שקטן ישנו בתורת חיוב במצוות אלא שהתורה לא הזהירה והענישה אותו על עבירות: "אף דקטן אין מוזהר על מילת עבדים דלאו בני מצות הוא, מכל מקום נראה דבאמת קטן בן מצות, רק דלא שייך לומר דהתורה הזהירה אותו, דלאו בן דעה הוא, אבל באמת חייב במצות. והא ראייה, דאסור להאכיל לחש"ו איסור בידיים, וגם יש דעה בגמרא דקטן אוכל נבלות בית דין מצווים להפרישו". וכדבריו כתב האדר"ת (קונטרס כללי המצוות, חינוך לקטן אות ב) "קטן ישנו בכלל איסורים ובן מצוה הוא, רק דלא שייך לומר דהתורה הזהירה אותו אחרי שאינו בר דעת, אבל באמת חייב במצוות. וראייה, דאסור להאכיל לו איסור בידיים, ולחד מאן דאמר קטן אוכל נבילות מצווין בית דין להפרישו, וגם חרש ושוטה כמו קטן לענין זה".

ועל פי זה נראה כי הרמב"ם סבר שקטן נמצא בתורת חיוב במצוות אלא

שלא נענש עליהם, וכפי שמשמע מדבריו בהלכות שגגות (פ"ט ה"ג) "בן תשע שנים ויום אחד שבא על שפחה חרופה, היא לוקה והוא מביא קרבן", שמאחר והקטן בתורת חיוב במצוות צריך הוא כפרה על מעשיו. ולכן לדעת הרמב"ם אפילו באיסור דרבנן יש איסור ספיה לקטן, היות והקטן

נמצא בתורת חיוב במצוות אלא שלא נענש עליהם.

או"ם הרשב"א סבר כי קטן אינו בתורת חיוב במצוות, ולכן רק באיסור דאורייתא החמירו לאסור לספותו לקטן ולא באיסור דרבנן.

★ ★ ★

- ד -

איסור "ספיה" בגזירה דרבנן

במסכת שבת (קלט, א) הובאה מחלוקת רבי טרפון וחכמים האם יש איסור כלאים בזריעת ירק בכרם, ונפסק להלכה "שכל המיקל בארץ [ישראל] הלכה כמותו בחוץ לארץ". מכיון שבחו"ל איסור כלאים מדרבנן, הולכים שם אחר דעת המיקל, ולכן אין להחמיר ולאסור זריעת ירקות בכרם בחו"ל. ובהמשך הסוגיא מובא כי "רב משרשיא יהיב ליה פרוטה לתינוק נכרי וזרע ליה". ופירש רש"י: "קסבר בחוץ לארץ שרי, ומיהו כל כמה דאפשר משני שלא ילמוד להקל". כלומר, רב משרשיא נתן פרוטה לנכרי קטן כדי שיזרע עבורו כישות [צמח הגדל על ענפי שיחים] בכרם, מכיון שסבר שאמנם מעיקר הדין יש להקל בחו"ל כדעת רבי טרפון שאין כלאים בכרם, אך סבר שיש לשנות ככל האפשר, כדי שלא ילמדו להקל במינים אחרים האסורים מעיקר הדין. והקשו בגמרא: "וליתן ליה לתינוק ישראל" - מדוע רב משרשיא לא נתן פרוטה לתינוק ישראל

שיזרע את הכישות עבורו. ותירצו: "אתי למסרך". הקטן [הישראל] עלול להיגרר לזרוע כישות בכרם גם כשיגדל, ולא ידע שהקלו לזרוע על ידו רק בקטנותו [כיון שמותר מעיקר הדין בחו"ל], ולכן אין לתת לו לזרוע בקטנותו.

וכתב המאירי (בית הבחירה, שם) "וליתב ליה לתינוק ישראל, שהרי קטן אוכל נבלות אין בית דין מצווים להפרישו. ואף על פי שמכל מקום אין מאכילים אותו בידים, בזו ראוי להקל שאף בגדול אין עיקר האיסור אלא מגזרת מין אחר". מדבריו אלו משמע שבדבר שהוא גזירה, אין איסור אף להאכילו בידים. וכן מבואר בדברי הפרי מגדים (או"ח סימן שא אשל אברהם ס"ק לב) שכתב בתוך דבריו כי במקום שהאיסור אינו אלא "גזירה, לא הוה כמאכילו בידים".

וכן הביא בספר הקטן בהלכה (פרק ה סע' ב) "יש מתירים להאכיל קטן דבר אסור משום גזירה", ולאחר שציין לדברי המאירי והפמ"ג, כתב: "ובישועת יעקב כתב כן להלכה, דכיון דאינו אלא משום שמא יבוא לידי איסור, לא חיישינן בקטן, שאף אם

יבוא מעצמו לידי איסור, לא הוי כמאכילו בידים".

[פ'י האמור, לכאורה נראה להתיר לתת לקטן בשבת צעצוע המשמיע קול, שהרי איסור השמעת קול הוא "גזירה שמא יתקן כלי שיר" (א"ח ס' שלח ס' א). ומכאן יש לתמוה על המובא בספר שמירת שבת כהלכתה (פרק טז ס' ג) "מותר ליתן בידי תינוק קטן מן הצעצועים המשמיעים קול כשהוא מנענע אותם או לוחץ עליהם". ובמקורות (ס"ק י) הביא את דברי הביאור הלכה בס' שמג בשם רבי עקיבא איגר [לעיל אות ב] לסמוך על שיטת הרשב"א להתיר ספיה באיסור דרבנן לצורך קטן. אך לכאורה לא מובן מדוע כתב להתיר רק "ליתן בידי תינוק קטן", דהיינו תינוק שאינו בר הבנה, והרי לכאורה מותר לתת גם לקטן בר חינוך, כי אין איסור ספיה בגזירה דרבנן, וצ"ע].

- ד -

"ספיה" לקטן בדברים האסורים משום חומרא

בש"ת חתם סופר (ח"א ס"י עט) אסר לבשל פירות יבשים בשביעי של פסח שחל בערב שבת [לצורך אחרון של פסח], "דהרי על ידי עירוב תבשילין לא הותר אלא על ידי הואיל ואי מיקלעי אורחים, והכא לא שייך זה דהא אסורים בשביעי של פסח לנוהגים איסור בפירות יבשים". כלומר, ההיתר לבשל ביום טוב שחל בערב שבת לצורך שבת [על ידי עירוב תבשילין] הוא בגלל שאם יבואו אורחים ביום טוב

האוכל יהיה ראוי להם, ומכיון ונהגו להחמיר ולא לאכול פירות יבשים בפסח [שמא מעורב בהם חמץ], אין היתר לבשלם לצורך יום טוב אחרון [שמקילים לאכול פירות יבשים].

ובש"ת שם אריה (אבן העזר סימן צה) כתב על דבריו: "ויותר בפשיטות יש לומר, דחזי לקטנים, שהרי דעת הרשב"א דאיסור דרבנן מותר למספי לקטן בידים. ואפילו לדעת החולקים, מכל מקום בדבר שהוא רק חומרא בעלמא, בודאי מותר למספי ליה". ומבואר בדבריו שיש היתר לבשל את הפירות היבשים בשביעי של פסח מכיון שמותר להאכילם לקטן, היות והאיסור לאוכלם הוא "חומרא בעלמא" – ואין איסור "ספיה" לקטן בדברים האסורים משום חומרא. ובשדי חמד (מערכת חמץ ומצה ס"י ו אות ו) הביא את דברי השם אריה וכתב: "וזה הטעם עצמו שייך גם בבישול אורז בשביעי של פסח".

וע"פ דברים אלו, וכן על פי האמור לעיל [אות ד] שאין איסור ספיה לקטן בגזירה דרבנן, דן בספר הקטן והלכותיו (פרק כב הערה כא) להתיר לאשכנזי הנוהג איסור בפסח באכילת קטניות, להאכיל קטן בקטניות, היות ואיסור אכילת קטניות בפסח יסודו ב"גזירה" ובגדר "חומרא" בעלמא [כמבואר במשנה ברורה ס"י תנג ס"ק ו].

ולענ"ד הוא הדין שמותר לגדול המחמיר על עצמו לא לאכול מצה שרויה בפסח, להאכיל קטן מצה שרויה, היות ואין זה אלא "חומרא" בעלמא.

- 1 -

איסור "ספיה" בדבר שנחלקו בו הפוסקים

הפוסקים (או"ח סימן רסט) דנו במנהג לקדש על היין בבית הכנסת בזמנינו שלא אוכלים בבית הכנסת, ולכאורה אסור לשתות מהקידוש היות והקידוש אינו במקום סעודה, ונמצא כי המקדש טועם מהיין לפני קידוש. וכתב הטור: "המקדש בבית הכנסת אין לו לשתות מיין של קידוש, דכיון שאינו יוצא בו שאינו לו במקום סעודה, אסור לו לטעום עד שיקדש במקום סעודתו, אלא יתן לתינוק ושפיר דמי".

וכתב הבית יוסף (שם) בביאור המנהג לתת לקטן לשתות מיין הקידוש בבית הכנסת: "ולדברי האומרים דאפילו איסורי דרבנן לא ספינן להו לקטנים בידים, כמו שאכתוב בסוף סימן שמ"ג, אפשר דכיון שיש מתירין לשתות בבית הכנסת אפילו לגדולים, אף על פי שהגדולים נוהגים כדברי האוסרים, מכל מקום לא חשיב איסור כולי האי שיאסר להשקותו לקטנים". וכן נקט להלכה בשו"ת ארץ צבי (יו"ד סי' כב) על פי דברי הבית יוסף בנדון "קטן שלא הגיע לחינוך שאכל בשר, אם רשאי ליתן לו בידים חלב תיכף אחר אכילת בשר, בלא המתנת שש שעות", ולאחר שכתב כי דין זה תלוי במחלוקת הרמב"ם והרשב"א האם יש איסור ספיה באיסור דרבנן [לעיל אות ב; שהרי החיוב להמתין בין אכילת בשר לחלב היא מדרבנן], כתב:

"אמנם נלפע"ד דבזה אפילו לדעת הרמב"ם מותר, וכמו שכתב המג"א (סי' רסט) לענין אכילה קודם קידוש שחרית, כיון דיש אומרים דאף גדול מותר, רשאים להאכיל לקטן בידים. והוא הדין בזה כיון דבלאו הכי יש אומרים (יו"ד סי' פט) דאין צריך להמתין, רק אם סילק ובירך מהני, ואם כן כיון דיש אומרים דגדול אינו צריך להמתין, רשאי להאכיל לקטן".

ועל פי דבריהם כתב בספר הקטן והלכותיו (פ"ה סע' כד) "יש אומרים בדבר שנחלקו בו הפוסקים אם הוא אסור או מותר, אע"פ שלהלכה פוסקים לאיסור, מכל מקום לענין איסור ספיה, אפשר לסמוך על המקילין ולספותו לקטן".

- 2 -

והנה בשו"ת חקרי לב (או"ח סימן סט) הביא את דברי הריב"ש (סימן שצד) "שהתרעם על מהר"ח גליפא שהתיר [להאכיל] גבינות עכו"ם לקטנים בשנת בצורת, על פי דברי הר"ן והרשב"א [לעיל אות ב] שכתבו דאיסור של דבריהם שרי לספוי לקטן. ואילו הריב"ש אסר גם בשנת בצורת". וכתב החקרי לב כי מוכח מדברי הריב"ש שחלק על מה שכתב הבית יוסף שמותר להאכיל קטנים בדבר שנחלקו בו הפוסקים: "דאילו לדברי הבית יוסף יש להתיר [להאכיל גבינות נכרים לקטנים] גם בשנת שובע, כיון שבעיקר איסור גבינות נכרים דעת הרבה מרבתינו הראשונים להתיר גם לגדולים. ועם שרבו החולקים על

סברא זו ונקטינן כוותייהו [לאסור אכילת גבינות נכרים לגדולים], מכל מקום לגבי קטן [לפי דברי הרב הבית יוסף] מיהא היה לו להתיר, ואילו הריב"ש אסר גם בשנת בצורת".

או"ם בשו"ת יביע אומר (ח"ה יו"ד ס"י יא אות ו) כתב שאין הכרח להוכיח מדברי הריב"ש שחלק על הבית יוסף: "דאע"ג דלדידן בפלוגתא דרבוותא סמכינן להקל לקטנים מיהת משום דלא נפקא מספיקא, ואין הכרעתינו מכרעת. אבל לגבי הריב"ש שסובר בוודאות כדברי האוסרים, ושיש לבטל מנהג המתירים, כמבואר בתשובתו שם, אין שום מקום לצרף דעת המתירים כדי להתיר לקטנים".

ולמדנו מדברי הגר"ע יוסף, כי במקום שיש מחלוקת בין הפוסקים, והמחמירים שקלו את שני הצדדים והכריעו מספק לחומרא, ניתן לצרף את דעת המקילים להתיר להאכיל קטן איסור זה. אך כאשר המחמירים אוסרים בוודאות, ולדידם אין בכלל "צד שני" להקל, אין להם בזה היתר להאכיל קטן, כיון שלגביהם אין זה נחשב כדבר "שנחלקו" בו הפוסקים.

- ח -

האכלת קטן באבקת חלב נכרי

ע"פ פי האמור לעיל דנו הפוסקים להתיר להאכיל קטן באבקת חלב נכרי [במקום שאי אפשר להשיג בקלות מזון לתינוקות ללא חשש אבקת חלב נכרי].

בספר הקטן והלכותיו (פרק ה סע' ל) כתב: "נראה שיש להקל ולתת לתינוק [אף בהגיע לחינוך] לשותות אבקת חלב עכו"ם [או גבינת עכו"ם]. אך בזמנינו שיש מאכל לתינוקות הנעשה מחלב ישראל, יתכן שיש להקפיד על זה".

ובביאור הדברים כתב (שם הערה מ) "לענין אבקות חלב לתינוקות, נראה גם כן דיש להקל בזה, כיון שישנו כלל דלא שייך לעשות במציאות אבקת חלב מחלב בהמה טמאה, משום דחלב בהמה טמאה אינו נקפה [אינו עומד], והרי אבקות חלב אלו נעשו בודאי מחלב בהמה [היינו חלב פרה], וחוקי הממשלה אוסרים לערבב דברים אחרים בזה, דבכהאי גוונא שייך לומר את הסברא לעיל דחשיב כשמירה מעלייתא. וראה בשו"ת הר צבי (יו"ד סימן קג) שנשאל על אבקת חלב תוצרת אמריקה והאריך להתיר זאת. ובתוך הדברים כתב דאבקת חלב איננה בכלל הגזירה, לא בחלב ולא בגבינה, ולא נאסרה במנין. ולכן מכיון שהתנאי בבית החרושת הוא שיעשה דווקא מחלב פרה ולא ממין אחר, מותר בכהאי גוונא, ובפרט שיש עונש על המזיף, ועיי"ש בהר צבי (סימן קד) שגם כן הוכיח להתיר זאת, וע"ע בציץ אליעזר (חט"ז סימן כה) שגם כן נקט להקל בכהאי גוונא". והוסיף עוד: "ואמר לי דודי זקני מרן הגרש"ז אויערבך (שליט"א) שלא צריך להחמיר לתת לתינוקות אבקת חלב הנעשית מחלב ישראל, כיון שגם הנעשה מחלב עכו"ם הינו מחלב פרה [בהמה טהורה], ואין לחשוש שעירבו כאן דברים טמאים,

והרי אי אפשר לעשות אבקת חלב מחלב בהמה טמאה, ובפרט בתינוקות יש להקל. ונראה דגם אין חשש שיטמטם ליבם, כיון שבפשטות אין איסור דרבנן נעשה איסור בחפצא אלא רק על הגברא, וכאן הרי זהו איסור דרבנן.

ובן נקט להלכה בספר ילקוט יוסף (איסור והיתר ח"ב סימן פא סע' יד) "אבקת חלב של גויים שמערבים בשוקולד וכדומה [עם הכשר מהרבנות], מעיקר הדין אין בזה איסור משום חלב עכו"ם, אחר שידוע שעושים אבקה זו מחלב פרות. ומותר לאכול שוקולד זה, אולם עם כל זה ראוי ונכון להחמיר בזה. אך לקטנים יש להקל גם במיני מתיקה".

ועוד כתב שם (סע' יח) "מטרנה [מאכל לתינוקות] הנעשית בתערובת אבקת חלב של נכרי, מותר ליתנה לתינוקות, אחר שידוע שכיום עושים אבקה זו מחלב פרות ולא מחלב בהמה טמאה. אך אם יש לפניו מטרנה עם הכשר מהודר, מהיות טוב

שיקנה מטרנה עם הכשר. אבל כשאי אפשר, אפשר להקל בנקל במטרנה".

ובטעם הוראה זו ביאר בהערות שם: "בנדון אבקת חלב יש לצרף סברת האגרות משה (ח"א יו"ד סימן מז) דכל שיש פיקוח ממשלתי שלא לערב חלב טמא יש לסמוך להקל להאכיל לקטנים, ולסמוך במקום הצורך על סברת הרשב"א והר"ן [לעיל אות ב] דמותר ליתן בידים איסור דרבנן לקטן, וכיוצא בזה התיר בשו"ת יביע אומר (ח"ה יו"ד סימן יא) ליתן בשנת בצורת גבינות עכו"ם לקטנים. ובקובץ אורייתא (ח"ג עמ' קיח) הביא כן בשם הגר"צ אבא שאול, שהיה מורה היתרא באבקת חלב עכו"ם מטעם שכל דבר שלגדולים שנוי במחלוקת, לקטנים מיהא שרי [לעיל אות ו]. ושכן דעת הרב אגרות משה, ובפרט דגם בחלב עכו"ם במקומות שלא מצוי חלב טמא דעת הרבה אחרונים להקל".

הרי לנו כי במקום הצורך, מותר להאכיל קטן מאכל שכשרותו תלויה במחלוקת הפוסקים.

★ ★ ★

- ט -

האם מותר לגנות להאכיל ילדים המביאים לגן אוכל שהם מביאים מביתם

ממוצא הדברים נבוא להשיב האם מותר לגנות להאכיל ילדים המביאים לגן, אוכל שהם מביאים מביתם, והגנות מקפידה שלא לאוכלו. כגון, גנות המקפידה

על אכילת כשרות "למהדרינן" - האם מותר לה להאכיל ילדים המביאים אוכל "כשר" בלבד, או אוכל שהוכן ממוצרים שאינם תחת השגחה כלל.

בנדון הכשרויות הנהוגות בישראל, כתב הראשון לציון הגר"א בקשי דורון בשו"ת בנין אב (ח"ד סימן מא) "לצורך קידום מכירות יש שמשתמשים בכשרויות

ובחומרותיהם שלא בדרך הנכונה, ופוסלים את ההכשר שאינו מחמיר, ויש לתקן את הדבר ולהזהר בשמירת פיו גם בענייני לשונו. בארץ [ישראל], כשרויות למיניהם של בדצי"ם הנוהגים בחומרות וכדומה, הרבנות רואה ברכה בעצם קיומם של גופי כשרות המחמירים ומשגיחים השגחה יתירה, ועל כגון דא נאמר קנאת סופרים תרבה חכמה, ועצם התחרות בכשרות מחמירה, יש בה ברכה. מה עוד שיש בכח גופים פרטיים להחמיר בכמויות מצומצמות ולאוכלוסיה מצומצמת, מה שהרבנות אינה יכולה להרשות לעצמה". והוא מוסיף: "אולם יש להבחין בין חומרות שאין להם יסוד, או שנוהגים בהם מחוסר ידיעה וחולשת הפוסק, לבין הזהירות והפרישות שיש לנהוג גם במאכלות אסורות. וכשם שיש להיזהר מאיסור ריבית ולהנקות מאבק ריבית, ולפרוש מכל מה שדומה לריבית, כך גם במאכלות אסורות, יש להיזהר מאכילת איסור, להיות נקיים מחשש איסור, ולהדר בפרישות מכל מה שיש בו חשש של איסור ודומה לו". ומבואר בדבריו כי "חומרא" בכשרות מתוך כוונה להדר בפרישות מחשש איסור, היא דבר מבורך ביותר, אך יחד עם זאת, יש להיזהר לא לפסול הכשרים שאינם מחמירים.

ובספר ועלהו לא יבול (עמ' סו) מובאת שאלה שנשאל הגרש"ז אויערבך האם מותר לבן לאכול בבית הוריו מאכלים הכשרים בכשרות "רבנות" שהבן מקפיד לא לאוכלם, והגרש"ז השיב: "ספרו לי שני עדי ראיה שהיו בברית של משפחה

ספרדית, והרב יוסף חיים זוננפלד שהיה נוכח שם אכל מהבשר שהיה משחיטה של ספרדים. כשאתה מתארח אצל משפחתך או אצל אנשים אחרים שהינם אנשים יראי שמים, אתה צריך לאכול מכל מה שנותנים לך, הרי לא מאכילים אותך נבלות וטרפות. מעיקר הדין כל ההכשרים הם טובים [היה מדובר על הכשרים של רבנויות ידועות בארץ], אלא שבהכשרים מסוימים מחמירים בדברים שונים שאינם נוגעים לעיקר הדין". השואל הוסיף: "העזתי מעט את פני ושאלתי: האם גם הרב נוהג כך בעצמו". והגרש"ז השיב: "בודאי, כשאני נמצא בחתונה, אני אוכל גם עוף בהכשר כזה שבבית אני לא מכניס". עוד נשאל הגרש"ז בנדון "תלמידות מחור"ל המתארחות לסעודות שבת אצל משפחות שונות, כיצד ינהגו בענייני כשרות", והשיב: "תגיד להן שכל הכשר הוא טוב, אם כי ודאי שכל אחד רשאי להחמיר לעצמו".

ונראה מתוך דבריהם כי מאכלים בכשרות "רבנות" שאינה "מהדרין", אינם בגדר "מאכלות אסורות", אלא שהמהדרין המקפידים לא לאכול מכשרויות אלו, עושים זאת מתוך רצונם להחמיר ולא להסתמך על הפוסקים המקילים בשאלות הלכתיות שנחלקו בהם הדעות בנוגע לכשרות מאכלים אלו.

ומעתה נראה כי על פי המבואר לעיל, אין איסור לגנות המקפידה על אכילת כשרות "למהדרין", להאכיל ילדים המביאים אוכל "כשר" בלבד, שהרי לא מדובר באיסור אלא בחומרא, ובדרך כלל

הסיבה להידור בכשרות היא בגלל שנחלקו הפוסקים בשאלה הלכתית הנוגעת לכשרות המאכל – ונתבאר לעיל [אות ה] שאין איסור "ספיה" לקטן בדברים האסורים משום חומרא, וכמו כן נתבאר לעיל [אות ו] שאין איסור "ספיה" בדבר שנחלקו בו הפוסקים.

וכן השיב רבי אברהם צבי הכהן (אחר דין, ט"ו תמוז תשע"ג) בנדון דידן "למרות שמקובל בציבור החרדי, שלא להזדקק למוצרים שבכשרות רבנות מקומית או בכשרות של הרבנות הראשית לישראל, יש להבחין בין חותמת כשרות של חלק מהרבניות, שההשגחה בהן סבירה, וההנהגה בציבור החרדי שלא לסמוך על אישור הכשרות שלהן, אינה אלא הידור בעלמא, לבין רבניות אחרות, שאישור הכשרות מטעמן מתבטא בעיקר בחותמת ובתשלום האגרה, וראוי ונכון גם מעיקר הדין שלא להזדקק להכשרן. קל וחומר כאשר מדובר במוצר שמגיע מבית של הורה חילוני, שמן הסתם התבשל או נאפה בכלים לא כשרים. עם זאת בנסיבות המדוברות [גננת חרדית המשמשת "ממלאת מקום" בגן חילוני], כיון שהמדובר ב"שעת הדחק" ובפרט אם יש חשש לאיבוד מקום הפרנסה, אפשר לענ"ד להקל". והוא מנמק זאת: "מכיון שהחשש למאכל שיש בו איסור דאורייתא הוא חשש רחוק: רחוק להניח, שיש במאכלים שמביאים הילדים איסור תורה ממש, ואפילו אם מדובר באוכל ללא הכשר ראוי. אפילו אם האוכל נאפה או בושל בכלי לא כשר – סתם כלים אינם בני יומם. בשר וחלב אסורים מן

התורה, רק אם התבשלו יחד. מעשר וחלה בזמן הזה נוהגים רק מדרבנן. תולעים במאכל, בטלות מדאורייתא ברוב, ואסורות רק מדרבנן משום בריה. על הפירות ברשתות השיווק יש בדרך כלל פיקוח בנושא הערלה. כך שרחוק לחשוש למאכל שיש בו איסור דאורייתא, אלא אם המדובר במוצרי בשר ללא כשרות כלל. ובספיה של מאכל שיש בו רק איסור דרבנן אפשר להקל בשעת הדחק".

- י -

האם מותר לגננת להאכיל ילדים המביאים ירקות ופירות של "היתר מכירה"

ע"פ פי האמור לעיל, נבוא להשיב על השאלה האם מותר לגננת שאינה מסתמכת על ה"היתר" – ולדעתה אסור לאכול מפירות וירקות שגדלו באדמות שנמכרו בשביעית לנכרי, להאכיל ילדים המביאים מביתם פירות או ירקות שגדלו באדמות שנמכרו לנכרי, מכיון שלדעתה אוכל זה אסור, ועל כן אסור לה "לספות" לקטן אוכל זה.

נהרות של דיו, קולומסים רבים, ולא מעט חיבורים ראו אור במאה השנים האחרונות בנדון "היתר מכירה" בשביעית. מובן מאליו שלא נוכל להיכנס לעובי קורה זו, אך בקצרה ניתן לומר כי יש מהפוסקים שאינם מסתמכים על "היתר מכירה" בימינו מסיבות של "חומרא", כדי לא להזדקק ל"היתר" שיש המפקפקים בו,

ויש מהפוסקים שאינם מסתמכים על "היתר מכירה" בגלל הכרעה הלכתית שההיתר הינו "חוכא ואיטלולא" ואינו חל כלל ועיקר. ולעומתם פוסקים אחרים מתירים להסתמך על "היתר מכירה" גם בימינו.

והנה, ראשית כל: איסור "ספיחין" הוא גזירה מדרבנן כדברי הרמב"ם (שמיטה ויובל פ"ד ה"ב): "ומדברי סופרים שיהיו כל הספיחים אסורין באכילה, ולמה גזרו עליהם מפני עוברי עבירה, שלא ילך ויזרע תבואה וקטניות וזרעוני גנה בתוך שדהו בסתר, וכשיצמח יאכל מהם ויאמר ספיחים הן, לפיכך אסרו כל הספיחים הצומחים בשביעית".

ובכ"ל, שביעית בזמן הזה אסורה מדרבנן כפי שכתב הטור (יו"ד סימן שלא) "ובשביעית היא שמיטה, ואסור בחרישה ובזריעה ובכל עבודת קרקע, ובארץ ישראל האידנא מדרבנן" [מכיון שהוקשה שמיטה ליובל, ומאחר ויובל אינו נוהג בזמן הזה מהתורה, כך גם שביעית אינה נוהגת בזמן הזה מהתורה]. וכן נקטו להלכה הראי"ה קוק (אגרת תקנ"ה) "גוף השמיטה בזמן הזה לא יוכל שום אדם לכחש, שסוגיין דעלמא היא שהיא מדרבנן, וכיון שעל כל פנים דעה יחידית נמצאת שהיא בטלה לגמרי בזמן הזה, שוב אין אנו יכולים למחות בידי מי שנוהג היתר. אלא שמפני חומר הענין, ביסוד קדושת הארץ, אנו צריכים לחוש להסוברים שהיא מהתורה גם בזמן הזה". והחזון איש (שביעית סימן ג אות ח) שכתב: "נראה דלענין שביעית בזמן הזה

יש לסמוך שהוא מדרבנן שזו דעת הרמב"ם [ובכסף משנה נדחק שם].

ומעתה יש לומר שאין איסור להאכיל קטן "ספיחין" שביעית, על פי דברי רבי עקיבא אייגר והביאור הלכה [אות ב] שמותר לספות לקטן איסור דרבנן בדבר שהוא "צורך הקטן". ובפרט לאור המבואר לעיל [אות ד] שאין איסור ספיה לקטן בגזירה דרבנן.

והנה לעיל [אות ו] הובאו דברי הבית יוסף שאין איסור "ספיה" בדבר שנחלקו בו הפוסקים, אולם נתבאר שם בדברי הגר"ע יוסף, שדין זה נאמר רק במקום שיש מחלוקת בין הפוסקים, והמחמירים שקלו את שני הצדדים והכריעו מספק לחומרא, ניתן לצרף את דעת המקילים להתיר להאכיל קטן איסור זה. אך כאשר המחמירים אוסרים בוודאות, ולדידם אין בכלל "צד שני" להקל, אין להם היתר להאכיל קטן, כיון שלגביהם אין זה נחשב כדבר "שנחלקו" בו הפוסקים. ולפי זה יוצא, שבנדון דידן תלוי אם הגנת אינה מסתמכת על "היתר מכירה" מסיבות של "חומרא", כדי לא להזדקק ל"היתר" שיש המפקפקים בו, ובאופן שכזה, אכן ניתן לצרף את דעת המקילים להתיר להאכיל קטן איסור זה. אולם אם הגנת אינה מסתמכת על "היתר מכירה" בגלל הכרעה הלכתית שההיתר הינו "חוכא ואיטלולא" ואינו חל כלל ועיקר, אין לה היתר להאכיל קטן, כיון שלגביהם אין זה נחשב כדבר "שנחלקו" בו הפוסקים [וכשיטת הריב"ש שנתבארה לעיל אות ו].

- יא -

"פפיה" לקטן, בדבר שאין בו איסור
לדעת אביו של הקטן

ונראה להוסיף עוד טעם להתיר לגנות
שאינה מסתמכת על "היתר
מכירה", להאכיל ילדים המביאים מבייתם
פירות או ירקות שגדלו באדמות שנמכרו
לנכרי.

בנדון איסור "לפני עור לא תתן מכשול",
חידש בשו"ת המבי"ט כי לדעת
הנזהרים ביכול נכרים [שצמח בארץ
ישראל] שיש בו קדושת שביעית, מותר
לקנות פירות וירקות מהסוברים שאין
קדושת שביעית ביכול נכרים, ואין חשש
שהקונים מכשילים את המוכרים באיסור
סחורה בפירות שביעית, היות ולדעת
המוכרים הפירות אינן קדושים בקדושת
שביעית ומותר למוכרן, ולכן אין זה
"מכשול" כלל, וז"ל: "לענין הנזהרים
ואוכלים פירות שביעית בקדושתן, אם
יוכלו לקנות או למכור פירות שביעית
לאותם שאינם אוכלים אותם בקדושת
שביעית, נראה שמותר לקנות ולמכור להם
ולא יחושו לומר שהם מוסרים להם דמי
שביעית ולא יאכלום בקדושתם, אע"פ
שהם מצווים לדעתנו האוכלים פירות
שביעית בקדושה. דהא דאסור למכור
לחשוד או לעם הארץ פירות שביעית, היינו
משום דהוא מצווה כמונו ויודע שיש בהם
איסור לאוכלם שלא בקדושה ואפילו הכי
אוכלים אותם, אסור גם כן עלינו למוכרם
להם כיון שאנו יודעים שהם חשודים ויהיו

חוטאים בנפשותם על ידינו ואנו נותנים
מכשול לפניהם. אבל כשהדבר להם היתר
שסומכים על המורים להם היתר בדין
תורה, לא נדון אותם לדעתנו כעוורים
שלא לתת לפניהם מכשול בדבר הנראה
לנו איסור ואנו נזהרים ממנו והם נראה
להם היתר ואינם נזהרים".

על פי דברי המבי"ט פסק הגרש"ז
אויצרכך בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן
מד) כי גם למחמירים שאינם מסתמכים על
"היתר מכירה" מותר לקנות פירות או
ירקות ממי שמסתמך על ה"היתר", כי
הקונה אינו "מכשיל" את המוכר באיסור
סחורה בפירות שביעית, היות ולדעת
המוכר מותר למכור את הפירות: "גם
המחמירים שאינם רוצים לסמוך כלל על
"היתר מכירה", מכל מקום לפי מה
שנוהגים כהכרעת האחרונים להקל בזמן
הזה באיסור משומר ונעבד, וגם החזון איש
כתב כן (בהלכות שביעית סימן י' אות ו) דבדיעבד
אין הפירות נאסרים ומותרים באכילה
לאחרים, נראה שמותר גם למחמירים
לקנות פירות שביעית או ירקות דלא
אסירי משום ספיחין מחנוונים שסומכים
על ההיתר ושוקלים ומודדים ועושים
סחורה בפירות שביעית, ואין הלוקח מהם
צריך לחשוש משום לפני עור, או לזה
שהוא מוסר דמי שביעית לעם הארץ דאסור
גם בשביעית בזמן הזה שהוא רק מדרבנן".

הגרש"ז הוסיף והביא מדברי הכתב
סופר (יו"ד סי' עז) שנקט להלכה
דברי המבי"ט [הגם שלא ראה את דבריו]
"דמי שנוהג איסור באיזה דבר מסברא

דנפשיה או מפני שאוחז בשיטת האוסרים, מותר לו ליתן משלו למי שנוהג היתר ואין בזה משום לפני עור ולא משום מסייע ידי עוברי עבירה, כיון שגם חברו יודע שיש אוסרים אלא שהוא נוהג כהמתירים. וגם אסיק דאפילו בכהאי גוונא שהנותן סובר שהוא ודאי אסור, ולפי דעתו מי שמתיר אינו אלא טועה, אפילו הכי שרי".

וכדבריהם מפורש בחידושי הריטב"א במסכת סוכה (י, ב) בביאור

המעשה עם רב חסדא ורבה בר רב הונא שנזדמנו לבי ריש גלותא "אגנינהו [השכיב אותם] רב נחמן בסוכה שנוייה מופלגים ממנה [הקישוטים התלויים בסכך היו במרחק] ארבעה טפחים [ולדעתם סוכה כזו פסולה], אשתיקו ולא אמרו ליה ולא מידי. אמר להו, הדור בהו רבנן משמעתייהו [האם חזרתם בכם ממה ששניתם שסוכה כזו פסולה היא]. אמרו ליה, אנן שלוחי מצוה אנן ופטורים מן הסוכה". ותמה הריטב"א: "ואף על גב דאכתי לא ידע ריש גלותא דהדרו משמעתייהו או דהוו שלוחי מצוה, אגנינהו לפום דעתיה, ולא חש דהוי חתיכא דאיסורא לדידהו ויתבי בסוכה פסולה ומברכי התם שלא כראוי, והוה כנותן מכשול לפני פקח. יש אומרים דמהא שמעינן שהמאכיל לחברו מה שהוא מותר לו לפי דעתו, אין בזה משום לפני עור לא תתן מכשול. ואף על פי שיודע בחברו שהוא אסור לו לפי דעתו, וחברו בעל הוראה. שהמאכיל היה גם כן ראוי להוראה, וסומך על דעתו להאכיל לעצמו ולאחרים לפי דעתו".

ולמדנו מדברי הריטב"א כי בדבר שנחלקו בו הפוסקים, מותר למי שנוהג היתר על פי הוראת חכם, להאכיל את מי שנוהג איסור בדבר, ואינו עובר על איסור "לפני עור לא תתן מכשול" - כי לדעת המאכיל אין זה "מכשול". ומדבריו יש ללמוד לנדון איסור ספיה לקטן, כי בדבר שנחלקו בו הפוסקים, מותר גם למי שנוהג איסור בדבר להאכיל קטן שאביו נוהג היתר בדבר, היות ולדעת אביו של הקטן אין זה "ספיה של איסור".

ולפי זה, כשם שמותר למחמירים שאינם מסתמכים על "היתר מכירה" לקנות פירות או ירקות ממני שמסתמך על ה"היתר", כי הוא אינו "מכשיל" את המוכר באיסור סחורה בפירות שביעית, היות ולדעת המוכר מותר למכור את הפירות, כך גם מותר לגננת שאינה מסתמכת על "היתר מכירה" להאכיל ילדים המביאים מביתם פירות או ירקות שגדלו באדמות שנמכרו לנכרי, מכיון שלדעת הוריהם אין איסור באוכל זה, ועל כן אין זו "ספיה של איסור".

- יב -

אמנם בשו"ת אגרות משה (אבן העזר ח"ד סימן סא) דן "בדבר הפירות והירקות שהעיריות מספקים לתלמידים אלו שאיכא היתר דמכירה שלא סבירא לן, והם מבתיים שאוכלים שם, וחינוך העצמאי אי אפשר להו להשיג עבורם פירות שליכא איסור ספיה שביעית עלייהו, וכשלא יתנו להם לאכול ילכו הרבה תלמידים לבתי ספר

האחרים שאינם ע"פ רוח התורה", ונשאלה השאלה האם מותר להאכילם פירות וירקות אלו. וכתב האגרות משה: "הנה איסור דלפני עור הא ליכא, דאם לא יתנו להם האוכלין הרי ודאי יאכלו אותם בבתייהם אף אם לא ילכו לבתי ספר אחרים, ורק שאיכא איסור דרבנן [דמסייע לדבר עבירה] שכתבו התוספות בשבת (ג, א ד"ה בבא), יש ודאי לסמוך על מה שכתבתי דלאו שעושים על פי הוראת חכם ליכא דין תוכחה וממילא ליכא איסור סיוע. ולכן כיון שכשלא יתנו להם ממה שהעיריות מספקים להתלמידים יאכלו בודאי בביתם ובבתי ספר אחרים, יש להקל".

אולם מסיים האגרות משה: "אבל לאלו תלמידים שצריכים ליתן לתוך פיהם כמו לקטנים, יש לאסור, דהוא כעושה מעשה האכילה בעצמו. אבל רובא דרובא אף מהקטנים אוכלין בעצמם. ולאלו שצריכים ליתן בפיהם יכולים אלו האוכלים בעצמן ליתן להם". ומבואר בדבריו שהתיר להאכיל קטנים בספיחי שביעית רק בתנאי שלא נותן את האוכל ממש לתוך פיהם אלא שמניח לפנייהם והם אוכלים בעצמם.

ברם לפי המבואר לעיל לכאורה נראה שרשאי גם להכניס האוכל לפיהם, כי אין בזה איסור ספיה לקטן, כמבואר לעיל, וצ"ע.

שיעור זה התפרסם בקובץ מוריה (שנת תשע"ה), ובעקבות הפרסום קיבלתי את המכתבים הבאים:

רבי צבי שליט"א

קראתי בענין רב את מאמרו האחרון, כפי שאני נוהג לקרוא את כל מאמריו. אבקש להעיר מספר הערות:

(א) סיפר לי בזמנו חברי הרב שילה רפאל זצ"ל (אב"ד בירושלים), שנפטר לפני כעשרים שנה. הרב שילה היה בנו היחיד של ד"ר יצחק רפאל, ונכדו היחיד של הרב יהודה ליב מימון. שילה למד בישיבת קול תורה בראשותו של רבי שלמה זלמן אוירבך זצ"ל. בשנת השמיטה שאל שילה את רבי שלמה זלמן, אם יכול לאכול בבית הוריו, מאחר והם הסתמכו על היתר המכירה, בעוד שבישיבת קול תורה לא סמכו על היתר זה. ענה לו רבי שלמה זלמן במילים אלו: שמיטה בזמן הזה דרבנן - כיבוד אב ואם דאוריתא!

סיפור נוסף סיפר לי הרב שילה זצ"ל: רבי שלמה זלמן ראה בשבת אדם מבוגר נושא משא כבד, ולידו הלך עלם צעיר, ללא כל משא. ניגש רבי שלמה זלמן לבחור הצעיר ושאל אותו, האם הוא מכיר את האדם המבוגר. ענה אותו צעיר: זהו אבי! שאל רבי ש"ז את הצעיר, למה אתה מניח לו לשאת משא כבד? ענה האבא המבוגר: בני מקפיד שלא לטלטל בשבת. אמר רבי ש"ז: כיבוד אב ואם דאוריתא,

טלטול בשבת במקום שיש עירוב הוא חומרא. אם אתה לא מסייע לאבא, אני אסייע לו!

שני סיפורים אלו ממחישים את "תעשית החומרות" הרווחת בעולמנו, ועוקרת מפניה מצוות של תורה, בבחינת "כל חמירא וחמיעא דאיכא ברשותי".

ההבדלים בין ההכשרים השונים הם ברמות של חומרא בלבד, ואינם דוחים מצוות דאורייתא, וגם לא בין אדם לחברו והלבנת פנים.

על זה נאמר בוידוי של רב ניסים גאון: את אשר אסרתי התרתי, ואת אשר התרת אסרתי!

בברכה

שלמה דיכובסקי

★ ★ ★

בס"ד, כ' אדר תשע"ה

כבוד ידידי ורעי הדגול והנעלה,

הדיין הרב הגאון רבי שלמה דיכובסקי שליט"א

חבר בית הדין הרבני הגדול

אחדשה"ט

במילים ספורות, הנני להביע רחשי הכרת תודה למעלת כת"ר, על שטורח להעלות על שלחנו - שלחן מלכים - את שיעורי "רץ כצבי" - והפעם לגבי שיעור שהתפרסם בקובץ 'מוריה'.

קיבלתי את מכתבכם, וכל מילה בסלע. ב' העובדות שהבאתם מהגאון רבי שלמה זמן אויערבך זצ"ל ראויים להיזכר בעת כתיבת מכתבי זה, שהוא ביום היארצייט של הגאון הנ"ל במלאת כ' שנה לפטירתו של פוסק הדור זכר צדיק וקדוש לברכה.

ענין זה מצטרף למה שהעיד כבר הגאון רבי אביגדור נבנצל שליט"א, שהיה לגאון הנ"ל "ישרות בחיים", ישרות המחשבה וישרות המעשה, וכפי המעשים הנ"ל, סיפר רבי אביגדור מעשה לאידך גיסא, שכידוע בענין גזל עכו"ם יש כמה אופנים שאפשר עפ"י הלכה לצדד להתיר, אך הוא לא רצה לשמוע על כך בשו"א, והיה מוסיף ואומר תמיד, מי שמתרגל לרמות גויים - ירמה אח"כ גם יהודים! הרמאות תהפוך אצלו למידה ממידות הנפש.

ברכותי על הוצאת ספרכם "לב שומע לשלמה" ב' כרכים.

ואסיים מעין הפתיחה, בהודאה ובברכה, שתזכו להרביץ תורה ולהרבות כבוד שמים.

בברכה ובידידות

צבי רייזמן לום אנג'לם

★ ★ ★

לידידינו עוז שליט"א

קיבלתי עכשיו את המוריה החדש, ונהניתי ממאמרו הנפלא בענין ספיה לקטן ירקות מהיתר מכירה.

כמו כן שואלים הרבה אם מותר לתת לילדים פירות של שביעית [מאוצר בית דין] שהם יכולים להביא אותם לידי הפסד, וזה קשור מאוד לכל הבירור של כתר"ה. ויש להוסיף כי איסור הפסד פירות שביעית הוא מצד איסור גברא, ובזה יש לומר יותר לקולא בנוגע לקטן. ואפשר להאריך בזה טובא.

אגב, בספרי ח"א הארכתי הרבה בענין ספייה לקטן, בסימן י', ובשפלינו זכר לנו בתשובות יביע אומר חלק ח' תשובה זו.

אשריכם שזכיתם להאיר את העולם בבירורי הלכה מתוקים מדבש ונופת צופים.

מתתידו דיימש

רמת שלמה, ירושלים ת"ז

★ ★ ★

בסיעתא דשמיא, מוצ"ש פרשת תרומה תשע"ה

לכבוד הנדיב הנכבד ר' צבי רייזמן שליט"א

שלום רב

בענין מש"כ בענין ספיה לקטן, והאריך בענין דדבר דאסור מדרבנן מטעם גזירה אפילו להשיטות דאיכא ספי' במילי דרבנן, מ"מ בגזירה ליכא איסור ספיה. ובאות ד' כתב להתיר לתת לקטן בשבת צעצוע המשמיע קול, שהרי איסור השמעת קול הוא גזירה שמא יתקן כלי שיר. ובאות ט' מצדד שאין איסור להאכיל לקטן ספיחי שביעית, מטעם דאינו אלא גזירה.

והדברים תמוהים טובא. דהרי הרמ"א סי' ש"א סוסי"ג אליבא דהמג"א איירי לתת כה"ג כלי שיר לקטנים ואסור דהרי כמאכילו בידים כמש"כ המג"א שם. ובאמת הסמ"ג דמע"כ הביא עמד ע"ז בקושי. עכ"פ הדין ברור דאסור. ואף דאין האיסור אלא משום "שמא יתקן כלי שיר".

ובעיקר הקושיה נראה בזה, דהנה בשבת לט ע"א בתוס' ד"ה מפני וכו' מבואר "דכל איסורי דרבנן הם גזירה אטו דאורייתא". ובגזירות ישנם שני אופנים כמבואר ברמב"ם, גזירה שיעשה מלאכה באופן המסוים לפנינו. ועוד גזירה משום שיעשה מלאכה במקום או בזמן אחר.

אמנם אף דטעמא דמילתא מכח "גזירה", מ"מ כ"ז לענין "סיבת" האיסור, אכן ב"גדר" השבות ישנם חילוקים. פעמים דהגדר מתורת "מלאכה" מדרבנן ופעמים מתורת "גזירה" מדרבנן. וכל מקום לגופו צריכים לדון אי רבנן גדרו "בתורת מלאכה" או כל חלות האיסור "מתורת גזירה".

ושורש הדברים מבוארים בדברי הרדב"ז מובא במ"ב סי' שכח ס"ק קכ"א, דמתירין רפואה בשבת לחשבא"ס אפ' בלא שינוי ואף דשאר שבותים קי"ל דבעי שינוי, וז"ל "שאני התם שמיירי במלאכות דרבנן או בדברים שמיחזי כעין מלאכה, אבל הכא דאין בזה משום סרך מלאכה, דהא לבריא מותר ורק למי שיש לו מיחוש גזרו משום שחיקת סממנים, בחולה גמור לא גזרו".

המתבאר דאיכא "מלאכה" דרבנן ואיכא "גזירה", ואף דכולהו סיבת איסורם מכח גזירה כמש"כ תוס' שבת.

ובהסוגי' ר"ה לב ע"ב מבואר דהטעם דנשנה במתני' דאין עולין על האילן ואין רוכבין ע"ג בהמה וכו' לצורך שופר של ר"ה מהתורה, אף דכל האיסורים הנ"ל הן משום שבות כדאיתא בביצה. היינו משום דאין עשה דוחה ל"ת ועשה. והיינו ל"ת כל מלאכה ועשה דשבתון. ועמד ע"ז במנחת חינוך מ' כ"ד ד"ה והנה כל השבותים, ע"פ הסוגי' הנ"ל בר"ה "א"כ כיון דהם אמרו דזו מלאכה ואסרו זאת, עובר על עשה ול"ת כי הם כללו האיסור בדבריהם בכלל "מלאכה" וזה פשוט". ועיין עוד שו"ת הגרע"א תשובה י"ג דכתב די"ל דאסור לשוט בספינה לצורך תפילה בציבור ואף דשרינן לשחרר עבד לתפילה בציבור וכתב בזה"ל "די"ל דווקא שחרור דהוי רק עשה, אבל שבות דרבנן העמידו דבריהם כאלו מלאכה דאורייתא דיש בו עשה ול"ת וגם כרת י"ל דזהו לא נדחה מפני זיכוי הרבים".

ובמק"א כתבנו דפעמים אף שבות היכא דאינו אלא מתורת "גזירה" ולא מלאכה, באמת נדחה מכח מצוות עשה כמבואר בפמ"ג סי' רע"ה.

ובעיקר יסוד הנ"ל כיוון לזה בספר "צפנת פענח" ריש ה' שבת דכתב כן דשני סוגי איסורי דרבנן בשבת איכא. "מלאכה ו"גזירה". וכתב שם נפק"מ לענין שבות במקדש. דרק היכא דנאסר משום גזירה התירו. ועוד נפק"מ להנך שיטות דמומר לחלל שבת באיסור דרבנן הוי מומר לכה"ת, זהו רק במלאכה דרבנן ולא בגזירה. ויש עוד לדון לפמש"כ במ"ב סי' של"ד דאף במלאכות דרבנן בשבת דבעי כפרה דתעניות ופדיון התענית. ובפשוטו הוא חומר בדבר שזדונו כרת ומצינו עד"ז בה' נדה. י"ל דכ"ז במלאכות דרבנן ולא בגזירות.

ומעתה יל"ע בכלי שיר דאסור משום שמא יתקן כלי שיר אי נאסר מתורת גזירה או מלאכה. ולכאורה יש להוכיח משיטת התוס' המובא ברמ"א שלח דמטפחין ומרקדין בזה"ז, דאין אנו בקיאין בתיקון כלי שיר. ותמוה דא"כ נתיר אף לנגן בכלי

שיר מטעם זה וכבר הקשה כן התהלה לדוד. וע"כ דמטפחין ומרקדין אף דהטעם הוא אחד כטעם דהניגון בכלי שיר. מ"מ חלוקים המה בעיקר "גדרם", דמטפחין ומרקדין בגדר גזירה ואילו ניגון בכלי שיר מתורת "מלאכה". והיכא דנאסר רק מכח גזירה י"ל דמשתנה בזה"ז. משא"כ אי נאסר בתורת מלאכה ליכא בזה חילוק, ועל דרך זו מצינו דמטפחין ומרקדין לכבודה של תורה ולא מצינו היתר לכלי שיר אף דטעם איסורם אחד הוא. ובזה מיושב קושית הפמ"ג דמע"כ הביא. דמש"כ המג"א לאסור לתת לקטן כלי שיר. אף דהטעם משום גזירה מ"מ יש לזה שם מלאכה, כמש"כ.

ועל דרך זה נראה לענין ספיחי שביעית דאף דהסיבה לאיסור הוא גזירה, מ"מ הרי הוא מאכלות אסורות מדרבנן, ובפשוטו נראה דאף נאסר בנותן טעם כשאר מאכא"ס.

ואמנם לענין רפואה הרדב"ז ביאר גדר ברור בזה לקבוע אמאי אין זה "מלאכה" מדרבנן דהרי חזינן דלבריא מותר. וע"כ אין זה משם מלאכה אלא בגדר גזירה, ומתלי תלי וקאי היכא דאיכא לחשש כמש"כ.

וה"ה לענין גזירה "שמא יטה" דהרי מצינו כמה אופני היתר דוגמת יוה"כ ותינוקות של בית רבן דאימת יוה"כ ורבן עליהם, ושנים יחד וכו'. וע"כ אין הקריאה בגדר "מלאכה" כי אם בשם גזירה. ולזה שפיר כתב הפמ"ג סי' רע"ה והעתיקו המ"ב, דעשה דהגדה דוחה הלאו. דאין זה בשם מלאכה דנאמר בו "עשה ולא" כי אם "גזירה" דאינו אלא לאו בעלמא.

וכל זה לענין רפואה וקריאה לאור הנר. אמנם לענין מטפחין ומרקדין אין לזה חשיבות "דמעשה מלאכה" דזהו רק בשם גזירה ושאני מניגון בכלי שיר. ואולי טעם אחר. עכ"פ בכל שבות ושבות לגופו צריכים לדון אי חז"ל גדרו בזה משום "מלאכה" או "גזירה" ואין לנו אלא לדלות מדברי חז"ל ראשונים וגדולי הפוסקים היאך האופן שנאסר בעיקר גדרו.

ויש בכל זה אריכות דברים.

אשמח לשמוע תגובת מע"כ, בברכת הצלחה וכל טוב.

עקיבא מדל'וב

רמות ג', ירושלים

סימן טו

מגע קטן מומר ביין

בכמה מדיני התורה השוו את דינו של ה'מומר' לדינו של הנכרי, ויש לברר האם גם בקטן נאמר דין 'מומר' אשר דינו כנכרי, שהרי קטן אינו מחוייב כלל במצוות, ואם כן לכאורה אי אפשר לומר שהוא נחשב כ'מומר'.

אחת הנפקא מיינות בשאלה זו היא, האם מגע של קטן 'מומר' אוסר יין נסך.

לשם כך נסכם תחילה את פרטי הדינים של מגע נכרי ביין בכלל, ונכרי קטן בפרט.

- א -

העכו"ם לעבודת כוכבים, הא למדת שיין ישראל שנגע בו העכו"ם, דינו כסתם יינם שהוא אסור בהנאה". וכן נפסק בשו"ע (שם) "סתם יינם של עובדי כוכבים אסור בהנאה, והוא הדין למגעם, ביין שלנו". וביאר הרמ"א: "משום גזירת יין שנתנסך לאלילים".

והוסיף הרמ"א: "ובזמן הזה, שאינו שכיח שהאומות מנסכים לעבודת כוכבים, יש אומרים דמגע עובדי כוכבים ביין שלנו אינו אוסר בהנאה, רק בשתייה. וכן סתם יין שלהם, אינו אסור ליהנות ממנו".

והנה בשלחן ערוך (שם סעיף ח) נפסק: "מומר, אף על פי שהוא מהול, עושה יין נסך במגעו", ולא נתפרש מה דינו של מחלל שבת בפרהסיא. אולם הבית יוסף (שם) הביא משו"ת הרשב"א (חלק ז סימן נג) שכתב: "השיב הרמב"ם, כי מחלל שבת בפרהסיא הרי הוא כמשומד לכל התורה כולה, ויינו יין נסך, והרי הוא גוי ככל גויי

במסכת עבודה זרה (כט, ב; לו, א) מובא הטעם לאיסור הנאה מ'סתם' יין של נכרים, מגזירת חכמים "משום בנותיהם". שתיית יין עלולה ליצור קירבה עם בנות הנכרים, שעלולה להביא לחתונה עמהן, שסופה עבודה זרה, כדברי רש"י (ע"ז לו, א) "שהיין בוער בו ומביאו לידי בנותיהן, ובנותיהן אסורין משום עבודת אלילים". וכפי שנפסק בטור (יו"ד סי' קכג סעי' א) "יין שנתנסך לעכו"ם, אסור בהנאה. וחכמים גזרו על סתם יינן, משום בנותיהן, ואסרוהו אף בהנאה, אף על פי שלא עשו כן בשאר הדברים שגזרו עליהם. והטעם, כיון שיין נסך גמור אסור בהנאה, עשו סתם יינם כאילו ודאי נתנסך". והוסיף הטור: "והחמירו חז"ל לאסור בהנאה אפילו מגע נכרי ביין שלנו, כמבואר בעבודה זרה (נח, א ועוד). וכן פסק הרמב"ם (מאכלות אסורות פ"א ה"ד), וזה לשונו, וכל יין שנגע בו העכו"ם הרי זה אסור, שמא ניסך אותו, שמחשבת

הארץ". וכן נקט להלכה רבנו יונה (שערי תשובה, השער השלישי) "ועל מצות שבת אמרו רבותינו (ירושלמי נדרים פ"ג הי"ד) ששקולה שבת כנגד כל המצוות. ואמרו רבותינו (חולין ה, א) כי העובד עבודה זרה או המחלל שבת בפרהסיא, הוא כופר לכל התורה כולה, ושחיטתו נבלה, ואסר את היין במגעו".

ומעתה נבוא לברר, האם גם מגע של קטן המחלל שבת בפרהסיא ביין, אוסר את היין.

- ב -

מגע גוי קטן

במסכת עבודה זרה (נז, א) אמר רב: "תינוק [דהיינו נכרי קטן] בן יומו עושה יין נסך". ובסוגיא נתבאר שנגיעת נכרי קטן [שמעשיו הם בגדר של "שלא בכוונה"] אוסר במגעו את היין רק משתייה, אך היין מותר בהנאה. וכפי שפסק הרמב"ם (מאכלות אסורות פי"א ה"ה) "עכו"ם שנגע ביין שלא בכוונה, וכן תינוק עכו"ם שנגע ביין, אסור בשתייה ומותר בהנאה".

- ג -

אביילות על קטן מומר שמת

המרדכי (סנהדרין רמז תשטז) הביא שיטת ר"י, שקטן "בן שנה או שנתיים שהמיר דתו עם אמו, ומת, מתאבלים עליו.

דין זה הובא להלכה גם בשו"ע (יו"ד סי' קכד סע' י) "מגע עובד כוכבים לאסור בהנאה צריך שלשה תנאים: אחד, שיתכוין ליגע, לאפוקי תינוק שנגע דלאו בר כוונה הוא, וכן לאפוקי נפל לבור ועלה מת; שני, שידע שהוא יין; ושלישי, שלא יהא עוסק בדבר אחר". כלומר, מגעו של נכרי קטן מוגדר כמעשה ללא כוונה, שאינו אוסר את היין.

ואם כן, לכשנצרך לכך את דברי הרמ"א [לעיל א] שבזמן הזה גם מגע נכרי גדול ביין שלנו אינו אוסר בהנאה אלא רק בשתייה, נמצא שאם אכן דינו של קטן מחלל שבת כדין נכרי קטן, הרי שמגעו לא יאסור את היין בהנאה אלא בשתייה בלבד, שהרי ברור שלא יהיה מגע קטן ישראל מחלל שבת חמור יותר מנכרי קטן.

אלא שכאמור לעיל, יש לברר את השאלה העקרונית, האמנם מצינו גם בקטן דין "מומר" אשר דינו כנכרי ופוסל במגעו את היין משתייה, כי הרי קטן אינו מחוייב כלל במצוות, ואם כן לכאורה אי אפשר לומר שהוא נחשב כ"מומר", וצ"ע.

דוודאי גדול אין מתאבלין עליו, כדאמר פרק נגמר הדין (סנהדרין מז, ב), ואמרינן בגמרא (שם לט, ב) ובאבד רשעים רנה. אבל קטן מה שהכניסוהו בדת אחרת, מה מעלה ומה מוריד, והוי ליה כאילו לא המיר". וכדבריו פסק התשב"ץ (ח"ב סימן קלט) "לענין

- ד -

מומר קטן הנמצא במקום של נכרים או במקום של ישראל

בש"ת מהר"י באסן (סימן ע) פירש את דברי רבנו תם שאין מתאבלים על קטן מומר בגלל "שהקטן נגרר אחרי מי שמגדלו, על הסתם מה שלמד מהם גם כי יזקין לא יסור ממנו. ולכן נהרגים על סופם, שוודאי יהיו עובדים עבודה זרה כמעשה אבותיהם או מי שנתגדלו אצלם". ומתוך כך חילק וקבע שאם המומר נמצא "בקרב ישראל, אפילו עבדו אבותיו עבודה זרה אפשר שישוּבו למוטב בראותם שארית ישראל וילמדו ליראה את ה'. ולפיכך, יחיד שעבד עבודה זרה והיו לו בנים קטנים, לא קאמר רבנו תם שאין מתאבלין עליהם, דאדרבה מתאבלים, דאפשר שישוּבו ע"י שאר ישראל. אבל בעיר הנדחת שהודחו רובה דהוי ככולה, דהמיעוט בטל ברוב, ודאי אלה הקטנים שהודחו אביהם על הסתם הרי הם עובדי עבודה זרה".

לדעת מהר"י באסן, פסק ההלכה של רבנו תם שאין מתאבלים על מומר קטן, נאמר רק כשהמומר נמצא עם הוריו במקום של נכרים עובדי עבודה זרה, ואין סיכוי שבעתיד הקטן ישוב בתשובה. ולכן רק באופן זה, יש לומר שכשם שקטנים בעיר הנדחת "נהרגים על שם סופם", כך גם נדון המומר הקטן על שם סופו – שיהיה מומר גדול – שאין מתאבלים עליו. אך כשהקטן הוא בנו של יחיד העובד עבודה זרה הנמצא בקרב ישראל, ויש סיכוי שבניו

בן משומד שנולד לו מן הישראלית שמת, אם אחיו שנולדו ביהדות חייבים להתאבל עליו אם לאו, בודאי כשמת בקטנות חייבין להתאבל עליו, שהרי לא חטא כלל, ואם אביו חטא הוא לא חטא, שהרי עדיין לא הוזהר, וקטן אוכל נבילות אין ב"ד מצווין להפרישו, והוא דמי כקטן שנשבה לבין העכו"ם. ואפילו נולד מהעכו"ם גמור, הולד הולך אחר אמו וכשר הוא, ומצוה להחיותו וקרוכיו מתאבלים עליו ומיטמאים לו אם הוא בן משומד, ובדין הוא שהרי אחיהם הוא".

אך רבנו תם סבר "שאין [מנהג] להתאבל עליו", והביא ראיה מדברי התוספתא (סנהדרין פרק יד הלכה ג) "קטני בני אנשי עיר הנדחת שהודחו עמה, לרבנן – אין מתאבלים". וכדבריו פסק מרן השלחן ערוך (יורה דעה סי' שמה סע' ו) "קטן בן שנה או שנתיים שהמיר עם אמו, ומת, אין מתאבלין עליו". וכן הכריע להלכה הרמ"א (שם סעיף ה) "מומר קטן שהמיר עם אביו או אמו [מתאבלים עליו], דהוי כאנוס, ויש אומרים שאין מתאבלים, וכן עיקר".

הנה כי כן, לפנינו הכרעת השו"ע והרמ"א כשיטת רבנו תם שיש לדון את הקטן שהמיר דתו, כגדול שהמיר דתו שאין מתאבלים עליו, וזאת למרות שמדובר בקטן אפילו בן שנה או שנתיים שאין בו דעת, והמרת הדת לא נעשתה מתוך כוונה תחילה. ולפי זה לכאורה גם בנדון דידן, קטן שמחלל שבת בפרהסיא, הרי הוא "מומר", ודינו כגדול "מומר" שפוסל במגעו יין נסך משתיה.

ובכלל זה מגע קטן מומר ביין, כפי מה שכתב בספר לתשובת השנה (פ"ג ה"ו) לחלק בין גדרי "רשע" בהלכות אבלות, לגדרי "רשע" בכל התורה: "דיני אבילות אינם קשורים בשם "רשע" שיש למת, אלא תלויים אם הנשואים בחיים - קרוביו - נחסרו במיתתו, שאז מצווים להתאבל עליו. ואם בפועל התנהג כרשע גמור, אע"ג דלא יענש על מעשיו וכגון שהיה אנוס גמור, מכל מקום קרוביו לא נחסרו במיתתו [לפי דין התורה], ואין מתאבלין עליו".

ולכן גם אם קטן מומר מת, אין מתאבלים עליו "דאפילו אי נימא דקטן שהמיר עם אביו ואמו חשיב אנוס ולא יצא מכלל ישראל, מכל מקום כיון דבמצאות מתנהג כמומר לעבודה זרה, קרינן עליה ובאבדן שפירות. דסוף כל סוף מציאותו בעולם הוי מיעוט כבוד שמים, ואין להצטער על מיתתו, ולכן אין מתאבלין עליו. אבל לענין היתר הלוואה בריבית דתלוי בשם ישראל, אי הוי בכלל אלו שמורדין ולא מעלין, שפיר אמרינן כיון דאנוס הוא, לא יצא מכלל ישראל ומצווין להחיותו ואסור להלוותו בריבית".

לפי זה ברור, כי גם בנדון מגע ביין נסך, יש לומר שהקטן המומר לא יצא מכלל ישראל ולכן אינו אוסר במגע את היין משתיה.

ואמנם בשו"ת דברי חיים (אבן העזר ח"ב סימן קסט) כתב בתוך דבריו בנדון אשה שמת בעלה בלא בנים, וביקשה להינשא, ואח בעלה המיר דתו ואינו מעוניין לחלוץ

"ישובו למוטב בראותם שארית ישראל וילמדו ליראה את ה', אין לדונו בהיותו קטן כ"מומר", וכשמת מתאבלים עליו".

לפי מהר"י באסן, דברי רבנו תם נאמרו איפוא, רק במקרה של "אשה שהמירה עם בנה בן שנה, דכיון שידם תקיפה, האומות לא יעזבו עוד לשוב וילמדו ממעשיהם, והרי הם מעכשיו כעובדי ע"ז ואין מתאבלים".

אולם עיקר טעמו של מהר"י באסן שרבנו תם קבע שיש לדון את המומר הקטן "על שם סופו", תמוה ביותר, כפי שהעיר "המגיה" בשו"ת מהר"י באסן "ומה שכתב הרב המחבר דקטנים נידונין כאן על שם סופם, לכאורה הדבר קצת תמוה, שלא מצאנו טעם זה אלא בבן סורר ומורה כמבואר במשנה (סנהדרין פ"ח מ"ה). ואדרבה בגמרא (ראש השנה טז, ב) מצאנו שאין דנים את האדם אלא לפי מעשיו של אותה שעה, וראה רש"י ומהרש"א שם. ובפירוש רש"י לבראשית (כא, יז) על הפסוק באשר הוא שם, ובפירוש הרא"ם שם, שכתב דשאני בן סורר ומורה מפני שכבר התחיל בדרכים המביאים למעשים הרעים שבסופו, וצ"ע.

- ה -

החילוק בין דיני אבילות על קטן שהמיר לשאר דיני מומר

ונראה שאין הוכחה ממה שמצינו בהלכות אבלות שקטן "מומר" נדון כגדול "מומר", לשאר דיני התורה,

לכופן להמיר, והוי רק אנוס כידוע, וגם אולי היה אז קטן ואין בו דין מומר כלל".

לה: "גם אתפלא למה דימהו למומר, הא ידוע לכל פה, אשר סיפרו לי בעלי מלחמה מרובים שעושים להם כמה מיני עינויים

★ ★ ★

חילול שבת או לכל התורה ואינו עובד כוכבים ומזלות, היה נראה דיינו מותר, דהא נכרי שאינו עובד עכו"ם יינו מותר בהנאה, כדאיתא ביו"ד (סי' קכד סעיף ו), ואינו אסור אלא בשתיה משום בנותיהן. וכיון דבמין לחילול שבת ליכא לא משום בנותיהן, ולא משום ניסוך, אין לנו משום מה לאסור יינו. וברמב"ם לא הזכיר לאסור יינו של ישראל מומר שאינו עובד עכו"ם. ואמנם בבית יוסף (יו"ד סי' קיט סעי' ח) הביא תשובת הרשב"א שפשוט לו שמחלל שבת בפרהסיא או כופר בדברי רז"ל עושה יין נסך, ולא נתגלה מקורו".

יש לציין שגם רבי יוסף קארו, למרות שהביא את דברי הרשב"א בחיבורו 'בית יוסף', לא קבעו כהלכה ב'שלחן ערוך'.

- ז -

בשו"ת חתם סופר (יו"ד סימן קכ) ביאר שהסיבה שהרשב"א ורבנו יונה אסרו יין שנגע בו מחלל שבת בפרסיא "איננו משום חתנות, כי מותר להתחתן בבנותיו, ולא משום לתא דעבודה זרה, אלא משום קנסא עשאוהו כגוי עובד עבודה זרה". כלומר, היין נאמר משום "קנס" שקנסו חכמים את המחלל שבת

- י -

מגע מחלל שבת ביין - איסור מדין "קנס"

לעיל [אות ב] הובאו דברי הרשב"א ורבנו יונה שמחלל שבת בפרהסיא אוסר את היין במגעו. ותמהו האחרונים, איסור 'סתם' יין של נכרים נובע מגזירת חכמים "משום בנותיהם" - החשש לנישואין עם נכריות, וחשש זה כמובן לא שייך כלל במחללי שבת שאין איסור להינשא לבנותיהם, ואם כן מדוע נאסר היין במגע מחלל שבת.

מחמת קושיא זו כתב בשו"ת מהר"י אשכנזי (יו"ד סי' טז) "על דבר שאלתו בישראל המחלל שבתות בפרהסיא, אם עושה יין נסך במגעו, יפה הורה כת"ר להקל. עיין בבית יוסף (יו"ד סי' קכג) בשם כל הפוסקים שעיקר איסור יינם משום בנותיהם שלא יבא להתחתן עמהם, ולא שייך זה בישראל המחלל שבתות".

אמנם למרות שהרשב"א [לעיל אות ב] ציין כמקור לדבריו שמחלל שבת בפרהסיא אוסר את היין במגעו את דברי הרמב"ם בתשובה, אבל בספרו היד החזקה' השמיט הרמב"ם דין זה, כפי שהעיר החזון איש (יו"ד סי' ב ס"ק כג) "מין של

- ח -

**מגע מחלל שבת ביין - אינו איפור
"מבורר" מדינא אלא "ממנהג"**

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ב סימן לז אות ח), דן רבי משה "אם נגיעת מומר לחלל שבת ביין אוסרתו, ואם מותר ליתן לו יין לשתות". ובתוך דבריו כתב: "ובעצם לא מצינו בפוסקים שמומר לשבת עושה יין נסך. אך בבית יוסף (יו"ד סימן קיט) הביא מתשובת הרשב"א בשם הרבנו יונה, דמומר לחלל שבתות בפרהסיא או שאינו מאמין בדברי רז"ל הוא מין, ויינו יין נסך, והובא בנקודות הכסף ריש סימן קכ"ד על הט"ז סק"ב. אבל אף שהביא זה הבית יוסף לא הזכיר בשו"ע, והנקודות הכסף לא הזכיר זה בש"ך, שאם כן משמע שלא מבורר להו לאסור ממש. אבל על כל פנים לדינא נהגו שלא לשתות יין שנגע בהו ישראל מומר לחלל שבתות בפרהסיא. ופשוט שאין מנהג זה נחשב מנהג לפסוק הלכה כמותו... משום דלפסק הלכה שייך רק כשהמנהג הוא לקולא, ולא כשהמנהג הוא לחומרא. ולכן ממה שנהגו להחמיר אין ראיה שאסור יינם של מחללי שבת, דאינו אלא משום שנהגו להחמיר, ולא משום שהלכה כן. וגם לא ידוע אם המנהג הוא לכו"ע או רק יראי שמים נוהגים לאסור בזה".

ומתוך כך הכריע רבי משה לדינא: "ולכן כיוון שאין איסור זה מבורר, ויותר נוטה שלא נאסר מדינא אלא ממנהגא, הרי לא נהגו להחמיר גם שלא ליתן יין להמחללי שבת עצמן. ואף אם נימא שמה

בפרהסיא, ולא משום עיקר גזירת חז"ל "משום בנותיהן". וכן נקט החזון איש (יו"ד סי' מט ס"ק ז) "מחלל שבת בפרהסיא או כופר בדברי חז"ל אוסר יין במגע, ונראה שהוא משום קנסא כיון שאינו עובד כוכבים ומזלות וגם בתו מותרת". ומסיים החתם סופר לאור דבריו שמגעו של המחלל שבת בפרהסיא אוסר את שתיית היין משום קנס: "ועל כן אין להחמיר כל כך".

על פי האמור, פסק ידידי רבי אשר וייס, אב"ד דרכי תורה, בספרו מנחת אשר (שביעית סימן לט) להקל במגע של קטן מחלל שבת בפרהסיא ביין. דבריו נכתבו בנדון "מי שאירח בביתו משפחה, אשר אבי המשפחה הינו שומר תו"מ, והאם עדיין לא, ובנם בן התשע אשר הולך להתפלל עם אביו בשבת בבית הכנסת, אך לאחר מכן אמו לוקחת אותו ברכבה, נגע בכוס יין של שביעית, האם נאסר היין ויש לשופכו, או שמא מותר הוא ואין להחמיר ולשופכו משום הפסד קדושת שביעית". וכתב המנחת אשר: "בטעם הדברים [שמחלל שבת שנגע ביין, עושהו יין נסך], נתחבטו, דהלא לא אסרו יינם אלא משום בנותיהם ובת המומר כשרה לקהל, ויכולה להיות צדקת גמורה כשרה רבקה רחל ולאה. ובשו"ת חתם סופר (יו"ד סי' קט), וכן בחזון איש (יו"ד סימן מט אות ז), כתבו דהוי משום קנס שקנסוהו".

ומכאן מסיק הרב וייס: "ולדבריהם, מסתבר דוודאי לא קנסו את הקטן שאינו בר חיובא ולא בר חטא".

שלא נהגו כן הוא רק משום שלא יכלו לנהוג להחמיר משום איבה, מכל מקום הא לא נהגו, ואין לאסור. ואף אם יסתפקו אולי יש שנהגו כן, הוא ספק באיסור דרבנן שהוא לקולא. וגם שאינו באיסור ממש, דהא אינו איסור מבורר. לכן אין טעם להחמיר בזה."

ומפורש בדבריו שיש לדייק מכך שבשלחן ערוך ובש"ך לא הובא דין זה שמגע מחלל שבת אוסר יין, שאין בדבר איסור מדינא אלא ממנהג, ולכן "אין טעם להחמיר בזה".

ואשר על כן, פשוט שאין להחמיר לאסור את היין בגלל מגעו של מומר קטן, מאחר שגם מגע הגדול אינו אוסר מעיקר הדין אלא ממנהג.

- ט -

מגע קטן ישמעאלי ביין

הבית יוסף (יו"ד סי' קכד סע' ו) הביא את דברי הרשב"א (תורת הבית הארוך, בית ה שער א) כי "גר תושב אין אוסר יין בהנאה במגעו, כמו שאמרנו, וכן יינו מותר בהנאה. ומכאן סמכו הגאונים להתיר מגען של ישמעאלים הללו בהנאה, שהרי אינם עובדים עבודה זרה, וכל שאינו עובד עבודה זרה - יינו אוסר בשתיה משום בנותיהם דגזירה ראשונה לאסור שתיה בלבד היתה ומשום בנותיהם, וכמו שכתבתי למעלה. אבל איסור הנאה שגזרו בית דין שלאחריהם ומשום חשש ניסוך לא גזרו אלא בגוי עובד עבודה זרה שמנסך, אבל כשאין עובד

עבודה זרה לא היתה גזירה". וכן פסק הרמב"ם (הלכות מאכלות אסורות פי"א ה"ז) "וכן כל עכו"ם שאינו עובד עכו"ם, כגון אלו הישמעאלים, יינן אסור בשתייה ומותר בהנאה, וכן הורו כל הגאונים".

אמנם אם הישמעאלי נגע ביין בלא כוונה, אינו נאסר כלל, כדברי הרמב"ם (שם פי"ג הי"א) "יראה לי שכל מקום שאמרנו בענין זה ביין שלנו שהוא אסור בשתייה ומותר בהנאה מפני צד נגיעה שנגע בו העכו"ם, כשהיה העכו"ם עובד עכו"ם. אבל אם היה איסורו בגלל עכו"ם שאינו עובד עכו"ם, כגון ישמעאלי שנגע ביין שלנו שלא בכוונה או שטפח על פי החבית, הרי זה מותר בשתיה". דין זה נקבע להלכה בשו"ע (יו"ד סי' קכד סע' ז) בשם "יש מי שאומר".

על פי זה כתב הבן איש חי (שנה שניה פרשת בלק סעיף ב) כי תינוק ישמעאלי קטן שנגע ביין, אינו אוסר את היין אפילו בשתיה, היות ומגעו נחשב כמגע שלא בכוונה: "מיהו תינוק ישמעאלי אם הוא קטן שאין לו כוונת מגע, אינו אוסר היין שלנו כמגע אפילו בשתיה, דכיון שהוא מישמעאלים שאין להם עבודה זרה והוא עודנו תינוק שאין לו כוונת מגע, אינו אוסר כלל".

לפי הבן איש חי נראה, כי ישראל קטן המחלל שבת בפרהסיא, וודאי אינו גרוע יותר מישמעאלי שאינו עובד עבודה זרה ואינו מכויין לעבודה זרה, וגם אין לו כוונת מגע, ולכן אינו אוסר את היין במגעו.

- י -

קטן מחלל שבת בפרהסיא, האם אוסר במגעו את היין - הכרעת הפוסקים

בספר וישמע משה (ח"א יורה דעה סימן קעח) סיכם את דעות הפוסקים בנדון:

"הורה רבי חיים קניבסקי שיש להחמיר בדבר, דמכיון שקטן בגיל כזה יש בו כבר דעת, והוא מבין את משמעות מעשיו, חשיב מחלל שבת ויינו אסור. וכן הסכימו הגאונים רבי מנדל שפרן ורבי מררכי גרוס ורבי משה שאול קליין, דהיין אסור בשתיה ומותר בהנאה כדין סתם יינם בזמנינו.

והגאון רבי שמאי גרוס הביא ראייה מדברי הרמ"א בהלכות אבילות [לעיל אות ד] שהביא מחלוקת בקטן שהמיר דתו עם אביו, האם מתאבלים עליו. וכתב בביאור הגר"א (ס"ק י"ג) דהסוברים שאין מתאבלים למדו זאת מדין קטני עיר הנדחת שאין מתאבלים עליהם. והחולקים ס"ל דלאו ראייה משם, דשם מיירי שגדולים קצת ועבדו עבודה זרה, אבל קטן שאינו יודע בין ימינו לשמאלו חשוב כישראל. ולפי זה משמע כדברי הגר"ח קניבסקי, דאם יש לקטן דעת קצת ויודע את משמעות מעשיו, יינו אסור. ורק אם אינו יודע בין ימינו לשמאלו, יינו מותר".

וצ"ע בדעת הגר"ח קניבסקי, מדוע הקטן אוסר את היין במגעו, הרי אין לו דעת וכוונה.

ובאמת על הראיה מדיני אבלות לדיני מגע ביין, יש להשיב כמבואר

לעיל [אות ה] שיש לחלק בין גדרי "רשע" בהלכות אבלות, לגדרי "רשע" בכל התורה, ובנדון מגע ביין נסך, יש לומר שהקטן המומר לא יצא מכלל ישראל ולכן אינו אוסר במגע את היין משתיה.

ואמנם בספר מועדי הגר"ח (שביעית עמ' שפג) הביא בשם הגר"ח קניבסקי, שקטן שאינו שומר תורה ומצוות שנגע ביין שביעית, לא צריך לשפוך היין, וכמובא לעיל [אות ז] במנחת אשר. ונראה מדבריו שקטן לא אוסר במגעו את היין, ולכאורה זו סתירה למובא לעיל בשמו, שקטן אוסר במגע את היין משתיה.

ואולי היה מקום לחלק בין מגע ביין שביעית למגע ביין 'רגיל', כי יש הבדל בין איסור דרבנן של הפסד פירות שביעית [בזמן הזה שחיובה מדרבנן], הנובע מאיסור תורה [בזמן ששביעית נוהגת מהתורה], לאיסור דרבנן - מגע נכרי ביין - שנאסר בגלל גזירה "משום בנותיהם" ולא מחמת איסור תורה. ולכן יש להחמיר יותר באיסור הפסד פירות שביעית מאיסור סתם יינם, ולהכריע לא לשפוך את היין בגלל איסור הפסד פירות שביעית.

ומכאן נראה כי גזירה דרבנן הנובעת מאיסור תורה, חמורה יותר מאיסור דרבנן, וצ"ע.

- יא -

מעשה קטן האם נחשב כ"קיום מצוה"

ונראה כי המחלוקת האם מגע קטן ביין נסך אוסרו משתיה, תלויה ועומדת

בשאלה העקרונית ששאלנו בפתיחת השיעור – האם גם בקטן נאמר דין 'מומר' אשר דינו כנכרי, שהרי לכאורה קטן אינו מחוייב כלל במצוות, ואם כן לכאורה אי אפשר לומר שהוא נחשב כ"מומר".

וחשבתיו לומר כי נחלקו בזה הפוסקים. בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן ח) דן "בענין קטן שיש לו שכר כשמקיים מצוות, אם הוא רק כאינו מצווה ועושה או גם כמצווה ועושה", ונטה להכריע ששכרו של הקטן המקיים מצוה הוא כדין "מצווה ועושה", כדבריו במקום אחר (אגרות משה יו"ד ח"א סימן ו) "מסתבר לענ"ד שקטנים וחרשים נחשבו לענין זה מצווים ועושין, מאחר דפטורם הוא רק משום שאינם בני דעת, אבל ישנם בכלל קבלת מצוות, דאם לא כן אלא נימא שליכא קטן בכלל התחייבות המצוות, במה יתחייב אחר כך כשהגדיל דהא לא קבל אז. אלא ודאי דהוא בכלל החיוב תיכף כשנולד, דקבלת האבות היתה עליהם ועל זרעם, אך שאף שישנו בכלל חיוב המצוות, כיון שאינו בר דעת פטור לענין הקיום בפועל, אף שיש עליו החיוב בעצם, וממילא כשמקיים הוא עכ"פ מהמצווים ועושים".

בסוף דבריו (אגרות משה יו"ד ח"ב סימן ח) מצדד רבי משה כצד זה: "כיון שהפטור [של קטן] הוא משום שאינו בן דעת, לכן כשעושה מצוה בדעת הרי אין להחשיבו שאינו בן דעת למעשה זו, שהרי המעשה סותר לזה. ונהי שלא מתחייב בשביל זה גם אלאחר כך, דהא הוא גזירת הכתוב שנדון כאינו בן דעת, אבל על קיום מצוה זה

כשעשאה בדעת הוא בהכרח כבן דעת, ונדון כמחוייב שיש להיות לו שכר כמצווה ועושה".

מתבאר איפוא בדבריו, שקטן בכלל חיוב המצוות [אע"פ שאינו נענש, כמובן], אלא שבגלל שאינו בר דעת הוא לא מחוייב במצוות. ולכן מעשה הקטן נחשב "מעשה מצוה" ושכרו "כמצווה ועושה".

ולפי זה נראה שגם קטן יכול להיות בגדר 'מומר' אשר דינו כנכרי, וקטן מחלל שבת יאסור את היין בנגיעה, שהרי הוא 'בר חיובא' כבר בהיותו קטן, ומה שאינו בר דעת זהו רק פטור לענין קיום המצוות, ומשום כך יש להחשיב את מעשה הנגיעה שלו ביין כמעשה נגיעה של 'בר חיובא' הפוסל יין במגעו.

ויתכן שזו דעת הגר"ח קניבסקי שהחמיר לאסור יין שנגע בו קטן מחלל שבת.

זאת ועוד, במסכת עבודה זרה (נו, א) אמרו: "שאני יין נסך דאחמירו ביה רבנן", וכתב הר"ן (לה, א בדפי הרי"ף) "האי דאוסר יין נסך בכל שהוא, משום חומרא דעבודת כוכבים היא". חז"ל החמירו באופן מיוחד באיסור יין נסך, מאחר ובניסוך היין לאל זר יש כפירה באמונה בהקב"ה. וכיוצא בזה מבואר בדברי הבן איש חי (שנה שניה, פרשת חקת סע' כב) שכתב: "דלכתחילה אפילו בעשרה כוחות אסור [דהיינו אם המגע של הנכרי ביין לא היה ב"כח" ישיר, אלא "כוחו" גרם ל"כח" אחר, ואפילו "בעשרה

כוחות", שגרם למגע ביין], יש לומר שאני יין שהוא משום סרך עבודה זרה החמירו ביה דגם כח כוחו אסור".

ואי לכך יש לומר, שבכל מה שנוגע לאיסור מגע של נכרי ביין נסך, וגם בסתם יין שגזרו משום "בנותיהן" המביא לידי עבודה זרה [לעיל אות א], יש להחמיר, ובכלל זה מגעו של קטן.

- יב -

אולם בספר אשרי איש (הלכות חנוכה פרק לט סע' א) מובא חידושו של הגרי"ש אלישיב, שהחויב לחנך קטן למצוה, הוא רק כשהקטן מקיים את המצוה בשלמות, והיינו באופן שגדול יוצא בה ידי חובה. ולכן קטן שחייב להדליק נר חנוכה מדין חינוך, צריך לצאת ידי חובה בהדלקה שמדליק גדול, ולא בהדלקה שמדליק הקטן בעצמו.

הגרי"ש חזר על יסוד זה גם בנדון קיום מצות תקיעת שופר על ידי קטן (אשרי איש, הלכות ראש השנה סע' כו) וכתב ש"קטן שהגיע לחינוך ואינו יכול לבוא לבית הכנסת, ראוי להביא לביתו בעל תוקע שיתקע עבורו והקטן יברך בעצמו. ובכל אופן קטן אינו יוצא ידי חובת מצות שופר בתקיעה שתוקע לעצמו. שלקיום מצות חינוך צריך שישמע הקטן תקיעה שכשרה לגדול לצאת בה ידי חובה, וכיון שגדול אינו יוצא בתקיעה של קטן, הרי שזו תקיעה פסולה, כך גם לקטן בעצמו אין זו תקיעה כשרה".

הגרי"ש אלישיב חולק איפוא על הגר"מ פיינשטיין, ולדעתו ברור שמעשה קטן אינו נחשב "מעשה מצוה" ושכרו "כאינו מצווה ועושה". ומסתבר לפי דרכו, שקטן אינו נחשב "מומר", שהרי אינו מחוייב כלל במצוות והמעשים שלו אינם "מעשי מצוה" כלל, ועל כן גם אינו אוסר יין שנגע בו.

- יג -

דין קטן ו'תינוק שנשבה' שמחלל שבת בפרהסיא

מאידך נראה להוסיף עוד טעם להתיר יין שנגע בו קטן מחלל שבת.

במפרנו רץ כצבי - שבת (סימן כה) הבאנו את דברי הבנין ציון (החדשות סימן ג) "המחמיר להחשיב נגיעת יין של הפושעים הללו [מחללי שבת בפרהסיא בזמנינו] לסתם יינם, תבוא עליו ברכה. אכן גם למקילים יש להם על מה שיסמכו, אם לא שמבורר לנו שיודע דיני שבת ומעיו פניו לחללו בפני עשרה מישראל יחד, שזה ודאי כמומר גמור ונגיעת יינו אסור". וכדבריו פסק בשו"ת אחיעזר (ח"ד סימן ג), וכן הורה למעשה בשו"ת יביע אומר (יו"ד ח"א סימן יא) "בדין יין שנגע בו מומר לחלל שבת בפרהסיא, לדינא בודאי שיש להסתמך על הרב בנין ציון דמסתבר טעמיה".

על פי דברי הבנין ציון, ובצירוף דברי החתם סופר [לעיל אות ז] שאיסור מגע מחלל שבת ביין הוא "קנסא", ודברי

האגרות משה [לעיל אות ח] שמגע מחלל שבת ביין "אינו איסור מבורר, ולא נאסר מדינא אלא ממנהג", פסק רבי אליהו שלזינגר, רבה של שכונת גילה בירושלים, בשו"ת שואלין ודורשין (ח"ו סימן נט) "להקל ביהודי [גדול] שאינו שומר מצוות למזוג גם יין שאינו מבושל למי שמבקש לשתות יין מן הסוג הזה".

בענין זה יש להוסיף את דברי רבי יעקב קמינצקי (אמת ליעקב, יו"ד סי' שמה הערה 218) "לענין מחללי שבת בזמן הזה צריך לנהוג אבילות עליהם, דאינם יודעים החומרא דשבת קודש ועניינה. ואף אם למדו קצת בנערותם, מכל מקום אין זה מספיק להשריש בלבם חומר הדברים. ואע"פ שהם רואים שומרי שבת, ויש להם קרובים שומרי שבת, מכל מקום בעיניהם הם חשובים כמבוהלים ומטורפים, והוי ליה כתינוק שנשבה. ואפילו אם יש לו דיעות כוזבות וכדומה".

עם זאת, בספרנו רץ כצבי מעגלי השנה (ח"א סימן כא) הבאנו את דברי הגרש"ז אויערבך (שולחן שלמה הלכות יו"ט סי' תקיב הערה ד) שנקט להלכה כי בזמנינו קשה לומר על מי שאינו שומר תורה ומצוות שהוא בגדר 'תינוק שנשבה', היות ו"בארץ ישראל ליכא מי שבאמת נקרא בשם 'תינוק שנשבה' בהגדרה האמיתית של השם הזה, זולת מי שגדל במקום שמעולם לא שמע על דת יהודים וגם לא שמע שיש כאלה האומרים שמכיון שהוא יהודי הרי שהוא צריך לשמור מצוות התורה. אבל היהודי החילוני המצוי כיום בארץ ישראל, אפילו אם גדל

בקיבוץ והוריו חינוכוו לכפירה ולאכול טריפות ולחלל שבת, מכל מקום כיון שידע שיש דת היהודים ויש הטוענים שצריך לשמור מצוות, אם כן כבר אינו בגדר תינוק שנשבה". וכן נקט להלכה גם הגרי"ש אלישיב, כפי שהובא בשמו בספר אשרי האיש (יום טוב הערה סה) "ובכלליות יש לציין אצל רבינו [הגרי"ש] כמעט ואין דין תינוק שנשבה אלא מי שלא הכיר יהודים כלל".

ברם גם לדעת המחמירים שגדול אינו נחשב בזמנינו כ'תינוק שנשבה', נראה ברור שקטן שאינו שומר תורה ומצוות, בוודאי מוגדר כ'תינוק שנשבה', כפי שהובא בספר שבות יצחק (יום טוב פרק טז) שהגרי"ד נשאל על ידי חייל שומר תורה ומצוות, במצב שבו יצאו מטיילים מחללי שבת למקום שהתעורר חשש לפיקוח נפש, האם לחלל שבת עבורם. והשיב: "הואיל ובין המטיילים נמצאים קטנים עבורם מחללים שבת", והיינו משום שקטן שאינו שומר תורה ומצוות ודאי נחשב 'תינוק שנשבה' אפילו אם נאמר שגדול שאינו שומר תורה ומצוות לא מוגדר כתינוק שנשבה, כי הקטן בוודאי "נשבה" כמה שאינו יודע כלל משמירת התורה והמצוות.

ולכן לפי דברי הגרי"ש אלישיב נראה בבירור כי מגע מחלל שבת קטן ביין אינו אוסרו, שהרי קטן שאינו שומר תורה ומצוות ודאי נחשב 'תינוק שנשבה', שאינו אוסר במגעו יין. וכן נקט לדינא רבי אשר וייס, בהמשך תשובתו המובאת לעיל [אות ז] "אף לדעת המחמירים [הסוברים שאין

למחללי שבת בזמנינו דין 'תינוק שנשבה' נראה פשוט כי ילד שגדל בבית חילוני ודאי הוי תינוק שנשבה כפשוטו, ופשוט שיש להקל במגעו".

ואמנם בשו"ת מציון תצא תורה (עמוד שלז) הובא בשם רבי אביגדור נבנצל, רבה של העיר העתיקה בירושלים: "קטן מחלל שבת, אם אינו מאמין, לכאורה

★ ★ ★

- יד -

האם מעשי עבירות של קטן הופך אותו להיות 'מומר'?

לאחר סיום כתיבת השיעור [אייר תשע"ח], הזדמן לביתי בלוס אנג'לס ידידי רבי אברהם דויטש, אב"ד מעלה אדומים, וכאשר דנתי עמו ביסודות הדברים שנתבארו לעיל, הראה לי את דברי הכתב סופר (או"ח סימן צט) בנדון קטן שספר ספירת העומר ולא התכוין לקיים מצוה: "יש מקום לומר, דקטן שספר ולא התכוין כלל למצוה מכל מקום סתמא לשמה, דדווקא בדבר שאינו ניכר במעשה או בדיבור עצמו שהוא למצוה, דנעשה מעשה זה לפעמים גם לרשות, כגון מצה דיש אכילת מצה רשות גם בליל פסח, ותקיעת שופר לשיר ולשורר וכדומה, באלו בעי כוונה דמחשבתו מיחדו למצוה. אבל בדבר שאינו של רשות ומיוחד רק למצוה, כגון ספירת העומר שאין ספירה כזו רק לספירת מצוה ובפה מלא אומר שספירה זו לעומר ואין כמותה רק למצוה, סתמא

נגיעתו אוסרת יין של ישראל". ובהערות העורך ציין לדברי הגר"י אלישיב הנ"ל, וכתב: "זה ברור שכשהוא קטן נחשב באמת כתינוק שנשבה, שהרי עדיין אינו יודע מהתורה ומצוותיה, וגם אין לו דין מומר כשאין לו עדיין חיוב מצוות. וכנראה שאף דעת הרב נבנצל לאסור רק כשידוע שאינו מאמין אף על פי שלימדוהו, וצ"ע".

כפירושו דסופר לשם מצוה, ואפילו בלי כוונה סתמא לשמה קיימא. ולפי זה, קטן שספר בקטנותו, ג"כ סתמא לשם מצוה קיימא, דספירה זו אינה רק למצוה, למצוה ועושה ולאינו מצוה ועושה, ויצא אח"כ אפילו לא התכוין בקטנותו לשם מצוה".

ומדבריו למד הרב דויטש בספרו שיעורי עץ ארץ (חולין ג, א) "שדנים את עשייתו [של הקטן] כעשייה גמורה, אם כן יש לדון דאף לענין איסורים חשיב מעשה עבירה, וחשיב מומר אף בשעת קטנותו. ולפי זה אפשר דקטן מומר דינו כגדול מומר, ובפרט לדברי הכתב סופר שיש כאן קיום אף כלפי דין דאורייתא, ויהא אסור לאכול משחיטתו כדין מומר גדול". ועל פי זה רצה הרב דויטש לומר, כי גם מגע מומר קטן אוסר, כי מעשה קטן נחשב "מעשה עבירה" לענין איסורים.

אולם לענ"ד יש לדחות את הראיה מדברי הכתב סופר לנדון דידן, על פי

המבואר בשיעור בענין חינוך קטן
 בספירת העומר בדברי האור לציון (ח"א סימן
 לו) והאדמו"ר מליובאוויטש (שלחן מנחם אור"ח
 ח"ג סימן רנו) שבספירת העומר יש סברא
 מיוחדת לומר שאפילו אם אין בזה מעשה
 מצוה, אך היות וקיום המצוה הוא

ב"ספירה ברציפות", ממילא כאשר ימשיך
 ויספור לכשיגדיל, נחשבת ספירתו ספירה
 רציפה וטובה, ולכן רשאי להמשיך ולספור.
 ואם כן לא נוכל להוכיח מדברי הכתב סופר
 שמעשי עבירה של קטן נחשבים כמעשי
 איסור ההופכים אותו להיות מומר.

סוף דבר

נחלקו הפוסקים האם קטן מחלל שבת בפרהסיא, אוסר במגעו את היין:

רבי חיים קניבסקי, רבי אביגדור נבנצל, רבי מנדל שפרן, רבי מרדכי גרוס ורבי משה
 שאול קליין, החמירו לאסור בשתיה יין שנגע בו קטן מחלל שבת בגיל שיש בו כבר
 דעת והוא מבין את משמעות מעשיו. ולשיטתם אנו מוצאים קטן 'מומר' לא רק בדיני
 אבלות.

אולם מדברי הבן איש חי נראה, כי ישראל קטן המחלל שבת בפרהסיא, אינו גרוע
 מישמעאלי שאינו עובד עבודה זרה ואינו מכין לעבודה זרה, וגם אין לו כוונת מגע,
 שאינו אוסר את היין במגעו.

וכן הורה למעשה רבי אשר וייס שהקטן אינו אוסר את היין במגעו:

[א] משום שהאיסור במגע מומר גדול הוא קנס מדרבנן, ובקטן שנגע ביין לא קנסו
 חכמים.

[ב] כי הקטן שגדל בבית שלא שומרים בו תורה ומצוות הוא בגדר 'תינוק שנשבה'
 שאינו יודע כלל משמירת התורה והמצוות [כפי שגם נקט להלכה הגרי"ש אלישיב],
 ו'תינוק' שנשבה אינו אוסר יין במגעו.

וממוצא הדברים למדנו, כי המושג 'מומר' אצל קטן, נאמר "בהשאלה" בלבד, כי באמת
 הקטן שלא מצווה בשמירת תורה ומצוות אינו מוגדר 'מומר' כמו גדול, ומה שמצאנו
 בדיני אבלות שקטן "מומר" נדון כגדול "מומר" הוא דין מיוחד בהלכות אבלות, כמו
 שנתבאר.

סימן טז

קמן במזוזה

- א -

חוב קמן במזוזה

במשנה, במסכת ברכות (פ"ג מ"ג) מובא: "נשים ועבדים וקטנים פטורים מקריאת שמע ומן התפילה, וחייבים בתפילה ובמזוזה ובברכת המזון". ובסוגיית הגמרא בברכות (כ, ב) הקשו: "ובמזוזה, פשיטא". מה החידוש שחייבים במזוזה. ותירצו: "מהו דתימא הואיל ואיתקש לתלמוד תורה, קמשמע לן". ופירש רש"י: "נקיש מזוזה לתלמוד תורה, דכתיב (דברים יא, יט) וְלִמְדֶתֶם אֹתָם אֶת בְּנֵיכֶם, וסמך ליה (שם פסוק כ) וְכִתְבֶתֶם עַל מְזוֹזֹת בֵּיתְךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ. מה תלמוד תורה נשים פטורות, ואע"ג דאין הזמן גרמא רחמנא פטרינהו דכתיב אֶת בְּנֵיכֶם ולא בנותיכם, אף מזוזה נשים פטורות. קא משמע לן דנשים חייבות, דכתיב (שם פסוק כא) לְמַעַן יִרְבוּ יִמְיָכֶם, גברי בעו חיי, נשי לא בעו חיי". היה מקום לומר שמצוות תלמוד תורה ומזוזה "הוקשו" זה לזה, ולכן כשם שנשים פטורות מתלמוד תורה כך הן היו צריכות להיות פטורות ממזוזה. והתחדש, שלמרות זאת, נשים חייבות במזוזה, כי בשכר המזוזה זוכים לחיים [כאמור בפסוק "לְמַעַן יִרְבוּ יִמְיָכֶם"], וכמובן, גם נשים חפצות בחיים ורוצות בזכות זו.

ויש לעיין בפירושו של רש"י, שהרי המשנה הזכירה ברישא את מגוון הדינים שנשים עבדים וקטנים פטורים מהם, ואם כן לכאורה גם בסיפא כאשר נשנו הדינים שחייבים בהם, ברור שהכוונה הן לנשים, הן לעבדים והן לקטנים. ומדוע פירש רש"י את דברי הגמרא בביאור החידוש שיש בחוב מזוזה, רק על נשים ולא על קטנים. ומשמע איפוא מדבריו, שרק נשים חייבות במזוזה, וקטנים אינם חייבים במזוזה.

שיטתו זו מפורשת גם במאירי (ברכות שם) שכתב: "ומה שאמרין וחייבים במזוזה ובתפילה ובברכת המזון, לא על הקטנים הוא חוזר לומר כן אלא על נשים ועבדים".

בהמשך דבריו הביא המאירי "יש מפרשים" שחילקו בין חוב תפילה וברכת המזון לחוב מזוזה: "יש מפרשים במה שאמרין 'וחייבים בתפילה' אף על הקטנים, וטעם החילוק שבינה ובין קריאת שמע הוא שקריאת שמע אין זמנה ארוך ואין הבן מצוי אצל אביו בשעתה, אבל תפילה זמנה ארוך. ותפילין שהוא פטור מפני שאינו יודע לשמור תפיליו בנקיות שלא לישן בהם ושלא להיכנס בהם לבית הכסא, אף על פי שהגיע לחינוך

על דברי המשנה שלא נכתבו בדקדוק רב אלא ב"שיגרת לישנא" ולא בדוקא, וצ"ע.

- ב -

הרמב"ם (הלכות תפילין פ"ה ה"י) פסק להלכה: "הכל חייבים במזוזה

ואפילו נשים ועבדים, ומחנכים את הקטנים לעשות מזוזה לבתיהם". דבריו הועתקו בשו"ע (יו"ד סי' רצא סע' ג) "הכל חייבים במזוזה, אפילו נשים ועבדים, ומחנכים את הקטנים לעשות מזוזה

לפתחיהם". ובערוך השלחן (סימן רצא סע' ד) כתב: "גם קטנים מחנכים במצוה זו, כדי להרגילם במצוות" [הש"ך (שם ס"ק ד) כתב: "הכל חייבים במזוזה, דהוי ליה מצות עשה שאין הזמן גרמא. ועוד, דכתיב (דברים יא, כא) לְמַעַן יִרְבוּ יְמֵיכֶם, וְהִנְהִי נְמִי בְּעֵי חַיִּי". ויש להבין, מדוע לא הסתפק הש"ך בטעם הראשון, ש"הכל חייבים" במזוזה כי זו מצות עשה שאין הזמן גרמא, אלא הוסיף וכתב עוד טעם "דכתיב לְמַעַן יִרְבוּ יְמֵיכֶם, וְהִנְהִי נְמִי בְּעֵי חַיִּי". והיה יתכן לפרש את כוונת הש"ך כי טעם זה נצרך לבאר מדוע גם קטנים חייבים במזוזה, כי גם הם "בעי חיי" - רוצים בסגולת החיים שיש בקיום מצות מזוזה. אולם אין זה נכון, כי הש"ך כתב "והנהי נמי בעי חיי", והכוונה רק לנשים, ולא כתב "והנהי נמי בעי חיי", שאז היתה הכוונה לנשים וקטנים].

מאידך גיסא, המנחת חינוך (מצוה תכג) כתב: "וחרש שוטה וקטן פטורים [ממצות מזוזה] דפטורים כל המצוות שבתורה", ולא הזכיר כלל שיש חובה

לקצת דברים שהחינוך חלוק להרבה מינים כל אחד לפי ענינו. ובברכת המזון שהוא חייב מתורת חינוך אף היא מפני שבשעת אכילה מצוי הוא אצל אביו, הא מזוזה מיהא לאו אקטנים קאי". גם לדעת ה"י ש מפרשים", קטנים פטורים ממזוזה, כי דברי הסיפא של המשנה "חייבים בתפילה במזוזה ובברכת המזון", נאמרו רק ביחס לחיובן של נשים בתפילה, במזוזה ובברכת המזון. אבל קטנים חייבים רק בתפילה ובברכת המזון, ופטורים ממזוזה.

וסיים המאירי: "ועיקר הדברים דקטנים דמתניתין ושגר לישן [שיגרת לשון]" הוא, שאף בהגיע לחינוך חייבים, הרי אין החיוב אלא על אביהם, אלא אגב נשים ועבדים נקט קטנים". כלומר, לא יתכן שלשון המשנה "חייבים" נאמר גם על קטנים, שהרי בקטנים לא שייך כלל "חיוב" [כי לדעתו, מצות חינוך היא חיוב על האב ולא על הקטן]. ולכן צריך לומר שדברי הסיפא "חייבים בתפילה במזוזה ובברכת המזון", נאמרו רק על נשים ולא על קטנים. ומה שנכתב במשנה "קטנים" לא נכתב "בדוקא" אלא ב"שיגרת הלשון", כי בדרך כלל נשים, עבדים וקטנים שווים בחיוביהם.

וכן מבואר בדברי הריטב"א (ברכות שם) שכתב: "וקטנים דנקט לאו דוקא, ושיגרת לישנא הוא, ואגב נשים ועבדים נקטינהו".

ומסתימת דבריהם משמע, שגם אין חיוב לחנכם לקיים מצות מזוזה. אך הדברים תמוהים ביותר, היאך יתכן לומר

לחנך קטן לקיים מצות מזוזה, כשיטת המאירי והריטב"א, שקטנים פטורים מקיום מצות מזוזה.

והנה הרמב"ם כתב: "ומחנכים את הקטנים לעשות מזוזה לבתיהם", והעיר רבי ישראל יעקב פישר, ראב"ד בד"ץ העדה החרדית בירושלים, בספרו שו"ת אבן ישראל (סימן ג) "צריך עיון בלשון הרמב"ם שכתב ומחנכין את הקטנים ולא כתב שהקטן חייב. וגם צ"ע מה דשינה כאן הרמב"ם לשונו בהלכות חמץ (פ"ו ה"י) שכתב, הכל חייבין באכילת מצה אפילו נשים ועבדים, קטן שיכול לאכול פת מחנכין אותו במצות ומאכילין אותו כזית מצה, ובהלכות מגילה (פ"א ה"א) כתב, והכל חייבים בקריאתה אנשים ונשים וגרים

ועבדים משוחררים, ומחנכין את הקטנים לקרותה. וכתב "מחנכין את הקטנים" ולא כתב "הכל חייבין אפילו קטן", כמו שכתב הרמב"ם בהלכות ציצית (פ"ג ה"ט) וזה לשונו, שכל קטן היודע להתעטף חייב בציצית כדי לחנכו במצוות. וכן כתב בהלכות סוכה (פ"ו ה"א) קטן שאינו צריך לאמו חייב בסוכה מדבריהם כדי לחנכו במצוות. וכן כתב בהלכות לולב (פ"ז ה"ט) קטן היודע לנענע חייב בלולב מדבריהם כדי לחנכו במצוות, וצ"ע.

ויש איפוא לבאר את פשר שינוי הלשונות ברמב"ם, שכתב בהלכות מזוזה, חמץ ומצה ומגילה, בלשון "מחנכים את הקטן", ואילו בהלכות ציצית, סוכה ולולב כתב בלשון "קטן חייב".

★ ★ ★

- ג -

קטן בקביעת מזוזה

במסכת גיטין (מה, ב) מבואר שקטן אינו רשאי לכתוב מזוזה: "תני רב המנונא בריה דרבא מפשרוניה, ספר תורה, תפלין ומזוזות שכתבן מין ומסור, עובד כוכבים ועבד, אשה וקטן, וכותי וישראל מומר - פסולין, שנאמר (דברים יא, יח-כ) וקשרתם [אתם לאות על ידכם], וכתבתם [על מזוזות ביתך ובשעריך] - כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה, וכל שאינו בקשירה אינו בכתיבה". כתיבת מזוזות כשרה רק על ידי מי שמצווה "לקשור", דהיינו להניח תפילין, ולכן קטן שאינו חייב להניח

תפילין, אינו רשאי לכתוב ספרי תורה תפילין ומזוזות.

ולפי זה, דנו הפוסקים בשאלה האם קטן רשאי לקבוע מזוזה, מאחר ויש לעיין מה נכלל בהיקש "כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה". מצד אחד, יתכן וקטן פסול רק מכתבת מזוזה, כפשטות לשון הגמרא, אך רשאי לקבוע את המזוזה במקומה במשקוף הדלת. מצד שני, יתכן שהקטן הופקע לגמרי מקיום מצות מזוזה, ובכלל זה מקביעת המזוזה, ורק גדול רשאי לקבוע את המזוזה, וכפי שהסביר בשו"ת תרשיש שהם (סימן ג) את צדדי השאלה: "לענין כתיבת המזוזה איתא בגמרא דפסולה משום דאינו בכתיבה, אבל לקבוע בדלת, יש לומר

דכשר, דכיון דבתליית הציצית בבגד דפסול בעכו"ם הוא אך משום דגלי קרא (כמדבר טו, לח) דְּבַר אֶל פְּנֵי יִשְׂרָאֵל וְאֶמְרָת אֱלֹהִים וְעָשׂוּ לָהֶם צִיצִית, ולא עכו"ם. אבל במזוזה דליכא קרא על זה, נשמע ממילא דמכשרינן על ידי עכו"ם וקטן, כמו בסוכה דכשירה בעשה עכו"ם, דאיתא בגמרא (סוכה ח, ב) ובשולחן ערוך (או"ח סימן תרלה) סוכת גנב"ך [כשרה]. או דילמא זה נמי בכלל כל שישנו בכתיבה, וכמו דכתיבה פסול בעכו"ם, כן גם הקביעה בדלת פסול על ידי עכו"ם."

ואמנם לדעת השדי חמד (מערכת המ"ם כלל קלא) בהיקש "כל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה", נכללו כל פרטי קיום מצות מזוזה, לרבות קביעת המזוזה, ולכן קטן אינו רשאי לקבוע מזוזה: "יש לדון שאם קבעה גוי וחרש שוטה וקטן פסולה, דהא ממעטינן כתיבת מזוזה על ידי הנ"ל מהיקשא, דכל שישנו בקשירה ישנו בכתיבה. ומינה יש ללמוד גם לקביעות, דכי כתיב וְכָתְבָתֶּם, פירושו שיקבע הכתיבה במזוזת הבית. ואם נתמעטו כל הני מכתובה, אף שאינה גמר המצוה, מכל שכן הקביעות שהוא עיקר המצוה"

השדי חמד הביא ראיה לדבריו מדברי רבי יוסי במנחות (לג, א) שלמד את הגובה הראוי לקביעת המזוזה בהיקש מתפילין: "מה קשירה בגובה, אף כתיבה בגובה", ומכאן "דגם לקביעות מקישינן". כלומר, מהלימוד של מקום גובה קביעת המזוזה בהיקש "כתיבה" במזוזה מ"קשירה" בתפילין, ניתן להוכיח שה"כתיבה" האמורה בפסוק כוללת גם את

קביעת המזוזה. והיות ונתמעטו גוי וחרש שוטה וקטן מ"קשירה" ו"כתיבה", נמצא שקטן פסול לקבוע מזוזה.

- ד -

מעשה קיום מצות מזוזה - המגורים בבית שיש בו מזוזה או קביעת המזוזה בבית

הספק האם קטן רשאי לקבוע מזוזה, תלוי בשאלה נוספת, מהו מעשה קיום מצות מזוזה - המגורים בבית שיש בו מזוזה או קביעת המזוזה בבית, וכפי שכתב הגרצ"פ פראנק, רבה של ירושלים, בספרו הדרת קודש (קטן במצוות, סימן ו) "נסתפקתי בקטן שקבע מזוזה, האם קביעות זו כשרה ונתקיימה המצוה בבית של הגדול, או לאו. ושורש הספק יש לראות על פי מה שיש לחקור ביסוד מצות מזוזה, האם המצוה היא רק בזה שהמזוזה קבועה על הפתח. כלומר, שקיום המצוה הוא עצם מציאותה של המזוזה על פתח הבית, ולא איכפת לן במעשה הקביעות על הפתח איך נעשה, הואיל ואין זה עיקר המצוה אלא הכשר מצוה. ומעתה לענין מזוזה, אם נאמר שקביעת המזוזה היא מעשה המצוה, אם כן כמו בהדלקת נר חנוכה, שמעשה חרש שוטה וקטן אינו כלום, הוא הדין במזוזה."

ואמנם בשאלה זו נחלקו הפוסקים.

ב"ש"ע (או"ח סי' יט סע' א) נפסק: "ציצית חובת גברא הוא ולא חובת מנא, שכל זמן שאינו לובש הטלית פטור מציצית. ולפיכך אינו מברך על עשיית

הציצית שאין מצוה אלא בלבישתו". קיום מצות ציצית הוא רק כשלוש ציצית על גופו, אבל עשיית הציצית היא רק "הכשר מצוה", ולפיכך מברכים רק על לבישת הציצית ולא על עשייתה. והקשה המגן אברהם (ס"ק א) "וצריך עיון מאי שנא במזוזה דקיימא לן שצריך לברך כשקובעה כמו שכתב ביורה דעה (סי' רפט סע' א), דהתם נמי קיימא לן חובת הדר הוא, דכל זמן שאינו דר בתוכה פטור ממזוזה". מזוזה היא "חובת הדר", וכל זמן שלא גרים בבית אין חיוב לקבוע בו מזוזה, ואף על פי כן הברכה היא על קביעת המזוזה ולא על המגורים בבית שיש בו מזוזה. ואם כן יש להבין, מה ההבדל בין ציצית ומזוזה - מדוע במזוזה מברכים בשעת קביעת המזוזה ולא בשעת קיום המצוה [במגורים בבית], ואילו בציצית לא מברכים בעשיית הציצית אלא בקיום המצוה כשלוש ציצית.

ותירין המג"א: "ולכן נראה לי, דסתמא דמילתא במזוזה קובעה כשדר בתוכה לכן מברך על עשייתה, אבל טלית מסתמא קובע בו ציצית עד שלא לובשו, לכן אינו מברך על עשייתו". כלומר, גם במזוזה הברכה היא בשעת קיום המצוה - כאשר דרים בבית שיש בו מזוזה, והסיבה שמברכים בשעת קביעת המזוזה היא בגלל שבדרך כלל בשעת קביעת המזוזה נכנסים לדור בבית. ובאמת לפי הסבר זה חידש המג"א: "במזוזה אם קבע בו מזוזה קודם שדר בתוכו, כשנכנס לדור בתוכו, מברך אקב"ו לדור בבית שיש בו מזוזה".

מכ"ל מקום, למדנו מדברי המג"א, שקיום מצות מזוזה הוא במגורים בבית שיש בו מזוזה ולא בקביעת המזוזה בבית.

רבי צבי פסח פראנק, הביא בספרו הדרת קודש [בהמשך דבריו המובאים לעיל] ראייה לכך מההלכה, שאם קבע מזוזה ונפלה ממקומה, צריך לחזור ולקבועה, ואם לאו הרי זה מבטל מצות עשה: "שמע מיניה דלא סגי במה שקבע פעם אחת את המזוזה, אלא המצוה היא שתהיה קבועה תמיד על הפתח, ולא דמייא לנר חנוכה שאם כבתה אינו זקוק לה". קיום מצות הדלקת נרות חנוכה הוא במעשה ההדלקה, כפי שנפסק בשו"ע (או"ח סי' תרעג סע' ב) "הדלקה עושה מצוה, ולפיכך אם כבתה קודם שעבר זמנה אינה זקוק לה". כשהדליק את הנרות [והיה בהם כדי שידלקו חצי שעה] כבר קיים את המצוה, ולכן אפילו אם נכבו מיד, לא צריך להדליקם שנית. אך לעומת זאת, קיום מצות מזוזה הוא בקביעת המזוזה ולא במגורים בבית שמזוזה קבועה בפתחו. לכן אם נפלה המזוזה, צריך לחזור ולקבוע את המזוזה [בברכה], כדי לקיים את המצוה בעת שגר כבר בבית שיש בו מזוזה ואין קיום של המצוה בעת קביעת המזוזה בבית.

- ה -

הברכי יוסף (סי' יט ס"ק ב) כתב על חידושו של המגן אברהם שאם קבע מזוזה ולא נכנס לדור בבית, צריך לברך שנית כשיכנס לדור בו: "וזו היא שקשה לחדש ברכה שלא נזכרה בש"ס ובפוסקים".

ואת קושיית המג"א מה ההבדל בין ציצית למזוזה, תירץ הברכי יוסף: "אכן נראה דהחילוק ברור, דבשלמא בציצית דבגמר הדבר, דהיינו בלבישת ציצית, אדם מתעסק בגוף המצוה ומתעטף בו, שבקוה לברכה עד התכלית האחרון, כיון דגם בגומרו של דבר והיה בהעטיפ עסיק ואתי בגוף המצוה. מה שאין כן במזוזה דגמר העסק במצוה הוא קביעותה, ואחר זה לא נשאר שום עסק בה כשיבא לדור ולא רצו לקבוע הברכה מבלי להתעסק במצוה, לכן הם אמרו לברך בקביעותה שהוא סוף המעשה". לדעת הברכי יוסף, מברכים על קיום מצוה בסוף מעשה קיומה. לכן מברכים על לבישת הציצית שהיא "סוף" מעשה קיום המצוה, וממילא עשיית הציצית אינה אלא "הכשר" לקיום המצוה בלבישה. ואילו במזוזה, "סוף" מעשה קיום המצוה הוא בקביעת המזוזה בדלת הבית, כי מגורים בבית שיש בו מזוזה כבר לא נחשבים בגדר "מעשה" קיום המצוה, ולכן מברכים בשעת קביעת המזוזה. הרי לנו מבואר בדבריו, שקיום מצות מזוזה הוא בקביעת המזוזה בבית ולא במגורים בבית שיש בו מזוזה.

ובן דעת המור וקציעה (סימן יט) שכתב על דברי המג"א: "אין כאן קושיא ולא תירוק, דמהיכי תיתי לא יברך על קביעות המזוזה שהרי ודאי יש בקביעותה גמר מצוה".

ולמעשה יש ללמוד זאת מדברי הרמב"ם שכתב בהלכות ברכות (פ"א ה"ח) "כל מצוה שעשייתה היא גמר חיובה

מברך בשעת עשייה, וכל מצוה שיש אחר עשייתה צווי אחר אינו מברך אלא בשעה שעושה הצווי האחרון. כיצד, העושה סוכה או לולב או שופר או ציצית או תפילין או מזוזה, אינו מברך בשעת עשייה אשר קדשנו במצותיו וצונו לעשות סוכה או לולב או לכתוב תפילין, מפני שיש אחר עשייתו צווי אחר. ואימתי מברך, בשעה שישב בסוכה, או כשינענע הלולב, או כשישמע קול השופר או כשיתעטף בציצית ובשעת לבישת התפילין, ובשעת קביעת המזוזה". ומכאן שקביעת המזוזה היא "גמר חיוב" המצוה, ולכן מברך בשעת קביעת המזוזה.

יפוד הדברים מפורש גם ברמב"ם בהלכות מזוזה (פ"ה ה"ז) "וקודם שיקבענה במזוזת הפתח מברך תחילה, ברוך אתה ה' אלקינו מלך העולם אשר קדשנו במצותיו וצונו לקבוע מזוזה, ואינו מברך בשעת כתיבתה שקביעתה זו היא המצוה". וכתב הראי"ה קוק בספרו דעת כהן (סימן קפב) "מדברי הרמב"ם שכתב וקודם שיקבענה מברך, מוכח שעצם הקביעות היא המצוה. ואי אפשר לדחות שהמצוה היא שתהיה קבועה, דאם כן אין ראוי לברך בשעת הקביעות, כי היכי שלא יהיה קודם דקודם".

בישו"ת חקרי לב (ח"ג סימן קכח; הובא בשדי חמד, מערכת המ"ם כלל קלא) הוכיח שקיום מצות מזוזה הוא בקביעת המזוזה בבית, ממטבע הברכה "לקבוע" מזוזה, ולא "על" קביעת מזוזה: "דבש"ם הוכיחו דהדלקה עושה מצוה ולא הנחה עושה

בבית, כתב: "ואם כן נראה דקביעות מזוזה על ידי חרש שוטה וקטן וגוי, כמאן דליתא דמי, וצריך להסירה ולחזור ולהניחה".

וכן פסק בשו"ת שבט הלוי (ח"ב סימן קנח; הערות על סי' רפט, אות ב) "ומכל מקום נקרא הקביעות גמר המצוה, דיותר אין עליו לעשות בעצם עשיית המצוה, והקביעות היא גמר המצוה הנזכרת בתורה. דמה דכתיב (דברים ו, ט) וכתבתם על מזוזות ביתך ובשעריך, לפי מסקנת הש"ס (מנחות מד, א), דהפירוש וכתבתם כתיבה תמה, וילפינן מגזירה שוה דכתיבה בספר והדר על מזוזות ביתך ובשעריך, דלקבעינהו בסיפא דביתא, דהיינו הקביעות כדאיתא שם. ועל כן תמוה מאד מה שנסתפקו קצת מאחרונים דיהני קביעות מזוזה גם על ידי נכרי וקטן, דעיקר המצוה שיהיה מזוזה על הבית והא איכא. אמנם זה אינו, דהקביעות הוא המצוה".

מאידך, בשו"ת תרשיש שוהם (חלק י"ד סימן ג) נקט כדעת המג"א, שקיום מצות מזוזה במגורים הוא בבית שיש בו מזוזה, ולכן פסק שאין פסול לגור בבית שנכרי או קטן קבעו בו את המזוזה: "ישראל מברך אפילו אם קבעה על ידי עכו"ם, משום דהוי כאילו הוא בעצמו היה קבעה. ולא שייך בזה ענין שליחות כלל דנימא דעכו"ם לא נעשה שליח לישראל, יען כי חיובא דקביעא מזוזה הוא אך אלהבא, כדי שלא ידור בבית דירתו בלי מזוזה בדלת הבית. ואין נפקא מיניה מאיזה מעשה שנקבעה בדלת, אם על ידי עצמו או על ידי עכו"ם [או קטן], אלא

מצוה] מדמברכינן להדליק נר חנוכה [ולא על הדלקת נר חנוכה]. וכן יש לומר במזוזה דעיקר המצוה היא הקביעות, מדמברכינן לקבוע מזוזה". מטבע הברכה בלשון "ל" מורה על קיום במעשה המצוה ולא בקיום המצוה, והיינו בהדלקת נר חנוכה ולא בנר המונח, בקביעת המזוזה ולא במגורים בבית שיש בו מזוזה. ומכאן, שקיום מצות מזוזה הוא בקביעת המזוזה בבית ולא במגורים בו.

וכן מבואר בשו"ת אור יצחק (ח"ב סימן מז) שכתב: "נוסח הברכה לקבוע מזוזה ולא לדור בבית שיש בו מזוזה, ודאי שמברך על עיקר המצוה, ושמע מיניה שעיקר המצוה היא לקבוע את המזוזה".

- י -

ממוצא הדברים נראה כי השאלה, האם קטן רשאי לקבוע מזוזה, תלויה במחלוקת הפוסקים, האם קיום מצות מזוזה במגורים בבית שיש בו מזוזה או בקביעת המזוזה בבית.

אם נאמר שקיום המצוה במגורים בבית שיש בו מזוזה, לכאורה אין זה משנה כלל מי קבע את המזוזה, ואפילו אם קטן קבע, סוף כל סוף יש בבית מזוזה, ומקיים את המצוה לגור בבית שיש בו מזוזה. אבל אם נאמר שקיום המצוה בקביעת המזוזה, ממילא קטן הפטור מקיום המצוה לא יוכל לקבוע את המזוזה.

ואכן, החקרי לב, לאחר שהוכיח שקיום מצות מזוזה הוא בקביעת המזוזה

שחז"ל קבעו הברכה על מעשה דקביעה". כלומר, היות וקיום מצות מזוזה הוא לא בקביעת המזוזה אלא במגורים בבית עם מזוזה, לא משנה כלל מי קבע את המזוזה בבית, כי אין בזה שום מעשה מצוה. ולכן אפילו אם נקבעה על ידי נכרי או קטן, אם יש מזוזה בפתח הבית, מתקיימת המצוה לדור בבית שיש בו מזוזה, כהלכה.

ובן הכריע בשערים מצוינים בהלכה על הקיצור שלחן ערוך (סיק יא אות א) "בדעת קדושים (סי' רפט ס"ק א) מסופק אם יוצא ידי חובה באם קובע המזוזה על ידי קטן. ובמקדש מעט (ס"ק ב) הביא דברי המג"א (סי' יט ס"ק א) דמבואר משם דאין הקביעה עיקר המצוה, והעיקר שידור בבית שיש שם מזוזה. ואם כן מה לו אם קבעה קטן או נכרי, כמו סוכה שעשאה נכרי דכשרה". וגם ציין לדברי מהר"ם שיק (או"ח סי' טו) "דבמזוזה העיקר שיהיה על הפתח, ואפילו אם נעשה על ידי אינו בר חיוב".

גם שו"ת מהרש"ג (יו"ד סימן נו) פסק "דמזוזה שקבעה עכו"ם כשרה", ועל פי דבריו כתב בשו"ת משנה הלכות (ח"ז סימן קצג) "ומהאי טעמא נפשט נמי ספיקתו אי קטן שקבע מזוזה אם יוצא ידי חובה, דכנראה דקטן לא גרע מעכו"ם".

- ז -

חששות נוספים בקביעת מזוזה על ידי קטן

בדעת קדושים (יו"ד סי' רפט סע' א) כתב: "קטן יש לומר שאינו נאמן גם

במה דעביד לאגלויי, ועל ידי זה קביעת מזוזה בקטן יש חשש שמא הניח מזוזה פסולה", וציין לדברי השו"ע (אבן העזר סי' יז סע' יג) "שמע מפי שוטה או קטן [שמת פלוני], אינו מעיד ואין סומכים על דבריהם".

ובן כתב בספר מקדש מעט (סי' רפט ס"ק ב) שנכרי וקטן אינם רשאים לקבוע מזוזה "לפי דגוי וקטן לא מכווני לשמה". ובספר פתחי מזוזות (סי' רצא סע' ג ביאורים ד"ה לעשות מזוזה) ביאר את דבריו, שקביעת המזוזה היא חלק מהמצוה, ולכן כשם שכתובת המזוזה צריכה להיות בכוונת "לשמה", כך גם קביעתה צריכה להיות בכוונת "לשמה": "והוכיחו כן מדעת רוב הפוסקים בהלכות ציצית (או"ח סימן יד) דכמו דבעיא הציצית עשיה לשמה, דהיינו טויה וצביעה, הוא הדין הטלתן בבגד דהוא גמר עשיה [בעי לשמה]. אם כן במזוזה נמי בעינן עיבוד לשמה כיון שצריך עשיה לשמה, הוא הדין בקביעותה שהוא גמר המעשה יש לומר דבעי לשמה, וגוי וקטן לאו בני לשמה".

עוד כתב הפתחי מזוזות: "ולדבריהם צריך לומר, דמה שלא מצינו שהצריכו בקביעת מזוזה לומר "לשם מצות מזוזה", כמו שהצריכו לומר במצות ציצית "לשם מצות ציצית", דעצם הברכה על קביעת מזוזה הוי כאמירת לשם מצות מזוזה". אמנם קטן לא מכוין "לשמה", ולכן גם כאשר הקטן מברך בשעת הקביעה, אין לו כוונה של "לשמה", ולכן אינו רשאי לקבוע מזוזה.

- ח -

מזווה שנפלה בשבת החזרתה על ידי קטן

ממוצא הדברים יש לדון האם כשנפלה מזווה בשבת, וגדול אינו רשאי לקובעה מחדש [מחשש לאיסור "בונה", ואיסור "מוקצה" בטלטול המזווה] - מותר לקובעה על ידי קטן, כדי שלא ידורו בשבת ללא מזווה ויתבטלו מקיום מצות עשה.

בדעת קדושים [בהמשך דבריו המובאים לעיל אות ז] כתב: "לקבוע מזווה שנפלה ממקומה בשבת, לפי מה שכתבתי לעיל שבביתו החיוב לאלתר, יש לומר ששבות אמירה נדחה מפני מצות עשה דאורייתא. ואם הקביעות על ידי בנין ארעי [קביעת מזווה] שבות [דהיינו שעובר על איסור דרבנן], אם התינוק הקובע הוא בנו, חינוך גם כן דרבנן, והוי ליה גבי "שבות דשבות" והוי ליה ב' איסורי שבות דשבות, ומכל מקום מסברא נדחה מפני מצות עשה תמיד". ומבואר בדבריו שאם נפלה המזווה בשבת, מותר לומר לקטן לקובעה בחזרה במקומה.

מאידך, בספר שערי מזווה (פרק טז הערה ז) הביא את דברי הדעת קדושים, וכתב: "עייין עוד במזוזות מלכים (שלום ואמת ס"ק יז) שחלק וכתב שאפילו בכהאי גוונא אין מועיל קביעות המזווה על ידי קטן".

ולכאורה נדון זה תלוי במחלוקת הפוסקים, האם קטן רשאי לקבוע את המזווה. ורק לדעת המתירים,

נראה שניתן להסתמך על הקטן בשבת, כאשר יש צורך להחזיר ולקבוע את המזווה כדי לא לבטל מקיום המצוה.

אולם לדעת הסוברים שקטן אינו רשאי לקבוע מזווה, בגלל שקיום המצוה הוא בקביעות המזווה, וקטן אינו "בר חיובא" לקיים המצוה, או מחשש שלא יכויין "לשמה" - נראה שאפילו במקום צורך, אין תועלת שהקטן יקבע את המזווה, שהרי לא מקיים המצוה.

- ט -

קטן שקבע מזווה בחדרו

בשו"ת ציץ אליעזר (חלק יד סימן עה) נשאל האם קטנים שקבעו מזוזות בחדריהם, צריכים להורידם ולחזור ולקובעם בברכה, והשיב: "לא נמצא מפורש מזה בשולחן ערוך ונושא כלים, ורק כשקטנים קובעים עבור חדריהם בלבד כן אפשר לדייק וללמוד הדבר מהשו"ע, והוא ממה שנפסק בשו"ע (יר"ד סי' רצא סעי' ג) בלשון: ומחנכים את הקטנים לעשות מזוזות בפתחיהם. וסתמיות הלשון משמע שמחנכים אותם שהם בעצמם יקבעו המזוזות בפתחיהם".

הציץ אליעזר הסביר את לשון השו"ע "מחנכים את הקטנים לעשות מזוזות בפתחיהם", שאין הכוונה רק לחנך קטנים שיראו איך גדול קובע מזווה, או שגדול יקבע מזווה בחדרם, אלא הכוונה לחנכם שיקבעו בעצמם מזווה בפתח חדרם, כשם שגדול קובע מזווה בביתו.

המזוזות שקבעו בעצמם לעצמם, ושיחזור גדול ויקבעם בלי ברכה".

ובהערות על ספרו של רבי צבי פסח פראנק, הדרת קודש (סימן ו) כתב נכדו, רבי יוסף כהן, אב"ד ירושלים: "מרן [הגרצ"פ] חקר כאן רק על ביתו של הגדול בר חיובא אם מזוזה דקבע הקטן שם כשרה, ונראה דהקטן דקבע מזוזה בביתו שלו, שהרי אף הוא חייב במזוזה מדרכנן מדין חינוך, שפיר דמי. ברם יעויין לרבנו (להלן סימן ל) בשם הכלי חמדה, לענין נר חנוכה דגם בבית של קטן דצריך להדליק נר חנוכה, צריך הגדול להדליק בשבילו. ולפי זה גם במזוזה צריך לומר שהקטן לא יקבע המזוזה בעצמו, אלא הגדול יקבע בשבילו, אם נקטינן שהוא פסול לקבוע בבית הגדול".

אולם בהמשך דבריו כתב הציץ אליעזר: "והתבוננתי דגם כשקבעה הקטן עבור עצמו, גם כן לא פשוט עדיין הדבר אליבא דכולי עלמא. דראיתי בספר ראש יוסף מהבעל פרי מגדים (ברכות כ, ב ד"ה וחייבין) שכותב דהא דקטנים חייבין במזוזה אביו עושה לו מזוזה לפתחו, אבל קטן לא בר מצוה הוא. הרי דסבירא ליה להפרי מגדים דקטן לא יקבע מזוזה לפתחו אפילו לעצמו. וכפי הנראה פירש כוונת השו"ע, דצורת החינוך לחנכם לעשות מזוזה בפתחיהם הוא, שגדול יקבע עבורם. והחינוך הוא, שלא ישאירו אותם בלי מזוזות לפתחיהם, ואם כן גם בקטן שקבע לעצמו יש גם כן ספק".

ולכן פסק הציץ אליעזר למעשה: "ויש איפוא להדר בזה גם כן ליטול את

לסיכום: לשיטת הפוסקים שקיום מצות מזוזה בקביעתה, קטן שאינו "בר חיובא" במצות מזוזה, אינו רשאי לקבוע המזוזה. וכן הכריעו להלכה החקרי לב והשבט הלוי. בדעת קדושים כתב שקטן לא יקבע מזוזה, מחשש שמא הניח מזוזה פסולה. ובמקדש מעט פסק שקטן לא יקבע מזוזה כיון שחסר בכוונה של "לשמה". ברם לשיטת הפוסקים שקיום מצות מזוזה הוא במגורים בבית שיש בו כבר מזוזה, קטן רשאי לקבוע מזוזה, וכן פסק בשו"ת תרשיש שוהם. וכן נקטו להלכה, המהר"ם שיק, המהרש"ג, המשנה הלכות והשערים מצויינים בהלכה.

★ ★ ★

- י -

קטן שהגדיל - האם חייב להסיר מזוזה שקבע בקטנותו ולקובעה מחדש

בשא"ל זו דין בשו"ת תורה לשמה (סימן שז) במעשה שהיה: "קטן שהגיע

לחינוך שהיה לו חצר אחד שבא לו בירושה, וקבע מזוזה בכל הפתחים שבחצר וחדריו החייבים במזוזה, ונשארו המזוזות קבועים שם עד שגדל. אם חשיב זה קיים מצות עשה של מזוזה אחר שגדל, או דילמא כיון שקבעה בזמן שהיה פטור מן

המזוזה, לא חשיב בזה קיים המצוה אחר שהגדיל, אלא צריך להסירה ולקבעה מחדש".

התורה לשמה, הביא את הגמרא ביבמות (סב, א) "היו לו בנים בגיותו ונתגייר, רבי יוסי אומר קיים פרו ורבו". אף שבני נח לא מצווים על קיום מצות "פרו ורבו", ונמצא שהבנים נולדו בזמן שהגר היה גוי ופטור מהמצוה. עם כל זאת, לדעת רבי יוסי, מאחר והבנים קיימים בעולם בזמן שהגר חייב במצות פרו ורבו, הוא קיים את המצוה. והוכיח התורה לשמה: "ואם כן השתא הוא הדין בנדון דידן, אף על פי שזה [הקטן] קבע המזוזה בפתחו בזמן שהיה פטור מן התורה, אפילו הכי, מאחר שעתה אחר שהגדיל קיימת המזוזה ההיא בפתח, חשיב בזה קיים המצוה".

אלא שהראיה מהגמרא ביבמות, תלויה ועומדת בשאלה מהו מעשה קיום מצות מזוזה - המגורים בבית שיש בו מזוזה או קביעת המזוזה בבית, וכפי שכתב התורה לשמה בהמשך דבריו: "ודע שאין לחלק ולומר מצות פרו ורבו שאני משום דעיקר המצוה הוא להיות לו בנים כל ימי חייו, אבל הנישואין והלידה של הבנים, זה חשיב "הכשר מצוה", שאי אפשר שיהיה לו בנים, כי אם על ידי לקיחת אשה ולידה. ואחר שנולדו לו הבנים, אז הוא מקיים המצוה זו כל ימי חייו בכל רגע. מה שאין כן במזוזה, עיקר המצוה הוא מה שקובע המזוזה בפתח, וזה עשה בזמן הפטור בהיותו קטן. הנה זה אינו, דבאמת לפי זה, גם הכא גבי מזוזה חשיב הקביעות בפתח "הכשר מצוה",

ועיקר המצוה שתהיה המזוזה קבועה בפתחו כל זמן שהוא דר בבית ההוא. דהרי אם קבע מזוזה בפתח הבית שאינו דר שם, אף על פי שהוא ראוי למזוזה, שהבית גדול והפתח יש בו משקוף וב' מזוזות, עם כל זה לא קיים מצוה בזה, דבעינן שיהיה דירה שם לו או לאחרים. ונמצא עיקר המצוה הוא בעת הדירה, וקביעות מזוזה בלבד בלא דירה אינו כלום. ואם כן גם הכא נאמר כן דקביעות המזוזה בפתח היא "הכשר מצוה", ועיקר המצוה הוא שתהיה המזוזה קבועה בפתח בכל זמן שהאדם דר שם, ואז בכל רגע הוא מקיים המצוה, והרי זה דומה ממש לענין מצות פרו ורבו שהבאנו. ועל כן שפיר יש ללמוד לענין השאלה הנזכרת מדין פרו ורבו הנזכר".

אם קיום מצות מזוזה הוא בקביעת המזוזה, הרי שאין ראיה מהגמרא ביבמות, כי יש לחלק בין מצות פרו ורבו שקיומה לא בלידת הבנים אלא במה שיש לו בנים - ולכן מקיים את המצוה למרות שנעשתה בזמן שהיה פטור, היות ועתה יש לו בנים. ובין מזוזה שהמצוה היא בקביעת המזוזה, ולא במגורים בבית שיש בו מזוזה, ומכיון שבשעת קביעת המזוזה היה קטן, המצוה לא התקיימה, וכשיגדל יצטרך לשוב ולקובעה.

אלא אם קיום מצות מזוזה הוא במגורים בדירה שיש בה מזוזה, הרי הראיה מהגמרא ביבמות קמה וגם ניצבה, שהרי כשם שבמצות פרו ורבו שקיומה לא בלידת הבנים אלא במה שיש לו בנים - מקיים את המצוה למרות שנעשתה בזמן שהיה פטור,

היות ועתה יש לו בנים. כך גם במצות מזוזה, למרות שקביעתה נעשתה בזמן שהיה קטן ופטור, בעת שיגדל הוא מקיים את המצוה, כי עתה הוא דר בבית שיש בו מזוזה.

- יא -

האם קיום מצוה כשהיה חייב בה מדרבנן מועיל לצאת ידי חובה כשמתחייב בקיומה מהתורה

השאלה האם קטן שהגדיל חייב להסיר מזוזה שקבע בקטנותו ולקובעה מחדש, תלויה בשאלה נוספת, האם קיום מצוה כשהיה חייב בה מדרבנן מועיל לצאת ידי חובה כאשר מתחייב בקיומה מהתורה.

הפתחי תשובה (יו"ד סי' רצא אות ד) הביא בשם רבי עקיבא איגר בתשובה (ח"א סימן ט) כי "ההולך מביתו על איזה ימים, לכאורה הדין דכשחזור לביתו יברך על המצוה, דהא בינתיים שלא היה בדירת ביתו לא היה עליו חובת מזוזה, ומתחיל עתה חיוב חדש". בהגהות נחלת צבי (על השו"ע, שם) העתיק את לשון רעק"א בתשובה: "אף דמחזיק ביתו לדור, מכל מקום בשעה שאינו בביתו אינו מקיים מצות מזוזה בזה, וגם בני ביתו פטורים דאין הבית שלהם, והוי כדר בבית שאולה ושכורה". כלומר, כאשר בעל הבית לא נמצא בבית, לא היה עליו חיוב מזוזה שהיא "חובת הדור". ולכן כאשר הוא שב לביתו הוא מתחייב מחדש במזוזה, ועליו לשוב ולברך על המצוה. ואפילו אם בני ביתו נשארו לדור בבית בשעה שבעל הבית

לא היה בו, לא מוטל עליהם חיוב מזוזה כי דינם כמי שדר בבית שאול או שכור [מבעל הבית], שאינו חייב במזוזה.

על כך הקשה הנחלת צבי: "ומה שכתב [רעק"א] הוי כדר בבית שאולה, צ"ע. דהא בבית שאולה חייב אחרי שלשים [יום במזוזה] מדרבנן משום דמחזי כשלו, והרי כאן דבני ביתו היו כבר בבית זה חייבים מיד. ואין לומר דכוונתו, דמאחר דפטורים מדאורייתא מקרי אחר כך חיוב חדש. דלפי זה יהיה דין חדש, דאם שכר בית וקבע מזוזה, ואחר כך קנאה יתחייב לברך מחדש. וכן אם קטן שהגיע לחינוך קבע מזוזה בבית שלו, ואחר כך הגדיל, יתחייב לברך מחדש".

ומבואר שאם יצא ידי חובת החיוב מדרבנן במזוזה, ואחר כך התחדש חיוב מהתורה, אין זה חיוב חדש המפקיע את מעשה קביעת המזוזה שקבעו מדין דרבנן. ולכן אינו צריך לשוב ולקבוע את המזוזה כשנתחדש עליו חיוב מזוזה מהתורה, כי כבר יש לו מזוזה.

וממעב זה, קטן שהגיע לחינוך וקבע מזוזה בביתו ויצא ידי חובת המצוה מדרבנן, אינו צריך לקובעה מחדש כשיגדיל ויתחייב במזוזה מהתורה.

- יב -

קטן שהגדיל בספירת העומר ובמזוזה - השווה והשונה

בין כותלי בית המדרש, ידוע ספקו של המנחת חינוך (מצוה שו"ק ו) האם קטן

שהגדיל בימי ספירת העומר רשאי להמשיך ולספור בברכה: "אם הקטן אף על פי שאינו חייב מכל מקום מנה כדרך הקטנים, ובאמצע נתגדל הקטן אי מחוייב מן התורה למנות בגדלותו בשנה ההיא. מי נימא דבחיוב ובפטור מילתא, וכיון שהיה פטור, אף שמנה, מכל מקום כיון שמצוה אחת היא, ומקורם לא נתחייב, גם עתה אינו חייב מהתורה, ואין כופין אותו למנות ככל מצות עשה שבתורה. או דלמא, כיון שמנה אף שהיה בפטור, מכל מקום לא בטל החשבון על כל פנים וחייב מכאן ולהבא".

ותמה רבי חיים פנחס שיינברג, ראש ישיבת תורה אור, בספרו משמרת חיים (ח"א, ספירת העומר סימן ג) מדוע לא פשט המנחת חינוך את ספקו מדברי הנחלת צבי בנדון קטן שהגדיל במזוזה: "לכאורה קשה דקיימא לן דקטן שקבע מזוזה בפתחו כשר המזוזה אף לכשיגדל, הרי דמצטרף מצוותו מטעם חינוך למצוותו מן התורה. וכן איתא בנחלת צבי הלכות מזוזה, דקטן שקבע מזוזה לדירתו בקטנותו, לאחר שנתגדל אינו מחוייב לקבוע מחדש".

וכתב המשמרת חיים לחלק בין מצות מזוזה למצות ספירת העומר: "בספירת העומר, בלי החיוב דאורייתא של ספירה, לא חשוב ספירה של מצוה כלל,

דמה דמשוויה [עושה את הספירה] לספירה של מצוה הוא החיוב. וכיון דלא חשוב ספירה של מצוה, לא שייך להצטרף עם מה שיספור אחר כך. מה שאין כן גבי מזוזה, עצם מציאות הפרשיות של המזוזה [קבועים בפתח הבית], הוא דמשוויה [עושה את קביעות המזוזה בבית] למצוה. ולכן אף דהקטן אינו חייב בקביעתה מדאורייתא, מכל מקום חשוב קביעה של מצוה, וממילא מהני אף לגדלותו שאז יתחייב מדאורייתא".

הנה כי כן, בדברי המשמרת חיים, מבואר מדוע קטן שהגיע לחינוך וקבע מזוזה בביתו, לא צריך לקבועה מחדש כשיגדיל, כי קביעת המזוזה בהיותו קטן היא "קביעה של מצוה", אשר קיומה מועיל גם לזמן שיגדיל ויתחייב במזוזה מהתורה.

מאידך גיסא, בספר פתחי מזוזות (ס" רצא סע' ג ביאורים ד"ה לעשות מזוזה) הביא את מסקנת החקרי לב [לעיל אות ו] "דקביעות מזוזה על ידי קטן, כמאן דליתא דמי, וצריך להסירה ולחזור ולהניחה", וכתב: "ולפי דבריו יוצא שאף קטן שקבע מזוזה בפתחו בעודו קטן והגדיל, צריך להסירה ולחזור ולקבעה, שהרי היתה כאן קביעה בפסול".

לסיכום: לדעת הנחלת צבי, קטן שקבע מזוזה לא צריך לחזור ולקבועה מחדש לכשיגדיל, וכן פסק בתורה לשמה.

אולם לדעת החקרי לב שקביעת מזוזה על ידי קטן פסולה, משיגדיל עליו להסירה ולקבועה מחדש.

- יג -

קטן יוצא ידי חובה - רק במצוה שגדול יוצא בה ידי חובה

בספר אשרי האיש (הלכות חנוכה פרק לט סע' א) מובא חידושו של הגר"ש אלישיב, שהחייב לחנך קטן למצוה, הוא רק כשהקטן מקיים את המצוה בשלמות, והיינו באופן שגדול יוצא בה ידי חובה. ולכן קטן שחייב להדליק נר חנוכה מדין חינוך, צריך לצאת ידי חובה בהדלקה שמדליק גדול, ולא בהדלקה שמדליק הקטן: "היות והדליקה חרש שוטה וקטן לא עשה ולא כלום, הרי שהדלקה של קטן אינה הדלקה כשרה, וכך גם הקטן עצמו אינו יוצא בה ידי חובת חינוך, שאין זו הדלקה כשרה לקיום מצות חינוך. ובאמת שקשה לבטל את המנהג, אבל הדבר תמוה, שהרי הדלקה של קטן היא לא הדלקה כשרה שהיא כמו הדלקת שוטה, וכיון שיכול הקטן לקיים מצות חינוך בהדלקה מושלמת של גדול, איך יתכן לבוא ולומר לקטן להדליק בעצמו, שהיא הדלקה פסולה מעיקר הדין, כדי לקיים מצות מהדרין, ולהפסיד הדלקה טובה וכשרה של עיקר הדין. ובשלמא מצוות שאי אפשר על ידי אחר [במצוות שבגופו, כגון נטילת לולב ואכילה מצה, וכן ברכת המזון וקריאת שמע וקידוש וכיו"ב] על כרחך כך תיקנו חז"ל לקיים מצות חינוך במעשה של קטן, ויוצא ידי חובה בברכה של עצמו, אף שהוא מעשה שגדול לא היה יוצא ידי חובה בכזה מעשה. משא"כ בחנוכה שיכול לצאת ידי חובה בהדלקה מושלמת של גדול, איך

יתכן לומר לקטן שיעשה הדלקה בעצמו, שזהו מעשה חסר. ולכן ראוי שהאבא יכוון להוציא אותו בהדלקה, וגם יש להודיע לקטן שיכוין לצאת, ואחר כך ידליק הקטן כמנהג.

מבואר בדבריו המחודשים, כאשר קטן רוצה לצאת ידי חובת קיום מצוות מדין חינוך במצוות, מוטלת החובה לחנוכו לקיימן באופן כזה שגם גדול יכול לצאת בהן ידי חובה, ולא בהדלקה של עצמו. ולכן כדי לחנך קטן במצות הדלקת נר חנוכה, צריך שיצא ידי חובה בהדלקת גדול ולא ידליק בעצמו.

על פי יסודו של הגר"ש חשבתי לומר, שכדי לחנך את הקטן לקיים את מצות מזוזה בשלמות, יש להעדיף שגדול "בר חיובא" - המקיים את מצות קביעת המזוזה בשלמות - יקבע את המזוזה בבית, ולא קטן שלא מקיים את המצוה בשלמות.

ולפי זה נמצא שקטן הקובע את המזוזה בעצמו, לא מקיים כלל מצות מזוזה מדין חינוך.

ואם כנים הדברים, קטן אינו רשאי לקבוע מזוזה לא בבית שלו ולא בבית של גדול, היות וחיובו במצות מזוזה בהיותו קטן הוא רק כשגדול קובע מזוזה עבורו ומקיים את המצוה בשלמות, ולא כאשר הוא קובע את המזוזה בעצמו ולא מקיים בזה מצוה.

ואם נפלה המזוזה בשבת, אין להורות לקטן להחזירה, היות וקטן לא מקיים את המצוה בקביעת המזוזה.

והחידוש הגדול העולה לפי דברי הגרי"ש הוא, שאם קבע את המזוזה בהיותו קטן, אזי לא רק כשיגדיל יצטרך לעקור את המזוזה ולקובעה מחדש, מכיון שלא נקבעה כהלכה, אלא כבר בקטנותו עליו לעקור את המזוזה ולבקש מגדול שיקבע אותה כדת וכדין.

ומעתה ברורים דברי הרמב"ם שכתב בהלכות מזוזה "ומחנכים את הקטנים לעשות מזוזה לבתיהם", ולא כתב "קטן חייב במזוזה כדי לחנכו במצוות", היות ועל מצוה שאין לקטן אפשרות לקיימה בשלמות בעצמו, לא מתאים לכתוב בלשון שקטן "חייב בה", אלא בלשון "מחנכים את הקטנים", לומר שהגדול עושה את המצוה כדי לחנך בה את הקטן. והיינו דברי הרמב"ם שהגדולים "מחנכים את הקטנים לעשות מזוזה לבתיהם" כאשר

הגדולים קובעים מזוזה, ומקיימים את המצוה בשלמות, ומחנכים את הקטן בכך לקיים את המצוה בשלמות.

וגם מיושבים היטב דברי המאירי והריטב"א שהסיפא של המשנה בברכות "חייבים בתפילה במזוזה ובברכת המזון", נאמרה רק על נשים ולא על קטנים, ומה שנכתב בתחילת המשנה "קטנים", ומשמע שגם דברי הסיפא נאמרו על קטנים, נכתב "לאו בדווקא" אלא ב"שיגרת הלשון", כי קטנים באמת לא חייבים במזוזה. ועל פי המבואר לעיל נראה שהתכוונו לומר כי הלשון "חייבים" לא שייך כלפי חיוב קטנים במזוזה, בגלל שאינם יכולים לקיים את המצוה בעצמם, אבל ודאי שיש חובה על הגדולים "לחנכם", וכמו שדקדק וכתב הרמב"ם במתק לשונו.

סימן יז

חינוך קטן בדיני קריעה ואבלות

ענף ב - חינוך באבלות על חורבן בית המקדש

- א -

במסכת מועד קטן (יד, ב) מובא: "ומקריעין לקטן מפני עגמת נפש". ופירש רש"י: "ומקריעין לקטן את בגדיו מפני עגמת נפש, שיבכו הרואים וירכו בכבוד המת, ולא מפני שהוא אבל". ומבואר בדבריו כי דיני אבלות אינם נוהגים בקטן, והסיבה שקורעים את בגדיו על פטירת קרוביו, אינה נובעת מהחיוב לחנך את הקטן בדיני אבלות אלא משום "כבוד המת", כדי שהקריעה בבגדיו תגדיל את "עגמת הנפש" של הרואים, ותגרום לבכי על הנפטר - וזהו "כבודו של מת". ומשמעות הדברים שאין חיוב לחנך קטן בדיני אבלות.

וכן מבואר בדברי הטור (יד"ד סי' שמ סע' כז) "קטן שמת לו מת מקריעין לו מפני עגמת נפש, פירוש כדי להרבות בהספד". וכתב הב"ח: "כן כתב הרמב"ן בספר תורת האדם [לא נמצא בספר תורת האדם שלפנינו]. וכתב הא שלא מפני עגמת נפש לא, דאם כן נמצא אבלות נוהגת בקטן". וכן כתב המרדכי (מועד קטן, אות תתע) "ותניא מקריעין לקטן מפני עגמת נפש, מכאן יש להוכיח שאין אבלות בקטן".

רש"י, הרמב"ן והמרדכי דייקו מכך שהטעם המפורש בגמרא שחיוב הקריעה לקטן נובע "מפני עגמת נפש" ולא משום חיוב החינוך, שהרי אם אכן היה חיוב לחנכו בדיני אבלות, היה חייב בקריעה מטעם זה ולא מפני "עגמת נפש". ויש לתמוה על דבריהם, מדוע שונים דיני אבלות משאר המצוות, ואין חיוב לחנך קטן בדיני אבלות ככל המצוות שחייבים לחנך בהם את קטן, וצ"ע.

- ב -

חיוב קריעה לקטן

בניגוד לדעת רש"י, הרמב"ן והמרדכי, שקטן אינו חייב בקריעה מדין חינוך לאבלות, הרי"ן גאות (הובא בטור, שם) כתב: "ואם הגיע לחינוך קורעין לו, כדרך שמחנכין אותו לשאר מצות". וביאר הבית יוסף: "והענין לומר דאפילו היכא דמת לו מת דליכא למיחש ביה לעגמת נפש, אם הגיע לחינוך מקריעין לו". הרי"ן גאות פירש את דברי הגמרא "מקריעין לקטן מפני עגמת נפש" - שהכוונה לקטן שלא הגיע לגיל חינוך, אבל קטן שהגיע לגיל חינוך חייב לקרוע על מת מדין חינוך לאבלות.

ובשל כך הקטן חייב בקריעה גם במקום שהקריעה לא תביא לידי עגמת נפש – מדין חינוך.

וכן מבואר בדברי הרדב"ז שהקשה על מה שכתב הרמב"ם (הלכות אבל פ"ח ה"ד) "קורעין לקטן מפני עגמת נפש": "ואם תאמר מאי איריא משום עגמת נפש, תיפוק לי משום דצריך לחנכו במצוות". ומחמת קושיא זו פירש הרדב"ז שהרמב"ם סבר כדעת הרי"ף גאות: "ויש לומר דאיירי בתינוק שלא הגיע לחינוך, ואפילו הכי קורעין לו מפני עגמת נפש".

והקשה המנחת חינוך (מצוה רסד אות ט) "מאי חידוש איכא דקורעין לקטן שהגיע לחינוך, כיון דחייב בכל המצוות וחייבים לחנכו, ולמה מביאין זה בשם רי"ף גאות". כלומר, מה חידש הרי"ף גאות שיש חיוב קריעה לקטן שהגיע לגיל חינוך, והרי זהו דבר פשוט שיש חיוב לחנך קטן בדיני אבלות כשם שחייבים לחנכו בכל מצוות התורה. ותירץ המנחת חינוך: "דאפשר בכהאי גוונא לא שייך חינוך כיון דעתה אינו חייב בקריעה, ואם כן המקרע בגדיו של קטן בחנם עובר על **בל תשחית**. אם כן אפשר דאין מקרעין לו במקום דלא שייך עגמת נפש, כי במקום דשייך עגמת נפש להרבות בכבוד אין זה **בל תשחית**. אבל היכי דלא שייך זה, אפשר דהוי **בל תשחית**. אך הרי"ף גאות דעתו כיון דהוא למצוה דחינוך אין זה השחתה כלל ומותר ומצוה איכא". קריעת בגד ללא כל צורך, אסורה מדין **'בל תשחית'**. ולכן כאשר קורעים את הבגדים "מפני עגמת נפש", זה נחשב כצורך ואין איסור **'בל תשחית'**. ולכן היה

מקום לומר שאם הקריעה לא גורמת לעגמת נפש, יש איסור **'בל תשחית'** בקריעת בגדי הקטן. וזהו חידושו של הרי"ף גאות – שבגלל החיוב לחנך את הקטן בדיני קריעה, יש צורך בקריעה ועל כן אין בה השחתה, ואדרבה, יש בזה מצוה – לחנך את הקטן בדיני קריעה.

- ג -

נמצאנו למדים, כי נחלקו הראשונים האם קטן שהגיע לגיל חינוך חייב בקריעה מדין חינוך, או מפני עגמת נפש.

• לדעת רש"י, הרמב"ן והמרדכי אין חיוב לחנך קטן בדיני אבלות, וחייב לקרוע מדיני "כבוד המת" מפני עגמת נפש.

• לדעת הרי"ף גאות והרמב"ם [על פי הבנת הרדב"ז] קטן שהגיע לגיל חינוך, חייב בקריעה מדין חינוך, וכשלא הגיע לגיל חינוך, חייב בקריעה מדיני "כבוד המת" מפני עגמת נפש.

ונפקא מינה:

• כאשר אין בקריעה עגמת נפש – לדעת רש"י, הרמב"ן והמרדכי אין חיוב קריעה. ברם לדעת הרי"ף גאות והרמב"ם, אע"פ שאין עגמת נפש, אולם הקטן חייב בקריעה מדין חינוך, ועל כן חייב לקרוע אפילו כשאינו גורם בקריעתו לעגמת נפש.

• שיעור הקריעה – הפרישה (ס) חידש כי הרי"ף גאות "רצה לומר דמחנכים אותו כדין קריעה בגדולים, מה שאין כן לטעמא

דעגמט נפש דבקריעה כל דהו באיזה אופן שיהיה סגי". בשלחן ערוך יורה דעה הוקדש סימן שלם לדיני קריעה, ונשנו בו פרטים רבים, ובכללם שיעור הקריעה שחייבים לקרוע על המת: "על כל המתים קורע עליו טפח בבגד העליון ודיו, ועל אביו ואמו קורע כל בגדיו, אפילו הוא לבוש עשרה, עד שמגלה לבו, ואם לא קרע כל בגדיו לא יצא, וגוערים בו וכל זמן שאותו הבגד עליו אומרים לו קרע אפילו לאחר שלשים". וביאר הפרישה, כי לדעת הרי"ף גיאת שקטן חייב לקרוע מדין חינוך, צריך לקרוע בשיעור הקריעה המתחייב על פי ההלכה בגדול. אולם לדעת הראשונים שהקריעה אינה מדין חינוך אלא "מפני עגמת נפש", די בקריעה כל שהיא המעוררת לבכי, ואין חיוב לקרוע בשיעור שקורע גדול.

ואמנם גם לפי הרי"ף גיאת, בקטן שלא הגיע לגיל חינוך, שאינו חייב בקריעה מדין חינוך אלא "מפני עגמת נפש", אינו חייב לקרוע באותו שיעור שקורע הגדול, וכפי שכתב רבי עקיבא אייגר בגליון השו"ע (סי' שמ ס"ק טו) "בפרישה כתב דבקטן ממש קורעין לו קצת מפני עגמת נפש, ובקטן שהגיע לחינוך קורעין לו כדין קריעה טפח". והב"ח דייק זאת מלשון הגמרא "מקרעין לקטן מפני עגמת נפש", ולא נאמר "קורעין לקטן", כדבריו: "לפענ"ד נראה דמקרעין לו מפני עגמת נפש, משמע שאין מדקדקין לקרוע בדין קריעה, שהרי אין קורעין לו אלא מפני עגמת נפש, אפילו לא הגיע לחינוך. וזהו שאמרו מקרעין לו, ולא אמר קורעין לו דהוא משמע קורעין בדין קריעה, אבל בהגיע לחינוך קורעין בדין קריעה".

להלכה: החכמת אדם (כלל קנב סע' יז) פסק בדברי הרי"ף גיאת: "קטן אפילו לא הגיע לחינוך שמת לו מת, מקרעין לו מפני עגמת נפש. פירוש, כדי להרבות בהספד. ומכל מקום כיון שאינו אלא מחמת עגמת נפש סגי בקריעה כל שהוא. אבל אם הגיע לחינוך, אפילו מת לו מת דלא שייך משום עגמת נפש, קורעין לו כדין קריעה בדרך שמחנכים אותו בשאר מצוות".

והוסיף החכמת אדם: "ונראה לי דזה שייך דווקא אם האב חי, שעל האב מוטל מצות חינוך, אבל לא על אחרים". וכן מבואר בדברי המנחת חינוך (בהמשך דבריו המובאים לעיל **אות בן** "נ"ל דווקא אביו דחייב בחינוך, אבל אותם שאין חייבים לחנך, אסור להם לקרוע לקטן, דהם עוברים על לאו דהשחתה, או מדרבנן על כל פנים".

אולם החיד"א כתב בספרו שוירי ברכה (שמ, טז) שמאחר "ומרן השו"ע (יו"ד סי' שצו) פסק כדעת הרא"ש שאין דין חינוך לקטן לענין **אבילות**, לפיכך הוא הדין **לקריעה**, אין בו דין חינוך". וכן פסק הגר"ע יוסף בחזון עובדיה (ח"א עמ' רנו), ודקדק כן מלשון השו"ע (יו"ד סי' שמ סעיף כז) שהשמיט את מה שהביא בבית יוסף בשם הרי"ף גיאת

"והיינו משום דס"ל דלית הלכתא כהר"ץ גיאת, כיון דקיימא לן כמהר"ם והרא"ש והטור שאין אבלות לקטן".

אך רבי משה פיינשטיין בשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"א סי' רכד) דחה דיוק זה מהרמב"ם והשו"ע.

★ ★ ★

- ד -

חינוך קטן בדיני אבלות לקטן

הב"ח (יו"ד סי' שפד ס"ק ג) כתב: "אבל שיש לו בנים קטנים אין לו לבטלם מלימודם כי אין אבלות לקטן, כן כתבו הגהות מיימוני והמרדכי. ומשמע דבשאר אבלות, כגון נעילת הסנדל ועטיפת הראש וכיוצא, מצוה לחנכם, כמו שמחנכים אותם ביום כפור ותשעה באב. והכי משמע בדברי רי"ץ גיאת שהביא הטור [לעיל אות ב] בדיון קריעה לקטן דמחנכים אותם, אלא דאין לבטלם מדברי תורה, כיון דמדינא אין אבלות לקטן" [אולם למעשה מסיים הב"ח: "מיהו לא נהגו אבלות כלל לקטן, כדלקמן סימן שצ"ו"].

וגם הדרישה (ס"ק יב) הוכיח מדברי הרי"ץ גאות "שקטן שהגיע לחינוך צריך לנהוג כל דיני אבלות". כלומר, מדיני קריעה למד הדרישה לכל דיני אבלות, שחייבים לחנך בהם קטנים. וכדברי ופסק הט"ז (ס"ק טו).

ברם הש"ך חלק על הדרישה והט"ז, וכתב בנקודות הכסף (שם) "ולפענ"ד דווקא בקריעה אמרינן הכי, דהא כתב הרא"ש סוף פרק אלו מגלחין (מועד קטן פ"ג סימן צו) מחלוקת רבו מהר"ם וסברתו אם

נעשה בן י"ג שנה בתוך שבעת ימי אבלות אם צריך לנהוג שבעת ימי אבלות. אלמא דבעודו קטן פשיטא דאין צריך לנהוג אבלות, וכן משמע בטור (יו"ד סי' שצו סע' ג).

כוונת הב"ח והש"ך להוכיח שאין חינוך לאבלות מדברי הטור בסימן שצ"ו שהביא את מחלוקת מהר"ם מרוטנבורג והרא"ש בדינו של קטן שהגדיל בתוך שבעת ימי האבלות. לדעת המהר"ם מרוטנבורג, כאשר הקטן מגיע לגיל בר המצוה הוא חייב לנהוג בכל דיני האבלות עד לסיום שבעת ימי האבל וכלת השלושים. אולם הרא"ש כתב: "כיון שהיה קטן בשעת הקבורה, אפילו הגדיל תוך השלושים, או אפילו תוך השבעה, בטל ממנו כל דין אבלות". כלומר, הרא"ש סבר, שפטור הקטן מדיני האבלות מפקיע ממנו את חיובו מאבלות כשיגדל. ואילו מהר"ם מרוטנבורג סבר שהקטן אכן פטור מדיני אבלות, אך כשהגדיל הוא מתחייב בדיני האבלות, ולכן עליו להשלים את ימי השבעה והשלושים. והוכיח הש"ך ממחלוקתם בדינו של הקטן משהגדיל, כי בימים שהיה קטן – לדברי הכל אינו חייב בדיני אבלות, ואף על פי שכבר הגיע לגיל חינוך – שלא כדברי הדרישה והט"ז שקטן שהגיע לגיל חינוך חייב בכל דיני אבלות.

והבין הש"ך שלא מסתבר לומר שיש מחלוקת בין המהר"ם מרוטנבורג והרא"ש ובין הרי"ף גיאת, ואשר על כן יש לחלק בין דיני קריעה לדיני אבלות - והרי"ף גיאת חייב קטן רק בדיני קריעה ולא בדיני אבלות, שאין חיוב לחנך בהם קטן, כפי שמשמע מדברי המהר"ם מרוטנבורג והרא"ש.

[בשו"ת כתב סופר (י"ד סימן קפה) תירץ את קושיית הש"ך על הדרישה והט"ז מדברי מהר"ם מרוטנבורג והרא"ש, והעמיד את דבריהם באופנים שאין חיוב לחנכם "כגון היכא דליכא אב, דליכא חיוב על אחרים לחנכו, עיין במג"א או"ח סי' שמ"ג. או בקטנה דליכא חיוב חינוך כמו שכתב המג"א שם. בכהאי גוונא איכא נפקותא כשיגדל תוך השבעה, אם מחויב

או לא. אבל כבן כשאיכא אב, בלאו הכי מחויב לחנכו". לדעת הכתב סופר, מחלוקת המהר"ם מרוטנבורג והרא"ש האם פטור הקטן מדיני האבלות מפקיע ממנו את חיובו מאבלות כשיגדל, או לא, היא רק באופנים שאין חיוב חינוך, כגון שאין לקטן אב, או בקטנה שאין חיוב לחנכה לדעת המג"א. אולם קטן שיש חיוב לחנכו, גם מהר"ם מרוטנבורג והרא"ש מסכימים לדעת הדרישה והט"ז שיש חיוב לחנכו בדיני אבלות].

אולם עיקר דברי הש"ך עדיין טעון הסבר, מדוע יש הבדל בין דיני קריעה לדיני אבלות, ואם חיובו של הקטן בדיני קריעה נובע מהחיוב הכללי לחנכו לקיים את כל המצוות - מדוע אין לחנכו גם בדיני אבלות, וצ"ע.

להלכה: נחלקו הפוסקים האם יש חיוב לחנך קטן בדיני אבלות.

לדעת הדרישה והט"ז, יש חיוב לחנך קטנים בדיני אבלות. אך הש"ך חלק על דבריהם, ולדעתו יש חיוב לחנך לדיני קריעה ולא דיני אבלות. וכדבריו פסק החכמת אדם [בהמשך דבריו המובאים לעיל **אות ג**]. וכן הביא בספר מסורת משה (יורה דעה אות שמז) בשם רבי משה פינשטיין שהורה: "אין שום חינוך באבלות, וקטנים לא מתאבלים רק קורעים בגדיהם משום עגמת נפש". וכן הכריע לדינא הגר"ע יוסף בספר חזון עובדיה (ח"ב עמ' קיג), והגר"ש אלישיב (ציוני הלכה עמ' רד) הוסיף שמ"מ מחמירים שינהג אבילות של י"ב חודש, ודוקא משבעה ושלושים פטור.

ויש לציין כי גם הב"ח שסבר כי מעיקר הדין יש חיוב לחנך קטן לדיני אבלות, כתב בסיום דבריו: "מיהו לא נהגו לנהוג אבלות כלל לקטן".

אין חיוב חינוך במה שמבטל את הקטן מלימוד תורה

הדגול מרבכה ביאר את דברי הש"ך: "ונלע"ד דלא שייך כאן [בדיני אבלות] חינוך, שמתוך זה אתה מבטל מתלמוד תורה. אבל בקריעה אין כאן ביטול תלמוד תורה". ובערוך השלחן (סי' שמ סע' לד) הביא את דבריו להלכה: "קטן שמת לו מת מקרעין לו מפני עגמת נפש כדי להרבות בהספד, ופשיטא כשהגיע לחינוך דמחנכין אותו בקריעה כמו בכל המצות. ויש מי שאומר דגם באבלות מחנכין אותו [דרישה וט"ז סקט"ו]. ואינו כן, דבזה יש ביטול תלמוד תורה, מה שאין כן בקריעה [נקודות הכסף דגול מרבכה]. בשו"ע (יו"ד סי' שפד סע' א) נפסק: "אבל כל שבעה ימים אסור לקרות בתורה נביאים וכתובים משנה גמרא הלכות ואגדות". וביאר הדגול מרבכה שאין חיוב לחנך קטן בכל דיני אבלות, כדי שלא יגרם על ידי זה ביטול הקטן מלימוד התורה בימי השבעה. ולכן בדיני קריעה שאין חשש זה, שפיר הקטן חייב מדין חינוך, כשם שמצווים לחנכו בקיום כל מצוות התורה.

ועל פי דבריהם חידש בשו"ת שיבת ציון (סימן סא) שקטן העוסק באומנות ודיני האבלות לא יגרמו לביטול מלימוד תורה, חייב בהלכות אבלות מדין חינוך: "מטעם חינוך אי אפשר לחייבו היכא דיתבטל מדברי תורה, אבל קטן העוסק באומנות יש לחייבו באבלות מדין חינוך".

בספר מסורת משה (יורה דעה אות שמח) הביא בשם רבי משה פיינשטיין: "מישהו צלצל וסיפר שקטן בן עשר, מת לו אביו, ויושב שבעה, האם מותר ללמוד אתו פרק המפקיד, שזה מה שבכיתתו התחילו ללמוד. והשיב רבנו [הגרמ"פ] שבוודאי מותר ללמוד עמו, דבכלל אין אבלות לקטן, ואף שלמעשה הקטן כן יושב שבעה, הנה מה שעשו עוולה אחת, אינו היתר שיעשו עוולה שניה. ואין שום הקפדה בענין זה, לטעון שיכול ללמוד דיני אבלות לשבוע. ובכלל אין עליו שום ענין של אבלות, כי אין חינוך בדבר, ואולי יותר טוב בכלל שילך לשיבה".

הוראה זו, יסודה בדברי רבי משה באגרותיו (ח"ד יו"ד סימן ס) "אף שרשאים להנהיג לקטנים שישמרו דיני אבלות, מכל מקום בלימוד התורה מחוייבים לשולחם ללמוד, ואסור לחנכן לאבלות גם לענין איסור לימוד התורה".

מדברי רבי משה למדנו יסודות חשובים בדיני חינוך קטן באבלות: אין חיוב לחנך קטן בדיני אבלות, ולא עוד אלא שרבי משה מגדיר חינוך קטן לשבת שבעה כ"עוולה", אם כי אין איסור בכך, כדבריו "רשאים להנהיג לקטנים שישמרו דיני אבלות". אך ודאי שאין היתר להוסיף "עוולה שניה", ולבטל מלימוד תורה בימי השבעה בגלל הרצון לחנכם בדיני אבלות. ויתכן שאף רצוי לשלוח אותם ללמוד בבית הספר או בשיבה, כדי שלא יתבטלו מלימודם.

- ז -

ברם יש לתמוה על ביאורו של הדגול מרבכה שאין חיוב לחנך קטן בדיני אבלות בגלל שחיוב החינוך יגרום לביטולו מלימוד התורה בימי השבעה:

ראשית, מדוע מצות תלמוד תורה של הקטן, עדיפה על המצוה לחנכו בדיני אבלות.

זאת ועוד, כאשר מחנכים קטן לקיים מצוות מבטלים אותו מלימוד התורה שיכול היה ללמוד בשעה שמקיים את המצוות. ומוכח איפוא, שמצוות חינוך דוחה לימוד תורה, ואם כן מה בכך שחינוכו של הקטן לנהוג בדיני אבלות יגרום לביטולו מלימוד תורה.

עוד יש להעיר, מביאורו של הדגול מרבכה נשמע שלדעת הסוברים שיש חיוב לחנך בנות [ע"י במשנה ברורה סי' שמג ס"ק ב] - יש חיוב לחנך בנות בדיני אבלות, שהרי הטעם שחיוב החינוך יגרום לביטול תורה לא שייך בנשים הפטורות מלימוד תורה, וצ"ע.

- ח -

אין חיוב לחנך קטן לאבלות - כדי לא לצער אותו

החכמת אדם [בהמשך דבריו המובאים לעיל אות ג] פסק כדעת הש"ך: "באבלות המנהג שאין מחנכין אותו", והוסיף חיזוק להכרעתו: "ועוד נראה לי דעל כרחק אין בו מצות חינוך, שהרי

אפילו ביום הכפורים [קטנים] מותרים בכל חוץ מן נעילת הסנדל, ובתשעה באב לא מצינו שיהיה חייב לחנך אפילו בנעילת הסנדל. וצריך לומר דכיון דהוא דבר שיש בו משום צער לא גזרינן בתינוק. אלא דביום הכפורים כיון דלרוב פוסקים נעילת הסנדל מדאורייתא, החמירו בו. ואם כן על כל פנים בודאי מותר ברחיצה, ולא עדיף מתשעה באב דמותר גם בנעילת הסנדל. ואם כן לא שייך אלא שלא ילמוד, ובזה בוודאי לא שייך חינוך לבטל מלימודו, אף על גב דבתשעה באב אסור היינו יום אחד". ומבואר בדבריו שאין מחנכים קטן בדיני אבלות כי "בדבר יש בו צער", לא נאמרה מצות חינוך, כפי שמוכח מדיני יום הכיפורים שאין חיוב לחנך קטן באיסורי רחיצה [ובנעילת הסנדל החמירו, כי איסורו מהתורה לדעת רוב הפוסקים], ומדיני תשעה באב שאין חיוב לחנכו באיסור רחיצה ונעילת הסנדל "דכיון דהוא דבר שיש בו משום צער לא גזרינן בתינוק" - ומכאן שגם בדיני אבלות אין חיוב לחנך קטן, כיון שיש בזה צער לקטן.

בביאור דברי החכמת אדם, כתב ידידי רבי אשר וייס (מנחת אשר, ארבע צומות, סימן מב) "בביאור הסברא דאין חינוך באבלות נראה, דכיון דאבלות משום צער היא, לא תיקנו לחייב קטנים, וכמ"ש בחכמת אדם שם לגבי נעילת הסנדל. ויש בזה מוסר השכל בדרכי החינוך, דעיקר חינוך הקטנים הוא לשמחת המצוה ולשעשוע של תורה, וגם כי יזקין לא יסור הימנו, ומשום כך לא תיקנו חינוך בדבר של

צער". ונראה מדבריו, שכוונת החכמת אדם שאין מחנכים קטן בדיני אבלות כדי לא לגרום לו צער כתוצאה מכך.

- ט -

אין חיוב לחנך קטן לאבלות - כי אין לקטן דעת לקיים דיני אבלות שעיקרן בלב

ונראה לבאר את טעמו של החכמת אדם, על פי דברי הגרי"ד סולובייצ'יק (שיעורי הרב, עניני אבלות, סימן לט) "טעמא דליכא חינוך במצוות אבלות, משום דעיקרו הוא הקיום בלב, כמבואר במתני' דסנהדרין (מו, ב), וקטן לאו בר דעת הוא, ואינו מצטער על מתו". יסודה של מצות החינוך להרגיל את הקטן במעשה מצוה, שמתוך קיום מעשה המצוה בהיותו קטן יתרגל לקיים את המצוה כשיגדל. ולכן אין מצוה לחנך את הקטן לנהוג באבלות, כי עיקר קיום מצות האבלות אינו המעשה אלא הרגשת הלב - להצטער על פטירת אביו ואמו או קרוביו. ומאחר "וקטן לאו בר דעת ואינו מצטער על מתו", אין טעם לחנכו במצוות אבלות להצטער על פטירת קרוביו.

וכפי שכתב רבי יוסף הלוי לעף, ראש ישיבת בית המדרש לתורה, סקוקי שיקגו (קובץ אור שמואל עמ' נה) קטן אף שהגיע לחינוך קיימא לן שאין לו דעת כמו גדול, וכדאמרינן במסכת חולין דקטן אין לו מחשבה וכן אין לו דעת לענין קניינים וכדומה, בוודאי אין לו ההרגש כמו גדול ואין לבו דווה עליו כמו גדול, ואינו

מקויים בו "ואחריתה כיום מר" [הפסוק ממנו נלמד חיוב אבלות מדאורייתא ביום הראשון משבעת ימי האבל] כמו בגדול. וברור דמצות חינוך בקטן הוא דצריך לחנכו שיקיים מצות כמו גדול, ובגדול כהאי גוונא כשאין לבו דווה עליו אין עליו חיוב של אבלות, ומשום הכי אין מצוה לחנך קטן באבלות. ולא דמי למצוות תפילין וסוכה וכדומה שיש מצוות חינוך, משום דשם יש רק מעשה מצוה של הנחת תפילין וישיבת סוכה וצריך לחנכו שיקיים המצוה כמו גדול, משא"כ באבלות דאין כאן רק מעשה מצוה של אבלות".

ומצאתי תוספת להסבר זה בדברי רבי טוביה גולדשטיין, ראש ישיבת עמק הלכה בניו יורק, בשו"ת עמק הלכה (ח"א סימן סב) שכתב: "נראה דהנה רואים דחיוב אבלות משונה משאר כל מצוות ואיסורים שבתורה, דבכל מקום אם אנו רואים שאדם עבר עבירה בשוגג מחוייבים אנו להודיע לו שעושה איסור ולהפרישו ממנו, אבל באבל חזינן דנפסק להלכה דמי שמת לו מת אין חובה שיאמרו לו זאת, ומותר להזמין לכל מיני שמחה כיון שאינו יודע שהוא אבל. וכתבו נמי הפוסקים דמי שאשתו אבלה והיא אינה יודעת, מותר לבעלה לשמש עמה ואינו עובר על לפני עור לא תתן מכשול, ואמאי. וע"כ צ"ל דההסבר הוא דחיוב אבלות חל דוקא על האבל שהוא יודע ויש לו צער ועגמת נפש, ואז חלים עליו דיני אבלות. אבל אם הוא אינו יודע כלל, אז לא חל עליו חיוב אבלות כלל. וע"כ אם הוא עושה דברים

האסורים לאכל, מכל מקום לא הוי ליה חפצא של איסור כלל, וממילא ליכא חיוב להפרישו. ולפי זה נראה לומר הכי גם גבי קטן דכיון שלא הגיע לשנת י"ג ודעתו וצערו ועגמת נפשו אינה נחשבת כלל, וממילא לגביו אינו עושה שום דבר איסור, וממילא לא שייך לחנכו, ואינו דומה לכל מצות ועבירות שבתורה".

גם בדברי העמק הלכה מבואר ייחודה של מצות אכלות המתקיימת רק כאשר האכל מודע לפטירה ויש לו צער ועגמת נפש מכך. ולכן אין חיוב לחנך קטן לדיני אכלות, כי "דעתו וצערו ועגמת נפשו אינה נחשבת כלל", וגם אם ינהג במנהגי אכלות אינו מקיים בכך מצוה.

אולם גם הסבר זה לכאורה אינו מיישב את דברי הש"ך שחילק בין דיני קריעה לדיני אכלות, כי לכאורה מאותו הטעם שאין לחנך קטן באכלות אין לחנכו גם בדיני קריעה, ומדוע הבדיל הש"ך ביניהם, וצ"ע.

- 9 -

חיוב חינוך רק במצוות שיעשה בגדלותו

המנחת חינוך (מצוה רסד אות ט) כתב: "שמעתי בשם חכם אחד שכתב דאפשר דאין חייב בחינוך אלא מצוה החיובית כגון תפילין וציצית והדומה, כי לכשיגדיל יהיה צריך לזה. על כן מחנכים אותו, כדי להרגיל אותו בגדלותו. אבל אכלות דאפשר שלא יתרמי ליה

לכשיגדיל הוה אמינא דאינו חייב בחינוך". כפי שכבר הוזכר לעיל, מצות החינוך נועדה להרגיל את הקטן לקיים מצוות שיגדל. לאור זאת, ניתן לחלק ולומר שיש חיוב לחנך קטן רק למצוה שבוודאי יצטרך לקיים לכשיגדל, מה שאין כן במצות אכלות שיתכן והקטן לא יתחייב בה כשיגדל, אין חיוב לחנכו בה.

וכן הביא האגרות משה (יו"ד ח"א סימן רכד) בשם הנחל אשכול "שבמצוות הבאות על ידי מקרה לא חייבו בחינוך". במצוות שהן "מקרה" ולא דבר "קבוע", אין חיוב לחנך קטנים, וכמבואר לעיל, שחיוב החינוך הוא רק במצוות שהקטן יקיימם בוודאות כשיגדל, ולא במצוות "הבאות על ידי מקרה", שלא בטוח שיצטרך לקיימן. ולכן אין חיוב לחנך קטן לקיים מצות אכלות שאין וודאות שיצטרך לקיימה כשיגדל.

אולם המנחת חינוך דחה סברא זו והוכיח שיש חיוב חינוך גם במצוות שאין הכרח שהקטן יצטרך לקיימן כשיגדל, כדוגמת מצות נזירות: "בש"ס דנזיר (כח, ב) דאב מדיר את בנו בנזיר מטעם חינוך, אף דאין מצוה חיובית".

ובשו"ת עמק הלכה [בהמשך דבריו המובאים לעיל אות ח] הביא את דברי הנחל אשכול, והקשה: "לכאורה צ"ע, דהא כתב המג"א (סימן ריט סק"א) וז"ל, קטן אין צריך לברך ברכת הגומל, דלא שייך לומר "לחייבים טובות" דהא לאו בר עונשין. ואם אמר על אביו "לחייבים" זה אסור לו לעשות, ואם נאמר דידלג מלת "חייבים" אין לשנות מטבע שטבעו חכמים

- יא -

חיובי אבלות נועדו לעורר לחזור בתשובה - ולכן אין חיוב לחנך קטן באבלות

בשו"ת עמק הלכה [בהמשך דבריו המובאים לעיל אות ח] כתב טעם נוסף מדוע אין חיוב לחנך קטן במצות אבלות: "מצאתי עוד בבית הלל (י"ד שם) שכתב טעם אחר, דהא דקטן פטור מאבלות הוא משום שאבלות הוא מדין תשובה, משום שכל בני החבורה הקרובים ערבים זה בעד זה. ואין שייך זה בקטן משום דאינו בר עונשין".

בדברי הרמב"ם בסוף הלכות אבל (פי"ב ה"ג) מבואר שהאבלות נועדה לעורר לחזרה בתשובה: "כל מי שאינו מתאבל כמו שצוו חכמים, הרי זה אכזרי אלא יפחד וידאג ויפשפש במעשיו ויחזור בתשובה. ואחד מבני חבורה שמת תדאג כל החבורה כולה [על פי דברי הגמרא במסכת שבת קו, א]. כל שלשה ימים הראשונים יראה את עצמו כאילו חרב מונחת לו על צווארו, ומשלושה ועד שבעה כאילו היא מונחת בקרן זוית, מכאן ואילך כאילו עוברת כנגדו בשוק. כל זה להכין עצמו, ויחזור ויעור משנתו, והרי הוא אומר (ירמיה ה, ג) הפיתה אתם ולא חלו פליתם מאנו קחת מוסר, מכלל שצריך להקיץ ולחול". כאשר נפטר אחד מהקרובים, זהו עונש שמטרתו לגרום לאדם לפשפש במעשיו כדי לתקנם. ומאחר ותכלית דיני האבלות להקיץ את האדם מתרדמתו להתבונן בעונש שנגזר עליו

בברכות, עכ"ל. ואם נאמר דחינוך לא שייך אלא על דבר מצוה שבא בקביעות ולא במקרה, אם כן קטן פטור מלברך ברכת הגומל מטעם חינוך, משום דברכה זו באה רק על ידי מקרה ואפשר שלא יבואו כלל". המג"א נדחק להסביר שקטן אינו מברך הגומל בגלל שאינו יכול לומר את מטבע הברכה "הגומל לחייבים טובות", ולכאורה מדוע לא נקט בפשטות שהקטן אינו מחייב בברכת הגומל בגלל שאין וודאות שיתחייב בברכה זו כשיגדל. ומוכח איפוא, כי לדעת המג"א יש חיוב לחנך קטנים גם במצוות שיתכן ולא יצטרכו לקיים כשיגדלו. [אולם בשם הגרי"ש אלישיב מובא (אשרי האיש, אר"ח פרק מ ס"ז כב) כי "קטן שחלה והחלים, כשהגדיל יכול לברך הגומל על הצלתו. ולפי דבריו יש לדחות את הוכחת העמק הלכה, כי ברכת הגומל היא ברכה שהקטן יתחייב בה בוודאות כשיגדל - לברך על הנס שאירע לו, ולכן מדין חינוך אמנם היה צריך לחייב את הקטן לברך הגומל כבר בהיותו קטן, ובשל כך הוצרך המג"א לומר שהסיבה שאינו מברך היא בגלל שאינו יכול לומר את מטבע הברכה "הגומל לחייבים טובות"].

ובר מן דין, גם הסברם של המנחת חינוך והנחל אשכול, לכאורה אינו מיישב את דברי הש"ך שחילק בין דיני קריעה לדיני אבלות, כי מאותו הטעם שאין לחנך קטן באבלות כי אין לחנכו במצוות שאין ודאות שיצרך לקיימן כשיגדל, אין לחנכו גם במצוות קריעה, ומדוע הבדיל הש"ך ביניהם, וצ"ע.

ולכאורה גם לפי הסבר זה, אין הבדל בין דיני קריעה לדיני אבלות, ודברי הש"ך שחילק ביניהם צ"ע.

ולשוב בתשובה שלמה – טעם זה אינו שייך בקטן שאינו "בר עונשין", ולכן אין חיוב לחנך קטן במצות אבלות.

ענף ב – חינוך באבלות על חורבן בית המקדש

– יב –

וכתב: "אפילו דברים הרעים אסור ללמוד עם התינוק, דעיקר שמחת התינוק במה שיודע לקרות אף על פי שאינו מבין. אבל תינוק שמבין מה שהוא אומר, מותר ללמוד עמו דברים הרעים. ולי נראה דאסור ללמוד כלל עם אחרים, כמ"ש ביו"ד סי' שפ"ד ע"ש, רק מותר ללמוד לו החורבן דאינו אלא סיפור דברים ומשבר הלב של התינוק". ומבואר בדברי המג"א, כי מדין חינוך לאבלות על החורבן חייבים לבטל את התינוקות של בית רבן מסדר לימודם הרגיל בתשעה באב, ומותר ללמדם רק את מה שמותר לגדולים ללמוד בתשעה באב.

והפמ"ג (משבצות זהב ס"ק א) הוסיף שגם לדעת הט"ז מותר ללמד קטן המבין בלימודו רק את הדברים המותרים ללמוד בתשעה באב: "ויראה דתינוק בן י"ב גדול קצת ומבין אף הט"ז מודה דאסור ללמוד בפני עצמו מה ששמחה לו, ודווקא קטן שיש לו צער בלימודו". כלומר קטן לעצמו אסור מה ששמחה לו, ואף ללמוד עמו מותר רק דברים המשברים את הלב.

• שתיית יין של הבדלה במוצאי שבת חזון – הרמ"א (או"ח סי' תקנא סעי' י) כתב: "ונוהגים להחמיר שלא לשתות יין בברכת המזון ולא בהבדלה אלא נותנים לתינוק".

בדברי השו"ע והפוסקים מבואר שיש חיוב לחנך קטנים להתאבל על חורבן בית המקדש:

• **איסור כיבוס ותספורת בשבוע שחל בו תשעה באב** – כפי שנפסק בשו"ע בהלכות תשעה באב (או"ח סי' תקנא סעי' יד) "אסור לגדולים לספר לקטנים ולכבס כסותם בשבת שחל תשעה באב להיות בתוכה".

• **ביטול מלימוד תורה בתשעה באב** – כפי שנפסק בשו"ע בהלכות תשעה באב (או"ח סי' תקנא סעי' א) "אסור לקרות בתורה נביאים וכתובים ולשנות במשנה ובמדרש ובגמרא, בהלכות ובאגדות, משום שנאמר (תהלים יט, ט) פקודי ה' ישרים משמחי לב. ותינוקות של בית רבן בטלים בו". ואף שהט"ז (ס"ק א) כתב: "ואיסור של התינוקות בלימוד אין הטעם משום שהם שמחים, דוודאי אין להם שמחה. אלא משום המלמד ששמח בדברי תורה שלומד עמהם", ומשמע מדבריו שהאיסור ללמד תורה לקטנים בתשעה באב אינו מדין חינוכם לאבלות אלא בגלל חיוב האבלות של המלמד, המג"א (ס"ק ב) חלק על הט"ז,

וּכְתַב הַמִּגֵּן אֲבֵרָהֶם (ס"ק לא) "מִשְׁמַע דְּמוֹתָר לִיתֵן לְתִינוּק בָּשָׂר וַיֵּין בִּשְׁבַת זֶה, דְּמַעֲיָקְרָא לֹא נִהְגוּ אִיסוּר לְהַחֲמִיר בְּתִינוּק, וְדוּקָא בְּתִינוּק שְׁאִינוּ יוֹדַע לְהַתְּאָבֵל עַל יְרוּשָׁלַיִם". וּמִבּוֹאֵר בְּדִבְרֵי הַמַּג"א כִּי תִינוּק "הַיּוֹדַע לְהַתְּאָבֵל עַל יְרוּשָׁלַיִם", חַיִּיב לְהַתְּאָבֵל עַל הַחוּרְבָן וְאִסוּר לִתֵּת לוֹ לִשְׁתוֹת יֵין בְּתִשְׁעַת הַיָּמִים.

- יג -

הַהֲבִדֵּל בֵּין חִינוּךְ קָטָן בְּאֲבָלוֹת לְחִינוּכּוֹ לְהַתְּאָבֵל עַל חוּרְבָן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ

וּמַעֲתָה מִתְעוֹרֶרֶת הַתְּמִיּהָה, מִדּוּעַ אֵין חַיִּיב לְחַנֹּךְ קָטָן לְדִינֵי אֲבָלוֹת עַל אֲבִיו וְאִמּוֹ [לְדַעַת הַדְּרִיֶּשָׁה וְהַט"ז], אֶךְ יֵשׁ חַיִּיב לְחַנּוּכּוֹ לְהַתְּאָבֵל עַל חוּרְבָן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ.

קוּשִׁיא זֶה הִקְשָׁה הַמַּג"א (או"ח סי' תקנא ס"ק לח) עַל פֶּסֶק הַשּׁו"ע שֶׁאִסוּר לִסְפֹּר וּלְכַבֵּס לְקִטְנִים בְּשָׁבוּעַ שַׁחַל בּוֹ תִּשְׁעָה בָּאֵב: "קִטְנִים נִמְי שִׁיךְ בּוֹ חִינוּךְ, אִי מִשּׁוֹם אֲבָלוֹת אִי מִשּׁוֹם עֲגַמַת נֶפֶשׁ. וְצָרִיךְ עֵיּוֹן דְּבִיּוּרָה דְּעָה סִימָן שֶׁפ"ד פֶּסֶק דֹּאֵין אֲבָלוֹת לְקָטָן". וְתִירֵץ הַמַּג"א: "וְנ"ל דְּבְּאֲבָלוֹת דְּרַבִּים מַחֲמִירִים טַפִּי". אֲבָלוֹת עַל אֲבִיו וְאִמּוֹ אוֹ קְרוֹבֵיו הֵיא "אֲבָלוֹת יַחֲיד", לְעוֹמַת הָאֲבָלוֹת עַל חוּרְבָן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ שֶׁהִיא "אֲבָלוֹת רַבִּים". לְחַנּוּכּוֹ בְּדִינֵי אֲבָלוֹת יַחֲיד - אֵין חַיִּיב, אוֹלַם בְּדִינֵי אֲבָלוֹת דְּרַבִּים - יֵשׁ לְהַחֲמִיר וּלְחַנּוּכּוֹ. וְלִכֵּן אֵין מְכַבְּסִים וּמִסְפְּרִים קִטְנִים, וְלֹא נוֹתְנִים לָהֶם לִשְׁתוֹת

יֵין בְּשָׁבוּעַ שַׁחַל בּוֹ תִּשְׁעָה בָּאֵב, וּמִכְּטָלִים אוֹתָם מְלִימּוּדָם הַקְּבוּעַ בְּתִשְׁעָה בָּאֵב - כְּדֵי לְחַנּוּכָם בְּאֲבָלוֹת עַל חוּרְבָן יְרוּשָׁלַיִם.

וְהִנֵּה לְעֵיל [אוֹת ח-ט] נִתְּבָאֵרוּ שְׁנֵי טַעֲמִים מִדּוּעַ בְּדִינֵי אֲבָלוֹת עַל אֲבִיו וְאִמּוֹ אֵין חַיִּיב לְחַנֹּךְ קָטָן: הָרֵאשׁוֹן - כִּיּוֹן שֵׁשׁ בִּזְה צֶעַר לְקָטָן. הַשֵּׁנִי - חַיִּיבִים בְּחִינוּךְ קָטָן רַק לְמַצּוֹת שְׁבוּדָאֵי יִצְטָרֵךְ לְקִיִּים לְכַשִּׁיגְדֵּל, וְלִכֵּן בְּמַצּוֹת אֲבָלוֹת שִׁיתִּכֵּן וְהַקָּטָן לֹא יִתְחַיֵּיב בָּהּ כְּשִׁיגְדֵּל, אֵין חַיִּיב חִינוּךְ. וְכַתֵּב הָאֲגָרוֹת מִשֶּׁה (י"ד ח"א סִימָן רַכֵּד) שֶׁנִּפְקָא מִינָהּ בֵּין טַעֲמִים אֵלוֹ לְבִיאוֹר הַהֲבִדֵּל בֵּין חִינוּךְ הַקָּטָן בְּאֲבָלוֹת לְחִינוּכּוֹ לְהַתְּאָבֵל עַל חוּרְבָן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ: "לְטַעַם [הַשֵּׁנִי] שֶׁכַּתֵּב הַנַּחַל אֲשֶׁכּוֹל שְׁבִמַצּוֹת הַבָּאוֹת עַל יְדֵי מִקְרָה לֹא חַיִּיבֵי בְּחִינוּךְ, וְדָאֵי בְּאֲבָלוֹת דְּתִשְׁעָה בָּאֵב וְדִינֵי בֵּין הַמַּצִּירִים שֶׁהוּא דְּבָר קְבוּעַ מִשְׁנָה לְשָׁנָה עַד בִּיאַת הַגּוֹאֵל, שִׁיהִפּוֹךְ הַשִּׁי"ת לְשִׁשּׁוֹן וְלִשְׁמִיחָה, יֵשׁ לְחַיִּיב לְחַנֹּךְ הַתִּינוּקוֹת. וְרַק טַעַם כְּתוּר"ה [הַטַּעַם הָרֵאשׁוֹן, שֶׁאֵין לְחַנֹּךְ קָטָן לְצֶעַר] אוֹלֵי שִׁיךְ גַּם בְּאֲבָלוֹת דְּתִשְׁעָה בָּאֵב דֹּאֵין יוֹדַע הַקָּטָן לְהַצְטַעַר". אוֹלַם לְמַעֲשֶׂה סִיִּים הָאֲגָרוֹת מִשֶּׁה: "אֲבָל יוֹתֵר מִסְתַּבֵּר שֶׁהַחַיִּיב דְּתִשְׁעָה בָּאֵב וְכִין הַמַּצִּירִים הוּא הַעִיקָר לְכַבּוֹד בֵּית הַמִּקְדָּשׁ, וְעַל מַה שֶׁאֵינָנו יְכוּלִים לְקִיִּים כָּל הַמַּצּוֹת הַתְּלוּיֹת בַּמִּקְדָּשׁ, שׁוֹה שִׁיךְ אֶף לְתִינוּקוֹת שֶׁאֵין יוֹדְעִים לְהַצְטַעַר".

וְהִבְדֵּל בֵּין חִינוּךְ הַקָּטָן בְּאֲבָלוֹת לְחִינוּכּוֹ לְהַתְּאָבֵל עַל חוּרְבָן בֵּית הַמִּקְדָּשׁ מִבּוֹאֵר לְפִי הַטַּעַם, שֶׁאֵין חַיִּיב לְחַנֹּךְ קָטָן

- יד -

**קמן אינו חייב לקרוע בראיית ירושלים
בחורבנה**

בניגוד לדיני אבלות על חורבן ירושלים, שיש חיוב לחנך בהם את הקטנים, אין חיוב לחנכם לקרוע את בגדיהם בראיית ירושלים בחורבנה.

בשן"ע (או"ח סי' תקסא סעי' ה) פסק המחבר: "היה הולך ובא לירושלים, הולך ובא תוך שלושים יום, אינו קורע קרע אחר, ואם לאחר שלושים יום חוזר וקורע". וכתב המג"א (ס"ק ו) "ומי שנולד בירושלים אפילו הגדיל אין צריך לקרוע, דבקטנותו פטור, וכשהגדיל אין צריך לקרוע דהא ראה אותן תוך שלושים יום".

ומעתה נשאלות השאלות:

• **בדיני האבלות על החורבן** - מדוע יש חיוב לחנך את הקטנים להתאבל על חורבן ירושלים, ואין חיוב לחנכם לקרוע את בגדיהם בראיית עיר הקודש והמקדש בחורבנם. והשאלה מתעצמת על פי דברי המג"א שהאבלות על החורבן חמורה יותר מאבלות על אביו ואמו כי זו "אבלות דרבים" - מדוע מחמת חומר האבלות על החורבן לא נתחייב לחנך קטן לקרוע בראיית ירושלים בחורבנה.

• **בדיני קריעה** - לדעת הרי"ף גאות והרמב"ם [על פי הבנת הרדב"ז] שיש חיוב לחנך קטן לקרוע בגדיו על אביו ואמו, מדוע אין חיוב לחנכו לקרוע את

לאבלות על אביו ואמו מכיון שאין חיוב חינוך במצוות שמקיימים "במקרה" ואין וודאות שהקטן יתחייב בהם כשיגדל, וטעם זה לא שייך במצוה להתאבל על חורבן ירושלים שהיא "דבר קבוע משנה לשנה עד ביאת הגואל", ולכן יש חיוב לחנך קטנים להתאבל על חורבן ירושלים. אולם לפי הטעם שאין חיוב לחנך קטן להתאבל על אביו ואמו מכיון שיש בזה צער, ואין מחנכים קטנים למצוות שיש בהם צער כי לקטן אין דעת להצטער, היה מקום לומר שבאמת אין חיוב לחנך את הקטנים להצטער על חורבן בית המקדש מכיון שאין להם דעת להצטער. אלא שלמעשה מסקנת האגרות משה, שקיום דיני האבלות על החורבן אינו תלוי בצער על החורבן אלא יסוד חיובו "לכבוד בית המקדש ועל מה שאיננו יכולים לקיים כל המצוות התלויות במקדש", וזה שייך גם בתינוקות שאינם יודעים להצטער.

[ויש להקשות על דברי השו"ע והמג"א שיש חיוב לחנך קטן להתאבל על חורבן בית המקדש, מדברי החכמת אדם [לעיל אות ח] "בתשעה באב לא מצינו שיהיה חייב לחנך אפילו בנעילת הסנדל". וכן יש להקשות מדברי הביאור הלכה (או"ח סי' תקנ סעי' א ד"ה הכל) שכתב: "תינוקת בת י"ב שנים ויום אחד ותינוק בן י"ג שנה ויום אחד חייבים להתענות ולא קודם לכן". ומבואר בדבריו שאין חיוב לחנך קטן לצום בארבע התעניות שמתענים זכר לחורבן בית המקדש, וצ"ע].

בגדיו בראיית ירושלים בחורבנה, כפי שתמה ידידי רבי צבי שכטר, מראשי ישיבת רבנו יצחק אלחנן בניו יורק, בספרו בעקבי הצאן (סימן יח אות ד) "מאי שנא קריעה על ראיית מקום המקדש שקטן אינו קורע, מקריעה על אבלות, שקטן שהגיע לחינוך קורע".

• חינוך הקטן באבלות לעומת חינוכו להתאבל על חורבן ירושלים - לדעת

- טו -

חייב הקריעה על חורבן ירושלים מדיני אבלות - וקטן חייב בדיני אבלות

רבי צבי שכטר הסביר מדוע יש חיוב לחנך קטן לקרוע בגדיו על אביו ואמו, ואין חיוב לחנכו לקרוע את בגדיו בראיית ירושלים בחורבנה, בהקדם ביאור גדר חיוב הקריעה על מת: "קיימא לן ביבמות (מג, ב) דאבלות על החורבן, "אבלות ישנה" היא [חז"ל קראו לאבלות על החורבן שהסתיימה ולאחר מכן מעוררים אותו כל שנה מחדש בשם "אבלות ישנה"]. ובאמת בכל "שמועה רחוקה" [דהיינו כאשר שמע אחר שלושים יום ממות אחד מקרוביו, אינו צריך לנהוג "שבעה", אלא חולץ את נעלו ויושב על הקרקע שעה אחת, ומסיים את אבלותו (שו"ע יו"ד סי' תב סע' א)]. קיימא לן במועד קטן (כ, ב) דליכא קריעה, חוץ מעל אביו ואמו, מפני כבוד אביו ואמו. כלומר, בקריעה בעינן תמיד שיהא בשעת חימום [צער גדול על

הפטירה]. ובשמועה רחוקה, כנראה ליכא דין חימום לחייב בקריעה. ומה שקורע על אביו ואמו אפילו בשמועה רחוקה הוא מדין אחר, ולא מדין קריעה הרגיל". חיוב קריעה הוא בשעת ה"חימום" והצער על הפטירה. ולכן ב"שמועה רחוקה" שאינו "שעת חימום" אין חיוב קריעה [והקריעה על פטירת אביו ואמו ב"שמועה רחוקה" אינה בגלל חיוב הקריעה אלא משום כבוד אביו ואמו].

לפי זה מבאר הרב שכטר, שחיוב הקריעה על ראיית ערי ירושלים אינו בגלל חיוב הקריעה, שהרי אין זה "שעת חימום", אלא הוא מדיני האבלות על חורבן בית המקדש: "ברואה את המקדש בחורבנו, דהיא אבלות ישנה וחסר לו החימום הנדרש לחייב בקריעה כמו בכל שמועה רחוקה. והא דקורע כשרואה ערי יהודה בחורבנם, מדין אחר הוא זה ולא מדין קריעה הרגיל. כלומר, אף דבעלמא קיימא לן דאבלות לחוד וקריעה לחוד,

היינו דווקא בשמועה קרובה דאיכא שעת חימום, וענין חיוב הקריעה הוא להראות שיש לו הרגשת החימום. אכן ברואה את המקדש בחורבנו שהיא אבלות ישנה, אשר אין בה כל כך חימום, החיוב לקרוע הוא מדין אבלות, ואינו מדין קריעה דעלמא". כלומר, בדיני אבלות – חיוב הקריעה אינו מדיני האבלות אלא חיוב מצד עצמו לקרוע בשעת חימום, ולכן ב"שמועה רחוקה" אינו קורע כי אין זה "שעת חימום". אולם בדיני האבלות על חורבן בית המקדש – חיוב הקריעה הוא מדיני האבלות ולכן גדול קורע על ראיית ערי יהודה בחורבנם למרות שאין זה ב"שעת חימום", כי הקריעה היא מדיני האבלות על חורבן בית המקדש.

ע"פ פי זה מבאר הרב שכטר: "ממילא מובן שפיר פסק המג"א דקטן אינו קורע בראותו ערי יהודה בחורבנם ואפילו בהגיע לחינוך. דאף דאיכא חינוך בדין קריעה דעלמא, שאני קריעה דהכא שהיא מדין אבלות ולא מדין קריעה בשעת חימום, דהכא ליכא חימום כל כך, מאחר שהאבלות ישנה היא". כפי שנתבאר לעיל בשיטת של הרי"ף גאות והרמב"ם [לפי הבנת הרדב"ז] – אין חיוב לחנך קטן בדיני קריעה על אביו ואמו, ואמנם מדיני קריעה אינו חייב לקרוע על החורבן. אולם חיוב הקריעה בראיית מקום המקדש בחורבנו, אינו מדיני קריעה אלא מדיני האבלות ומאחר ואין חיוב לחנך קטן בדיני אבלות, אין חיוב לחנכו לקרוע את בגדיו בראיית ערי יהודה בחורבנם.

וביאר הרב שכטר כי ההלכות שהבאנו לעיל [אות יב] בדיני תשעה באב: [א] איסור כיבוס ותספורת לקטנים בשבוע שחל בו תשעה באב. [ב] חיוב לבטל קטנים מלימודם הקבוע בתשעה באב. [ג] שתיית יין בתשעת הימים – אינם בתורת "אבלות" על החורבן, אלא מדין "עשיית זכר למקדש ודרישת ציון".

- טז -

חיוב חינוך – למצוות שיש בהן מעשה ולא מצוות שעיקרן הרגשת הלב

ונראה לענ"ד בביאור הדברים, על פי המבואר לעיל [אות ח] שיסוד מצות החינוך להרגיל את הקטן במעשה מצוה [ציצית, תפילין וכיוצא בזה], ולכן אין חיוב לחנך את הקטן במצות אבלות שעיקרה הרגשת הלב – להצטער על פטירת אביו ואמו או קרוביו, כי קטן אינו בר דעת להצטער על מתו.

בהסבר זה נבין מדוע קטן אינו חייב בדיני אבלות, אבל במצות קריעה שהיא מעשה בשעת חימום לכאורה שפיר יש לחייב את הקטן, כשם שחייבים לחנכו בכל המצוות שיש בהם מעשה.

אמנם כל זה במצות הקריעה על אביו ואמו וקרוביו, שנועדה לאחרים שיראו את הקריעה ויבכו, ועל ידי זה יגדל כבוד המת. ברם הקריעה בראיית מקום המקדש נועדה לאדם עצמו לגרום לו להצטער על החורבן, ועל כן אין חיוב לחנך

את הקטן לקריעה על ראיית המקדש שהיא מצוה על הרגשת הלב, כיון שאינו בר דעת להצטער על החורבן.

גם לפי הראשונים [רש"י, הרמב"ן והמרדכי] שאין חיוב לחנך קטן בדיני אבלות, וחייב לקרוע מדיני "כבוד המת" מפני עגמת נפש, מובן מדוע אין חיוב לקרוע על ראיית מקום המקדש. הקריעה על אביו

ואמו נועדה לאחרים כדי לעורר אותם לבכי ועל ידי זה ירבה כבודו של המת. אולם כאשר הקטן רואה את מקום המקדש אין סיבה לקרוע את בגדיו כדי לעורר את צערם של האחרים על החורבן, כי הם בלאו הכי מצטערים על החורבן בראותם את מקום המקדש שמם בחורבנו, ועל כן אין כל צורך בקריעה לקטן.

סימן יח

צירוף קטן לעשרה לצורך אמירת קדיש

- א -

צירוף קטן למנין

כאשר אין עשרה מתפללים בבית הכנסת, חלקו הפוסקים, האם ניתן לצרף קטן לתשעה מתפללים גדולים.

בשו"ע (או"ח סימן נה ס' ד) כתב: "יש מתירין לומר דבר שבקדושה בתשעה וצירוף קטן שהוא יותר מבן שש ויודע למי מתפללים, ולא נראים דבריהם לגדולי הפוסקים. והוא הדין דעבד ואשה אין מצטרפים". והרמ"א הוסיף: "מיהו יש נוהגין להקל בשעת הדחק". והביא המשנה ברורה (ס"ק כד) בשם המגן אברהם: "ובזמנינו נוהגים לצרף קטן על ידי חומש שבידו, ומיהו דווקא לשמוע ברכו וקדיש שהוא חיוב, אבל קדיש שאחר עלינו לא יאמרו".

ולכאורה, צריך ביאור, מדוע חילק המג"א בין הקדישים שבתוך התפילה, שניתן לצרף קטן לצורך אמירתם, ובין הקדיש שאחר עלינו, שלא ניתן לצרף קטן.

- ב -

טעם השם ואמירת קדיש יתום

ונראה, ביאור הדברים בהקדם בירור טעם המנהג לומר כמה פעמים קדיש בכל תפילה.

בשו"ת מהרי"ל (החדושות, סימן כח) נתבקש לתת "טעם למה נקרא קדיש יתום, ולמה הקטנים אומרים זה הקדיש, הואיל והוא דבר שבקדושה" [שהרי שנינו במסכת מגילה (כד, א) "קטן אינו פורס על שמע" - מפני "שהוא בא להוציא רבים ידי חובתן, וכיון שאינו מחויב בדבר, אינו מוציא אחרים ידי חובתם", רש"י שם].

והשיב המהרי"ל: "הקדיש הזה ניתקן אחר פסוקי דא"ר אלעזר א"ר חנינא ואחר שיר המעלות וכן אחר הדרשות. והיתומים שאומרים אותו לפי שאין יכולים לומר ברכו אלא אם כן נעשו גדול, דכל מי שאינו מחויב בדבר אינו מוציא אחרים ידי חובתם, וכולהו קדישי דעלמא תקנתא דרבנן ניהו, אבל קדיש זה לאו דבר שבחובה הוא, הלכך יכולים קטנים לאומרו. ובעובדא דרבי עקיבא הוזכר גם כן יהא שמיא רבא. ומהאי טעמא נמי נ"ל דאפילו הגדולים קפדי טפי אקדיש דיתום [יותר] משאר קדישים וברכו, משום דקדיש זה הוי תוספת ולא חובה, וסברי דעבדי טפי קורת רוח להוריהם מבאחרים. ואין דעתי מסכמת עמהם בזה, דאדרבה גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה. ומהר"ז רונקיל ז"ל אמר לנערים יתומים קטנים להרבות בהפטרות כדי לומר

- ג -

קדיש שלאחר התפילה

ומעתה יש לומר, שהמג"א נקט להלכה שגם לאחר שתיקנו לומר את הקדישים שלאחר התפילה, מכל מקום הקדישים אינם חלק מהתפילה אלא תוספת ומנהג בעלמא, ולכן אין זה נקרא 'שעת הדחק' לומר את הקדישים הללו, ולכן אין היתר לצרף קטן למנין כדי לאפשר את אמירתם.

מה שאין כן קדיש וברכו, שהם חלק בלתי נפרד מהתפילה, כאשר לא יהיה ניתן לאומרם בציבור כי אין מנין עשרה, הרי זה 'שעת הדחק' המאפשרת צירוף קטן לתשעה מתפללים.

[אמנם בקובץ וילקט יוסף (שנת י"ח, תרע"ו, קונטרס ט-י) כתב הרב אליעזר חיים דייטש [אב"ד באניהאד] כי גם לדעת המג"א, במקרה של יתום קטן שאם לא נצרפו לעשרה לא יוכל לומר קדיש, הרי זה שעת הדחק עבירו, ולכן אפשר לצרפו למנין: "לענין קדיש גם כן יש לומר, דהיכא שאם לא יצרפו קטן לא יוכל לעשות שום דבר לתועלת נשמת אבותיו, גם כן מקרי שעת הדחק. וכוונת המג"א מה שכתב דאחר עלינו לא יאמר קדיש בצירוף קטן, היינו היכא דליכא יתום דגם כן אומרים קדיש אחר עלינו כמבואר ברמ"א, כהאי גוונא פסק המג"א דאחר עלינו, כיוון שאינו נחוץ כל כך לא יאמרו קדיש בצירוף קטן"]

ברכו. ומה שנוהגין ביש מקומות לומר תדיר קדיש יתום, מעת שנתרבה שעת הזעם בעולם לא היו מסתפקים בשבתות וימים טובים [כפי שמובא במסכת סופרים שהיה המנהג לומר קדיש יתום בשבת לאחר מוסף]. והגדולים גם כן אין כולם רגילים לעבור לפני התיבה, וגם ראיתי שמוחים בהם [שלא] להתפלל כדי שלא יתפללו שאינו ראויים לכך".

למדנו מדבריו שיש הבדל מהותי בין הקדישים הנאמרים בתוך התפילה על ידי הש"ץ, שהם חובה, ולכן קטנים אינם יכולים לאומרם כדין כל 'דבר שבחובה'. לבין הקדישים הנאמרים לאחר התפילה, שאינם דבר שבחובה, ולכן הם נאמרים גם על ידי קטנים.

וכנראה מתוך הבדל זה, בתקופות הקשות שעברו על כלל ישראל "שנתרבה שעת זעם בעולם", רבבות יהודים נהרגו על קידוש השם ונתרבו היתומים רחמנא ליצלן, נוצר המנהג לומר קדישים נוספים [מלבד הקדישים שהם חובה בתפילה] כדי שיתומים רבים ככל האפשר יוכלו לומר קדיש. והיא הנותנת, מאחר והנהיגו לומר עוד קדישים, ואותם קדישים אינם 'דבר שבחובה', גם הקטנים רשאים לאומרם. וזהו איפוא הטעם שנקרא קדיש זה 'קדיש יתום'. ככל הנראה, לאחר אותם ימי עברה וזעם נהגו להוסיף עוד קדישים, ולומר קדיש כל יום, ולא רק בשבתות וימים טובים.

סימן יט

חינוך קטן לצניעות ואיסור יחוד

- א -

ערוות איש [והוסיף המשנ"ב כי "קטן בעצמו יוכל לקרות [קריאת שמע] כשהוא ערום עד בן ט' שנים", וכתב בפסקי תשובות (סימן עה ס"ק יד) כי ההיתר לקרוא כשהוא ערום עד גיל תשע "היינו מדינא, כשעשה כן מעצמו, אבל מדין חינוך יש לחנכו לזה גם בפחות מגיל תשע".

[וביישוב תמיהת המג"א על רש"י, תירץ בשו"ת חלק לוי (סימן לה) "על פי הגמרא בחולין (יג, א) דקטן יש לו מעשה ואין לו מחשבה, והוא הדין דיבור אין לו לפי פירוש רש"י (עי"ש בתוס' ד"ה ותבעי). ואם כן נהי דאסור לומר דבר שבקדושה לפני ערוה, אבל אמירת קטן לאו אמירה היא". כאשר קטן קורא בתורה או אומר קריאת שמע, אין זה נחשב כלל "אמירה". נמצא שאין כאן "אמירה" של דברי תורה כנגד ערוה, ולכן גם אין חיוב לחנך קטן להימנע מקריאת התורה וקריאת שמע כנגד ערוה. אולם לענ"ד תירוצו זה צ"ע מדברי האגלי טל (מלאכת חורש אות א ד"ה ואין להקשות) בביאור הגמרא בחולין הנ"ל: "זה הוא בעשה הקטן כלי, שדנין לגבי דידן אם מועיל מחשבתם להעשות כלי, בזה אמרינן שאין מחשבתם מועלת. אבל לגבי עצמם, מחשבתם מחשבה". ולפי דבריו מחשבתו של הקטן ודיבורו נחשבים "דיבור" כלפי עצמו,

במשנה, (מגילה פ"ד מ"ו) מובא כי "פוחח אינו קורא בתורה, אינו עובר לפני התיבה ואינו נושא את כפיו". ופירש רש"י: "כל שכרעיו נראים, ערום ויחף". ובסוגיית הגמרא (שם עמ' ב) הסתפק עולא "קטן פוחח מהו שיקרא בתורה". ופירש רש"י את הספק: "גדול פוחח הוא דאסור משום (דברים כג, טו) וְלֹא-יִרְאֶה בָךְ עֲרוֹת דָּבָר, אבל קטן אינו מוזהר, או דלמא לא פליג מתניתין בין קטן לגדול". מסתבר כי מדובר בקטן שהגיע לגיל חינוך, שאם לא כן מדוע שיקרא בתורה, ואף על פי כן מבואר בדברי רש"י שאינו מוזהר בלאו ד"לא יראה בך ערוות דבר".

ודברים אלו תמוהים, מדוע אין חיוב לחנכו באיסור זה, כפי שהעיר המגן אברהם (סימן עה ס"ק ז) על פירוש רש"י: "ולי צ"ע, דליתסר מדרבנן, מידי דהוה אכל עבירות שבתורה, ועי' סי' שמג". ואכן המשנה ברורה (ס"ק כב) פסק להלכה כי הקטן רשאי לקרוא קריאת שמע "נגד ערוות איש רק עד שיגיע לחינוך".

ומפורש בדברי המג"א והמשנ"ב שיש לחנך קטן לאיסור "לא יראה בך ערוות דבר" שלא יקרא קריאת שמע כנגד

וחזרה למקומה קושיית המג"א, מדוע אין חיוב לחנך קטן באיסור "ולא יראה בך ערות דבר", וצ"ע.

וכן יש לתמוה על דברי שו"ת חלק לוי ש"אמירת קטן לאו אמירה היא", דא"כ מדוע יש מצות חינוך בברכות וכן בקריאת שמע, וצ"ע.

- ב -

חינוך קטנים לדיני צניעות

והנה מדברי רש"י במגילה שקטן אינו מוזהר בלאו ד"לא יראה בך ערות דבר", היה נראה לכאורה שאין חיוב לחנך קטנים להימנע מהסתכלות בנשים, וכפי שנשאל רבי יוסף חיים זוננפלד, רבה של ירושלים, בשו"ת שלמת חיים (סי' תרפט) "נסתפקתי בקטן, אם חל עליו איסור הסתכלות בנשים מצד חינוך, ואולי שייך זה ברש"י (מגילה כד, ב ד"ה בקטן) שכתב דקטן אינו מוזהר משום ערות דבר".

אולם הגר"ח זוננפלד קבע בנחרצות: "בוודאי ראוי לחנך גם הקטן בכל האפשר".

גם הגר"מ פיינשטיין נקט בשו"ת אגרות משה (יו"ד סי' קלז) שיש לחנך בנים ובנות בענייני צניעות, כדבריו במענה לשאלה האם צריך להפריד בין בנים ובנות בכיתת לימודים בעודם קטנים: "בדבר למוד במחלקה אחת ילדים וילדות, ודאי אף לקטנים וקטנות ביותר אין רוח חכמים נוחה מזה, דאף שעדיין אין בהן יצר הרע

וחשש הרהור, מכל מקום הא צריך לחנך אותם להתרחק מנשים ואת הילדות מאנשים, וכשלומדים ביחד אדרבה עוד מתרגלים להיפוך - להתקרב, ויתרגלו מזה גם לכשיתגדלו שכבר יהיה בהן יצר הרע וחשש הרהור. ולכן אף שאין בזה שייכות חשש איסור עתה, שאף אם היו גם קטנים חייבים במצות, לא היה שייך בהו האיסור, מכל מקום הא יש חיוב חינוך".

אמנם בהמשך דבריו כתב האגרות משה, כי נדון זה תלוי במחלוקת הראשונים שהבאנו בספרנו רץ כצבי - ירח האיתנים (סימן כד), האם מצות חינוך מתקיימת כשהקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה, כגון כשאוכל בסוכה פסולה או נוטל לולב שאינו כשר. לדעת הריטב"א במסכת סוכה (ב, ב) חובה לחנך את הקטן לקיים מצוה כהלכתה, כגדול. ושיטה זו הובאה בדברי המגן אברהם בהלכות לולב (סי' תרנח ס"ק ח) והמשנה ברורה (שם ס"ק כח) שכתב: "הקטן לא יצא בנטילה כזה [של לולב שאול], דהא אינו שלו ולא מקרי לכם ולא קיים בו אביו מצות חינוך". אולם בהמשך דבריו כתב המשנה ברורה (שם) "ויש מאחרונים שסוברין דמצות חינוך מתקיים גם בשאול, דהא גם בזה מתחנך הבן למצות וכן משמע במרדכי בשם ראב"ן", וכתב האגרות משה שמדברי שער הציון (ס"ק לו) משמע שכן דעתו נוטה להלכה.

ולאור מחלוקת זו כתב האגרות משה: "בעובדא דידן יהיה איפכא, דלהמג"א יהיה לקולא, כיון דמצות חינוך

- ג -

לבוש צנוע של בנות קטנות - מדין
חינוך לצניעות או כדי שלא יבואו
גדולים להרהר

בדברי האגרות משה נתבאר איפוא, שיש חיוב לחנך בנות קטנות לצניעות, ומנדון זה מסתעפת שאלה נוספת: האם חובת ההקפדה על לבוש הצנוע של בנות קטנות נובעת מדין מצות חינוך לצניעות, או הסיבה היא למנוע מהגדולים הרהור בהסתכלות במקומות המגולים שלהן, ולא מחמת חיוב החינוך, ונפקא מינה מאיזה גיל חובה להלבישן בצניעות.

מדין השו"ע (או"ח סימן עה ס"א) פסק: "טפח מגולה באשה במקום שדרכה לכסותו, אפילו היא אשתו, אסור לקרות קריאת שמע כנגדה". וכתב המשנה ברורה (ס"ק א) "מפני שזה מביא לאדם לידי הרהור כשמסתכל בו, בכלל ערוה היא, ואסור לקרות או להזכיר שום דבר שבקדושה נגד זה כמו נגד ערוה ממש". ובביאור הלכה (שם ד"ה טפח) הביא מדברי ספר שלחן שלמה "דשיעור זה שייך אפילו בקטנה מבט שלוש ואילך שהיא ראויה לביאה". ומבואר בדבריו שאסור לקרוא קריאת שמע כנגד מקום המגולה בגופה של קטנה כבר מגיל שלוש, כי מגיל זה ואילך יש חשש שהסתכלות במקומות המגולים בגופה מביאה לידי הרהור.

אולם החזון איש (הלכות קריאת שמע סי' טז ס"ק ח) כתב על דברי הביאור הלכה:

לדידיה הוא באופן שאם היה חייב במצוות היה יוצא, ולכן הכא כיון שאף אם היה חייב במצוות לא היה שייך לאסור עליו, אין לאסור גם מדין חינוך. ולחולקים, דחינוך מקיים אף שלא הקנה לו, משום דעכ"פ מתרגל ומתחנך בזה לקיים המצוה כשיתגדל, לכן יש לאסור שילמדו יחד כדי להרגילם ולחנכם להתרחק מנשים - אף שאין בזה שייכות איסור, אף אם היו חייבים במצוות". קטן אינו מקיים את המצוה להיזהר בענייני צניעות ככל הדינים שהגדול מקיים מצוה זו, משום שאפילו אם הקטן "היה חייב במצוות, לא היה שייך לאסור עליו". ולכן לדעת הראשונים והמג"א שלא מקיימים מצות חינוך אלא אם כן נעשית בכל פרטיה כפי שגדול מקיימה, אין חיוב לחנך קטן לצניעות. אולם לדעת הראשונים שמצות חינוך מתקיימת גם כשהקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה, יש חיוב לחנך קטנים בענייני צניעות.

ועל פי זה הכריע האגרות משה: "נמצא שלמה שמשמע משער הציון שהמשנה ברורה סובר כיש מהאחרונים דלא כהמג"א [שמצות חינוך מתקיימת גם כשהקטן אינו עושה את המצוה כתיקונה], יש לאסור [ללמד בנים ובנות קטנות ביחד] גם מדינא. אך לרוב האחרונים שסברי כהמג"א [שמצות חינוך מתקיימת רק כשהקטן עושה את המצוה כתיקונה], אין לאסור מדינא". ומסיים את דבריו: "אבל [גם לדעת המתירים מדינא] רוח חכמים ודאי אין נוחה מזה לכו"ע, וגם הוא ספיקא לדינא אף בקטנים ביותר".

"ולמאי דמבואר לעיל דכל הני אינה ערוה בעיקרו אלא חכמים אסרוה משום הרהור וטרדא, היה נראה דכל שאין דעתן של בני אדם עליהן מחמת קטנותן, מותר". והוסיף: "מכל מקום זו שאין יצר עליהן מחמת קוטנן, הדעת נוטה שלא אסרום חכמים ואין כאן שיעור בשנים אלא לפי מציאותן וקטנות גופן". לדעת החזון איש אי אפשר לקבוע את גיל שלוש, כגיל שהמקומות הגלויים בגופה של הקטנה נחשבים "ערוה" שאסור לקרוא כנגדם קריאת שמע, כי אין שיעור קבוע של גיל בנושא זה, אלא הכל "לפי מציאותן וקטנות גופן", וכל זמן "שאיין יצר עליהן מחמת קוטנן, הדעת נוטה שלא אסרום חכמים".

ובדברי החזון איש פסק בשו"ת יביע אומר (ח"ו אר"ח סי' יד) "לענין בנות קטנות שדרכן בכך ואין לחוש בהן להרהור יש מקום לסמוך על האחרונים המקילים בזה. הלא הם החזון איש, ומהר"ם בריסק, והחלק לוי, שפסקו להקל בזה. ובדברי סופרים שומעים להקל. ומ"מ המחמיר לעצום עיניו בשעת קריאת שמע ותפילה כדי שלא יסתכל בהן, תבוא עליו ברכה". וכן הכריע בשו"ת אור לציון (ח"ב פ"ו סי"ב) "יש אומרים שמבת שלוש שנים יש לה דין טפח באשה ערוה [ביאור הלכה], ויש אומרים שאין לה דין טפח באשה ערוה עד זמן שתראה כגדולה שיש בה חשש הרהור [חזון איש], ובדרך כלל הוא מגיל שש או שבע שנים, והמיקל יש לו על מי לסמוך".

והנה מדברי הביאור הלכה והחזון איש והפוסקים שהכריעו כדבריו, משמע

שאיין מצות חינוך להקפיד על לבושן הצנוע של בנות קטנות, אלא הנדון הוא מהו הגיל שגופן המגולה נחשב "ערוה" שאסור לקרוא כנגדה קריאת שמע, וכפי שהובא בספר אמת ליעקב (אר"ח סי' עה ס"א) בשם רבי יעקב קמינצקי ש"העיקר להלכה כשיטת החזון איש שאין כאן שיעור בשנים אלא לפי מציאות וקטנות גופן. ופשיטא דעד חמש שנים אין צריכה לכסות לשיטת החזון איש, אבל מחמש שנים ואילך יש להסתפק בכל קטנה וקטנה אי יש לה התפתחות וגידול כאשה ואם שייך בה הרהור, ואז צריך לכסותה. ואין זה מטעם חינוך, אלא כנ"ל".

והיה מקום להסיק מכך שאין חובת ההקפדה על לבושן הצנוע של בנות קטנות מדין מצות חינוך לצניעות.

- ד -

אמנם בספר ארחות רבינו (הוספות אר"ח ח"א) מובא כי הגר"ח קנייבסקי שאל את החזון איש עד איזה גיל מותר לקרוא קריאת שמע כנגד המקומות המגולים של קטנה, והחזון איש השיב: "עד בת שבע בערך". והגר"ח הוסיף כי שמע מאחד מתלמידי החזון איש, רבי מיכל יהודה ליפקוביץ, כי החזון איש אמר לו "יש להלביש קטנה בצניעות וגרביים ארוכות מגיל שלש מטעם חינוך. ולפי זה מה שמרן החזון איש התיר, היינו לענין לומר דבר שבקדושה כנגדה, אבל מכל מקום צריך להלבישה שיהיה גופה מכוסה כמו ילדה גדולה מטעם חינוך". ועוד אמר

החזון איש כי "ילדות אף שלובשות גרביים ארוכות צריך להלבישם שמלות שאורכן יהיה יותר מהברך".

ומדברים אלו נראה שאין ללמוד מהיתרו של החזון איש לקרוא קריאת שמע כנגד המקומות המגולים בגופה של קטנה עד גיל חמש, שש או שבע, שאין חיוב לחנך קטנות ללבוש בגדים צנועים המכסים את המקומות בגופה עד גיל זה. כי החזון איש התייחס בספרו רק לדין אמירת קריאת שמע כנגד ערוה, ובה תיר לקרוא קריאת שמע גם כשהקטנה בת שלוש כל זמן שלא הגיעה לגיל שיש חשש הרהור [דלא כהביאור הלכה]. אולם מדברים שאמר בעל פה, מתברר כי דעתו היתה שכבר מגיל שלוש יש חובה לחנך בנות קטנות להתלבש בצניעות.

וכן נקט בשו"ת דעת סופר (או"ח סי' יא) שכתב: "בדבר אשר התחילו איזה

בעלי בתים להלביש את בנותיהם הקטנות בבתי שוקיים קצרות מגולות טפח, ומקלם הגיד להם שבקטנות אין קפידא בזה. בודאי החיוב להרים כשופר קולו על דבר זה שלא יפשה המספחת בעור ויהיה נדמה להם כהיתר למו, למחות באין הפוגות, כי מלבד החיוב לחנך הקטנות בדרכי הצניעות שלא להרגילם ח"ו בבגדי פריצות כי אם יגדלו בקושי ילמדם וכטעמא דתרומת הדשן בקטן שאסור לספויי בידיים כדי שלא להרגילו, שייך אף בקטנות ביותר מג' שנים טפח מגולה ערוה".

וכאמור לעיל, גם בדברי האגרות משה [אות ב] מפורש החיוב לחנך בנות לשמור על גדר הצניעות, כדבריו: "אף שעדיין אין בקטנים וקטנות יצר הרע וחשש הרהור, מכל מקום הא צריך לחנך אותם להתרחק מנשים ואת הילדות מאנשים".

לסיכום: בדברי המג"א והמשנ"ב מפורש החיוב לחנך קטן לאיסור "לא יראה בך ערות דבר" שלא יקרא קריאת שמע כנגד ערות איש. ובפסקי תשובות (סי' עה אות א) הוסיף: "ובצוואות והנהגות גדולי הדורות מצינו שהזהירו מאד בשמירת כל פרטי ודקדוקי הלכות אלו, והחובה לחנך הילדים לכך, כי עונש המזלזל בזה [באיסור "לא יראה בך ערות דבר"] מפורש בתורה [בהמשך הפסוק שם] "ושב מאחריך", שגורם להסתלקות השכינה".

ובדברי האגרות משה נתבאר שיש לחנך בנים ובנות לשמור על גדר הצניעות, גם בגיל שאין יצר הרע וחשש הרהור.

ולדעת החזון איש מחמת החיוב לחנך בנות קטנות בדיני צניעות, יש להקפיד "שיהיה גופן מכוסה כמו ילדה גדולה מטעם חינוך". וכן מבואר בדעת סופר שיש לחנך בנות קטנות "בדרכי הצניעות שלא להרגילם ח"ו בבגדי פריצות".

וכפי שסיכם את הדברים בספר פסקי תשובות (סי' עה אות ז) "ויש לחנך את הילדים

והנערים ככל האפשר ולפי גילם לאיסור הסתכלות, אף שלידם בדרך כלל אין זה אלא ראייה לפי תומו, מכל מקום ישתרש אצלם ההרגל גם כשיתבגרו ויהיה בגדר הסתכלות, ולכן יש להרגילם כבר מקטנותם לגינוני צניעות וקדושה והתרחקות מעריות ואביזריהן. וכשם שחובה על כל אחד ואחד מישראל להישמר ולהיזהר בענייני קדושה וטהרה, כך מצוה וחוב עוד יותר גדול על כל אחד להקדיש מעותותיו לפקח ולהשגיח בחינוך בניו בזה, הנסיון מוכיח שהיראה הנקנית בימי הילדות עומדת לעד, והוא בכלל דברי המשנה (אבות פ"ג מ"ג) כל שיראת חטאו ומעשיו קודמים לחכמתו, שזה וזה מתקיימים בידו, ונקבעים בלבו כיתד לא תמוט".

משנזכרנו לראות כי יש חובת חינוך קטנים וקטנות לענייני צניעות, יש לעיין האם יש חובה לחנכם בדיני איסור יחוד.

לשם כך עלינו לעיין ביסודות האיסור: למי אסור להתייחד עם מי, מאיזה גיל, והאם האיסור מהתורה או מדרבנן.

- ה -

איסור יחוד - מהתורה או מדרבנן

במסכת קידושין (פ, ב) אמר רב יוחנן משום רבי ישמעאל: "רמז ליחוד מן התורה מנין, שנאמר (דברים יג, ז) כי יסיתך אחיך בן אמך, וכי בן אם מסית, בן אב אינו מסית. אלא לומר לך, בן מתייחד עם אמו, ואסור להתייחד עם כל עריות שבתורה". מפשטות לשון הגמרא "רמז ליחוד מן התורה" משמע כי האיסור להתייחד עם ערוה אינו מן התורה.

וכך אמנם פסק הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה פכ"ב ה"ב) "איסור יחוד העריות מפי הקבלה". וביאר הסמ"ג (לאוין קכו) "וכתב רבנו משה שאיסור יחוד עריות מפי הקבלה, אמנם רמזוה על המקרא בפרק בתרא דקדושין". וכן ביאר הבית יוסף (אבן

העזר סימן כב) "אף ע"פ שאמרו יחוד דאורייתא, לאו למימרא שהוא כתוב בתורה, שהרי אמר רמז ליחוד מן התורה מנין, ולשון רמז מוכיח שאינו מפורש אלא רמז בעלמא". ומבואר בדבריהם שהאיסור להתייחד עם ערוה אינו איסור דאורייתא אלא איסור "מדברי קבלה", שיש לו "רמז" מן התורה.

וכך גם משמע מפירושו של רש"י לדברי הגמרא (קידושין פא, א) "אמר רב מלקין על יחוד", ופירש רש"י: "מכת מרדות". כלומר, מכיון שיחוד אינו איסור דאורייתא, העובר על איסור זה אינו נענש במלקות התורה, אלא במכת מרדות מדרבנן - בכדי למנוע ממנו להרגיל את עצמו לנהוג כן, וכמו שפירש רש"י (חולין קמא, ב) "מכת מרדות, רידוי בתוכחה שלא ירגיל בזה, ואין לה קיצבה אלא עד שיקבל עליו". וכן

ובית דינו על יחוד פנויה. ואף על פי שאינה ערוה, בכלל יחוד עריות היא. ושמאי והלל גזרו על יחוד עובדי כוכבים. נמצא, כל המתייחד עם אשה שאסור להתייחד עמה, בין ישראלית בין עובדת כוכבים, מכין את שניהם מכת מרדות, האיש והאשה, ומכריזין עליהם. ובטעם גזירת דוד ובית דינו לאסור יחוד עם הפנויה, כתב הפרישה (שם) "והא דהוצרכו ב"ש לגזור איחוד דגויה ולא הוה בכלל גזירת פנויה דגזרו בית דין של דוד, אף על גב דלכאורה לבוא על הגויה כמו כן אסור או גרוע מבא על הפנויה ישראלית. אלא נראה דלא גזרו בית דין של דוד אלא בישראלית דיכולה לבוא לידי עריות, דאם יתייחד עם זו יתייחד נמי עם הערוה, מה שאין כן בגויה דאינו יכול לבא בגויה לידי עריות". ומבואר בדבריו שסיבת הגזירה לאיסור יחוד עם פנויה היא, סייג והרחקה שלא יבוא להתייחד עם ערוה. ובשל כך לא גזרו דוד ובית דינו לאסור יחוד עם גויה, כי בגויה אינו יכול לבוא לידי עריות.

ביאר הב"ש (אבן העזר סימן כב ס"ק א) "דאינו אלא רמו מתורה, לכן אין מלקין אותו אלא מכות מרדות".

אולם לדעת הסמ"ג "יחוד דאורייתא הוא", וכן נראה מדברי הטור (אבן העזר סימן כב) שכתב: "אסור מן התורה לאיש שיתייחד עם הערוה, בין ילדה בין זקנה". וכתב הב"ח (שם) "ואף ע"ג דהרמב"ם כתב דאיסור יחוד עריות מפי הקבלה היא, מכל מקום מדקאמר בסוף קידושין רמו ליחוד מן התורה מניין וכו' ובפרק אין מעמידין (עבודה זרה לו, ב) אמרו בפירוש יחוד דאורייתא הוא, משמע דאסור מן התורה. ולכן כתב רבנו [הטור] אסור מן התורה, וכן נראה דעת הסמ"ג".

גם לדעת הסוברים שיחוד עם ערוה אסור מהתורה [סמ"ג וטור], יחוד עם פנויה אינו אסור אלא מדרבנן, כמפורש בסוגיית הגמרא בקידושין (פ, ב) ובדברי הרמב"ם (שם הלכה ג) והשו"ע (אבן העזר סימן כב ס"ע ב) "כשאירע מעשה אמנון ותמר, גזר דוד

לסיכום: נחלקו הראשונים האם איסור יחוד עם עריות הוא מהתורה או מדברי קבלה, ואיסור יחוד עם פנויה לכו"ע הוא מדרבנן.

- 1 -

חייב מחאה ותוכחה באיסור יחוד

נפקא מינה אם איסור יחוד מפורש בתורה או רק "נרמז" בה - האם צריך למחות במי שעובר על איסור יחוד.

בשו"ע בהלכות יום הכיפורים (או"ח סי' תרח ס"ב) נפסק: "נשים שאוכלות

ושותות עד שחשכה והן אינן יודעות שמצוה להוסיף מחול על הקדש, אין ממחין בידן כדי שלא יבואו לעשות בזדון". וכתב הרמ"א: "והוא הדין בכל דבר איסור, אמרינן מוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידין. ודווקא שאינו מפורש בתורה, אף על פי שהוא דאורייתא, אבל אם מפורש בתורה מוחין בידן". וביאר המשנה ברורה

(ס"ק ו) שכאשר רואים את הנשים עוברות על איסור שאינו מפורש בתורה "אז אנו יכולים לתלות ששוגגין ומוטעין הם בזה, ומה שלא ישמעו לנו מה שנאמר להם שהוא אסור, מחמת דקיל להו הדבר, ולכן אמרינן בזה מוטב שיהיו שוגגין ואל יהיו מזידין. אבל בדבר המפורש בתורה והם עוברין על זה, בודאי אינם שוגגין ולא שייך בהו לומר מוטב שיהיו שוגגין, ומחינן בהו וענשינן להו עד דפרשי". כאשר רואים אדם עובר על דבר שאינו מפורש בתורה, אנו יכולים לומר שכנראה עשה זאת בשגגה ובטעות, ולכן אין כל תועלת להוכיחו ולמחות בו, כי בוודאי לא ישמע למוכיחים אותו היות ואיסור זה "קל בעיניו". ומשום כך עדיף שישאר "שוגג" ולא נגרום לו כתוצאה מהתוכחה להפוך להיות "מזיד" מכאן ולהבא בכל פעם שיחזור ויעבור על האיסור. אבל כאשר רואים אדם עובר על דבר המפורש בתורה, יש חובה למחות בו עד שיפרוש ממעשיו.

ולפי זה כאשר רואים מי שעובר על איסור יחוד שאינו מפורש בתורה [יחוד עם ערוה לדעת הרמב"ם ורש"י, או יחוד עם פנויה] – אין למחות בידו מדין "מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין".

אולם המשנה ברורה (שם ס"ק ג) הביא את דברי הפוסקים כי "דווקא ביודע בוודאי שלא יקבלו ממנו", אין למחות ביד

המקילים בדבר שאינו מפורש בתורה "אבל בספק שמא יקבלו, צריך למחות אפילו במידי דרבנן".

ולפי דבריו כתב רבי מרדכי גרוס, אב"ד חניכי הישיבות בבני ברק בספרו אום אני חומה (ח"ב ס"י קלט), שיש חובה להפיץ קונטרסים בענייני צניעות, כי "יש לשער שמתוך רבים, בודאי יתקבל אצל מקצתם, ובפרט אברכים חשובים אשר את האמת המה מבקשים. ועוד, בדרכך כלל אין זה חסרון ידיעה בעיקרא דינא או ההנהגה, אלא חוסר ידיעה בחומרת הדבר, ולכן מהאי נבנה הוראות היתר לעצמם ולא הוי בגדר שוגגין. וגם בדרכך כלל אין קונטרס דברי תורה מגיע לידי עמי הארצות, דהוא הטעם שאמרינן מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, כדכתב בספר חסידים (הובא במג"א ס"י רסג ס"ק ל) דבבית הכנסת לא אמרינן מוטב יהיו שוגגין". ועוד יש לומר על פי דברי החכמת שלמה בהגהותיו לשו"ע (שם) שכתב: "דהיינו דווקא אם אינו בפרהסיא, אבל אם הוי בפרהסיא, דיש חשש שאחרים ילמדו ממנו, חייבים למחות אף בדרבנן". ואם כן גם נדון הפצת קונטרס בענייני צניעות "הוא מילתא דפרהסיא, ואשר כידוע דבזה לומדים זה מזה טפי מכל מילי אחריני. ובר מן דין בדברים המכשילים אחרים, לא שייכא מוטב יהיו שוגגין ואל יהיו מזידין, דהחובה להציל אחרים הנכשלים בכל מה דאפשר".

- ז -

מדוע אין מצוה לחנך קטן באיסור יחוד

והנה הרמב"ם (הלכות איסורי ביאה פכ"ב ה"י) והשו"ע (אבן העזר סימן כב סעיף יא) נקטו להלכה שאין איסור יחוד לאשה עם קטן פחות מבן תשע, כדבריהם: "תינוקת שהיא פחותה מבת שלש ותינוק פחות מבן תשע, מותר להתייחד עמה, שלא גזרו אלא על יחוד אשה הראויה לביאה ואיש הראוי לביאה".

ובשו"ת שלמת חיים (סימן תרצ) נשאל רבי יוסף חיים זוננפלד מדוע אין לאסור יחוד של אשה עם קטן פחות מבן תשע מהחשש שמא יעבור הקטן על איסור הסתכלות והרהור באשה, ומשום כך יש לחנכו לא לעבור על איסור זה: "לענין יחוד שלא נאסר עם קטן פחות מבן תשע, תיפוק ליה שאם הם ביחד הוא מסתכל". ותירץ: "פשיטא דאינו בכלל קריבה כי אם למי שהוא בר קריבה". כלומר, איסור "קריבה" בין איש ואשה לא שייך אלא "למי שהוא בר קריבה", דהיינו מי שראוי לביאה. לפיכך, מאחר וקטן פחות מגיל תשע אינו ראוי לביאה ואינו עובר על איסור כשמסתכל על אשה, אין חובה לחנכו לא לעבור על איסור זה.

אולם לכאורה עדיין יש לתמוה על סתימת דברי השו"ע והפוסקים שהתירו יחוד לאשה עם קטן פחות מבן תשע, מדוע אין מצוה לחנך קטן באיסור יחוד - ובשל כך נאסר על קטן בגיל שש או שבע שחייבים בחינוכו, להתייחד עם

אשה, כדי לחנכו באיסור יחוד, וכפי שתמה בשו"ת שבט הלוי (ח"ה סימן קפב) "ולעת עתה לא ידעתי בעניי למה לא שייך גדר חינוך גם בקטן וקטנה באיסור יחוד, דהא חינוך שייך להלכה גם בפרישה מאיסורים, עיין או"ח סי' שמג, והוא ענין חמור של עריות, ואפילו יחוד פנויה שהוא דרבנן, והבת לא הגיעה עדיין לנדות מכל מקום גם בדרכנן שייך חינוך, ובפרט ענין המורגל הרבה כיחוד".

- ח -

איסור יחוד - "איסור בעצם" או "גדר" שלא יבוא לאיסור ערוה

ונראה לתרץ את תמיהתו של השבט הלוי בהקדם מחלוקת האחרונים בגדרו של איסור יחוד - האם הוא "איסור בעצם", או שהוא "גדר" שלא יבוא לאיסור.

רבי אלעזר מנחם מן שך, ראש ישיבת פוניבז' ביאר בספרו אבי עזרי (איסורי ביאה פכ"ב הי"ב) את שיטת רש"י במסכת קידושין (פא, א ד"ה בעלה) שיחוד עם אשה שבעלה בעיר אסור אלא שאין מלקות, מכיון שאיסור יחוד הוא "איסור בעצם" ואינו נובע מחמת החשש שיבוא לביאת איסור, אלא בכל מי ששייך בו ביאה אסרה התורה את היחוד עמו. ורק חיוב המלקות הוא במקום שיש חשש שיבוא, ועל כן כשבעלה בעיר אין מלקות: "מאחר שאיסור יחוד דאורייתא, אם כן איסור עצמותו הוא, ולא משום החשש דשמא יבוא עליה, אלא כל ששייך ביאה בה, אסרה תורה

הרופאים מצד מחלה שאינו יכול לבעול, שאז באמת אין איסור יחוד].

- ט -

חיוב חינוך במצב שאילו היה הקטן גדול באותה שעה לא היה חייב בקיום המצוה או האיסור

חיוב חינוך הוא על מצוה או איסור הניצבים לפני הקטן בקטנותו, שאם היה באותה שעה גדול, היה חייב לקיימם. אולם במצב שאילו היה הקטן גדול באותה שעה, ולא היה חייב בקיום המצוה או האיסור, אין חיוב חינוך.

ומעתה נראה שאם איסור יחוד הוא "איסור בעצם" שאינו נובע מחמת החשש שיבוא לביאת איסור, אכן יש מקום לשאלה מדוע אין מצוה לחנך קטן באיסור יחוד, היות והסיבה שכעת הקטן אינו חייב באיסור יחוד היא, כי מדין התורה אין "איסור בעצם" למי שאינו ראוי לביאה, אבל אילו היה גדול באותה שעה הרי היה אסור ביחוד, ועל כן מדוע שלא נחנכו להיזהר מאיסור יחוד גם בהיותו פחות מגיל תשע.

ברם לדעת החזון איש והאגרות משה שאיסור יחוד אינו "איסור בעצם", אלא הרחקה שגדרה התורה כדי שלא יבוא לאיסור, הסיבה שאין איסור להתייחד עם קטן פחות מגיל תשע שאינו ראוי לביאה היא, כי אין חשש שעל ידי היחוד יבואו לביאת איסור, ואם כן הרי גם גדול אינו

ביחוד. ואף אם בעלה בעיר שאימת בעלה עליה, ואין לחוש שמא יבא עליה, מנא לן להתיר מאחר שאיסור תורה הוא. ואין זה כגזירה דרבנן, שהוא רק משום גזירה דלא יגע באיסור, ובמקום שלא שייך לגזור מותר, אלא דין תורה הוא. ומשום כך מפרש רש"י שהוא רק שאין מלקין אותו כשבעלה בעיר, והיינו שהמלקות מרדות הוא רק שלא ירגילו בזה ושללא יבא לידי עבירת הביאה, אמרו שפיר דאם בעלה בעיר אימת בעלה עליה ולא יבא לידי עבירה, ע"כ אין ללקות".

ברם החזון איש, בגליונות שרשם בכתב ידו על ספר האבי עזרי, כתב, כי

פשוט לשונם של הרמב"ם (איסורי ביאה פי"א ה"י) והשו"ע (סימן כב ס"א) "אסור להתייחד עם ערוה מהעריות בין זקנה בין ילדה, שדבר זה גורם לגלות ערוה" - מורה על כך שיחוד אינו "איסור בעצם", אלא זהו "גדר" והרחקה שגדרה התורה כדי שלא יבוא לאיסור. וכן דעת האגרות משה (אבן העזר ח"ד סימן סה אות י) בנדון יחוד עם זקן וחלש "שנבטלו כוחותיו ואינו יכול לבוא לידי קישוי", שאיסור יחוד הוא דווקא במקום שיש "חשש קפיצת יצר הרע דזנות" [ומטעם זה אין איסור יחוד עם אשה שבעלה בעיר, ומאידך נאסר יחוד עם אשה שבעלה בעיר והוא "גס בה"] ולכן אם ידוע בוודאות שהזקן אינו ראוי לביאה, אין איסור יחוד [אלא שבמציאות קשה לדעת זאת, כי אולי יש מציאות שתתעורר אצלו התאוה פתאום, אלא אם כן ידוע ע"פ

חינוך במצוות ואיסורים דרבנן

עוד נראה ליישב את תמיהת השבט הלוי מדוע אין מצוה לחנך קטן באיסור יחוד, בהקדם מחלוקת הפוסקים האם יש חיוב חינוך במצוות ואיסורים דרבנן.

במסכת גיטין (נב, א) מובא: "האפוטרופין תורמין ומעשרין [עבור היתומים], ועושין להן לולב וערבה וסוכה וציצית, וכל דבר שיש לו קצבה – לאיתווי שופר; ולוקחין להם ספר תורה, תפילין ומזוזות, וכל דבר שיש לו קצבה – לאיתווי מגילה". וכתב הרמב"ם (הלכות נחלות פ"א ה"י) "האפוטרופין עושין לקטנים לולב וסוכה וציצית ושופר ספר תורה ותפילין ומזוזות ומגילה, כללו של דבר כל מצות עשה שיש להם קצבה בין שהוא מדברי תורה בין שהוא מדברי סופרים, עושין להם אף על פי שאינן חייבין במצוה מכל אלו המצוות אלא כדי לחנכן". ומפורש אפוא מדברי הרמב"ם, שיש חיוב לחנך קטנים לקיים מצוות דרבנן. וכן פסק בקיצור שו"ע (ס"י קסה ס"א) "כל אב חייב לחנך את בנו הקטנים בכל המצוות, בין במצוה דאורייתא בין במצוה דרבנן, כל מצוה ומצוה לפי דעת הקטן והקטנה, וכן להפרישם מכל דבר איסור כמו שאמר הכתוב חנוך לנער על פי דרכו".

מאידך גיסא, במשנה (מגילה פ"ב מ"ד) מובא: "הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש שוטה וקטן, רבי יהודה מכשיר בקטן". וכתב בשו"ת הרמ"ע מפאנו

נאסר ביחוד כשאין חשש שיבוא לידי איסור, וממילא אין חיוב לחנך קטן באיסור שגם גדול אינו חייב בו.

וכנראה לכך התכוין בספר דברי סופרים (הלכות יחוד, בירור הלכה עמ' קלג ד"ה ועל) בתירוצו על תמיהת שבט הלוי "דכיון דבכהאי גוונא [קטן פחות מבן תשע] אין לחוש כלל שיבואו לידי ביאה אף על צד רחוק, לכן אין שייך בזה מצות חינוך, כיון שגם בגדול דומיא דהכי מותר, וכמבואר באחרונים דכל כהאי גוונא שגם בגדול מותר, אין מצות חינוך".

ודברים בסגנון דומה כתב ידידי רבי מרדכי פרקש, ביישוב קושיית השבט הלוי: "גדר חינוך הוא רק שמהות האיסור שניצבת עכשיו בפני הקטן היא בדומה למה שיקרה לאחר זמן כשיגדל. אבל בנדון דידן האיסור אינו עצם היחוד אלא תגבורת היצר הקשורה בזה. והא ראייה, שמותר היחוד עם העריות הכי חמורות [אמו ואחות] כיון שלגביהן לא שייך גירוי היצר. ומכיון שישוד מהות האיסור אינו קיים עכשיו, הרי שאין ענין לחנכו עתה בזה".

היות ויסודו של איסור יחוד הוא ההרחקה שגדרה התורה כדי שלא יבוא לאיסור, נמצא שאין לאסור על יחוד עם קטן פחות מבן תשע מדין חינוך, כי בגיל זה שאינו ראוי לביאה אין חשש שעל ידי היחוד יבואו לביאת איסור, ובמצב שכזה, אפילו היה גדול, גם לא היה נאסר ביחוד שאינו מביא לידי ביאה.

(סימן קיא) "דאנן קיימא לן כרבנן דרבי יהודה דסברי אין חנוך לקטן בדרבנן", ומבואר בדבריו שהבין את הטעם של רבנן שפסלו קטן מלקרוא את המגילה, בגלל שאינו מחוייב בקריאתה, היות ואין חיוב לחנך קטנים למצוות דרבנן [והחולקים סוברים שהקטן אינו קורא את המגילה משום כבוד הציבור].

וכן מבואר בפרי מגדים (או"ח סי' קפו אשל אברהם ס"ק ג) שנחלקו הפוסקים האם יש חיוב חינוך במצוות ואיסורים דרבנן.

והנה בביכורי יעקב (סי' תרנז ס"ק ד) הביא את ספקו של הברכי יוסף (שם ס"ק א) האם יש חיוב לחנך קטן לקיום מצוה דרבנן של נטילת לולב בימי חג הסוכות [לא ביום הראשון שקיום המצוה מהתורה], וביאר את חילוקו של שו"ת בתי כהונה בין החיוב לחנך קטן במצוות דרבנן, כגון חנוכה ופורים ש"כל עיקר המצוה הוא רק

מדרבנן, ואם לא יחנך, לא ידע הקטן מהמצוות כשיגדיל. אבל בנטילת לולב, כיון שמחנכו ביום ראשון שהוא דאורייתא, הרי ידע מצוות נטילה, אפשר שאין צריך לחנכו בשאר הימים". ובספר הקטן והלכותיו (פ"ב הערה ד) ביאר את סברת הביכורי יעקב: "שלא חייבו בחינוך אלא באופן שכל עיקר המצוה היא מדרבנן, שאם לא יחנכו לא ידע הקטן מהמצוה לשיגדיל. משא"כ במצוה של תורה, אלא שמחמת הזמן או אופן קיומה וחיובה עתה אינו אלא מדרבנן, אף אם לא יחנכו אותו בה ידע מהמצוה, כיון שיחנכו למצוה זו בזמן שחיובה מן התורה", ולכן במצוות שעיקרן מהתורה אין חיוב חינוך.

ועל פי סברת הביכורי יעקב מובן מדוע אין חיוב חינוך באיסור יחוד, כיון שנתבאר שעיקר איסור יחוד מהתורה, ובמצוות שעיקר חיובן מהתורה אין חיוב חינוך.

סוף דבר: מסתימת דברי השו"ע והפוסקים שהתירו יחוד לאשה עם קטן פחות מבן תשע, משמע שאין מצוה לחנך קטן באיסור יחוד – לאסור על קטן בגיל שש או שבע, להתייחד עם אשה, ונתבארו לעיל הטעמים לכך.

ובספר הליכות שלמה (תפילה פרק כ הערה 31) הובא בשם הגרש"ז אויערבך, שאף שאין איסור ראייה בקטנה, אך "לענין דברי חיבה כגון חיבוק ונישוק וכדומה, אף דרבים אינם זהירים בזה בבת אחיו וכיו"ב, אין שום היתר בדבר".

סימן כ

קטן שהגדיל

לענין: אכילת מצה, קרבן פסח, ספירת העומר, תקיעת שופר, כזית בסוכה, הדלקת נר חנוכה, קריאת מגילה, מזוזה, ברכת שהחיינו, ברכת התורה, קבלת שבת

- א -

ועתים שוטה, כשהוא חלים הרי הוא כפקח לכל דבריו, כשהוא שוטה הרי הוא כשוטה לכל דבריו. ומבואר שבמקרה שאדם אכל מצה בעת שהיה שוטה, אינו יוצא ידי חובת אכילת מצה. שכן במצב שהאדם מוגדר כשוטה הוא פטור מחובת אכילת מצה, וממילא כאשר חוזר לשפיות הדעת, הוא מחוייב לאכול מצה בשנית, כי האכילה בזמן שהיה שוטה היתה אכילה בעת שהיה פטור מהמצוה, ולכן לא יצא ידי חיוב המצוה.

ומתוך כך הקשה הטורי אבן (שם) על סיום דברי הרמב"ם "ואם שחטו עליו בראשון פטור", מדוע פטור "כיון דבראשון לאו בר חיוב היה שהיה עודנו קטן". כלומר, כשם ששוטה פטור מאכילת מצה ואם אכל באותה שעה, אינו יוצא ידי חובה, וצריך לאכול כשיתפקח - כך גם קטן, מאחר ובפסח ראשון עדיין לא היה בן י"ג ולא היה מחוייב במצות קרבן פסח, ממילא מה שהקריבו על הקטן קרבן בזמן שלא היה מחוייב בדבר, לכאורה אינו פוטרו מחיובו להביא קרבן כשהיה גדול ויתחייב בהקרבת הקרבן. וקשה, מדוע אינו חייב להביא קרבן

הרמב"ם (הלכות קרבן פסח פרק ה הלכה ז) כתב: "גר שנתגייר בין פסח ראשון לפסח שני, וכן קטן שהגדיל בין שני פסחים חייבין לעשות פסח שני, ואם שחטו עליו בראשון פטור". בדברי הרמב"ם נתבאר שתי הלכות: ראשית, קטן פחות מבן י"ג שבזמן הקרבנות קרבן פסח [י"ד בניסן] עדיין לא היה מחוייב בהקרבנות קרבן הפסח, אם הגדיל בין פסח ראשון לשני, מחוייב להקריב בפסח שני [י"ד אייר], וכן גר שנתגייר בין פסח ראשון לפסח שני, מחוייב להביא קרבן בפסח שני מאחר ובפסח ראשון לא היה מחוייב ולא הקריב. הלכה שניה נלמדת מדברי הרמב"ם, שאם בפסח ראשון שחטו את קרבן הפסח על הקטן, והקטן הגדיל בין פסח ראשון לפסח שני, הרי הוא פטור מלהקריב בפסח שני, אע"פ שבעת הקרבנות הקרבן בפסח ראשון היה עדיין קטן.

והנה במסכת ראש השנה (כח, א) מביאה הגמרא את דברי המשנה "כפאו ואכל מצה, יצא". ומקשה הגמרא: "כפאו מאן, אילימא כפאו שד, והתניא עתים חלים

גם בפסח שני, וכמו שפסק הרמב"ם בתחילת דבריו בדין קטן שהגדיל בין שני פסחים, שצריך להקריב קרבן בפסח שני מאחר ובפסח ראשון לא היה מחוייב בהקרבה, והרי הקרבן הראשון שהביא אינו עולה לו.

וכנראה שלקושיה זו התכוין הכסף משנה שכתב על דברי הרמב"ם: "איכא למידק אטו קטן בר חיובא ופיטורא הוא". ואף שלא נתבאר בפירוש למה התכוין הכסף משנה, ביאר הגר"ח מבריסק (חידושי רבנו חיים הלוי על הרמב"ם, הלכות קרבן פסח פ"ה ה"ז) שכוונתו להקשות מדברי הגמרא בראש השנה, שממנה עולה כי אין יוצאים ידי חובת מצוה כאשר מקיימים אותה בשעה שאין מחוייבים בה [כגון שוטה בזמן שטותו] ואם כן קטן אינו "בר חיובא" בזמן קטנותו, וממילא לא שייך בו "פטורא", שעל ידי קיום הקרבת קרבן הפסח בזמן שהיה קטן נפטר ויצא ידי חובת קיום הקרבת הקרבן, ולא יצטרך לקיימה כשיגדיל.

וגם צריך עיון בדברי הרמב"ם, שהרי פסק (הלכות חמץ מצה פרק ו הלכה ג) את דברי הגמרא בראש השנה: "אכל כזית מצה והוא נכפה בעת שטותו ואחר כך נתרפא, חייב לאכול אחר שנתרפא, לפי שאותה אכילה היתה בשעה שהיה פטור מכל המצות". ודברים אלו, שקיום מצוה בשעה שהיה פטור אינו מועיל לפוטרו מחיובו בקיום המצוה, לכאורה עומדים בסתירה למה שכתב הרמב"ם בהלכות קרבן פסח, שאם

שחטו קרבן בפסח ראשון על קטן שהיה פטור מקיום מצוות באותה שעה, נפטר הקטן מחובת הקרבת הקרבן, ואינו חייב להקריבו בפסח שני.

ובכסף משנה כתב לתרץ על דברי הרמב"ם בשם הר"י קורקוס: "דכיון דרחמנא רבייה לקטן שישחטו עליו וממנין אותו, נפטר הוא בכך מן השני". תירוץ זה מבואר בתוספת ביאור בדברי האור שמח (הלכות קרבן פסח שם) שכתב: "מובן דפסח לא דמי, דשה לבית אבות כתיב, ואף למאי דמסיק שה לבית אבות לאו דאורייתא, פירשו רבוותא דכיון דלאו בר מינוי הוא לא קפיד רחמנא אם נאכל שלא למנוייו בקטנים, בכל זאת רחמנא שרייא לעשות אותו טפילה ולאכול מפסח כמו גדול". כלומר, בקרבן פסח בלבד, יש דין מיוחד הנלמד מהכתוב "שה לבית אבות" ששייך למנות קטן על קרבן פסח, ונעשה "טפל" לחבורה המקריבה את הקרבן, ושפיר נחשב שיצא ידי חובת שחיטת הקרבן ואכילתו כמו גדול. לכן הגם שקטן אינו מחוייב בקרבן פסח, אך כאשר הוא "נטפל" לגדולים שהקריבוהו התחדשה הלכה שיצא בזה ידי חובת הקרבת הקרבן, ושוב אינו מחוייב להקריבו בפסח שני.

[וכעין] זה ביאר הגר"ח מבריסק בספרו על הרמב"ם, שבקרבן פסח יש סיבה מיוחדת מדוע קטן שהקריב קרבן פסח והגדיל לאחר מכן אינו מחוייב להקריב קרבן בפסח שני – כי עיקר המצוה תלויה

בקוביץ התורני וילקט יוסף (כרך ט, שנת טז, קונטרס א, סימן ד) נדונו השאלות הבאות בדין קטן שהגדיל:

[א] "יש להסתפק אם נעשה בן י"ג באמצע חול המועד סוכות, אם צריך לברך שהחיינו עכשיו, אף דבירך ביו"ט ראשון, משום דאז היה פטור מן התורה לעשות יו"ט, וכמו כן בפסח".

מיד שנה כשמגיע יו"ט ראשון של פסח או סוכות מברכים "שהחיינו", וגם קטן מברך את הברכה לפני שנהיה בן י"ג. ומעתה כאשר קטן נהיה בן י"ג בחול המועד, יש להסתפק האם מה שבירך את הברכה בהיותו קטן הועיל לפוטרו מחיובו לברך שהחיינו גם עתה שהוא כבר גדול בימי חול המועד [שהרי הוא עדיין מחוייב לברך שהחיינו עד סיום ימי החג].

[ב] "וכן יש להעיר לדעת הר' יחיאל דסבירא ליה דמונים שעות לגדלות [עיין טור חו"מ סימן לה, ובש"ך ותומים שם. כלומר, הזמן שבו הקטן נחשב כ"גדול" ומחוייב במצוות נקבע לפי השעה שבה נולד י"ג שנים קודם לכן] אם אכל בסוכה או בפסח כזית מצה קודם חצות, ואחר כך נשלמו שעותיו בעוד זמן החיוב, האם מחוייב לאכול פעם אחרת. דנהי דאכל מקודם, מכל מקום לכתחילה לא היה חייב רק מדרבנן ואינו יכול להוציא דבר שהוא מהתורה".

בהקרבת הקרבן, ומאחר וקטנים הם "בני קרבן פסח, ופסחם קרב עליהם, משום דמדין הקרבן פסח לא הופקעו", שפיר נחשב שהקטן קיים את המצוה, כי "בזה שהקרבן עולה לשם בעליו הוי קיום המצוה שבו ממילא, ובכהאי גוונא דקיום המצוה נעשה ממילא, שוב הדר דינא דחייל דין קיום המצוה גם בחרש שוטה וקטן, כיון שמעיקר הדינים לא הופקעו". מה שאין כן בכל המצוות "דחובתו במצוה היא דמשוי ליה לקיום מצוה, ועל כן שפיר אמרינן דבחרש שוטה וקטן דלאו בני חיובא נינהו ממילא ליכא בהו גם דין קיום מצוה כלל".

אלא שלפי ביאורים אלו בדברי הרמב"ם, יוצא להלכה, שדברי הרמב"ם שקיום מצוה על ידי קטן בשעה שהיה פטור מחובת קיומה מועיל לפוטרו מחיובו, נאמרו רק לענין קרבן פסח, אולם בכל מצוה אחרת, לא מועילה עשיית מצוה על ידי קטן בזמן שלא היה מחוייב במצוה, לפוטרו מחובת קיום המצוה לכשיגדיל, וכמשמעות הגמרא במסכת ראש השנה, שקיום מצוה על ידי שוטה בשעה שהוא פטור מחובת קיום מצוות אינו פוטר אותו מחיוב המצוה.

- ב -

ואמנם יש לדון באופן כללי מה גדרן של מצוות שעושה קטן בקטנותו - האם מועיל מה שעשה בזמן שהיה קטן לפטור אותו מחיובו לכשיגדיל.

ספק זה הוא לשיטות הפוסקים הסוברים שמועד כניסתו של הקטן לגיל מצוות נקבע לפי שעת הלידה שלו. ולפי זה יוצא שאם לדוגמה, נולד בליל פסח או בליל סוכות בשעה עשר בלילה, ואכל את הכזית מצה או כזית פת בסוכה לפני השעה עשר, בשעה שעדיין היה קטן ופטור ממצוות, יש מקום להסתפק, אם קיום המצוה מועיל להיותו גדול. ואם נאמר שקיום המצוה בהיותו קטן אינו מועיל, הרי שהוא מחוייב שוב לאכול כזית מצה או כזית פת בסוכה אחרי השעה עשר, בשעה שכבר נעשה גדול ומחוייב במצוות.

[ג] "וכמו כן אמרתי לחדש באם נעשה גדול ביו"ט שני של ראש השנה, אין צריך לחפש אחר פרי חדש או בגד חדש, אף דיומא אריכתא הוי, מכל מקום הרי אתמול לא היה מחוייב ביו"ט של ראש השנה אף מדרבנן ורק מצד חינוך בעלמא, וממילא היום פנים חדשות באו לכאן יו"ט של ראש השנה וצריך לעשות שהחיינו על היו"ט בפשיטות, ויש להעיר על הרבה עניינים כיוצא בזה".

ביום השני של ר"ה יש ספק אם חייבים לברך שהחיינו, וכדי לצאת ידי ספק נהגו לברך שהחיינו על בגד או פרי חדש, ולכוין גם על היו"ט עצמו. ומעתה יש לדון בקטן שנעשה בן י"ג בלילה השני של ראש השנה, ופירושו של דבר שביום הראשון היה עדיין קטן. ונמצא שהברכה בהיותו קטן לא מועילה להוציאו ידי חובה בגדלותו, ואם כן

ודאי יוכל לברך שהחיינו בלילה השני של ראש השנה גם ללא פרי חדש.

עוד יש לדון בשאלות הבאות, בענין קטן שהגדיל:

[ד] המהר"ם חביב מביא בספרו יום תרועה על מסכת ראש השנה (כח, א ד"ה שלחו) את דברי הרמב"ם (המובא לעיל) שאם אכל מצה בעת שטותו ואחר כך נתרפא חייב לחזור ולאכול, לפי שאותה אכילה היתה בעת שהיה פטור אינה מועילה לשעת החיוב. ולפי זה כתב: "ומכאן יש ללמוד דמי שנולד בראש השנה בחצות היום, כשיבוא בשעת י"ב ויום אחד ושמע תקיעות ר"ה קודם חצות, צריך שישמע התקיעות שוב אחר חצות, דהרי קודם חצות היה קטן ופטור. וכל זה לדעת הפוסקים דסוברים די"ג שנים ויום אחד דקטן בעינן מעת לעת כדמוכח בתוספות (ר"ה י, א ד"ה בן כ"ד חדש) והש"ך (חומ"מ ריש סימן לה) הביא מחלוקת בזה". ובהגהות רעק"א על ספר יום תרועה העיר: "אף לאינך פוסקים דלא בעי מעת לעת משכחת לה בהביא ב' שערות בחצות היום דצריך לחזור ולתקוע".

דין זה דומה איפוא, לספקו השני של הוילקט יוסף, שהסתפק לדעת הפוסקים הסוברים שמועד כניסתו של הקטן לגיל מצוות נקבע לפי שעת הלידה שלו, האם אכילת כזית מצה או כזית פת בסוכה כשהיה קטן פוטרת אותו מחיובו כשיגדל. וכך גם לגבי תקיעת שופר, מתבאר מדברי היום תרועה, שבתקיעת השופר ששמע קטן לפני

היותו בן י"ג אינו יוצא ידי חובה כשיגדל, ולכן אם נהיה בן י"ג בחצות היום [לדעת המהר"ם חביב דין זה שייך רק למאן דאמר שי"ג שנים נקבע "מעת לעת" מהשעה המדויקת שנולד, ולדעת רעק"א בהגהותיו, דין זה נאמר לכו"ע אם הביא ב' שערות בחצות היום] – מחוייב לשמוע קול שופר שנית מרגע זה ואילך, כי עד עתה לא היה עדיין מחוייב כלל.

ומדבריו נלמד דין כללי – שעשיית מצוה על ידי קטן בזמן שלא היה מחוייב במצוה, אינה מועילה לפוטרו מחובת קיום המצוה בגדלותו, וצ"ע.

[ה] בדומה לספקו הראשון של הוילקט יוסף, בספר ברכות שמים על מסכת שבת (סימן כו) דן רבי רפאל בלום, ראב"ד דקאשוי, בשאלה אודות קטן שהגדיל באמצע ימי חנוכה, וביום ראשון של חנוכה, בעודו קטן, הדליק נר חנוכה ובירך שהחיינו. והשאלה היא, האם צריך לברך פעם נוספת שהחיינו כשמדליק נר חנוכה ביום שנהיה בן י"ג, מכיון שברכת שהחיינו שבירך בקטנותו כשלא היה עדיין מחוייב במצוות, לא מועילה לו לימי גדלותו. או שאינו צריך לברך שנית.

ושאלה זו, כמו גם השאלות הקודמות תלויות בנדון העקרוני, מה גדרן של מצוות שעושה קטן בקטנותו – האם מועיל מה שעשה בזמן שהיה קטן לפטור אותו מחיובו לכשיגדל, וצריך ביאור.

[ו] בהלכות חנוכה (סימן תרעה סע' ג) הביא מרן השו"ע מחלוקת האם קטן שהדליק נר חנוכה יכול להוציא את בני הבית ידי חובת מצות ההדלקה, וז"ל: "אבל אם הדליקה חרש שוטה וקטן לא עשה כלום. ויש מי שאומר בקטן שהגיע לחינוך מותר". ומפורש כי יש דעה, שהדלקת הקטן מועילה לפטור את בני הבית. וכבר הקשה המג"א (סימן תרפט ס"ק ד) מדוע בהלכות מגילה כתב השו"ע (שם סעיף ב) בסתמא: "היה הקורא חרש או שוטה או קטן השומע ממנו לא יצא". ולא מוזכרת כלל הדעה שקטן יכול להוציא את הגדולים ידי חובה, כפי שהביא השו"ע לענין הדלקת נר חנוכה. וכתב שם המג"א: "ודוחק לחלק בזה בין מגילה לנר חנוכה". גם רעק"א מציין לסתירה זו, ואינו מיישבה.

ולכאורה גם נדון זה תלוי בשאלה האם עשיית מצוה על ידי קטן בזמן שלא היה מחוייב במצוה פוטרת אותו מחיובו כשיגדל, ואם מעשה הקטן אינו נחשב כלל [כמעשהו של השוטה] אזי גם לענין הדלקת נר חנוכה ודאי שאין כל תועלת בהדלקת נר חנוכה על ידי קטן, שכן זוהי עשיית מצוה על ידי מי שפטור ממנה, וצריך ביאור.

[ז] המנחת חינוך (מצוה שו) הסתפק בדין קטן שהגדיל במהלך ימי ספירת העומר: "אי מחויבים מן התורה למנות בגדלותו בשנה ההיא, מי נימא דבחיוב ופטור תליא מילתא, וכיון שהיה פטור, אף שמנה, מכל מקום

כיון שמצוה אחת היא ומקודם לא נתחייב בה, גם עתה אינו חייב בה מן התורה, ואין כופין אותו למנות ככל מצות שבתורה. או דילמא כיון שמנה אף שהיה בפטור מכל מקום לא בטל החשבון על כל פנים, וחייב מכאן ולהבא". ולמעשה, מסקנת המנחת חינוך שיכול הקטן להמשיך ולספור ספירת העומר בברכה לכשיגדיל.

והנה המנחת חינוך מסתפק לפי שיטת הבה"ג שספירת העומר במ"ט הימים היא מצוה אחת, ומכיון שכך, השאלה היא, האם ניתן לצרף למצוה אחת את הספירה בזמן שהיה קטן לספירה בזמן שהגדיל. ומשמע לכאורה שאילולא דין "תמימות" בספירת העומר שמחשיב את כל מ"ט ימי הספירה כ"מצוה אחת", שפיר ניתן היה להחשיב את ספירת הקטן כקיום מצוה.

אולם בספר ציונים לתורה (כלל יב) כתב: "ושמעתי שהרב הגאון הקדוש הרי"ם מגור זצוקלל"ה פקפק בזה, דהא לדעות האומרים דבעינן מ"ט תמימות ואם לא ספר יום אחד אי אפשר לו לקיים המצוה עוד, אם כן כשהיה קטן במקצת ימי הספירה הא אין ספירתו אז פוטרנו מחיובו לספור מ"ט תמימות שחל עליו כשנעשה גדול, כמו באכל מצה כשהוא שוטה שאין האכילה פוטרנו לכשישתפה, דעשיית המצוה בזמן הפטור אינו פוטרנו לזמן החיוב, וכמבואר בראש השנה (כח, א; הובא לעיל אות א) ואם כן כשנעשה גדול אחר כך ונתחייב בספירות תמימות אי אפשר לו לקיים מצוה זאת עוד,

וראוי שיספור בלי ברכה מכח ספק הדעה הנ"ל, וכמו מי ששכח לספור יום אחד, שסופר השאר בלי ברכה מהאי טעמא". וגם בשו"ת אבני נזר (או"ח סימן תקלט) מבואר יסוד הדברים – שיש לדמות קיום מצות ספירה של קטן לקיום מצוה של שוטה, וכשם ששוטה שאכל מצה בזמן שטותו חייב לאכול לאחר שנתרפא "דמצוה שעשה בעת שהיה פטור מן המצוות לא הוי מצוה כלל, הכי נמי הספירה שספר בקטנות אינה נחשב ספירה".

נמצא ששאלה זו של קטן שהגדיל בימי ספירת העומר, תלויה ועומדת בנדון דידן, האם עשיית הקטן בשעה שלא היה מחוייב במצוות מועילה לכשיגדיל ויהיה מחוייב בדבר, וצריך ביאור.

[ח] בשו"ת ארץ צבי (סימן טז) נשאל מה דינו של קטן בלילה שנעשה בו גדול, האם עליו לחזור ולברך ברכת התורה כשיבוא ללמוד בלילה, כי אע"פ שכבר בירך בבוקר ברכת התורה, הרי בבוקר היה מחוייב לברך מדרבנן [מדין חינוך], ומדאורייתא היה פטור מחיוב לימוד התורה, ועכשיו בלילה מגיעה שעת החיוב מן התורה, ואם כן אין הברכה שבירך בבוקר שהיא מדרבנן מועילה לו לשעה שמחוייב בברכת התורה מדאורייתא.

גם שאלה זו, תלויה איפוא בנדון דידן, האם עשיית הקטן בשעה שלא היה מחוייב במצוות מועילה לכשיגדיל ויהיה מחוייב בדבר, וצריך ביאור.

- ג -

ונראה, לדון בכל השאלות הנ"ל בדין קטן שהגדיל, בהקדם הגדרת מעשהו של הקטן - האמנם מעשהו של הקטן אינו נחשב כלל כמעשה, וכדעת מהר"ם חביב והחידושי הרי"ם שדימו את מעשה הקטן למעשהו של השוטה, או שמא מעשהו של הקטן שונה ממעשהו של שוטה ונחשב כקיום מצוה, ולכן מה שעשה בזמן שהיה קטן, פוטר אותו מחיובו לכשיגדיל. ומצינו בדברי האחרונים כמה ראיות לכך, שאמנם מעשהו של הקטן נחשב כקיום מצוה, וכדלהלן.

בגמרא (ברכות מח, א) מובא שהאוכל כזית פת שאינו מחוייב בברכת המזון אלא מדרבנן, יכול להוציא למי שאכל כדי שביעה המחוייב מהתורה. והוקשה לרש"י מהמבואר בדברי הגמרא (ברכות כ, ב) שקטן שהגיע לחינוך שחייב מדרבנן, אינו יכול להוציא את הגדול שמחוייב מדאורייתא. ותירץ רש"י: "ההוא [הקטן] אפילו מדרבנן לא מיחייב, דעליה דאבוה הוא דרמי לחנוכיה". הרי שיטת רש"י, שהמחוייב מדרבנן יכול להוציא את המחוייב מהתורה, ואילו קטן אינו יכול לברך ברכת המזון כדי להוציא ידי חובה את אביו שאכל כדי שביעה, משום שהקטן עצמו אפילו מדרבנן אינו מחוייב [ורק אביו מחוייב לחנכו].

ותמה רבי עקיבא איגר בגליון הש"ס, על רש"י מהמפורש בסוגיא בברכות (כ), שאם נשים מחוייבות בברכת המזון

מדרבנן, אינן יכולות להוציא את הרבים ידי חובה כי "לא אתי דרבנן ומפיק לדאורייתא".

ותירץ הקהילות יעקב (ברכות סימן כד; סוכה סימן ב) וז"ל: "ואשר יש לומר לחומר הקושיא, דנהי דלדעת רש"י המחוייב מדרבנן מוציא את המחוייב מהתורה, מכל מקום בעינן שיהא בתורת מצוה זו מדאורייתא [דוגמתה] הא דכל שאינו בתורת גיטין אינו נעשה שליח לדבר [וקטן אע"פ שאינו מחוייב בדבר היינו דאי אפשר לחייבו במצוות כיון שאינו בר דעת גמור, אבל עכ"פ אי מברך ברכת המזון מצוה דאורייתא קעביד, דלכל ישראל ניתנו המצוות, אלא שהקטן הוא בגדר אנוס כשעובר כיון שאין לו דעת, ועכ"פ בתורת ברכת המזון, והיה יכול להוציא אחריני אילו היה חייב עכ"פ מדרבנן. אבל נשים אם תמצי לומר דפטירי מדאורייתא, דנתמעטו מעל הארץ הטובה אשר נתן לך, כדפירש"י ז"ל שם, סובר רש"י ז"ל שאפילו אם מברכות ברכת המזון לא מקיימי מצוה, שאינן כלל בדין מצוה זו".

ומבואר בדברי הקהילות יעקב, שמעשהו של הקטן נחשב כמעשה מצוה, ולדוגמא, כשמברך ברכת המזון, ודאי נחשב כמקיים מצוה מהתורה.

- ד -

ובשו"ת אגרות משה (יו"ד ח"ב סימן ח) דן "בענין קטן שיש לו שכר כשמקיים מצוות, אם הוא רק כאינו מצווה ועושה או גם כמצווה ועושה".

מצד אחד, סבור רבי משה ששכרו של הקטן המקיים מצוה הוא כדין "אינו מצווה ועושה", והוא מציין למה שהאריך בענין זה במקום אחר (אגרות משה יו"ד ח"א סימן ג) "ואף שלא נתחייב בהמצוות ולא נאסר בהאיסורים הוא כעין חמץ בפסח ואיסור מלאכה דשבת ויו"ט וכדומה, שאף שלמעשה הוא שייך רק בזמן האיסור, ומכל מקום ודאי נחשבו ישראל חייבים ואסורים בהם גם בכל השנה בעצם הדברים שבכל השנה הם מצווים ליאסר בחמץ כשיבוא הפסח ובמלאכה כשיבואו ימי השבת ויו"ט. וכן הוא הקטן בקטנותו מצוה ליאסר בהאיסורין ולהתחייב בהמצות לכשיגדל, שלכן בקטנותו שעכ"פ פטור ועושה הוא רק כאינו מצוה ועושה אף שהוא מעשה מצוה, מאחר דגדולים אסורין וחייבין".

מצד שני נוטה רבי משה לומר, ששכרו של הקטן המקיים מצוה הוא כדין "מצווה ועושה", והוא מציין למה שכתב במקום אחר (אגרות משה יו"ד ח"א סימן ו) "מסתבר לענ"ד שקטנים וחרשים נחשבו לענין זה מצווים ועושין, מאחר דפטורם הוא רק משום שאינם בני דעת, אבל ישנם בכלל קבלת מצות, דאם לא כן אלא נימא שליכא קטן בכלל התחייבות המצות, במה יתחייב אחר כך כשהגדיל דהא לא קבל אז. אלא ודאי דהוא בכלל החיוב תיכף כשנולד, דקבלת האבות היתה עליהם ועל זרעם, אך שאף שישנו בכלל חיוב המצות, כיון שאינו בר דעת פטור לענין הקיום בפועל,

אף שיש עליו החיוב בעצם, וממילא כשמקיים הוא עכ"פ מהמצווים ועושים".

ובסוף דבריו (אגרות משה יו"ד ח"ב סימן ח) מצדד רבי משה כצד זה: "כיון שהפטור [של קטן] הוא משום שאינו בן דעת, לכן כשעושה מצוה בדעת הרי אין להחשיבו שאינו בן דעת למעשה זו, שהרי המעשה סותר לזה. ונהי שלא מתחייב בשביל זה גם אלאחר כך, דהא הוא גזירת הכתוב שנדון כאינו בן דעת, אבל על קיום מצוה זה כשעשאה בדעת הוא בהכרח כבן דעת, ונדון כמחוייב שיש להיות לו שכר כמצווה ועושה".

מתבאר איפוא, כי קטן המקיים מצוה, הגם שאינו מחוייב בקיומה, אולם שפיר מעשהו נחשב כ"מעשה מצוה", ו"כמחוייב" ושכרו "כמצווה ועושה".

- ה -

ומעתה יתכן לומר על פי זה - מאחר ומעשה הקטן בקטנותו נחשב כמעשה מצוה, הרי שהוא פוטר אותו מחיובו לכשיגדיל.

יפוד זה מבואר גם בספר רשימות שיעורי הגרי"ד סולובייצ'יק על מסכת סוכה (מו, ב רש"י ד"ה תינוקות) וז"ל: "הגר"ח [מבריסק] אמר, אע"פ שאין הקטן חייב במצוות יש לקטן קיום המצוה. ובכך תירץ את שיטת הרמב"ם שקטן שאכל מפסח ראשון והגדיל פטור מפסח שני, משום שפסח שני מוטל

דווקא על מי שלא קיים את המצוה, אבל קטן זה קיים את מצות הפסח."

בדברי הגר"ח מבוארת איפוא הגדרת מעשה המצוה שעשה הקטן, שאמנם אין לו חיוב לקיים את המצוה, אך אין זה אומר שמעשהו לא נחשב כלל, אלא ניתן להחשיב את המעשה כקיום המצוה. ולכן כאשר קטן עשה מצוה נחשב הדבר שפעולת מעשה המצוה התקיימה, הגם שלא היה מחוייב במצוה.

והביא הגר"ד, שלפי הגדרה זו יישב הגר"ח את דברי הרמב"ם בענין פסח שני, שאם שחטו קרבן בפסח ראשון על קטן שהיה פטור מקיום מצוות באותה שעה, נפטר הקטן בהקרבת הקרבן, ואינו חייב להקריב בפסח שני. והבאנו לעיל [אות א] את קושיית האחרונים על דברי הרמב"ם היאך מועילה עשיית הקטן בשעה שלא היה מחוייב בדבר לפוטרו מחיובו, והרי שוטה שאכל מצה בהיותו שוטה לא נפטר מחיובו לכשיתפקח. ומסר הגר"ד שהגר"ח תירץ כי שחיטת הקרבן נחשבת לקטן כקיום מצות קרבן פסח בפסח ראשון, ולכן אינו מחוייב להקריב קרבן בפסח שני, כי בפסח שני מקריבים קרבן רק עבור מי שלא קיים את המצוה בפסח הראשון. וקטן שהקריב בפסח הראשון כבר קיים את המצוה.

ולפי זה אין כל סתירה מפסק הרמב"ם בדיון שוטה שאכל מצה, כי מעשיו של אדם שוטה בשעה שהיה שוטה לא נחשב כלל למעשה, ואפילו כ"קיום

מצוה" אינו נחשב. ופשיטא שאם יחזור ויתפקח עליו לשוב ולאכול את המצוה, כי עדיין לא קיים את המצוה. משא"כ קטן שהקריבו עליו קרבן פסח בעודו קטן, נחשב מינוי והקרבנה על הקטן לקיום מצות קרבן פסח, אשר די בזה כדי לפוטרו מהקרבנות קרבן בפסח שני אף אם נהיה גדול לפני פסח שני.

[יחד עם זאת, כבר צוין בהערה בספר רשימות הגר"ד, כי בספרו של הגר"ח מבריסק על הרמב"ם כתב הגר"ח הסבר שונה מקבלת הגר"ד בשם זקנו הגר"ח כפי ששמע מפי אביו הגר"מ סולובייצ'יק. וכפי שהבאנו לעיל [אות א] שבחידושי הגר"ח על הרמב"ם מבואר שבקרבן פסח יש דין מיוחד שבגלל זה יוצא הקטן ידי חובה במה שהקריב בקטנותו, ואילו בכל המצוות שעושה הקטן בקטנותו אינו נחשב המעשה כלל].

- 1 -

בביאור יסוד הדברים שמעשה הקטן נחשב כקיום מצוה, נראה על פי מה שכתב רבי אלחנן וסרמן בקובץ הערות על מסכת יבמות (ביאורי אגדות סימן ג אות ב) שבכל מצוה יש שני דברים:

[א] תועלת ותיקון הנעשה מהמצוה, אשר בשביל זה צוה הקב"ה לעשותה, כי לכל מצוה יש טעם, כמ"ש הרמב"ן בפרשת כי תצא במצות שלוח הקן וז"ל, וזה הענין

נרות החנוכה מוציא את אנשי הבית, אבל אינו מוציא אחרים במקרא מגילה. כי בקריאת מגילה רק בר חיובא מוציא אחרים, לעומת זאת מצות נרות חנוכה תלויה בקיום המצוה, ובהדלקת חפצא של נרות חנוכה בעבור הבית, ועל ידי הדלקת הקטן הויין חפצא של נרות חנוכה בעבור הבית וממילא יוצאים אנשי הבית.

כ'ומר, על פי ההגדרה שמעשה המצוה של קטן נחשב כקיום המצוה, מובנים פסקי ההלכה של השו"ע, שכתב בהלכות מגילה שקטן אינו יכול להוציא את האחרים ידי חובת קריאת המגילה, בעוד שבהלכות חנוכה הזכיר את דעת הפוסקים, שהדלקת הקטן מועילה לפטור את בני הבית. כי בהלכות מגילה נדרש בר חיובא להוציא את האחרים ידי חובת הקריאה, וקטן שאינו מחוייב במצות קריאת המגילה, ודאי אינו יכול להוציא אחרים ידי חובתם. אך מצות נר חנוכה מתקיימת כאשר יש נרות חנוכה בבית, מכיון שגדרה של חובת ההדלקה שיהיה נר דלוק בבית, ובזה שפיר מעשהו של הקטן, שכאמור, נחשב לקיום מצוה, מועיל לכך שיש נר חנוכה בבית, וממילא יצאו בני הבית ידי חובת חיוב על ידי הדלקת הקטן.

- ח -

והנה בענין קטן שהגדיל בספירת העומר, כתב בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סימן רסט) שהקטן רשאי להמשיך לספור בברכה, מהטעם דלקמן:

שגזר הרב [הרמב"ם] במצוות שיש להן טעם מבואר הוא מאד, כי בכל אחד טעם ותועלת ותיקון לאדם, מלבד שכתן וכו', עי"ש באורך. ובשביל זה היה ראוי לעשות המצוות, אפילו לא נצטוינו עליהן, ועל כן קיימו האבות את התורה קודם שנצטוו עליה, מפני שהבינו התועלת והתיקון מזה.

[ב] אחר שנצטוינו לקיים המצוות, הוא ענין בפני עצמו, לקיים ציווי השי"ת. וכן בעבירה ישנן שני העניינים הנ"ל. היינו, הטעם אשר בשבילו הוזהרנו שלא לעשות המעשה ההוא, ובשביל זה היה ראוי למנוע מלעשות המעשה אפילו בלא אזהרה. ועכשיו שנצטוינו, צריך שלא לעבור על אזהרת הקב"ה.

ולפי זה מובן שגם כאשר קטן עושה מעשה מצוה, הגם שאינו מצוה, ולכן אינו מקיים את ציווי השי"ת. אולם ברור שכאשר עושה הקטן מצוה, הוא מקיים את החלק של ה"תועלת והתיקון הנעשה מהמצוה".

והיינו יסוד הדברים המבואר לעיל, שקטן המקיים מצוה, אף על פי שאינו מחוייב בקיומה, שפיר מעשהו זה כקיום המצוה, בחלק זה שיש במעשהו תועלת ותיקון.

- ז -

על פי דברי הגר"ח מוסיף ומבאר הגר"ד סולובייצ'יק: "כך גם הסברנו פעמים רבות את פסק השו"ע שקטן שמדליק את

"נראה לי, דגם בקטן אם הוא בר דעת אלא דהתורה לא צוותה אותו עד שיהיה בר י"ג שנה כיון שהתורה ידעה שאין שכל הקטן חזק כל כך עד שנעשה בר י"ג, ואע"פ כן הוא מצוה כאינו מצוה ועושה [ויש להעיר מדברי האגרות משה שהבאנו לעיל [אות ד] שהסתפק בנדון זה, האם קטן נחשב כ"מצוה ועושה"]. כמו דמצינו שחסה התורה על מביאי קרבן עולה ויורד משום שהוא עני, ואפילו אם מביא קרבן עשיר, אעפ"כ יצא וגם עשה המצוה, וכן גבי קטן הוא כן. ואם כן נחזי אנן, אם מקודם היה עליו מצוה קלה כגון שאינו מצוה עליו, ואחר כך נתגדל, יכול לצאת במה שספר מקודם, כי אז היה עליו מצוה קלה, אבל מצוה היה בוודאי אפילו אם אינו מצוה ועושה. ואם כן שפיר הם תמימות. ואינו דומה לשכח, כי שם בוודאי אינם תמימות, אבל כאן אפילו אם לא היה מצוה ועושה אעפ"כ הוא עושה מצוה ולכן שפיר נקראו תמימות, כן נראה לפענ"ד הדין, דבכהאי גוונא חייבים לספור ולברך לאחר שנתחייב כדינו".

ויתכן שכוונת המהר"ם שיק בהגדרת מעשה המצוה של הקטן כמי "שאינו מצוה ועושה", למבואר לעיל, שמעשה המצוה של הקטן נחשב לקיום המצוה על ידי קטן, או כלשונו של המהר"ם שיק שמעשהו המוגדר כ"מצוה קלה", וכביאורו של הגרי"ד בשם הגר"ח שכוונתו לגדר זה של "קיום מצוה".

גם רבי יעקב קמינצקי בספרו אמת ליעקב על השו"ע (סי' תפט סע' א) נוקט שקטן שהגדיל מחוייב להמשיך לספור בגדלותו, והוא מוסיף סברא מחודשת בטעם הדבר: "דבאמת הרי מצינו דבן נח אפשר לחייבו משהגיע לכלל דעת ואפילו קודם י"ג שנה, אלא מכיון שניתנה תורה וניתנו בסיני שיעורים, הרי יש שיעור גדלות כדי שיתחייב במצוות". כלומר, קטן נחשב בעיקרון ל"בן דעת", והא ראייה, שגוי קטן הוא בר חיובא [לענין ז' מצוות של בן נח]. אלא שגזירת הכתוב שקטן ישראל אינו מחוייב עד גיל י"ג. ומכאן ניתן להסיק, שאין לומר שלמעשהו של הקטן אין כל ערך, אלא יש בו גדר מסויים של דעת, ולכן: "אפילו במצוות שלא ראו חכמים לחייבו, מכל מקום כשעושה הוא איזו מצוה אף שאינו מחוייב לעשותה אבל שם מצוה ישנה על מעשה המצוה שלו". ורבי יעקב מוסיף ומסכם את הגדרה זו במעשה הקטן "לפיכך כשאנו דנים אם יכול להוציא אחרים" אמנם אין הקטן "בר חיובא" ואינו יכול להוציא אחרים ידי חובה "אבל כשאנו דנים אחר שקיים איזו מצוה אם עלתה המצוה על שמו" הרי זה נקרא שקיים מצוה".

גם בדבריו מבואר איפוא, שיש לקטן "שם מצוה" על מעשה שעושה בקטנותו, הגם שאינו מחוייב לעשותה. ואמנם לפי זה קובע רבי יעקב לענין קטן שהגדיל בספירת העומר: "דבאמת קטן בר דעת יכולים לחול עליו חיובים, אלא שלא רצו חכמים לחייבו,

אבל כשמקיים המצוה הרי זו מצוה גמורה אפילו מדאורייתא, ולפיכך לדידה ודאי הוא שאם ספר עד גדלותו, שיתחייב לספור מכאן ואילך מהתורה שהרי תהיינה תמימות".

- ט -

אמנם בשו"ת להורות נתן (חלק א סימן כה) הקשה על המהר"ם שיק "איך שייך לומר דעל מעשה קטן חל שם של מצוה, הלא כתבו תוספות חולין (יב, ב ד"ה קטן) דכל מעשיו של קטן הוי כמתעסק, וכ"כ התוספות בזבחים (ב, ב). "מתעסק", פירושו עשיית דבר מתוך "התעסקות", מבלי משים, ללא כוונה ורצון לעשיית המעשה. ו"מתעסק" אינו מחוייב על מעשהו וגם אינו מקיים מצוה על ידי "התעסקות". ואם נאמר שמעשה קטן דינו כ"מתעסק", משמע שאין כל תוקף למעשהו, ואפילו כ"קיום מצוה" אינו נחשב.

ותירין בשו"ת להורות נתן על פי דברי האגלי טל (מלאכת חורש סק"א ד"ה ואין) שמחשבת הקטן אינה קובעת, רק כלפי אחרים, כגון כאשר חושבים על דבר מה לעשותו כלי [לענין קבלת טומאה] - אין מחשבת הקטן מועילה לגבי אחרים, אולם לגבי עצמו נחשבת מחשבתו כמחשבה.

ולפי זה כתב הלהורות נתן: "ומעתה יש מקום לסברת המהר"ם שיק דקטן שספר בקטנותו נחשבת ספירתו כספירה של מצוה, דאע"ג דאין לו מחשבה ומעשה, מכל

מקום לגבי עצמו שפיר מהני מחשבתו וחל עליו שם מצוה, ואע"ג דעכשיו שהוא גדול שוב אין מעשהו שבקטנות מועיל לו דהרי לגבי גדול אין מחשבתו מחשבה, מכל מקום כיון שבשעה שספר חל עליו שם מצוה, תמימות קרינן ביה".

אלא שלפי דברי הלהורות נתן מתחדש לדינא, שקטן שהגדיל יכול להמשיך ולספור רק לעצמו, אבל להיות שליח ציבור ולהוציא אחרים ידי חובה בספירת העומר, לא יוכל. שהרי בכל מה שנוגע לאחרים "קטן אין מחשבתו מחשבה", וממילא לגבי הציבור, או אפילו יחיד אחר, נחשב הקטן שהגדיל כמי שפטור מהספירה, ולא יוכל להוציאם ידי חובה.

- י -

גם בספר מועדים וזמנים (חלק ד סימן רפח) כתב כיסוד הדברים המבואר לעיל, שמעשה הקטן נחשב לקיום מצוה, וז"ל: "העיקר שסופר לאחר שהגדיל בברכה, דעיקר ההנחה שקטן אינו מקיים מצוה כלל, נראה שהדבר אינו מוכרח, דלענין להוציא אחרים שפיר מבואר דלא עדיף כמותם, כיון שאינו מחוייב, אבל איהו לעצמו יש לומר דקיים מצות עשה קיומית ונפטר כשהגדיל. ולא דמי לשוטה דמבואר במסכת ר"ה שאם קיים מצוה בעת שטותו חוזר ומקיים המצוה אחר כך כשהוא בן דעת, דהתם בפועל אין לו דעת כלל שהוא שוטה, ומעשיו במציאות כמתעסק ממש, אבל קטן דין תורה דלא

מהני דעתו במקום שצריך מדינא כוונה ודעת, אבל כשהוא עוד קטן והמצוה רק קיומית שאינו מחוייב, ואינו צריך מדין תורה כוונה, יש לומר דמקיים המצוה אף שהוא קטן".

ומפורש בדבריו שמעשה של הקטן נחשב ל"מצוה קיומית", ולכן רק כלפי הקטן עצמו, כשהוא מקיים מעשה מצוה, יוצא בעצמו ידי חובת המצוה שקיים. אך מאחר והקטן קיים אך ורק מצוה קיומית, אינו יכול להוציא אחרים ידי חובתם, כי מצוה קיומית נחשבת כקיום מצוה רק עבורו בלבד אבל לא יכול להוציא אחרים, כי כדי להוציא אחרים יש צורך ב"מצוה חיובית".

בהמשך דבריו, מיישב המועדים וזמנים את דברי הרמב"ם בענין קטן שהגדיל בין שני פסחים, כפי שביאר הגר"ד בשם הגר"ח, ומבאר את דברי רש"י בסוכה בפירושו לדברי הגמרא (סוכה מו, ב) "מיד תינוקות שומטין את לולביהן ואוכלין את אתרוגיהן", ומפרשת הגמרא: "מאי לאו הוא הדין לגדולים, לא, תינוקות דווקא". כלומר, ביום אחרון של סוכות, היו הגדולים לוקחים את ארבעת המינים מידי הקטנים לאחר קיום המצוה, ואוכלים את אתרוגיהם. והסיבה שלא נעשה כן גם לארבעת המינים של הגדולים, מפורשת בדברי רש"י: "תינוקות דוקא, שלא הוקצה למצוה גמורה, אבל של גדולים שהוקצה למצוה גמורה אסורין כל יום". ובהשקפה ראשונה, דברי רש"י בלתי מובנים, מהו מובן "מצוה שאינה גמורה"

שנאמר ביחס לקיום מצוה של קטנים, לעומת קיום מצוה על ידי גדולים הנחשב ל"מצוה גמורה".

וביאר המועדים וזמנים: "דיש לומר שאין בזה מצוה גמורה, שאינה חיוב גמור רק רשות ומצוה קיומית, אבל מכל מקום יש בזה מצוה קיומית כמו שנתבאר". כלומר, קיום מעשה המצוה של קטן נחשב כ"מצוה שאינה גמורה", דהיינו קיום המצוה אע"פ שאינו מחוייב בה. כי "מצוה גמורה" נחשבת מצוה שמחוייב בה, ואילו "מצוה שאינה גמורה" הכוונה למצוה שיוכל לקיימה כמצוה קיומית אע"פ שאינו מחוייב בה.

- יא -

לאור ההגדרה שבמעשה הקטן יש קיום מצוה, נוכל לפשוט את ספקותיו של הוילקט יוסף.

קמן שהגדיל בפסח או בסוכות או ביום השני של ראש השנה - מסתבר שלא צריך לברך שהחיינו פעם נוספת כשנהיה בן י"ג בתוך ימי הפסח או בסוכות, וכן יצטרך לחפש פרי או בגד חדש כדי לברך עליו שהחיינו בליל יום ב' דראש השנה. והוא הדין לענין הספק של ספר ברכות שמים בדין קטן שהגדיל באמצע ימי חנוכה, וביום ראשון של חנוכה, בעודו קטן, הדליק נר חנוכה ובירך שהחיינו, מסתבר שאינו צריך לברך פעם נוספת שהחיינו כשמדליק נר חנוכה ביום שנהיה בן י"ג. שכן לפי

- יב -

בספר משמרת חיים (חלק א עניני ספירת העומר
אות א) הביא את ספקו של המנחת
חינוך בענין קטן שהגדיל בספירת העומר,
וכתב: "ולכאורה קשה, דקיימא לן דקטן
שקבע מזוזה בפתחו כשר אף לכשיתגדל,
הרי דמצטרף מצוותו מטעם חינוך למצוותו
מן התורה, וכן איתא בנחלת צבי הלכות
מזוזה (סוף סימן רצא) דקטן שקבע מזוזה
לדירתו בקטנותו, לאחר שנתגדל אינו
מחוייב לקבוע מחדש, אף דלשיטת רבנו תם
כל שאינו בקשירה אינו כו' שייך בכל
התורה וקטן אינו יכול לקבוע מזוזה לדירת
גדול".

ומבואר, כי קטן אינו יכול לקבוע מזוזה
לדירת גדול [אליבא דשיטת
רבנו תם הנ"ל], אולם יחד עם זאת, אם
הקטן קבע מזוזה בדירתו שלו בעודו קטן
[ופטור ממצות מזוזה] אינו צריך לחזור
ולקבוע את המזוזה בביתו כאשר יגדל ויהיה
בן י"ג.

והנה לפי המבואר לעיל, שבאמת מעשה
הקטן נחשב לקיום מצוה, שפיר
מבואר הדין שבית שקבע בו הקטן מזוזה
נחשב לבית שנתקיימה בו מצות מזוזה, ואין
צריך לקבוע בו כשיגדל.

אמנם כשקטן קובע מזוזה בביתו של
גדול, מסתבר שאין המעשה נחשב,
וכפי שהבאנו לעיל מדברי האגלי טל
והלהורות נתן, שרק במה שנוגע לעצמו,

המבואר לעיל, נחשבת עשיית הקטן לקיום
מצוה, ואם כן, ברכת השהחיינו שבירך
כאשר היה קטן נחשבת לו כקיום מצות
הברכה על הזמן, ודי בזה כדי שלא יצטרך
ברכת השהחיינו נוספת.

עוד הסתפק הוילקט יוסף לענין אכילת
מצה בליל פסח ואכילת כזית פת
בסוכה בליל סוכות, לקטן שהגדיל בעצם
יום זה - לשיטות שקובעים את הזמן שבו
נהיה בן י"ג לפי השעה שבה נולד י"ג שנים
קודם לכן, והספק הוא כשאכל בסוכה או
בפסח כזית לפני זמן חיובו ואחר כך נהיה
בן י"ג בעוד זמן החיוב, האם מחוייב לאכול
פעם אחרת. וגם ספק זה נפשט לפי המבואר
לעיל שבמעשה הקטן יש קיום מצוה, שכן
מאחר והקטן קיים את מצות אכילת המצה
והפת בקטנותו, שוב אינו צריך לקיימה
בשנית [ומכל מקום, בספר חידושי הגר"ח
על הרמב"ם [הובא לעיל סוף אות א] חולק,
ולדעתו באכילת מצה, כבכל המצוות, חרש
שוטה וקטן דלאו בני חיובא נינהו ממילא
ליכא בהו גם דין קיום מצוה כלל"].

והנה הבאנו לעיל את דברי ספר יום
תרועה לענין תקיעת שופר בראש
השנה לקטן שהגדיל בראש השנה בחצות
היום, שצריך לשמוע תקיעות שוב אחר
חצות, שהרי קודם חצות היה קטן ופטור.
אולם לפי המבואר, אין בכך כל צורך, כי
מאחר שלמעשה קיים כבר את המצוה
בקטנותו, לא נדרש ממנו לקיים את המצוה
פעם נוספת.

מקיים הקטן מצוה, אולם במה שנוגע להוציא אחרים נאמר הכלל שמעשה הקטן לאו כלום הוא ונחשב כ"מתעסק".

- יג -

לעיל הבאנו את חקירת האחרונים בדין קטן בלילה שנעשה בו גדול, האם עליו לחזור ולברך ברכת התורה כשיבוא ללמוד בלילה, ולדעת שו"ת ארץ הצבי, צריך הקטן לכוין בתפילת ערבית באמירת אהבת עולם להיפטר מברכת התורה, ולאחר התפילה ללמוד מיד.

ובשו"ת יביע אומר (ח"ג סימן אר"ח סימן כז) כתב ש"ש עצה בזה לומר לקטן ביום האחרון של שנת י"ג בבוקר, שיכוין בעת ברכת התורה, שאינו רוצה לפטור אלא מה שילמד עד הערב, ואז יוכל לחזור ולברך בלילה לפני שילמוד.

אולם לפי המבואר לעיל נראה שאין צורך להגיע לחידושים אלו, ונראה כי לפי המבואר שגם קטן שאינו מחוייב במצוות, מעשה המצוה שעשה נחשב לו כקיום מצוה - ודאי יוצא בברכת התורה שבירך בבוקר ואינו צריך לברך בלילה כשנהיה בן י"ג. ואף שבאותה שעה שבירך היה פטור ממצות לימוד התורה, עם כל זאת, סוף סוף הרי קיים את מצות ברכת התורה, וממילא חלה הברכה, ולא יצטרך לברך בשנית כשיגדיל בלילה.

והדברים מפורשים בספר מועדים וזמנים (בהמשך דבריו שתחילתם הובאו לעיל

אות ח) וז"ל: "ומתיישב בכך הערת האחרונים בילד שנעשה בר מצוה היאך לומד בלילה, והא ברכת התורה בירך בבוקר כשהיה קטן ולא מהני ללילה שנתחייב כשלומד ברכה מהתורה. ולפי שמועה מהגר"ח מבריסק ראוי לו באמת להתפלל מיד מעריב ולכוין לצאת ברכת התורה בברכת אהבת עולם במעריב. ואם נימא שמקיים מצוה קיומית וסגי לפטור עצמו, אתי שפיר שקיים בבוקר מצוה קיומית ושפיר נפטר כשהגדיל".

[והוא מעיר: "ואני עובדה ידענא בשם בנו של אחד מגדולי הדור זצ"ל שסיפר איך נראה לאביו ליל בר מצוה שלו, שהוא נולד לפנות בוקר בלילה בשעה שלוש, ועמוד השחר בשלוש וחצי, ואביו שמר ליל שימורים, וניעור כל הלילה להעיר בנו שיקרא אז ברכת התורה וקריאת שמע דערבית וזכירת יציאת מצרים כדן, דמה שקרא בערב לפני שישן לא מהני להשיטות דבעי מעת לעת, ונתחייב מן התורה בשעה שלוש דווקא שהגדיל בהני מצוות להני פוסקים, ועל כן העירו בזמן ליטול ידיו לקום לומר ברכת התורה ולכוין לקיים מצות עשה דקריאת שמע של ערבית וזכירת יציאת מצרים. הוא קרא ואמר, ואביו זרזו לומר בכוונה, שעכשיו דווקא אולי יזכה במצות עשה דאורייתא, ולמראה עיניו כל ימי חייו שמחת אביו שראה אותו מקיים בראשונה מצות אלקינו ית"ש כהלכה ובהידור"]

המועדים וזמנים מוסיף לבאר לפי יסוד הדברים המבואר לעיל: "ומיושב בזה פסק השו"ע (או"ח סי' נג סע' י) דקטן שנעשה בר מצוה בשבת ומקדים להתפלל ערבית מבעוד יום אינו ראוי לש"ץ, שאינו לילה ולא נתחייב עוד במצוות. ומשמע דלעצמו יצא אף שאינו חייב אלא מטעם חינוך, והוה תרתי דרבנן. והיינו טעמא, שמקיים מצוה קיומית, וסגי להוציא עצמו, ורק לחברו בעי בר חיובא ממש כמותו".

★ ★ ★

כלומר, כאשר קטן נעשה בן י"ג בליל שבת, והוא מתפלל ערבית מבעוד יום, מכיון שבשעה זו הוא עדיין קטן, הרי שהמצוה שהוא מקיים נחשבת לו מצוה קיומית, כמבואר לעיל, והוא עצמו יוצא בה ידי חובה.

אך אין די בעשיית מצוה קיומית כדי להוציא את האחרים ידי חובה, ולכן הקטן אינו יכול לשמש בתפילה זו כש"ץ.

סוף דבר, נוכחנו לראות כי לקטן שאינו מחוייב במצוות, יש גדר של קיום מצוה כאשר הוא מקיים מצוה, ואף יתכן שבקיום המצוה נחשב ומקבל שכר כ"מצווה ועושה". ולכן מועילה עשייתו בשעה שלא היה מחוייב לצאת בעצמו ידי חיובו לכשיגדיל. ומכל מקום אחרים ודאי אינו יכול להוציא ידי חובה.

ברם כפי שהובא לעיל, לדעת המהר"ם חביב ורעק"א, אין מעשה מצוה של קטן נחשב כלל, וצריך לשוב ולעשות את המצוה כשיגדיל.

סימן כא

קמן בן חו"ל שהגדיל בארץ ישראל - חיובו ביום טוב שני

בני משפחה המתגוררת בחו"ל הגיעו לירושלים לחגוג עם בנם את שמחת בר המצוה שלו כשבוע לפני חג הפסח, ובדעתם היה לשוב לביתם לאחר החג. בערב פסח, התעורר הספק מה דינו של נער בר המצוה, אשר בחג הפסח הזה יחוג את החג כיום טוב הראשון שלו כגדול: האם חייב לשמור שני ימים טובים בהיותו בארץ ישראל כבן חו"ל, או שסיבת חיובו בפעם הראשונה בדיני יום טוב כאשר הוא גדול בארץ ישראל, היא הגורמת לכך שנחשב כבן א"י, והעובדה שהיה בן חו"ל בעודו קטן אינה משנה כלל, כי הרי עד החג לא היה 'בר חיובא'.

- א -

בשולחן ערוך (סימן תצו סעיף ג) נפסק: "בני ארץ ישראל שבאו לחוזה לארץ, אסורים לעשות מלאכה ביום טוב שני ביישוב, אפילו דעתו לחזור".

מורן הבית יוסף פסק, שכאשר בן חו"ל מגיע לא"י, עליו לנהוג כמנהג מקומו בחו"ל ולשמור שני ימים טובים בעת שהותו בא"י, כפי שכתב בחיבורו שו"ת אבקת רוכל (סימן כו) בתוך דבריו: "דבר פשוט הוא, דכל שדעתו לחזור נוהג כמקום שיצא ממנו. ומעשים בכל יום, בכל שנה ושנה עולים לשלש רגלים מחוץ לארץ לארץ, ועושים יום שני של גליות כתיקוניו וכמשפטיו בחוץ לארץ". וכן פסק המשנה ברורה (ס"ק יג) "בן חו"ל שבא לא"י, אם דעתו לחזור למקומו, צריך לעשות שני ימים יום טוב, ומכל מקום

תפילת יו"ט צריך להתפלל בביתו בצנעא" [אמנם שיטתו של החכם צבי (סימן קסז) ש"בני חוץ לארץ העולים לארץ ישראל דרך ארעי, צריכים להתנהג בענייני המועדים כאחד מבני ארץ ישראל התושבים", ובשו"ע הרב (סימן תצו סעיף יא) כתב: "בני חוץ לארץ שבאו לארץ ישראל אף על פי שדעתן לחזור אין עושים אלא יום אחד כבני ארץ ישראל, ויש חולקים". ומשמע מדבריו שכתב "בסתמא" את שיטת החכם צבי, שנטה לפסוק כן להלכה, והרחבנו את היריעה בנדון זה במקום אחר, ואכמ"ל].

ומעתה יש להסתפק מה דינם של קטן בן חו"ל שהגדיל ונמצא ביום טוב הראשון שהוא גדול בא"י, וכן גר בן חו"ל שנתגייר ונמצא ביום טוב הראשון בא"י כיהודי. מחד גיסא יש לומר, שההלכה שעל בן חו"ל הנמצא ביום טוב בא"י חלות "חומרי מקום שיצא משם", נאמרה רק על

חומרות שכבר חלו עליו "במקום שיצא משם" בעודו במקום מגוריו הראשון. והיות ועל קטן שהגדיל בא"י עדיין לא חלו "חומרי מקום שיצא משם", כי בזמן שהיה בחו"ל היה עדיין קטן, וכן על נכרי שהתגייר בא"י לא חלו "חומרי מקום שיצא משם", כי בזמן שהיה בחו"ל היה עדיין נכרי – אולם כאשר הם נמצאים ביום טוב בא"י בפעם הראשונה שהם נחשבים כ"ברי חיובא", דינם כבני א"י ולא כבני חו"ל. מאידך גיסא יש לומר שלמרות שעדיין לא חלו עליהם "חומרי מקום שיצאו משם", מכל מקום הרי האמת היא שהם גרים בקביעות בחו"ל, ודעתם לחזור לשם, ואם כן דינם כבני חו"ל, ולכן בעת שהותם בא"י ביום טוב, עליהם לשמור שני ימים טובים.

בשאלות אלו דן רבי בצלאל שטרן, אב"ד מלבורן, בשו"ת בצל החכמה (ח"א סימנים לו-לז), ולקמן נבאר את המשותף והשונה בין דינו של קטן שהגדיל לדינו של נכרי שהתגייר.

- ב -

האם קטן נחשב "בר חיובא" – מחלוקת רש"י ותוספות

בשו"ת בצל החכמה (ח"א סימן לז) רצה לתלות את דינו של קטן בן חו"ל שהגדיל בא"י לענין יום טוב שני, במחלוקת רש"י ותוספות, האם קטן חייב במצות חינוך, או שאינו בר חיובא כלל.

במסכת ברכות (מח, א) "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, לעולם [המזמן] אינו מוציא את הרבים ידי חובתם [בברכת המזון], עד שיאכל כזית דגן", ואז יתחייב בברכת המזון, כי רק אז הוא "בר חיובא" היכול להוציא אחרים ידי חובה. ופירש רש"י (שם ד"ה עד שיאכל) "אף על גב דכזית דגן שיעורא דרבנן הוא, כדאמר בפרק מי שמתו (שם כ, ב), מיהו, כיון דמחייב מדרבנן, מחייב בדבר קרינן ביה, ומוציא רבים ידי חובתם. ואם תאמר, בקטן שהגיע לחינוך הא לא אמר הכי [כי קטן אינו מוציא רבים ידי חובה], ההוא אפילו מדרבנן לא מחייב, דעליה דאבוה הוא דרמי לחנוכה". ומשמע שקטן אינו בר חיובא במצוות, ורק על אביו מוטל חיוב [מדרבנן] לחנכו במצוות.

ובתבו שם התוספות (ד"ה עד שיאכל) "וקשה לפירושו [של רש"י] מכל מקום כיון שאינו מן התורה, אינו מוציא אחרים שמחייבים. ועוד, דוחק לומר בקטן שהגיע לחינוך קרי אינו מחייב מדרבנן, דאם אינו מחייב אפילו מדרבנן, אם כן אינו פוטר את אביו". כלומר, אם הקטן אינו בר חיובא כלל אפילו מדרבנן, אם כן היאך הוא מוציא את אביו ידי חובה כאשר אביו אכל פת בשיעור שמחייב בברכת המזון מדרבנן. ומסקנת התוספות שם שקטן נחשב בר חיובא מדרבנן, והיינו שיש על קטן חיוב מדרבנן "להתחנך" במצוות.

לאור מחלוקתם כתב בצל החכמה: "לדברי תוספות, בנדון דידן, הרי

כבר חל על הקטן חיוב שמירת יום טוב שני בעודו בחו"ל [כי לשיטת התוספות קטן נחשב בר חיובא מדרבנן], ואם כן גם כשבא לא"י והגדיל שם, שפיר חלים עליו חומרי מקום שיצא משם, וחייב בשמירת יו"ט שני לכל פרטיו, כיון שדעתו לחזור". אולם לפי רש"י "לא חל על הקטן עדיין בהיותו בחו"ל חובת שמירת יום טוב שני, לא שום חיוב דאורייתא או חיוב דרבנן, על כן כשהגדיל בא"י, לא שייך לומר דנותנים עליו חומרת מקום שיצא משם אפילו אם דעתו לחזור".

להלכה, הזכיר בשו"ת בצל החכמה את דברי הכתב סופר (או"ח סי' צט) שהביא את מחלוקת רש"י ותוספות, וכתב: "ולדינא, בודאי נקטינן כתוספות ורוב ככל הראשונים דכהתוספות סבירא להו". ומעתה "בנדרון דידן, קטן בן חו"ל זה שהגדיל בא"י, כיון שדעתו לחזור, חייב בשמירת יו"ט שני לכל פרטיו". אולם בצל החכמה דחה את דברי הכתב סופר היות ו"לא נמצא בכל ספרי הפוסקים הראשונים שלפנינו בסוגיא דברכות שם, שיחלקו על רש"י בזה. ונמצא דעת רוב הפוסקים כרש"י, דקטן לאו בר חיובא כלל ואפי' מדרבנן", ומכאן מסקנתו: "מעתה בנדרון דידן לא חל על הקטן עדיין בהיותו בחו"ל חובת שמירת יום טוב שני, על כן כשהגדיל בא"י, לא שייך לומר דנותנין עליו חומרת מקום שיצא משם. וינהוג ביום טוב שני של גלויות כדין בני א"י, יניח תפילין ויתפלל של חול, ומותר בעשיית מלאכה מן הדין, אלא שבודאי יש להחמיר שלא יעשה בו

מלאכה, כיון שלדעת התוס' והעומדים בשיטתייהו עליו לעשות גם יום טוב שני של גלויות".

- ג -

נתגייר בארץ ישראל קודם יום טוב - האם חייב ביום טוב שני

כיוצא בזה הסתפק בשו"ת בצל החכמה (ח"א סימן לו) מה דינו של "נכרי בן חו"ל שבא להתגייר בא"י, והשאיר ביתו ורכושו וכל קניינו בחו"ל, כי דעתו לחזור לשם, לענין יום טוב שני של גלויות בעודו בא"י. מי נימא כיון שדעתו לחזור הרי הוא כבן חו"ל בא"י שדעתו לחזור אשר עושה יו"ט שני, או דילמא כיון שבהיותו בחו"ל נכרי היה, ועתה הוא שנעשה ישראל בר חיובא, על כן כל זמן שלא ישוב לחו"ל דינו כבן א"י, ויו"ט שני של גלויות - חול הוא גביה".

לאחר שניסה להביא ראיות לכאן ולכאן, ודחה את כל הראיות, כתב: "אמנם נראה לעניות דעתי, שאפילו נאמר דכל שדעתו לחזור נותנין עליו חומרת מקומו, גם אם בעת חלות החומרא הוא נמצא במקום שאין חומרא זו נוהגת, מ"מ נלענ"ד פשוט דהיינו דווקא כשהשתייך אל מקום החומרא קודם שיצא משם, באופן שדיני וחומרות מקומו היו נוהגים בו כל זמן שהיה במקומו. אבל אם גם בזמן שהותו במקומו לא חלו עליו דיני ומנהגי מקומו, פשוט וברור שגם אם דעתו לחזור, אין חומרות מקום ההוא חלין עליו [מדין

חומרת מקום שיצא משם] כשהוא עכשיו במקום אחר, אף שהיו חלין עליו במקומו אילו הי' נשאר שם. וכגון נכרי שיצא ממקום מגוריו להתגייר במקום אחר ודעתו לחזור למקומו הראשון, לא חלו עליו במקום ההוא אחר שנתגייר חומרות מקום מגוריו הראשון עד אשר ישוב לשם באמת. כיון שגם בשעה שהיה במקומו הראשון לא היה עליו לנהוג דיני ומנהגי מקום הנ"ל, ולא היה לו שום שייכות אליהם כיון שאז היה עדיין נכרי. על כן לא נחשב המקום שגר בו בעת גיותו כמקומו לענין דיני התורה ומנהגי ישראל, שיהא שייך לומר בזה נותנים עליו חומרי מקום שיצא משם. ואינו שייך בחומרות המקום שהיה גר בו בעת גיותו עד אשר יחזור לשם אחר שכבר התגייר."

ומכאן מסקנתו הברורה: "כל זמן שלא חזר לחו"ל והוא נמצא בא"י, כל דיני בן א"י עליו, ואינו עושה אלא יו"ט אחד בלבד, ומותר בעשיית מלאכה ביו"ט שני, ומכל שכן שמבדיל במוצאי יו"ט ראשון ומתפלל של חול בכל התפילות של אסרו חג [או חול המועד], שהוא יום טוב שני של גלויות לבני חו"ל".

- ד -

גר שנתגייר כקטן שנו"ד - והמפתעף לדינו של המתגייר בא"י

והיה נראה לומר, כי ספקו של בצל החכמה בנדון גר בן חו"ל שנתגייר בא"י תלוי במחלוקת האמוראים במסכת

יבמות (סב, א) האם גר שנתגייר מקיים מצות פרו ורבו בילדים שנולדו לו בזמן שהיה נכרי: "איתמר, היו לו בנים בהיותו עובד כוכבים ונתגייר, רבי יוחנן אמר קיים פריה ורביה, וריש לקיש אמר לא קיים פריה ורביה. רבי יוחנן אמר קיים פריה ורביה, דהא הוה ליה. וריש לקיש אמר לא קיים פריה ורביה, גר שנתגייר כקטן שנולד דמי". הנה כי כן, לדעת רבי יוחנן יש לגר קשר עם עברו קודם שנתגייר, ולכן הוא מקיים מצות פרו ורבו בבנים שנולדו לו בזמן שהיה נכרי, וגם נוכל לומר שיש לו קשר לעברו שהיה בן חו"ל קודם שנתגייר. ובשל כך יש לחייבו לשמור בא"י שני ימים טובים לאחר שנתגייר, כדין בן חו"ל הנמצא בא"י. ברם לדעת ריש לקיש ש"גר שנתגייר כקטן שנולד דמי", ופירוש הדבר, שיש ניתוק בין מה שהיה קודם הגיור לבין מה שלאחר הגיור, ואין לגר קשר עם עברו כבן חו"ל, דינו של המתגייר בא"י כקטן שנולד בא"י, אשר כמובן לא חייב לשמור יו"ט שני אלא יו"ט אחד בלבד.

אמנם בעיקר דברי ריש לקיש "גר שנתגייר כקטן שנולד דמי", תמה החתם סופר (עבודה זרה סד, א) "ויגעתי הרבה ולא מצאתי מנא להו לרבנן הא דכקטן שנולד". המשך חכמה (דברים ה, כז) השיב על תמיהתו: "לדעתי פשוט, דיצא להם דמסתמא היה ליוצאי מצרים נשים הרבה שהיו מאותן שאין בני נח מוזהרים עליהן, ועמרם יוכיח שגדול הדור היה ונשא דודתו. וכן אמרו ביומא (ע"ה, ב) בהנך דאסירי לא פריצי בהו. ועיין רש"י (יומא שם) שבכו על הנוספות [אותן שהיו נאסרות לבני נח], ואם

לא היו רגילים, לא היו בוכים. ואיך אמר רחמנא אחר מתן תורה "שובו לכם לאהליכם" – ואין אהלו אלא אשתו (מועד קטן ז, ב) – הלא אלו שנשאו קרובותיהם צריכים לפרוש מהם. ועל כרחך דגר שנתגייר כקטן שנולד דמי".

אלא שגם דברי המשך חכמה שנויים במחלוקת הידועה, מה היה דינם של האבות ובני משפחותיהם קודם מתן תורה – בני נח או ישראל, כפי שהעיר רבי זלמן אורי, בספרו קדושת אברהם (שם): "דברי המשך חכמה נכונים רק אם היה לאבותינו קודם מתן תורה דין של בני נח, וכמו שכתב הרמ"א (בהגהותיו על גליון ספר המזרחי) כי היה לאבותינו דין של בני נח. אבל אם היה לאבותינו דין של ישראל – בלי חיובי מצוות, וכמו שכתב בספר פרשת דרכים (דרוש ראשון), כי לפי תלמודא דידן, רמב"ן, ועוד כמה ראשונים, היה לאבותינו סטטוס של ישראל גם קודם מתן תורה, ולא עברו הם תהליך של גירות בכלל, ממילא אין ראיה משם שגר שנתגייר כקטן שנולד דמי. ושוב נשארת תמיהתו של החתם סופר במקומה".

ובספר דעת משה (עניינים שונים סימן ג), כתב לבאר "כי ענין דכקטן שנולד דמי, הוא לא רק בענייני ערוה, אולם גם בעניינים טבעיים מבואר (מסכת זבים פ"ב מ"ג) עכו"ם שראה קרי ונתגייר, מיד מטמא בזיבה. ולדעתי העניה הוא כך, דהגירות הוה כעין לידה והויה חדשה. וההסבר הוא, כמו חיטה שזורעים אותה בקרקע ועל ידי זריעתה באדמה שממנה נצמחה

נתבשלה ממשותה והויתיה, ואחרי ההעדר נעשה ממנה הויה חדשה וצומחת מחדש. וזה נכלל בדברי חז"ל "אמונת זה סדר זרעים". וכמו שמצינו (תרומו פ"ט מ"ז) שתילי תרומה וזרען טהורים מלטמא, כי על ידי זריעתם וביטולם נפקע מהם הטומאה. כן גם על ידי הגירות נדבקים למקורם בבחינת ואתם הדבקים ביה' אלקיכם חיים כלכם היום (דברים ד, ה), ועל ידי ביטולם נפקע מהם טומאתם הראשונה, ונעשה מהם בריה חדשה, ולכן נפקע מהם היחוס והקורבה".

להלכה פסק הרמב"ם (הלכות אישות פט"ו ה"ו) כדעת רבי יוחנן "היו לו בנים בגיותו ונתגייר הוא והם, הרי זה קיים מצוה זו". וכן נפסק בשו"ע (אבן העזר סי' א סע' ז) "היו לו בנים כשהיה עובד כוכבים, ונתגייר הוא והם, הרי זה קיים מצוה". ולפי המבואר לעיל יוצא בנדון דידן, היות ויש לגר קשר עם עברו קודם שנתגייר [שהרי מקיים מצות פרו רובו בבנים שנולדו לו בעבר], יש לדונו כבן חו"ל כפי שהיה קודם שנתגייר, ולחייבו לשמור שני ימים טובים כדין בן חו"ל.

- ה -

על קמן ועל גר חל "שם בן חו"ל" מיד כשהגדילו או נתגיירו

אולם הגרש"ז אויערבך כתב בשו"ת מנחת שלמה (ח"א סימן יט אות ו) לדחות את הדימוי של גר שנתגייר לדין "קטן שנולד", וחלק על הכרעתו של בצל החכמה מכל וכל, כדבריו: "ראיתי בספר

בצל החכמה, בנדון קטן בן חו"ל שבא עם אביו לא"י על מנת לחזור והגדיל בהיותו בא"י, ונכרי בן חו"ל שבא להתגייר בא"י והשאיר את כל אשר לו בחו"ל כי דעתו לחזור למקומו הראשון, וכתב דכיון שבהיותם בחו"ל עדיין לא חלה עליהם חומרת אותו המקום שיצאו משם מפני שהיה קטן או נכרי, לכן כל זמן שלא חזרו לחו"ל דינם ממש כבני א"י ופטורים מיו"ט שני. ולענ"ד צ"ע, דלפי מה שנוהגים לא כהחכם צבי [ראה לעיל אות א] והיינו משום דנקטינן בגלל החשש של זימנין דגזרו מלכות גזירה ואתי לקלקולי לכן גזרו חכמים אקרקפתי דבני חו"ל להישאר במנהג אבותיהם. וכיון שכן נראה דמיד כשנתגייר או הגדיל הקטן וברעתם לחזור למקומם הראשון הם שפיר חשובים מיד כבני חו"ל, כי לענין זה לא שייך לומר על הגר דכקטן שנולד דמי, רק חשיב מיד כבן חו"ל שנולד גדול בא"י, ולכן חלות עליהם מיד כל הדינים ותקנות של חו"ל, והרי הוא חייב ביום טוב שני, כי כך היתה התקנה בתחילה כששלחו מתם. והרי זה דומה לבן א"י שהשתקע בחו"ל לאחר חג הסוכות וחזר לא"י לפני פסח על דעת לחזור לאחר הפסח לחו"ל, דמסתבר דאף שהוא ואבותיו מעולם לא נהגו כלל כבני חו"ל, אפילו הכי אמרינן דמיד כשנשתקע בחו"ל חלים עליו כל הדינים והתקנות של בני חו"ל. והכי נמי גם כאן חייב גם כשהוא בא"י, אף על גב שבחו"ל היה נכרי או קטן, מכל מקום יש עליו שם של בן חו"ל ושפיר מתחייב בכל מה שבני חו"ל חייבים".

בספר יום טוב שני כהלכתו (פרק ה הערה מג) הוסיף: "ושמעתי עוד מהגרש"ז אויערבך בטעם הדבר דלא שייך למימר הכא כקטן שנולד דמי לפוטרו מיו"ט שני ולומר שכאילו נולד כעת בא"י, משום דלא לענין כל דבר אמרינן דגר שנתגייר כקטן שנולד דמי, שהלא כל חובות השבת גזילה והלוואות שנתחייב בגיותו, עדיין חייב בהם בגירותו. וטעמא דמילתא, דהוא עדיין אותו איש, אלא שנעשה יהודי. וראיה לדבר, שאפילו לענין יחוד שהוא איסור חמור מהתורה, התירו לגר להתייחד עם בתו שנולדה בגיותו, וכל שכן לענין יום טוב שני דרבנן שעדיין בן חו"ל הוא".

וכן נקט להלכה ידידי רבי משה שטרנבוך בשו"ת תשובות והנהגות (ח"ב סימן של אות ח) "גר מחו"ל שנתגייר בארץ ישראל ועומד לחזור. לדעתי יש לצדד דכיון שהוא תושב חו"ל ועומד לחזור שמה, חייב ביום טוב שני ככל תושבי חו"ל שחייבים בארץ ישראל לקיים מנהגי חו"ל, כיון שהם חושבים ועומדים לחזור. ואף דגר שנתגייר כקטן שנולד, מכל מקום לא חשיב קבוע בא"י, ולכן נראה שראוי לחייבו מספק ביום טוב שני לחומרא".

- 1 -

קטן שהגדיל תלוי בדעת הוריו - גר שנתגייר תלוי בדעת עצמו

בנדון קטן בן חו"ל שהגדיל בא"י, יש סברא נוספת לחייבו לנהוג שני

ימים טובים בהיותו בארץ ישראל ביום טוב הראשון שלו כגדול - כאשר הוא תלוי בדעת הוריו ו"נגרר" אחריהם, כפי שכתב רבי משה שטרן, אחיו של מחבר שו"ת בצל החכמה, בספרו בשו"ת באר משה (ח"ו דיני בני א"י וחול"ל, עמ' רפג) "ולענ"ד דברי אחי הגאון העצום שליט"א טובים ונכונים אם קטן נמצא בא"י בלא אביו ואמו, אלא סמוך על שלחן קרוביו. אבל כשהוא תלוי בדעת הוריו, נגרר אחריהם, דבעל כרחו יחזור לחול"ל. ואף דלגבי מצוות לא אמרינן גדול סמוך על שלחן אביו - קטן הוא (פסחים פח, א תוס' ד"ה על ידי), אבל בכגון דא הדבר פשוט שנגרר אחריהם ואין לו דעת מכרעת בזה, כמבואר בפסחים שם, דבסתמא כשאינו מוחה נגרר אחר אביו".

ואכן בספר יום טוב שני כהלכתו (פרק ה הערה מב) הביא סברא זו בשם הגרי"ש אלישיב: "כיון שהקטן קשור עם הוריו ותלוי ברצונם, דינו כבן חול"ל המבקר בא"י". ולאור סברא זו נקט הגרי"ש להלכה (שם הערה מד) שהנכרי שנתגייר בא"י נוהג כבן א"י עד שישוב למקומו "דלא דמי לקטן שהגדיל שתלוי בדעת הוריו לחזור למקומו הראשון, משא"כ בנכרי שנתגייר שתלוי בדעת עצמו, ובאפשרותו להחליט להשאר במקום זה, מסתבר שדינו כבן המקום שהוא נמצא עתה בשעה שנתגייר".

אכן בשו"ת בצל החכמה עצמו (ח"ב סי' עז) דחה את דברי אחיו, וכתב: "דווקא לענין קרבן פסח דבדעתו תליא מילתא,

שאם רוצה להימנות על פסח אביו רשאי ואם רוצה להמנות על פסחו של אחר או לשחוט פסח לעצמו רשאי, בזה אמרינן דגם בניו ובנותיו הגדולים סתמא דעתם להמנות על של אביהם. ולכן אם שחט אביהם הפסח עליהם שלא מדעתם שפיר יוצאים הם בפסחו, דהוי כאילו שחט עליהם מדעתם. משא"כ בקטן בן חול"ל שהגדיל בא"י או קטן בן א"י שהגדיל בחול"ל, דינם לכל פרטיהם כדין אנשי המקום שהגדילו שם ואין הדבר תלוי בדעתם והסכמתם כלל. שגם אם דעתם בפירוש לחזור למקום שיצאו משם, לא מהני לשנות דינם עד אשר יחזרו למקומם באמת, בודאי שלא שייך בזה לומר שהם נגררים אחר אביהם. שהרי גם אם גילו דעתם בפירוש שרצונם להיות בזה כאביהם, לא מהני כלום". ומבואר איפוא בדברי הבצל החכמה, שרצון ודעת ההורים אינו משנה כלל את דינו של הקטן.

- ז -

יום טוב שני - מציאות חדשה או תקנת חכמים להמשיך את חיוב היו"ט הראשון

ונראה לענ"ד לתלות את יסוד המחלוקת בנדון חיוב קטן שהגדיל ונכרי שנתגייר הנמצאים ביו"ט שני בא"י, בהקדם חקירת הצפנת פענח (שו"ת, סימן נא) "גדר יום טוב שני, הוא מציאות חדשה, או דאפשר דמדרבנן לא קיים המצוה של יו"ט כראוי עד שיעשה עוד יו"ט, ואז נגמרה המצוה

כהלכתה, וכן כל תקנת חז"ל שהוסיפו על דין של תורה. אם זה הווי מציאות חדשה, או שרבנן אמרו דעדיין נשאר מדרבנן בגדר העבר.

הרונגאצ'ובר, התפלפל בחקירה זו בחריפותו המופלגת, ולאחר משא ומתן וראיות מכל חלקי התורה, כתב "מכל מקום סבירא ליה לרמב"ם דהוי מציאות חדש".

לעומתו, הגרש"ז אויערבך כתב במנחת שלמה (ח"א סימן ג) בתוך דבריו כי גדר יו"ט שני אינו כדבר חדש ותקנה בפני עצמה, אלא זוהי השלמה והמשך לחיוב היו"ט ראשון. ולכן בן א"י השוהה בחו"ל נחשב "שייך" לקיום המצוות ביו"ט שני, שכן כל המצוות של יו"ט שני הם "מיסוד חיוב היו"ט ראשון שגם הבן ארץ ישראל חייב בה, ואינו גדר חיוב חדש שהבן ארץ ישראל אינו שייך בו", ובשל כך בן א"י הנמצא בחו"ל ביו"ט שני מוציא ידי חובה בקידוש את בן חו"ל [וזאת בניגוד לבן הכרך הנמצא בעיר בי"ד אדר שאינו יכול להוציא בן העיר בקריאת מגילה, מכיון שזמן החיוב בעיר וזמן החיוב בכרך הם שני חיובים נפרדים, ולכן בן הכרך הנמצא בעיר בי"ד אדר אינו נחשב כמחוייב בדבר].

ורציתי לומר שמחלוקת רבי בצלאל שטרן [בצל החכמה] ורבי שלמה

זלמן אויערבך [מנחת שלמה] היא ביסוד גדר יום טוב שני. ר"ב שטרן סבר שיום טוב שני הוא מציאות חדשה ולכן קטן שהגדיל וגר שנתגייר אינם חייבים ביום טוב שני. אבל הגרש"ז אויערבך סבר שזו תקנת חכמים להמשיך את חיוב היו"ט הראשון, ולכן למרות שהם עתה בא"י, אך תקנת חכמים גורמת להם להוסיף עוד יום, כי את היום הזה תקנו חז"ל לבני חו"ל, גם כשהם בא"י.

ועוד נראה לענ"ד להוכיח כי קטן בן חו"ל שהגדיל ונכרי בן חו"ל שהתגייר, הנמצאים בא"י, לא מחוייבים לשמור יו"ט שני, מדברי השערי תשובה (או"ח סי' תצו ס"ק ד) שכתב: "ובחור שבא מחו"ל לא"י, פשטה הוראה שיעשה כא"י. אך אם בחור זה נשתדך בבית חו"ל בקנין גמור ושבועה חמורה לדור אתה בחו"ל, יעשה כבני חו"ל". משמע מכאן שאם בחור בן א"י משתדך עם בת חו"ל, אע"פ שהוא מתעתד לגור בחו"ל, אינו שומר שני ימים טובים בהיותו בא"י קודם נישואיו, היות ו"חומרי המקום" של חו"ל עדיין לא חלו עליו, ויקבלם רק בעתיד לכשיבוא לחו"ל ויקבע מקומו שם. והרי זה כנדון דידן, שהקטן הגדיל והנכרי התגייר בא"י, אך "חומרי המקום" של חו"ל עדיין לא חלו עליו, ועל כן אינם צריכים לשמור שני ימים טובים בא"י.

- ח -

קטן בן חו"ל שהגדיל בא"י - האם מוציא ידי חובה את בני א"י בקריאת מפטיר והפטרה שלהם

ידידי רבי בן ציון נשר, רב צפון תל אביב, דן בשו"ת אבן פינה (ח"ב ס"ו), בשאלה הבאה: "תייר מבני הגולה שבנו הגיע למצוות, ושבת העליה לתורה חלה בפרשת נשא - אסרו חג שבועות, ורוצים הם לחגוג את בר המצוה כאן בארץ הקודש ת"ו, האם יכול הנער לעלות לתורה ולקרוא המפטיר כנהוג, זאת מכיון שהם בני חו"ל ובשבת פרשת נשא הוא להם יו"ט שני של שבועות, והם נוהגים לחומרא להתפלל תפילת יו"ט, ואם כן קריאת התורה שלהם היא בפרשת "כל הבכור", ולא כקריאה שלנו בפרשת "נשא", ונמצא לכאורה שחיובו של הנער שונה מהחיוב שלנו".

שאלה, זו תתעורר גם באחרון של פסח שחל בשבת, שבני א"י קוראים בתורה את פרשת אותו שבוע, אבל קריאת התורה של בני חו"ל היא בפרשת "כל הבכור". וכמו כן בכל יום טוב שני שחל בימי שני וחמישי, שבא"י קוראים בתורה את פרשת אותו שבוע, ואילו בני חו"ל מחוייבים בקריאת היום טוב שני - האם קטן בן חו"ל שהגדיל בא"י מוציא ידי חובה את בני א"י בקריאה בתורה ובהפטרה שלהם.

בתשובתו הביא רבי בן ציון נשר את דברי הפוסקים שנתבארו לעיל, וכתב כי לדעת המנחת שלמה ובאר

משה שקטן "נגרר" אחרי דעת הוריו, שהם בני חו"ל אשר דעתם לחזור למקומם "החייבים לחומרא בעשיית יום טוב שני של גלויות גם בהיותם תיירים בא"י, ולפיכך גם בנם [הקטן שהגדיל] חייב בזה, וחייב הוא בקריאת פרשת יום טוב ולא פרשת השבוע, ועל כן אינו יכול לעלות לתורה בקריאה של בני א"י".

- ט -

בן חו"ל מצטרף לקריאת התורה של בני א"י

אולם להלכה קבע רב"צ נשר שהקטן רשאי לעלות לתורה לקרוא את קריאת בני א"י "והראיה ממה שנפסק לגבי תענית צבור, שמי שלא התענה לא יעלה לתורה, עי' שו"ע (או"ח סי' תקס"ו ס"ו), ובכל זאת נוהגים כמו שכתב המגן אברהם (שם) שאם התענית ביום שני או חמישי, יכול לעלות לתורה, כיון שבלאו הכי הוא יום של קריאת התורה, אלא שאנו דוחים את קריאת פרשת השבוע וקורין ויחל, מכל מקום גם מי שאינו מתענה, מכיון שחייב הוא בקריאת התורה, יכול לעלות לתורה אף שקוראים בענין אחר. ואף שיש חולקים על זה כמו שכתב המשנה ברורה (שם ס"ק יט), מכל מקום נוהגים למעשה שלא לדקדק בעולים לקרוא רק את מי שמתענה, ואם כן הוא הדין בנדון דידן, מכיון דיום השבת מחייב קריאה, אף מי שאינו שייך באותה פרשה, אבל עכ"פ חייב גם הוא בקריאה כל שהיא, לכן יכול לעלות לתורה ולקרוא גם בפרשה שלכאורה לא שייך בה".

ולענ"ד יש להוכיח כן מדברי רבי צבי פסח פראנק בשו"ת הר צבי (ח"א אר"ח סימן ע) בנדון **צירופם** של בני א"י ובני חו"ל כדי לאפשר מנין לקריאת התורה ביו"ט שני: "בשבת קודש אסרו חג של שבועות תרפ"ח, נשאלתי בשם האדמו"ר מקארלין שרוצה לקרוא בתורה בקריאה של יו"ט שני של גלויות, ולא היו לו כי אם שמונה אנשים מחו"ל שדעתם לחזור, אי רשאי לצרף שנים מתושבי עיר הקודש".

וכתב הגרצ"פ: "והתירתי, מטעם כי גם בני ירושלים בני חיובא בקריאה נינהו, אלא שהם קוראים בפרשת השבוע, אבל באמת ידי חובת קריאת התורה של שבת המה יוצאים גם בפרשת החג, שהרי במערבא הוי מסיימי לתלת שנין". כלומר, היות ובשבת בני א"י מחוייבים בקריאת התורה, ניתן לומר שהם יוצאים ידי חובתם גם בקריאת הפרשה של החג, כי למעשה אין זה משנה מה קוראים בשבת, שהרי בזמנו היה המנהג בארץ ישראל להשלים את קריאת פרשיות התורה פעם בשנתיים או בשלוש שנים, כמבואר ברמב"ם (הלכות תפילה פרק יג הלכה א). ואם כן אין זה משנה איזו פרשה נקראת בשבת, ולכן גם בני א"י נחשבים "בני חיובא" בקריאה של יו"ט שני, וממילא יכולים להצטרף לבני חו"ל, כדי לקרוא בתורה בשבת אסרו חג את קריאת היו"ט שני.

הגרצ"פ הביא ראייה לדבריו: "ודוגמא לזה מקריאת התורה בפרשת ויחל בתענית ציבור, שלדעת הפמ"ג (סימן תקסו משבצות זהב ס"ק ז) צריך שיהיו דוקא

עשרה מתענים בבית הכנסת. ומכל מקום כשחל התענית בשני או בחמישי שבשחרית [שבלאו הכי יש חיוב קריאת התורה בימים אלו], אם יש ששה מתענים בבית הכנסת, אפשר לצרף עוד ארבעה שלא התענו. דאע"ג שדוחין פרשת השבוע, מכל מקום לית כאן ברכה לבטלה, דתקנת עזרא לקרוא בשני וחמישי. וכ"כ באליהו רבא (שם ס"ק ג). ולענין קריאת "ויחל", אם הוא ביום שני או חמישי בשחרית, די אם יש בבית הכנסת ששה שמתענין, שאין שום הוספת ברכה רק שדוחים פרשת השבוע, אבל במנחה או בשאר ימי השבוע, צריכים דוקא עשרה". ומבואר כי בימים שבלאו הכי יש חיוב קריאת התורה, ניתן לצרף את בני א"י להשלים מנין שיאפשר את הקריאה בפרשת יו"ט שני, מכיון שבני א"י בלאו הכי מחוייבים לקרוא בתורה באותם הימים.

ומעתה נראה לומר גם בנדון דידן, כי ביום שיש בו חיוב קריאת התורה, אפילו אם בן חו"ל אינו חייב באותה קריאת של בני א"י, היות וזהו יום שיש בו חיוב של קריאת התורה, כשם שבן חו"ל הנמצא בא"י מצטרף להשלמת מנין לקריאת התורה בא"י, כך הוא גם רשאי לעלות לתורה ולהפטר לקרוא את פרשת החיוב של בני ישראל, למרות שהוא חייב לקרוא באותו יום את הפרשה שבני חו"ל קוראים.

אמנם לאחר העיון, יתכן ויש תלות זאת במחלוקת הצפנת פענח והמנחת שלמה ביסוד גדר יום טוב שני. לפי הצפנת

פענח שיום טוב שני הוא מציאות חדשה, בן חו"ל הנמצא בא"י לא יוכל להוציא ידי חובת קריאת התורה וההפטרה את בני א"י, כי חיובו אינו באותו גדר של חיוב שחייב בו בן א"י, ולכן בן חו"ל נחשב ל"אינו מחויב" בקריאת התורה של פרשת השבוע, ואינו יכול להוציא את הבן חו"ל. אולם לדעת המנחת שלמה שגדר יום טוב שני הוא תקנת חכמים להמשיך את חיוב היו"ט הראשון, שפיר בני א"י ובני חו"ל הם באותו גדר חיוב, ובן חו"ל הנמצא בא"י ביום טוב שני, רשאי לקרוא בתורה ובהפטרה בפרשת חיובם של בני א"י ולהוציאם ידי חובה.

סוף דבר:

בספר יום טוב שני כהלכתו (פרק ה סעיפים טז-יז) סיכם את הדינים שנתבארו לעיל להלכה:

• קטן בן חו"ל שנמצא בא"י ודעתו לשוב למקומו או קטן בן א"י שנמצא בחו"ל ודעתו לשוב למקומו והגדיל בהיותו שלא במקומו דינו כדין המקום שבא הימנו לענין יום טוב שני [דעת הגרש"ז אויערבך והגר"ש אלישיב. אבל בשו"ת בצל החכמה כתב שלא חלה עליו תקנת יו"ט שני].

• נכרי שנתגייר בהיותו שלא במקום קביעותו, יש אומרים שנוהג כמקום קביעותו לענין יו"ט שני [הגרש"ז אויערבך, ר"מ שטרנבוך], ויש אומרים שנוהג כדין אותו מקום שנתגייר שם עד שישוב למקומו על מנת להשתקע שם לעולם [בצל החכמה, הגר"ש אלישיב].

סימן כב

קטן שהגדיל במוצאי יום טוב שני האם מוציא ידי חובה בהבדלה את בני משפחתו

מעשה בשני אחים תאומים שנולדו בהפרש של כמה דקות. האחד נעשה בר מצוה ביום טוב שני של חג השבועות, ואחיו למחרת, במוצאי יום טוב שני. לכבוד בר המצוה שלו ביקשו ההורים לכבד את אחד הבנים בהבדלה במוצאי יום טוב שני. והתעוררה השאלה, האם צריך להעדיף את הבן שנעשה בר מצוה ביום טוב שני, היות ויתכן שהבן שניה בר מצוה רק במוצאי יום טוב שני אינו מוציא ידי חובה בהבדלה את בני משפחתו. ואולי אף אחד מהם אינו רשאי להבדיל.

שורש הספק טמון בבירור יסודות חיוב ההבדלה ביום טוב בכלל, וביום טוב שני בפרט:

- האם חיוב ההבדלה ביום טוב מהתורה או מדרבנן.
- כאשר לא הבדיל במוצאי יום טוב, מהו גדר חיוב ה"תשלומין" של ההבדלה למחרת ביום חול.
- מה גדר ההבדלה במוצאי יום טוב שני – האם זו בעצם ההבדלה של היום טוב הראשון, אשר יש לה "תשלומין" ביו"ט שני, או שזהו חיוב מחודש של הבדלה ביום טוב שני, שמבדילה גם מקדושת היום טוב הראשון לימי החול.

אם נאמר שחיוב הבדלה ביום טוב מהתורה, וההבדלה במוצאי יו"ט שני היא השלמת חיוב הבדלה של היום טוב הראשון, יתכן איפוא, שגדול מחוייב בהבדלה במוצאי יו"ט שני מהתורה, ואילו הקטן שהגדיל רק במוצאי יו"ט שני, וביום טוב שני היה עדיין קטן, מחוייב בהבדלה במוצאי יו"ט שני רק מדרבנן – ולכן לא יוכל להוציא ידי חובה בהבדלה את בני משפחתו הגדולים, גברים ונשים. ובנדון דידן יתכן שאף אחד מנערי הבר מצוה אינו רשאי להבדיל, כי ביום ראשון של יו"ט שניהם היו קטנים.

לבירור שאלות אלו, נקדים לדון בגדרי חיוב ההבדלה בשבת, והאם יש הבדל בין גברים לנשים בחיוב הבדלה.

- א -

חובב הברדלה במוצאי שבת - מדאורייתא או מדרבנן

במסכת חולין (כו, ב), מובא מאמרו של רב זירא: "יום טוב שחל להיות באמצע שבת, אומר "המבדיל בין קודש לחול ובין אור לחושך ובין ישראל לעמים, ובין יום השביעי לששת ימי המעשה". מאי טעמא, סדר הברדות הוא מונה". ופירש רש"י: "סדר הברדות - האמורות בתורה הוא מונה, וְלִהְבְּדִיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין הַחֹל (ויקרא י, י); וְלִהְבְּדִיל בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ (בראשית א, יח); וְאֶבְדֵּל אֶתְכֶם מִן הָעַמִּים לְהִיּוֹת לִי (ויקרא כ, כו); ובין יום השביעי, היינו בין קודש לחול, ומשום דבעי למימר מעין חתימה סמוך לחתימתה". ורבנו גרשום (שם) פירש: "כלומר כל הברדות האלו כתובות בתורה". ומפשטות הדברים משמע, שחובב הברדה במוצאי שבת מהתורה.

וכן נראה מדברי הגמרא במסכת שבועות (יח, ב) "אמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן, כל המבדיל על היין במוצאי שבתות - הויין לו בנים זכרים, דכתיב (ויקרא י, י) וְלִהְבְּדִיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין הַחֹל, וכתיב התם (שם יא, מז) לְהַבְדִּיל בֵּין הַטָּמֵא וּבֵין הַטָּהוֹר, וסמך ליה (שם יב, ב) אֲשֶׁה כִּי תִזְרִיעַ". וכתב בערוך השלחן (סי' רצו ס"א) "והנה הגם דדרשות אלו הם אסמכתות, מכל מקום אי לאו דעיקר מצות הברדה לא היתה מן התורה, לא הוי להו לחז"ל לאסמכינהו אקראי להבדיל על היין".

וכן מפורש בדברי הרמב"ם (שבת פרק כט ה"א) שכתב: "מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים, שנאמר (שמות כ, ח) זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ, כלומר זכרהו זכירת שבח וקידוש, וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה". ומבאר כי חובב ההבדלה במוצאי שבת, נכלל בחיוב זכירת השבת המפורש בתורה בפסוק "זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ", כפי שכתב המגיד משנה (שם) "מדברי רבינו נראה בביאור שהוא סובר שההבדלה גם כן דבר תורה והכל בכלל זכור".

וכך מתבאר בדברי הרמב"ם בספר המצוות (מצות עשה קנה) "שציונו לקדש את השבת ולאמר דברים בכניסתו וביציאתו, נזכור במ גודל היום הזה ומעלתו והבדלו משאר הימים הקודמים ממנו והבאים אחריו. ואמרו גם כן קדשהו בכניסתו וקדשהו ביציאתו. כלומר ההבדלה שהיא גם כן חלק מזכירת שבת מתוקנת ומצווה". אלא שבשונה מהמגיד משנה, שביאר כי המקור לחיוב הברדה מהתורה הוא מהפסוק "זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ", במגדול עוז (על ספר המצוות, שם) כתב שהמקור לחיוב הברדה מהתורה הוא מהפסוק (דברים ה, יב) "שָׁמֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ", כדבריו: "ועוד ראיתי אני כי אמרו בפירוש, זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, לשון זכור הוא מצות עשה - זכרהו בכניסתו, שמקדשין אותו בדברים, ברמזם שבת כלה. ולשון שמור שייך ביציאתו, שלא ינהג בקדושת קודש מנהג חול עד שיבדילנו ויקבענו ויושיבנו על כנו".

הבדלה סי' יח) נשים אין מבדילות לעצמן, דאין הבדלה תלויה בשמירת שבת, אלא רבנן אסמכוה (פסחים קו, א) אקרא (שמות כ, ח). וה"ר יונה כתב דכשם שחייבות בקידוש חייבות בהבדלה. מחלוקת זו הובאה בשו"ע (שם) להלכה: "נשים חייבות בהבדלה כשם שחייבות בקידוש, ויש מי שחולק".

וכתב הב"ח (שם ס"ק א) "מחלוקת זו תלויה במחלוקת שהביא הרב המגיד (ריש פרק כט דשבת), והוא שהרמב"ם סובר שההבדלה גם כן דבר תורה, מדכתיב זכור את יום השבת לקדשו, פירוש זכרהו זכירת שבח וקידוש, וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה. דלפי זה כשם שחייבות הנשים בקידוש היום דבר תורה אף על פי שמצות עשה שהזמן גרמא הוא מדכתיב "זכור ושמור", כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, הכי נמי חייבות בהבדלה דבר תורה. ולפי זה אפילו כשהנשים הן לעצמן בלא אנשים, חייבות בהבדלה, כשם שחייבות בקידוש היום. אבל יש גדולים חולקים שאף באנשים אין מצות הבדלה אלא מדברי סופרים, הלכך נשים פטורות אף מדברי סופרים, דכיון דמצות עשה שהזמן גרמא בדאורייתא נשים פטורות, לפיכך לא חייבו חכמים לנשים בהבדלה דזמן גרמא הוא".

בשו"ת אגרות משה (או"ח ח"ד סימן ק) כתב הסבר נוסף במחלוקת האם נשים חייבות בהבדלה, או לא: "ואף אם אסמכתא דרבנן היא, כמו שכתב שם המגיד משנה, הלא נתקן על מחוייבי מצוה של

ובקריית ספר (הלכות שבת פרק כט) כתב מקור מפסוק אחר לחיוב הבדלה מהתורה: "וצריך לזכרו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום, וביציאתו בהבדלה. ואית דילפי לה להבדלה מדכתיב (ויקרא י, י) וְלֶהֱבִדִּיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין הַחֹל".

אמנם כבר ציין המגיד משנה (שם) כי "יש אומרים שההבדלה אינה אלא מדברי סופרים, אבל הקידוש הוא דבר תורה". מחלוקת זו הובאה במשנה ברורה (סי' רצו ס"ק א) "הנה הרמב"ם סובר דמצות הבדלה היא דבר תורה כמו קידוש, והוא בכלל זכור את יום השבת לקדשו, שצריך לזכור אותו ולקדשו בין בכניסתו ובין ביציאתו, בכניסה בקידוש וביציאה בהבדלה, לומר שהוא מובדל בקדושה בראש ובסוף משאר ימים. ויש אומרים שהוא מדברי סופרים ואסמכוהו אקרא".

- ב -

חיוב נשים בהבדלה

במסכת שבועות (כ, ב) מובא: "נשים חייבות בקידוש היום דבר תורה, דאמר קרא זָכוֹר וּשְׁמֹר, כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, והני נשי הואיל ואיתנהו בשמירה איתנהו בזכירה". וכתב המגיד משנה (הלכות שבת פכ"ט ה"א) שהיות והרמב"ם סתם ולא הזכיר שנשים פטורות מחיוב הבדלה, "מכלל שהן חייבות". ואילו הבית יוסף (או"ח סי' רצו סע' ח) הביא מחלוקת הראשונים בנדון: "כתוב בארחות חיים (ה'י

שבת, ונשים בכלל. ולא דמי להאסמכתא דהבדלה דפוטר הארחות חיים, שהוא היש מי שחולק דבשו"ע (סימן רצו ס"ח), שאין האסמכתא מקראי דשבת אלא מקרא דלהבדיל (שבועות יח, ב), כדכתב המגיד משנה, שלכן סובר דכיון דהוא זמן גרמא, אף שהוא חיוב חדש מכל שישנו בשמירה ישנו בזכירה, שלכן הוא רק בקידוש שהוא מקרא ד"זכור" שהוא ההיקש ל"שמור", ולא בהבדלה שאינה תלויה בשמירת שבת. דהרי הוא מקרא דלהבדיל בפרשת שמיני שלא שייך לשמירת שבת. וזהו כוונת הארחות חיים שהביא בבית יוסף, דאין הבדלה תלויה בשמירת שבת אלא אסמכתא אקרא, היינו אקרא אחר. המחלוקת האם נשים חייבות בהבדלה, תלויה במקור חיוב ההבדלה, אם נאמר שחיוב הבדלה נלמד מהפסוקים "זכור ושמור", אזי אפילו אם זו "אסמכתא בעלמא", מכל מקום חיוב ההבדלה הוא מכלל חיובי שמירת השבת, שגם נשים חייבות בה. אך אם חיוב הבדלה נלמד מהפסוק "להבדיל בין הקודש" ואינו שייך כלל לחיוב שמירת השבת, אלא זהו חיוב מחודש. יתכן שרק אנשים חייבים בו ולא נשים, כי הרי הן פטורות מקיום מצוות עשה שהזמן גרמן.

- ג -

חיוב הבדלה במוצאי יום טוב - מדאורייתא או מדרבנן

במסכת ביצה (ד, ב) מובא כי רב אסי היה "מבדיל מיומא טבא לחבריה",

דהיינו מבדיל בין יום טוב ראשון ליום טוב שני, דהיינו במוצאי יום טוב הראשון. וברור שנהג כן מחמת הספק: "רב אסי ספוקי מספקא ליה, ועביד הכא לחומרא והכא לחומרא". כלומר, רב אסי הסתפק האם חכמים קבעו את שני הימים כ"יומא אריכתא" - יום אחד ארוך שיש בו קדושה אחת, או שיש לשמור את שני הימים הטובים מחמת הספק. ולכן מחמת הספק, החמיר שמא שני הימים הם קדושה אחת ארוכה ואסר ביצה שנולדה בראשון גם בשני, והחמיר שמא אין זו קדושה אחת, ובשל כך צריך להבדיל במוצאי יום טוב הראשון.

והקשה הריטב"א (שיטה מקובצת, שם) "היכי מחית נפשיה לומר הבדלה ובספק ברכה שאינה צריכה שיש בה משום לא תשא". ותירץ: "כיון דמדאורייתא חול גמור הוא לדברי הכל וחזי להבדלה, ליכא משום ברכה לבטלה, דאיסור ברכה לבטלה דרבנן היא כדפירש רבינו תם במסכת ברכות, וחיוב הבדלה מדאורייתא בין קודש לחול, וכיון שכן שפיר איכא לברוכי על הספק, דכל ברכות של תורה אם הוא ספק יכול לברך על ספקן". למדנו מדבריו, שיש חיוב מהתורה להבדיל בין "קודש לחול", בין בשבת ובין ביום טוב.

וכן נראה מדברי הרמב"ם (הלכות שבת פכ"ט הי"ח) שכתב: "כשם שמקדשין בלילי שבת ומבדילין במוצאי שבת כך מקדשין בלילי ימים טובים ומבדילין במוצאיהן ובמוצאי יום הכפורים, שכולם שבתות ה'

הן". משמע כי דין הבדלה במוצאי יום טוב כדין הבדלה במוצאי שבת – שהרי "כולם שבתות ה' הן", וכשם שחיוב הבדלה במוצאי שבת הוא מהתורה, כך גם חיוב הבדלה במוצאי יום טוב הוא מהתורה. וכפי שנקט הפרי מגדים (אשל אברהם סימן רצו ס"ק י) "משמע למאן דאמר הבדלת שבת דין תורה, הוא הדין הבדלת יום טוב".

- ד -

והנה הרב המגיד (שם הלכה יט) כתב: "ודע, שאין קידוש יום טוב דבר תורה", ודבריו הובאו במגן אברהם (סי' רע"א ס"ק א), ובמשנה ברורה (שם ס"ק ב). ותמה האליה רבה (סימן רע"א ס"ק ג) על המגיד משנה והמג"א, מדברי הבה"ג (דף יב ס"ב) שהביא מקורות מהתורה לקידוש ביום טוב: "מחייבין לקדושי ליומא דשבתא וליומא טבא בצלותא ועל כסא דחמרא דכתיב (שמות כ, ח) זָכוֹר אֶת יוֹם הַשַּׁבָּת לְקַדְּשׁוֹ, זכרוהו על היין בכניסתו. אין לי אלא שבת, חג המצות מנין, תלמוד לומר (דברים טו, ג) לְמַעַן תִּזְכְּרוּ אֶת יוֹם צֵאתְכֶם מֵאֶרֶץ מִצְרָיִם, תלמוד לומר (שם, יב) "וזכרת כי עבד היית במצרים ושמרת ועשית", חג הסוכות מנין, ת"ל (שם טו, טו) וְזָכַרְתָּ כִּי עֶבֶד הָיִיתָ בְּמִצְרָיִם". האליה רבה תירץ שני תירוצים: "ואולי כוונתם [שחיבו רק מדרבנן] על ראש השנה. או דס"ל הנך קראי אסמכתא, וצ"ע".

החיד"א בברכי יוסף (סי' רע"א אות ב) הביא דברי האליה רבה, וכתב: "ומה

שכתב [בתירוץ הראשון] דכוונתם על ראש השנה, אינו מחוור. והעיקר [כתירוץ השני] דהני אסמכתות הן, ופשוט". עוד תמה, למה הוצרך להביא ראייה מהבה"ג, אחר שכן מובא להדיא במדרש (מכילתא פרשת יתרו פ"ז) "דיליף קידוש לימים טובים מקרא. ומוכח לכל ימים טובים בין לרגלים בין לר"ה. אמנם היא אסמכתא". והוסיף: "ויש להעיר על הרב אליה רבה, דאדמותיב מבעל הלכות גדולות דהני דרשות דמייתי לא ידעין אם הם מרז"ל או דרשה של הגאון, הוי ליה לאותובי ממדרש מכילתא פרשת יתרו (פרשה ז), וכך היא שנויה. לקדשו, בברכה. מכאן אמרו מקדשין על היין בכניסתו. אין לי אלא שבת, ימים טובים מנין, תלמוד לומר (ויקרא כג, ב) אֱלֹהֵי מִצְרָיִם ה' הרי דיליף קידוש לימים טובים מקרא, ומוכח לכל ימים טובים, בין לרגלים בין לראש השנה". ומסיים החיד"א: "אמנם היא [דהיינו חיוב קידוש בכל הימים הטובים מדרבנן, והפסוקים] אסמכתא".

אולם הפרי מגדים כתב בהמשך דבריו המובאים לעיל [אות ג] "למאן דאמר הבדלת שבת דין תורה, הוא הדין הבדלת יום טוב. וכל שכן קידוש יום טוב דין תורה. ודלא כמו שכתב המג"א בשם המגיד משנה, ופלא הוא". וגם במנחת חינוך (פרשת יתרו מצוה לא) תמה על דברי הרב המגיד "מאין הוציא זה [שחיוב קידוש ביו"ט מדרבנן], ולכאורה מלשון הרמב"ם שכתב שכולם [המועדים] איקרו "שבתות" היה אפשר דהוא [חיוב קידוש יו"ט] מהתורה כמו שבת".

- ה -

חיוב נשים בהבדלה ביום טוב

לעיל [אות ב] הבאנו את מחלוקת הפוסקים האם נשים חייבות בהבדלה במוצאי שבת, ולאור זאת יש לדון בחיובן בהבדלה במוצאי יום טוב.

ונראה שלפי משמעות דברי הרמב"ם שחיוב הבדלה ביום טוב מהתורה, כי יום טוב "בכלל שבתות ה'", וכן נתבאר שם לשיטת הרמב"ם שנשים חייבות בהבדלה מהתורה היות וזה נכלל בחיובן לשמור שבת, ולפיכך נראה שהוא הדין שנשים תהיינה חייבות בהבדלה במוצאי יום טוב מהתורה, כי הבדלה נכללת בשמירת יום טוב שהוא "בכלל שבתות ה'".

אולם לפי הסברו של רבי אלחנן, שחיוב הבדלה ביום טוב מהתורה נלמד מהפסוק "להבדיל" שנאמר בין בשבת ובין ביום טוב, וכפי שנתבאר לעיל [אות ב] זהו חיוב הבדלה מחודש שאינו שייך כלל לחיוב שמירת השבת, יתכן שרק אנשים חייבים בו, ואילו נשים פטורות כי זו מצות עשה שהזמן גרמא.

בביאור שיטתו של המגיד משנה, כתב רבי אלחנן וסרמן בקובץ שעורים (ביצה אות יא) "וטעמו נראה, דקידוש שבת ילפינן מדכתיב זכור את יום השבת לקדשו, זכרהו בכניסתו וביציאתו, וביום טוב ליכא קרא. ולא ילפינן יום טוב משבת, דאין למדין קל מחמור להחמיר עליו. וכן כתב הרמב"ן, לענין שביתת בהמתו, דלא ילפינן יום טוב משבת". ולפי הסבר זה חידש רבי אלחנן (שם אות יב), שיש לחלק בין קידוש ביום טוב שחיובו מדרבנן להבדלה ביום טוב שחיובו מהתורה: "ובסוף אגרות הרמ"ה, הובא שם דברי הרשב"א בעל התוספות, דהבדלת יום טוב מדאורייתא, דילפינן מקרא וְלִהְבְּדִיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ וּבֵין הַחֹל, דקאי בין לשבת ובין ליום טוב, ולא הביא מקרא דזכור, זכרהו בין בכניסתו ובין ביציאתו. ומשמע כדעת המגיד משנה, דמקרא דכתיב גבי שבת לא ילפינן יום טוב, אלא מלהבדיל בין הקודש ובין החול דכתיב קודש סתמא. ולפי זה נראה לכאורה, אף על גב דהבדלה ביום טוב מדאורייתא, מכל מקום קידוש יום טוב לאו דאורייתא".

לסיכום: הפוסקים נחלקו האם חיוב קידוש ביום טוב מהתורה או מדרבנן.

לדעת המגיד משנה החיוב מדרבנן, וכדבריו נקטו להלכה המג"א, אליה רבה, החיד"א והמשנה ברורה.

אולם מדברי הרמב"ם משמע שהחיוב מהתורה, וכמפורש בריטב"א, וכן נקט הפרי מגדים.

ולענין הבדלה ביום טוב, הריטב"א סבר שהחיוב מהתורה, וכן משמע מדברי הרמב"ם. ומכאן התמיהה על מה שכתב בשמירת שבת כהלכתה (פרק נח סע' ו) "כשם שמבדילין

במוצאי שבת, כן מבדילין במוצאי יום טוב ובמוצאי יום הכיפורים. ואולם הבדלה שבמוצאי יו"ט – לכל הדעות חיובה הוא רק מדרבנן, וכתב בהערה: "גם קידוש ביו"ט הוא דרבנן". ראשית, מדוע חיוב הבדלה ביום טוב מדרבנן "לכל הדעות", הרי בדברי הריטב"א מפורש שהחיוב מהתורה, וכן משמע מדברי הרמב"ם. שנית, גם לשיטת המגיד משנה שחיוב קידוש ביו"ט מדרבנן, יש מקום לומר כדברי רבי אלחנן שחיוב הבדלה מהתורה, רצ"ע.

לאור האמור כתב בשו"ת בצל החכמה (ח"א סימן עג אות יא) שקטן שהגדיל במוצאי יום טוב, לכתחילה לא יבדיל עבור גדולים, אך בדיעבד יוצאים ידי חובתם: "קטן בן ארץ ישראל שהגדיל במוצאי יום טוב ראשון, לא יוציא לכתחילה ידי חובת הבדלה במוצאי יום טוב ראשון לאלה שהיו גדולים כבר ביו"ט, לחוש לדעת הסוברים שהבדלת יו"ט דאורייתא. אבל אם הבדיל כבר להוציאם, נראה דיצאו שפיר ידי חובתם, כיון דלדעת רובם המכריע של הפוסקים, אפילו קידוש דיום טוב לא הוא אלא רק דרבנן, ומכל שכן הבדלה דיליה".

★ ★ ★

- ו -

חיוב הבדלה בין יום טוב ראשון ליום טוב שני

לעיל [אות ג] נתבאר כי רב אסי היה מבדיל בין יום טוב ראשון ליום טוב שני, דהיינו במוצאי יום טוב הראשון. ונחלקו הראשונים והפוסקים, האם נפסק כן להלכה.

בשיטה מקובצת (ביצה ד, ב) כתב: "ומיהו רב אסי לגרמיה [לעצמו] הוא דעבד ולית הלכתא כותיה". ותמה עליו הצ"ח: "ובגמרא לא מצינו שום חולק על רב אסי בהבדלה, ומהיכי תיתי לדחות דברי אמורא מהלכה, ופוק חזי מה עמא דבר שאין מבדילין מיומא טבא לחבריה, וגם לא ראיתי שום אחד מהפוסקים קמאי ובתראי שיזכירו דברי רב אסי בזה. עד שראיתי בשיטה מקובצת שכתב ומיהו רב

אסי דעביד לגרמיה עביד ולית הלכתא כותיה. ואמנם גם על דברי השיטה מקובצת אני תמה למה לית הלכתא כוותיה, כי לא ביאר שום טעם למה נדחו דברי רב אסי מהלכה".

ומצאנו שלושה הסברים מדוע לא נפסק להלכה כדברי רב אסי:

- המנחת חינוך (מצוה שא אות ד) כתב, שההבדלה בין יום טוב ראשון לשני, הנעשית בצוותא עם הקידוש של היום טוב השני, יוצרת סתירה ביחס למהותו של היום טוב השני "כי מכח הבדלה ניכר דהראשון קודש וממילא השני הוא חול, ומהקידוש נראה שהוא קודש, והוי תרתי דסתרי אהדדי, על כן לא עבדינן כרב אסי".

- רבי אלחנן כתב בקובץ שעורים (ביצה אות ח) כי רב אסי הבדיל במוצאי היום טוב

הראשון, משום שסבר כמאן דאמר (פסחים קז, א) "מי שלא הבדיל במוצאי שבת, מבדיל כל היום כולו, ותו לא. ואם כן, אם ימתין עד מוצאי יום טוב שני, יפסיד הבדלת יום ראשון לגמרי. אבל אנן קיימא לן, דאפשר להבדיל גם אחר יום ראשון, אם כן הוא הדין ביום טוב, אפשר להמתין בהבדלת יום טוב ראשון עד מוצאי יום טוב שני".

• הגרש"ז אויערבך כתב במנחת שלמה (ביצה ד, ב) "באמת נראה, דהא לכל התירוצים עדיין צ"ע למה אין אנו מניחים תפילין ביום טוב שני. ועל כרחך צריך לומר דכך היתה התקנה שיהיה היום השני ככל חומר יו"ט ראשון והפקיעו משום כך גם מצות תפילין. ואם כן ניחא גם מהבדלה שהפקיעו חובתה במוצאי יו"ט ראשון וקבעוה במוצאי יו"ט שני". וכן מבואר בשו"ת בצל החכמה (ח"א סימן עג אות ב) "חז"ל בתקנתם לבני הגולה לעשות שני ימים טובים של גלויות, ביטלו מהם בשב ואל תעשה מצות הבדלה דאורייתא, כי היכי דלא ליתו לזלזולי ביום טוב שני. שאם יבדילו במוצאי יו"ט ראשון יזלזלו ביום טוב שני, כמו שכתב במאירי ביצה (ד, ב ד"ה בראשונה) ובצל"ח (שם) בארוכה. וכעין זה מבואר בתשובות הרשב"א (ח"א סי' סא) שאסור להניח תפילין ביום טוב ב' של גלויות, דאי לא, אתי לזלזולי ביה, וביטלו מצות עשה דתפילין בשב ואל תעשה. וממש הוא הדין בנדרון דידן לענין הבדלת יום ראשון שהיא דאורייתא לשיטת השיטה מקובצת [לעיל אות ג] שבטלנה בשב ואל תעשה על ידי שמבדילין במוצאי יום טוב

שני בלבד מהאי טעמא גופא דלא ליתו לזלזולי ביה".

ע"כ כל פנים, המנהג כיום הוא, שבחול לא מבדילים בין היום טוב הראשון לשני, אלא במוצאי היו"ט השני בלבד.

- ז -

בן אריץ ישראל הנמצא בחו"ל - האם יבדיל במוצאי היו"ט הראשון או השני

אך עדיין יש לברר כיצד ינהג בן ארץ ישראל הנמצא בחו"ל, אשר לכאורה צריך להבדיל במוצאי היו"ט הראשון, האמנם עליו להבדיל במוצאי היו"ט הראשון, או שצריך להבדיל רק במוצאי היו"ט השני.

בשו"ת שאילת יעבץ (סימן קסח) כתב כדבר פשוט כי בן א"י אינו מבדיל כלל במוצאי היו"ט הראשון בחו"ל: "כי מלבד שלדברי הכל נאסר [בן א"י לעשות מלאכות בחו"ל] בדבר בפרהסיא, ומאחר שאסור במלאכה בכל אופן, אם כן מה לו להבדיל עכשיו אפילו בתפילה, שיבוש הוא, ועבירה היא בידו. כלום מבדיל אלא משום מלאכה, והלא עדיין הוא פורש ממלאכה, וימתין עד זמן הבדלה האמיתי כאן. וכל ג' ימים זמנה ואינו עובר", ומשמע מדבריו שגם אינו מבדיל בתפילה בלחש באמירת אתה חוננתנו.

ותמה בשו"ת בצל החכמה (ח"א סימן כב אות ב) על השאילת יעבץ: "דהא שפיר מהני ליה הבדלה לבן א"י בחו"ל ודעתו

לחזור להתיירו במלאכה ביום טוב שני של גלויות, שהרי ביישוב דוקא הוא דאסור בעשיית מלאכה, אבל חוץ לתחום מותר, כמבואר להדיא בפסחים (נב, א) ביישוב אסור, במדבר מותר, וכן הוא גם בשו"ע (או"ח סי' תצו סעי' ג). ועוד, דבענייני לא ידענא שיהא מבואר באיזה מקום שעיקר הבדלה להתיר מלאכה היא באה, שמתוך כך נאמר שאם גם אחר ההבדלה יהא אסור במלאכה, אין לו להבדיל כלל".

ברם האגרות משה (או"ח ח"ג סי' עב) פסק, שבן א"י לא יבדיל על הכוס, אלא די בהבדלה בתפילה בלחש באמירת אתה חוננתנו, ומכל מקום רשאי לאכול למרות שלא הבדיל על הכוס "כי לא אסרו בכהאי גוונא מלאכול קודם הבדלה על הכוס, דדמי זה כמי שאין לו כוס שמותר לאכול". וכן פסק השרידי אש (ח"ב סי' קסא) "כיון שבדעתו לחזור לארץ ישראל ויש לו שם בית ופרנסה, והישיבה בחו"ל היא רק זמנית, בוודאי שצריך לעשות כחומרי שתיהן, היינו להתפלל בביתו תפילת חול, ולברך ברכת הבדלה, וגם לא לעשות שום מלאכה".

אולם יש פוסקים שהכריעו כי יש צורך להבדיל על הכוס בצנעה, כמבואר בדברי הגרש"ז אויערבך (שלחן שלמה, דיני קידוש והבדלה אות כד) "בן א"י הנמצא בחו"ל ודעתו לחזור, יבדיל על הכוס בצנעה במוצאי יו"ט ראשון ואפילו יש עשרה, ולא דמי למניינים דאסור לעשותם לבני א"י הנמצאים בחו"ל, דהתם הוי פרהסיא וזילותא דיו"ט שני". וכן פסק בילקוט יוסף (או"ח סי' רצט) "ואף שבשו"ת אג"מ (ח"ה או"ח

סו"ס עב) פסק שיבדיל בתפילה ולא יבדיל על הכוס, במחילת כבוד תורתו אין דבריו מחוורים, והעיקר כמו שכתבנו שמבדיל גם על הכוס במוצאי יו"ט ראשון, ואת צנועים חכמה".

גם בשו"ת רבבות אפרים (ח"ב סי' קמא) נקט להלכה בשם ספר פאת השולחן (סימן ב אות טו) "שלוחי א"י ההולכים מא"י לחו"ל ודעתם לחזור לא"י לבני ביתם אשר בא"י, כשהם בחו"ל מתפללים ביו"ט של גלויות תפילה של חול ומבדילים במוצאי יום טוב הראשון. הרי דכן מבדיל על הכוס, כי סיים והכל בצינעה, וזה על הכוס ולא בתפילה. וכן כתב בכף החיים (סימן תצו ס"ק לו). וכן שאלתי להרה"ג רי"ש אלישיב, והוא אינו מבין הסברא כלל, ודעתו שעושה הבדלה על הכוס".

[ואם בן א"י הנמצא בחו"ל רוצה לצאת ידי חובתו להבדיל במוצאי יו"ט ראשון, בקידוש של יו"ט שני של בן חו"ל שיש בו גם הבדלה [יקנה"ז], יצא ידי חובה, למרות שבן חו"ל אומר בנוסח ההבדלה שלו "בין קודש לקודש", בעוד שבן א"י צריך להבדיל בנוסח "בין קודש לחול", כפי שפסק השדי חמד (אסיפת דינים מע' ה אות יב) "דהסדר אינו מקפיד, וגם החתימה שחתם "בין קודש לקודש", אינו מעלה ומוריד". וכמבואר בהרחבה בספר יום טוב שני כהלכתו (פ"ח סעיף ג) "דאע"פ שבפשוט היה נראה דלא יצא, דכלפי בן א"י הוי יקנה"ז שינוי ממטבע שטבעו חכמים, מיהו יש לומר שאע"פ כן יוצא

בשמיעת יקנה"ז, משום שבנוגע לחובת הזכרת הבדלה בין קודש לחול הלא שפיר מזכירו באמצע נוסח הברכה של יקנה"ז. וא"כ אפשר דאף החתימה לא חשיבא שינוי ממטבע שתקנו, דעיקר חובת הבדלה היא להודות לקב"ה על שמבדיל בין קודש לחול בזה שחלפה קדושת שבת, והלא אף בהזכרת "בין קודש לקודש" מודה על כך שחלפה קדושת שבת. ואע"ג שתקנו וטבעו להודות על כך בנוסח "בין קודש לחול", י"ל שהודאה זו כלולה בחתימת הברכה בכל שכן, דאם מודה לקב"ה על ההבדלה הדקה שבין קודש לקודש, כל שכן שהקב"ה מבדיל בין קודש לחול שהיא הבדלה גדולה ורחבה טפי, וכיון שנכללת הודאה זו בכל שכן, לא הוי שינוי ממטבע שטבעו חכמים, דשינוי מטבע פוסל רק בכה"ג שמשנה משמעות הברכה, משא"כ בנדון דידן שמשמעות הברכה נכללת בכל שכן. אלא שלמעשה סיים: "ומכל מקום נראה דכיון שחידוש הוא, בנדו"ד ודאי עדיף דיבדיל בן א"י עצמו בצינעא. מיהו בכהאי גוונא שאי אפשר להבדיל בעצמו, שפיר יצא ידי חובה כשישמע יקנה"ז מבן חו"ל. וכן הובא בקצרה בשם הגרשז"א בשמירת שבת כהלכתה (ח"ב פרק סב הערה ג)."

- ח -

דיני וגדרי ה"תשלומין" בהבדלה לאחר יום טוב

בפוגיית הגמרא בפסחים (קה, א) נתבארו דיני הבדלה לאחר השבת,

ולהלכה נפסק בשלחן ערוך (סימן רצט סעיף ו) "שכח ולא הבדיל במוצאי שבת, מבדיל עד סוף יום שלישי. ויש אומרים שאינו מבדיל אלא כל יום ראשון ולא יותר". ודנו הפוסקים, האם מי שלא הבדיל במוצאי יום טוב, צריך להבדיל למחרת, או לא. ואם מבדיל לאחר יום טוב, עד מתי רשאי להבדיל.

רבי שלמה קלוגר כתב בהגהות חכמת שלמה (או"ח סימן רצט ס"ו) לחלק בין הבדלת שבת להבדלת יום טוב: "דווקא בהבדלה של שבת, אז שייך להבדיל ב' ימים מטעם המפורש בש"ס (פסחים קו, א) דכמו דהוי לענין גיטין דעד יום ד' נקרא בתר שבתא. אבל אם שכח הבדלה של יום טוב, תיכף ביום מחר אין לו עוד תשלומין, כי ליום טוב אין הימים נמשכים אחריו להיות שייך להבדיל בהם". והוסיף: "ויש להסביר טעם הדבר מה שיש חילוק בין רגל לשבת. חדא, על פי מה שכתב הש"ך בחו"מ (סי' מג) בשם רבנו תם דלכך נקרא אחר הרגל ט"ו יום, מכח מה שהיו עולי רגלים מגיעין לנהר פרת וכל זמן שהיה בדרך נקרא להם אחר הרגל. אם כן חילוק גדול יש, דבשלמא אחר שבת שאין שום טעם למה קוראין כן, ואין קריאה זו מצד ענין אחד, ובעל כרחך דהימים גופייהו שייכיין לשבת שאחריהם, דשבת הוי בכלל הימים וראש להם, והימים שייכים לו. ולכן גם לענין הבדלה שייכים להבדיל בהם על שבת. אבל לענין הרגל, מה שנקרא בלשון בני אדם ט"ו יום אחרי הרגל, הוי רק בלשון בני אדם, מכח

שהולכי רגלים הולכים בדרך נקרא להם אחרי הרגל, וא"כ תינח בלשון בני אדם, אבל לענין הבדלה לפי האמת אין שייכות לימים שאחר יום טוב לגוף היום טוב, ומה שייך להבדלה מה שבלשון בני אדם נחשב אחר הרגל, ולכך תיכף ביום המחרת אין לו להבדיל עוד".

מאידך גיסא, הברכי יוסף (סימן תצא אות א) הביא משו"ת בית יהודה (ח"ב סי' כח) שכתב: "מי ששכח להבדיל במוצאי יו"ט, יכול להבדיל כל השבוע", ועל זה כתב הברכי יוסף: "ואין ראייתו מכרעת", וברור שלא הסכים לכך. וכן מובא בשמו בשערי תשובה (ס"ק א) "שאין לסמוך עליו למעשה".

בביאור שיטת הבית יהודה כתב בשו"ת בנין שלמה (ח"ב אור"ח סי' כ) על פי דברי הגמרא בגיטין (עז, א) "תניא רבי אומר [האומר הרי זה גיטך אם לא אבוא] לאחר הרגל [ממתינים לו שיבוא עד שיעברו] שלושים יום. נפק רבי חייא דרשה משמיה דרבי וקלסוה, משמיה דרבים ולא קלסוה, אלמא לית הלכתא כוותיה". הראשונים בסוגיא נחלקו מה הדין כשאומר "לאחר הרגל" - מהו שיעור הזמן שממתינים לו. לדעת הריטב"א (שם) ממתינים לו שלושה ימים "דהוי כלאחר שבת ג' ימים שהוא הקטן שבכולם". לדעת הרמ"ה (הובא בריטב"א שם) "לאחר הרגל כלאחר שבת, וכי היכי ד"לאחר" שבת המחצית שבין שבת לשבת, אף ברגל, "לאחר" שלו [דהיינו מה נקרא "לאחר" של הרגל] הוא מחצית מה שבין

רגל לרגל". ואילו לדעת רבנו חננאל (הובא בריטב"א שם) "ט"ו ימים", וכתב הריטב"א: "ולא נתבררו דבריו".

בשו"ע (חור"מ סי' מג סעי' כט) פסק לכאורה כשיטת הרמ"ה: "אם כתוב בשטר עד אחר הפסח, היינו עד שיעברו רוב הימים שבין פסח לעצרת". ותמה הש"ך (שם ס"ק מז): "דין זה צ"ע, דלא מסתבר זמן רחוק כל כך, ומכל שכן דקשה דלפי זה אם כתוב בשטר אחר חג השבועות או אחר חג הסוכות היינו עד רוב הימים, וכן כתב הר"ן סוף פרק מי שאחזו (גיטין לט, ב מדפי הרי"ף) להדיא, דלפי"ז אם נשבע לפרוע אחר חג הסוכות, יש לו ג' חדשים. וזמן רב כזה רחוק מן השכל". ועל כן כתב: "לכך נראה כמו שפירש רבינו חננאל, הביאווהו הר"ן (שם) והרשב"א בחידושו (שם עז, א ד"ה תניא) והרא"ש שם (סוף סי' יד), דאחר הרגל היינו ט"ו יום אחר הרגל, ולא שנה פסח או שבועות או סוכות. ואף על פי שהרשב"א והר"ן שם כתבו על דברי רבנו חננאל שלא נתבררו דבריו, היינו משום שלא ידעו מנין לו כן, אבל כבר נודע שכל דברי רבנו חננאל הם דברי קבלה מן חכמי הש"ס, שהיה גאון קדמון מהגאונים".

על פי דברי השו"ע והש"ך, כתב הבנין שלמה, ללמוד לנדרון דידן, שאמנם לאחר שבת מותר להבדיל רק עד יום שלישי, אבל לאחר יום טוב מותר להבדיל עד ט"ו לאחר הרגל כשיטת רבנו חננאל, או אפילו עד שיעברו רוב הימים שבין רגל לרגל, כשיטת הרמ"ה שפסק השו"ע.

אולם הבית יהודה עצמו סבר שיכול להבדיל כל השבוע בלבד ולא יותר, וכפי שביאר הבנין שלמה: "מן הדין היה יכול להבדיל עד אותו הזמן, אך כיון שהגיע יום השבת בינתיים, הוא מפסיק למצות הבדלה, דכיון דהיום יום קודש, לא שייך להבדיל אז, והלכך אפילו גם במוצאי שבת לא הבדיל, מ"מ אינו יכול להשלים רק הבדלה של שבת, אבל הבדלה של יו"ט כבר נפקע ממנו לגמרי והלכך כתב דאינו מבדיל רק עד יום השבת". וכדבריו נקט בשדי חמד (אסיפת דינים מערכת ה' סימן טו) "מסתברא דלענין הבדלה אין לאחר כל כך, דכיון שהשבת מפסיק ובא זמן הבדלה של מוצאי שבת, לא נשאר שום שייכות להבדלת מוצאי יו"ט".

אולם בשו"ת בצל החכמה (בהמשך דבריו המובאים לעיל, שם אות ח) כתב לדחות את הראיה מהסוגיא בגיטין לנדון הבדלה: "דשאני גט כיון דבלישנא דבני אדם קוראים עד יום ד' בתר שבתא, אם כן כי קאמר הרי זה גיטך על מנת שתתני לי מאתים זוז אחר השבת, בודאי שעד יום ד' קאמר, שעד יום ד' נקרא אצל בני אדם

אחר השבת, משא"כ לענין הבדלה. אלא ודאי שגם הבדלה עד יום ד' תקנתא דרבנן היא, ותקנו כך, כיון שעד יום ד' נקרא אחר השבת, שפיר שייך להבדיל עד אז משום שבת שעבר". כלומר, בגיטין הקובע הוא "לשון בני אדם", ובזה נחלקו הראשונים מהי דעת בני אדם וכוונתם באמרם "אחר הרגל" – בכמה זמן מדובר. אולם בהבדלה הקובע הוא "תקנת חכמים" עד מתי נמצאים בהשפעת השבת או היום טוב, ובזה מפורש בגמרא בפסחים (קז, א) שחכמים קבעו זמן שניתן להבדיל עד יום רביעי, ואילו ביום טוב הפוסקים הסתפקו עד מתי רשאי להבדיל.

המשנה ברורה (סימן רצט ס"ק טז) העתיק להלכה את דברי רבי עקיבא איגר בשם ספר לשון חכמים: "דבמוצאי יום טוב אין להבדלה תשלומין, דבשבת שייך לומר דהג' ימים ראשונים שייכים עוד לשבת שעבר, משא"כ ביום טוב". וסיים למעשה: "ומכל מקום הגרע"א מצדד שם דכל יום הראשון שאחר יום טוב יכול להבדיל".

לסיכום: רבי שלמה קלוגר כתב שאין תשלומין להבדלה במוצאי יום טוב.

לדעת הבית יהודה, יכול להבדיל כל השבוע.

והמשנה ברורה הכריע כדעת רעק"א שצייד דכל יום הראשון שלאחר היום טוב יכול להבדיל.

- ט -

קטן שהגדיל במוצאי יום טוב שני -
האם מוציא ידי חובה בהבדלה את בני
משפחתו

במוצאי הדברים נשוב לבירור השאלה
האם קטן שהגדיל במוצאי יום
טוב שני מוציא ידי חובה בהבדלה את בני
משפחתו.

בשו"ת בצל החכמה (ח"א סימן עג אות ב),
כתב בתחילת דבריו: "גם
לסוברים שחייב הבדלה ביו"ט הוא
דאורייתא (שיטה מקובצת ביצה ד, ב; פמ"ג סי' רצו
א"ש ס"ק יא) פשיטא דהיינו דוקא הבדלת
יו"ט ראשון, דכיון שהוא עצמו דאורייתא,
יש מקום לומר שגם הבדלתו דאורייתא. לא
כן הבדלת יו"ט שני, דכיון דיו"ט שני
עצמו אינו אלא דרבנן, פשוט וברור שגם
הבדלתו אינו רק מדרבנן. ואם כן קטן זה
שהגדיל ביו"ט שני, בודאי שאין עליו חובת
הבדלה מהתורה, כיון שביום ראשון שהוא
דאורייתא עדיין קטן היה, והבדלה שנתחייב
בה משום יו"ט שני אינה אלא דרבנן, יש
לומר דלא אתא דרבנן ומוציא ידי חובה
לא לה שיהיו גדולים כבר ביום ראשון
ונתחייבו בהבדלה מהתורה לדעת השיטה
מקובצת ודעימיה, וכדאמרינן (ברכות כ, א)
לענין ברכת המזון, דלא אתא דרבנן ומפיק
דאורייתא".

אולם גם לשיטת הסוברים שחייב הבדלה
ביום טוב מהתורה, כתב בצל
החכמה כי "לא שייך כלל לומר הבדלת
יו"ט דאורייתא, אלא כשהוא מבדיל בזמנו

במוצאי יו"ט ראשון. אבל מבדיל במוצאי
יו"ט שני, לכו"ע בודאי שאינה אלא
מדרבנן". והוסיף: "כי חז"ל בתקנתם לבני
הגולה לעשות ב' ימים טובים של גלויות,
ביטלו מהם בשב ואל תעשה מצות
הבדלה דאורייתא, כי היכי דלא ליתו
לזלוולי ביום טוב שני". כלומר, אפילו
לשיטת הסוברים שהבדלה במוצאי יו"ט
היא מהתורה, אבל כאשר יש שני ימים
טובים, חז"ל "ביטלו בשב ואל תעשה" את
ההבדלה שהיתה אמורה להיות במוצאי
היו"ט הראשון ותיקנו הבדלה במוצאי
היו"ט השני.

ומכאן המסקנא: "מעתה לדעתם בוודאי
שיכול זה שנעשה גדול ביום טוב
שני של גלויות, להוציא במוצאי יו"ט שני
ידי חובת הבדלה גם לאלה שכבר היו
גדולים ביום טוב ראשון, אחרי שההבדלה
שמבדילין במוצאי יו"ט שני גם לדידהו
אינה מהתורה, שהרי אינה באה מהתורה
משום יום טוב ראשון שהוא דאורייתא
כלל". ולכן הקטן שהגדיל במוצאי יו"ט
שני שחייבו בהבדלה מדרבנן, יכול להוציא
ידי חובה גדולים בהבדלה, כי גם חיובם
של הגדולים בהבדלה במוצאי יו"ט שני
אינו אלא מדרבנן.

לכסוף רצה בצל החכמה לומר, שנדון
דין תלוי במחלוקת הפוסקים
בגדרי "תשלומין" להבדלה ביום טוב,
ולדעת "הסוברים דיש תשלומין להבדלת
יו"ט כל ג' ימים או יותר, ודאי יש מקום
לומר דגם הבדלת יו"ט שני דאורייתא,

שהרי היא גם תשלומין להבדלת יו"ט ראשון, שהיא דאורייתא. לכן קטן שהגדיל ביו"ט שני אינו יכול להוציא ידי חובת הבדלה למי שהיה כבר גדול ביו"ט הראשון". אולם למסקנה כתב בצל החכמה: "לקושטא דמילתא אף להסוברים דיש להבדלת יו"ט תשלומין כל ג' ימים או יותר, מכל מקום הבדלת מוצאי יו"ט שני על כרחך לא הוי אלא דרבנן. ויותר מזה, אפילו הבדלת מוצ"ש להסוברים שהיא דאורייתא, נלענ"ד דהיינו דוקא במבדיל במוצאי שבת ממש ולכל המאוחר ביום ראשון, אבל במבדיל מתחילת ליל יום ב' והלאה, בודאי שאינה אלא דרבנן".

סוף דבר: בשו"ת בצל החכמה הכריע כי קטן שהגדיל ביום טוב שני, יכול להוציא ידי חובת הבדלה כל מי שהיה גדול ביום טוב הראשון, היות וחיוב ההבדלה במוצאי יו"ט שני הוא מדרבנן. ולכן בשאלה שפתחנו בה, גם מי שנהיה בר מצוה במוצאי יום טוב שני, מוציא ידי חובה בהבדלה את בני משפחתו שהיו גדולים ביום טוב הראשון. ונראה לענ"ד להוסיף, על פי מה שנתבאר לעיל [אות ה'] שחיוב נשים בהבדלה ביום טוב מדרבנן, אם כן ודאי הקטן שהגדיל יכול להוציא ידי חובה בהבדלה במוצאי יו"ט שני נשים שחיובן בהבדלה מדרבנן.

עוד נראה לענ"ד לחדש על פי חידוש של המג"א (או"ח סי' רצו ס"ק יא) בביאור דברי הרמ"א (שם סע' ח) שנשים "לא יבדילו לעצמן, רק ישמעו הבדלה מן האנשים", כי "במצוה שיש בה עשיה, רשאין לעשות ולברך, אבל בדבר שאין בה אלא הברכה, כגון כאן, אין רשאות. ואפשר דמהאי טעמא לא נהגו לקדש הלבנה". ומעתה יתכן לומר שמכיון שהבדלה מוגדרת כמצוה שאין בה עשיה אלא ברכה, במצוה כזו שהיא "קלה", אולי אפילו קטן המחוייב מדרבנן יכול להוציא גדול המחוייב מהתורה, וצ"ע.

סימן כג

קטן שהגדיל במוצאי שבת ובמוצאי יום הכיפורים

לענין חיובו בתוספת שבת ובהבדלה

ענף ב - הבדלה במוצאי שבת

יש להסתפק האם נער שנהיה בן י"ג שנים ביום ראשון בשבוע, מחוייב במצות תוספת שבת ובהבדלה במוצאי שבת.

יסוד הספק הוא, האם מצות תוספת שבת, וכן חיוב הבדלה הם חלק בלתי נפרד מחיובי השבת, והיות ובשבת היה נער זה עדיין קטן, הוא אינו מחוייב במצות תוספת שבת ובהבדלה שהם חלק בלתי נפרד מחיובי השבת. או שמצוות אלו אינם מחיובי השבת אלא חיובים נפרדים בפני עצמם, והואיל ובמוצאי שבת הוא גדול, הוא כבר מחוייב במצות תוספת שבת ובהבדלה, שהם ככל יתר המצוות והחיובים המוטלים עליו משעה שהגדיל ונכנס לעול תורה ומצוות.

- א -

המנחת חינוך (מצוה שיג אות יז) דן בשאלה האם קטן שהגדיל במוצאי יום הכיפורים או במוצאי שבת ויום טוב, מחוייב במצות "תוספת" יום הכיפורים ובמצות "תוספת" שבת ויום טוב:

"אני מסופק אם נעשה בר מצוה בתחילת ליל מוצאי יום הכיפורים, אם כן ביום הכיפורים אינו מחוייב להתענות מן התורה, כי אינו נעשה בן שלש עשרה שנה עד הלילה, אך בלילה תיכף בצאת הכוכבים נעשה בר מצוה וחייב בכל המצוות, אי חייב בהתוספת לאחר צאת הכוכבים דצריך

להוסיף. מי נימא כיוון דחייב בכל המצוות, אם כן חייב בתוספת הזה. או דילמא דהתורה לא חייבה התוספת אלא אם הוא חייב בעיקר, אבל אם בעיקר לא היה חייב כלל, לא שייך בתוספת שצריך להוסיף על הקודש, כיון דבקודש עצמו לא היה חייב לא שייך התוספת, וצ"ע". והוסיף המנחת חינוך: "וכן להסוברים דכל יום קודש שייך תוספת שייך ספק הזה, אם נעשה בר מצוה במוצאי שבת קודש או יום טוב, אי חייב בתוספת לאחריו, וצ"ע".

ביאור דבריו, שיש להסתפק בגדר מצוות "תוספת" שבת ויום טוב ו"תוספת" יום הכיפורים, האם מצוות אלו הן חלק

ממצות היום, או שכל אחת מהן היא מצוה בפני עצמה. אם מצות "תוספת" היא חלק ממצוות השבת, יש לומר שהתורה לא חייבה במצות "תוספת" אלא אם כן חייב גם ב"עיקר", ולכן היות ובשבת היה עדיין קטן, כשהגדיל במוצאי שבת אינו מחוייב במצות "תוספת" השייכת ל"עיקר" שלא היה עדיין מחוייב בו.

אולם אם מצות "תוספת" שבת ויום טוב היא מצוה בפני עצמה בנוסף על מצות השביתה בשבת ויום טוב וביום הכיפורים, והיות ובמוצאי שבת הקטן כבר נהיה גדול, יש לומר שכשם שמחוייב משעה שהגדיל בכל יתר המצוות והחיובים המוטלים עליו, כך הוא גם מחוייב במצות "תוספת" שבת ויום טוב.

- ב -

המנחת חינוך לא פשט את הספק ונשאר בצ"ע, אולם בשו"ת מנחת יצחק (ח"ד סימן קיא) תלה את השאלה האם קטן שהגדיל במוצאי יום הכיפורים מחוייב במצות "תוספת" יום הכיפורים, בלימודים שנתבארו בגמרא מהיכן נלמד דין "תוספת" יום הכיפורים.

במסכת ראש השנה (ט, א) מובא: "ודמוסיפין מחול על קודש מנלן, דתניא בחריש ובקציר תשבות (שמות לד, כא), רבי עקיבא אומר אינו צריך לומר חריש וקציר של שביעית, שהרי כבר נאמר (ויקרא כה, ד) שדך לא תזרע, אלא חריש של ערב

שביעית הנכנס לשביעית, וקציר של שביעית היוצא למוצאי שביעית. רבי ישמעאל אומר, מה חריש רשות אף קציר רשות. יצא קציר העומר שהוא מצוה. ורבי ישמעאל, מוסיפין מחול על קדש מנא ליה, נפקא ליה מדתניא (ויקרא כג, לב) ועיניתם את נפשתיכם בתשעה בחודש, יכול בתשעה, תלמוד לומר בערב, אי בערב יכול משתחשך, תלמוד לומר בתשעה. הא כיצד, מתחיל ומתענה מבעוד יום, מלמד שמוסיפין מחול על קדש". ומסיימת הגמרא: "אין לי אלא בכניסתו, ביציאתו מנין, תלמוד לומר (ויקרא שם) מערב עד ערב. אין לי אלא יום הכיפורים, שבתות מנין, תלמוד לומר תשבתו. ימים טובים מנין, תלמוד לומר שבתכם. הא כיצד, כל מקום שיש בו שבות מוסיפין מחול על קדש".

הרי לנו שני לימודים למצות "תוספת" יום הכיפורים: לפי רבי ישמעאל, הלימוד הוא מהפסוק "ועיניתם את נפשותיכם" שנאמר בציווי להתענות ביום הכיפורים, ומשם נלמד שגם בשבת וביום טוב יש מצות "תוספת". ולפי רבי עקיבא, הלימוד הוא מהפסוק "בחריש ובקציר תשבות" שנאמר בשביעית, ומשם נלמד לכל שבת ויום טוב.

לימוד נוסף מובא במסכת יומא (פא, א). בתחילת הסוגיא נתבאר שיש חילוק בין העונש על אכילה ועשיית מלאכה בעיצומו של יום הכיפורים, לבין העונש על כך ב"תוספת" יום הכיפורים: "ותנא מייתי לה מהכא (במדבר כט, ז) ועיניתם את נפשתיכם וכל מלאכה לא תעשו, יכול יהא ענוש על

תוספת מלאכה, תלמוד לומר (ויקרא כג, ל) וכל הנפש אשר תעשה כל מלאכה בעצם היום הזה, על עיצומו של יום ענוש כרת, ואינו ענוש כרת על תוספת מלאכה. יכול לא יהא ענוש כרת על תוספת מלאכה, אבל יהא ענוש כרת על תוספת עינוי, תלמוד לומר כי כל הנפש אשר לא תעונה בעצם היום הזה ונכרתה, על עיצומו של יום ענוש כרת, ואינו ענוש כרת על תוספת עינוי.

ואז, לאחר שהגמרא הביאה את דברי רבי ישמעאל שלמד את דין "תוספת" יום הכיפורים מהפסוק "ועיניכם את נפשותיכם בתשעה בחודש", הקשו: "ותנא דעצם עצם, האי בתשעה לחודש מאי עביד ליה". ופירש רש"י: "מדאיצטריך למעוטי לתוספת החול מעונש ומאזהרה, ממילא שמעינן דמוסיפין, והאי ועיניכם בתשעה מאי עביד ליה". ותירצו: "מיבעי ליה לכדתני רב אחא בר רב מדיפת, ועיניכם את נפשותיכם בתשעה לחודש, וכי בתשעה מתענים והלא בעשרה מתענים, ללמדך שכל האוכל ושותה מעלה עליו הכתוב כאילו התענה תשיעי ועשירי".

ומבואר לפי זה לימוד שלישי למצות "תוספת" יום הכיפורים, לפי התנא שלמד מ"בעצם היום הזה" שיש חילוק בעונש בין האוכל או העושה מלאכה בעיצומו של יום הכיפורים שחייב כרת, לבין האוכל או העושה מלאכה בזמן ה"תוספת" שאינו חייב כרת [ונענש כדין המבטל מצות עשה]. ואם יש עונש על

אכילה ועשיית מלאכה בזמן ה"תוספת", ודאי שיש חיוב "תוספת" ביום הכיפורים.

- ג -

על פי זה כתב המנחת יצחק, שהשאלה האם מצות "תוספת" שבת ויום טוב ו"תוספת" יום הכיפורים היא חלק ממצות היום, או שזו מצוה בפני עצמה, תלויה בלימודים שנתבארו בגמרא מהיכן נלמד דין "תוספת" יום הכיפורים: "אם ילפינן מעצם עצם, דממעטינן מעונש ואזהרה, שמע מינה דמוסיפין, הרי בודאי נכלל בעשה דיום הכיפורים עצמו. דממעטינן רק מעונש ואזהרה, אבל בעשה כדקאי קאי, ומתחיל האיסור עשה מזמן התוספת ונמשך עד אחר יום הכיפורים. אבל אם ילפינן מועיניכם את נפשותיכם בתשעה לחודש, הרי מפורש בקרא בתשעה לחודש, אם כן הוי עשה בפני עצמה על זמן התוספת, וכשמסתיים עשה תוספת, מתחיל העשה דיום הכיפורים ועונש ואזהרה ידידה כנ"ל. ולמאן דילף משביעית, יש לדון אם אמרינן דאהדרינן למילתיה דאיסור של יום הכיפורים עצמו, או הוי איסור בפני עצמו".

כלומר, אם דין "תוספת" נלמד מהפסוק "בעצם היום הזה", שכן מהעובדה שצריך לימוד מיוחד שהעונש על אכילה או עשיית מלאכה ב"תוספת" שונה מאכילה או עשיית מלאכה בעיצומו של יום הכיפורים, מוכח שה"תוספת" היא חלק ממצות ה"יום" ש"מתחיל האיסור עשה

מזמן התוספת ונמשך עד אחר יום הכיפורים". ולכן צריך למעט מהפסוק "בעצם", שלענין העונש בלבד, יש הבדל בין "עצם" היום ובין ה"תוספת".

אבל אם דין "תוספת" נלמד מהפסוק "ועיניתם את נפשותיכם", פסוק זה נאמר על "תשעה בחודש", ומוכח כי חיוב ה"תוספת" עומד בפני עצמו, ונאמר על "תשעה בחודש" ללא כל קשר לעיצומו של יום הכיפורים "וכשמסתיים עשה דתוספת, מתחיל העשה דיום הכיפורים ועונש ואזהרה ידיה".

ואילו לדעת הסוברים שדין "תוספת" נלמד מהפסוק "בחריש ובקציר תשבות", יש מקום להסתפק האם חיוב "תוספת" יום הכיפורים נכלל במצות שביתת יום הכיפורים, או שזהו חיוב בפני עצמו.

- ד -

לדלכה נחלקו הפוסקים מהיכן נלמד דין ה"תוספת".

הרמב"ם (הלכות שביתת עשור פ"א ה"ו) כתב: "וצריך להוסיף מחול על הקדש בכניסתו וביציאתו, שנאמר ועיניתם את נפשותיכם בתשעה לחדש בערב, כלומר התחיל לצום ולהתענות מערב תשעה הסמוך לעשירי". ומפורש בדבריו שחיוב תוספת נלמד מהפסוק "ועיניתם את נפשותיכם", כדעת רבי ישמעאל.

הרי"ף (יומא, ב' ע"ב בדפי הרי"ף) כתב: "ת"ר ועיניתם את נפשותיכם בתשעה לחודש, יכול בתשעה ת"ל בערב, אי בערב יכול משתחשך ת"ל בתשעה, הא כיצד מתחיל ומתענה מבעוד יום, שכן מוסיפים מחול על הקודש". ומשמע מדבריו שחיוב תוספת נלמד מהפסוק "ועיניתם את נפשותיכם". אולם בהמשך דבריו הביא הרי"ף את הלימוד מהפסוק "בעצם היום הזה", שהעונש על אכילה או עשיית מלאכה ב"תוספת" שונה מאכילה או עשיית מלאכה בעיצומו של יום הכיפורים. ואם כן לכאורה קשה, מדוע הוצרך הרי"ף לכתוב בתחילת דבריו שדין ה"תוספת" נלמד מהפסוק "ועיניתם את נפשותיכם", והרי בלימוד מ"בעצם היום הזה" לענין העונש בזמן ה"תוספת" נכלל עצם החיוב ב"תוספת", וכפי שהקשה האליה רבה (אור"ח סי' תרח ס"ק ב) "ותימא הא בגמרא פריך ותנא דעצם עצם האי בתשעה לחודש מאי עביד ליה. ופרש"י מדאצטריך למעוטי תוספת מעונש ממילא שמענין דמוסיפין ומשני מיבעיא ליה לכל האוכל בט' כאילו מתענה וכו', א"כ האיך הביא הרי"ף לימוד דועיניתם וגם תנא דעצם".

גם הרא"ש (יומא פרק שמיני סימן ח) כתב בתחילת דבריו כדברי הרי"ף, שחיוב תוספת נלמד מהפסוק "ועיניתם את נפשותיכם". ואילו בהמשך דבריו (שם סימן כב) הביא את דברי רב אחא מדיפתי שלמד מהפסוק "ועיניתם את נפשותיכם בתשעה לחודש", שיש מצוה לאכול בערב יום

הכיפורים. ומאחר ובסוגיית הגמרא נתבאר שלימוד זה הוצרך לתנא שלמד את חיוב ה"תוספת" מהפסוק "בעצם היום הזה", הקשה הקרבן נתנאל (שם אות י) על הרא"ש, מדוע כתב שדין ה"תוספת" נלמד מהפסוק "ועיניתם את נפשותיכם", והרי לפי התנא שלמד את חיוב ה"תוספת" מהפסוק "בעצם היום הזה" לענין העונש בזמן ה"תוספת", נכלל בזה גם הלימוד לעצם חיוב ה"תוספת".

המור (או"ח סי' תרד) הביא את הפסוק "ועיניתם את נפשותיכם בתשעה לחדש", לענין מצות אכילה בערב יום הכיפורים. והקשה הבית יוסף: "וא"ת הא האי קרא דועיניתם איצטריך ללמד דמוסיפין מחול על הקודש כדדריש ליה בפרק בתרא דיומא ובפרק קמא דראש השנה". ותירץ: "ויש לומר שרבינו סובר כרבי עקיבא דנפקא ליה שמוסיפין מחול על הקודש מקרא (שמות לד, כא) דבחריש ובקציר תשבות כדאיתא בפרק קמא דראש השנה". ומבואר בדברי הבית יוסף, שלדעת הטור חיוב "תוספת" נלמד מהפסוק "בחריש ובקציר תשבות".

אולם הב"ח (סי' תרח ס"ק א) כתב: "כבר נתבאר לעיל בסימן תר"ד טעמו דפסק כרבי עקיבא וכתנא דעצם עצם". וכן כתב הט"ז (סי' תרח ס"ק א) שלדעת הטור נלמד דין "תוספת" מהפסוק "בעצם היום הזה", וז"ל: "ונראה דהטור מתכוין על הקרא דילפינן בפרק בתרא דיומא דיש גזירה שוה

דעצם עצם, דהיינו דילפינן שאין עונש ואזהרה בתוספת מן החול מגזירה שוה, דדוקא בעצם היום יש עונש ואזהרה ולא בתוספת, וממילא שמעינן דעכ"פ יש חיוב להוסיף מחול על הקדש ביום כיפור. וכן איתא שם בגמרא דמאן דיליף מעצם עצם לא יליף תוספת חול מן קרא דועיניתם בתשעה בערב, אלא קרא דועיניתם אתא לחיוב אכילה בערב יום הכיפורים, ואם כן הטור דנקיט ליה קרא דועיניתם לענין חיוב אכילה כדלעיל, על כרחך יליף תוספת מחול מעצם עצם". ומבואר בדברי הב"ח והט"ז, שלדעת הטור חיוב "תוספת" נלמד מהפסוק "בעצם היום הזה".

המשנה ברורה (סי' תרח ס"ק א) כתב שדין "תוספת" נלמד מהפסוק "ועיניתם", וז"ל: "ותוספת זה אין בו כרת כי אם מצות עשה, וילפינן בגמרא (ר"ה ט, א) מדכתיב ועיניתם את נפשותיכם בתשעה לחודש בערב מערב עד ערב תשבתו שבתכם, ואמרינן יכול בתשעה מתענים, ת"ל בערב, אי בערב יכול משתחשך, ת"ל בתשעה, הא כיצד מתחיל ומתענה מבעוד יום כדי להוסיף מחול על הקודש".

לפיכך:

[א] דעת הרמב"ם והמשנה ברורה, שדין "תוספת" נלמד מהפסוק "ועיניתם את נפשותיכם".

[ב] בדעת הרי"ף הרא"ש צ"ע, כי מצד אחד כתבו במפורש שדין "תוספת" נלמד מהפסוק "ועיניתם את נפשותיכם". אך מצד

שני משמע מדבריהם שדין "תוספת" נלמד מהפסוק "בעצם היום הזה".

[ג] הבית יוסף הבין בדעת הטור שדין "תוספת" נלמד מהפסוק "בחריש ובקציר תשבות".

[ד] ואילו הב"ח והט"ז הבינו בדעת הטור שדין "תוספת" נלמד מהפסוק "בעצם היום הזה".

- ה -

ומאחר ויסוד השאלה האם קטן שהגדיל במוצאי יום הכיפורים מחוייב במצות "תוספת" יום הכיפורים, תלוי בהבנת גדר מצות "תוספת" שבת ויום טוב ו"תוספת" יום הכיפורים, האם זהו חלק ממצות היום, או מצוה בפני עצמה. ונדון זה, האם גדר ה"תוספת" הוא חלק ממצות היום, או מצוה בפני עצמה, תלוי מהיכן נלמד דין "תוספת" יום הכיפורים, כתב המנחת יצחק (ח"ו סימן נט) בדין קטן שהגדיל בתוספת יום הכיפורים: "ואחרי כל הנ"ל נבוא לספיקת המנחת חינוך הנ"ל, דהנראה דתלוי אם מצות תוספת יום הכיפורים הוי מצוה בפני עצמה, או הוי רק המשך ממצות יום הכיפורים. דאם הוי רק המשך אז שפיר יש לומר כיון שאינו חייב בהעיקר אינו חייב בתוספת, אבל אם הוי מצוה בפני עצמה, חייב בתוספת אף אם פטור ביום הכיפורים עצמו, וכפי שנתבאר בשיטת הרמב"ם דהוי מצוה בפני עצמה, אם כן בנעשה בר מצוה במוצאי יום הכיפורים יש לומר דחייב

בהתוספת מהתורה, אף אם ביום הכיפורים עצמו היה פטור מן התורה, כנלענ"ד".

המנחת יצחק קבע להלכה איפוא, כדעת הרמב"ם והמשנה ברורה, שדין "תוספת" נלמד מהפסוק "ועיניתם את נפשותיכם", ופירוש הדבר שחייב ה"תוספת" עומד בפני עצמו בנוסף על מצות השביתה בשבת ויום טוב וביום הכיפורים. ולכן קטן שהגדיל במוצאי שבת, כשם שמחוייב בכל יתר המצוות והחייבים המוטלים עליו משעה שהגדיל, כך הוא מחוייב במצות "תוספת" שבת ויום טוב.

ובאמת לפי הב"ח והט"ז שהבינו בדעת הטור שדין "תוספת" נלמד מהפסוק "בעצם היום הזה", ומוכח שה"תוספת" היא חלק ממצות היום ש"מתחיל האיסור עשה מזמן התוספת ונמשך עד אחר יום הכיפורים" [ולכן צריך למעט מהפסוק "בעצם", שלענין העונש בלבד, יש הבדל בין "עצם" היום ובין ה"תוספת"] - קטן שהגדיל במוצאי שבת פטור ממצות "תוספת" שבת, שכן אם מצות "תוספת" היא חלק ממצוות השבת, יש לומר שהתורה לא חייבה במצות "תוספת" אלא אם כן חייב גם ב"עיקר", ולכן היות ובשבת היה עדיין קטן, כשהגדיל במוצאי שבת הוא אינו מחוייב במצות "תוספת" השייכת ל"עיקר", שהרי אז [בשבת] עדיין לא היה מחוייב בו.

ואמנם לפי הבית יוסף שהבין בדעת הטור שדין "תוספת" נלמד מהפסוק

"בחריש ובקציר תשבות", יש מקום להסתפק האם חיוב "תוספת" יום הכיפורים נכלל במצות שביתת יום הכיפורים, או שזהו חיוב בפני עצמו ולכן גם השאלה האם קטן שהגדיל במוצאי שבת חייב במצות "תוספת" תישאר בספק, וצ"ע.

- י -

באמור, המנחת חינוך לא פשט את הספק האם קטן שהגדיל במוצאי שבת חייב במצות "תוספת", ונשאר בצ"ע. אולם החתם סופר (או"ח ח"א סימן קעב) נקט בפשיטות, היות והקטן לא היה מחוייב "בעיקר" חיוב היום, אינו מחוייב גם בתוספת, כדבריו: "ולענין תינוק שנעשה בר מצוה במוצאי יום הכיפורים דבעיצומו של יום ודאי פטור מן התורה, אותו פטור מתוספת יציאתו אפילו הביא ב' שערות אז, זה נראה לי פשוט יותר מביעא בכותחא. דהאי תוספת איננו מן הצום עצמו, דנימא יום הכיפורים נמשך עוד שעה על הלילה, ואין בו לא חיוב כרת ומלקות כלל, משום דפשטא דקרא אינו מורה עליו, אלא איסורא מדרשת חז"ל, והם אמרו שהוא מן התורה תוספת מחול על הקודש. ואם כן מי שלא חייב לנהוג קודש, אין לו שייכות להוסיף, ועל מה יוסיף, אין תוספת בלא עיקר".

ולמדנו מדבריו הבנה נוספת בגדר מצות "תוספת" שבת ויום טוב. שכן החתם סופר כתב במפורש "דהאי תוספת איננו מן הצום עצמו", והיינו שחיוב

"תוספת" שבת ויום טוב הוא מצוה בפני עצמה בנוסף על מצות השביתה בשבת ויום טוב וביום הכיפורים, ולא חלק מחיובי היום. ולפי זה, היה צריך להיות שקטן שהגדיל במוצאי שבת, כשם שמחוייב בכל יתר המצוות והחיובים המוטלים עליו משעה שהגדיל, כך הוא יתחייב במצות "תוספת" שבת ויום טוב. ולמרות זאת כתב החתם הסופר שאין הקטן מחוייב במצוה זו.

ומבואר איפוא, כי לדעת החתם סופר גדר חיוב מצות "תוספת" הוא "תוספת מחול על הקודש". דהיינו "התוספת" זמן של "יום חול" על זמן "קודש". ולכן "מי שלא חייב לנהוג קודש, אין לו שייכות להוסיף, ועל מה יוסיף, אין תוספת בלא עיקר", ואין זה משנה כלל וכלל אם התוספת היא מצוה בפני עצמה.

- ז -

ואילן הישועות יעקב (או"ח סי' תרח ס"ק א) חידש שיש לחלק בין דינו של קטן שהגדיל במוצאי שבת, שבוודאי חייב בתוספת שבת, לבין קטן שהגדיל במוצאי יום הכיפורים, שאינו חייב בתוספת יום הכיפורים, לפנינו דבריו:

"הדבר פשוט כיון דשבת היה יום שעבר, אלא שהוא מחמת שלא היה גדול עדיין לא נתחייב בו, מחוייב הוא כשנעשה גדול בתוספת שבת לקיים תוספת שבת. הא למה זה דומה דלדעת הפוסקים חשבינן שני גדלות מעת לעת, אם נעשה גדול באמצע

יום השבת, הכי יעלה על הדעת שמותר לעשות מלאכה בשבת עצמו מהתורה. והוא הדין בזה לענין תוספת שבת.

ואמנם אם היה קטן ביום הכיפורים ובמוצאי יום הכיפורים נעשה גדול, וכמו כן להני דסברי דחשבינן מעת לעת לענין שני גדלות אם נעשה גדול באמצע יום הכיפורים, נלע"ד דכיון דרשאי לאכול מקצת היום אין כאן תענית מערב עד ערב, כיון שהרי אכל ושתה היום אין יתכן שבאמצע היום כשנעשה גדול יתחיל להתענות, הרי אין כאן תענית כלל, דתענית בענין שיהיה מעת לעת וזה גרע מתענית שעות".

לדעת הישועות יעקב, ההבדל בין שבת ליום הכיפורים הוא, שבשבת איסור המלאכה הוא על כל רגע ורגע, ולכן אם הקטן הגדיל סמוך ליציאת השבת, הוא כמובן מחוייב לשמור את השבת באותם רגעים ספורים שנשארו עד ליציאתה. לעומת זאת, איסור השביתה ביום הכיפורים הוא "מערב עד ערב" [מתחילת היום ועד סוף], ולכן רק מי שהיה מחוייב בשביתה יום הכיפורים בערב יום הכיפורים, מחוייב לצום בו. אבל קטן שהגדיל בסמוך ליציאת יום הכיפורים, היות ולא היה מצווה על שביתה "מערב עד ערב", אינו מצווה להתענות משעה שהגדיל עד סיום יום הכיפורים.

ולאור זאת, גם לענין חיוב מצות "תוספת", יש לחלק בין דינו של

קטן שהגדיל במוצאי שבת, שבוודאי חייב בתוספת שבת, כי העובדה שלא היה מחוייב בשבת במצוות, אינה משפיעה על חיובו כשהגדיל במוצאי שבת במצות "תוספת". אולם כשהגדיל במוצאי יום הכיפורים, אינו חייב בתוספת יום הכיפורים, שהרי לא היה מחוייב בעינוי ביום הכיפורים, ולכן אין מה "להוסיף" על מה שלא היה מחוייב בו מעיקרא.

- ח -

בש"ת משפטי עוזיאל (או"ח סי' כב) דן בשאלה האם קטן שהגדיל במוצאי שבת חייב במצות "תוספת", ופסק לא כדברי החתם סופר ולא כדברי הישועות יעקב, ולדעתו הן קטן שהגדיל בשבת והן קטן שהגדיל ביום הכיפורים, חייב במצות "תוספת" שבת ויום הכיפורים:

"והנה ברור מאד שתוספת שבת ויום הכיפורים ויום טוב ביציאתו היא דומה לעיקר השבת, שכל שעה ושעה שבה היא אסורה במלאכה ונענשים עליה. וכמו כן גם מי שחילל שבת במלאכה בשעת תוספת שבת, נקרא עובר על מצות השביתה בתוספת שבת, והוא הדין ליום טוב ויום הכיפורים. ולפי מה שביררנו לדברי הכל חייב הקטן בכל המצות שפוגע בהם משהגדיל, אע"פ שלא היה חייב בהם בשעת התחלת חלות המצוה. והלכך קטן שהגדיל במוצאי יום הכיפורים חייב בתוספת, שאין התוספת קשור אל העיקר, אבל הוא

המשך המשלים את העיקר, אע"פ שהוא נבדל ממנו בעונש ואזהרה, עכ"פ הוא המשך מצוה. שוב ראיתי למרן החתם סופר שכתב לפטור קטן מתוספת יום הכיפורים ביציאתו, משום דמי שלא חייב לנהוג קדושה ביום הכיפורים אין לו שייכות בתוספת, שאין תוספת בלא עיקר. ולעניות דעתי נראה עיקר כמו שכתבנו, דקטן שהגדיל במוצאי יום הכיפורים חייב בתוספת, משום דמשעה שהגדיל חייב בכל המצוות שהוא פוגע בהם, אפילו אם הם חלק המשכי ממצות היום שעבר".

ומבואר בדבריו, שגדר מצות "תוספת" שבת ויום טוב היא מצוה בפני

עצמה בנוסף על מצות השביתה בשבת ויום טוב וביום הכיפורים, כדבריו "שאין התוספת קשור אל העיקר" [ובניגוד לדעת החתם סופר שקשר בין ה"עיקר" לתוספת, וכתב "שאין תוספת בלא עיקר"]. ואף שמצות ה"תוספת" היא "המשך המשלים את העיקר", אולם כאמור, "המשך" זה לא קשור לעיקר, אלא זו מצוה בפני עצמה. ובשל כך, קטן שהגדיל במוצאי שבת, כשם שמחוייב בכל יתר המצוות והחייבים המוטלים עליו משעה שהגדיל, כך הוא מחוייב במצות "תוספת" שבת ויום טוב ובמצות "תוספת" יום הכיפורים [בניגוד לדעת הישועות יעקב שסובר שאינו חייב].

לסיכום: המנחת חינוך נשאר בספק, האם קטן שהגדיל במוצאי שבת או יו"ט מחוייב במצות תוספת שבת ויום טוב ובמצות תוספת יום הכיפורים.

החתם סופר נקט בפשיטות, שהיות ולא היה מחוייב ב"עיקר" חיוב השבת ויום הכיפורים, אינו מחוייב גם ב"תוספת".

לדעת הישועות יעקב יש לחלק בין דינו של קטן שהגדיל במוצאי שבת, שבוודאי חייב בתוספת שבת, לבין דינו של קטן שהגדיל במוצאי יום הכיפורים, שאינו חייב בתוספת יום הכיפורים.

ואילו המשפטי עוזיאל הכריע שהן קטן שהגדיל בשבת והן קטן שהגדיל ביום הכיפורים, מחוייבים במצות "תוספת" שבת ויום הכיפורים, כי גדר מצות "תוספת" היא מצוה בפני עצמה בנוסף על מצות השביתה בשבת ויום טוב וביום הכיפורים, ולכן קטן שהגדיל במוצאי שבת, המחוייב בכל המצוות המוטלים עליו משהגדיל, מחוייב במצות "תוספת" שבת ויום טוב ובמצות "תוספת" יום הכיפורים.

והמנחת יצחק תלה את השאלה במחלוקת הראשונים מנין נלמד איסור תוספת, והכריע להלכה כדעת הרמב"ם והמשנה ברורה שדין "תוספת" נלמד מהפסוק "ועיניתם את נפשותיכם", ופירוש הדבר שחיוב ה"תוספת" עומד בפני עצמו בנוסף על מצות השביתה

בשבת ויום טוב וביום הכיפורים. ולכן קטן שהגדיל במוצאי שבת מחוייב במצות "תוספת" שבת ויום טוב.

אכן, מן הראוי לציין לדברי המשפטי עוזיאל שכתב בסוף דבריו בנדון דידן: "אכן אין שאלה זו הלכה למעשה, דלהלכה לא נפקא לן מידי, שהרי קטן זה חייב ביום הכיפורים גופא מדרבנן (כאשר היה קטן, מדין "חינוך") ונמשך חיובו גם על התוספת על כל פנים מדרבנן, וכתבתי זה רק לבירור ההלכה".

★ ★ ★

ענף ב - הבדלה במוצאי שבת

למרות שבנדון **חיוב תוספת שבת**, אין נפקא מינה **לדינא** בחיוב קטן שהגדיל במוצאי שבת או במוצאי יום הכיפורים, שהרי חייב במצוה זו מדרבנן מדין "חינוך". אולם בשאלה האם קטן שהגדיל במוצאי שבת מחוייב בהבדלה, יש נפקא מינה **למעשה**:

א. אם חיובו מהתורה, יוכל להוציא כל אחד ידי חובה בהבדלה, משא"כ אם חיובו רק מדרבנן מדין "חינוך", לא יוכל להוציא ידי חובה את מי שמחוייב בהבדלה מהתורה.

ב. כאשר יום טוב חל במוצאי שבת ומקדשים ומבדילים על כוס אחת ויקנה"ז, אם אינו מחוייב בהבדלה מהתורה, לא יוכל להוציא אחרים המחוייבים בהבדלה מהתורה, גם ידי חובת הקידוש. ואף שחיוב קידוש ביום טוב הוא מדרבנן גם לגדולים ועי' במשנה ברורה סי' רעא ס"ק ב' אולם מאחר וההבדלה היא חלק בלתי נפרד מהקידוש, אם אינו מחוייב בהבדלה מהתורה, לא יוכל להוציא אחרים המחוייבים בהבדלה מהתורה גם ידי חובת הקידוש.

- ז -

אין לו שייכות להוסיף, ועל מה יוסיף, אין **תוספת בלא עיקר** - ופסק שהוא הדין לענין הבדלה, שקטן שהגדיל במוצאי שבת, אינו מחוייב בהבדלה:

"השבת לחכם אחד ששאלני על קטן שנתמלאו לו י"ג שנים במוצאי ש"ק אם מחוייב בהבדלה, מי נימא כיון דלא נצטווה על השבת וכחול הוא לגבי

רבי צבי פסח פרנק, רבה של ירושלים, הביא בשו"ת הר צבי (או"ח ח"א סימן קסה) את דברי החתם סופר [הובא לעיל אות ו'] שגדר חיוב מצות "תוספת" הוא "תוספת מחול על הקודש", ולכן קטן שהגדיל במוצאי שבת אינו מחוייב במצות "תוספת" שבת בגלל ש"מי שלא חייב לנהוג קודש,

היות וקטן שהגדיל במוצאי שבת "פטור על עיקר השבת, יש לפוטרו נמי מהבדלה".

- י -

אולם רבי חיים פנחס שיינברג, ראש ישיבת תורה אור בירושלים, כתב בספרו משמרת חיים (ח"א, יום הכיפורים אות ב) שיש לחלק בין דברי החתם סופר שנאמרו לענין מצות "תוספת" שבת ויום הכיפורים, לבין חיוב קטן שהגדיל בהבדלה: "דגבי הבדלה אין החיוב לגבי הגברא, דהיינו לחלק בין איסור מלאכה שלו להיתר מלאכה שלו, אלא החיוב הבדלה לגבי היום, לחלק בין יום שבת קודש ליום חול. ולכן אף שהיה קטן בשבת ולא היה מוזהר עליה, מכל מקום צריך לחלק בין היום שהיה במציאות קודש, אף שלא היה מוזהר עליה ליום חול. משא"כ גבי תוספת יום הכיפורים דהדין דתוספת יום הכיפורים משתייכת לגברא, דהאיסור דיום הכיפורים דמוטל על הגברא, בעי הוספה. ולכן היכא דהגברא לא היה מוזהר על העיקר, לא שייך לומר דיוסיף עליה. ולכן פשיטא ליה לחתם סופר דאינו מחויב על התוספת".

ופברא זו כתב גם בספר אבני חן (פרשת אמור, מצוה שיג אות יז) "ולענ"ד יש מקום לחלק, דהבדלה שייך להבדיל על עצם יום השבת וזה שייך גם בקטן. מה שאין כן

דידיה, אם כן אין לו מה להבדיל, או דלמא מצות הבדלה חלה עליו בשביל שבת דעלמא, והשבתי דנ"ל דדמיא למאי דפסק בחתם סופר (או"ח סימן קעב) בנעשה גדול במוצאי יום הכיפורים דפטור מלהתענות תוספת יום הכיפורים אף דמרבין מקרא בראש השנה (ט, ב) דכיון דפטור מהעיקר אין שייך לחייבו בהתוספת יום הכיפורים, עכ"ד. וחיוב הבדלה נראה דלא עדיף מחיוב תוספת יום הכיפורים, דהבדלה נמי נראה דלכל היותר אינו אלא הוספה למצות השבת, ולהרמב"ם דס"ל הבדלה דאורייתא יליף לה ממצות זכור את יום השבת, דנכלל בו גם כן מצות הבדלה, אם כן כיון דפטור על עיקר השבת, יש לפוטרו נמי מהבדלה".

ביאור דבריו, הרמב"ם (הלכות שבת פכ"ט ה"א) כתב: "מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר (שמות כ, ח) זכור את יום השבת לקדשו, כלומר זכרהו זכירת שבת וקידוש. וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום, וביציאתו בהבדלה". וכתב המגיד משנה: "מדברי רבינו נראה בבירור שהוא סובר שההבדלה גם כן דבר תורה, והכל בכלל זכור". ולמד הגרצ"פ פרנק מדברי הרמב"ם, שמצות ההבדלה היא "הוספה למצות השבת", וחלק ממצות "זכור את יום השבת לקדשו" הכוללת זכירה בכניסת השבת וביציאתה. ולכן, על פי דברי החתם סופר ש"אין תוספת בלא עיקר",

בתוספת יום הכיפורים, אין על מה להוסיף אם לא היה חייב להתענות ביום הכיפורים.

לדעת המשמרת חיים והאבני חן, דברי החתם סופר ש"אין תוספת בלא עיקר", נכונים רק במצוה שחיובה על הגברא, כגון מצות "תוספת שבת", שמוטל חיוב על הגברא להוסיף על ה"עיקר", ולכן כאשר הגברא היה פטור מה"עיקר" לא ניתן לחייבו על ה"תוספת" בגלל ש"אין תוספת בלא עיקר". אולם חיוב הבדלה, מאחר ואינו מוטל על ה"גברא" [לחלק בין איסור מלאכה שלו להיתר מלאכה שלו], אלא הוא חיוב להבדיל בין יום השבת לששת ימי המעשה, אין זה משנה כלל אם ה"גברא" היה מחוייב או לא מחוייב בשמירת השבת, וגם אם לא היה מחוייב, הוא עדיין מחוייב להבדיל בין השבת לימי החול.

אולם דבריהם צ"ע, שכן אם הקטן לא היה מחוייב בשמירת השבת, אין לו כל חיוב הבדלה. שכן חיוב הבדלה הוא להבדיל בין קדושת השבת לימי החול, ומאחר והקטן אינו בר חיובא בקדושת השבת [מהתורה] אין לו בין מה להבדיל, שהרי גם השבת נחשבת כלפיו כיום חול, וצ"ע.

- יא -

ונראה לענ"ד כי התשובה לשאלה האם קטן שהגדיל במוצאי שבת חייב בהבדלה, טמונה בבירור יסודות חיוב ההבדלה וגדריו.

לעיל [אות ט] הובאו דברי הרמב"ם שכתב: "מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר (שמות כ, ח) זכור את יום השבת לקדשו, כלומר זכרהו זכירת שבח וקידוש. וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום, וביציאתו בהבדלה". וכתב המגיד משנה: "מדברי רבינו נראה בביאור שהוא סובר שההבדלה גם כן דבר תורה, והכל בכלל זכור. וראיתי המפרשים ז"ל חלוקים בזה, יש סוברים כדברי רבינו. ואע"ג דבגמרא פרק ערבי פסחים (קו, א) אין שם אלא זכרהו על היין בכניסתו, מכל מקום ילפינן ליה מדכתיב ולהבדיל כמ"ש פרק ידיעות הטומאה (שבועות יח, ב). ויש אומרים שההבדלה אינה אלא מדברי סופרים, אבל הקידוש הוא דבר תורה".

וכוונת המגיד משנה לדברי הגמרא בשבועות: "אמר רבי חייא בר אבא אמר ר' יוחנן, כל המבדיל על היין במוצאי שבתות הויין לו בנים זכרים, דכתיב להבדיל בין הקודש ובין החול וכתוב התם (ויקרא י, י) להבדיל בין הטמא ובין הטהור".

ואילו המגדל עוז כתב על דברי הרמב"ם: "ועוד ראיתי אני כי אמרו ז"ל בפירוש זכור ושמור בדיבור אחד נאמרו, לשון זכור הוא מצות עשה זכרהו בכניסתו שמקדשים אותו בדברים ברמזם ז"ל שבת כלה. ולשון שמור שייך ביציאתו, שלא ינהג בקדושת קדש מנהג חול עד שיבדילנו ויקבענו ויושיבנו על כנו".

בהבדלה כמו שהן מחוייבות בכל חיובי השבת. אולם לדעת האורחות חיים, הואיל וחיוב הבדלה מדרבנן, הרי זו ככל מצוה התלויה בזמן, שנשים פטורות ממנה.

אולם לדעת השו"ע הרב (סי' רצו סעי' יט) גם אם חיוב הבדלה מדרבנן, יש מקום לחייב נשים בהבדלה. שכן אם חיוב ההבדלה הוא מחיובי השבת, יש לומר שלמרות שחיוב ההבדלה מדרבנן, מאחר ובחיובים הנובעים מקדושת השבת, נשים גם מחוייבות כמה שתיקנו חכמים, לכן הן תהיינה מחוייבות בתקנת חכמים להבדיל, ונבאר הדברים.

מחד גיסא, מלשון הרמב"ם ש"צריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום, וביציאתו בהבדלה", לפי ביאורו של המגדל עוז, שחיוב ההבדלה נלמד מההיקש "זכור" ל"שמור", משמע שחיוב ההבדלה הוא מחיובי השבת לזכור אותה בכניסתה וביציאתה. ומאידך גיסא אם חיוב ההבדלה נלמד מהפסוק "להבדיל בין הקודש ובין החול" המוזכר בדברי הגמרא בשבועות [לעיל אות יא], נראה שגדר חיוב ההבדלה הוא חיוב בפני עצמו, להבדיל בין יום קדוש ליום חול, ואין זה מדיני השבת. ואף מי שאינו מחויב בשמירת השבת, מחוייב להבדיל את השבת ביציאתה [וראה גם בזוהר (פרשת פקודי, ח"ב דף רכו) שחיוב ההבדלה נלמד מהפסוק "להבדיל בין הקודש ובין החול", וז"ל: "ועל דא הבדלה בין קודש לחול, בגין דבעינן לאפרשא בין

ומבואר בדעת הרמב"ם שחיוב הבדלה הוא מהתורה. לפי המגיד משנה, המקור לחיוב זה הוא מהפסוק "ולהבדיל בין הקודש ובין החול". ולפי המגדל עוז, מההיקש "זכור" ל"שמור", המחייב קידוש בכניסת השבת והבדלה ביציאתה. וכן מובא בקרית ספר (הלכות שבת פרק כט) על הרמב"ם: "מצוה כט, לקדש את יום השבת בדברים, שנאמר זכור את יום השבת לקדשו. כלומר זכרהו זכירת שבח וקידוש. וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה. ואית דילפי לה להבדלה, מדכתיב ולהבדיל בין הקודש ובין החול".

- יב -

אמנם כפי שכתב המגיד משנה "יש אומרים שההבדלה אינה אלא מדברי סופרים". וכוונתו לשיטת הארחות חיים (הלכות הבדלה סימן יח) המובא בבית יוסף (סי' רצו סעי' ח) שכתב: "נשים אין מבדילות לעצמן, דאין הבדלה תלויה בשמירת שבת, אלא רבנן אסמכוה אקרא".

ומבואר בדברי הבית יוסף והב"ח (שם) שנחלקו הראשונים האם נשים מחוייבות בהבדלה, ומחלוקתם תלויה בשאלה האם חיוב הבדלה מהתורה או מדרבנן. לדעת רבנו יונה, חיוב הבדלה מהתורה כמבואר בדברי הרמב"ם שחיוב ההבדלה נכלל בחיובי השבת לזכרה בכניסתה וביציאתה, ולכן נשים יתחייבו

קודש לחול, ורזא דקרא הכי הוא (ויקרא י') ולהבדיל בין הקודש ובין החול ובין הטמא ובין הטהור" [ועל כן יש להבדיל בין קודש לחול, משום שצריכים להפריש בין קדש לחול, וכן הוא סוד הכתוב ולהבדיל בין הקדש ובין החול ובין הטמא ובין הטהור]. וכן ברש"י במסכת חולין (כו, ב) שכתב: "סדר הבדלות האמורות בתורה הוא מונה, ולהבדיל בין הקדש וגו', ויבדל בין האור ובין החושך, ואבדיל אתכם מן העמים להיות לי, ובין יום השביעי כו' היינו בין קדש לחול".

- יג -

לאור האמור כתב בשו"ע הרב: "לדברי האומרים שמצות זכור אינה אלא בכניסת השבת ולא ביציאתו, ועיקר הבדלה אינה אלא מדברי סופרים, יש מי שאומר שהנשים פטורות ממנה כמו שהן פטורות מכל מצות עשה שהזמן גרמא בין של תורה בין של דברי סופרים. ואף שבכל מעשה שבת איש ואשה שוין, אפילו בדברים שאינם אלא מדברי סופרים, הואיל והן שוין בדברים שהן מן התורה דהיינו זכור ושמור השווים חכמים גם בדבריהם שתיקנו בגלל זכירת השבת או שמירתו. אבל הבדלה אינה ענין לשמירת השבת, אלא דבר בפני עצמו הוא. שתיקנו חכמים להבדיל בין קודש לחול ומצאו להם סמך מן התורה, שנאמר ולהבדיל בין הקודש ובין החול", ויש חולקים על זה ואומרים שההבדלה היא

מענין זכירת השבת וקדושתו, שמזכירין הבדל בין קדושתו לחול. ולפיכך הנשים חייבות בהם מדברי סופרים כמו שחייבות בכל הדברים שתיקנו חכמים בגלל קדושת השבת, לפי שתיקנו דבריהם כעין של תורה, שהנשים חייבות בזכור ושמור מן התורה כאנשים, וכן עיקר".

ומבואר בדבריו כי לדעת הסוברים שחיוב הבדלה מדרבנן, השאלה האם נשים חייבות בהבדלה תלויה בהבנת גדר חיוב ההבדלה. אם חיוב ההבדלה הוא מחיובי השבת "ומענין זכירת השבת", יש לומר שלמרות שחיוב ההבדלה מדרבנן, מאחר ובחיובים הנובעים מקדושת השבת, נשים גם מחוייבות במה שתיקנו חכמים, לכן הן תהיינה מחוייבות בתקנת חכמים להבדיל. מה שאין כן אם חיוב הבדלה הוא חיוב בפני עצמו "שתיקנו חכמים להבדיל בין קודש לחול ומצאו להם סמך מן התורה שנאמר ולהבדיל בין הקודש ובין החול", הרי חיוב זה הוא ככל מצוה מדרבנן שהזמן גרמא, שנשים אינן מחוייבות בה.

ולדל"כ נקט השו"ע הרב "עיקר" כדעת הסוברים שחיוב ההבדלה הוא מחיובי השבת "ומענין זכירת השבת".

- יד -

לשא"ל האם חיוב ההבדלה הוא מחיובי השבת או שזהו חיוב נפרד בפני עצמו, יש נפקא מינה נוספת, האם יוצאים ידי חובת הבדלה באמירת "שבוע טוב".

בש"ת ציץ אליעזר (חלק יא סימן לד) כתב: "נשאלתי מתלמיד חכם מופלג אחד מדוע אין מקפידים שלא להזמין במוצש"ק [וכן בימי החול הראשונים] מונית לנסיעה שנהגו איננו שומר שבת ובטוח שאינו שומע הבדלה וגם איננו אומר המבדיל בין קודש לחול [והוא הדין שלא לעלות לנסוע באוטובוס שנהגו הוא שכזה]. הא הנהג אסור מדינא במלאכה, ונמצא שמכשילים אותו בידים בעשיית מלאכה, ודומה זה להנפסק ברמ"א (או"ח סי' קס"ג סע' ב) שאסור להאכיל למי שלא נטל ידיו משום לפני עור לא תתן מכשול. וידידי הרב הגאון רבי יוסף כהן [אב"ד ירושלים] הציע שיקדימו לומר לנהג 'שבוע טוב' והוא ישיב בכזאת לעומתו, וזה בעצמו יכול להיחשב כהבדלה כשם שמועיל לזה אמירת המילים המבדיל בין קודש לחול".

וכן הביא ידידי רבי אשר וייס בספרו מנחת אשר (חומש שמות סימן לא) בשם הגרש"ז אויערבך "דלשיטת רעק"א יוצא הבדלה כשאומר שבוע טוב". וכוונתו לחידושו של רבי עקיבא אייגר (הובא בביאור הלכה סי' רע"א סע' ב סוף ד"ה דאיתקש) "שמסתפק דאולי יוצא המצות עשה [דקידוש] באמירת שבתא טבא", וסבר הגרש"ז, שאמירת 'שבוע טוב' נחשבת כהבדלה, כשם שבאמירת 'שבתא טבא' נחשבת לקידוש [מהתורה].

וכתב הגר"א וייס על סברת הגרש"ז: "ובאמת אין זה נראה, דאמירה זו אין בה ביטוי כלל לשבח של יום, ואינו

קשור כלל לשבת, אלא בפתיחה לשבוע חדש".

וגם הציץ אליעזר (חלק יב סימן לו) כתב שאין יוצאים ידי חובת הבדלה באמירת 'שבוע טוב' אפילו לדעת רבי עקיבא אייגר, כדבריו: "אבל אני מוסיף ואומר שגם אליבא דהגרע"א שנוטה לומר שכן יוצאין באמירת 'שבתא טבא', וסובר כן גם התשובה מאהבה על או"ח סי' רס"ג שמצטטו כת"ר בדבריו. גם אליבא דידהו גם כן אינם יוצאים מיהת בהבדלה באמירת שבוע טוב, וגם הם יודו על כך. והחילוק הוא בפשיטות, דבקידוש דשבת מה דבעינן הוא שיזכיר דברי שבח בשבת, וסברי לכן הנהו רבנן דגם באמירת שבתא טבא כלול כבר דברי שבח לשבת, וכדכתב התשובה מאהבה שם דהמצוה היא לזכור את השבת כדכתיב זכור את יום השבת והרי זכרו אותו. משא"כ בהבדלה דהמצוה היא לא רק להזכיר דברי שבח ובקשה לימי החול הבאים לקראתנו, אלא צריכים לכלול בה גם ובעיקר דברי שבח ליום השבת קודש היוצא, וכדהבאתי בדברי מדברי הרמב"ם (ספר המצוות מצות עשה קנה) והחזינוך (מצוה לא) שהבדלה היא חלק מזכירת שבת ומצות ההבדלה היא לדבר בה דברים שיהיה בהם זכר גדולת היום ומעלתו והבדלתו לשבח משאר הימים, ולזה אין כל זכר באמירת שבוע טוב בלבד, ולכן הדבר ברור דכו"ע מודים בזה דאין יוצאים באמירת 'שבוע טוב' ידי חובה בהבדלה כלל ועיקר, ופשוט".

ונראה שאמנם לפי הרמב"ם שחיוב ההבדלה הוא מחיובי השבת לזכור אותה בכניסתה וביציאתה, צדקו הציץ אליעזר והגר"א וייס בטענתם שבאמירת 'שבוע טוב' אין כל איזכור לזכירת השבת, וזאת בניגוד לאמירת 'שבתא טבא' שיתכן ויוצא בה ידי חובת קידוש מכיון שבאמירה זו הוא למעשה זוכר את השבת.

אולם אם חיוב ההבדלה נלמד מהפסוק "להבדיל בין הקודש ובין החול" והוא חיוב העומד בפני עצמו, להבדיל בין יום קדוש ליום חול, ואין זה מדיני זכירת השבת, יתכן בהחלט שגם באמירת 'שבוע טוב', אפילו שהיא רק "פתיחה לשבוע חדש", יוצא ידי חובת הבדלה, שהרי סוף סוף באמירה זו הוא מבדיל בין יום השבת לימי החולין.

- מו -

ממוצא הדברים נראה כי גם פתרון השאלה האם חייב קטן שהגדיל במוצאי שבת בהבדלה, טמון בהבנת גדר חיוב ההבדלה אם הוא מחיובי השבת או שזהו חיוב נפרד בפני עצמו.

אם חיוב ההבדלה נלמד מהפסוק "להבדיל בין הקודש ובין החול" והוא חיוב העומד בפני עצמו, להבדיל בין יום קדוש ליום חול, ואין זה מדיני זכירת השבת, מסתבר שגם מי שאינו מחויב בשמירת השבת, מחויב להבדיל את השבת

ביציאתה. ולכן הואיל ובמוצאי שבת הקטן כבר נהיה גדול, הרי הוא מחויב במצות הבדלה, ככל יתר המצוות והחייבים המוטלים עליו משעה שהגדיל ונכנס לעול תורה ומצוות.

אולם לפי ההבנה הפשוטה בדברי הרמב"ם "צריך לזכור את השבת בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום, וביציאתו בהבדלה", שחיוב ההבדלה הוא מחיובי השבת לזכור אותה בכניסתה וביציאתה, מסתבר שמכיון ובשבת היה נער זה עדיין קטן ולא מצווה בזכירת השבת, אין הוא מחויב גם בהבדלה שהיא חלק מחיוב זכירת השבת.

ברם בספר זכרון יהודה (עמ' רלד) כתב רבי אברהם דורי, שגם לפי הרמב"ם שצריך לזכור את השבת בכניסתו וביציאתו "אין זאת אומרת שיש כאן מצוה אחת התלויה בזכירה בכניסה וביציאה, אלא שהמצות עשה לזכור את יום השבת לקדשו קיימת פעמיים, בכניסת השבת וביציאת השבת. והיינו שמי שזוכר את יום השבת לקדשו בכניסת השבת קיים מצות עשה מן התורה, אע"פ שעדיין לא זוכר את יום השבת ביציאתו. וכשיזכור ביציאתו, יקיים עוד מצות עשה מן התורה". ומתוך כך רצה לומר, שגם לפי הרמב"ם, קטן שהגדיל במוצאי שבת יהיה חייב בהבדלה, בגלל שאין מצות ההבדלה תלויה במצות הקידוש, והם שני חיובים נפרדים הנלמדים מפסוק אחד. ולכן למרות שהיה פטור מחיוב

הקידוש בשבת הואיל והיה אז עדיין קטן, כאשר הגדיל במוצאי שבת, הוא מצווה ועומד בחיוב הנוסף של ההבדלה. **ומכל מקום** בדברי שו"ע הרב נלעיל אות יג] מפורש שנקט "עיקר" להלכה כדעת הסוברים שחיוב ההבדלה הוא מחיובי השבת "ומענין זכירת השבת", ולפיכך קטן שהגדיל במוצאי שבת פטור מהבדלה, היות ובשבת לא היה מצווה בזכירת השבת, וחיוב ההבדלה הוא חלק מחיוב זכירת השבת, שהקטן היה פטור ממנו בשבת.

לסיכום: בשו"ת הר צבי פסק על פי דברי החתם סופר, שנדון חיוב הבדלה בקטן שהגדיל במוצאי שבת דומה לנדון חיוב קטן שהגדיל במוצאי שבת במצות "תוספת" שבת, ולכן אינו מחוייב בהבדלה כשם שאינו מחוייב במצות "תוספת" שבת בגלל ש"מי שלא חייב לנהוג קודש, אין לו שייכות להוסיף, ועל מה יוסיף, אין תוספת בלא עיקר".

אולם המשמרת חיים והאבני חן חילקו בין דין "תוספת" לדין "הבדלה", ולדעתם יש לחלק בין מצות "תוספת" שבת ויום טוב שחיובה מוטל על הגברא "להוסיף" על ה"עיקר", ולכן כאשר הגברא היה פטור מה"עיקר" לא ניתן לחייבו על ה"תוספת" בגלל ש"אין תוספת בלא עיקר". לעומת חיוב הבדלה שאינו תלוי ב"גברא", וגם אם ה"גברא" לא היה מחוייב, לכשיגדיל הוא מחוייב **להבדיל** בין השבת לימי החול.

ונתבאר כי נדון חיוב קטן שהגדיל במוצאי שבת בהבדלה, תלוי בהבנת גדר חיוב ההבדלה אם הוא מחיובי השבת או שזהו חיוב נפרד בפני עצמו. ומאחר ולדעת שו"ע הרב ה"עיקר" להלכה כדעת הסוברים שחיוב ההבדלה הוא **מחיובי השבת** "ומענין זכירת השבת", קטן שהגדיל במוצאי שבת פטור מהבדלה היות ובשבת לא היה מצווה בזכירת השבת, כמבואר לעיל.

סימן כד

קמן שהגדיל בזמנים ומועדים שונים - הערות קצרות

קמן שהגדיל בשבת, באבלות ובדיני יום טוב שני

- א -

בתשובתו, הביא בשו"ת בצל החכמה

ראיה מדברי הרא"ש במסכת

מועד קטן (פרק ג סימן צו) שהביא את דברי מהר"ם מרוטנבורג, שכתב: "מי שמת אביו ואמו והיה קטן באותו שעה, וקודם שעברו שלושים יום נעשה בן י"ג ויום אחד. נראה לי דחייב להתאבל משהגדיל, שבעה ושלושים. ואינו מונה מיום הקבורה, אלא משנעשה גדול. והוי כמי ששמע שמועה קרובה ברגל, שמתאבל עליו אחר הרגל, ומונה שבעה ושלושים". ומבואר בדבריו, שאף שבזמן תחילת חלות החיוב באבלות, לא היה הקטן "בר חיובא", מכל מקום הוא מתחייב לנהוג באבלות מיד כשנהיה גדול. ולא אומרים שמאחר ובתחילת החיוב היה הקטן פטור, שוב אינו מחוייב באבלות, אלא הוא נעשה מחוייב בדבר גם באמצע זמן החיוב במצות האבלות.

המהר"ם מרוטנבורג הביא ראיה לדבריו

מדברי הגמרא ביבמות הנ"ל:

"והכי נמי אמר ביבמות בפרק ארבעה אחין (לג, א) כגון דאייתי שתי שערות בשבת אתא לידי זרות ושבת בהדי הדדי, ואע"ג דבין השמשות דשבת קטן היה ולא מחייב אשבת, לא אמרינן הואיל ואידחי בין השמשות אידחי כולי יומא מאיסורא דהאי שבת". ביאור הדברים, חז"ל נתנו דוגמא

בשו"ת בצל החכמה (ח"א סימן נב) נשאל:

"בן א"י הנוסע לחו"ל ודעתו

להשתקע שם, וספינתו תגיע לחו"ל באמצע

יו"ט שני של גליות, אם בהגיעו לחו"ל

חייב לנהוג מיד יו"ט שני לכל פרטיו

ואפילו בצנעה, כדין בן א"י שהלך לחו"ל

ואין דעתו לחזור שנעשה כמותם וכל דיני

בן חו"ל עליו, כבשו"ע או"ח (סימן תצו סע'

ג). וממילא אסור להניח תפילין בו ביום

אפילו בצנעה, ומתפלל שחרית מוסף

ומנחה של יו"ט ומבדיל במוצאי יו"ט שני.

או דילמא כיון דבין השמשות עת חלות

קדושת יו"ט שני עדיין לא הגיע לישוב

חו"ל, נמצא אותה שעה אצלו חול גמור,

כי עדיין כל דיני בן א"י עליו, דכל שלא

הגיע לישוב חו"ל אפילו אין דעתו לחזור,

לא הוקבע כמותם (שו"ע, שם). ואדרבה, עליו

להבדיל אז בתפילה ועל הכוס כדין בן א"י,

וממילא נעשה אותו יום אצלו יום חול, ויש

לומר דתו אין קדושת יו"ט חלה עליו

באמצע היום, ומניח תפילין ומתפלל

שחרית ומנחה של חול בצנעה ואינו

מתפלל מוסף כלל, ולא יבדיל שנית בליל

מוצאי יו"ט שני, אחרי שקדושת היום לא

חלה עליו כלל באמצע היום".

לשני איסורים החלים על אדם בבת אחת: "זר ששימש בשבת, [דהיינו ישראל המשמש בבית המקדש בשבת] כגון דאייתי שתי שערות בשבת, דהויא להו זרות ושבת בהדי הדדי". ופירש רש"י: "כגון דאייתי שתי שערות היום בשבת זו, דהשתא ליכא למימר כדלעיל מעיקרא שרי במלאכה, ואסור בעבודה. דהא לא חל שום איסור עליו עד היום, דאיסור זרות ואיסור שבת יחד באו. אבל הביא שתי שערות בחול, קדים זרות עליה". כלומר, כאשר קטן מביא ב' שערות קודם השבת, איסור "זרות" חל לפני השבת, וקודם לחיוב שמירת השבת, שחל רק כשנכנסת השבת. אולם כאשר הקטן מביא ב' שערות בשבת עצמה, איסורי "זרות" ו"שבת" חלים בעת ובעונה אחת. ולענייננו, מפורש בגמרא, שחיוב שמירת השבת חל על הקטן ברגע שבו הביא ב' שערות, ואפילו באמצע השבת. מדברי הגמרא ביבמות הוכיח מהר"ם מרוטנבורג, שכשם שקטן שהגדיל באמצע שבת, לא אומרים שיפטר מחיוב שמירת שבת זו, בגלל שבבין השמשות היה פטור. אלא ברגע שנהיה "בר חיובא", הרי הוא מחוייב כגדול. כך גם הקטן שהגדיל בתוך שלושים ימי האבלות על פטירת אביו או אמו, אינו נפטר מחיובו בגלל שבשעת חלות החיוב היה קטן, אלא הוא מחוייב לנהוג באבלות מיד לכשיגדיל.

ומכאן הוכיח בצל החכמה, שגם בנדון דידן, אף שכן א"י לא היה מחוייב בזמן כניסת היו"ט שני בדיני היו"ט שני, אך מכיון שבאמצע היום נהיה "בר חיובא", הרי הוא מחוייב בכל דיני היו"ט שני.

ומסקנתו: "קם דינא, כי מיד בהגיעו לשוב חו"ל, חלה עליו חובת יו"ט שני, אפילו באמצע היום".

ועל פי דבריו פסק למעשה בספר יום טוב שני כהלכתו (פרק ד סע' ז) "בן ארץ ישראל שהגיע לחו"ל באמצע יו"ט שני ובדעתו להשתקע שם, או שהיה שם כבר קודם החג ונמלך ביו"ט שני להשתקע שם, הרי הוא מיד כבן חו"ל לכל דבר". וציין בהערה, שכן נקטו לדינא בשו"ת מנחת יצחק (ח"ד סימן ה), הגרי"ש אלישיב, והגר"ש ואזנר.

- ב -

אולם לכאורה יש הבדל בין דין קטן שהביא ב' שערות בשבת ודין גר שטבל בשבת [מהם הוכיח בשו"ת בצל החכמה, שאדם מתחייב בדיני מצוה, אף שלא היה בר חיובא בשעת חלות קיומה] - לבין דיני יו"ט שני, וכפי שכתב בספר יום טוב שני כהלכתו (פרק ד הערה יב) "מהגרש"ז אויערבך שמעתי, דאפשר שרק בשבת ויום טוב שהם מדאורייתא אמרינן שנעשה בר חיובא אפילו באמצע היום, אבל ביו"ט שני שהוא מדרבנן, דתלוי בקבלת אבותינו, מסתבר שבאופן זה לא קיבלו עליהו שיעשה בר חיובא באמצע היום, דכולי האי לא החמירו בזה, ודינו עדיין כבן ארץ ישראל. ומכל מקום לדינא נקט הגרש"ז דאין לנהוג הכי, ואף לפי הסברא דלעיל דבאופן זה לא קיבלו עליהו אבותינו, מכל מקום אין זה מוחלט, דאפשר שגם במילתא דרבנן נעשה אצלו יו"ט באמצע היום, וכדעת רבים שמחמירים בזה".

ומבואר בדברי הגרש"ז, שיש מקום לחלק בין שבת ויום טוב ליום טוב שני, כי חיוב יו"ט שני הוא מדרבנן ותלוי ב"קבלת אבותינו", שקיבלו עליהם מחמת הספק לשמור יום נוסף, ויתכן שלא קיבלו על עצמם להחמיר ביו"ט שני כאשר נעשה בר חיובא באמצע היום, [ומכל מקום לדינא נטה הגרש"ז להחמיר בזה].

ברם יש לתמוה על חילוקו של הגרש"ז בין מצוות מהתורה לדינים מדרבנן, מדברי מהר"ם מרוטנבורג הנ"ל שדימה את דיני אכלות בקטן שהגדיל בתוך שלושים ימי האכלות על פטירת אביו או אמו [דיני אכלות הם מדרבנן], לדברי הגמרא ביבמות בדין קטן שהגדיל בשבת. ומפורש איפוא, שאין לחלק בין מצוות מהתורה לאיסורי דרבנן, וגם באיסורים מדרבנן מתחייב בדיני מצוה, אף שלא היה בר חיובא בשעת חלות קיומה, וצ"ע.

- ג -

ולענ"ד נראה שיש להשיב על הראיה שהביא בצל החכמה מדברי המהר"ם מרוטנבורג בדין קטן שהגדיל בתוך שלושים ימי האכלות על פטירת אביו או אמו, המחוייב לנהוג באכלות מיד לכשיגדיל ואינו נפטר מחיובו בגלל שבשעת חלות החיוב היה קטן. הנה לכאורה דין זה למד המהר"ם מקטן שהגדיל באמצע השבת המחוייב במצוות השבת. ולכאורה יש לחלק בין חיובי קטן שהגדיל, לחיוב גדול באמצע יום טוב שני. קטן אמנם אינו מחוייב במצוות בזמן היותו

קטן, אך סופו לבוא לידי חיוב, ועל כן אינו נחשב כמופקע לגמרי מהחיוב. ויש איפוא סיבה שיתחייב בחיוב השבת גם באמצע השבת, או בחיובי האכלות כשמגדיל. אולם גדול שבזמן כניסת יום טוב אינו מחוייב בקדושת היום טוב שני, הרי הוא מופקע לגמרי מחיוב זה, ולפיכך גם לאחר מכן מהיכי תיתי שיתחייב.

ואם אכן יש לחלק בין חיובי קטן שהגדיל, לחיוב גדול באמצע יום טוב שני, יתכן ליישב את חילוקו של הגרש"ז בין מצוות מהתורה לדינים מדרבנן, ואינו סותר כלל את דברי המהר"ם מרוטנבורג שדימה דיני אכלות בקטן שהגדיל שהם מדרבנן לדברי הגמרא ביבמות בדין קטן שהגדיל בשבת. ומפורש לכאורה שאין לחלק בין מצוות מהתורה לאיסורי דרבנן, וגם באיסורים מדרבנן מתחייב בדיני מצוה, אף שלא היה בר חיובא בשעת חלות קיומה.

שהרי לפי המבואר, המהר"ם מרוטנבורג דן בחיובי קטן, אשר אמנם אינו מחוייב במצוות בזמן היותו קטן, אך סופו לבוא לידי חיוב, ועל כן אינו נחשב כמופקע לגמרי מהחיוב, ויש סיבה שיתחייב בחיובי השבת גם באמצע השבת, או בחיובי האכלות כשמגדיל. ואילו דברי הגרש"ז נאמרו בנדון קיום מצוות של גדול המתחייב בדיני מצוה אף שלא היה בר חיובא בשעת חלות קיומה, ובזה שפיר יש לחלק בין דינים מדרבנן [יום טוב שני] שאינו מתחייב בו, לדינים מדאורייתא [שבת ויום טוב].

קטן שהגדיל בהדלקת נרות חנוכה

- א -

החכמת שלמה (או"ח סי' תרעז סע' ב) כתב: "נסתפקתי בקטן שהגדיל תוך ימי חנוכה וגר שנתגייר תוך שמונת ימי החנוכה, אם חייב במותר הנרות, או לא". וכתב: "נס על יומי איתא (שבת כג, א), ואם כן הכי נמי בזה הרי הוי הנס, כל יום נס חדש, וחייב לברך על להבא".

כוונתו לדברי הגמרא בשבת, שביום הראשון של חנוכה מברך שלוש ברכות - שהחיינו, להדליק נר חנוכה ושעשה נסים לאבותינו, ובשאר הימים "ממעט זמן", דהיינו מברך רק על הדלקת הנרות וברכת שעשה נסים לאבותינו, ואינו מברך שהחיינו. והקשו בגמרא: "ונימעות נס", דהיינו שלא יברכו בשאר הימים ברכת שעשה נסים לאבותינו. ותירצו: "נס כל יומי איתיה". ופירש רש"י: "שהרי כל שמנה הדליקו מן הפך, אבל זמן משהגיענו להתחלת זמן הגיענו". מאחר ובכל אחד משמונת ימי החנוכה היה נס שהדליקו מפך השמן שהיה ראוי רק ליום אחד, צריך לברך בכל אחד מהימים ברכת שעשה נסים לאבותינו. מה שאין כן ברכת שהחיינו, שהיא הודאה שזכינו להגיע לזמן המצוה, ואם כן לאחר שכבר הגיע הזמן וברכו את הברכה שוב אין מברכים. ומכאן מוכח איפוא, שבחנוכה בכל אחד מהימים

מדליקים נר לזכר הנס המיוחד לאותו יום, ולכן קטן שהגדיל וגר שנתגייר בתוך שמונת ימי החנוכה, חייבים להדליק מאותו יום ואילך.

- ב -

ונראה כי שאלה זו תלויה בעיקר גדר הדלקת נרות חנוכה, האם החיוב הוא על כל שמונת הימים או על כל יום בפני עצמו.

הדרכי משה (סימן תערב אות ג) כתב: "ונראה לי דמי שלא הדליק בליל ראשון ומדליק בליל שני או שלישי, שידליק כשאר בני אדם, וכן מצאתי כתוב בשם מהרי"ל (שו"ת סימן כח) ואגודה (שבת סימן לא), ודלא כמו ה"ר מנחם מירזבור"ק שכתב דידליק נר אחד כשמתחיל להדליק, דלידידה ה"ל ליל ראשון, ואין דבריו נראים". ופסק הרמ"א (סי' תערב סע' ב) על דברי המחבר שמי שלא הדליק בלילה הראשון "אין לו תשלומין", וז"ל: "בלילות האחרות ידליק כמו שאר בני אדם אע"פ שלא הדליק בראשונה".

ובביאור הגר"א (ס"ט) כתב על דברי הרמ"א: "כמו שכתוב (סוכה כז, ב) עושים סוכה בחולו של מועד, וכן כאן, דכל לילה נס בפני עצמה, כמו שאמרו שם (שבת כג, א) ניסא בכל יומא איתא. ולא דמי לספירה, דכתיב (ויקרא כג, טו) תמימות".

ומבואר בדברי הגר"א, כי מחלוקת הראשונים המובאת בדרכי משה, האם כשלא הדליק בליל ראשון, עליו להדליק בליל השני שתי נרות או נר אחד, תלויה בשאלה האם חיוב הדלקת נרות חנוכה הוא חיוב אחד על כל שמונת ימי החנוכה, או חיוב על כל יום בפני עצמו.

לדעת הרמ"א [שפסק כדברי המהרי"ל והאגודה] שאם לא הדליק בליל ראשון, עליו להדליק בליל השני שתי נרות ולא נר אחד, הדבר נובע מכך שבחנוכה **"כל לילה נס בפני עצמה"**, והיינו שחיוב הדלקת הנרות הוא על כל יום בפני עצמו. ולכן בלילה השני של חנוכה מוטל עליו חיוב ההדלקה של היום השני, וצריך להדליק שתי נרות.

ברם לדעת ה"ר מנחם מירזבור"ק, חיוב הדלקת נרות חנוכה הוא חיוב אחד על כל שמונת ימי החנוכה, ולכן כשלא הדליק בלילה הראשון ובא להדליק בלילה השני "ידליק נר אחד כשמתחיל להדליק, דלדידיה ה"ל ליל ראשון", כי רק כעת מתחיל לקיים את חיובו להדליק בכל ימי החנוכה.

ועל כך ציין הגר"א למחלוקת הראשונים בסוגית הגמרא במנחות (סו, א) בדיון השוכח לספור ספירת העומר באחד מימי הספירה, האם הפסיד את המצוה. דעת הבה"ג (המובאת שם בסוף תוד"ה זכר למקדש) שאינו ממשיך לספור בברכה "דבעינן תמימות". וכתבו התוספות על דבריו "ותימה גדולה

הוא ולא יתכן". ויסוד מחלוקתם, לדעת הבה"ג יש ללמוד מלשון הכתוב "וספרתם לכם... שבע שבתות תמימות", שכל ימי ספירת העומר הינם מצווה אחת שלימה ["תמימות"], כדברי ספר החינוך (מצוה שו) בהביאו את דברי הבה"ג, שכל ימי הספירה **"מצוה אחת היא"**. ואילו בדברי הרא"ש (מנחות פרק עשירי סימן מא) מפורש טעם החולקים על הבה"ג **"דכל לילה ולילה מצוה בפני עצמה"**. ולכן לפי התוספות והרא"ש, גם אם שכח לספור ביום אחד, יכול להמשיך ולספור בשאר הימים בברכה, כדי לקיים את המצוה שיש בכל לילה. ובשו"ע (סי' תפט סע' ח) חשש לדעת הבה"ג, כשפסק: **"אם שכח לברך באחד מהימים בין יום ראשון בין משאר ימים, סופר בשאר ימים בלא ברכה"**. וכפי שהסביר המשנה ברורה (ס"ק לז) **"סופר בלא ברכה, לחוש למאן דאמר דספירת שבע שבתות תמימות בעינן, והא ליכא, דהא חסר חד יומא"**.

וכוונת הגר"א, שבניגוד לחיוב ספירת העומר, שנחלקו הראשונים האם כל ימי הספירה הם חיוב אחד או שהחיוב הוא על כל אחד מימי הספירה, ודעת מרן השו"ע לחשוש לדעת הבה"ג, שכל ימי הספירה הם חיוב אחד. בחנוכה **"כל לילה נס בפני עצמה"**, והיינו שחיוב הדלקת הנרות הוא על כל יום בפני עצמו. ולכן פסק הרמ"א, שאם לא הדליק בליל ראשון, עליו להדליק בלילה השני שתי נרות ולא נר אחד, כמבואר לעיל.

- ג -

נמצא כי שאלת חיובם של גר שנתגייר או קטן שהגדיל בתוך ימי החנוכה, בהדלקת הנרות, תלויה בעיקר גדר הדלקת נרות חנוכה. אם חיוב הדלקת הנרות הוא חיוב על כל יום בפני עצמו, הרי שביום שנתחייבו בו, עליהם להדליק כמנין הנרות של אותו יום שנהיו ברי חיובא. אולם אם זהו חיוב אחד על כל שמונת ימי החנוכה,

אין לחייב את הגר והקטן בהדלקת הנרות, או שעכ"פ יתחייבו בהדלקת נר אחד בלבד, ולא כמנין ה"המהדרין".

ולדלכה נתבאר בדברי הרמ"א והחכמת שלמה, כי בחנוכה "כל לילה נס בפני עצמה", וחיוב הדלקת הנרות הוא על כל יום בפני עצמו, ולכן קטן שהגדיל וגר שנתגייר חייבים להדליק כמנין הנרות של אותו יום שנהיו ברי חיובא.

קטן שהגדיל בפרשת שקלים

ובדין קריאת פרשת שקלים והפטרות על ידי קטן

- א -

בסוף מסכת מגילה (פ"ג מ"ד) נאמר: "ראש חודש אדר שחל להיות בשבת קורין בפרשת שקלים, חל להיות בתוך השבת מקדימין לשעבר ומפסיקין לשבת אחרת". ופרש"י (מגילה כט, א שם ד"ה קורין) שהטעם לקריאה הוא "להודיע שיביאו שקליהן באדר, כדי שיקריבו באחד בניסן מתרומה חדשה". וכן פירש גם רבנו עובדיה מברטנורא: "קורין פרשת שקלים, כי תשא, להודיע שיביאו שקליהם באדר כדי שיקריבו באחד בניסן מתרומה חדשה". ומבואר בדבריהם, שקריאת פרשת שקלים היא הכרזה ופרסום להביא את השקלים לבית המקדש.

ובפשטות, כוונתם היא, שמטעם זה היו קוראים בפרשת שקלים בזמן שבית המקדש היה קיים, כדי שבאמצעות הקריאה "הכרזו" לציבור שהגיע הזמן

להביא את השקלים לתרומת הלשכה בבית המקדש. ולכן, גם בזמן הזה, שבעוונותינו הרבים אין מקדש ואין צורך בהבאת שקלים לתרומת הלשכה, אך אנו קוראים בתחילת חודש אדר בפרשת שקלים - זכר לאותה קריאת "הכרזה" שהיתה בזמן שבית המקדש היה קיים.

המקור לטעם זה, הוא בדברי הגמרא במסכת מגילה (כט, א) שהקשו: "מנלן דמשמיעין על השקלים באחד באדר". ותירצו: "דאמר קרא, זאת עולת חודש בחדשו וכו', וכיון שבניסן צריכים להקריב מהתרומה חדשה קדמינן וקרינן באחד באדר, כי היכי דליתו שקלים למקדש". וכתב המהרש"א (מגילה יג, ב) כי "זמן נתינת השקלים קודם ראש חודש ניסן כדי שיביאו קרבנות מתרומה החדשה מפורש בתורה, אבל שמשמיעין עליהם בא' באדר אינו מפורש בתורה אלא

שכיום מתקיימת מצות מחצית השקל בקריאת התורה, וזהו טעם הקריאה.

והדברים מוסברים במש"כ הלבוש (סימן תרפ"ה סעיף א) וז"ל: "חז"ל תקנו

לקרות ד' פרשיות בשנה, מראש חודש אדר עד ראש חודש ניסן לזכרון ד' דברים. הראשונה היא פרשת שקלים, לזכרון מצות מחצית השקל שיתבאר בסמוך, שהיו מחוייבים ליתן בכל שנה ללשכה לקרבן תמיד". ומוסיף הלבוש: "פרשת שקלים קורין אותו בשבת סמוך לראש חודש אדר לפניו, או בשבת שחל בראש חודש עצמו, מפני שבאדר היו משמיעים על השקלים. וטעמא, משום דבניסן מתחיל השנה, דכתיב (שמות יב, א) ראשון הוא לכם, ובו מתחילים להביא קרבן התמיד מנדבה חדשה מחצית השקל משנה זו [ומביא הלבוש מהיכן למדו זאת חז"ל]. ולכך היו משמיעים באדר הסמוך לו, שיביאו שקליהם בראש חודש ניסן. ואנו משלמים פרים שפתינו בקריאת הפרשה, וקורין בר"ח אדר או סמוך לו פרשת להשמיע על השקלים, והוא תחילת פרשת כי תשא דכתיב בה ענין השקלים".

ומבואר שקריאת פרשת שקלים היא בבחינת "ונשלמה פרים שפתינו" למצות נתינת מחצית השקל. והיינו, כשם שבזמן הזה שאין הקרבת קרבנות, התפילה נחשבת במקום הקרבן, כמאמר הפסוק (הושע יד, א) "ונשלמה פרים שפתינו" – שהתפילה בשפתיים היא "תשלום" במקום הקרבת ה"פרים". כך גם קריאת פרשת השקלים היא "תשלום" במקום נתינת השקלים לבית המקדש, ונחשבת כקיום המצוה.

דחכמים שיערו להכריז עליהם שלושים יום מקודם, דהיינו בא' באדר". ומבואר בגמרא, ששיעור "שלושים יום" נובע מההלכה "שואלין בהלכות הפסח קודם הפסח שלושים יום".

מפורש איפוא בסוגיא, שהקריאה היתה "הכרזה" להביא שקלים למקדש.

ולפי זה, פירוש המשנה בשקלים (פ"א מ"א) "באחד באדר משמיעין על השקלים" הוא, שה"השמעה" על השקלים היתה באמצעות "הכרזה" להביא שקלים בקריאת התורה בפרשת שקלים. ולפי זה, בזמן הזה, הטעם לקריאת פרשת שקלים, הוא זכר ל"השמעה" להביא את השקלים בזמן שבית המקדש היה קיים.

אמנם בספר החינוך (מצוה קה) כתב ב"מצות נתינת מחצית השקל בשנה", לאחר שפירט את דיני המצוה המבוארים במסכת שקלים: "ועכשיו בעוונותינו שאין לנו מקדש ולא שקלים, נהגו כל ישראל לזכר הדבר לקרות בבית הכנסת בכל שנה ושנה פרשה זו של כי תשא עד ולקחת כסף הכיפורים, בשבת שהוא לפני חודש אדר לעולם". ומשמע מדבריו טעם אחר לקריאת פרשת שקלים, ואין זה משום זכר ל"השמעה" על השקלים שהיו מכריזים להביא שקלים בזמן שבית המקדש היה קיים, אלא טעם הקריאה הוא זכר למצות נתינת השקלים. שהרי בזמן "שאינו לנו מקדש ולא שקלים, נהגו כל ישראל לזכר הדבר לקרות בבית הכנסת בכל שנה ושנה פרשת שקלים". משמע

תוספת לדברים כתב הבני יששכר (מאמרי חודש אדר מאמר ב אות יג) בשם החוזה מלובלין וז"ל: "כי השקלים היו נוהגים בזמן שבית המקדש קיים להקרבנות. אבל כשאין בית המקדש קיים, ודאי הקריאה נחשב לנו כאילו נותנים שקלים (בפועל ממש) לכפר וכו' (ואני בעניי פירשתי הפסוק והיו לבני ישראל לזכרון לפני ה' לכפר וכו', היינו אפילו בזמן שאינם נותנים השקלים, היינו בזמן שאין בית המקדש קיים, עם כל זאת, זכרון הפרשה כמו פיהם הוא מכפר בעדן)", עכ"ד [הסוגריים הם מדברי הבני יששכר]. כלומר, משחרב בית המקדש, קריאת פרשת שקלים אינה רק "זכר" בעלמא להכרזה להביא את השקלים, אלא נחשבת ממש כהבאת השקלים, בבחינת "ונשלמה פרים שפתינו". ויש לכך רמז בלשון הכתוב "והיו לבני ישראל לזכרון לפני ה' לכפר", שגם כאשר אין הבאת שקלים בפועל אלא "זכרון", דהיינו בקריאת הפרשה – יש בכך כפרה, כפי שהיה בנתינת השקלים בזמן שבית המקדש היה קיים.

- ב -

העוֹלָה מתוך הדברים, שני טעמים לקריאת פרשת שקלים:

[א] זכר ל"השמעה" על השקלים שהיו מכריזים להביא שקלים בזמן שבית המקדש היה קיים.

מצות קריאת פרשת שקלים בזמן המקדש עיקרה באה להודיע שיביאו את שקליהם, וגדר מצות הקריאה היא "השמעה" על השקלים. ובזמן הזה שאין

מצות נתינת שקלים, לא שייך "השמעה" להביא שקלים, ולכן מצות הקריאה היא רק "לזכר" השמעה זו.

[ב] זכר למצות נתינת השקלים שהיתה בזמן המקדש, בתורת "ונשלמה פרים שפתינו", כדי שיחשב כאילו אנו מקיימים את מצות נתינת מחצית השקל. ולכן יש על ידה "כפרה" כפי שהיה בזמנו כשהביאו את השקלים.

מדברי המשנה ברורה (סי' תרפה ס"ק א-ב) נראה שהעתיק את הטעם השני המבואר בדברי הלבוש (שהובאו לעיל אות א), וז"ל: "תיקנו לקרות ד' פרשיות בשנה מראש חודש אדר עד ראש חודש ניסן לזכרון ארבע דברים והם אלו. ראשונה היא פרשת שקלים, לזכרון מצות מחצית השקל שיתבאר בסמוך שהיו מחוייבים ליתן ללשכה לקרבן התמיד בכל שנה". ולאחר מכן הוסיף: "וכיון דבניסן בעי לאקרובי מתרומה חדשה, לכך מקדמינן ומשמיעין על השקלים באדר הסמוך לו שיביאו שקליהם בראש חודש ניסן. ואנו משלמים פרים שפתינו בקריאת הפרשה של כי תשא, דכתיב בה ענין השקלים".

- ג -

קריאת פרשת שקלים והפטרתה על ידי קטן

אבי מורי ז"ל כתב בספרו שיטות בהלכה (סימן כב) "תהיה נפקא מינה בכל זה, אם קריאת פרשת שקלים היא לזכר הנתינה או לזכר ההשמעה, לגבי קטן אם יכול

לקרוא בפרשת שקלים. אם נאמר דקריאה זו היא לזכר ההשמעה, אזי גם קטן יכול להשמיע. אבל אם היא לזכר הנתינה, הרי צריך להיות בן י"ג או בן עשרים. ותלוי במחלוקת הראשונים בפירוש המשנה (שקלים פ"א מ"ד) אע"פ שאמרו אין ממשכנים נשים ועבדים וקטנים, אם שקלו מקבלים מידם. הרמב"ם והרמב"ן סוברים שהכוונה במשנה לקטן שהוא מתחת ל"ג שנים. ואילו החינוך והרע"ב סוברים שהכוונה היא ל"קטן בדיני שקלים" שהוא מתחת לגיל עשרים, כלשון הכתוב בפרשת כי תשא, כל העובר על הפקודים מבן עשרים שנה ומעלה".

וכדבריו נקט רבי יוסף כהן, אב"ד ירושלים, בהגהות הררי קודש על המקראי קודש (ארבע פרשיות סימן א) בביאור מחלוקת הפוסקים אם קטן עולה למפטיר בפרשת שקלים. הרמ"א (או"ח סימן רפב סע' ד) סתם וכתב ש"קטן יכול לקרות בפרשת המוספין או בד' פרשיות שמוסיפין באדר". אולם בחידושי רעק"א על גליון השו"ע (שם) הביא שבשו"ת פרח שושן (סימן ח) פסק שקטן לא יקרא בד' פרשיות. ובספר גינת ורדים (כלל א סימן לה) פסק שגם בפרשת שקלים אין לקרות לקטן, והוכיח כן מתשובת הריב"ש (סימן קט) ומתשובת המבי"ט (ח"א סימן קט). ומכאן גם נובע המנהג, שקטן אינו עולה לפרשת שקלים.

וכתב רבי יוסף כהן: "לדעת הסוברים שהקריאה בפרשת שקלים בזמן הזה היא זכר לקריאת פרשת שקלים

במקדש, שגדרה הודעה והשמעה על השקלים להביאם למקדש, וברור שהמשמיע על השקלים אין צריך שיהא בר חיובא, ואין כאן ענין להוציא ידי חובה. ודעת המחמירים בקטן לפרשת שקלים, תתיישב לפי דברי הלבוש שגדר הקריאה בפרשת שקלים בזמן הזה היא זכר למצות נתינת השקלים שהייתה במקדש, ובתורת ונשלמה פרים שפתינו".

- ד -

חיוב קריאת פרשת שקלים בקטן שהגדיל בין ראש חודש אדר לראש חודש ניסן

בעת מסירת השיעור, העלה גיסי ר' דוד הגר את נושא "קטן שהגדיל" לענין מצות קריאת פרשת שקלים, בנדון קטן שהגדיל לאחר שקראו בשבת את פרשת שקלים, ונעשה בר מצוה לפני ראש חודש ניסן שהוא סוף זמן נתינת מחצית השקל – האם עליו לקרוא את פרשת שקלים, מכיוון שבשעת הקריאה היה אמנם פטור מחיוב נתינת מחצית השקל אבל לאחר מכן הוא כבר מחוייב במצוה זו, [וכמובן, לפי השיטות שקטן הפטור ממצות מחצית השקל הוא פחות מבן עשרים, השאלה היא אותה שאלה, כאשר נהיה בן עשרים לאחר קריאת פרשת שקלים, ולפני ראש חודש ניסן].

ונראה לדון בשאלה זו לפי הטעמים לקריאת פרשת שקלים. אם הטעם לקריאה הוא זכר למצות נתינת השקלים

שהיתה בזמן המקדש בתורת "ונשלמה פרים שפתינו", מאחר וזמן נתינת השקלים היה גם בהמשך החודש, לפיכך כאשר הקטן הגדיל לאחר קריאת הפרשה בשבת, עדיין הוא מחוייב להביא את השקלים, מכיון שהחיוב נמשך עד ראש חודש ניסן, ולכן צריך לקרוא בתורה את הפרשה לצאת ידי חיובו בתורת "ונשלמה פרים שפתינו".

אולם לפי הטעם שהקריאה היא זכר ל"השמעה" על השקלים בזמן שבית המקדש היה קיים, מכיון שחובת קריאת הפרשה היא דווקא בראש חודש אדר שבו השמיעו על השקלים, וחיוב זה אינו נמשך לאחר מכן – מכיון שביום זה היה קטן ופטור מחיובים, שוב אינו צריך לקרוא את פרשת שקלים.

קטן שהגדיל בפורים שחל בשבת

- א -

במסכת מגילה (ד, ב) מוזכרים שני טעמים מדוע המגילה אינה נקראת בשבת: "אמר רבה הכל חייבין בקריאת מגילה ואין הכל בקיין במקרא מגילה, גזירה שמא יטלנה בידו וילך אצל בקי ללמוד ויעבירנה ד' אמות ברשות הרבים, והיינו טעמא דשופר [שאין תוקעים בו בראש השנה שחל בשבת, משום גזירה זו] והיינו טעמא דלולב [שאין נוטלים אותו בשבת, משום גזירה זו]. רב יוסף אמר מפני שעניניהן של עניים נשואות למקרא מגילה" [רש"י: לקבל מתנות האביונים, ואי אפשר בשבת].

וכתב הטורי אבן (מגילה שם) "וקשה לי, התייחד לרבה דמפרש דהיינו טעמא דאין קוראים המגילה בשבת משום שמא יעביר, איכא למימר חכמים אחרונים תיקנו בחל בשבת להקדים לערב שבת. ואע"ג דאין בי"ד יכול לבטל דברי בי"ד חברו, כדאמר לעיל (ב, ב) גבי הקדמה ליום

הכניסה, הני מילי בדבר שאינו סייג משום דררא דאיסורא, אבל בדבר סייג אפילו לעקור דבר מהתורה בשב ואל תעשה שפיר דמי... אבל לרב יוסף דמפרש דאין קורין מגילה בשבת מפני שעניניהם של עניים נשואות למקרא מגילה, בעל כרחך אנשי כנסת הגדולה עצמן תיקנו להקדים מהיינו טעמא, דאם לא כן אי אפשר לרבנן בתראי לעקור לתקנתם, כיון דאין בו סייג משום דררא דאיסורא, דמאי אולמא מצות מתנות עניים ממצות מקרא מגילה, דנבטל קריאתה בזמנה משום שעניניהם של עניים נשואות למקרא מגילה". ומבואר בדבריו כי גדר תקנת קריאת המגילה בערב שבת בשנה שפורים חל בשבת – שנוי במחלוקת. לדעת רבה שאין קוראים מגילה בשבת גזירה מחשש איסור שמא יעבירנה ד' אמות ברה"ר, הרי שיש כח ביד חכמים לעקור תקנה שתקנו אנשי כנסת הגדולה לקרוא מגילה מדברי קבלה ולתקן לקרוא את המגילה בזמן אחר. ולכן לדעתו, גדר חיוב הקריאה בפורים שחל בשבת והקריאה

הוקדמה ליום שישי הוא מדרבנן. אולם לדעת רב יוסף, אין כח ביד חכמים לעקור את תקנת אנשי כנסת הגדולה לקרוא מגילה מחמת הטעם שעניניהם של העניים נשואות למתנות לאביונים, ולכן בפורים שחל

בשבת והקריאה הוקדמה ליום שישי גדר חיוב הקריאה הוא מדברי קבלה, והיא גופא בכלל תקנתם של אנשי כנסת הגדולה מדברי קבלה היה שבשנה שיחול פורים בשבת, קריאת המגילה תוקדם ליום שישי.

קמן בן ירושלים שהגדיל בט"ו שחל בשבת - האם צריך לקרוא מגילה בשבת

בקיבין אוצרות ירושלים (תשס"ג, עמ' כד) מובאים דברי האדר"ת: "אמר לי הרב אשר דב זוסמן בשם הרב הגאון רבי יוסף חיים זוננפלד, אשר בנו [של הרב זוסמן] נולד ביום ט"ו דמוקפין, ובו בשנה חל בשבת. והנה כל העולם קוראין בי"ד. ואמר הוא [הגרי"ח] שכיון שנתגדל בט"ו הרי לא חל עליו קריאת המגילה בי"ד כלל רק בט"ו. ואם כן יש לומר שהוא מותר לקרות בט"ו על פי מה שכתבו המפרשים דמהאי טעמא אמרו הכל חייבין במגילה, לשון "הכל" הוא מפני שהכל טרודים באותה מצוה. ועל כן יש לגזור שמא יעבירנה, אבל בשנה הזאת שהכל כבר קראוה אתמול, אם כן אינם טרודים עוד. על כן אין בקטן שנתגדל איסור שמא יעבירנה, וממילא חלה עליו חובת הקריאה אז בט"ו, ושפתים ישק".

היה קטן ופטור מחיוב הקריאה. ואף על פי שאין קוראים מגילה בשבת גזירה משום החשש שמא יעבירנה ד' אמות ברה"ר, חידש הגרי"ח זוננפלד כי בשנה זו אין לגזור, על פי דברי הראשונים (חידושי הר"ן מגילה ד, ב ועוד) שביארו את לשון הגמרא "הכל חייבים במקרא מגילה ואין הכל בקיאים במקרא מגילה, גזירה שמא יטלנה בידו ויעבירנה ד' אמות ברה"ר", שרק כאשר הכל טרודים בקיום המצוה [מגילה, וכן בשופר ולולב שגם נאסר לקיימם בשבת מגזירה זו] יש לגזור שלא לקיים המצוה. אך במצות מילה, שאין "הכל" טרודים בה אלא אבי הבן, ואם יעבירונו ימחו בידו, אין לגזור. ומדבריהם למד הגרי"ח, שבקטן שהגדיל בט"ו שחל בשבת, מכיון שאין הכל חייבים בקריאת המגילה בשבת זו אלא הקטן שהגדיל בלבד, אין לחוש שמא ישכח ויעבירנה כי האחרים שאינם טרודים יזכירוהו, ולכן שפיר מחוייב לקוראה.

על דברים אלו הגיב האדר"ת: "והנה הוא באמת דבר חכמה כראוי לו, אמנם מסופקני אם צדק בזה. ולא מיבעיא בקטן שנתגדל שכבר חלה עליו חובת הקריאה

רבי יוסף חיים זוננפלד, רבה של ירושלים, חידש בדינו של קטן שנולד בט"ו באדר ובשנת בר המצוה שלו חל ט"ו בשבת שאז קוראים את המגילה גם בירושלים בי"ד - כי נער זה יהיה חייב לקרוא מגילה בט"ו, דהיינו בשבת, כיון שרק אז הוא גדול. ולפני כן, בי"ד באדר

מדרכנן ב"ד, מאחר שקרא ב"ד יש לומר דאינו חייב עוד בט"ו מדברי קבלה. אלא אף בגר שנתגייר שלא חל כלל חובתו מקודם רק ביום ט"ו, יש לומר דאינו חייב. שנראה שמאחר שאסרו חכמים לקרות בשבת ממילא נפקע אז המצוה לגמרי ואין שום מצוה כלל לקרותה אז, והרי הוא כמו קנין מעות שמהתורה קונות, ובכל זאת, מאחר שעקרו חז"ל, אינו שום קנין וכמו שכתב רש"י בב"מ (מח, א). ואם כן יש לומר שאין שום מצוה כשיקראנה אז. ובודאי אם יתקע בשופר או יטול את הלולב בשבת לא קיים שום מצוה. ובמה שהזכרנו בגר, היינו אם נצייר שיוכל להתגייר אז בשבת, דאם לא כן, הרי אין מטבילין גר בשבת, ויש לומר בדיעבד אם טבל".

בדברי האדר"ת מבואר שכאשר פורים דמוקפין חל בשבת "מאחר שאסרו חכמים לקרוא בשבת ממילא נפקע אז המצוה לגמרי ואין שום מצוה לקרותה בשבת". ולכן הגיע למסקנא שאין שום מצוה לקרוא מגילה בשבת זו, כשם "שאם יתקע בשופר או יטול את הלולב בשבת לא קיים שום מצוה". [על דברים אלו העיר הרב שמואל חיים דומב (מוריה, ניסן תשס"ג עמ' סב) כי לדעת רבי עקיבא אייגר (דרוש וחידוש מערכה ח) מי שתקע בשופר בראש השנה שחל בשבת יצא ידי חובת קיום מצות שופר מהתורה, כי זמנו גם בשבת, אלא שגם עבר על איסור "שבות". ולכאורה הוא הדין בקריאת מגילה בשבת, אם עבר וקראה קיים את המצוה לדעת רעק"א.

אמנם האדר"ת דן לגבי חיוב הקריאה בשבת לכתחילה, ודברי רעק"א הם מצד שבדיעבד קיים בשבת מצוה שאסרו חכמים לעשותה בשבת].

כיסוד דברי האדר"ת כתב גם בשו"ת הר צבי (או"ח ח"ב סימן קכו) בנדון פורים שחל בשבת, ונאנס ולא קרא את המגילה בערב שבת, האם מחוייב לקרוא בשבת, ובנדון דידן, שהקטן נעשה בר מצוה בשבת האם מחוייב לקרוא בשבת, וז"ל: "לכאורה יש לדון, דהרי לרבה עקרו את המצוה מדברי קבלה לגמרי, וקריאה דערב שבת אינה אלא דרבנן בעלמא, ואם כן מאי אולמא דקטן זה ליפות כחו יותר מגדול שביטלו ממנו מצות קריאה מדברי קבלה, וגם הוא אינו מקיים אלא מצוה דרבנן בעלמא כמו הקטן. ובלאו הכי כבר כתבתי לעיל דגם לרבה דעקרו קריאה דשבת משום גזירה דשמא יעבירו, עדיין יש לומר דגם קריאה דערב שבת היא מצוה מדברי קבלה דאנשי כנסת הגדולה וכמו שנתבאר לעיל. שוב מצאתי בספר יהושע (פסקים וכתבים סימן רכו) שנשאל שם במי שנאנס ולא קרא את המגילה בערב שבת בפורים שחל להיות בשבת... ומסיק להלכה דאין לקרות המגילה בשבת בשום אופן".

ולמדנו מדבריו כי השאלה אם קטן שהגדיל בפורים שחל בשבת מחוייב לקרוא את המגילה בשבת, תלויה בגדר חיוב הקריאה בפורים שחל בשבת והקריאה הוקדמה ליום שישי, ובדברי

הטורי אבן שהובאו לעיל שכתב כי חיוב הקריאה הוא מדרבנן ולא מדברי קבלה. כי לפי דעתו שבשנה זו עקרו חכמים את החיוב לקרוא מגילה בשבת וחייבו מחדש מדין דרבנן לקרוא ביום שישי, הרי שאין כל חובה לקטן שהגדיל לקרוא בשבת, כי אין כל חיוב קריאת מגילה בשבת. אולם אם נאמר שגם כשפורים שחל בשבת והקריאה הוקדמה ליום שישי גדר חיוב הקריאה הוא מדברי קבלה, ומעולם לא עקרו חכמים את חיוב קריאת המגילה בשבת, אלא בכלל תקנתם היה שבשנה שיחול פורים בשבת, קריאת המגילה תוקדם ליום שישי – הרי שחיוב מקרא מגילה נותר על כנו גם בשבת, ולפיכך יתחייב הקטן שהגדיל לקרוא את המגילה בשבת.

והדברים מתבארים בהרחבה בהגהות חשק שלמה על מסכת סוכה (ה).
 א) שהביא את דברי הטורי אבן שגדר חיוב הקריאה בפורים שחל בשבת והקריאה הוקדמה ליום שישי הוא מדרבנן, וכתב: "יש נפקא מינה לענין קטן שהגדיל ביום הפורים שחל בשבת. דאם ערב שבת זמנם, יצא בקריאה דאתמול שקרא משום מצות חינוך. אבל אי שבת זמנם הוא, רק דחז"ל עקרו הקריאה מיום השבת משום הגזירה דשמא יעבירונו, אפשר דלא יצא בקריאה דאתמול, וצריך לקרוא בשבת פעם שנית. ואיסור דרבנן שמא יעבירונו לא שייך גביה לדעת המפרשים דתירצו דמשום הכי לא

גזרו במילה משום דהמצוה אינו מוטל רק על אדם אחד בלבד, וכמש"כ הריטב"א רפ"ד דסוכה ע"ש. וכן נמי בשכח ולא קראו בערב שבת. ואולי דאפילו הוא מדרבנן, מכל מקום כיון דרבנן עקרו הקריאה מיום השבת תו אינו מוטל על יום השבת שום חיוב קריאה".

מכ"ל מקום, להלכה פסקו האדר"ת והגרצ"פ פראנק ו"בספר יהושע"
 שאין לקטן שהגדיל בט"ו שחל בשבת לקרוא בשבת, מכיון שבשבת זו אין כל חיוב מקרא מגילה, כי בגלל הגזירה שלא לקרוא מגילה בשבת נעקר החיוב לקרוא בשבת.

ולעניות דעתי נראה להציע פתרון,
 שהקטן שנהיה גדול בשבת יקרא את המגילה ביום שישי בין השמשות. ובקריאה זו יצא ידי חובה כי יש בזה "ספק ספיקא". [א] ספק אם בין השמשות נחשב ליום, והקטן עדיין "אינו בר חיובא", ספק לילה שבו הקטן כבר נהיה גדול ו"בר חיובא". [ב] ספק אם הקריאה ביום שישי [כשפורים חל בשבת] היא מדברי קבלה או מדרבנן. ואם כן ממה נפשך יצא ידי חובה בקריאה זו. משום שאם זמן בין השמשות הוא כבר ליל שבת, הרי שהוא גדול, והלא יש צד שקטן שהגדיל מחוייב בקריאה בשבת. ואם בין השמשות הוא עדיין יום, יש צד שמחוייב בקריאה ביום זה, וצ"ע.

קמן שהגדיל בחול המועד פסח

- א -

ובביאור טעם זה כתב בשו"ע הרב (או"ח

סי' תצ סע' ו) "לא תיקנו חכמים לקרות ההלל אלא בשני ימים טובים הראשונים של פסח, אבל לא בחולו של מועד וימים טובים האחרונים שאינם דומים לחולו של מועד של סוכות, שתיקנו לקרות בו בכל יום, לפי שכל יום הוא חלוק בקרבנותיו מיום חברו ומיום טוב הראשון, והרי כל יום הוא כמועד בפני עצמו. מה שאין כן בפסח שקרבנות כל הימים הם שווים לקרבנות יום טוב הראשון, לפיכך כולם טפלים ליום טוב הראשון, ואין שום אחד מהן כמועד בפני עצמו". ומבואר שהסיבה שאין חיוב הלל בימי חול המועד ושביעי של פסח היא, כי אין בכל יום קרבן בפני עצמו, ולכן כל ימי החג "טפלים" ליום הראשון, ובאמירת ההלל ביום הראשון יצאו ידי חובת ההלל עבור כל ימי החג.

אולם הבית יוסף (סי' תצ סע' ד) הביא טעם אחר בשם המדרש מדוע אין חיוב לומר הלל בימי חול המועד ושביעי של פסח: "בשבלי הלקט (סי' קעד) כתב בשם מדרש הרנינו פרשת סוכה, לפי שנטבעו המצריים, וכתוב (משלי כד, יז) בנפול אויבך אל תשמח". והוסיף הפרישה: "והא דלא גומרים בחול המועד כמו בחג, כתבו מנהגים (מנהגי מהר"א קלוזנר) כדי שלא יהא עדיפא ימי חול המועד מימי יום טוב אחרונים".

הפרישה (המובא לעיל) וכן החק יעקב (סי' תצ סע' ד) הביאו הן את הטעם

במסכת ערכין (י, א) נמנו הימים ש"גומרים" בהם את ההלל:

"שמונה ימי החג, ושמונה ימי חנוכה, ויום טוב הראשון של פסח, ויום טוב (הראשון) של עצרת. ובגולה עשרים ואחד: תשעה ימי החג, ושמונה ימי חנוכה, ושני ימים טובים של פסח [דהיינו היום טוב הראשון של פסח, והיום טוב השני של גלויות], ושני ימים טובים של עצרת". ובהסבר הטעם מדוע חיוב אמירת ההלל בפסח הוא רק בשני הימים הראשונים ולא בכל ימי החג, כשם שיש חיוב אמירת הלל בכל ימי חג הסוכות, אמרו: "דחג חלוקים בקרבנותיהן, דפסח אין חלוקים בקרבנותיהן". ופירש רש"י (תענית כח, ב ד"ה יחיד) "בפסח לא גומר [הלל] אלא יום ראשון משום דחג הסוכות חלוק בקרבנותיו, וכל אחד ואחד כחג בפני עצמו דמי". בכל יום משבעת ימי חג הסוכות, מקריבים קרבן מוסף שונה, ולכן כל יום ויום נחשב כ"מועד" בפני עצמו, ויש חיוב חדש לומר הלל. לעומת חג הפסח שבכל יום מימי חול המועד וגם בשביעי של פסח מקריבים את אותו קרבן מוסף, ולכן החיוב הוא רק ביום טוב הראשון. בדברי הגמרא, מפורש איפוא, שאין אומרים הלל בימי חול המועד ובשביעי של פסח, כי ימי הפסח אינם "חלוקים בקרבנותיהם", ועל כן אין חיוב אמירת הלל בכל יום בפני עצמו.

חג הפסח חלוקים בקרבנותיהם. ושנית, גם אין חיוב הודאה על נס קריעת ים סוף, מדברי המדרש, שלא ראוי לומר שירה כאשר מעשי ידי הקב"ה טובעים בים סוף.

המוזכר בגמרא, והן את הטעם המובא במדרש. והדבר כמובן דורש ביאור, מדוע יש צורך בשני הטעמים, ואין די באחד מהם.

- ב -

הלל בפסח - הודאה על יציאת מצרים או מדין ה"מועד"

ונראה, בביאור הדברים, על פי מה שכתב הטורי אבן (מגילה יד, א) בתוך דבריו: "הלל שאומרים בליל יום טוב ראשון של פסח לאו משום רגל אמרינן ליה, אלא משום ניסא הוא, דהא בשאר רגלים אין אומרים הלל בלילה אלא ביום לחוד, שמע מינה משום ניסא אמרינן ליה בלילה".

מדברי הטורי אבן למדנו כי יש שני טעמים לחיוב אמירת הלל:

[א] בכל אחד מהמועדים יש חיוב לומר הלל מדין ה"מועד", ולכן אומרים הלל ביום טוב הראשון של פסח, בשבועות ובסוכות.

[ב] חיוב אמירת הלל הוא מדין "הודאה" על נס, ולכן אומרים הלל בליל יום טוב ראשון של הפסח, כהודאה על יציאת מצרים, ובחנוכה כהודאה על הנסים והנפלאות שהיו.

ומאחר ויש שני טעמים לחיוב אמירת הלל: מדין ה"מועד", ומדין "הודאה" על נס, מובן מדוע יש צורך בשני טעמים להסביר מדוע אין חיוב אמירת הלל בשביעי של פסח. ראשית, משום שאין חיוב מדין המועד, מדברי הגמרא, שאין ימי

- ג -

התוספות במסכת סוכה (לח, א ד"ה מי שהיה) כתבו: "אשה פטורה מהלל דסוכות וכן דעצרת, וטעמא משום דמצוה שהזמן גרמא היא, אף על גב דבהלל דלילי פסחים משמע בפרק ערבי פסחים (קח, א) דמחייבי בד' כוסות, ומסתמא לא תיקנו ד' כוסות אלא כדי לומר עליהם הלל ואגדה. שאני הלל דפסח דעל הנס בא, ואף הן היו באותו הנס, אבל כאן לא על הנס אמור".

מדברי התוספות דייק רבי רפאל שפירא, נכדו של הגר"ח מוולוז'ין, בספרו תורת רפאל (הלכות פסח סימן עה) "משמע כאן דאשה פטורה מהלל דסוכות וכן דעצרת", ולא הזכירו שפטורות גם מחיוב הלל בפסח ביום [אלא רק בסוכות ועצרת], כי התוספות נקטו שבנוסף לחיובן של הנשים באמירת הלל בליל פסח, באמת הן חייבות באמירת הלל בפסח ביום, כי חיוב הלל ביום הפסח אינו מחמת ה"מועד" אלא מדין הודאה על הנס "ואף נשים היו באותו הנס". וכשם שחייבות לומר הלל בליל הפסח משום הנס, כך הן חייבות לומר הלל בפסח ביום. וביאר התורת רפאל: "ואף על פי דלכאורה [חיוב הנשים בהלל ביום הפסח הוא] משום יום טוב הוא ולא משום נס, דעל הנס כבר אמרו בלילה, מכל מקום לא יצאו ידי חובתן במה שאמרו הלל

בכף החיים (שם) הביא טעם נוסף בשם ספר שער הכוונות, שכתב: "לפי שכל האורות שנכנסו בליל פסח הם מתקיימים כל הלילה וכל יום ראשון של פסח ולכן אומרים הלל גמור ביום ראשון של פסח, ואחר כך מסתלקים [האורות] לגמרי וחוזרים ליכנס בסדר המדרגות, מדרגה אחר מדרגה על ידי ספירת העומר עד חג השבועות. ולכן אין אומרים בשאר ימי הפסח הלל גמור אלא בדילוג".

הכף החיים כתב סיבה נוספת על דרך הקבלה "ועיי"ש בתיקונים ד"ה שתיתאה שכתב, אמרין הלל גמור והלל שאינו גמור בפסח לקבל מצה שלימה ומצה פרוסה". כלומר, כשם שבליל הסדר יש דין של "מצה שלימה" ו"מצה פרוסה", כך גם באמירת הלל בימי חג הפסח, יש דין לומר הלל "שלם" ביום טוב הראשון, וחצי הלל בשאר ימות החג.

- ה -

קמץ שהגדיל בחול המועד פסח

ממוצא הדברים נבוא לדון בחידושו של הגרש"ז אויערבך המובא בספר הזכרון מבקשי תורה (פסח, סימן קכ) "קטן שהגדיל בחול המועד פסח, מהראוי היה שיאמר הלל שלם בחול המועד, שהרי כל הטעם שאין אומרים הלל שלם בחול המועד הוא מפני שכבר אמרוהו ביום הראשון, ואם כן זה שלא היה בר חיובא ולא קיים המצוה יתחייב בהלל שלם לכשהגדיל. מיהו כיון

בלילה, וכדאיתא במגילה (כ, ב) כל היום כשר לקריאת הלל [ולא בלילה] דכתיב ממזרח שמש עד מבואו מהולל שם ה'. והא דתקינו לומר הלל בליל פסחים, היינו כדאיתא בב"ר עשית לנו ניסים ביום, אנו אומרים לפניך שירה ביום. עשית לנו ניסים בלילה, אנו אומרים לפניך שירה בלילה, ע"ש. וביציאת מצרים עשה לנו ניסים גם בלילה וגם ביום כדאיתא בברכות (דף ד, ודף ט). ועל הגאולה דיום אינו יוצא ידי חובה במה שאמרו הלל בליל פסח, ומשום הכי נצרך לומר עוד הלל ביום משום נס".

ומבואר בדבריו שיש חיוב להודות ולומר הלל הן על הניסים שנעשו בליל פסח, והן על הניסים שנעשו ביום הפסח. ולפיכך גם חיוב ההלל בפסח ביום הוא מדין ההודאה על הנס, ולא מחמת ה"מועד", ונשים תהיינה מחוייבות באמירתו, כי "אף הן היו באותו הנס".

- ד -

טעמים נוספים מדוע אין חיוב לומר הלל בימי חול המועד ושביעי של פסח

האליה רבה (ס"ק ו) והכף החיים (שם ס"ק יז) כתבו בשם הכל בו (סימן נז) "דאין חיוב מצה אלא בלילות ראשונות, משא"כ סוכות כל שבעה ימים". כלומר, חיוב אמירת הלל בפסח תלוי בחיוב אכילת המצה, וכשם שמהתורה יש חיוב אכילת מצה רק ביום טוב הראשון של פסח, כך גם חיוב אמירת ההלל הוא רק ביום טוב הראשון של פסח.

שאיין הקטן חייב בהלל שלם כשיגדיל, שהרי לא היה מחוייב בהלל ביום הראשון של החג, ולאחר שהגדיל כשעבר היום הראשון וחלפה מצות אכילת המצה, כבר אינו מחוייב באמירת ההלל.

• וגם לפי הטעם המבואר בשער הכוונות שאמירת ההלל תלויה ב"אורות שנכנסו בליל פסח המתקיימים כל הלילה וכל יום ראשון של פסח", מסתבר שהקטן אינו מחוייב באמירת ההלל כשיגדיל, כי ה"אורות" כבר הסתלקו, ואין אמירת הלל שלם ללא האורות שנכנסו בליל הסדר, שהיה עדיין קטן.

- 1 -

להלכה נחלקו הפוסקים האם חיוב הלל הוא מהתורה או מדברי סופרים.

הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ג ה"ו) כתב: "קריאת הלל לעולם מדברי סופרים בכל הימים שגומרים בהם את ההלל". אולם הראב"ד (שם) השיג על הרמב"ם: "ויש בהם עשה מדברי קבלה, השיר יהי לכם כליל התקדש חג". וכן דעת הרמב"ן (בהשגותיו לספר המצות שורש ראשון אות א) שכתב: "הלל נצטווה למשה בסיני שיאמרו ישראל במועדיהם שירה לאל שהוציאם ממצרים וקרע להם את הים והבדילם לעבודתו, ובא דוד ותקן להם את ההלל הזה כדי שישירו בו. וכן השיר שבמקדש מן התורה הוא כדברי האומר (ערכין יא, א) עיקר שירה בפה, ושירה מעכבת קרבן".

שהלל דרבנן הוא שפיר יוצא ידי חובתו בקטנותו, ויש לעיין בזה".

• ונראה כי לדעת הטורי אבן, שחיוב אמירת הלל בפסח הוא מחמת המועד, וחיוב זה הוא בכל ימי חג הפסח, אלא שבדרך כלל נפטר מהחיוב כבר כשאומרו ביום הראשון. נראה כי בנדון דידן, אמנם ביום טוב הראשון לא היה הקטן מחוייב באמירת ההלל מחמת המועד, אך כשהגדיל בחול המועד ונצטווה בחיוב ה"מועד", ודאי יהיה חייב באמירת ההלל בחול המועד מחמת ה"מועד".

• ברם לפי שו"ע הרב שכל ימי הפסח "טפלים ליום טוב הראשון" והיום הראשון הוא העיקר, וכן לדעת הלבוש שחובת ההלל היא דווקא ביום הראשון, כי קדושתו יתרה מקדושת שאר הימים – יתכן שהקטן לא מצווה באמירת ההלל כשיגדיל בחול המועד, מכיון שביום הראשון של פסח "שהוא העיקר", לא היה מחוייב לאומרו.

• וכן לדעת התורת רפאל, שחיוב אמירת הלל בפסח, הן בלילו והן ביומו, הוא מדין "ההודאה על נס", מסתבר שאין קטן מצווה באמירת ההלל לכשיגדיל, היות והנס היה ביום טוב הראשון כשיצאו ממצרים, והקטן שנעשה גדול בחול המועד, כבר אינו מחוייב באמירת הלל על ניסים שאירעו קודם לכן.

• וכמו כן לפי הכל בו, שחיוב אמירת הלל בפסח תלוי בחיוב אכילת המצה, נראה

הביאור הלכה (או"ח סי' תכב סע' ב ד"ה הלל) כתב כדברי הרמב"ם: "בימים שגומרים את ההלל, יש על האנשים חיוב מדברי סופרים".

ועל פי זה נראה שלמעשה אין לחייב אמירת הלל בכל מקום של ספק, כדין ספק דרבנן לקולא.

מאידך גיסא, יש לדון לחייב קטן שהגדיל בחול המועד לומר הלל – על סמך עניינים שמקורם בקבלה, על פי דברי המשנה ברורה (סי' כה ס"ק מב) בשם

כנסת הגדולה בכללי הפוסקים: "כל דבר שבעלי הקבלה והזוהר חולקים עם הגמרא והפוסקים, הילך אחר הגמרא והפוסקים. מיהו אם בעלי קבלה מחמירים יש להחמיר גם כן. ואם לא הוזכר בגמרא ובפוסקים, אע"פ שנזכר בקבלה, אין אנו יכולים לכוף לנהוג כך. ודין שאין מוזכר בהיפוך בש"ס ופוסקים, יש לילך אחר דברי קבלה, וגם במקום שיש פלוגתא בין הפוסקים, דברי קבלה יכריעו". ומעתה יתכן לומר שדברי הקבלה יכריעו לחומרא במחלוקת הפוסקים, וצ"ע.

קטן שהגדיל בתשעה באב שחל בשבת

- א -

הלכה פסוקה ברמב"ם (הלכות תעניות פ"א ה"ד) ובשו"ע (או"ח סימן תקנ סע' ג) "כל ד' הצומות הללו י"ז בתמוז, תשעה באב, צום גדליה ועשרה בטבת] אם חלו להיות בשבת נדחין לאחר השבת".

ויש לדון האם כאשר תענית תשעה באב נדחת משבת ליום ראשון עשירי באב, מה דינו של קטן שנהיה בר מצוה בעשירי באב, ובתשעה באב היה עדיין קטן – האם חייב בתענית בעשירי, או לא.

ונראה כי דינו של הקטן תלוי בגדר חיוב התענית שנדחתה מתשעה לעשרה באב, האם חיוב התענית הוא בגדר תשלומין לחיוב התענית שהיה אמור להיות בשבת. או שחכמים קבעו חיוב חדש להתענות ביום ראשון.

אם חיוב התענית בעשירי באב הוא בגדר תשלומין לחיוב התענית בתשעה באב, קטן שהגדיל בעשירי באב פטור מלהתענות בו, מכיון שבתשעה באב, זמן חיוב התענית, היה קטן ולא היה מחוייב להתענות. אולם אם חז"ל קבעו חיוב חדש לצום בעשירי באב, קטן שהגדיל חייב להתענות בעשירי באב, כי בזמן חיוב התענית, בעשירי באב, הוא בר חיובא.

בשו"ת דברי מלכיאל (חלק ה סימן קל) בתחילת דבריו כתב כהצד הראשון: "לכאורה דמי להא דפסחים (צג, א) בקטן שהגדיל בין שני פסחים, שאם הוא תשלום דראשון, איתא שם שאינו צריך להביא פסח שני. ואם כן הוא הדין בנדון דידן, שצום דעשירי הוא תשלום של תשעה באב, וכיון שהיה פטור בתשעה באב הוא פטור גם כן מלהשלים". אולם למסקנה

באב. ונמצא לפי דבריו, שאין נפק"מ בין צדדי החקירה ביסוד גדר חיוב התענית בתשעה באב שנדחה, לנדון קטן שהגדיל בעשירי באב, היות ולפי שני הצדדים עליו להתענות, כי מדין חינוך היה מחוייב להתענות בתשעה באב.

אלא שעל דברי המהרש"ם תמה בשו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן כז) היכן נמצא בשו"ע החיוב לחנך קטן להתענות בתשעה באב "דין כזה מצינו רק לגבי יום הכפורים, כפסק באו"ח (סימן תרטז סעי' ב). אבל לגבי תשעה באב לא נזכר בשו"ע מחיוב כזה כלל, ואדרבא האליה רבה (סי' תרטז סק"ג) מדגיש לכתוב דאין להם להתענות אלא לתינוקת בת י"ב שנה ויום אחד ותינוק בן י"ג שנים ויום אחד. ואם כן הרי נפל לבירא כל דבר סברת חיובו של המהרש"ם בזה, וצריך להיות איפוא הדין לכאורה דשפיר פטור הבר מצוה הזה מלהתענות בתשעה באב שנדחה שרק אז נמלאו לו י"ג שנה ויום אחד".

אולם הציץ אליעזר מיישב את דברי המהרש"ם "דהא תענית לשעות, שפיר סוברים כמה מגדולי הפוסקים שמחוייבים לחנך בתשעה באב גם את הקטנים. כלומר, יש חיוב "חינוך" על קטן בתשעה באב, הבא לידי ביטוי בחיוב לחנכו להתענות כמה שעות בתשעה באב. וכמו כן קטן אסור בלימוד תורה בתשעה באב (פמ"ג סי' תקנד במשב"ז ס"ק א), וכן אסור להאכילו בשר ויין בתשעת הימים (מג"א סי' תקנא ס"ק לא). ואם כן תשעה באב אינו נחשב "נדחה" לגמרי ביחס לקטן, ולכן הוא מחוייב להתענות למחרת, ודברי המהרש"ם מיושבים.

צידד כי "העיקר שצריך להתענות, כי כן היתה התקנה מתחילה, שאם יחול תשעה באב בשבת יתענו למחר, דבאמת יש סוברים שעיקר התענית הוא בעשירי".

ומבואר בדבריו שחיוב התענית בתשעה באב נדחה, הוא חיוב חדש על תאריך זה, ולא בתורת תשלומין לתשעה באב, ונתקן על ידי חכמים מלכתחילה כחיוב בעשירי באב. וזאת משום שלדעת רבי יוחנן גם עשירי באב הוא יום שראוי לקבוע בו תענית על חורבן בית המקדש. ולכן בשנה שחל תשעה באב בשבת ואי אפשר להתענות ביום זה, קבעו חכמים מלכתחילה את יום התענית בעשירי באב.

לפיכך, קטן שהגדיל בעשירי באב, חייב להתענות בתענית תשעה באב שנדחתה לעשירי באב, כי בזמן חיוב התענית, בעשירי באב, הוא כבר בר חיובא.

- ב -

אולם בשו"ת מהרש"ם (חלק ג סימן שסג) כתב סברא מחודשת לחייב קטן שהגדיל בעשירי באב בתענית תשעה באב שנדחה "דגם קודם שנתמלא ונעשה בן י"ג שנים הרי חייב משום חינוך, אם כן לא נדחה לגמרי". והיינו שאין לומר שהתענית "דחוייה" מתשעה באב [בגלל השבת] וממילא נדחה לגמרי חיובה, ולכן הקטן פטור להתענות בעשירי - שהרי בתשעה באב היה הקטן מחוייב להתענות מדין "חינוך", ואם כן אינו נחשב כ"נדחה לגמרי" מהחיוב להתענות בתשעה באב, ושפיר יתחייב הקטן להתענות בעשירי

רץ כצבי

מפתחות

תוכן מפתח ערכים

הערך "קמן-קמנה-קמנים" מציין לנושאים כלליים בחיובי קטנים במצוות ואיסורים. למציאת נושאים מוגדרים יש לחפש בערכים אחרים (לדוגמה, קטנים בנשיאת כפיים, ראה ערך נשיאת כפיים).

דיני הברכה 7
הכשרים והפסולים 7
זר בברכת כהנים 7
קטן 8
בת ע"ע קטן-קטנה 8

- ג -

גדול 8
גוי ע"ע נכרי 8
גזירה-גזירות ותקנות 8
גזל 8
גט-גיטין 8
גלות 8
גמילות חסד 8
גניבה 8
גר-גרות 8

- ד -

דברי קבלה 9
דברים שבקדושה 9
דעת 9

- דה -

הבדלה [במוצאי שבת] 9
נשים 9
תשלומין 9
הבדלה [במוצאי יום טוב] 9
נשים 10
תשלומין 10
הודאה 10
הידור מצוה 10
הכאה 10
הכנסת אורחים 10
הלכה 10

במצוות וחובים 4
בחינוך 4
אתרוג 4

- ב -

בין אדם לחברו 4
בית המקדש 4
חורבן בית המקדש 4
בית כנסת 5
בית ספר 5
בכור 5
כל יראה וכל ימצא 5
כל תשחית 5
בן-בנים 5
בן נח 5
בן סורר ומורה 5
בנות ע"ע קטנות 5
בר מצוה 5
ברוב עם הדרת מלך 5
בריא-בריאאות 5
ברית מילה 5
ברית ערבות מואב 6
ברכה - ברכות 6
ברכת התורה 6
ברכת שהחינו 6
ברוך שפטרני 6
ברכת הגומל 6
ברכת שעשה לי נס במקום הזה 6
ברכה לבטלה 7
ברכת המזון 7
קטן 7
ברכת כהנים 7
גדר הברכה 7

- א -

אב 1
אבות 1
אבידה 1
אבלות 1
קטן 1
קטן שהגדיל 1
אברהם אבינו 2
אונן 2
אופניים 2
אורח ע"ע הכנסת אורחים 2
איסור-איסורים 2
איסור דרבנן 2
איסור עשה ע"ע מצות עשה 2
אכזרי 2
אם 2
אמונה 2
אמן 2
אמת 2
אף הן היו באותו הנס 2
אפטרופוס 2
אפיקומן 3
גניבת אפיקומן 3
אפרושי מאיסורא 3
ארבע כוסות 3
ארבע פרשיות 3
פרשת שקלים 3
פרשת זכור 3
פרשת פרה 3
פרשת החודש 4
ארבעת המינים 4
אשה - נשים 4

19	כיבוד אב ואם
19	כיסוי ראש
19	כישוף-כשפים
19	כלאים
20	כעס
20	כפרה
20	כשרות

- ט -

20	לב
20	לוי-לוויים
20	לולב
20	קטן
20	ליל הסדר
20	קטנים
21	לפני עור
21	לפנים משורת הדין

- מ -

21	מאה ברכות
21	מגילת אסתר
21	בשבת
21	נשים
21	קטן
21	מומר
22	מומר קטן
22	מועד-מועדים
22	שמחה במועד
22	מוצאי שבת ע"ע הבדלה;
22	קטן שהגדיל
22	מוקצה
22	מזוזה
22	קטן במזוזה
22	קטן שהגדיל במזוזה
22	מחלל שבת בפרהסיא
22	מגעו בין
22	מחצית השקל
23	נשים במחצית השקל
23	מחשבה ע"ע דעת;
23	קטן-מעשה ומחשבה של
23	קטן
23	מידות טובות
23	מכירה
23	מכירת חמץ ע"ע חמץ

15	חרש
15	חשד
	- ז -
15	טבילה
15	טומאה
16	טלית ע"ע ציצית
16	טף

- י -

16	יבום
16	יום טוב
16	יום טוב שני
16	קטן שהגדיל
16	יום כיפורים
16	קטן-קטנה
17	ערב יום הכיפורים
17	תוספת יום הכיפורים
17	י"ז בתמוז ע"ע תענית
17	יחוד
17	יין
17	יין נסך
17	מגע מחלל שבת בין
17	יכיר
17	ימות המשיח
17	יעלה ויבוא
17	יעקב אבינו
17	יצחק אבינו
17	יציאת מצרים
18	יראת שמים
18	ירושלים
18	ישמעאלי-ישמעאלים
18	יתום-יתומים

- כ -

18	כבוד הבריות
18	כבוד הציבור
18	כהן-כהונה
18	מצות יוקדשתי
18	כחן קטן
19	כוהנת
19	כוונה [בקיום מצוות]
19	כוונה

10	הלכה למשה מסיני
10	הלל
11	הסבה
11	הפטרה-מפטיר
11	קטן
11	הקהל
11	הרהור

- ק -

11	וידוי
	- ר -
11	זימון
11	זכור ע"ע ארבע פרשיות
11	זכיה

- ח -

12	חבלה
12	חול המועד
12	חולה
12	חומרא-חומרות
12	חורבן בית המקדש ע"ע בית
12	המקדש
12	חזקה
12	חזקה דרבא
12	חילול השם
12	חינוך
13	על מי מוטל החיוב
13	גדרי המצוה
13	החיוב במצוה
13	מדיני המצוה
13	חלב נכרי
14	אבקת חלב נכרי
14	חליצה
14	חמץ
14	מכירת חמץ
14	חנוכה
14	מצות הדלקת הנרות
14	ברכות על הדלקת הנרות
14	פרסומי ניסא
14	קטן בנר חנוכה
15	קטן שהגדיל בחנוכה
15	חסד
15	חצי שיעור

- פ -

30	פדיון הבן
30	פועל
30	פורים
30	קטן
30	סעודת פורים
30	שתיית יין בפורים
31	פורים קטן
31	פורים שחל בשבת
31	פסח
31	הלל בפסח
31	קטן
31	קטן שהגדיל בפסח
31	פסח שני
31	פקוח נפש
31	פרה ע"ע ארבע פרשיות
31	פרהסיא
31	פרו ורבו
31	פרישות

- צ -

31	צדקה
	צום-ד' צומות ע"ע
31	תענית
31	צום גדליה ע"ע תענית
31	ציבור
32	ציצית
32	קטן

- ק -

32	קבלה
32	קדושה
32	קדיש
32	קדיש יתום
32	קטן-קטנה-קטנים
33	מעשה ומחשבה של קטן
33	קטנות
34	קטן שהגדיל
34	בברכת התורה
34	בברכת שהחיינו
34	בברכת הגומל
34	בשבת
34	במוצאי שבת
34	ביום טוב שני

27	סומא
27	סיום מסכת
27	סיפור יציאת מצרים
27	סכך ע"ע סוכה
	סעודה שלישית ע"ע
27	שבת
27	סעודת מצוה
27	ספיה לקטן
28	גדר האיסור
28	בדינים שונים
28	ספירת העומר
28	נשים
28	קטן
28	קטן שהגדיל
28	ספק
29	ספר תורה
29	סתם יינם ע"ע יין נסך

- ע -

29	עבד-עבדים
29	עבודה זרה
29	עבירה
29	עגונה
29	עדות
29	עונש
29	עירוב תבשילין
29	עכו"ם ע"ע נכרי
29	עליה לרגל
	עליה לתורה ע"ע קריאה
29	בתורה
29	עמלק
	ערב יום הכיפורים ע"ע יום
29	כיפורים
29	ערב פסח
29	ערבות
30	בקטן
30	גדר דין ערבות
30	ערוה
30	ערכין
	עשירי באב ע"ע תשעה
30	באב
30	עשרה בטבת ע"ע תענית

23	מלקות
23	מנהג
23	מנין
23	מעקה
23	מעשר כספים
23	מפטיר ע"ע הפטרה
23	מצה
24	קטן
24	מצוה - מצוות
24	מצוות דרבנן
	מצוה חיובית ומצוה
24	קיומית
24	חינוך במצוות
25	מצות עשה שהזמן גרמא
25	מראית עין
25	משיח
25	משלוח מנות
25	קטן שהגדיל
25	מתנה
25	מתנות לאביונים
25	קטן שהגדיל
25	מתעסק

- נ -

25	נאמנות
25	נביא-נביאים
26	נדבה
26	נדר-נדרים
26	נזיר-נזירות
26	נוק-נויקין
26	נישואין
26	נכד ע"ע סב
26	נכרי
26	נס
	נשיאת כפיים ע"ע ברכת
26	כהנים

- ס -

26	סב
27	סוכה
27	קטן
27	סוכות

שקלים ע"ע ארבע	
פרשיות	41
שקר	41

- ת -

תוכחה	41
תוספת שבת ויום טוב	41
תורה	41
תורה שבכתב	41
תינוק שנשבה	41
תלמוד תורה	41
נשים	42
קטן	42
תלמיד ע"ע רב ותלמיד	42
תענית	42
קטן	42
תענית אסתר	42
תענית בכורים [בערב	
פסח]	42
תפילה	42
קטן	43
מודים דרבנן	43
תפילת שחרית	43
תפילת מנחה	43
תפילת ערבית	43
תפילת מוסף	43
נשים בתפילת מוסף	43
תפילת נעילה	43
תפילין	43
קטן	44
תקיעת שופר ע"ע שופר	44
תקנה-תקנות	44
תרומה	44
תשביתו ע"ע כל יראה	44
תשובה	44
תשלומין בתפילה	44
תשעה באב	44
קטן	44
עשירי באב	44
תשעת הימים	44

קריעה [אבלות]	38
קטן בקריעה	38

- ר -

ראיה [מצות ראיה בבית	
המקדש]	38
ראש השנה	38
ראש חודש	38
רב	38
רב ותלמיד	38
רגל ע"ע מועד; יום טוב	38
ריבית	38
רפואה	38
רשע	38

- ש -

שבועה	39
שבועות	39
שביעית	39
שבת	39
ברכת הבנים בליל שבת	39
קטן	39
תפילות שבת	39
קריאת התורה	39
סעודה שלישית	39
שוגג	39
שוטה	40
שומע כעונה	40
שופר	40
בשבת	40
קטן בתקיעת שופר	40
שחיטה	40
שיעורי תורה	40
שכרות	40
שליח-שליחות	41
שליח ציבור	41
שמחה	41
שמחת בית השואבה	41

במוצאי יום טוב שני	34
בראש השנה	34
בתקיעת שופר	34
במוצאי יום הכיפורים	34
בסוכות	34
בחנוכה	34
בפורים	34
בפרשת שקלים	34
בפסח	34
בקרבן פסח	34
בפסח שני	35
בספירת העומר	35
בתשעה באב שחל בשבת	35
במזוזה	35
באבלות	35
קידוש [בשבת]	35
קטן	35
נשים	35
תשלומין	35
קידוש [ביום טוב]	35
קידוש החודש	35
קידוש השם	35
קטן	35
קידוש לבנה	36
קללה	36
קנין-קניינים	36
בנכרי	36
קרבן-קרבנות	36
קטן	36
קרבנות ציבור	36
קרבן מוסף	36
קרבן תודה	36
קרבן פסח	36
קריאת התורה	36
הברכות	37
במועדים	37
בחנוכה	37
קטן	37
עליה לתורה	37
קריאת שמע	37
קטן	38

מפתח ערכים

- א -

אב

חיובו בחינוך בנו..... ב
חיובו להנך בנו לקדושה ופרישות..... ה,יב
בנו חשוב כגופו ויותר מגופו..... שפה
כל מצוות הבן על האב, אנשים חייבים
ונשים פטורות..... ט
קבלת האבות מחייבת את הבנים..... מג
המנהג לנשק ידי הוריו..... קכט
ברכת הגומל של אב עבור בנו..... שפה
נאמנות להעיד על בנו..... שכט
כאשר יש מחלוקת בין האב והאם מה גיל
בנם, נאמנות האב גוברת..... שי
כל המונע בנו מן המרדות, סוף בא לתרבות
רעה ושונאהו..... קמה
כל המייסר את בנו מוסיף הבן אהבה על
אביו והוא מכבדו..... קמה
הכאת בנים..... קמ,קמה,קנג
הגבלות בהיתר להכות בנים כדי לחנכם..... קמו
אב המכה את בנו והרגו בשוגג אינו חייב
גלות..... קמ,קפה
אימתי חייב האב לשלם על חבלות שגרם
לבנו..... קמא
ע"ע אב; כיבוד אב ואם

אבות

דינם קודם מתן תורה - כבני נח או כישראל
..... ער
קיימו התורה והמצוות קודם שנצטוו..... רכא
ע"ע אברהם אבינו; יצחק אבינו; יעקב
אבינו

אבירה

אבידת אביו ואבידת רבו, של מי קודמת..... תפז

אבלות

כל מי שאינו מתאבל כמו שצוו חכמים הרי
זה אכזרי..... רלא,תנג
חיובי אבלות נועדו לעורר לחזור בתשובה
..... רלא,תנג
עיקר קיום דיני אבלות בלב..... רכט
דיני אבלות אינם קשורים בשם 'רשע' שיש
למת..... קצז
אבלות על אביו ואמו או קרוביו היא 'אבלות
יחיד'..... רלא
ההבדל בין ג' ימים הראשונים לשאר ימי
השבועה..... רלא
איסור תלמוד תורה..... רכז
מי שמת לו מת אין חובה שיאמרו לו זאת.. רכט
דין 'שמועה רחוקה'..... רלא
על מומר שמת..... קצה
קטן
חינוכו לאבלות..... לא,רככ,רכה,שפא,תנג
חינוך קטנה לאבלות..... רכח
השוואה לחיוב קטן בקריעה..... רכה
בתלמוד תורה באבלות..... רכז
ההבדל בין חינוך הקטן באבלות לחינוכו
להתאבל על חורבן בית המקדש..... רלא
אבלות על קטן מומר שמת..... קצה
החילוק בין דיני אבלות על קטן שהמיר דתו
לשאר דיני מומר..... קצז
קטן שהגדיל
בתוך שבעת ימי האבלות..... רכה
האם משהגדיל חייב להתאבל שבעה
ושלושים..... שי,שיב
ע"ע בית המקדש-חורבן בית המקדש;
קריעה

אברהם אבינו

המקור לחיוב מצות חינוך נלמד מאברהם
אבינו..... כג, א, כב
ע"ע אבות

אונן

במוצאי שבת האם חייב להבדיל לאחר
קבורת מתו ביום ראשון..... שגא

אופניים

רכיבה בשבת וביום טוב..... קעג
רכיבת קטן בשבת ויום טוב..... קעג

אורח ע"ע הכנסת אורחים

איסור-איסורים

עד אחד נאמן באיסורים..... שכט
אין מבטלין איסור לכתחילה..... קפ
ביטול איסור בשוגג או במזיד..... קפ
לצורך מצות חינוך..... יג
איסור דרבנן

איסור על הגברא ולא על החפצא..... קפג
אפרושי איסורא..... קנו
חינוך באיסורים דרבנן..... רג
ספיה לקטן באיסור דרבנן..... קעו, קפא, קפו, תצב
ע"ע מצוות

איסור עשה ע"ע מצות עשה

אכזרי

כל מי שאינו מתאבל כמו שצוו חכמים הרי
זה אכזרי..... רלא, תנג
האיסור להכות באכזריות..... קמא, קמח, קפה

אם

טוב לנשק ידי אמו בליל שבת..... קכט
נאמנות להעיד על בנה..... שכט
כאשר יש מחלוקת בין האב והאם מה גיל
בנם, נאמנות האב גוברת..... של
חיוב האם במצות חינוך..... ב, ד, יב
חיוב האם בחינוך מצד שמשועבדת לסייע
לבעלה..... ט
ע"ע כיבוד אב ואם

אמונה

חיוב קטן בתלמוד תורה - מדין החיוב לחנכו
ליסודות האמונה..... פד
חינוך הקטנים לאמירת פסוקי אמונה..... פג
חינוך קטנות לאמונה..... פב
עיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים
לליל הסדר משרישים בקטנים את יסודות
האמונה..... תקצה, תקצו, תקצט, תריא
חוטפים מצה לחזק האמונה בלב התינוקות
תריא
בתשעה באב התירו כמה דברים כדי לחזק
האמונה..... תריא

אמן

השומע אחד מישראל מברך אחת מכל
הברכות חייב לענות אחריו אמן..... תרנג
המברך ברכה שאינה צריכה כנשבע לשוא
ואסור לענות אחריו אמן..... תרנג
על ידי עניית אמן חשוב כאילו היה מברך
לעצמו..... שצה
על ברכות קטנים..... כה, כט, תרנג

אמת

צריך להיזהר בקטנים הרבה וללמד לשונם
דברי אמת..... תרו

אף הן היו באותו הנס

מי נכלל בחיוב זה..... תקצו
חיוב חדש או חיוב כדין אנשים..... תקמא
בחנוכה..... תקג
בפורים..... כט, תקי, תקל"ח, תקמא, תקמח, תרנג
בפסח..... כט, שכד, תקצב

אפטרופוס

חייב לקנות לילדים הקטנים לולב ערבה
סוכה וכדו'..... יה, רג, שפח, תל"ט
אפטרופוס ששכח למכור חמץ של יתומים
תקפה
שור של חש"ו שנגח בית דין מעמידים להם
אפטרופוס..... תל"ט, תמט

כתיבת מזוזה על ידה..... רט
 בכתיבת ספר תורה..... רט
 בקרבנות ציבור..... תט, תיג

בחיווך

חיוב האם במצות חיווך..... ב, ה, יב
 חיוב האם בחיווך מצד שמשועבדת לסייע
 לבעלה..... ט
 הנשים מצוות על תוכחת בניהם כמו האב
 ויותר מהם..... ט
 יתרון חיווך נשים לגבי אנשים..... ט
 ע"ע אף הן היו באותו הנס; קטן-קטנה

אתרוג

שומטים את האתרוגים מיד התניוקות
 רפד, תקטו.....
 פסול אתרוג מורכב מדאורייתא או מדרבנן
 שמו.....
 ע"ע ארבעת המינים

- ב -

בין אדם לחברו

עבירות שבין אדם לחברו נאסרו רק
 במעשים בדרך קלקול והשחתה..... קמג

בית המקדש

מצוה מן המובחר לחזק את הבנין ולהגביהו
 ולפארו..... ק
 ט"ו עבודות הכהנים בבית המקדש..... שפה
 האם כל הפסול לעבודה בבית המקדש פסול
 לנשיאת כפים..... שפו
 קטן פסול לעבודה בבית המקדש..... קטו, שפה
 ערל שמתו אחיו מחמת מילה פסול לעבודה
 שפו.....

חורבן בית המקדש

לאחר החורבן ניתן לכל אחד הכח של
 ברכת הכהנים..... קלז
 אבלות על החורבן גדר של 'אבלות ישנה'
 רל"ה.....

החיוב בציבור בלבד..... תקל"ד
פרשת החודש
 החיוב בציבור בלבד..... תקל"ד
 ע"ע קריאת התורה

ארבעת המינים

מצוה מן המובחר לאגוד לולב והדס וערבה
 ולעשות שלושתן אגודה אחת..... קא
 הידור במצוה והידור באדם..... קה
 קיום מצות חיווך בארבעת המינים פסולים
 ב, ז, ח, ט, קד.....
 ע"ע לולב

אשה - נשים

כל כבודה בת מלך פנימה..... תרמג
 השווה הכתוב אשה לאיש לכל עונשים
 שבתורה..... ז
 פטורות מקיום מ"ע שהזמן גרמן... ל, תרמב, תרנא
 במצוה שיש בה עשיה מותר להן לעשות
 ולברך אבל בדבר שאין בה אלא הברכה,
 אינן רשאיות..... רצב
 השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה..... שפא
 אשה לא תעלה לתורה מפני כבוד הציבור
 שפט, שצ, תקכד.....
 בחצי שיעור..... ז
 צירוף לתשעה מתפללים גדולים..... רל"ה
 נאמנותה..... ש"ה
 סיום מסכת של אשה..... תרפא

במצוות וחובות

ערבות במצוות..... עב, עה, עט, תיח
 מצוות שקיבלו עליהן כחובה..... ל, תלז, תרפ"ה
 בקשירת ציצית..... תקנא
 בברכת המזון דאורייתא או דרבנן
 עב, רנח, תיח.....
 בתקיעת שופר..... ל, תכז, תלז
 במצות סוכה..... קעב
 האם מותר לנשים להאכיל קטנים מחוץ
 לסוכה..... קעב, תק
 במצוות ליל הסדר..... כט
 בספירת העומר..... תיד, תרנ"ה, תרפ"ה

אבלות על החורבן גדר של 'אבלות דרבים'

ר"ג.....

חיוב קריעה על ראיית ירושלים בחורבנה.. ר"ד

חיוב קריעה על חורבן ירושלים מדיני

אבלות..... ר"ה

חיוב קטן בקריעה על ראיית ירושלים

בחורבנה..... ר"ו

חינוך קטן באבלות על חורבן בית המקדש

..... ר"ז

ההבדל בין חינוך הקטן באבלות לחינוכו

להתאבל על חורבן בית המקדש..... ר"ח

ע"ע ראייה

בית כנסת

אם בנה בית תפילה יהיה נאה מבית ישיבתו

..... ק,קט

בית ספר

הנהגת ההוראה בין כתלי בית הספר..... תפג

בכור

נאמנות אם להעיד על בנה שהוא בכור..... ש"א

ע"ע יכיר

בל יראה ובל ימצא

חרש שוטה וקטן פטורים ממצות תשבייתו

..... תקפג

בל תשחית

בקריעת בגדי הקטן..... רכג

בן-בנים

הכאת בנים..... קמ,קמ"ה,קנב

בני בנים הרי הם כבנים..... נא

ברכת הבנים בליל שבת..... קכז

ע"ע קטן

בן נח

אפשר לחייבו משהגיע לכלל דעת ואפילו

קודם י"ג שנה..... רכב

אין עונשים מהם קטן לפי שאינם בני מצוות

..... תקעו

לא נאמרו שיעורי תורה לבני נח..... תקפא

אינו מצווה על קיום מצות פרו ורבו..... ריז

ע"ע נכרי

בן סורר ומורה

נידון על שם סופו..... קצו

בנות ע"ע קטנות

בר מצוה

נפש רוחנית של אדם התחתון אינה נכנסת

באדם עד י"ג שנים ויום אחד..... תנג

המקור לכך שקטן נחשב גדול בגיל י"ג

..... פז,ש"ב,תקעט

מי נאמן להעיד על קטן שהוא בר מצוה

..... שכט,ש"ט,שמוג

האם הקטן נאמן להעיד על עצמו שהוא בר

מצוה..... שכט,ש"ז,ש"ט

כיצד יש לנהוג מספק כשאין עדות ברורה

על נער שהוא בר מצוה..... שכט

נער שיש ספק האם הוא בר מצוה, מתי יניח

תפילין..... שמוא

מינוי בן י"ג לשליח ציבור..... ש"ג,ש"ז,שמוג

בן י"ג בתפילות השבת והמועדים..... ש"ד

המנהג לצום ג' צומות קודם הבר מצוה..... תפג

עליית חתן בר מצוה למפטיר וקריאת

ההפטרה בשבת שלפני ואחרי הבר מצוה..... תד

ברכה בפסוקי ברכת כהנים..... ק"א

ע"ע ברכה-ברכת ברוך שפטרני; גדול

ברוב עם הדרת מלך

קיום מצוה 'ברוב עם'..... קיא

שלושה הוי רוב עם..... קיא

צירוף קטן לקיום מצוה "ברוב עם"..... קיא

מצוה מן המובחר בדומה לדין 'הידור מצוה'

..... קיב

בקידוש לבנה..... קיא

בריא-בריאות

רפואה מועילה לחולים אך מוזיקה לבריאים.. כז

ברית מילה

הידור מצוה בברית מילה..... קא

ברכה בפסוקי ברכת כהנים..... ק"א, ק"ט

ברית ערבות מואב

מי נכלל בה..... פח, עד

ברכה – ברכות

ההבדל בין 'ברכה' ל'תפילה'..... ק"ח

ברכה מלשון המשכה ומלשון בריכה..... ק"ח

אין לשנות ממטבע שטבעו חכמים בברכות

שעד.....

כל הברכות כולן אף על פי שיצא מוציא

סו, תיח.....

ברכות מהתורה מעכבות בקיום המצוה... תקכט

ברכות מדרבנן אינן מעכבות בקיום המצוה

תקכט.....

ברכות מעכבות כאשר הברכה היא חלק

מקיום המצוה..... תק"ל

כל לשון הברכות נתקן בלשון רבים..... שעז

ספק ברכות להקל..... שעט, תקיד, תרנז

על קיום מצוה מדרבנן מדין 'לא תסור'..... תרנג

המברך ברכה שאינה צריכה כנשבע לשוא

ואסור לענות אחריו אמן..... תרנג

שומע כעונה בברכות..... פ, ש"ד

האם נשים רשאיות לברך על קיום מצות

עשה שהזמן גרמא..... תיג, תפ, תרמב

חינוך קטן בברכות..... שפב, תרנג

אל תהי ברכת הדיוט קלה בעיניך..... קכח, ק"ח

מנהג העולם לברך את חברו כשמלווה אותו

בברכת כהנים..... ק"א, ק"ד, ק"ז

ברכת יעקב למנושה ואפרים..... קכז

ע"ע ברכה לבטלה; שבת-ברכת הבנים

בליל שבת

ברכת התורה

שיטת הרמב"ן שחיובה מהתורה..... תק"ל

בציבור לכולי עלמא דרבנן משום כבוד

הציבור..... תק"ל

יכול לברך על ספקן..... רפב

האם קטן צריך לחזור ולברך בלילה

שנעשה בו גדול כשיבוא ללמוד..... רנז, רפז

ברכת שהחיינו

על שמחת הלב..... שעט

מברכים גם כשיש ספק..... שעט

חילוק בין ברכת שהחיינו לשאר ברכות... שעט

תשלומין לברכת שהחיינו ביום טוב כל

שבעה..... שמה

תשלומין לברכת שהחיינו של יום טוב שני

בחול המועד..... שמו

ביום טוב שני כדי שלא יזלזלו בו..... שמו

בקטן שהגדיל באמצע חול המועד..... רנד, רפד

בקטן שהגדיל ביו"ט שני של ראש השנה

רנה, רפד.....

בקטן שהגדיל בחנוכה..... רנו, רפד

ברוך שפטרני

טעמי הברכה..... י

ברכת הגומל

חיוב ברכה במקום הקרבת קרבן תודה..... שפב

מהות הברכה הודאה על הנס..... שפד, שפז

החייבים בברכה..... שעב

האם נוסח הברכה מעכב..... שעג

לשון הברכה "לחייבים טובות"

ר"ל, שעב, שעז, שפ.....

לצאת ידי חובה בעניית אמן..... שעד, שפה

בלילה..... שפב

יכול לברך על הצלת אשתו ובניו ואוהביו

שפז.....

ההבדל בין הברכה לברכת שעשה לי נס

במקום הזה..... שפז

חיוב קטן בברכה..... ר"ל, שעב, שעז, שפ

קטן שנעשה לו אחד הדברים שמחייבים

ברכת הגומל האם יברך כשהגדיל..... שפד

ברכת האב עבור בנו..... שפה

סבא אם יברך עבור נכדו הקטן..... שפז

ברכת שעשה לי נס במקום הזה

חיוב ודיני הברכה..... שפז

ההבדל בין הברכה לברכת הגומל..... שפז

הרואה מקום שנעשו בו ניסים לישראל

מברך שעשה ניסים לאבותינו..... תרנח

ברכה לבטלה

מדאורייתא או מדרבנן..... תרנג
מותר לברך עם קטנים משום מצות חינוך.. תרנג

ברכת המזון

שיעור החיוב בברכה..... סט, עח, פז, רנח, רפט
החיוב מהתורה ומדרבנן..... ג, סח, רנח, רפט
לא אתא דרבנן ומפיק דאורייתא..... רצא, תיח
שומע כעונה בברכת המזון..... עג
נשים בברכת המזון דאורייתא או דרבנן
..... עב, רז, רנח, תיח
חיוב כהנים ולויים..... תיח
קטן

חיובו..... ג, כה, נו, סח, רז, רנח, רפט, תכח, תרנג
האם קטן מוציא גדול בברכת המזון
..... סח, עא, פז, רנח, רפט,
תיח, תנד, תפד, תקלט, תרנג

ברכת כהנים

מצות עשה..... שפא
מצות עשה על זרים להתברך מפי הכהנים..... שפג
אחת מט"ו עבודות הכהנים בבית המקדש... שפה
עיקר קיום מצות נשיאת כפים הוא במקדש... קלז
האם כל הפסול לעבודה בבית המקדש פסול
לנשיאת כפים..... שפו
ביד האדם ט"ו פרקים כמנין ט"ו תיבות
שבברכת כהנים..... קל
טעם לנשיאת כפים בזמן הזה כדי שלא
תשתכח תורת כהונה..... שפב
הקב"ה ברחמי מברך את ישראל כחפצו... שפא
בכח ברכת כהנים נתהפך הכל לטובה..... שפג
אין קיבול הברכה תלוי בכהנים אלא
בהקב"ה..... שפא
נוסח הברכה "באהבה"..... שפב
תפילה הנאמרת על ידי הכהנים לאחר סיום
ברכת הכהנים..... שפג
ערל שמתו אחיו מחמת מילה בנשיאת כפים
..... שפו

מנהג האשכנזים לשאת כפיים בחו"ל בימים
טובים בלבד..... קכט, שפב
לאחר חורבן בית המקדש ניתן לכל אחד
הכח של ברכת הכהנים..... קלז
מנהג העולם לברך את חברו כשמלווה אותו
בברכת כהנים..... קלא, קלד, קלט
ברכה בפסוקי ברכת כהנים בזמנים שונים... קלא
גדר הברכה

גדר של תפילה..... קלט
חלק בלתי נפרד מהתפילה..... קלט
הבדל בין תפילה לברכת כהנים..... קלח
ב' דינים בברכת כהנים – דין ברכה ודין
עבודה..... קלז

דיני הברכה

ה'קריאה' – 'הזמנה' לכהנים לברך, היא
חלק מקיום המצוה..... שפד
כל כהן שלא עקר את רגליו ב'עבודה' אינו
עולה לדוכן..... קלז
אין לכהן לברך ברכה פרטית בנשיאת כפים
שלא בזמן ובמקום שנקבע לזה..... קלד
לא מצינו נשיאת כפים בלא תפילה..... קלד
כהן שהצבור שונאים אותו או הוא שונא
הצבור סכנה אם ישא כפיו..... שפג
בפריסת ידים..... קלב
המברך יש לו להיות בשמחה..... שפא
בכהן היחיד חיובו מדרבנן..... שפא
הש"ץ מקריא לכהנים מילה במילה והם
עונים..... שפד
העומדים אחורי הכהנים אינם בכלל ברכה
..... קלג

הכשרים והפסולים

כהן שאינו נשוי..... שפא
בעל מום כשר לנשיאת כפים..... שפו
מומר כשר לנשיאת כפים..... שפו
פוחח אינו נושא את כפיו..... רמ
שתויי יין פסולים לעלות לדוכן..... שפו

זר בברכת כהנים

איסור עשה לזר לברך ברכת כהנים
..... קכז, קלב, שפב

זר כשאינו מתכוין למצוה וללא פריסת ידים קלד
קטן
חינוכו לקיום המצוה שמא, שנה
נשיאת כפים עם גדולים שנט
קטן המתעקש לעלות לדוכן שם
המנהג בזמן הזה שנט, שפג
קטן אינו בר דעת לברך באהבה שפג
קטן פסול לעבודה בבית המקדש ולכן אין
חיוב לחנכו לעבודת נשיאת כפים שפג
בת ע"ע קטן-קטנה

- ג -

גדול

המקור לכך שקטן נחשב גדול בגיל י"ג
פז, שלב, תקעט
גדלות של בן ובת נקבעים כאשר הביאו ב' שערות
הזמן שבו נחשב גדול נקבע לפי השעה שבה נולד רנד
לא מצינו בכל התורה שיהא קרוי איש בפחות מבן י"ג פז
הסמוך על שולחן אביו תקמו
ע"ע בר מצוה; חזקה דרבא
גוי ע"ע נכרי

גזירה-גזירות ותקנות

משה רבנו גזר גזירות ותיקן תקנות כדי שלא יבואו לאיסור של תורה נז
תקנתא לתקנתא לא עבדינן שמד, שנו
ספיה לקטן בגזירה דרבנן קעט
תיקנו לא לתקוע בשופר ולא ליטול לולב ולא לקרוא מגילה בשבת שיט, תל
חז"ל בתקנת יו"ט שני ביטלו מצוות בשב ואל תעשה רפו, רצא
איסור סתם יינם מגזירת חכמים משום בנותיהם קצד, קצח

תקנת רב נחמן להשיב כופר בכל בשבועת היסט שמה

גזל

גזל מקטן דבר האסור בהנאה אם חייב לשלם לו תנז
היתר גזילה ב"מקום שנהגו" תרח
ע"ע גניבה

גט-גיטין

הכל כשרים לכתובת גט ואפילו חש"ו תלב, תנח
כתיבת הגט לשמה תלב
האומר הרי זה גיטך אם לא אבוא לאחר הרגל וכו' רפט

גלות

רב הרודה את תלמידו והרגו בשוגג אינו חייב גלות קמ, קפמ

גמילות חסד

חינוך קטן תקמד

גניבה

למיקט - לצער תרג, תרמ, תרכה
דרך שמחה תרג
דרך שחוק תרג, תרמ, תריט
דרך שחוק שלא על מנת לצער תרמ
לגנוב על מנת להחזיר או על מנת לשלם תרג, תריז
היתר גניבה במקום שנהגו תריח
לא לגנוב מהגנב אפילו אותו החפץ שנגנב תריח
ממנו עצמו תריח
קטן שגנב ראוי לבית דין להכותו שלא ירגיל תריח
בזה תנז, תנד
ע"ע גזלה

גר-גרות

גר שנתגייר כקטן שנולד - המקור לדין זה ... ער
גירות היא כעין לידה והויה חדשה ערב
היו לו בנים בגיותו ונתגייר קיים פרו ורבו ריז, רעא

- ה -

הבדלה [במוצאי שבת]

מדאורייתא או מדרבנן רפ, שג
 החיוב נלמד מהפסוק וְלֹהֲבָדִיל בֵּין הַקֹּדֶשׁ
 וּבֵין הַחֹל רפ, דש, שז
 חלק ממצות זכירת השבת רפ, שז
 מחיובי השבת או חיוב בפני עצמו רצג, שה
 הבדלה אינה תלויה בשמירת שבת רפא
 נוסח ההבדלה רפ
 באמירת "שבוע טוב" צו
 כל המבדיל על היין במוצאי שבתות הויין לו
 בנים זכרים רפ, דש
 הבדל בין הבדלה במוצ"ש להבדלה במוצאי
 יו"ט רפח, שנד
 שתיית יין של הבדלה במוצאי שבת חזון ר"ב
 נשים
 חיובן בהבדלה רפא, שה
 תשלומין
 למי שלא הבדיל רפו, רפח, שדמ, שג
 משלים כל שלושה ימים שלאחר השבת
 שג, שנב
 הבדלה ביום ראשון מדין תשלומין או
 מעיקר הדין שג
 אם לא הבדיל במזיד שנב
 תשלומין לקטן שדמ, שג, שנב
 היה אונן במוצאי שבת האם מחוייב
 להבדיל לאחר קבורת מתו ביום ראשון שנא
 ההבדל בין קידוש להבדלה בדיני תשלומין
 שנג

הבדלה [במוצאי יום טוב]

מדאורייתא או מדרבנן רפב, רצא
 בתפילה רפו
 ההבדל בין חיוב קידוש לחיוב הבדלה רפד
 מיו"ט ראשון ליו"ט שני רפב, רפח
 הבדל בין הבדלה במוצ"ש להבדלה במוצאי
 יו"ט רפח, שנד

גר קטן מטבילים אותו על דעת בית דין תקפ
 ערבות בגרים תיפ
 ההשוואה בין קטן שהגדיל לנכרי שנתגייר
 ערב
 טבל בשבת שי
 חל שם 'בן חו"ל' מיד כשנתגייר ערב
 נכרי בן חו"ל שהתגייר בארץ ישראל קודם
 יום טוב - האם חייב ביום טוב שני רסח, רעח
 נתגייר בחנוכה חיובו בהדלקת הנרות שיג, שטו
 גר שנתגייר בין פסח ראשון לפסח חייב
 לעשות פסח שני רנב

- ד -

דברי קבלה

חינוך במצות עשה מדברי קבלה כג, נו
 בהלכות מגילה החמירו שחיובן מדברי
 קבלה תקיב

דברים שבקדושה

אינם נאמרים בפחות מעשרה יג, ש"ד
 כשיחיד אומר קדיש או קדושה שלא
 בעשרה עובר על איסור דאורייתא יג
 איסור אמירתם כנגד ערוה רמ
 קדיש נחשב דבר שבקדושה ר"ח
 האם יש לקריאה בתורה דין דברים
 שבקדושה תקיט
 צירוף קטן לעשרה לצורך אמירת דברים
 שבקדושה שצ
 בעשרה קטנים כ

דעת

האם קטן נחשב בן דעת עד, פט, קסא, קעז, רב,
 רכט, רלז, רנט, שסב, שפח,
 ת"ג, תמה, תנה, תקעז, תרמב
 לקטן אין דעת כדי להודות שפג
 קטן אינו בר דעת לברך "באהבה" שסב
 ע"ע מחשבה

הבדל בין הבדלה של יו"ט ראשון להבדלה של יו"ט שני רצא
דיני וגדרי תשלומין בהבדלה רפח
בן ארץ ישראל הנמצא בחו"ל, האם יבדיל במוצאי חו"ט הראשון או השני רפו
בן א"י הנמצא בחו"ל יוצא ידי חובת הבדלה במוצאי יו"ט ראשון בקידוש יו"ט שני של בן חו"ל רפז

נשים

חיובן בהבדלה מדאורייתא או מדרבנן
רפד, רצב

תשלומין

למי שלא הבדיל במוצאי יו"ט שנד
עד מתי רשאי להבדיל לאחר מוצאי יו"ט
חיוב קטן בתשלומין בהבדלה במוצאי יום טוב שנד
אם לא הבדיל במזיד שנה

הודאה

טעם תקנת 'מודים דרבנן' כי אין דרך העבד להודות לרבו על ידי שליח שפד
בברכת הגומל שעז
מהות קריאת המגילה היא הודאה על הנס שפג
קטן אינו צריך להודות על הניסים אך חייב לומר הלל על קבלת חסד שעז
קטן יותר מחוייב לברך ולהודות על נסו שעז
לקטן אין דעת כדי להודות שפג

הידור מצוה

מקור הדין צח
חיוב מהתורה או מדרבנן צט
עד שליש במצוה מלגיו או מלבר צח
חלק מגוף המצוה או דין נפרד קא
האם בית דין כופים על קיום הידור מצוה קא
שיטת הרמב"ם בענין הידור מצוה ק
בקטן צח, קז, תקד
בברית מילה קא

בנר חנוכה קי
"ברוב עם הדרת מלך" דומה לדין "הידור מצוה" קיב

הכאה

האיסור להכות כל אדם קמ
דברי הגר"ח בגדרי הכאה ב'דרך נציון' קמג
לאפרושי מאיסורא קמד
המכה את אשתו עובר בלאו דפן יוסיף קמד
הכאת בנים ותלמידים קמ, קמז, קנג
הגבלות בהיתר להכות בנים ותלמידים כדי לחנכם קמו
המלמד לא יכה מכת אויב מוסר אכזרי, לא בשוטים ולא במקל, אלא ברצועה קטנה קמ
בשבח ההכאה במטרה לחנך קמג
קטן שהכה את אביו בקטנותו תמו

הכנסת אורחים

אורח שהגישו לו מאכלים שבדרך כלל הוא מחמיר ולא אוכלם נג
דיני כבוד האורח נג

הלכה

הדין במחלוקת בין בעלי הקבלה והזוהר עם הגמרא והפוסקים שכז
סתירת דברי אביו בהלכה מא

הלכה למשה מסיני

שיעורין חציצין ומחיצין הלכה למשה מסיני
פז, תקעט
גיל י"ב וגיל י"ג הוא משיעורי התורה הלכה למשה מסיני פז, ש"ב, תקעט
רק איש יכול להזיר את בנו ולא אשה ה, כד

הלל

מי תיקן אמירתו שכז
חיובו מהתורה או מדברי סופרים שכז
כל היום כשר לקריאת הלל שכז
הימים ש"גומרים" בהם את ההלל שכג
הטעמים שאין גומרים את ההלל בחול המועד פסח שכג, שכז

האם רשאי לעלות למפטיר **שצ, שצה, שצה**
 בזמנינו קטן אינו קורא ועולה לתורה אלא
 למפטיר **שספ, תקיז, תקבד**
 להוציא אחרים ידי חובת הברכות **שצה**
 יתומים קטנים ירבו בהפטרות כדי לומר
 ברכו **רלח**
 קטן בן חו"ל שהגדיל בא"י - להוציא ידי
 חובה את בני א"י בקריאת מפטיר והפטרה
 שלהם **רעז**
ע"ע ארבע פרשיות; קריאת התורה

הקהל

טעם הבאת הקטנים **כג**
הרהור
 בהסתכלות במקומות המגולים **רמב**

- י -

וידי

קיום מצות תשובה בוידוי **תנג**
 האם צריך להתוודות כשיגדיל על מה
 שעשה בקטנותו **תמח**

- ז -

זימון

צירוף קטן לזימון **סח, קיא**
 נשים מזמנות לעצמן רשות **קיג**
 כיבוד כוהנת בזימון **קיד**

זכור ע"ע ארבע פרשיות

זכיה

זכין לאדם שלא בפניו **תקעז, תקפ**
 זכיה מדין שליחות **תקעז**
 אין זכיה לעכו"ם **תקעה**
 זכיה לנכרי מדין שליחות בשכר **תקעה**

הלל בפסח הודאה על יציאת מצרים או
 מדין ה"מועד" **שכד**
 חיוב נשים בהלל בפסח, שבועות וסוכות **שכד**
 חיוב הלל בליל יו"ט ראשון של פסח וביומו
 שכה
 קטן שהגדיל באמצע חול המועד האם צריך
 לומר הלל שלם **שכנ, שכה**

הסבה

מיסב דרך חירות **תקעז**

הפטרה-מפטיר

הטעמים לקריאת ההפטרה **שצז**
 תיקנו שלא לפחות מכ"א פסוקים בנביא
 מעין ענין הפרשה **שצז**
 נקראה הפטרה מלשון הפסקה **שצז**
 קריאתה בעל פה **שצ**
 קריאתה מתוך מגילת קלף, ספר הפטרות,
 תנ"ך או חומש **שצח, שצט, תג**
 המפטיר יאמר ההפטרה בנביאים בקול רם **שצז**
 הציבור יאמרו ההפטרה אחרי בעל הקורא
 בלחש **שצז**
 מנהג הציבור לקרוא ההפטרה או לשותק
 ולחשיב לבעל הקורא **תא**
 קראו למפטיר מי שאינו יודע לומר ההפטרה
 שצז
 השוואת קריאת ההפטרה לקריאת התורה
 בציבור **שצז**
 צריך לכיין לברכות המפטיר ויענה אחריהם
 אמן **שצה**
 ברכות ההפטרה עולים לסך מאה ברכות **שצז**
 עליית חתן בר מצוה למפטיר וקריאת
 ההפטרה בשבת שלפני ואחרי הבר מצוה **תד**
 קריאת ההפטרה נועדה לחזק את האמונה
 בביאת המשיח **שצח**
קטן
 האם רשאי לקרוא **שצ, שצה**

- ח -

חבלה

אסור לאדם לחבול בין בעצמו בין בחברו קמ
אימתי חייב האב לשלם על חבלות שגרם
לבנו קמא

ע"ע הכאה

חול המועד

הבדל בין תפילת מוסף של שבת ויום טוב
לתפילת מוסף של חול מועד תח
חיוב נשים בתפילות מוספי חול המועד תח
תשלומין לברכת שהחיינו של יום טוב שני
בחול המועד שמו
ברכת שהחיינו בקטן שהגדיל באמצע חול
המועד רנד, רסד

חולה

רפואה מועילה לחולים אך מוזקה לבריאם בז
קטן דינו כחולה לענין תענית בגלל שירדה
חולשה לעולם תכב

חומרא-חומרות

הבדל בין חומרא הנובעת מחוסר ידיעה לבין
חומרא מחשש איסור קפד
ספיה לקטן בדברים האסורים משום חומרא קפ
אב שאמר לבנו שלא לקיים חומרא מד
כיבוד אב ואם כאשר מצווה לא לקיים
חומרא תקסד

חורבן בית המקדש ע"ע בית המקדש

חזקה

העשויה להשתנות שמו

חזקה דרבא

קטן וקטנה בגיל י"ב וי"ג חזקה הביאו סימנים
שלב
אימתי סומכים על החזקה שלב, תפג
סימני גדלות למפרע שלח
במינוי ש"ץ שלג

בסיכון סכך תפג

חילול השם

כל מקום שיש חילול השם אין חולקין כבוד
לרב קנה

חינוך

המקור לחיוב המצוה נלמד מאברהם אבינו
כג, לא, סב
דין טבעי הנוהג עוד מימי אברהם אבינו,
מצוה מהתורה או תקנת חכמים על האבות
לחנך הבנים לו
בגזירותיו של משה רבנו לבני דורו נכללה
מצות חינוך לבנים נח
מצות עשה מדברי קבלה כג, נו
חיוב מדרבנן או מדאורייתא כג, לא, נה, ס, פו
יסוד מצות החינוך מחיוב האב ללמד בנו
תורה ט
בחינוך למצוות - מקיים מצוה דאורייתא
של תלמוד תורה ס
חכמים תיקנו את מצות החינוך בעין
דאורייתא ט
חנוך לנער על פי דרכו ה, כג, לא, נו, קט, שע
יסוד מצות חינוך הוא "התחלה" שנו
חינוך פירושו להרגיל קטנים בקיום המצוות
..... ו, טז, כג, נה, סא, עח, צ, קד, רח, רכט,
שנו, שפא, תלג, תנא, תסד, תפד, תקנט, תרמד
מצוה 'כללית' לחנך את בניו ובנותיו ללכת
בדרך התורה לד, סב
הגיל שבו מתחייב בחינוך ו, נו, שע, שצד, תקכה
שיעור החינוך במצוות עשה הוא בכל תינוק
לפי חריפותו וידיעתו בכל דבר לפי עניינו
תקנה
מהעבודות הקשות שבמקדש קמח
במקל נועם ובמקל חובלים קמט
שינוי שיטת החינוך והלמידה מדורות
הראשונים לדורנו קג
עיקר חינוך הקטנים הוא לשמחת המצוה
ולשעשוע של תורה רכח

עיקר מצות חינוך אב על הבן לחנכו לקיום
מצוות ולא לתיקונים במה שחסר שמו, שני

על מי מוטל החיוב

קטן 'בר חיוב' בחינוך או שהחיוב על האב
..... ג, יא, טו, לו, סח, עח, פו,
רב, רנג, רפט, תנד, תפד, תקט
רק באב ולא באדם אחר ב, תפג, תצא
כשאין אב ח
חיוב האם במצות חינוך א, ה
חיוב האם במצות חינוך מדין אפוטרופוס . ח, יב
ההבדל בין גדר חיוב אב לחיוב אם בחינוך ו

גדרי המצוה

ב' דינים בחינוך – להרגיל את בניו הקטנים
ללכת בדרכי יושר, לקיים מצוות ז, ד, פב
החיוב לחנך קטן לקיים מצוה כהלכתה
..... ב, טו, צא, קד, רמא, שנו, שעח,
תפד, תקמה, תקנט, תרג, תרנו

חיוב חינוך רק כשקטן מקיים מצוה באופן
שגדול יוצא בה ידי חובה

..... רב, רמט, תלד, תקד, תקמב, תרמח
קטן מקיים מצות חינוך גם במעשה שאינו
יוצא בו ידי חובה בקטנותו עו
דין חינוך – לחנכו 'לקיים' מצוות טו
חינוך הוא מדין ערבות ט, יא

החיוב במצוה

בעשיית מצוה ולא באפרושי מאיסורא תצא
'למצוה בעלמא' ב, ח, יב
לקדושה ופרישות ה, יב, כו
לאיסור 'לא יראה בך ערות דבר' רמ
להימנע מהסתכלות בנשים רמא, רמה
במצוות שבגופו תקד, תקמג
לקיום מצוות מדרבנן עז, פח, צט, רנא, תרמ
לקיום מצוות מדרבנן שיש להן עיקר

מהתורה רנא
במצוות ואיסורים דרבנן רנ
במקום שעושה איסור תרנא
במצוות 'ציבוריות' יח, שסז
לקיום מצוות שצריך בהם כוונה תרמד

במצוה התלויה ברצונו של אדם כו, ז
רק במצוות שיצטרך לעשות בגדלותו

..... רל, רלג, שפא, תעב
במצוות הבאות על ידי מקרה רל, שפא
במצוות שיש בהן מעשה ולא מצוות
שעיקרן הרגשת הלב רלז, תקנח
במצוות שקטן יוצר את כל המעשה ומצוות
שקטן עשה מעשה חדש של מצוה תקה
במצוות שיש פסול ב'חפצא' של המצוה קו
במה שמבטל את הקטן מלימוד תורה רכו
כשנגרם בזה צער לקטן רכח, רלג
כל דבר שאין בו איסור מצד עצמו אלא

שהיום גורם, אין בו מצות חינוך תצז
כל היכא דגדול חייב מדאורייתא קטן
מחנכין ליה מדרבנן תקמה
כל היכא דגדול פטור מדאורייתא קטן
מדרבנן נמי פטור תקמה

מדיני המצוה

חינוך הבנות קודם לחינוך הבנים כט
חיוב קטנים לעשות מניין לעצמם מדין חינוך
..... יב, יז, כ
חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה
בכבוד הסב ז, ג, נה
ברכה על קיום מצוות מדין חינוך יג
חינוך לאמירת פסוקי אמונה זג
לצורך מצות חינוך התירו חכמים איסור
דאורייתא יג
קטן מוציא ידי חובה קטן אחר לא מדין
'ערבות' אלא משום מצות חינוך עה
חיוב מחנכים בנזקים שנגרמו לתלמידים
בפעולות שנועדו לחנכם קפד

חלב נכרי

חלב שחלבו עכו"ם ואין ישראל רואהו זז
האיסור בזמן הזה זז, מ
במקום שבהמה טמאה אינה מצויה זז
לנוהגים איסור יש איסור דאורייתא של נדר
..... זח
העומד תחת פיקוח ממשלתי זח, קפג

בהלכות חנוכה הקלו יותר מהלכות מגילה
תקי.....

מצות הדלקת הנרות

זמן ההדלקה..... תק"ז
חיוב על כל שמונת הימים או על כל יום
בפני עצמו..... שיג
מצות נר חנוכה נר איש וביתו – חיוב על
הבית..... קו, תקח, תקיח
הדלקה עושה מצוה..... ריא, תקו
כבתה קודם שעבר זמנה אינה זקוק לה..... ריא
הדלקת חרש ושוטה..... תקו, תקו
הדלקת אשה..... תקי
חייב למכור כסותו לקיים המצוה..... קח
שותפות בפרוטה בהדלקה..... תקי
תשלומין בהדלקת הנרות..... שיג

ברכות על הדלקת הנרות

ביום הראשון מברך ג' ברכות ובשאר
הימים ב' ברכות..... שיג
נוסח הברכה על הדלקת הנרות..... ריג
הן חלק מקיום המצוה..... תק"א
גדר ברכת הדלקת הנרות משום פרסומי
ניסא..... תק"א
ברכת 'שעשה נסים' – ברכת הודאה או
ברכת המצוות..... תרנח
ברכת הודאה נר חנוכה..... תרנז

פרסומי ניסא

'מהדרין' בנר חנוכה מדיני 'פרסומי ניסא'..... קז
הוא חלק בלתי נפרד מן המצוה..... קז
גדר ברכת הדלקת הנרות משום פרסומי
ניסא..... תק"א
גם מי שיצא ידי חובת קיום המצוה מוציא
אחרים ידי חובה מדין פרסום הנס..... פב
קריאת התורה בחנוכה משום פרסומי ניסא
..... תקכב
ההדלקה בבית כנסת משום פרסומי ניסא
..... תקכז

קטן בנר חנוכה

חיובו בנר חנוכה..... תקב, תקו, תקיב, תקיח

לבעלי נפש, לבני תורה ולישיבות..... ל"ח
יש באיסור חלב נכרי טעם כמוס..... ל"ט
אבקת חלב נכרי
האם נכללה בגזירה לאסור חלב נכרי.. ל"ט, קפג
האכלת קטן באבקת חלב נכרי..... קפב
ע"ע נכרי

חליצה

קטן..... קפא
של מומר..... קצו
אין האב נאמן על בנו להחזיקו גדול בחליצה
..... ש"ל
ע"ע יבום

חמץ

חמץ שעבר עליו הפסח..... תקפא
חמץ שהיה אצל קטן בפסח האם אסור כדין
חמץ שעבר עליו הפסח..... תקפד
מכירת חמץ
לישראל קטן..... תקפג
לנכרי קטן..... תקפא, תקפג
לנכרי קטן או לישראל קטן – מה עדיף
..... תקנ"ה, תקפו
קניית חמץ מהנכרי הקטן לאחר הפסח
..... תקפב

חנוכה

נס פך השמן..... שיג
כל יום היה הנס בפני עצמו..... תקכב
צריך להיזהר במצות נר חנוכה..... קח
ג' דרגות חיוב, עיקר הדין, מהדרין ומהדרין
מן המהדרין..... תקב
מהדרין בנר חנוכה..... קו
החילוקים בין דין 'מהדרין' בנר חנוכה לחיוב
'הידור' מצוה..... קו, קח
שימוש לאור הנרות..... תקכז
נר חנוכה בבית כנסת..... תקכז
כל שחייב בקריאת המגילה חייב בנר חנוכה
..... תקנ

במצוה 'חיובית' או גם במצוה 'קיומית' פט, צג
 כאשר יש לו 'חשיבות' צג
 באיסורי שבת צד
 בנשים צ
 חינוך קטן בחצי שיעור פג, פח, צג
 האם כל מעשיו של קטן מוגדרים כ'חצי
 שיעור' צב

חרש

יש מעשה ואין מחשבה קעה
 בגדר מצווה ועושה כי פטור רק משום שאינו
 בן דעת רנט
 פגיעתו רעה, החובל בו חייב והוא שחבל
 באחרים פטור תמח
 שורו שנגח בית דין מעמידים לו אפטרופוס
 תמט
 שחיטתו תנז
 בנר חנוכה תקג, תקו
 במגילה רנ, תנד, תקז, תקל"ט, תרנט
 פטור ממצות תשבתו תקפג

חשד

על חשד בעלמא אין להעניש קמז, קנא

- ט -

טבילה

במקוה טהרה קודם תפילה תקפג
 צוה אביו שלא יטבול מחשש שיצטנן האם
 ישמע בקולו תקפג

טומאה

אם בא קטן להיטמא מעצמו אין מצוין
 להפרישו ו
 ישראל המטמא כהן [גדול] קפ
 טהרה בלועה אינה מטמאה קכג
 דין הכשר קבלת טומאה תלוי בכוונה
 שפג, תנג, תעז
 שתילי תרומה זורען טהורים מלטמא ערב

בבית של קטן רפז, תקג
 האם רשאי להדליק נר חנוכה בעצמו רג
 אינו רשאי להדליק כי אינו מקיים מצוה
 באופן שגדול יוצא בה ידי חובה
 רכ, תלד, תקד, תקמב, תרמח
 להוציא אחרים ידי חובת מצות ההדלקה
 רנו, רפא, תקז, תקיב
 האם נאמר על הקטנים 'אף הם היו באותו
 הנס' תקג
 חינוך להדלקת 'מהדרינ' בחנוכה קו, קט
 קיום המצוה של קטן הוא רק מדין 'מהדרינ'
 קז
 ציווי לקטן להדליק נר חנוכה בין השמשות
 בערב שבת תקיד
 ברכת 'שעשה ניסים' ו'שהחיינו' על הנרות
 שהדליק קטן תקיד, תרנז
 השתמשות לאור נר חנוכה שהדליק קטן
 תקמז
 הדלקת נר חנוכה בבית כנסת על ידי קטן
 תקמז
 ברכת הרואה על נר חנוכה שהדליק קטן
 תרנז

קטן שהגדיל בחנוכה

חיובו בהדלקת נרות חנוכה שיג, שמו, תקיג
 חיובו בברכת שהחיינו רנו, רפד
 ע"ע קריאת התורה בחנוכה

חסד

קטן חייב לומר הלל על קבלת חסד שעז
 ע"ע גמילות חסד

חצי שיעור

אסור או מותר מהתורה פג
 מקור הדין מהפסוק "כל חלב" פה
 גדר שמא יאכל איסור שלם או איסור בעצם
 אכילת חצי שיעור פה
 שם האיסור של השלם יש בחצי שיעור או
 חלות שם איסור בפני עצמו פז, צג
 קיום מצוות בחצי שיעור פג

בן חו"ל הנמצא בא"י ביום טוב שני..... רפח
בן א"י הנמצא בחו"ל ביום טוב שני..... רפח, רפז
בן א"י הנמצא בחו"ל ביו"ט שני מוציא ידי
חובה בקידוש את בן חו"ל..... ערה
בן א"י הנמצא בחו"ל האם יבדיל במוצאי
היו"ט הראשון או השני..... רפז
דין בחור בן חו"ל שנשדך בבת חו"ל..... ערה
שיטת החכם צבי..... רפח
על קטן ועל גר חל "שם בן חו"ל" מיד
כשהגדילו או נתגירו..... ערב
נכרי בן חו"ל שהתגייר בארץ ישראל קודם
יום טוב - האם חייב ביום טוב שני..... רפח
חו"ל בתקנת יו"ט שני ביטלו מצוות בשב ואל
תעשה..... רפז, רצא

קטן שהגדיל

קטן בן חו"ל שהגדיל בא"י - חיובו ביום טוב
שני..... רפח, רעב
קטן בן חו"ל שהגדיל בא"י - להוציא ידי
חובה את בני א"י בקריאת מפטיר והפטרה
שלחם..... רעו
במוצאי יום טוב שני, האם מוציא ידי חובה
בהבדלה את בני משפחתו..... רעט, רצא

יום כיפורים

עינוי של יום כיפור הוי מצוה של כל רגע
ורגע..... תפח
חיוב יולדת בתענית 'שעות'..... תפז
חיוב נשים בתפילת מוסף בראש השנה ויום
כיפור..... תפז

קטן-קטנה

חינוך לתענית..... כג, דד, נה, פו, תפא, תצ
חינוך לתענית 'שעות'..... תפא, תצ
להאכיל קטן ביום הכיפורים..... תפג, תצג
רחיצה ונעילת הסנדל לקטן..... רכח
חובת ההורים להשיג על בריאות הקטן
המתענה..... תפכ, תפח
קטן שהגדיל במוצאי יום הכיפורים חיובו
בתוספת יום הכיפורים ובהבדלה
רצג, רחצ, שב

כניסת אשת כהן מעוברת באהל המת
קכב, קכט
כהן קטן גדולים מוזהרים שלא יטמאוהו
ו, צו, קכג, קכא, קכח
האם גם ישראל מוזהר שלא לטמא כהן קטן
צו, קכד, קכח, קעא

טלית ע"ע ציצית

טף

באיזה גיל נקרא טף..... פז

- י -

יבום

כיצד בית הדין יודעים שהיבם הוא אחי
המת..... ש"ח
ע"ע חליצה

יום טוב

בתפילה בציבור מקיימים מצוה מהתורה ... ש"ד
נדרים ונדבות אין קרבין ביום טוב..... שמה
תשלומין בברכת שהחינו ביום טוב כל
שבעה..... שמה
בן ארץ ישראל הנמצא בחו"ל מתפלל
במוצאי יו"ט ראשון תפילה של חול..... רפז
רכיבה על אופניים..... קעג
רכיבת קטן על אופניים..... קפח, קעג
ע"ע הבדלה; מועד-מועדים; קידוש;
תוספת שבת ויום טוב

יום טוב שני

טעם קביעתו..... רעג
טעם שאין מניחים בו תפילין..... רפז
ברכת שהחינו ביום טוב שני כדי שלא
יזלזלו בו..... שמו
מציאות חדשה או תקנת חכמים להמשך
חיוב יו"ט הראשון..... עדר, רעח
צירוף בן חו"ל למנין וקריאת התורה של בני
א"י..... רעו

טעם לאיסור הנאה מ'סתם' יין של נכרים... קצד
 בזמן הזה... קצד
 מגע קטן מומר... קצד
 מגע קטן נכרי... קצה, קצו
 מגע קטן ישמעאלי... ר
מגע מחלל שבת ביין

דין יינו... קצד, קצה
 מגע של קטן... קצט, רה
 איסור מדין קנס... קצה, רג
 אינו איסור מבורר מדינא אלא ממנהג
 קצט, רד
 האם מותר ליתן לו יין לשתות... קצט

יכיר

גדר הדין... שכט
 נאמנות האב לומר על בנו שהוא בן י"ג מדין
 'יכיר'... שכט, ש"ט

ימות המשיח

שעבוד מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפל. תעג
ע"ע משיח

יעלה ויבוא

קטן ששכח לומר יעלה ויבוא... שמו
ע"ע ראש חודש

יעקב אבינו

הביא מטעמים לאביו בליל פסח... תריב
 מקור למנהג גניבת אפיקומן בפרשת
 הברכות שבירכו יצחק אבינו... תריב, תרכד

יצחק אבינו

מקור למנהג גניבת אפיקומן בפרשת
 הברכות שבירך את יעקב אבינו... תריב

יציאת מצרים

עיקר האמונה תלוי ביציאת מצרים
 ... לב, תקצה, תריא
 הוא לנו אות ומופת גמור בחידוש העולם... לב
 שעבוד מלכויות עיקר ויציאת מצרים טפל. תעג
ע"ע סיפור יציאת מצרים

החילוק בין דינו של קטן שהגדיל במוצ"ש
 לקטן שהגדיל במוצאי יום כיפור... רצט

ערב יום הכיפורים

מצות אכילה... רצו
 מנהג ברכת הבנים... קכו, קל"ט

תוספת יום הכיפורים

מדיחין נלמד דין "תוספת" יום הכיפורים... רצד
 חלק ממצות היום או מצוה בפני עצמה
 ... רצה, רחצ
 חילוק בין העונש על אכילה ועשיית
 מלאכה בעיצומו של יום הכיפורים לבין
 העונש על כך ב'תוספת'... רצד

י"ז בתמוז ע"ע תענית**יחוד**

איסורו מהתורה או מדרבנן... רמה
 איסור 'בעצם' או 'גדר' שלא יבוא לאיסור
 ערוה... רמח
 חינוך קטן וקטנה לאיסור יחוד... רמו, רמו, רנא
 מלקין על יחוד מכת מרדות... רמה
 עם פנויה... רמו
 עם אשה שבעלה בעיר... רמח
 עם נכריה... רמו
 עם זקן וחלש... רמט
 אשה עם קטן פחות מבן תשע... רמח
 חיוב מחאה ותוכחה באיסור יחוד... רמו

יין

אין שמחה אלא ביין... תקנא
 הבדל בין חיוב שתית יין בפורים לחיוב
 השתיה במועדים... תקנא, תקס

יין נסך

אוסר ב'כלשהו' משום חומרא דעבודת
 כוכבים... רב
 אסור בהנאה... קצד
 ג' תנאים למגע נכרי האוסר את היין בהנאה
 ... קצה
 'כח כוחו' באיסור יין נסך... רב

יראת שמים

ביסוי הראש לקטן סגולה ליראת שמים ו

ירושלים

חיוב קריעה בראיית ירושלים בחורבנה רלד
חיוב הקריעה על חורבן ירושלים מדיני
אבלות רלה
הנולד בירושלים האם חייב בקריעה
לכשיגדל רלד
חיוב קטן בקריעה בראיית ירושלים בחורבנה
רלד

ישמעאלי-ישמעאלים

האם דינם כעובדי עבודה זרה ר
מגעם ביין ר
מגע קטן ישמעאלי ביין ר

יתום-יתומים

אין פוסקין צדקה על יתומים יה, שפח
ע"ע אפוטרופוס; קדיש יתום

- כ -

כבוד הבריות

לא דוחה איסור לא תעשה המפורש בתורה
קנו
דוחה דבר שאיסורו מדבריהם קנו
בכהן ערום באהל המת קנו

כבוד הציבור

אין כבוד הציבור להיות כפופים לברכתו של
קטן שפ
אין ממנין אלא מי שנתמלא זקנו מפני כבוד
הציבור ש"ג
קטן אינו קורא מגילה מפני כבוד הציבור רנא
אשה לא תעלה לתורה מפני כבוד הציבור
שפט, שצ, תקבד
ברכת התורה בציבור דרבנן משום כבוד
הציבור תקל

כהן-כהונה

מעלת שבט הכהונה שנבחרו לעבודת המלך
קטו
קדושת הכהונה היא קדושה כללית על
"הזרע הנכבד כולו" קיה
כהנים בזמן הזה הם "כהני חזקה" שפכ
נאמנות כהן לומר על עצמו שהוא גדול שמא
איסור השתמשות בכהן קיט
איסור כניסה לאוהל המת קכב
טומאת כהן לקרובים כב
ערבות בכהנים תיט
חיוכם בברכת המזון תיה
חיוכם במחצית השקל תו, תי
בקרבנות ציבור תכא
מצות 'וקדשתו'
גדריה ודיניה קיג
מדין קדושת שבט הכהונה קיה
במי שראוי לעבודת הקרבנות או לאכילת
הקרבנות קיד, קכ
קדושת הכהן המחייבת לכבדו מדין
'וקדשתו' תלויה בקדושה האוסרת עליו
להיטמא למתים קיה
בכהן בעל מום קיד, קיז, קכ
בטומטום ואנדרוגינוס קטז
בכוחות קיז, קיז
ההבדל בין דין 'וקדשתו' בכהן קטן לדין
וקדשתו בכוחות קיה
כהן קטן
גדולים מוזהרים לא לטמאו ו, צו, קכג, תצ
האם גם ישראל מוזהר שלא לטמאו
צו, קכג, תק
חינוכו לעלות לתורה שפט
עלייתו לתורה מחמת חיוב חינוך למצות
תלמוד תורה שעא
מצות 'וקדשתו' בכהן קטן קיג, קיז, קכ, שמא
לאו בר עבודה (בבית המקדש) הוא קטז
אוכל גם בקדשי קדשים קטז
השתמשות בכהן קטן קיט

כוהנת

מצות 'וקדשתו' בכוהנת..... קיג
האם צריך לכבד כוהנת לנאום ראשונה..... קיד
בזימון..... קיד
ברכת אשת כהן על אכילת תרומה..... קיט
בנות אהרן לא הוזהרו על טומאת מת..... קכב
כניסת אשת כהן מעוברת באהל המת.....
קכב,קסט
אשת כהן מעוברת בבית חולים..... קכב
אשת כהן תשתדל לילד בבית החולים.....
שאינ מצוי טומאה..... קכו
ע"ע ברכת כהנים

כוונה [בקיום מצוות]

מצוות צריכות כוונה..... רה,תלב,תרמד
ב' סוגי מצוות בדין כוונה במצוות..... תקל"ב
העדר כוונה במצוות שכל עשייתם הוא
באופן של מצוה..... תקל"ב
של קטן..... רה,תלב,תרמד
חינוך לקיום מצוות שצריך בהם כוונה..... תרמד

כוונה

נתכין לאכול בשר חזיר ועלה בידו בשר
טלה..... תרל"ג
דין הכשר קבלת טומאה תלוי בכוונה
שפג,תנב,תעז

כיבוד אב ואם

גדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם..... תפו
איזהו מורא ואיזהו כיבוד..... מ,מה,מח
מצות כיבוד אב – חובת הלב..... מט
עיקר מצות כיבוד אב שידמה בלבו שהם
גדולים ונכבדי ארץ..... מט
בדברים שאין להם בזה הנאה..... מה
בדברים שאינם לצורך תועלתו והנאתו של
האב..... תקכב
אב שמחל על כבודו, כבודו מחול..... מח
אב אינו יוכל למחול על בזיונו..... מח
האיסור לבזות ולצער את אביו..... מח
כאשר אי קיום מצוותם יגרום להם צער... תקכג

אין היתר להטריח ולהזיק להוריו..... תקפו
האיסור לסתור דברי אביו..... מ,תקכב
סתירת דברי אביו בהלכה..... מא,תפח
היה אביו עובר על דברי תורה..... תפח
חשקה נפשו בתורה אינו צריך לשמוע בקול
הוריו..... תפו
כאשר האב אומר לו לעבור עבירה..... מב,תקפא
אב שאמר לבנו לא לקיים מנהג..... מב,תקפד
אב שאמר לבנו לא לקיים מיילי דחסידות או
חומרא..... מד,תקפה
בן הרוצה להחמיר על עצמו בניגוד לדעת

אביו..... נ
אב המוחה בבנו שלא יאמר קדיש על אמו..... מג
האומר לבנו לעבור על מנהג..... מג
האומר לבנו לא לישא אשה פלונית

..... מה,מח,תקכב,תקפד
כיבוד אביו וכיבוד אמו – מה קודם..... מב
כיבוד אביו וכיבוד אמו במקום חשש מנזק

רוחני..... נד
כבוד אביו וכבוד זקנו – מה קודם..... נכ
חייב אדם בכיבוד אביו יותר מכבוד זקנו..... נ

אב ורב החלוקים בדעותיהם, בקול מי ישמע
הבן..... תפו

כבוד אביו מול כבוד רבו, מי קודם..... תפו
אבידת אביו ואבידת רבו, של מי קודמת..... תפו
האם אב רשאי לאסור על בנו להשתכר

בפורים..... תקפא,תקפה
האם יש הבדל בין גדול לקטן בחובת הציות
להורים..... תקפה

כיסוי ראש

נכון להרגיל קטן בכיסוי הראש..... ו
סגולה ליראת שמים..... ו

כישוף-כשפים

כדי להתלמד..... יד

כלאים

דאורייתא ודרבנן, וההבדל ביניהם..... קנו
בוריעת ירק בכרם..... קעט

המוצא כלאים בבגדו, פושטן אפילו בשוק .. קנה
בציצית עי

כעס

אסור להכות מתוך כעס קמו
מקורו מהסטרא אחרא קמו

כפרה

על עבירות שעשה בקטנותו
שעו, תמה, תנה, תנט
כפרה מקרבן אינה תלויה בחלק הממון שיש
למתכפר בקרבן תיב
אין הקרבנות לעונש אלא לכפרה תמה
הכפרה שמכפרים קרבנות הציבור תיא
חיוב תפילת מוסף כנגד הכפרה שמכפרים
קרבנות הציבור תיא
ע"ע תשובה

כשרות

בנדון הכשרויות הנהוגות בישראל קפג
האם מותר לבן לאכול בבית הוריו מאכלים
הכשרים בכשרות שהבן מקפיד לא לאכול
קפד

- 5 -

לב

חינוך למצוות שעיקרן הרגשת הלב ... ר"ז, תקנה
עיקר קיום דיני אבלות בלב רכט

לוי-לויים

משוררים ושוערים בבית המקדש תכב
ערבות בלויים תיט
חיובם בברכת המזון תיח
חיובם במחצית השקל תי, תי
בערכין תכג
בקרבנות ציבור תכא

לולב

המצוה לאגוד לולב ביסודה היא 'הידור
מצוה' קג
אשה לא תאגוד הלולב לכתחילה קג, תעט

לולב שאגדו כותי קג, תעט
תיקנו לא ליטול בשבת שיט, ת"ל
קטן

היודע לנענע חייב בלולב
ו, נה, סג, פח, צב, קד, רט, שנח, תכז, תמג, תפכ
נטילת לולב ביו"ט ראשון של סוכות
טז, נח, צא, קד, ר, ר"ד, שעה, תפד, תקמח, תקנט, תרג
בנטילת לולב שאול
טז, מח, קד, רמא, שעה, תפד, תקנט, תרג
איגוד הלולב על ידו קג, תפ
שומטים את הלולבים מיד תינוקות ... רפד, תרח
ע"ע ארבעת המינים

ליל הסדר

יעקב אבינו הביא מטעמים לאביו בליל פסח
תריב
מצות והגדת לבנך תקצה, תקצז
הזמן להשריש את יסודות האמונה
תקצה, תקצז, תקצט, תריא
חיוב מחודש של שמחה מלבד חיוב השמחה
מדין יום טוב תקצג
הלילה שבו לא חרץ בלב לשונו תרכ
נהגו לא לסגור דלתי הבית בליל הסדר תרכא
חיוב נשים במצוות ליל הסדר כט
קטנים

חיובם במצוות ליל הסדר תקפח, תקצה, תר
חיוב קטנות במצוות ליל הסדר
סד, תקצה, תרא
ליל הסדר עומד בסימן חינוך הבנים
ל"ב, תקצה, תרה, תריא, תרכו
חיובם בשמחה תקצד
מחלקין להם קליות ואגוזין בערב פסח כדי
שלא ישנו וישאלו
תקפח, תקצב, תקצח, תרג, תרו
המעשים שעושים בליל הסדר בשביל
תינוקות שישאלו מה נשתנה ולא ישנו
תקפח, תרג
ע"ע אפיקומן; ארבע כוסות; הסבה; סיפור
יציאת מצרים

לפני עזר

בהושטת כוס יין לנזיר..... קפכ
 נאמר רק למי שמחוייב באיסור..... קכד, קכז
 גדר האיסור דומה לגדר איסור 'ספיה לקטן'
 קכד, קכז.....
 האוחז בשיטת האוסרים רשאי לתת משלו
 למי שנוהג היתר..... קכח
 בהכאת בנו הגדול..... קכח, קכז
 בקטן..... קכח

לפנים משורת הדין

תשלומי נזיקין שעשה בילדותו לכשיגדל... תמט

- ב -

מאה ברכות

ברכות ההפסדה עולים לסך מאה ברכות... שצו

מגילת אסתר

הכל כשרין לקרות את המגילה חוץ מחרש
 שוטה וקטן..... רג, תנד, תקז, תקל"ט, תרנ"ט
 המצוה בקריאה ולא בשמיעה..... תל"ג
 מדין שומע כעונה..... תקיא
 הכל מודים במגילה שצריכה כוונה..... שפג
 מצות קריאת המגילה משום פרסומי ניסא
 שפג, תכט, תקל"ז.....
 אף שכבר יצא ידי חובה בקריאת המגילה
 מצוה לפרסם הנס במה שיכול..... פב
 בהלכות מגילה החמירו שחיונן מדברי
 קבלה..... תקיב
 קריאת המגילה בבית הכנסת היא ענין
 ציבורי..... יט
 בן הכרך הנמצא בעיר בי"ד אדר אינו מוציא
 ידי חובה בן העיר..... ערה
 כל שחייב בקריאת המגילה חייב בנר חנוכה
 תקנ
 בהלכות חנוכה הקלו יותר מהלכות מגילה
 תקי
 עיני העניים נשואות למקרא מגילה..... שיט

חיוב עבד כנעני..... תרנ"ט

בשבת

מדוע אינה נקראת בשבת..... שיט
 גדר חיוב הקריאה בפורים שחל בשבת..... שיט
 תיקנו לא לקרוא בשבת..... שיט, תל

נשים

חיובן..... רט, תקל"ז, תקמ"ג
 חיובן משום ש'אף הן היו באותו הנס'
 תקל"ט, תקמ"א, תקמ"ב, תרנ"ט
 חייבות בקריאה או בשמיעת המגילה..... תקל"ח
 להוציא אחרים בקריאת המגילה
 תקי, תקל"ח, תקמ"א, תרס
 להוציא קטנים בקריאת המגילה..... תקל"ח

קטן

חיובו..... ג, רט, תקל"ז, תקנח
 חיובו מדין ש"היה באותו הנס"
 תקל"ט, תקמ"א, תקמ"ב, תרנ"ט
 אינו קורא מגילה מפני כבוד הציבור..... רנא
 המנהג להביא קטנים וקטנות לשמוע מקרא
 מגילה..... יט, כט, שפח, תכט, תקל"ז, תקמ"ג
 חינוך למקרא מגילה מהדין הכללי של
 חיוב חינוך או מדיני פורים..... תקל"ז, תקמ"ב
 חיוב בקריאה או בשמיעת המגילה..... תקל"ח
 גדולים חייבים בקריאת מגילה, קטנים
 חייבים בשמיעת מגילה..... תקיא
 להוציא ידי חובה אחרים בקריאת מגילה
 ג, עח, פז, רנו, רסא, תקז, תקי, תרנ"ט
 אינו רשאי לקרוא כי אינו מקיים מצוה
 באופן שגדול יוצא בה ידי חובה..... תל"ד, תקמ"ב
 האם יש להעדיף שישמע את הקריאה
 מגדול..... תקמ"ב
 להוציא ידי חובה נשים בקריאת מגילה... תקל"ט

מומר

מגעו ביין..... קצד, רג
 להלוות לו בריבית..... קצז
 אבלות על מומר שמת..... קצה
 חליצה על ידו..... קצז

מומר קטן

האם מעשי עבירות של קטן הופך אותו
להיות 'מומר'..... רה
מגעו ביין..... קצד, רג
אבלות עליו..... קצה

מועד-מועדים

אסורים בהספד ותענית..... תקפח
קריאת התורה במועדים תקיח
עתידיים להתבטל לעתיד לבוא..... תעג
הבדל בין חיוב שתיית יין בפורים לחיוב
השתייה במועדים..... תקנא, תקפ

שמחה במועד

חייב אדם לשמח בניו ובני ביתו ברגל..... תקפח
ב' דינים בשמחה - שמחת הלב ושמחה ע"י
מעשה..... תקצח
בליל פסח יש חיוב מחודש של שמחה
מלבד חיוב השמחה מדין יום טוב..... תקצג
חיוב שמחה בפורים..... תקנא
ע"ע יום טוב

מוצאי שבת ע"ע הבדלה; קטן שהגדיל

מוקצה

במצוה של קטנים לא אמרין שנעשה
מוקצה..... תקטו

מזוזה

מצות עשה שאין הזמן גרמא..... רח
סגולה לאריכות ימים..... רח
חובת הדר..... ריא
הגובה הראוי לקביעת המזוזה..... רי
מעשה קיום מצות מזוזה - המגורים בבית
שיש בו מזוזה או קביעת המזוזה בבית..... רי, ריג
קבע מזוזה ולא נכנס לדור בבית..... ריא
זמן קביעתה בברכה..... ריא
נוסח הברכה בקביעתה..... ריב
לא הצריכו בעשיית מזוזה לומר "לשם מצות
מזוזה"..... ריד

ההולך מביתו לתקופה האם צריך לברך על

המזוזה כשחזר..... ריה
דין מזוזה שנפלה..... ריא
מזוזה שנפלה בשבת החזרתה על ידי קטן
רטו, רכ
טלטול מזוזה בשבת..... רטו
כתיבתה על ידי אישה..... רט
כתיבתה על ידי נכרי..... רט, ריד
מגורים בבית שנכרי קבע בו מזוזה..... ריג

קטן במזוזה

חיוב חינוכו במצות מזוזה..... רז, רטו, רכא
קביעת מזוזה על ידי קטן..... רט, ריד, רפה
קטן שקבע מזוזה בחדרו..... רטו
מגורים בבית שקטן קבע בו מזוזה..... ריג
כתיבתה על ידי קטן..... רט
קטן שהגדיל במזוזה

האם חייב להסיר מזוזה שקבע בקטנותו
ולקובעה מחדש..... רטו, ריה, רפה
בהשוואה לספירת העומר..... ריה

מחלל שבת בפרהסיא

הרי הוא כמשומד לכל התורה כולה..... קצד
האם דינו בזמן הזה כ'תינוק שנשבה'..... רג
צירופו למנין עשרה בתפילת מוסף..... תטו
מגעו ביין

דין יינו..... קצד, קצה
איסור מדין קנס..... קצה, רג
אינו איסור מבורר מדינא אלא ממנהג
קצט, רד
האם מותר ליתן לו יין לשתות..... קצט
מגע של קטן..... קצט, רה

מחצית השקל

דיני המצוה בזמן הבית ובזמן הזה..... שפז, תי
זמן נתינתו..... שפז
על מי מוטל החיוב..... תי
ג' דרגות בחיוב - עד י"ג, מ"ג עד כ' ומגיל
כ' ומעלה..... תכד
נתינתו בפעם אחת..... תכא

חיוב נשים וקטנים שיז
חיוב כהנים ולוויים במחצית השקל תי, תי
חיוב קטנים בחיוב מחצית השקל תו, תיז, תכג
קטנים עד גיל כ' מחוייבים במחצית השקל
אך אין ממשכנים עליהם תיב, תכג
קרבות הציבור וחיוב תרומת השקלים אינם
תלויים זה בזה תכא
מצות מחצית השקל מתקיימת בקריאת

התורה שמו
חיוב תפילת מוסף תלוי בחיוב מחצית השקל
..... תמ

נשים במחצית השקל

חיובן תו, תיא
ההבדל בין חיוב גברים לנשים במחצית
השקל תיב
ההבדל בין חיוב נשים לכהנים ולוויים
במחצית השקל תי, תכ
ההבדל בין נשים וקטנים עד גיל עשרים
בחיוב מחצית השקל תכג
ע"ע ארבע פרשיות

מחשבה ע"ע דעת; קטן-מעשה ומחשבה של קטן

מידות טובות

הוי דומה לקוב"ה, מה הוא חנון ורחום אף
אתה היה חנון ורחום ק

מכירה

קטן אינו מוכר ולא נותן עד שיגדיל תקמח
מכר בעודו קטן וכשנעשה גדול לא מיחה
שוב אינו יכול למחות תקמח
ע"ע קנין-קניינים

מכירת חמץ ע"ע חמץ

מלקות

האיסור להוסיף בהכאת החוטא קמוג

מנהג

מנהג ישראל תורה מד, תקצב

כוחו מוג
הנוהג איסור בדבר המותר חמור מן הנדר מוג
טעם שמברכים "וציונו" על מנהג מד
האומר לבנו לעבור על מנהג מב
מצונו הרבה מנהגים נשתקעו בלי טעם תקצב
כיבוד אב ואם המצוים לא לקיים מנהגי
ישראל תקפד

מנין

צירוף קטן לתשעה מתפללים גדולים ר"ח
צירוף קטן לעשרה לצורך אמירת דברים
שבקדושה שצ
צירוף קטן לעשרה לצורך אמירת קדיש ר"ח
צירוף קטן למנין עם חומש בידו ר"ח
חיוב קטנים לעשות מנין לעצמם מדין חינוך
..... יב, יז, כ
צירוף עבד ואשה לתשעה מתפללים גדולים
..... ר"ח
צירוף בן חור"ל למנין בני א"י רעו

מעקה

ברכה על בניית מעקה שנבנה על ידי נכרי
..... תקעט

מעשר כספים

תשלום שכר לימוד בנות ממעות מעשר פג

מפטיר ע"ע הפטרה

מצה

הכל חייבים באכילת מצה אפילו נשים
ועבדים תקצא
אין חיוב מצה אלא בלילה ראשון שכה
האם מחוייב לאכול פחות מכזית מצה בפסח
..... פג
שנים שהיו בבית האסורים או במדבר, ולא
נמצא אלא כזית מצה בצמצום – מי קודם ... פד
כפאו ואכל מצה רנב

אכל מצה בעת שהיה שוטה ונתפקח
 רנב, רנה, רפ
 חוטפים מצה לחזק האמונה בלב התינוקות
 תריא
 חיוב אמירת הלל בפסח תלוי בחיוב אכילת
 המצה שכה, שכו
 נשבע שלא לאכול מצה כל השנה האם
 רשאי לאכול מצה בפסח פד
 קטן
 חיובו רט
 חיוב קטן שהגדיל באכילת מצה לשיטת
 הסוברים שנחשב "גדול" לפי השענה שבה
 נולד רנד
 חינוכו לאכול כזית מצה פד, תקצא

מצה – מצוות

האבות קיימו התורה והמצוות קודם שנצטוו
 רכא
 הבריתות שנכרתו על קיום המצוות סח
 המצוות נועדו בשביל תיקון נפש הרוחנית
 שבו תנג
 ב' חלקים במצוה – תועלת ותיקון הנעשה
 מהמצוה, קיום ציווי השי"ת לו, רפ, תקצו
 ההבדל בין חיוב המצוה לקיום המצוה רנט
 היה ראוי לעשות המצוות אפילו לא
 נצטוונו עליהן רכא
 צריכות כוונה במצוות דאורייתא ולא
 במצוות דרבנן קלד, שפג
 כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא אחרים
 ידי חובה שצא
 לא אתי תרי דרבנן ומפיק חד דרבנן
 ג, סט, שצב, תנד, תקז, תקיג, תקל"ט
 הבדל בין מצוה שהיא קבועה לעולם למצוה
 שיש כמותה גם מעשה רשות תקל"ב
 במצוה המוטלת על הציבור לא שייך כלל
 פטור של זמן גרמא תט
 האם קיום מצוה כשהיה חייב בה מדרבנן
 מועיל לצאת ידי חובה כשמתחייב בקיומה
 מהתורה ריח

קיים מצוה בזמן שלא מחוייב בה האם יצא
 ידי חובה רנג, רפ
 'תשלומין' במצוות מדאורייתא ולא במצוות
 מדרבנן שמה
 חרש שוטה וקטן פטורים מקיומן רח
 כל מצוה שעשייתה היא גמר חיובה, מברך
 בשעת עשייה ריב
 כל מצוה שיש אחר עשייתה צווי אחר, אינו
 מברך אלא בשעה שעושה הצווי האחרון ריב
 מצוה בו יותר מבשלוcho תקלד
 קיום מצוות בחצי שיעור פ
 חז"ל בתקנת יו"ט שני ביטלו מצוות בשב ואל
 תעשה רפו, רצא
 מצוות דרבנן

יש בהן מצוות עשה עז
 אסמכיהו על לאו דלא תסור והם בכלל
 דבר תורה מד
 טעם שמברכים על קיומן בלשון "וציוונו" מד
 ספיקא דרבנן לקולא צט, שכו, שלב, שמב, שעט
 חינוך לקיום מצוות מדרבנן
 עז, פח, צט, רנא, תרמ

מצוה חיובית ומצוה קיומית

חצי שיעור במצוה חיובית או גם במצוה
 קיומית פט, צג
 במעשי קטן עז
 חינוך במצוות
 במצוות שבגופו תקד, תקמג
 רק במצוות שיצטרך לעשות בגדלותו
 רל, רל"ג, שפא, תעב
 במצוות הבאות על ידי מקרה רל, שפא
 שיש בהן מעשה ולא מצוות שעיקרן
 הרגשת הלב רלז
 במצוות התלויות ברצונו של אדם ובנדבת
 לבו כו, כז
 הבדל בין מצוות שהקטן עושה מעשה
 למצוות שהקטן מקיים בשב ואל תעשה תל"ב
 שכר קטן המקיים מצוות תנח
 ע"ע כוונה במצוות; ערבות

מצות עשה שהזמן גרמא

נשים פטורות..... 5, תרמב, תרנב
האם נשים רשאיות לברך על קיומה
תיג, תפ, תרמב.....
חינוך קטנות במצות עשה שהזמן גרמא..... 5
מוזהה מצות עשה שאין הזמן גרמא..... רח
האם תפילת מוסף נחשבת כמצות עשה
שהזמן גרמא..... תז, תיג
קרבות הציבור הם מצות עשה שהזמן
גרמא..... תכב
במצוה המוטלת על הציבור לא שייך כלל
פטור של זמן גרמא..... תט

מראית עין

באיסור רכיבה בשבת על אופניים..... קעד

משיח

קריאת ההפטרה נועדה לחזק את האמונה
בביאת המשיח..... שצח
ע"ע ימות המשיח

משלוח מנות

טעמי המצוה..... תקמו
האם חייב על ידי שליח..... תקמח
חיוב נשים..... תקמו
חיוב קטן..... תקמו, תקמו
חיוב קטן מדין חינוך או מדין 'אף הם היו
באותו הנס'..... תקמח
גדול הסמוך על שולחן אביו..... תקמו
לקטן..... תקמו

קטן שהגדיל

שלח מנות כשהיה קטן ונתקבלו כשהגדיל
..... תקמח

מתנה

זכיית קטן במתנה..... תקעז
ע"ע מכירה

מתנות לאביונים

מהלכות צדקה או מכלל החיוב להרבות
בשמחה בפורים..... תקמו
איש ואשתו שניהם יוצאים בשתי מתנות
דכגוף אחד הם..... תקמו
חיוב עניים..... תקמו
חיוב נשים..... תקמו
חיוב קטן..... תקמו
חיוב קטן מדין חינוך או מדין 'אף הם היו
באותו הנס'..... תקמח
גדול הסמוך על שולחן אביו..... תקמו
לקטן..... תקמו
קטן שהגדיל

נתן מתנות כשהיה קטן ונתקבלו כשהגדיל
..... תקמח

מתעסק

מעשה קטן בגדר מתעסק... רסג, תנה, תק"ג, תרמוג

- ז -

נאמנות

עד אחד נאמן באיסורים..... שכט
נאמנות להעיד על דינים מהתורה ודינים
מדרבנן..... ש"ז
האומר "ישראל אני" נאמן..... שלח
מי נאמן להעיד על קטן שהוא בר מצוה
שכט, ש"ט.....
אשה וקרוב נאמנים כמספרים בתורת 'גילוי
מילתא' וכמסיח לפי תומו..... ש"ח
האב והאם להעיד על בנם..... שכט
כאשר יש מחלוקת בין האב והאם מה גיל
בנם, נאמנות האב גוברת..... ש"ז
נאמנות אם להעיד על בנה שהוא בכור..... ש"ז
נאמנות קטן ב'בירור' שאינו 'הגדת עדות'..... שז
נאמנות קטן במילתא דעבידא לגילויי..... ש"ז

נביא-נביאים

בעבר נהגו לקרוא בנביא כל יום..... שצח

כבוד הנביאים שצו
ע"ע הפטרה

נדרה

אין מקריבים נדרות ביום טוב שמה

נדר-נדרים

נדרים סייג לפרישות כז
הנוהג איסור בדבר המותר חמור מן הנדר מג
בדיני חלב נכרי לה
נדרים אין קרבין ביום טוב שמה

נזיר-נזירות

נזיר שמשון ו
נזיר מרחם ו
קטן בנזירות ד, כד, ר"ל, שפא
קטנה בנזירות כד, ל
לא יושיט אדם כוס יין לנזיר קפט

נזק-נזיקין

האם מותר להזיק ממון חברו כדי להפרישו
מאיסור קפא, קפד
חובת תשלום בגרימת נזק כדי לאפשרו
מאיסורא קנד, קפא, קפו
נזק מחמת שמחה תרח
האם צריך לשלם על נזקים שעשה בקטנותו
תמה, תמח, תנד
קטן שהזיק ראוי לבית דין להכותו שלא
ירגיל בזה תנ

נישואין

השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה שפא
האומר לבנו לא לישא אשה פלונית מה, מח
בחורים הרוכבים לקראת חתן וכלה והזיקו
תרח, תרל

נכד ע"ע סב

נכרי

באיזה גיל נקרא נכרי 'קטן' תקעט
שליחות לנכרי תקעח

אין לו זכיה תקעח
זכיה לנכרי מדין שליחות בשכר תקעח
קשירת ציצית תקנא
כתיבת תפילין על ידו רט, תעט
כתיבת מזוזה על ידו רט, ריד
מגורים בבית שנכרי קבע בו מזוזה ריג
כתיבת ספר תורה על ידו רט
מגעו ביין שלנו קגד
מגע קטן נכרי ביין קצה, קצו
לא מועילה דעת אחרת מקנה תקעח
הבדל בדיני קנין בין מתנה למכירה תקעח
האם קטן נכרי קונה ומקנה תקעז, תקפא
האם יש קדושת שביעית ביבול נכרי שגדל
בארץ ישראל קפז
האם מברכים על בניית מעקה שנבנה על ידו
תקעט
קניית פירות וירקות מזהסוברים שאין קדושת
שביעית ביבול נכרים קפז
השוואה בין דין קטן שהגדיל לנכרי שנתגייר
ערב
ע"ע בן נח; חלב נכרי; חמץ-מכירת חמץ;
יין נסך; קנין

נס

ברכת שעשה לי נס במקום הזה שפז
מהות קריאת המגילה היא הודאה על הנס
שפג
קטן אינו צריך להודות על הניסים אך חייב
לומר הלל על קבלת חסד שעז
קטן יותר מחוייב לברך ולהודות על נסו שעז
נס פך השמן שיג

נשיאת כפים ע"ע ברכת כהנים

- פ -

סב

חייב אדם בכבוד אביו יותר מכבוד זקנו נ
חיוב נכד בכבוד סבו נ
כבוד אביו וכבוד זקנו - מה קודם נב

אכילת כזית ביו"ט ראשון לשיטת הסוברים
שנחשב 'גדול' לפי השעה שבה נולד... רנד, רפד

סומא

חייב במצוות מדרבנן... סט, שלג
בסיפור יציאת מצרים... סט
שליח ציבור... שלג

סיום מסכת

נחשב סעודת מצוה... תרכא
גם מי שלא למד מותר לאכול בשר בסעודת
סיום בתשעת הימים... תרכא
של אשה וקטן... תרכא

סיפור יציאת מצרים

שורש המצוה... לב
מצוה להודיע לבנים ואפילו לא שאלו... תקצו
יסוד גדול ועמוד חזק בתורתנו ובאמונתנו
... לב, סד, תקצה
מצות והגדת לבנך... תקצה, תקצו
חיוב ד' כוסות משום מצות סיפור יציאת
מצרים... תקצה
חיוב בנות... תרא
מנהג גניבת האפיקומן כדי שהנערים יספרו
ביציאת מצרים... תרה
סומא... סט
ע"ע יציאת מצרים; ליל הסדר

סכך ע"ע סוכה

סעודה שלישית ע"ע שבת

סעודת מצוה

מה מוגדר סעודת מצוה... תרכא
בתשעת הימים... תרכא

ע"ע סיום מסכת

ספיה לקטן

מקור האיסור... צד, קכב, קפח, קעו, תצ
בביטול מצות עשה... תצ, תצו
באיסור עשה... תצ, תצו, תצט
איסור עשה שיש בו תועלת לקטן... תצט

חינוך ילדים במקום שיש חשש לפגיעה

בכבוד הסב... לי, ג, נד
החזיב ללמד את בן בנו תורה... נא
בני בנים הרי הם כבנים... נא
המקלל את אבי אביו ואבי אמו... נא

סוכה

חל שם שמים על הסוכה... תפה
מתקדשת בעשייתה או באכילה בה... תפה
למעלה מכ' אמה... א, ח, טו, צא, תפד, תרנ
סוכת גנב"ך ורקב"ש... תעו, תפה
לשם מצוה ולשם צל... תעו, תפכ
סוכה שצריך לחדש בה דבר... תעח
סוכה ישנה... תעח
בדפנות לא בעינן לשם סוכה... תפ
אין דין 'עשה' בסיכוך הסוכה... תפ
הונח הסכך מאליו... תפא
גדר המצוה 'תשבו כעין תדורו'... תצו
אכילה מחוץ לסוכה – ביטול מצות עשה או
איסור הבא מכלל עשה... תצו
אשה אינה חייבת בסוכה... קעב, תק
קטן

גדר חיובו במצות סוכה

... ב, כג, נד, פו, צא, רט, תכז, תפד
האכלת קטן מחוץ לסוכה... תצ, תצב, תצה, תקא
האם מותר לנשים להאכיל קטנים מחוץ
לסוכה... קעב, תק
קטן המסכך... תעו, תפכ
סיכוך ע"י קטן בן י"ג שלא ידוע אם הביא
ב' שערות... תפג
קדושת סוכה בסוכת קטן... תפד, תקטו
האם סוכה שנעשתה ע"י קטן היא מוקצה
למצותה ואסור לסותרה... תפד
תליית נוי סוכה על ידי קטן... קג

סוכות

חיוב נשים בהלל... שכד
קטן שהגדיל באמצע חול המועד האם צריך
לברך שהחיינו עכשיו... רנד, רפד

איסור עשה שיש בו גם לאו..... תצט
רק בדבר שאסור בעצמותו..... צג, תצד
באכילת דבר מותר בזמן אסור..... תצד, תקפג
קודם שהגיע זמן האיסור..... תקפג
בדבר שאין בו איסור לדעת אביו של הקטן
..... קעו, קפז
בדבר המותר לגדול..... קפח
האם רק גדול המוזהר באיסור, מצווה לא
להאכיל קטן באיסור זה..... צו, קפח, קעב
בדבר שנחלקו בו הפוסקים..... קפא
באיסור עשה מדרבנן..... תצט
באיסור דרבנן..... צד, קעו, קפא, קפו, תפג, תצב
בגזירה דרבנן..... קעט
בדברים האסורים משום חומרא..... קפ
בחצי שיעור..... צד
גדר האיסור

כאילו אכל המאכיל בעצמו או איסור
בגלל שהקטן אוכל איסור..... צה
איסור 'כללי' מצד עצמו או חלק מהאיסור
המסויים שמאכיל את הקטן..... צו, קכה, קעא
דומה לגדר איסור 'לפני עור'..... קכד, קע

בדינים שונים

להאכיל קטן לפני קידוש..... קפא
ביום הכיפורים..... תפג
בנתינת חמץ לקטן קודם הפסח..... תקפג
להאכיל קטן חלב לפני שעברו שש שעות
מאכילת הבשר..... קפא
האכלת קטן באבקת חלב נכרי..... קפב
האכלת קטן בספיחי שביעית..... קפג
האם מותר לגנות להאכיל ילדים המביאים
לגן אוכל שהם מביאים מבתם..... קעו, קפג
האם מותר לגנות להאכיל ילדים המביאים
ירקות ופירות של 'היתר מכירה'..... קעו, קפה

ספירת העומר

בזמן המקדש החיוב מהתורה..... תרל"ט
חיובה בזמן הזה מדאורייתא או מדרבנן..... תרל"ט
המצוה בזמן הזה זכר למקדש..... תרל"ט
שכח לספור יום אחד..... רנו, תרמ, תרנ

כל יום חיוב בפני עצמו או חיוב אחד על כל
מ"ט הימים..... שיד, תרמא
שיטת הבה"ג שספירת העומר במ"ט הימים
היא מצוה אחת..... רנו, תרמא, תרמו, תרנ
דין 'תמימות' בספירה או במצוה..... תרמו
גדר ה'ספירה'..... תרמו
הספירה היא מציאות..... תרמו
קיום המצוה הוא בספירה ברציפות..... רו
מעשה הנצרך לדעת..... תרמה
זמן הברכה והספירה..... תרנה
קיום מצות ספירה של קטן בהשוואה לקיום
מצוה של שוטה..... רנו

נשים

חיובן בספירת העומר..... תרפה
שוויהו עלייהו הספירה כחובה
..... תיד, תרנה, תרפה

קטן

חיובו במצוה..... תרל"ט
מקיים מצוה כמי שאינו מצווה ועושה..... תרמב
להוציא ידי חובה קטן אחר אשה או גדול
..... תרנד
ספר ולא התכוין לקיים מצוה..... רה
בין השמשות..... תרנו

קטן שהגדיל

האם רשאי להמשיך לספור בברכה
..... ריט, רנו, רפא, תרמא, תרמט
האם רשאי להיות ש"ץ להוציא אחרים
בברכה..... רפג, תרמג
מחוייב בספירה שגדול יוצא בה ידי חובה
..... תרמח
בברכה על ספירת העומר..... תרנ
קטן ששכח לספור יום אחד..... תרנ, תרנד
קטן שסופר בעצמו לעומת ספירה בציווי
אביו..... תרנא
בהשוואה למוזוה..... ריח

ספק

ספיקא דרבנן לקולא..... צט, שכז, שלב, שמב, שעט

ספר תורה

כתיבתו על ידי קטן.....רמ

כתיבתו על ידי אשה.....רמ

כתיבתו על ידי נכרי.....רמ

סתם יינם ע"ע יין נסך

- ע -

עבר-עבדים

בתפילין.....רז

בקריאת שמע.....נמ, רז

בתפילה וברכת המזון.....רז

צירוף לתשעה מתפללים גדולים.....רלח

בתקיעת שופר.....תכז

במקרא מגילה.....תרנמ

במוזוזה.....רז

עבודה זרה

העובד עבודה זרה כופר בכל התורה כולה

ושחיטתו נבלה ואוסר יין במגעו.....קצה

עבירה

שליח לדבר עבירה.....פא

כאשר האב אומר לו לעבור עבירה.....מב

האם צריך כפרה על עבירות שעשה

בקטנותו.....שעו, תמד, תנה, תנמ

האם מעשי עבירות של קטן הופך אותו

להיות 'מומר'.....רה

עגונה

היתר על סמך עדות נער בן י"ג שלא נבדק

בשעת מתן העדות אם הביא ב' שערות.....שלה

עדות

עד אחד נאמן באיסורים.....שכמ

נאמנות האב והאם להעיד על בנם.....שכמ

אשה וקרוב נאמנים כשמספרים בתורת

'גילוי מילתא' וכמסיח לפי תומו.....שלה

הסתמכות על מסמכים רשמיים לקביעת גיל

.....שמב

קטן פסול להעיד.....שלה

נאמנות קטן ב'בירור' שאינו 'הגדת עדות'.....שמ

שמע מפי קטן שמת פלוני, אינו מעיד ואין

סומכים על דבריו.....ריד

קטן המעיד על עצמו שהוא בר מצוה.....שכמ

קטן שלא ידוע אם הביא ב' שערות בהיתר

עגונה.....שלו

עונש

השווה הכתוב אשה לאיש לכל עונשים

שבתורה.....צ

קטן אינו בר עונשין.....פז, רל, של, שעו,

שעו, שפ, תמו, תנג, תנמ, תקנמ, תקעמ

עירוב תבשילין

לא הותר אלא על ידי הואיל ואי מיקלעי

אורחים.....קפ

בשביעי של פסח.....קפ

עכו"ם ע"ע נכרי

עליה לרגל

חיוב קטן.....שדמ

עליה לתורה ע"ע קריאה בתורה

עמלק

בקריאת פרשת זכור מקיים את מצות זכור

את אשר עשה לך עמלק.....תקכט

ערב יום הכיפורים ע"ע יום כיפורים

ערב פסח

נתינת מצה לקטן בערב פסח.....תצה

ע"ע תענית בכורים

ערבות

כל ישראל ערבים זה לזה.....פ, תיה

מקור דין ערבות במצוות.....פז

כל הברכות כולן אף על פי שיצא מוציא

.....פז, תיה

כל שאינו מחויב בדבר אינו מוציא אחרים

ידי חובה.....שצא

הכהן מברך את התינוק בשתי ידים ק"ה
ברכת התינוק בפסוקי ברכת כהנים ק"א, ק"ט

פועל

גופו קנוי לבעל הבית וידו כיד בעל הבית
לגמרי תקעט

פורים

ימי הפורים לא יתבטלו לעולם תעג
ימי משתה ושמחה תקנא
הזיק אחד את חברו מכח שמחת פורים תרה
קטן

חיובו במשתה ושמחה תקנח
חינוכו לשתות יין בפורים תקנח
קטן שהגדיל בפורים שחל בשבת שיט
קטן בן ירושלים שהגדיל בט"ו שחל בשבת,
האם צריך לקרוא מגילה בשבת שכ, שכב

סעודת פורים

חובת הסעודה שיאכל בשר ויתקן סעודה
נאה וישתה יין תקנד
מי ששמו באמת בדברי תורה יוצא בזה
שמחת פורים ביינה של תורה תקנו

שתיית יין בפורים

מיחייב אינש לבסומי בפורי'א עד דלא ידע
תקנ, תקנד
קיום מצות עד דלא ידע בשינה תקנד, תקפה
חובה או מצוה וכמה צריך לשתות
תקנ, תקנו, תקפא, תקפו
חיוב שמחה מצד עצמו ולא כתכלית
לעורר שמחה תקנא
יסודה בחובת זכרון הניסים שנעשו על ידי
יין תקנב
הבדל בין חיוב שתיית יין בפורים לחיוב
השתיה במועדים תקנא, תקפ
שיעור השכרות תקנד
החיוב להשתכר בפורים נמשך לאורך כל
היום תקנג
האם מותר להשתכר בפורים כשיפסיד
מצוה תקנא

במצוות דרבנן עז
בנשים עב, עה, עט, תיה
אנשים לנשים עג
בכהנים תיט
בלווים תיט
בגרים תיט
במצוה שיש בה פרסום נס, גם מי שכבר יצא
מוציא אחרים לא מדין ערבות פב
בקטן

האם יש דין ערבות בקטן פז, ע, עט, תיט
קטן מוציא ידי חובה קטן אחר לא מדין
'ערבות' אלא משום מצות חינוך עה
חיוב חינוך הוא מדין ערבות פ"א

גדר דין ערבות

מצוה בפני עצמה, או ענף וסניף לכל מצוה
ומצוה עד
המוציא נחשב כמחוייב בדבר או דין חדש
שאע"פ שכבר יצא מוציא עט
כערב הפורע חוב חברו עט
לדאוג שחברו יקיים חיוב או שנחשב
כמחוייב במצות חברו י

ערוה

חינוך לאיסור 'לא יראה בך ערות דבר' רמ
טפח מגולה באשה במקום שדרכה לבסותו
רמב
הגיל שבו מקום גלוי נחשב ערוה רמב
קטן רשאי לקרוא ק"ש נגד ערות איש רק עד
שיגיע לחינוך רמ

ערכין

הכל מעריכין כהנים לויים וישראלים תכג

עשירי באב ע"ע תשעה באב

עשרה בטבת ע"ע תענית

- פ -

פדיון הבן

קיום המצוה בפחות מחמשה סלעים פד

ע"ע אפיקומן; ארבע כוסות; בל יראה;
הסבה; ליל הסדר; מועד; סיפור יציאת
מצרים; תענית בכורים

פסח שני

חיוב קטן.....שמה
שחט על קטן בפסח ראשון והגדיל האם חייב
בפסח שני.....רנב, רנט, רסד, תפז

פקוח נפש

ספק נפשות להקל.....תפכ

פרה ע"ע ארבע פרשיות

פרהסיא

מחלל שבת בפרהסיא.....קצד

פרו ורבו

עיקר המצוה שיהיו לו בנים כל ימי חייו.....ריז
היו לו בנים בגיותו ונתגייר קיים פרו ורבו
.....ריז, רעא
בן נח אינו מצווה על קיום מצות פרו ורבו.....ריז

פרישות

חינוך קטן לפרישות.....היב
חינוך קטנה לפרישות.....כו
אשה פרושה בכלל מבלי עולם.....כה
נדרים סייג לפרישות.....כו

- ז -

צדקה

אין פוסקין צדקה על יתומים.....יח, שפח
בכל שעתא קיימי עניים.....יט, שפח
חינוך קטן.....תקמד

צום-ד' צומות ע"ע תענית

צום גדליה ע"ע תענית

ציבור

דין חינוך ב'מצוות ציבוריות'.....יח, שפז
בתפילה בציבור מקיימים מצוה מהתורה.....שלד

מותר לשנות בדיבור להראות כאילו הוא
מבוסס.....תקנז

האם אב רשאי לאסור על בנו להשתכר
בפורים.....תקפא, תקסה

ע"ע אף הן היו באותו הנס; מגילת אסתר;

משלוח מנות; מתנות לאביונים; תענית

אסתר

פורים קטן

דיניו.....תעד

פורים שחל בשבת

גדר חיוב הקריאה.....שכב
נאנס ולא קרא את המגילה בערב שבת האם
מחוייב לקרוא בשבת.....שכא

פסח

כל ימי הפסח טפלים ליום טוב הראשון
.....שכג, שכז

הלל בפסח

חיוב בליל יו"ט ראשון של פסח ובימיו.....שכה
הודאה על יציאת מצרים או מדין המועד
.....שכד
חיוב אמירתו תלוי בחיוב אכילת המצה
.....שכה, שכז
הטעמים שאין גומרים את ההלל בחול
המועד פסח.....שכג, שכה
חיוב נשים.....שכד

קטן

קטן וקטנה באכילת מצה בערב פסח.....כט
חיוב קטנים וקטנות בד' כוסות.....לב, תקנח

קטן שהגדיל בפסח

הגדיל באמצע חול המועד האם צריך
לברך שהחיינו עכשיו.....רנד, רסד
הגדיל באמצע חול המועד האם צריך
לומר הלל שלם.....שכג, שכה
באכילת מצה לשיטת הסוברים שנחשב
'גדול' לפי השעה שבה נולד.....רנד

- ק -

קבלה

הדין במחלוקת בין בעלי הקבלה והזוהר עם
הגמרא והפוסקים..... שכו

קדושה

חיוב חינוך קטן לקדושה..... ה,יב

קדיש

מצוה של דבריהם או מנהגא בעלמא..... מג
כולהו קדישי דעלמא תקנתא דרבנן..... רלח
נחשב דבר שבקדושה..... רלח
ההבדל בין הקדישים שבתוך התפילה
לקדיש שלאחר עלינו..... רלח
האם הקדישים שלאחר התפילה הם חלק
מהתפילה..... רלט
צירוף קטן לעשרה לצורך אמירת קדיש..... רלח
אב המוחה בבנו שלא יאמר קדיש על אמו..... מג

קדיש יתום

טעם אמירתו..... רלח
נוהגים לומר קדיש יתום מעת שנתרבה
שעת הזעם בעולם..... רלט

קטן-קטנה-קטנים

אינו בר עונשין..... פז, רל, של, שעג,
שעו, שפ, תמו, תנג, תנט, תקנט, תקעט
האם קטן 'בר חיוב' בחינוך או שהחיוב על
האב..... ג,יא,טז,לז,סח,עח,פז,
רב,רנג,רפט,תנד,תפד,תקט
בג' עבירות גילוי עריות ושפיכות דמים
ועבודה זרה גם קטן נקרא בר חיובא..... תמו
אינו בתורת חיוב מצוות או שהוא בתורת
החיוב אלא שלא נענש עליהם..... קעז,תנו,תנט
פגיעתו רעה, החובל בו חייב, והוא שחבל
באחרים פטור..... תמח
קטן אוכל נבלות אין בית דין מצווים
להפרישו אבל אביו מצווה להפרישו
ב,לג,נו,ס,צב,צט,קכח,קעז,
קצו,תמו,תנה,תסג,תצ,תקפג,תרמ

במצוה המוטלת על הציבור לא שייך כלל

פטור של זמן גרמא..... תט

ברכת התורה בציבור לכולי עלמא דרבנן

משום כבוד הצבור..... תקל

חיוב הברכה בקריאת התורה על הציבור

תקכח.....

קריאת התורה חובת יחיד או חובת ציבור

יט,שפט,תקכח.....

השוואת קריאת ההפטרה לקריאת התורה

בציבור..... שצו

חיוב פרשת שקלים, פרה, החודש בציבור

בלבר..... תקלד

חיוב פרשת זכור בציבור..... תקכה

קריאת המגילה בבית הכנסת היא ענין

'ציבורי'..... יט

ע"ע כבוד הציבור; קרבן-קרבנות ציבור;

שליח ציבור

ציצית

החולץ בלא ציצית מבטל מצות עשה ואינו

עובר על איסור..... תצח

חובת גברא הוא ולא חובת מנא..... רי

טוב ונכון להיות זהיר ללבוש טלית קטן כל

היום..... קי

מצוה להדר בטלית נאה..... צח,קי

קיום המצוה בטלית קטן פחות מכשיעור..... פט

עשייה לשמה..... ריד

עשיית הציצית היא רק 'הכשר מצוה'..... ריא

קשירה על ידי מי שאינו מחוייב במצוה..... תעט

יציאה בטלית שאין בה כשיעור הראוי

לרשות הרבים בשבת..... פט

כלאים בציצית..... עז

קטן

קטן היודע להתעטף חייב בציצית

ו,נה,עה,קי,רט,שנה,תכו,תקנח.....

חינוך קטן בציצית מהודרת..... קי

קשירה על ידי קטן..... תעט

מעשה ומחשבה של קטן

האם נחשב 'בן דעת'..... עה, פט, קסא, קעז, רב,
 רכט, רלז, רנט, שפכ, שפח,
 תלג, תמה, תנה, תקעז, תרמב
 האם דינו כשווג..... קס
 בגדר אנוס כיון שאין לו דעת..... רנח
 האם נחשב 'אנוס' שלא יכול לעשות
 המצוות..... קעז
 מעשה הקטן נחשב מעשה מצוה ושכרו
 כ'מצוה ועושה'..... עו, פט, רב, רנח, רכב, שעז, תנח
 יש לו מעשה ואין לו מחשבה
 קנח, רמ, רפג, שפג, תנב, תנו, תעז, תקלג, תרמג
 אין דעתו נחשב דעת שלם עד שנעשה בן
 י"ג שנה..... צ
 מחשבתו מועילה לגבי עצמו..... רמ, רפג, תרמג
 במחשבה הניכרת מתוך המעשה..... תנח, תפכ
 אמירת קטן לאו אמירה היא..... רמ
 האם מועיל מעשה בזמן שהיה קטן לפטור
 מחיובו לבשיגדיל..... רנד, רנז, רנט, רפד
 יש עליו שם מצוה..... רכב
 מוגדר כמצוה קלה..... רכב
 בגדר מתעסק..... רפג, תנה, תקלג, תרמג
 נחשב ל"מצוה קיומית"..... רא, רפד, תרמג
 כשגדול עומד על גביו..... תלכ, תנח
 האם כל מעשיו מוגדרים כ'חצי שיעור'..... צב
קטנות
 חיוב חינוכן..... ח, כג, כה, כח
 אין להחמיר על הנקבות יותר מדי בחינוך..... זא
 אין חיוב לחנך קטנה לפרישות..... כו
 חינוך הבנות קודם לחינוך הבנים..... כט
 חינוכן במצות עשה שהזמן גרמא..... פ
 חינוכן בתקיעת שופר..... פ, תלז
 חינוכן לאמונה..... פב
 לבוש צנוע של בנות קטנות – מדין חינוך
 לצניעות או כדי שלא יבואו גדולים להרהר
 רמב
 תשלום שכר לימוד בנות ממעות מעשר..... פב
 ע"ע גדול; חינוך

המקור לכך שקטן נחשב גדול בגיל י"ג
 פז, שלב, תקעט
 הזמן שבו נחשב 'גדול' נקבע לפי השעה
 שבה נולד..... רנד
 האם אינו בתורת חיוב מצוות, או שהוא
 בתורת החיוב אלא שלא נענש עליהם..... קעז
 שיצא ידי חובת קיום מצוה האם רשאי
 להוציא אחרים..... פז
 ללא תלמוד תורה "בשהקטן יגדל יהיה
 כפרא אדם"..... פ
 הבדל בין מצוות שהקטן עושה מעשה,
 למצוות שהקטן מקיים בשב ואל תעשה..... תלכ
 אינו פוגם במעשים רעים ובשום חטא
 למעלה, מאחר שלא נשלמה נפש הרוחנית
 שלו..... תנג
 סימן רע לקטן שנעשו מכשולות מתחת ידו
 שעז, תמו, תנ, תנמ
 האם מעשי עבירות של קטן הופך אותו
 להיות 'מומר'..... רה
 האם צריך כפרה על עבירות שעשה
 בקטנותו..... שעז, תמה, תנה, תנמ
 אינו פורס על שמע..... רלח
 לעשות מניין לעצמם מדין חינוך..... יב, יז, כ
 אינו צריך להודות על הניסים אך חייב לומר
 הלל על קבלת חסד..... שעז
 דינו כחולה לענין תענית בגלל שירדה
 חולשה לעולם..... תכב
 מגע קטן נכרי ביין..... קצה, קעז
 מגע קטן מומר ביין..... קצד, רה
 יתומים קטנים ירבו בהפטרות כדי לומר
 ברכו..... רלח
 שורו שנגח בית דין מעמידים לו אפוטרופוס
 תמט
 גזל מקטן דבר האסור בהנאה אם חייב
 לשלם לו..... תנז
 הפרדת בנים ובנות בכיתת לימודים בעודם
 קטנים..... רמא
 נאמנות קטן ב"בירור" שאינו "הגדת עדות" .. שמ

קטן שהגדיל

האם מועיל מעשה בזמן שהיה קטן לפטור
מחיובו לכשיגדיל..... רנד, רנז, רנט, רפד
לשיטת הסוברים שהזמן שבו נחשב 'גדול'
נקבע לפי השעה שבה נולד..... רנד, רפד
ההשוואה בין דין קטן שהגדיל לנכרי
שנתגייר..... ערב
קטן שהגדיל תלוי בדעת הוריו..... רעג

בברכת התורה

האם בלילה שנעשה בו גדול צריך לחזור
ולברך כשיבוא ללמוד..... רנז, רפד

בברכת שהחינו

ביו"ט שני של ראש השנה..... רנד, רפד
באמצע חול המועד – האם צריך לברך
שהחינו עכשיו..... רנד, רפד
בחנוכה..... רנו, רפד

בברכת הגומל

קטן שנעשה לו אחד הדברים שמחייבים
ברכת הגומל האם יברך כשהגדיל..... שפד

בשבת

קטן שהביא ב' שערות בשבת..... שי
תפילת ערבית של קטן שנעשה בן י"ג בליל
שבת..... רפז

במוצאי שבת

חיובו בתוספת שבת ובהבדלה
..... רצג, רצט, שב, שח
החילוק בין דינו של קטן שהגדיל במוצ"ש
לקטן שהגדיל במוצאי יו"כ..... רצט

ביום טוב שני

קטן בן חו"ל שהגדיל בארץ ישראל – חיובו
ביום טוב שני..... רפח, רעח
קטן בן חו"ל שהגדיל בא"י – האם מוציא
ידי חובה את בני א"י בקריאת מפטיר
והפטרה שלהם..... רעו
חל "שם בן חו"ל" מיד כשהגדיל..... ערב

במוצאי יום טוב שני

להוציא ידי חובה בהבדלה את בני
משפחתו..... רעט, רצא
בראש השנה
חיובו בברכת שהחינו בליל יום ב' בר"ה
..... רנד, רפד

בתקיעת שופר

לשיטת הסוברים שנחשב 'גדול' לפי השעה
שבה נולד..... רנד, רפד

במוצאי יום הכיפורים

חיובו בתוספת יום הכיפורים ובהבדלה
..... רצג, רחצ, שב
החילוק בין דינו של קטן שהגדיל במוצ"ש
לקטן שהגדיל במוצאי יו"כ..... רצט

בסוכות

הגדיל באמצע חול המועד האם צריך
לברך שהחינו עכשיו..... רנד, רפד
אכילת כזית ביו"ט ראשון לשיטת הסוברים
שנחשב 'גדול' לפי השעה שבה נולד..... רנד, רפד

בחנוכה

חיובו בהדלקת נרות חנוכה..... שיג, שטו, תקיג
חיובו בברכת שהחינו..... רנו, רפד

בפורים

קטן שהגדיל בפורים שחל בשבת..... שיט
קטן בן ירושלים שהגדיל בט"ו שחל בשבת,
האם צריך לקרוא מגילה בשבת..... שכ, שכב

בפרשת שקלים

חיוב קריאת פרשת שקלים בקטן שהגדיל
בין ראש חודש אדר לראש חודש ניסן..... שיח

בפסח

הגדיל באמצע חול המועד האם צריך
לברך שהחינו עכשיו..... רנד, רפד
הגדיל באמצע חול המועד האם צריך
לומר הלל שלם..... שכג, שכח
באכילת מצה לשיטת הסוברים שנחשב
"גדול" לפי השעה שבה נולד..... רנד

בקרבת פסח

חיובו בקרבן כשהגדיל בין פסח ראשון
לפסח שני..... רנב, רנט, רפד, שכז, תפז

בפסח שני

שחט על קטן בפסח ראשון והגדיל האם
חייב בפסח שני..... רנב, רנט, רפד, תפז

בספירת העומר

האם רשאי להמשיך לספור בברכה
..... עז, ריט, רנו, רפא, תרמא, תרמט

האם רשאי להיות ש"ץ להוציא אחרים
בברכה..... רפג, תרמג

מחוייב בספירה שגדול יוצא בה ידי חובה
..... תרמח

קטן ששכח לספור יום אחד..... תרנ, תרנד

קטן שסופר בעצמו לעומת ספירה בציווי
אביו..... תרנא

בהשוואה למזוזה..... ריח

בתשעה באב שחל בשבת

האם חייב בתענית בעשירי, או לא..... שכז, תפז

במזוזה

האם חייב להסיר מזוזה שקבע בקטנותו
ולקובעה מחדש..... רמז, ריח, רפג

בהשוואה לספירת העומר..... ריח

באבלות

בתוך שבעת ימי האבלות..... רכה

האם משהגדיל חייב להתאבל שבעה
ושלושים..... שי, שיב

קידוש (בשבת)

מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת
בדברים..... רפ, שג

חיובו מהתורה או מדרבנן..... שמח

יוצא ידי החיוב מהתורה בתפילה..... ע

באמירת 'שבתא טבא'..... שז

המנהג לקדש בליל שבת בבית כנסת
..... קפא, תצד, תקמז

המחוייב בקידוש מדרבנן מוציא אחרים
המחוייבים מהתורה..... תרמב

קטן

חיובו..... ע

להאכיל ולהשקות קטן לפני קידוש... קפא, תצד

נהגו שקטן שותה מיין הקידוש בליל שבת
בבית הכנסת..... קפא

נשים

חיוב נשים..... ע

חיובן בקידוש מהתורה..... רפא, תח

תשלומין

למי שלא קידש..... שדמ, שמו

נוסח הקידוש בבוקר לשם תשלומין..... שמו

גדר החיוב - 'תשלומין' לקידוש של הלילה
או עיקר דין הקידוש..... שמט, שנה

חיוב תשלומין למי שלא קידש במזיד..... שמח

ההבדל בין קידוש להבדלה דיני תשלומין
..... שנג

תשלומין לקטן..... שדמ, שמו, שנו

קטן שהביא ב' שערות ביום שבת, מה דינו
אם לא קידש בליל שבת..... שג

קידוש (ביום טוב)

מדאורייתא או מדרבנן..... רפג

ההבדל בין חיוב קידוש לחיוב הבדלה..... רפד

בן א"י הנמצא בחו"ל ביו"ט שני מוציא ידי
חובה בקידוש את בן חו"ל..... ערה

קידוש החודש

קטנים שהעידו על קידוש החודש ובעדותם
נעשו גדולים..... שלח

'בירור' ו'עדות' בקידוש החודש..... שג

קידוש השם

כל בית ישראל מצווים על קידוש השם
..... סד, תקצט

מצות 'ונקדשתי בתוך בני ישראל' מתקיימת
בעשרה גדולים..... יז

מצוה שבגופו..... תקצט

נוסח הברכה על מצות קידוש השם..... תקצט

חיוב נשים..... תר

קטן

על ידי קטנים..... יז, סד, תקצט

חיוב או מידת חסידות..... תקצט

קידוש לבנה

חינוך קטן למצוה קיא
מדינא מותר לקדש אפילו ביחיד ולכתחילה
מצוה לעשותה ברוב עם קיא

קללה

בזמן השמחה מתבטלות הקללות על ידי
הברכות..... קכח

קנין-קניינים

האם הקטן יכול לזכות לעצמו תקנא
קטן יכול לקנות מאחרים אך לא להקנות
להם..... תקנב
חלות קנין שגדול מקנה לקטן מדין דעת
אחרת מקנה תקנא
דיני קניה ומכירה של קטן במטלטלין
ובמקרקעין מהתורה ומדרבנן תקנז
קטן זוכה במתנה שנותנים לו מהתורה היות
ויש דעת אחרת מקנה תקנז
בנכרי

הבדל בדיני קנין נכרי בין מתנה למכירה
..... תקנא
לנכרי אם הוא בר דעת תקפ
האם קטן נכרי קונה ומקנה תקעז, תקפא
האם דין קנין קטן נכרי כדין קטן ישראל
..... תקנא

קרבן-קרבנות

אין הקרבנות לעונש אלא לכפרה תמה
יביא קרבנו מן היפה המשובח ביותר
שבאותו המין שיביא ממנו ק, קט
כפרה מקרבן אינה תלויה בחלק הממון שיש
למתכפר בקרבן תיב
נדרים ונדבות אין קרבין ביום טוב שמה
כהן בעל מום חייב לאכול מבשר הקרבנות .. קיז
קרבן תמיד וקרבן מוסף מי קודם תח
תפילות כנגד הקרבנות תכה
תפילה בלא כוונה כקרבן שאינו רצוי קכט
תיקנו שיהא מנין התפילות כמנין הקרבנות
..... תכה

קטן

חיובו בקרבנות נדבה..... שדמ
כהן קטן אוכל גם בקדשי קדשים קטז
קרבנות ציבור
הם מצות עשה שהזמן גרמא תכב
הכפרה שמכפרים תיא
נשים בקרבנות ציבור תט, תיג
כהנים ולוויים בקרבנות ציבור תכא
קרבנות הציבור וחייב תרומת השקלים
אינם תלוים זה בזה..... תכא

קרבן מוסף

וקרבן תמיד - מי קודם תח
האם התפללו תפילת מוסף בזמן שהקריבו
קרבן מוסף תכה
חיוב תפילת מוסף תלוי בחיוב קרבן מוסף תי
קרבן תודה
חיוב ברכת הגומל במקום הקרבת קרבן
תודה שפב

קרבן פסח

שה לבית אבות לאו דאורייתא רנג, שמה
עיקר המצוה תלויה בהקרבת הקרבן רנג
נאכל למנויו לג
מינוי קטן על הקרבן רנג
בניו ובנותיו הגדולים סתמא דעתם להמנות
על של אביהם עדר
להאכיל מבשר הקרבן לבניו ובנותיו
הקטנים שלא נמנו על החבורה לג
חינוך קטן בקרבן פסח עז, שמה
חיוב בקרבן כשהגדיל בין פסח ראשון
לפסח שני רנב, רנט, רפד, שכז, תסז
ע"ע בית המקדש

קריאת התורה

החיוב בשבת מדאורייתא תקכו
תקנת עזרא לקרוא בשני ובחמישי רעז, תקכה
הבדל בין הקריאה בשני וחמישי ושבת
לקריאה במועדים תקיח
חובת יחיד או חובת ציבור יט, שפט, תקכה
חיוב קריאה או שמיעה שצב, תקיח

טעמי הקריאה בפרשת הנשיאים.....תקב
 חיוב קריאת כל פרשת הנשיאים בחנוכה
 או את קרבן הנשיא של אותו היום בדווקא
 תקבא.....
 בשבת חנוכה נהגו לקרוא כל פרשת
 הנשיאים.....תקבב
 תשלומין לקריאת התורה.....תקב
 קטן בקריאת התורה בחנוכה.....תקיו
 קטן
 האם רשאי לקרוא בתורה רק בעליה שלו
 או גם את שאר הפרשה
 שצא, שצד, תקיט, תקבד.....
 בשעת הדחק.....שצד, תקיו, תקבד
 בזמנינו קטן אינו קורא ועולה לתורה אלא
 למפטיר.....שפט, תקיו, תקבד
 להוציא אחרים ידי חובת הברכות.....שצד
 על ידי קטן פוחח.....רמ
 עליה לתורה
 גדר חיוב הברכה של העולה לתורה.....תקבד
 בתענית למי שאינו מתענה.....רעו
 אשה לא תעלה לתורה מפני כבוד הציבור
 שפט, שצ, תקבד.....
 עליית כהן בעל מום לעליה הראשונה.....קטו
 עליית כוהנת לתורה לעליה הראשונה.....קיו
 קטן עולה למנין שבעה
 קיב, שפט, שצ, שצד, תקבד.....
 קטן עולה למנין שלושה.....שצג
 קטן בפרשת זכור.....תקיט
 חינוך כהן קטן לעלות לתורה.....שפט
 עליית כהן קטן לתורה כשאינו כהן גדול.....קיו
 ע"ע ארבע פרשיות; הפטרה
 קריאת שמע
 המצוה בשלמות רק בקריאת כל שלוש
 הפרשיות.....נח
 האיסור לשוחח בקריאת שמע וברכותיה
 קנה, קס.....
 כנגד טפח מגולה באשה במקום שדרכה
 לכסותו.....רמב

מדין שליחות.....שצב
 מדין שומע כעונה.....תקיה, תקלד
 גדר קריאת התורה הוא לימוד התורה.....תקיה
 בזמן התלמוד העולה לתורה היה קורא
 בעצמו.....שצא
 המנהג לסיים הקריאה פעם בג' שנים.....רעז
 הקריאה בספר תורה אינה אלא להשמיע
 לעם.....שצא
 כיון שנפתח ספר תורה אסור לספר אפילו
 בדבר הלכה.....שצז
 האם יש לקריאה דין דברים שבקדושה.....תקיט
 עמידה.....תקיט
 השוואת קריאת ההפטרה לקריאת התורה
 בציבור.....שצז
 יום השבת מחייב קריאה אף מי שאינו שייך
 באותה פרשה.....רעז
 חיוב קריאה בתענית כשאינו מתענים.....רעז
 בן חו"ל מצטרף לקריאת התורה של בני א"י
 רעז.....
 פוחח אינו קורא בתורה.....רמ
 הברכות
 מצוה לברך על קריאת התורה בכל עת
 שנקרא בה.....תקבט
 צריך לכוין לברכות הקוראים בתורה ויענה
 אחריהם אמן.....שצד
 חיוב הברכה על הציבור.....תקבד
 האם ברכות מעכבות.....תקבט
 במועדים
 משום מצות היום.....תקיה
 חובת היחיד והבעל קורא מוציא את
 השומעים מדין שומע כעונה.....תקיה
 הבדל בין הקריאה בשני וחמישי ושבת
 לקריאה במועדים.....תקיה
 דינים מיוחדים (עמידה וקריאה בקול רם)
 תקיט.....
 האם קטן רשאי לקרוא בתורה.....תקיט
 בחנוכה
 משום פרסומי ניסא.....תקבב

נשים ועבדים וקטנים פטורים מקריאת שמע

נפ, רז

קטן

חיובו רז, תכח

חינוך קטן משום מצות תלמוד תורה

דאורייתא נח

קטן היודע לדבר אביו לומדו פסוק ראשון

של קריאת שמע נח, נח

קטן רשאי לקרוא ק"ש נגד ערוות איש רק

עד שיגיע לחינוך רמ

קריעה [אבלות]

שיעור הקריעה רכג

על אביו ואמו ועל שאר קרובים רכד

קטן בקריעה

מקצועין לקטן מפני עגמת נפש רכב

מאיזה גיל יש חיוב לקרוע רכב

האם יש איסור 'בל תשחית' בקריעת בגדי

הקטן רכג

שיעור הקריעה רכג

השוואה לחיוב קטן באבלות רכה

- ר -

ראיה [מצות ראייה בבית המקדש]

גיל קטן המחוייב בראיה ב, נח, פו

ראש השנה

ברכת שהחיינו בליל יום ב' רנה

חיוב קטן שהגדיל בברכת שהחיינו בליל יום

ב' בר"ה רנה, רפד

חיוב נשים בתפילת מוסף בראש השנה תמו

ע"ע שופר

ראש חודש

קטן ששכח לומר יעלה ויבוא שמו

הבדל בין תפילת מוסף של שבת ויום טוב

לתפילת מוסף של ראש חודש תח

רב

לא הקפדן מלמד קמב

כבוד אביו מול כבוד רבו, מי קודם תפז

אב ורב החלוקים בדעותיהם, בקול מי ישמע

הבן תפז

אבידת אביו ואבידת רבו, של מי קודמת תפז

רב ותלמיד

הכאת תלמידים קמ, קמה, קנב

הכאת תלמידים לצורך חינוך קפו

הטעמים למנהג המחנכים בזמנינו לא

להכות תלמידים קמט

המלמד לא יכה מכת אויב מוסר אכזרי, לא

בשונים ולא במקל, אלא ברצועה קטנה

קמ, קפה

אסור לרב להחזיק מקל בידו קמא

הגבלות בהיתר להכות תלמידים כדי

לחנכם קמו

אימתי חייב הרב לשלם על חבלות שגרם

לתלמידו קמב

האם מותר לתלמיד לחלוק על רבו בפסק

או בהוראה מא, תפח

חיוב מחנכים בנזקים שנגרמו לתלמידים

בפעולות שנועדו לחנכם קפד

רב הרודה את תלמידו והרגו בשוגג אינו

חייב גלות קמ, קפה

רגל ע"ע מועד; יום טוב

ריבית

המוצא שטר ריבית יקרענה, והטעם קנד

להלוות למומר קצז

רפואה

מועילה לחולים אך מזיקה לבריאים כז

רשע

חילוק בין גדרי "רשע" בהלכות אבלות

לגדרי "רשע" בכל התורה קצז

- ז -

שבועה

שבועה שלא אוכל, בכזית משמע..... פז
שבועת היסת..... שמה

שבועות

חיוב נשים בהלל..... שכז
תשלומין בברכת שהחינו כל שבעה..... שמה
ע"ע יום טוב

שביעית

בזמן הזה אסורה מדרבנן..... קפז
איסור ספיחין..... קפז
להאכיל קטנים בספיחי שביעית..... קפז
איסור הפסד פירות שביעית..... רא
האם יש קדושת שביעית ביבול נכרי שגדל
בארץ ישראל..... קפז
קניית פירות וירקות מהסוברים שאין קדושת
שביעית ביבול נכרים..... קפז
קניית פירות וירקות ממני שמתמך על 'היתר
מכירה'..... קפז
קטן מחלל שבת שנגע ביין של שביעית..... קפז
האם מותר לגנות להאכיל ילדים המביאים
ירקות ופירות של "היתר מכירה"..... קפז, קפה

שבת

שקולה כנגד כל המצוות..... קצה
הקדושה 'מתווספת והולכת'..... שנג
צינורי הברכות פתוחים..... קבח
אין שטן ופגע רע בשבת..... קבח
עת רצון..... קבח
יציאה לרשות הרבים בטלית קטן שאין בה
שיעור..... פפ
עובדין דחול..... קעג
רכיבה על אופניים..... קעג
רכיבת קטן על אופניים..... קפח, קעג
בתפילה בציבור מקיימים מצוה מהתורה ... ש"ד
יום השבת מחייב קריאה אף מי שאינו שייך
באותה פרשה..... רעז

כבוד יום עדיף..... שנג
גר שטבל בשבת..... שי
חצי שיעור באיסורי שבת..... צד
מזווה שנפלה בשבת החזרתה על ידי קטן
רמז, רכ
טלטול מזווה בשבת..... רמז

ברכת הבנים בליל שבת

מקור המנהג..... קכז
טעמי המנהג..... קבח
נוסח הברכה..... קכז, קף
סדר הברכה וצורתה | הנחת יד אחת או
שתי ידיים |..... קף, קפה
הנחת הידים על ראש המתברכים..... קכז, קף
באבלות..... קכז
קטן

אדם מוזהר על שביתת בניו הקטנים..... יא
קטן שהביא ב' שערות בשבת..... שי
בשבת מצות חינוך היא מדאורייתא..... יא

תפילות שבת

אין מתפללים 'נדבה' בשבת..... תיד
תפילת ערבית של קטן שנעשה בן י"ג בליל
שבת..... רפז

קריאת התורה

חיוב הקריאה מדאורייתא..... תקכו
יום השבת מחייב קריאה אף מי שאינו שייך
באותה פרשה..... רעז

סעודה שלישית

יש מאנשי מעשה מדקדקים לברך על הכוס
גם בסעודה שלישית..... שנג
ע"ע מחלל שבת; קידוש; תוספת שבת ויום
טוב

שוגג

אומר מותר דינו שוגג..... קפ
אפרושי מאיסור דאורייתא בשוגג..... קנה, קנז
תוכחה על שוגג..... רמז
מוטב שיהיו שוגגין ולא יהיו מזידין..... רמז
בבית כנסת לא אמרינן מוטב שיהיו שוגגין .. רמז
ביטול איסור בשוגג או במזיד..... קפ

עבדים..... תכו
חרש ושוטה..... תכו, תקט

בשבת

תיקנו שלא לתקוע..... שיט, תל
התוקע בשבת, האם יוצא ידי חובת קיום
המצוה מהתורה..... שכא

קטן בתקיעת שופר

חינוך לתקיעת שופר..... פא, תכו
אינו תוקע לעצמו כי אינו מקיים מצוה
באופן שגדול יוצא בה ידי חובה
..... רג, רכ, תלד, תקד, תקמב, תרמח
התוקע..... תל, תלג, תקט
אין מעכבים את התינוקות מלתקוע ביום
טוב..... תכו
הגיל והכוונה בקיום מצות שופר על ידי
קטן..... תלג
להוציא קטן אחר ידי חובה..... תלח
האם אשה מוציאה ידי חובה קטן..... תלה
ההבדל בין חינוך למצות שופר לחינוך
בשאר המצוות..... תלא
חינוך קטנות בתקיעת שופר..... ל, תלז
קטן שהגדיל בתקיעת שופר לשיטת
הסוברים שנחשב "גדול" לפי השעה שבה
נולד..... רנה, רפד
ע"ע ראש השנה

שחיטה

על ידי קטן..... תנו
על ידי חרש..... תנו
על ידי שוטה..... תנו

שיעורי תורה

הלכה למשה מסיני..... פז, תקעט
לא ניתנו אלא לישראל בלבד..... תקעט
חילוק השיעורים מסרה תורה לחכמים..... פח
ע"ע חצי שיעור

שכרות

מכשול גדול..... תקנב

אב המכה את בנו והרגו בשוגג אינו חייב
גלות..... קמ, קסה
רב הרודה את תלמידו והרגו בשוגג אינו
חייב גלות..... קמ, קסה
קטן האם דינו כשוגג..... קס

שוטה

פגיעתו רעה, החובל בו חייב, והוא שחבל
באחרים פטור..... תמח
יש לו מעשה ואין לו מחשבה..... קנח
שקיים מצוה בעת שטותו, האם חוזר לקיימה
אחר כך כשהוא בן דעת..... נו, תרמד
בנר חנוכה..... תקג, תקז
במגילה..... רג, תנד, תקז, תקלז, תרנא
פטור ממצות תשביתו..... תקפג
אכל מצה בעת שהיה שוטה ונתפקח
..... רנב, רנה, רס
שחיתתו..... תנז
שורו שנגח, בית דין מעמידים לו אפוטרופוס
..... תמט

שומע בעונה

בתפילה וברכות..... פ, ש"ד
בקריאת התורה..... תקח, תקלד
בברכת המזון..... עג
בקריאת המגילה..... תקיא

שופר

הכל חייבים לשמוע קול שופר..... תכו
גדר המצוה – בתקיעה או בשמיעה
..... פ, תלב, תקט
גם מי שכבר יצא מוציא אחרים לא מדין
ערבות..... פ
יוצאים ידי חובה מדין שליחות..... פ
נשים..... ל, תכו, תלז
כאשר התוקע כבר יצא ידי חובה האשה
מברכת לעצמה..... פ
נוסח הברכה לשמוע קול שופר..... תלב
יזהרו כל העם שלא להרעיש בשעת
התקיעה..... תכט

- ת -

תוכחה

על איסור שאינו מפורש בתורה..... רמו
 כשיועד בוודאי שלא יקבלו ממנו..... רמו
 בספק שמא יקבלו צריך למחות אפילו במידי
 דרבנן..... רמו
 על שוגג או שנאמר מוטב שיהיו שוגגין ולא
 יהיו מזידין..... רמו
 באיסור יחוד..... רמו

תוספת שבת ויום טוב

מקור הדין..... רצד, רצו
 מחיובי השבת או חיוב בפני עצמו..... רצג
 גדר החיוב - תוספת מחול על הקודש... רצט, שג
 דין על הגברא..... שג

תורה

האבות קיימו התורה והמצוות קודם שנצטוו
 רפא.....

ע"ע תלמוד תורה

תורה שבכתב

דברים שבכתב אי אתה רשאי לאמרם בעל
 פה..... תב

תינוק שנשבה

בזמן הזה..... רג
 בקטן..... רג

תלמוד תורה

ב' חלקים - לימוד התורה, ידיעת התורה
 תרכא.....
 ב' חיובים - כתכלית מצד עצם הלימוד,
 ללמוד כדי לדעת כיצד לקיים את המצוות
 תרכב.....
 שלושה חלקי תורה - ציווי, דיבור, רצון ה'
 תקצו.....
 יש להתאמץ במצות תלמוד תורה עם הבנים
 נו.....

איסור גמור ואין לך עבירה גדולה..... תקנה
 ע"ע פורים-שתיית יין בפורים

שליח-שליחות

מצוה בו יותר מבשלוחו..... תקלד
 בדבר עבירה..... פא
 שלוחו של אדם כמותו..... תקמה
 אין שליחות לקטן..... פא, שצב, תקמה, תקנה
 לנכרי..... תקנח
 זכיה מדין שליחות..... תקעז
 זכיה לנכרי מדין שליחות בשכר..... תקנח
 קריאת התורה מדין שליחות..... שצב
 בתקיעת שופר..... פ
 במשלוח מנות..... תקמה

שליח ציבור

מינוי בן י"ג..... שלג, שלז, שמו, שנח
 מינוי פחות מגיל כ' לתפילת מוסף
 תו, תי, תיח, תכו, תכו
 אין ממנין אלא מי שנתמלא זקנו מפני כבוד
 הציבור..... שלג
 סומא..... שלג

שמחה

השרוי בלא אשה שרוי בלא שמחה..... שפא
 אין שמחה אלא ביין..... תקנא
 נזק מחמת שמחה..... תרח
 ע"ע מועד-שמחה במועד

שמחת בית השואבה

סדר השמחה בזמן שבית המקדש היה קיים... תי

שקלים ע"ע ארבע פרשיות

שקר

שקר הוא איסור עשה..... תצט
 מפני דרכי שלום..... תרו
 האיסור ללמד קטן לשקר..... תצט, תרה
 חשש שקר בחינוך..... תריא

כל הצומות יתבטלו לעתיד לבוא **תעב, תעד**
קטן

חינוך קטן להתענות בד' תעניות
צט, רל"ד, תפא, תפז, תפמ, תרמ
 חינוך לתענית 'שעות' **תפמ**
 חינוך לתעניות על צרות **תע, תעג**
 דינו כחולה לענין תענית בגלל שירדה
 חולשה לעולם **תפכ**
 מנהג יפה שהתינוקות ימעטו בתענוג
 צט, תפז, תפמ
 המנהג לצום ג' צומות קודם הבר מצוה **תפג**
ע"ע יום הכיפורים; תשעה באב

תענית אסתר

זמן וטעם התענית **תעא**
 קולא בעת הצורך למעבורות, מניקות או
 חולה שאין בו סכנה **תעא**
 האם קטנים חייבים בתענית **תעא**
 בשנה מעוברת יש לצום תענית אסתר גם
 באדר הראשון **תעג**
 צום 'קבוע' **תעד**
 האם תענית אסתר תעמוד במקומה לעתיד
 לבוא **תעג**

תענית בכורים [בערב פסח]

חיוב התענית **תעא**
 חינוך קטן בתענית **תעא, תעג**
 חינוך קטן להשתתף בעצמו בסעודת הסיום
 תעא
 פטור מהתענית בהשתתפות בסיום מסכת
 של קטן **תרפא**

תפילה

מדאורייתא או מדרבנן
עז, פח, צט, ש"ג, שמב, שמו
 נוסח וסדר התפילה מדרבנן **ש"ד**
 נוסח התפילה עד ימי אנשי כנסת הגדולה **תכה**
 מוגדרת 'רחמי' **תז, תמו**
 במקום עבודה **קכט**
 כנגד הקרבנות **תכה**

גדול תלמוד תורה יותר מכיבוד אב ואם **תפו**
 חיוב נשים **נו, רז, שע**
 חיוב עבדים **נו, שע**
 בתשעה באב **רל"ב**
 באבלות **רכז**
נשים

בגדר מבוא לקיום המצוות **תרפב**
 בגדר מצוה קיומית **תרפב**
קטן

פטור מתלמוד תורה **נו, שע**
 בגדר מצוה קיומית **תרפב**
 קטן היודע לדבר אביו לומדו תורה **נה**
 מאימתי אביו חייב ללמדו תורה **שע**
 מהתורה או מדרבנן **נה, פ, שע**
 מדין החיוב לחנכו ליסודות האמונה **סד**
 ההבדל בין חינוך בכל המצוות לחינוך
 במצוות תלמוד תורה **נו**
 עליית הכהן הקטן לתורה מחמת חיוב
 חינוך למצוות תלמוד תורה **שעא**
 עיקר חינוך הקטנים הוא לשמחת המצוה
 ולשעשוע של תורה **רכח**
 בתלמוד תורה בתשעה באב **רל"ב, רל"ה**
 בתלמוד תורה באבלות **רכז**
 אין חיוב חינוך במה שמבטל את הקטן
 מלימוד תורה **רכז**
 ללא תלמוד תורה "כשהקטן שיגדל יהיה
 כפרא אדם" **פ**

תלמיד ע"ע רב ותלמיד

תענית

ד' תעניות אינם קבועין אלא אם רצו
 מתענים **תעד**
 הכרזה בשבת שקודם התעניות **תעד**
 חיוב קריאת התורה כשאין י' מתענים **רעז**
 עליה לתורה למי שאינו מתענה **רעז**
 ברית מילה [מי שותה מהכוס] **תפז**
 ד' הצומות שחלו להיות בשבת נדחין לאחר
 השבת **שכז**

תיקנו שיהא מנין התפילות כמנין הקרבנות	תכז
בלא כוונה כקרבן שאינו רצוי	קכט
עיון תפילה שמצפה שתועיל תפילתו,	
מהדברים שמזכירים עוונותיו של אדם	שפג
שומע כעונה בתפילה	פ, שפד
הפסק בדיבור בתפילת שמונה עשרה בשוגג	
ובמזיד	קס
בתפילה בציבור מקיימים מצוה מהתורה	שפד
ההבדל בין ברכה לתפילה	קלח
אין מתפללים 'נדבה' בשבת	תיד
בן י"ג בתפילות השבת והמועדים	שפד
ברכת כהנים – גדר של 'תפילה'	קלט
חיוב נשים	רו
קטן	
חיוב קטן	רו
חיוב חינוך קטנים בתפילה	עז, פח, צט, תצה
גיל חינוך קטן לתפילה	שמו
האכלת קטן לפני התפילה	תצה
מודים דרבנן	
טעם התקנה כי אין דרך העבד להודות	
לרבו על ידי שליח	שפד
תפילת שחרית	
זמנה	תז
כנגד קרבן תמיד של שחר	תכז
תפילת מנחה	
זמנה	תז
כנגד קרבן תמיד של בין הערביים	תכז
תפילת מנחה קודמת למוסף לפי שהיא	
תדירה	תז
תפילת ערבית	
זמנה	תז
תפילת מוסף	
זמנה	תז
מהות התפילה	תז
אינה באה בנדבה	תי
אם נחשבת כמצות עשה שהזמן גרמא	תז, תיג
היו נוהגים להתפלל גם במוסף י"ח ברכות	תח

האם מתפללים בזמן שהקריבו קרבן מוסף	תכז
חיוב התפילה תלוי בחיוב מחצית השקל	תט
חיוב התפילה תלוי בחיוב קרבן מוסף	תי, תיב
חיוב התפילה כנגד הכפרה שמכפרים	
קרבנות הציבור	תיא
חיוב התפילה 'כנגד' תפילת מוסף שהיו	
מתפללים בזמן ביהמ"ק ולא במקומה	תכז
תפילת מנחה קודמת למוסף לפי שהיא	
תדירה	תז
תשלומין לתפילת מוסף	תז
הבדל בין תפילת מוסף של שבת ויום טוב	
לתפילת מוסף של ראש חודש או של חול	
המועד	תח
צירוף מחללי שבת למנין עשרה בתפילת	
מוסף	תטז
חיוב כהנים	תז, תי
חיוב בן י"ג עד גיל עשרים בתפילה והאם	
רשאי להיות ש"ץ	תז, תי, תיח, תכג, תכו
נשים בתפילת מוסף	
חיובן בתפילה	תז, תיג
קיבלו על עצמן כחובה	תיד
האם רשאיות להתפלל גם אם אינן	
מחוייבות	תיג, תטז
בתפילות מוספי ראש חודש וחול המועד	תח
בראש השנה ויום כיפור	תטז
ההבדל בין נשים לכהנים ולוויים בחיוב	
בתפילת מוסף	תי, תכ
ההבדל בין נשים וקטנים עד גיל עשרים	
בחיוב תפילת מוסף	תכב
תפילת נעילה	
יסוד התפילה הוא גדר 'ריבוי תפילה'	תטז
חיוב נשים	תטז
ע"ע מנין; שליח ציבור; תשלומין בתפילה	

תפילין

חיוב נשים	רו
בחול המועד	מה, רפז
כתיבתן על ידי אשה	רט, תעט
כתיבתן על ידי נכרי	רט, תעט

תשלומין בתפילה

למי שטעה או שכח להתפלל תפילה אחת
שדמ.....
גדר תפילת תשלומין – כתפילה החסרה או
כתפילה אחרת.....
הבדל בין תשלומין במצוות מדאורייתא ולא
במצוות מדרבנן.....
שמה.....
לקטן..... שדמ, שדמ

תשעה באב

התירו כמה דברים כדי לחזק האמונה..... תריא
עוברות ומניקות מתענות ומשלימות..... תפה
חיוב יולדת בתענית "שעות"..... תפו
ברית מילה [מי שותה מהכוס]..... תפו
איסור תלמוד תורה..... ר"ב
קטן

חיוב קטן בתענית..... ר"ד, שכח, תפא, תפה
חינוך לתענית "שעות"..... תפו
חינוך לאבלות על החורבן..... תפו, תפא
רחיצה ונעילת הסנדל..... רכח, ר"ד
תינוקות של בית רבן בטלים מתלמודם
ר"ב, ר"ד

עשירי באב

חיוב התענית – בגדר תשלומין לחיוב
התענית בשבת או חיוב חדש להתענות
ביום ראשון..... שכז, תפו
קטן שהגדיל בתשעה באב שחל בשבת,
האם חייב בתענית בעשירי, או לא..... שכז, תפו

תשעת הימים

איסור כיבוס ותספורת בשבוע שחל בו
תשעה באב..... ר"ב
שתית יין של הבדלה במוצאי שבת חזון..... ר"ב
המנהג לא לאכול בשר..... תרכא
אכילת בשר בסעודת סיום מסכת של קטן
ואשה..... תרכא

דינן של רצועות תפילין שנצבעו על ידי נער
כמה ימים אחר שנעשה בר מצוה..... ש"ה

קטן

חיובו..... רז
קטן היודע לשמור תפילין אביו לוקח לו
תפילין..... ו, גה, שנה, תכח
נער שיש ספק האם הוא בר מצוה, מתי יניח
תפילין..... שמה
כתיבת תפילין על ידי קטן..... רט

תקיעת שופר ע"ע שופר

תקנה-תקנות

כל דתקון רבנן כעין דאורייתא תקון..... ט
ע"ע גזירות ותקנות

תרומה

הברכה על אכילת תרומה..... קיט
ברכת אשת כהן על אכילת תרומה..... קיט
שתילי תרומה וזרען טהורים מלטמא..... ערב

תשובתו ע"ע כל יראה

תשובה

יעוזה החוטא חטאו ויסירו ממחשבתו ויגמור
בלבו שלא יעשה עוד..... תנב
עיקרה נועד לתקן את חטאי העבר..... תנא
עיקרה תלוי במחשבה ובלב..... תנב
קיום המצוה בידיו..... תנב
האם צריך לחזור בתשובה על עבירות
שעשה בקטנותיו..... תמה, תנא, תנה, תנב
האם צריך להתוודות כשיגדיל על מה
שעשה בקטנותיו..... תמח
קטן שהכה את אביו בקטנותו..... תמו
חיובי אבלות נועדו לעורר לחזור בתשובה
ר"א, תנב